ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1967

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1969

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
1967

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1969

«ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ» ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ, ΑΓ. ΠΑΥΛΟΥ 25 — ΤΗΛ. 532.895
Μεταλλογραφήματα Κ. Ε. Χαλκιοπούλου, Ἁγ. Μάρκου 14 — Ἀθῆναι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελὶς

Εὐεργέται . . . . ϛ'

Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν 1966 - 1968 . . ζ'

Ἐπίτιμοι ἀντιπρόεδροι . . . . η'

Ἐπίτιμοι σύμβουλοι . . . . η'

Ἐπίτιμοι ἑταῖροι . . . . θ'

Ἀντεπιστέλλοντες ἑταῖροι . . . . ι'

Τακτικοὶ ἑταῖροι . . . . ια' - ιγ'

Ἔκθεσις τοῦ Γ. Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας περὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος 1966 . . . . 1 - 5

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. Ἀνασκαφὴ Μυκηνῶν ὑπὸ Γεωργίου Ε. Μυλωνᾶ (πίν. 1 - 8) 7 - 19
2. Ἀνασκαφαὶ Ἤλιδος ὑπὸ Νικολάου Γιαλούρη (πίν. 9 - 11) 20 - 21
3. Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικοῦ κοιμητηρίου Μεθώνης (πίν. 12 - 18) . . . . 22 - 27
4. Ἀνασκαφὴ Κεφάλου Ἀμβρακικοῦ ὑπὸ Χαρικλείας Ν. Μπάρλα (πίν. 19 - 24) . . . . 28 - 32
5. Ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης ὑπὸ Σωτηρίου Ἰ. Δάκαρη (πίν. 25 - 34) . . . . 33 - 54
6. Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς Ἁγίου Ἀχιλλείου Μικρᾶς Πρέσπας ὑπὸ Νικολάου Κ. Μουτσοπούλου (πίν. 35 - 47) . . . 55 - 69
7. Ἀνασκαφαὶ Φιλίππων ὑπὸ Στυλιανοῦ Πελεκανίδη (πίν. 48 - 56) . . . . 70 - 82
8. Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν Ἀμφιπόλεως ὑπὸ Εὐσταθίου Γ. Στίκα (πίν. 57 - 66) . . . . 83 - 88

Σελὶς

9. Ἀνασκαφὴ Μεσημβρίας Θρᾴκης ὑπὸ Ἀνδρέου Κ. Βαβρίτσα (πίν. 67 - 73) . . . . 89 - 95

10. Ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ τῶν Μέσων Λέσβου ὑπὸ Βασιλείου Χ. Πετράκου (πίν. 74 - 84) . . . . 96 - 102

11. Ἀνασκαφὴ Ζαγορᾶς Ἄνδρου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Καμπίτογλου (πίν. 85 - 90) . . . . 103 - 111

12. Ἀνασκαφὴ Νάξου ὑπὸ Νικολάου Μ. Κοντολέοντος (πίν. 91 - 104) . . . . 112 - 123

13. Ἀνασκαφαὶ Θήρας ὑπὸ Σπυρίδωνος Μαρινάτου (πίν. 105 - 136) . . . . 124 - 150

14. Ἀνασκαφὴ Ἀρχανῶν ὑπὸ Ἰωάννου Ἀ. Σακελλαράκη (πίν. 137 - 152) . . . . 151 - 161

15. Ἀνασκαφαὶ Ζάκρου ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος (πίν. 153 - 173) 162 - 194

16. Ἀνασκαφὴ σπηλαιώδους τάφου εἰς Πόρον Ἡρακλείου ὑπὸ Ἀγγελικῆς Λεμπέση (πίν. 174 - 194) . . . . . . 195 - 209

17. Μικραὶ ἀνασκαφαὶ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων εἰς Κρήτην ὑπὸ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου (πίν. 195 - 203) . . . . . 210 - 215

Β'. Ἀναστήλωσις καὶ συντήρησις μνημείων (πίν. 204 - 221) . 216 - 221

Ἐργασίαι συντηρήσεως κινητῶν εὑρημάτων 222

Γ'. Ἐργασίαι εἰς Μουσεῖα 223

Δ'. Ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων 223

Ε'. Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δρᾶσις κλπ. . . . . 223 - 225

Συμμετοχὴ εἰς Συνέδρια 226

Ζ'. Συνέλευσις τῶν ἑταίρων κατὰ τὸ ἔτος 1967 . . . . . . 227 - 229

Η'. Ἔκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1967 Ἐπιτροπείας . . . . 229 - 234

Θ'. Ἀπολογισμὸς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1967 . . . . (παρένθ. πίν.)

Ι'. Κίνησις τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1967 . . . . 235 - 225

ΙΑ'. Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. . . . . . 257 - 264

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΘΩΝ
ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΧΑΙΩΝ
Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩι ΕΛΛ. ΚΟΙΝΟΤΗΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΕΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΤΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ
DUC DE LUYNES
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΝΑΡΔΑΚΗΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ
ΣΙΜΩΝ Γ. ΣΙΝΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΣΟΥΤΣΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΤΡΩΝ
ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
HILARION ROUX
ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
HEINRICH SCHLIEMANN
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΒΑΛΛΙΕΡΗΣ
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΧΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΗΦΑΙΣΤΙΔΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ
ΣΟΛΩΝ ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Ι. ΠΡΩΙΟΣ
ΟΘΩΝ Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΒΕΝΙΑΜΙΝ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΤΣΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
GEORGES CLEMENCEAU
A. E. H. GOEKOOP
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΟΙΒΟΣ ΦΑΡΜΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

WILLIAM PATON
ΜΙΧΑΗΛ Π. ΒΛΑΣΤΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 1966 - 1968

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ
(† 15 - 1 - 1968)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΒΕΛΤΣΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΒΕΛΤΣΟΣ
(μέχρις 6 - 2 - 1968)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ
(† 1 - 10 - 1966)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ
(† 30 - 3 - 1967)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
(μέχρις 6 - 2 - 1968)

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΚΟΡΡΕΣ
(ἀπὸ 8 - 10 - 1966)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΛΑΣ
(ἀπὸ 10 - 4 - 1967)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
(ἀπὸ 6 - 2 - 1968)

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

Helmuth Berve. — Rainweg 9, Hechendorf (Pilsensee).
Veselin Čaikanovič.— Gledstonova 22, Belgrade, Yougoslavie.
Rhys Carpenter. — "Jerry Run", R. D. 2, Downington, Pa, U.S.A.
John Caskey. — University of Cincinnati, Cincinnati, Ohio, U.S.A.
Πορφύριος Δίκαιος. — Haig Sreet 5, Λευκωσία, Κύπρος.
Sir John Forsdyke. — 13. Sandringam Road, London, N. W. 11 England.
Stanislaw J. de Gasiorowski. — Ul. Jozefa Pilsudskiego 6, Cracovie, Pologne.
Hâmit Zübeyr Kosay. — T. K. Kültür Bakanliǧi, Ancara, Turquie.
Emil Kunze. Grosshenelohe Immergrünstrasse 1.
Scarlat Lambrino. — Università di Combra, Portogallo.
Doro Levi — 'Αμαλίας 56, 'Ιταλική 'Αρχαιολογική Σχολή, 'Αθῆναι.
Ernst Meyer. — Universität, Zürich, Schweiz.
Kazimierz Michalowski. — Brzozowa 12, Varsovie, Pologne.
Kurt Müller. — Dahlmannstrasse 10, I, Göttingen, Deutschland.
'Αλέξανδρος Ραγκαβῆς.— 67 Lexham Gardens Kensington, London, W. 8.
Jeanne Robert. — 31 Av. du Parc Montsouris, Paris, XIVe, France.
Henri - Arnold Seyrig. — Institut Français, B.P, 1424 Beyrouth. Liban.
Hidenaka Tanaka. — Imperial University, Kyoto, Japan.
Lincoln Mac Veagh. — Casa das Laranjeiros, Estoril, Portugal.
Carl Weickert — Devrientweg 6, Berlin - Lichterfelde, Deutschland.
Arthur Maurice Woodward. — 21 Byng Road, Tunbridge Wells; Sussex, England.
Walther Wrede. — Allmandweg 47, Nagold, Deutschland.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Sir John Davidson Beazley. — 100 Holywell, Oxford, England.
Carl William Blegen. — Πλουτάρχου 9, Ἀθῆναι.
Louis Robert. — 31 Av. du Parc Montsouris, Paris XIVe, France.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς τῆς Σουηδίας Γουσταῦος Ἀδόλφος.
Oscar Broneer. — Παλαιὰ Κόρινθος.
Ward M. Canaday. — 500 Security Bldg., Toledo 4, Ohio, U.S.A.
William Bell Dinsmoor. — Σουηδίας 54, Ἀθῆναι.
Pierre de la Coste-Messelière. — Les Ousches, par Melle, Deux-Sèvres.
Benjamin Dean Meritt. — Institute for Advanced Study, Princeton, New Jersey, U.S.A.
Charles H. Morgan. — Amherst College, Amherst, Mass., U.S.A.
Homer Thompson. — Institute for Advanced Study, Princeton, N. J., U.S.A.
Eugene Vanderpool. — Σουηδίας 54, Ἀθῆναι.

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΕΣ ΕΤΑΙΡΟΙ

Pierre Amandry.— Av. de la Marseillaise 6, Strasbourg, France.
Richard David Barnett.— British Museum London, W.C.I.
Henri Ducoux.— 37 avenue de Versailles, Paris, France.
Ernest Jos. Goerlich. — Vienne, III/40, Arsenal, Objekt V III, Stlege III/8, Autriche.
Βασίλειος Καραγεώργης. — Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας, Κύπρος.
Karl Kübler. – Linsenbergstrasse 25, Tübingen - Lustnau, Deutschland.
Paul Lemerle.— École des Hautes Études, Sorbonne, Paris, France.
Ibraim Noshy. – Egyptian University of Cairo, Egypt.
William Stuart Thompson.— 60 East 42nd St., New York 17, N.Y. U.S.A.
Iwan Velkoff.— Musée National, Sofia, Bulgarie.

ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1967

Σημ.— Οἱ δι' ἀστερίσκου σημειούμενοι ἑταῖροι εἶναι ἰσόβιοι.

1. *'Αγγελόπουλος Θεόδωρος
2. 'Αδαμίδης Κωνσταντῖνος
3. 'Αλεξανδρῆ Ὄλγα
4. 'Αλεξανδρῆς Κωνσταντῖνος
5. 'Αλεξίου Στυλιανὸς
6. *'Αλιβιζᾶτος 'Αμίλκας
7. *'Αναγνωστόπουλος 'Ιωάννης
8. *'Αναστασιάδης 'Αναστάσιος
9. 'Ανδρειωμένου 'Αγγελικὴ
10. 'Ανδρόνικος 'Εμμανουὴλ
11. *'Αντωνιάδης 'Ιωάννης
12. Βαβρίτσας 'Ανδρέας
13. * Βαλάσης Θωμᾶς
14. * Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου Εἰρ
15. Βασιλείου 'Ιωάννης
16. * Βισσενχόβεν Λουδοβῖκος
17. * Βελουδίου Μαρία
18. * Βέλτσος Γεώργιος Νικολ.
19. * Βερναρδάκης Κωνσταντῖνος
20. Βουκίδης Τιμολέων
21. * Γεωργακόπουλος Κωνσταντῖνος
22. Γεωργούλης Κωνσταντῖνος Δ.
23. Γιαλούρης Νικόλαος
24. * Γιαννακόπουλος Γεώργιος
25. * Γιαννόπουλος Δημήτριος
26. * Γιαννουλάτου 'Αρτεμισία
27. Δαβάρας Κωνσταντῖνος
28. Δάκαρης Σωτήριος
29. Δαλαμάγκας 'Εμμανουὴλ
30. Δημαρᾶς 'Ιωάννης
31. * Διαμαντόπουλος 'Ανδρέας
32. * Διαμαντοπούλου Ἁγνὴ
33. Δοντᾶς Γεώργιος Σπ.
34. * Δουκάκη Εὐανθία
35. * Δραγούμης Φίλιππος Στεφ.
36. Δρανδάκης Νικόλαος
37. Δροσογιάννη - Κουτσοκώστα Φανὴ
38. *Ἔξαρχος Νικόλαος
39. Ζαφειρόπουλος Νικόλαος
40. Ζέπος Παναγιώτης
41. * Ζυγαδινὸς Νικόλαος Ε.
42. 'Ηλιόπουλος Γεώργιος
43. * Θεοφανείδης Βασίλειος
44. Θεοχάρη Μαρία
45. Θεοχάρης Δημήτριος
46. Θρεψιάδη 'Αντιγόνη
47. 'Ιακωβίδης Σπυρίδων
48. *'Ιγγλέσης Σωτήριος
49. Καζαμίας Θωμᾶς
50. * Καλιτσουνάκης Δημήτριος
51. Καλλίας Κωνσταντῖνος
52. * Καλλιγᾶς Μαρῖνος
53. Καλλιπολίτης Βασίλειος
54. Καλογεροπούλου 'Αθηνᾶ
55. Καλοκύρης Κωνσταντῖνος
56. Καμπίτογλου 'Αλέξανδρος
57. * Κανελλόπουλος Παναγιώτης
58. Κανελλόπουλος Παῦλος
59. Καπετανόπουλος 'Ηλίας
60. Καράγιωργα Θεοδώρα

61. * Καραθανάσης Δημήτριος
62. Καραμανώλη-Σιγανίδου Μαρία
63. * Καρανδρέας 'Απόστολος
64. Καράσσος Χρῆστος
65. Καρδαρᾶ Χρυσούλα
66. * Καρούζου-Παπασπυρίδη Σέμνη
67. * Κάτσανος Νικόλαος
68. * Kent John
69. Κεραμόπουλλος Δημήτριος 'Α.
70. Κιουσόπουλος Δημήτριος
71. * Κόλιας Γεώργιος
72. Κόλλας Περικλῆς
73. Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος
74. Κονιδάρης Γεράσιμος
75. * Κοντῆς 'Ιωάννης
76. Κοντολέοντος Εὐρυδίκη
77. * Κοντολέων Νικόλαος
78. Κοντόπουλος 'Αλέξανδρος
79. * Κορρὲς Στυλιανὸς
80. Κορωναῖος Δημήτριος
81. * Κοσμόπουλος Δημήτριος
82. * Κοτζιᾶς Νικόλαος
83. * Κουρμούλης Γεώργιος
84. Κριεζῆς 'Αντώνιος
85. * Κριμπᾶς 'Ηλίας
86. Κτιστόπουλος Κωνσταντῖνος
87. Κωνσταντινόπουλος Γρηγόριος
88. * Κωνσταντίνου 'Ιωάννα
89. * Κωττάκης Λεωνίδας
90. Λαζαρίδης Δημήτριος
91. Λαζαρίδης Παῦλος 'Ηρ.
92. * Λάππας Γεώργιος
93. * Λογοθέτης Κωνσταντῖνος
94. * Μακαρόνας Χαράλαμπος
95. Μακκᾶς Λέων
96. Μανούσακας Μανοῦσος
97. * Μαντζούνης Παναγιώτης Δ.
98. * Μαντζούφας Γεώργιος
99. * Μαριδάκης Γεώργιος
100. * Μαρινᾶτος Σπυρίδων
101. * Μαρκεζίνης Σπυρίδων
102. Μαστροκώστας Εὐθύμιος
103. * Μαυρούλιας 'Ιωάννης
104. * Μέγας Γεώργιος
105. Μερτικόπουλος Θεόδωρος
106. * Μεσολωρᾶς Παναγιώτης
107. * Μηλιάδης 'Ιωάννης
108. * Μιράσγεζης Δημοσθένης
109. * Μιτσὸς Μάρκελλος
110. Μιχελῆς Παναγιώτης
111. Μόστρας Βασίλειος
112. Μουτσόπουλος Νικόλαος
113. * Μπαβαβέας 'Αδαμάντιος
114. * Μπακαλάκης Γεώργιος
115. Μπάρλα Χαρίκλεια
116. Μπενάκης Λουκᾶς Α.
117. Μπίτζιος Κωνσταντῖνος
118. Μπόννης Κωνσταντῖνος
119. Μπότσαρης Δημήτριος Τ. Ν.
120. Μπούρας Χαράλαμπος
121. Μπουφίδης Νικόλαος
122. * Μυλωνᾶς Γεώργιος
123. * Μυλωνᾶς Παῦλος Κ.
124. * Νομικὸς Μᾶρκος
125. Νταῆς 'Αστέριος
126. Ντούμας Χρῆστος
127. * Ξυγγόπουλος 'Ανδρέας
128. Οἰκονομίδου 'Αδαμαντία
129. * 'Ορλάνδος 'Αναστάσιος Κ.
130. * Πάλλας Δημήτριος
131. * Παμπούκας 'Απόστολος
132. Πάνζαρης Γεώργιος
133. * Πανταζόπουλος Νικόλαος
134. * Παντελίδης 'Εμμανουὴλ
135. Παντελίδου Μαρία
136. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιὸς 'Α.
137. * Παπαδόπουλος Θωμᾶς
138. Παπαδόπουλος Στυλιανὸς

139. Παπαδοπούλου - Ζαφειροπούλου Φωτ.
140. * Παπαθανασίου Πᾶνος
141. Παπαθανασόπουλος Γεώργιος
142. * Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
143. * Παπακωνσταντίνου Κωνστ. Δ.
144. Παπανδρέου Πᾶνος
145. Παπαντωνίου Γεώργιος
146. Παπαντωνίου Ροζαλίνδη
147. Παπασταύρου Ἰωάννης
148. * Παπαστράτος Εὐάγγελος
149. * Παπαφλέσσας Γρηγόριος
150. * Παπαφλέσσας Κωνσταντῖνος
151. * Πελεκανίδης Στυλιανὸς
152. Πελεκίδης Χρύσης Εὐστρ.
153. Πέππα - Δελμούζου Κωνσταντίνα
154. * Πεσματζόγλου Γεώργιος
155. Πετράκος Βασίλειος
156. Πέτσας Φώτιος
157. Πλάτων Νικόλαος
158. * Πολίτης Λῖνος Ν.
159. * Πολυγένης Ἰωάννης Κ.
160. * Πουλόπουλος Ἀπόστολος
161. * Πουρῆς Μιλτιάδης
162. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη Εὐαγγελ.
163. * Ρουμπάνης Γεώργιος
164. * Ρωμαΐδης Ἰωάννης
165. Ρωμιοπούλου Αἰκατερίνη
166. Σακελλαρίου Ἁγνὴ
167. Σακελλαρίου Μ. Β.
168. Σεργόπουλος Γεώργιος
169. * Σκάσσης Ἐρρῖκος
170. Σολομωνίδης Γεώργιος
171. Σπυριδάκις Γεώργιος
172. * Σπυρόπουλος Παναγιώτης
173. * Σταθακόπουλος Παναγιώτης
174. * Σταθάτου Ἑλένη
175. Σταθάτου Χριστίνα
176. Σταματᾶκος Ἰωάννης
177. Στασινοπούλου - Τουλούπα Ἔβη
178. * Σταυρόπουλος Κωνστ. Ἀγγ.
179. * Σταυρόπουλλος Φοῖβος
180. * Στεργιόπουλος Δημήτριος
181. * Στίκας Εὐστάθιος
182. * Συνοδινὸς Ἐλευθέριος
183. * Σωτηρίου Μαρία
184. * Τεγοπούλου-Ἠλιοῦ Ἀλεξάνδρα
185. Τενεκίδης Γεώργιος
186. Τζαννετᾶτος Θησεὺς
187. Τοὺλ Χάρης
188. * Τραυλὸς Ἰωάννης Μ.
189. * Τριανταφυλλίδης Περικλῆς
190. Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάνν.
191. Τσιριντάνης Ἀλέξανδρος
192. Τωμαδάκης Νικόλαος
193. Φατούρου Κάντω
194. Φιλιππάκη Βαρβάρα
195. * Φουντούλης Δημήτριος
196. Φραγκιδάκης Ἰωάννης
197. * Χαρίτος Ἰωάννης
198. * Χατζηδάκης Ἐμμανουὴλ
199. * Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος Δ.
200. Χατζηνικολάου Ἄννα
201. Χρήστου Χρύσανθος
202. * Χριστόπουλος Μιχαὴλ

ΕΚΘΕΣΙΣ
ΤΟΥ Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1967

Ἀγαπητοὶ Ἑταῖροι, Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν περὶ τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1967 θὰ ἀναμνησθῶμεν μετ᾽ εὐλαβοῦς συγκινήσεως τῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐκλιπόντων προσφιλῶν ἑταίρων, ὡς καὶ τῶν συναγωνιστῶν ἡμῶν ἐν τῷ στίβῳ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης.

Ἐκ τῶν ξένων ἡμῶν ἑταίρων ἀπώλεσεν ἡ Ἑταιρεία τὸν ἐπίτιμον αὐτῆς Σύμβουλον Martin Nilsson, καθηγητὴν τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Lund.

Ὁ Nilsson ὑπῆρξεν ἐπιφανέστατος παράγων τῆς παγκοσμίου ἐπιστήμης. Ὀξύτης κρίσεως, εὐρυμάθεια καὶ ἀπέραντος μνήμη ἐχαρακτήριζον τὴν προσωπικότητά του.

Αἱ περὶ τὴν προϊστορίαν, τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν, ἀκόμη δὲ καὶ περὶ τὴν λαογραφίαν μελέται του θὰ παραμείνουν ὑποδειγματικαὶ καὶ θεμελιώδεις.

Τεραστία ἰδίᾳ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Nilsson εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐξελίξεως τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξαίρετον καὶ μὲ ὀργανικὴν ἑνότητα τριλογίαν ἀποτελοῦν τὰ ἔργα του: περὶ τῆς μινωικῆς - μυκηναϊκῆς θρησκείας, περὶ τῆς

μυκηναϊκῆς καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ τὸ περὶ Ὁμήρου καὶ Μυκηνῶν ἔργον του, διὰ τῶν ὁποίων πληρέστατα φανερώνεται ἡ σχέσις λατρείας, μύθων καὶ ἐπικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως.

Ἄλλο ἐπίσης θαυμαστὸν ἔργον τοῦ Nilsson ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὀγκῶδες, περὶ τῶν θρησκευτικῆς σημασίας ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἑορτῶν, σύγγραμμά του.

Ἐπιστέγασμα τῶν μακροχρονίων σπουδῶν τοῦ Nilsson ὑπῆρξε τὸ μνημειῶδες, δίτομον περὶ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ βαθυστόχαστος συγγραφεύς του προσπαθεῖ νὰ εἰσδύσῃ ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς τῆς λατρείας εἰς τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τῆς θρησκείας, εἰς τὴν ζωὴν τῆς πίστεως.

Τὸ περιεχόμενον τῶν δύο τόμων τοῦ ἔργου τούτου συνέπτυξεν ὁ Nilsson εἰς μικρότερον βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Ἡ ἑλληνικὴ πίστις», διὰ τοῦ ὁποίου μᾶς ἐχάρισε μίαν ὑπέροχον ἐποπτείαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εὐσεβείας καὶ θρησκευτικότητος.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων τακτικῶν ἡμῶν ἑταίρων ὁ θάνατος ἀφήρπασεν ἀφ᾽ ἡμῶν: τὸν διακεκριμένον ἀρχιτέκτονα, καθηγητὴν τοῦ Πολυτεχνείου Ἐμμανουὴλ Κριεζῆν, τὸν ἐπὶ μακρὸν ὑπηρετήσαντα τὴν Πατρίδα σεμνὸν πολιτικὸν ἄνδρα Ἀλέξανδρον Μυλωνᾶν, τὸν ἄλλοτε ἀντιπρόεδρον τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου ἡμέτερον δὲ πρῴην Σύμβουλον καὶ ἀφωσιωμένον συνεργάτην Ἀριστοτέλην Πέππαν, τὸν Νομικὸν Σύμβουλον τοῦ Κράτους καὶ ἄλλοτε Πρόεδρον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου Γεώργιον Φραγκούλην καὶ τὸν ἐκ Τεγέας ἐνθουσιώδη φιλάρχαιον ἔμπορον Θεοφάνη Ἀλεξόπουλον, ἄνδρας τῶν ὁποίων ὁ θάνατος μεγάλως ἐλύπησε τὴν Ἑταιρείαν, ἐπειδὴ πάντες μετ᾽ ἐξαιρέτου στοργῆς παρηκολούθησαν τὸ ἔργον μας.

Δὲν ἠρκέσθη ὅμως ὁ θάνατος εἰς μόνους τοὺς ἑταίρους ἀλλ᾽ ἔπληξε βαθύτατα καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ Συμβούλιον, ἀφαρπάσας ἀφ᾽ ἡμῶν, προώρως καὶ ἀδοκήτως, τὸν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν

πολύτιμον συνεργάτην μας καὶ Σύμβουλον Χρῖστον Καροῦζον, ἐπιφανῆ ἀρχαιολόγον, ἀκαδημαϊκὸν καὶ ἐπίτιμον Διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Ὁ Καροῦζος ὑπῆρξε μία φωτεινὴ ἀρχαιολογικὴ φυσιογνωμία. Βαθὺς γνώστης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, μάλιστα δὲ τῆς πλαστικῆς, ἔγραψεν εὐάριθμα μὲν πλὴν βαθυστόχαστα καὶ ἀληθῶς ὑποδειγματικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα διακρίνει ὄχι μόνον εὐρεῖα γνῶσις ἀλλὰ καὶ μεγάλη εὐαισθησία, ἐνισχυομένη ἀπὸ ἔντονον πνευματικὴν καλλιέργειαν.

Ἡ θαυμαστὴ ἑρμηνεία τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωσε μὲ τὸν Ποσειδῶνα τοῦ Ἀρτεμισίου, ἡ ὑπέροχος μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐπιτυμβίων ποὺ μᾶς ἐχάρισε μὲ τὸν Ἀριστόδικον, τὸ ἐπιγραφόμενον «περικαλλὲς ἄγαλμα ἐξεποίησ' οὐκ ἀδαής» ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὰς ἀντιδράσεις τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον ἑνὸς ἔργου τέχνης, καὶ τὸ κύκνειον ᾆσμά του, τὸ ἐπιγραφόμενον τηλαυγὲς μνῆμα, εἰς τὸ ὁποῖον, ἐκκινῶν ἐκ τῆς μελέτης μιᾶς ἀττικῆς ἐπιτυμβίου στήλης τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., προχωρεῖ εἰς τὴν συνολικὴν μελέτην τῆς ἀττικῆς ἐπιτυμβίου στήλης τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἀναζητῶν τὸν πνευματικὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον περικλείει ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν ἔργων, ἀναδεικνύουν τὸν Καροῦζον ὄχι μόνον σοφὸν ἐρευνητὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου ἀλλὰ καὶ βαθὺν πνευματικὸν ἄνθρωπον, συνάμα δὲ καὶ ἐξαίρετον τεχνίτην τοῦ λόγου· διότι τὰ ἔργα τοῦ Καρούζου δὲν ἔχουν μόνον ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν ἀλλὰ καὶ λογοτεχνικὴν πνοήν, τὴν ὁποίαν φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ ἄνδρα τόσον βαθέως ἐγκύψαντα εἰς τὴν μελέτην τῆς τε ἀρχαίας γραμματείας καὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικόν του ἔργον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὁ Καροῦζος καὶ ἄλλο σπουδαῖον αὐτοῦ ἐπίτευγμα. Ἀληθὴς ἆθλος πρέπει πράγματι νὰ θεωρηθῇ ἡ μετὰ τὸν 2ον παγκόσμιον πόλεμον ἀναδιοργάνωσις, καλαίσθητος καὶ στοχαστικὴ ἀνακατάταξις τῶν λόγῳ τῆς ξενικῆς Κατοχῆς εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καταχωσθέντων ἀρχαίων αὐτοῦ,

τὰ ὁποῖα μὲ τεραστίαν προσπάθειαν ἐπέτυχε, τῇ βοηθείᾳ τῆς διακεκριμένης καὶ ἀξίας συζύγου του, νὰ μᾶς παρουσιάσῃ εἰς νέαν ἔκθεσιν, μεγάλως ἐκτιμηθεῖσαν ὑπό τε ξένων καὶ ἡμετέρων.

Τοιοῦτον σοφὸν ἅμα καὶ ἱκανὸν ἄνδρα ἀπώλεσεν ἡ ἀρχαιολογικὴ οἰκογένεια ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χρίστου Καρούζου, τὴν μνήμην τοῦ ὁποίου θὰ διατηρήσωμεν ἐσαεὶ ἄσβεστον!

Τὸν ἀνωτέρω πένθιμον ἀπολογισμὸν τοῦ 1967 θὰ ἔπρεπε, συμφώνως πρὸς τὸν ἡμέτερον Κανονισμόν, νὰ κλείσωμεν ἐνταῦθα.

Δὲν μᾶς εἶναι ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ ἀντιπαρέλθωμεν ἐν σιγῇ καὶ τὴν ὀδύνην, ἥτις διακατέχει τὴν Ἑταιρείαν, διὰ τὸν πρόσφατον θάνατον τοῦ σεβαστοῦ προέδρου ἡμῶν Π α ν α γ ι ώ τ ο υ Π ο υ λ ί τ σ α, ἐξεχούσης νομικῆς φυσιογνωμίας τοῦ τόπου μας, ἀνδρὸς μὲ ἐξόχους κοινωνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀρετάς, μεγάλου δὲ Ἕλληνος, χριστιανοῦ καὶ πατριώτου.

Περιοριζόμενοι κατ᾽ ἀνάγκην ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐπιφυλασσόμεθα νὰ πλέξωμεν τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς εἰς τὴν προσεχῆ λογοδοσίαν.

Πρὸς τὴν δρᾶσιν τῶν ζώντων στρέφοντες τώρα τὸν λόγον θὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι τὴν κενωθεῖσαν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου Χρίστου Καρούζου θέσιν συμβούλου κατέλαβεν ἀπὸ τοῦ 1967 ὁ διακεκριμένος βυζαντινολόγος καθηγητὴς κ. Δημήτριος Πάλλας.

Ἀνασκαφὰς ἐξετέλεσεν ἡ Ἑταιρεία τὸ 1967 τὰς ἑξῆς:

. . . .

. . . .

(Ἕπεται ἡ ἔκθεσις περὶ τῆς ὁποίας βλ. τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1967).

. . . .

. . . .

Τοιοῦτο ὑπῆρξε, Κυρίαι καὶ Κύριοι, τὸ ὅλον ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1967. Εἰργάσθημεν καὶ κατ' αὐτὸ μετὰ τῆς αὐτῆς πίστεως πρὸς τὴν μεγάλην ἡμῶν παράδοσιν καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς καρτερικότητος ἔναντι τῶν γλίσχρων μέσων, ἅτινα εἴχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν.

Καίπερ ὅμως ἀπὸ μετρίων πόρων ἐξορμηθὲν δὲν ὑπῆρξε τὸ ἔργον μας ἀσήμαντον, οὐδ' ἀνάξιον τῶν προηγηθέντων 130 ἐτῶν βίου τοῦ Ἐθνικοῦ τούτου καθιδρύματος, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1837 τηρεῖ ἄσβεστον τὸ πῦρ τῆς ἀρχαίας ἐρεύνης καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀρχαίων μνημείων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

1. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ

(Πίν. 1 - 8)

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Σκοπός της ὡρίσθη ἡ πλήρης ἐξακρίβωσις τῶν μυκηναϊκῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐκτισμένα εἰς τὴν κλιτὺν αὐτὴν καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐπιχώσεων, αἱ ὁποῖαι τυχὸν εἶχον παραμείνει ἄσκαπτοι. Τοῦ ἔργου μετέσχον ἡ κ. Γ. Ἐ. Μυλωνᾶ, αἱ Δίδες F. Dail Mudd, Δανάη Ἀλιβιζάτου, Ἰωάννα Κριτσέλη, Gunnel Almberg καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Kenneth Schaar. Ὁ Ν. Τομπάζης ἐφιλοτέχνησε τὰς ληφθείσας φωτογραφίας καὶ ὁ Ἀργύρης Μαρίνης ἐξετέλεσε τὰ καθήκοντα τοῦ συγκολλητοῦ. Πάντας τοὺς συνεργάτας τούτους καὶ ἰδίᾳ τοὺς φύλακας τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τοὺς ἐκ Μυκηνῶν πιστούς μου ἐργάτας εὐχαριστῶ διὰ τὴν πολύτιμον συμβολήν των εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου. Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν καὶ τὸ Συμβούλιόν Της, εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Washington University ὡς καὶ εἰς τοὺς ἐν Saint Louis φίλους μου, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν δυνατὴν τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐρεύνης τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἀγαμέμνονος.

Ἡ τυχαία πτῶσις ὀγκολίθου ἑλληνιστικοῦ τοίχου ἐπικαθημένου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς αὐλῆς τοῦ κτηρίου τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν [1], ἐπέτρεψε τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ὑπ᾽ αὐτὸν μικρᾶς λωρίδος ἀσκάπτου μέχρι τοῦδε ἐπιχώσεως (πλάτους 0.80 μ. καὶ βάθους 0 60 μ.). Εἰς τὴν ἐπίχωσιν αὐτὴν καὶ ἐπὶ τοῦ μαυρισμένου κονιάματος τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς εὑρέθησαν συσσωρευμένα τμήματα τριῶν ψευδοστόμων ἀμφορέων καὶ ἄλλα ὄστρακα (πίν. 1β). Ἀναμφιβόλως τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀποτελοῦν μέρος τῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου καταλοίπων (floor deposits), τὰ ὁποῖα μόνα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς παρέχοντα ἀξιόπιστα δεδομένα διὰ τὴν χρονολόγησιν μιᾶς βιαίας καταστροφῆς τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρέθησαν. Ἡ ἐνίοτε χρησιμοποιουμένη μέθοδος χρονολογήσεως δι᾽ ὀστράκων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν καὶ τὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι φανερώνουν παλαιοτέρας καὶ νεωτέρας καταστροφάς, δὲν εἶναι τόσον ἀξιόπιστος. Τοῦτο δέ, διότι τὰ μυκηναϊκὰ κτήρια, ὡς γνωστόν, ἐκτίζοντο ἐν πολλοῖς μὲ πλίνθους, εἰς τὴν κατα-

---

[1] Ὅρα ΠΑΕ 1965, σ. 89 - 94 καὶ Hesperia 35, 1966, σ. 419 - 426.

σκευὴν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιοῦντο, διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ πηλοῦ, καὶ ὄστρακα πλὴν τῶν ἀχύρων. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ μὲ τὸν καιρὸν ἀπετέλουν μέρος τῆς ἐπιχώσεως καὶ ἀντὶ νὰ χρονολογοῦν μίαν καταστροφὴν πράγματι χρονολογοῦν τὴν οἰκοδομὴν τοῦ κτηρίου. Μόνον τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου κατάλοιπα (τὰ floor deposits) εἶναι ἀποδεικτικὰ χρονολογιῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἀνευρεθέντα τμήματα ἀγγείων εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ κτηρίου τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν εἶναι σπουδαιότατοι μάρτυρες τῶν χρόνων τῆς καταστροφῆς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου.

Οἱ ἀνευρεθέντες ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἀνήκουν εἰς τὸν ἰδιάζοντα τύπον ἀγγείων μετὰ ὑψηλοῦ, ραδινοῦ πυθμένος τὸν ὀνομασθέντα ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Carl W. Blegen pedestaled amphora [1]. Ἀνάγονται εἰς τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς ΥΕ IIIΒ περιόδου. Εἰς τοὺς χρόνους λοιπὸν ἐκείνους ἀνάγουν καὶ τὴν διὰ πυρὸς καταστροφὴν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Δείγματα τοῦ τύπου τούτου εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Πύλου καὶ ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ μὲν εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ Blegen, τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Oscar Broneer. Τὰ ὀλίγα αὐτὰ τμήματα ἀγγείων εἶναι ὄντως πολύτιμα καὶ ἐπιβεβαιοῦν τὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα τὰ συναχθέντα ἀπὸ ὀλίγα ὄστρακα τὸ 1965 [2].

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κτηρίου τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν ἐδημιούργησε τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸ πρὸς τὰ Ἀνατολικὰ κτήριον, τοῦ ὀνομασθέντος ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Alan J. B. Wace «The House of Columns». Εἰς τὸ πρόβλημα αὐτό, ὡς καὶ εἰς τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ κτηρίου τούτου ἀφιερώσαμεν τὸν περισσότερον χρόνον τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ κτήριον, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου Χρηστου Τσουντα ἐμελετήθη δὲ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Wace, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν τὴν γενικήν του περιγραφὴν καὶ τὰ σχέδια τῆς κατόψεώς του [3]. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα· τὸ ἓν πρὸς Νότον περιελάμβανε τὰς γνωστὰς ὑπογείους ἀποθήκας καὶ ἀνώγειον ἄνωθεν τῶν ἀποθηκῶν ὄροφον, ὁ ὁποῖος δὲν διεσώθη· τὸ ἕτερον, τὸ καὶ σπουδαιότερον, περιελάμβανε τὴν εἴσοδον, εὐρὺν διάδρομον, αὐλὴν μετὰ κιόνων, ἓν μεγαρόσχημον διαμέ-

---

[1] C. W. Blegen - M. Dawson, The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, εἰκ. 391 καὶ 392 καὶ σ. 410.

[2] ΠΑΕ 1965, σ. 93 πίν. 105.

[3] A. J. B. Wace, Mycenae, σ. 91 - 97 καὶ εἰκ. 32 - 34. Τὸ κτήριον τοῦτο εἶναι προσανατολισμένον ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικὰ πρὸς τὰ Νοτιοδυτικά. Πρὸς εὐκολωτέραν κατανόησιν τοῦ κειμένου περιγράφομεν τὸ κτήριον ὡς ἐὰν ἦτο ἐστραμμένον ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, μὲ τὴν εἴσοδον πρὸς Βορρᾶν. Ἐπίσης χρησιμοποιῶ τὰ αὐτὰ μὲ τὸν Wace γράμματα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν διαμερισμάτων τὰ ὁποῖα περιέγραψε.

ρισμα (τὸ GH τοῦ Wace), ἕτερον μερικῶς διασωθὲν διαμέρισμα (τὸ N) καὶ κλιμακοστάσιον. Τὰ διαμερίσματα αὐτὰ καὶ ἡ αὐλὴ ἦσαν ἱδρυμένα ἐπὶ τεχνητῶς σχηματισθέντος ἰσοπέδου. Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ κτηρίου οὔτε ἡ χρονολογία τῆς κατασκευῆς, οὔτε ἡ χρονολογία τῆς καταστροφῆς του δίδονται. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι εἰς τὸ ἐκ λίθων γέμισμα τοῦ ἰσοπέδου τῆς αὐλῆς ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν ὄστρακα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέτρεπον τὴν χρονολόγησιν τῆς κατασκευῆς τοῦ κτηρίου, ἀνελάβομεν τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λίθων του ἀπὸ μίαν λωρίδα, πλάτους 3 περίπου μέτρων, κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἔκλειε τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς αὐλῆς καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀναλημματικὸς τοῦ λιθολογήματός της. Τὸν τοῖχον τοῦτον πρὸς εὐκολίαν ἀπεκαλέσαμεν τοῖχον «α». Ἂς σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν σκαφεῖσαν περιοχὴν τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς δὲν διατηρεῖται. Ἦτο γνωστὸν ἐκ προγενεστέρων ἀνασκαφῶν καὶ ἐκ τῆς στερεώσεως τῶν τοίχων τῶν ὑπογείων, ἡ ὁποία ἐγένετο τόσον ἐπιτυχῶς ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεων διὰ τοῦ τεχνίτου Παναγιώτου Βλάχου, ὅτι ὁ τοῖχος «α» ἐξυπηρέτει διπλοῦν σκοπόν· ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ νοτία του ὄψις ἐσχημάτιζε τοὺς τοίχους τῶν ὑπογείων καὶ ἦτο ἐμφανής, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ βορεία του ὄψις ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ λιθολογήματος τοῦ τεχνητοῦ ἰσοπέδου.

Ἡ ἀφαίρεσις τῶν λίθων τοῦ γεμίσματος ἐσταμάτησε κατὰ μὲν τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς τομῆς εἰς βάθος 1.75 μ. κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν εἰς βάθος 4.25 μ. (πίν. 1α), διότι βαθυτέρα σκαφὴ θὰ ὑπενόμευε τὴν σταθερότητα τοῦ τοίχου «α» καὶ ἡ κατάρρευσίς του θὰ ἦτο μεγάλη ἀπώλεια. Κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου «α» καὶ περὶ τὰ 4 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας εὑρέθη ἐνισχυτικὸς τοῦ «α» τοῖχος, πλάτους 0.90 μ., ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς τὰ Νοτιοανατολικὰ καὶ πέρα τῆς γωνίας τοῦ τοίχου «α». Ὁ τοῖχος αὐτός, τοῖχος «β», ἐχρησίμευεν ὡς ἀναλημματικὸς τοῦ ἰσοπέδου πέρα τῆς γωνίας τοῦ «α». Μεταξὺ τῶν λίθων εὑρέθησαν ἀρκετὰ ὄστρακα χρονολογοῦντα τὴν κατασκευὴν τοῦ ἰσοπέδου καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ κτηρίου. Πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδον (πίν. 2α) καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν νεώτερα εἰς τὸ β' ἥμισυ τῆς περιόδου ἐκείνης.

Διὰ νὰ βεβαιωθῇ ἡ ἔκτασις τοῦ τεχνητοῦ γεμίσματος ἐκαθαρίσθη ἡ νοτιοανατολικὴ κλιτὺς τοῦ λόφου μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου κυκλωπείου τείχους (ὅπου ἦτο δυνατὸν) καὶ μέχρι τοῦ βορειοανατολικοῦ ἄκρου τοῦ ἰσοπέδου τοῦ κτηρίου. Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς κλιτύος, καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους, εὑρέθη τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, τοῦ βαστάζοντος κατὰ τὴν πλευρὰν ἐκείνην τὸ ἰσόπεδον. Ὁ ἀναλημματικὸς ἐξ ὀγκολίθων τοῖχος διασώζεται εἰς μῆκος 5.20 μ. καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι παράλληλος πρὸς τὸ νότιον κυκλώπειον τεῖχος, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον

τοῦ κτηρίου, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὴν «Οἰκίαν τῶν Κιόνων» ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ δωμάτια τοῦ κτηρίου τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν.

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀναλημματικοῦ αὐτοῦ τοίχου ἐπιτρέπει τὸν ἀκριβῆ ὁρισμὸν τῶν διαστάσεων τοῦ ἰσοπέδου τοῦ κτηρίου. Τοῦτο ἔχει πλάτος μὲν ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς 20.50 μ., μῆκος δὲ ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον 27 μ.· εἶναι δηλαδὴ μεγαλύτερον τοῦ ἰσοπέδου, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου διὰ νὰ βαστάσῃ τὸ μέγαρον, τὴν αὐλὴν καὶ τὸν ξενῶνα τοῦ ἀνακτόρου. Καὶ τὸ βάθος τοῦ ἐκ λίθων γεμίσματος τοῦ ἰσοπέδου, κυμαινόμενον μεταξὺ 1.50 καὶ 6 μ. (πίν. 1α), εἶναι σημαντικὸν καὶ ἡ πλήρωσίς του θὰ ἀπήτησε μίαν τεραστίαν ὄντως ποσότητα λίθων. Αὐτὴ καὶ μόνη ἐπιβάλλει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ κτήριον δὲν εἶναι ἁπλῆ οἰκία, οὔτε καὶ πλουσίου εὐγενοῦς, ἀλλ' ἀνακτορικὸν συγκρότημα.

Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἄλλας παρατηρήσεις, γενομένας τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφήν. Ἀπεδείχθη ὅτι τὸ ἐκ λίθων γέμισμα τοῦ ἰσοπέδου καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν καλύπτεται ἀπὸ πλαίσιαν μέσου πάχους 0.10 μ. Ἐπὶ ταύτης εἶχε τεθῆ στρῶμα σκληροῦ, φορητοῦ χώματος πάχους περίπου 0.70 μ.· τὸ χῶμα αὐτό, γνωστὸν εἰς τοὺς χωρικοὺς ὡς «μπελίτσα», φαίνεται ὅτι μετεφέρθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐξ ἀποστάσεως δύο χιλιομέτρων. Ἐπὶ τοῦ στρώματος τῆς «μπελίτσας» ἐτέθη τὸ κονίαμα τῶν δαπέδων τῆς αὐλῆς καὶ τῶν διαμερισμάτων τοῦ κτηρίου. Καὶ ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ ὑποστρώματος τῶν δαπέδων δὲν χαρακτηρίζει κοινὴν οἰκίαν ἀλλ' ἀνακτορικὴν ἐργασίαν. Πρὸς τούτοις ἡ μεγάλη χρῆσις κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων διὰ κατώφλια καὶ τὰς παραστάδας τοῦ προθύρου (πίν. 3α) αὐτὸ τὸ πρόθυρον καὶ ὁ εὐρὺς διάδρομος τῆς εἰσόδου (πλάτους 2.70 μ. κατὰ τὴν ἀρχήν του), ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων τῆς αὐλῆς (πίν. 2β), ἡ ἐπιμελὴς θεμελίωσίς των, αἱ διαστάσεις τῆς αὐλῆς, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰς διαστάσεις τῆς αὐλῆς τῶν μεγάρων τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος καὶ τῆς Πύλου ὡς καὶ τὰ μεγαρόσχημα προφανῶς κύρια διαμερίσματά του ἐνισχύουν τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κτήριον δὲν ἦτο ἁπλῆ οἰκία, ἀλλὰ τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῶν Μυκηνῶν.

Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ ἀνακτόρου ἐκτίσθη εἰς τὸ β' ἥμισυ τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου. Ἴσως ὅμως προϋπῆρχεν εἰς τὴν θέσιν του ἕτερον ἀρχαιότερον κτίσμα. Τοῦτο ὑποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου «α». Ἡ βορεία ὄψις τοῦ τοίχου αὐτοῦ διατηρεῖ σαφῆ δείγματα ξυλοδεσιᾶς (πίν. 4). Εἰς μῆκος 5 μέτρων ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἐν πηλῷ θέσεις 7 κατακορύφων δοκῶν τεθειμένων εἰς ἀπόστασιν 0.80 μ. περίπου ἀπ' ἀλλήλων καὶ αἱ θέσεις 3 ὁριζοντίων δοκῶν κατ' ἀποστάσεις 0.60 μ. Ἡ κατωτάτη ὁριζοντία δοκὸς κεῖται εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς

αὐλῆς. Ἡ ὅλη ὄψις τοῦ τοίχου ἦτο ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς αὐλῆς καὶ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ἐκ λίθων γέμισμα τοῦ ἰσοπέδου της. Τοῦτο νοεῖται μόνον ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι, ὅταν ἐκτίσθη ὁ τοῖχος «α», ὥριζε καὶ κατὰ τὴν βορείαν του ὄψιν κενὸν χῶρον, ὑπόγειον δηλαδὴ ἢ δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἐπληρώθη ὅτε ἐδημιουργήθη ἡ αὐλή.

Διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὸ ἐπίπεδον ἑνὸς πιθανοῦ δαπέδου εἰς τὸ ὑποθετικὸν ἐκεῖνο δωμάτιον ἐξητάσαμεν καὶ πάλιν τὸ ὑπὸ τοῦ Τσουντα ἀποκαλυφθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ Wace ἐρευνηθὲν «ὑπόγειον τῶν πίθων», ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὑπὸ τῆς νοτίας ὄψεως τοῦ τοίχου «α». Τότε παρετηρήθη ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ ὑπογείου αὐτοῦ δὲν εἶχε καθαρισθῇ πλήρως κατὰ τὴν προγενεστέραν ἔρευναν. Ὁ ὁλοκληρωτικός του καθαρισμὸς ἀπεκάλυψεν ἐπὶ τοῦ δαπέδου του λεπτὸν στρῶμα ἀσκάπτου ἐπιχώσεως, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρέθησαν 27 ὄστρακα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου (ἐν οἷς ἓν μὲ ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν μελαμβαφῆ), 2 ζῴδια καὶ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα ἐνεπιγράφου πινακίδος ἐξ ἀόπτου πηλοῦ (πίν. 7α). Εἶναι ἡ πρώτη πινακίς, ἡ ὁποία εὑρέθη κατὰ χώραν εἰς τὸ ἀνακτορικὸν συγκρότημα τῶν Μυκηνῶν. Δυστυχῶς εὑρέθη τεθραυσμένη καὶ ἓν τῶν ἄκρων της ἔχει φθαρῇ ἐν ᾧ τὸ ἕτερον εἶχεν ἀποκοπῆ προφανῶς πρὸ πολλοῦ. Τὸ διασωθὲν μῆκός της ἀνέρχεται εἰς 8,3 ἑκ. καὶ τὸ πλῆρες πλάτος της εἰς 3,7 ἑκ. Δι' ὁριζοντίας γραμμῆς ἡ ἐπιφάνειά της διαιρεῖται εἰς δύο πεδία. Εἰς τὸ ἄνω, τὸ καὶ πλατύτερον, διακρίνονται δύο στοιχεῖα, τὸ τέλος λέξεως ἢ ὀνόματος, εἰς δὲ τὸ κάτω ἓξ στοιχεῖα εἰς δύο ὁμάδας ἐκ τριῶν σημείων. Τὰ σημεῖα τοῦ στενοτέρου πεδίου ἀναγινώσκονται *pa - we - a ko - u - ra*. Ἤδη τὸ pa - we - a ἐσχετίσθη μὲ τὰ φάρεα καὶ τὸ ko - u - ra εἶναι δηλωτικὸν ἐλαφροῦ ὑφάσματος [1]. Ἡ ἐπιγραφὴ λοιπὸν ἀναγράφει ἐνδύματα ἐξ ἐλαφροῦ ὑφάσματος καὶ ἀνήκει εἰς τὴν κατάταξιν L τῶν πινακίδων. Ἡ ἀνευρεθεῖσα εἶναι ἡ μόνη ἐκ Μυκηνῶν πινακίς, ἡ ὁποία ἀναφέρει ὑφάσματα.

Περὶ τὰ 0.35 μ. κάτωθεν τοῦ τελευταίου δαπέδου τοῦ ὑπογείου τῶν πίθων καὶ εἰς τὴν γραμμὴν τῆς βάσεως τοῦ κατωφλίου του εὑρέθη ἀρχαιότερον δάπεδον ἀποδεικνύον προγενεστέραν χρῆσιν τοῦ ὑπογείου, ἀντιστοιχοῦσαν ἴσως πρὸς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὑποθετικοῦ δωματίου τοῦ ὁριζομένου ὑπὸ τῆς βορείας ὄψεως τοῦ τοίχου «α». Τοῦ δωματίου ὅμως ἐκείνου οὐδὲν σαφὲς ἴχνος διεσώθη.

Ὁ πλήρης καθαρισμὸς τοῦ κτηρίου ἀφῆκεν ὀλίγα ἀνεξήγητα σημεῖα,

---

1 Ventris - Chadwick, Documents, σ. 398 καὶ 404. L. R. Palmer, The Interpretation of Mycenaean Greek Texts, σ. 291 καὶ 431. Vlad. Georgiev, Supplément au lexique des inscr. Creto - Myc., σ. 13 καὶ 55. Anna Morpurgo, Mycenaeae Graecitatis Lexicon, ἐν. λ.

παρέσχεν ὅμως λύσεις πολλῶν προβλημάτων, αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν τὴν πληρεστέραν καὶ τελικήν του μελέτην. Εἰς τὴν κάτοψιν τοῦ ἐπὶ τοῦ ἰσοπέδου τμήματος τοῦ κτηρίου δὲν ὑπάρχει χῶρος διὰ τὸν πλάγιον διάδρομον (P τοῦ Wace), ὁ ὁποῖος ὑπετέθη ὅτι ὑπῆρχε κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Τὸ πλάτος τοῦ ἰσοπέδου καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν διάδρομον τῆς εἰσόδου, ἀπὸ τὸ μέγαρον GH καὶ ἀπὸ τὸ διαμέρισμα N. Τὸ κτήριον ἀποδεικνύεται ὡς ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ κτήριον τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν δι' ἀνοίγματος θύρας εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ διαδρόμου.

Ἀπὸ τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου μέχρι μήκους 5 μέτρων ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ διαδρόμου ἀνήκει εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδον. Ὁ τοῖχος διατηρεῖ καταφανῆ δείγματα τῆς πυρᾶς, ἡ ὁποία κατέστρεψε τὸ κτήριον τῆς περιόδου ἐκείνης, τὸ δὲ κονίαμα τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου φθάνει μέχρι τῆς θεμελιώσεώς του. Ἡ φορὰ τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ τοίχου πρὸς Νότον διακόπτεται ὑπὸ ὑστερωτέρου προφανῶς τοίχου, βαίνοντος ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς (πίν. 3α). Πέρα τῆς διακοπῆς πρὸς Νότον ὁ δυτικὸς τοῖχος εἰς τὴν ὄψιν του δὲν παρουσιάζει ἴχνη πυρακτώσεως καὶ ἔχει κάπως διάφορον φορὰν πρὸς τὸ πρῶτόν του τμῆμα. Ἡ ἐξέτασις τῆς προεκτάσεώς του πρὸς Νότον ἀπέφερεν ἀπροσδόκητα ἀποτελέσματα.

Εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ διακόπτοντος τοίχου, ἤτοι κατὰ τὸ 7ον μέτρον μήκους, ἀπεκαλύφθη ὄπισθεν τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν λίθων τῆς ὄψεως καλῶς διατηρούμενον τμῆμα ἀγράφου κονιάματος (σουβᾶ) (πίν. 3β). Ἄνωθεν καὶ πέρα τοῦ κονιάματος τὸ πλάτος τοῦ τοίχου παρουσιάζει καταφανῆ δείγματα πυρακτώσεως, ἐν ᾧ οἱ λίθοι τῆς ὄψεως οὐδὲν ἴχνος πυρᾶς φέρουν. Τοῦτο καὶ τὸ κονίαμα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ὄψις τοῦ τμήματος τούτου, ἡ ὁποία ἐξελήφθη ὡς αὐτὸς ὁ τοῖχος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, εἶναι μεταγενεστέρα ἐπένδυσις, γενομένη μετὰ τὴν διὰ πυρὸς καταστροφὴν τοῦ κτηρίου. Ἡ ὄψις αὕτη εἶχεν ἀποκλείσει τὸ ἄνοιγμα θύρας πλάτους περίπου 1.50 μ., διὰ τῆς ὁποίας τὸ κτήριον ἐπεκοινώνει μὲ τὸ κτήριον τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν διὰ τοῦ ὁριζοντίου ἐκείνου διαδρόμου. Οὕτω καὶ τὰ δύο αὐτὰ κτήρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου ἀποδεικνύονται ὡς ὀργανικῶς συνδεόμενα.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ διαδρόμου ἀπὸ τῆς εἰσόδου πρὸς τὴν αὐλὴν ἀπέδειξεν ὅτι μέγα τμῆμα τοῦ πλάτους του ἦτο μεταγενεστέρα ἐπισκευή, γενομένη ὅτε μετὰ τὴν διὰ πυρὸς καταστροφὴν τοῦ ΥΕ ΙΙΙΒ κτηρίου κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου ἐδημιουργήθη μικρὸν τετράπλευρον δωμάτιον, μήκους 5.60 μ. καὶ πλάτους 3.75 μ., τὸ ὁποῖον ἀποκαλοῦμεν κτήριον Ψ. Τοῦ κτηρίου αὐτοῦ εἶχε παραμείνει ἄσκαπτον τμῆμα τοῦ δαπέδου του, μήκους 4 μ. καὶ πλάτους 1.75 μ., καὶ τοῦτο

διότι ἄνωθεν τοῦ τμήματος αὐτοῦ ὑπῆρχεν εὐτελὴς ἑλληνιστικὸς τοῖχος, τὸν ὁποῖον ἀφηρέσαμεν. Τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ δαπέδου του εἶχε προγενεστέρως κατασκαφῆ μέχρι τοῦ βράχου. Εἰς τὸ διατηρηθὲν ἐκ πλαίσιας καὶ χώματος δάπεδον εὑρέθησαν γραπτὰ ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου, χρονολογοῦντα τὸ κτήριον καὶ τμῆμα ἑστίας ἐπεστρωμένον μὲ ὄστρακα (πίν. 5α). Τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀρχικῶς ἀνῆκον εἰς σωληνόσχημον πήλινον τμῆμα καπνοδόχου, ἡ ὁποία προφανῶς ἦτο ὑπεράνω τῆς ἑστίας τοῦ μεγάρου τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου.

Κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτηρίου Ψ εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Wace σημειώνεται θεμέλιον, χαρακτηριζόμενον ὡς footing τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου. Εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κατόψεως τοῦ μεγάρου GH, ἐπὶ τοῦ θεμελίου αὐτοῦ ἐτέθη ὁ τοῖχος, ὁ ὁρίζων βαθὺν πρόδομον. Τὸν τοῖχον αὐτὸν ἀπεκαλύψαμεν πλήρως. Διασώζεται εἰς πολὺ μεγαλύτερον μῆκος τοῦ σημειωθέντος καὶ ὁ κατώτατος δόμος του κόπτει τὸ στρῶμα τῆς πλαίσιας τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου (πίν. 5β, ἀρ. 21). Τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ μεταγενέστερον τοῦ τοίχου· τὰ ὀλίγα ὄστρακα τὰ ὁποῖα τὸν χαρακτηρίζουν χρονολογικῶς ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἀνήκει εἰς τὸ κτήριον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν ὅλοι σχεδὸν οἱ τοῖχοι, οἱ χαρακτηρισθέντες ὑπὸ τοῦ Wace ὡς postmycenaean (πίν. 5β, ἀρ. 20, 22, 23). Ἡ ἐξέτασις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν τοίχων αὐτῶν ἀπέδωσεν ἀρκετὰ ὄστρακα, ἐν οἷς καὶ τὰ γραπτὰ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ πίν. 7β. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου καὶ ἀνάγουν εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην τὴν κατασκευὴν τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν οἱ ἐξετασθέντες τοῖχοι. Τὸ κτήριον ἐκεῖνο εἶναι τὸ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ ἰσοπέδου οἰκοδόμημα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀποκαλοῦμεν κτήριον Ω. Εἰς τὴν οἰκοδομήν του ἐχρησιμοποιήθησαν ὅσοι ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου ἐθεωρήθησαν ἀρκούντως ἰσχυροί, ἄλλοι δὲ πάλιν ἐπεσκευάσθησαν. Ἐξ ὅσων διεσώθησαν φαίνεται ὅτι τὸ κτήριον Ω εἶχεν ἓν δωμάτιον μήκους 7 μ. καὶ πλάτους 5.70 μ., κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου πρὸς Νότον ὑπῆρχε μακρὸς καὶ στενὸς θάλαμος μήκους 8.25 μ. καὶ πλάτους 3.30 μ. Ἡ εἴσοδός του θὰ ἦτο κατὰ τὴν νοτίαν, μὴ διασωθεῖσαν, πλευράν του καὶ θὰ ἤνοιγεν εἰς τὴν αὐλήν.

Ἐπίσης φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ οἱ διασωθέντες τοῖχοι τοῦ ΥΕ ΙΙΙΒ διαμερίσματος Ν διὰ τὴν οἰκοδομὴν δωματίου μὲ εἴσοδον πρὸς Νότον, πρὸς τὴν αὐλήν. Διότι ὁ κροκαλοπαγὴς ὀγκόλιθος, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτηρίσθη ὡς τμῆμα κατωφλίου τοῦ Ν, ἀποδεικνύεται ὅτι, ὡς διατηρεῖται, ἦτο βάσις κίονος, ἡ ὁποία ἀκόμη μένει ἐπὶ τῆς θεμελιώσεώς της. Μεταξὺ τῶν μικρῶν λίθων τῆς θεμελιώσεως εὑρέθησαν μετὰ ἀγράφων καὶ τὰ γραπτὰ ὄστρακα τοῦ κατωτέρου τμήματος τοῦ πίν. 7β. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ θέτουν τὴν βάσιν καὶ τὸ κτήριον εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη ἀνῆκεν εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον· τότε τὸ πλάτος τοῦ δωματίου περιωρίσθη εἰς

6.10 μ., ἐν ᾧ τὸ μῆκος παρέμεινε περὶ τὰ 8.20 μ., τὸ αὐτὸ σχεδὸν πρὸς τὸ τοῦ θαλάμου τοῦ κτηρίου Ω.

Ἐκ τῆς πλήρους ἀνασκαφῆς καὶ μελέτης τοῦ κτηρίου τοῦ γνωστοῦ ὡς ἡ «Οἰκία τῶν Κιόνων» προέκυψαν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1) Τὸ κτήριον δὲν εἶναι ἁπλῆ οἰκία ἀστοῦ ἢ καὶ πλουσίου εὐγενοῦς, ἀλλὰ τὸ κεντρικὸν καὶ σπουδαιότερον τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου.

2) Συνδέεται καὶ ἐπικοινωνεῖ δι' ἐξηκριβωμένης θύρας καὶ διαδρόμου μὲ τὸ κτήριον τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν.

3) Ἱδρύθη εἰς τὸ β' ἥμισυ τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου καὶ κατεστράφη διὰ πυρὸς εἰς τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς περιόδου ἐκείνης προτοῦ ἀκόμη ἀρχίσῃ ὁ καθαρὸς ΥΕ ΙΙΙΓ ρυθμός.

4) Μετὰ τὴν εἰς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους, καταστροφήν του ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν λειψάνων του πρῶτον τὸ μικρὸν κτήριον Ψ καὶ κατόπιν τὸ κτήριον Ω, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἱδρύθη διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τοῦ προγενεστέρου κεντρικοῦ ΥΕ ΙΙΙΒ κτηρίου. Τὰ ΥΕ ΙΙΙΓ κτήρια δὲν παρουσιάζουν ἴχνη πυρακτώσεως.

Ἡ πλήρης μελέτη τῶν κτηρίων αὐτῶν μετὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων, ἀναπαραστάσεων, εἰκόνων κλπ. συμπληρουμένη θὰ ἐκδοθῇ προσεχῶς εἰς τὴν σειρὰν τῶν μελετῶν τῆς Ἑταιρείας.

ΚΤΗΡΙΟΝ Δ. Δρομίσκος, πλάτους κατὰ μὲν τὸ δυτικὸν ἄκρον του 3 μ. κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν 2 μ., χωρίζει τὸ κεντρικὸν συγκρότημα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ τὸ κτήριον, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει τὴν πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος ἔκτασιν καὶ τὸ ὁποῖον ἀποκαλῶ κτήριον Δ (πίν. 6α). Οἱ τοῖχοί του ἦσαν πρὸ πολλοῦ γνωστοί, διότι ἡ ἔκτασις τοῦ κτηρίου εἶχεν ἀνασκαφῆ μέχρι τοῦ βράχου ὑπὸ τοῦ Τσουντα, ἐθεωροῦντο ὅμως ἑλληνιστικοί. Τὴν ἔκτασιν αὐτὴν ἐξητάσαμεν καὶ πάλιν πλήρως. Τὸ κτήριον Δ ἔχει μῆκος μὲν 19 μ. πλάτος δὲ 16 μ. Περιλαμβάνει δύο σειρὰς ἐκ τριῶν ὑπογείων εἰς ἑκάστην σειρὰν καὶ αὐλὴν κατὰ μῆκος τοῦ βορειοδυτικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου (εἰκ. 1). Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῶν δωματίων διαφέρουν ὀλίγον· τὸ μέσον πλάτος τῶν νοτιωτέρων δωματίων ἀνέρχεται εἰς 3.50 μ. καὶ τὸ μῆκος εἰς 5.50 μ., τὸ μέσον πλάτος τῶν κεντρικῶν ὑπογείων ἀνέρχεται εἰς 3.25 μ. ἐν ᾧ τὸ μῆκος εἰς 4.50 μ. Οἱ τοῖχοι διασῴζονται εἰς ἀρκετὸν ὕψος, ἀπὸ 1.40 μέχρι 2.90 μ., καὶ εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ μικρῶν λίθων τεθειμένων εἰς πηλόν. Εἴσοδοι εἰς τὰ ὑπόγεια αὐτὰ δὲν διασῴζονται, ἴσως δὲ κατήρχοντο διὰ καταπακτῆς ἐκ τοῦ ἰσογείου ὀρόφου. Ἡ ὕπαρξις ἰσογείου ὀρόφου ὑποδεικνύεται ὑπὸ τεμαχίων ἐγχρώμου κονιάματος τοίχων, ὑπὸ τοῦ πλάτους τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι προφανῶς

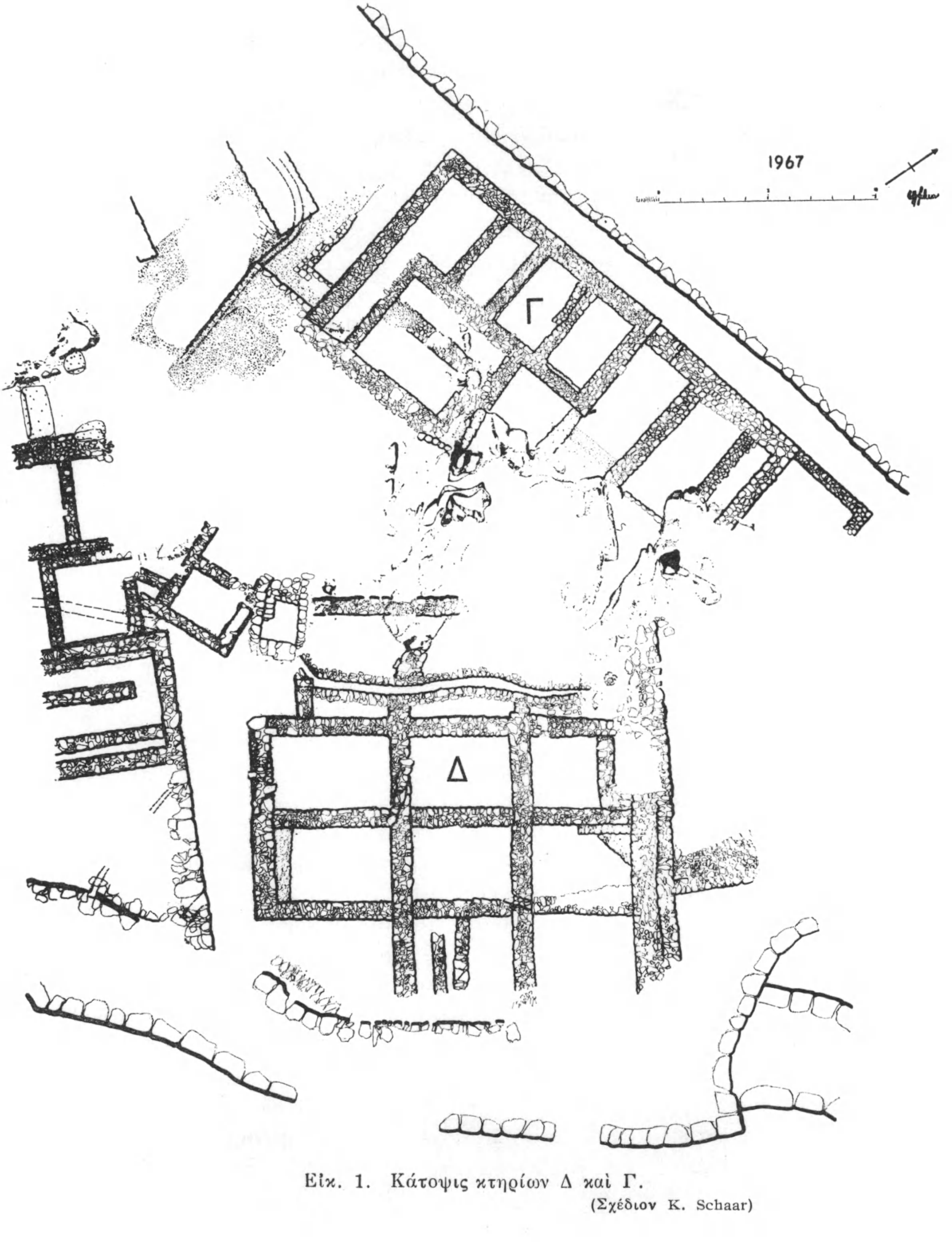

Εἰκ. 1. Κάτοψις κτηρίων Δ καὶ Γ.
(Σχέδιον K. Schaar)

ὑπεβάσταζον ἀνωδομήν, καὶ ἀπὸ τὴν στάθμην τῆς αὐλῆς πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ εἶχεν ἐξόδους. Ὁ ἰσόγειος ὄροφος θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τρία δωμάτια, ἕκαστον τῶν ὁποίων θὰ ἐκάλυπτε τὸν χῶρον δύο ὑπογείων.

Ἡ αὐλή, μήκους 17 μ. καὶ πλάτους 5.50 μ., εἶναι ὕπαιθρος καὶ δι' αὐτῆς διήρχετο ὑπόνομος, ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου εὑρέθη εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς. Παρ' αὐτὸν ἀπεκαλύφθη πίθος στερεωμένος εἰς πλαίσιαν καὶ εἰς φυσικὴν κοιλότητα σχηματιζομένην ὑπὸ τῶν βράχων.

Πολὺ μικρὰ καὶ ὀλίγα τμήματα ἀσκάπτου ἐπιχώσεως εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον τῶν δωματίων, μεταξὺ ὅμως τοῦ ὑπονόμου καὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου ὁ χῶρος εἶχε διατηρήσει τὴν ἀρχικήν του ἐπίχωσιν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Τὰς ἐπιχώσεις αὐτὰς ἠρευνήσαμεν μετὰ προσοχῆς. Τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς καὶ τὰ εὑρεθέντα μεταξὺ τῶν λίθων τῶν τοίχων ὄστρακα, ἀνάγουν τὴν οἰκοδομὴν τοῦ κτηρίου Δ εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδον. Ὀλίγα ΥΕ ΙΙΙΓ ὄστρακα εὑρεθέντα εἰς τὸν ὑπόνομον, εἰς τὴν παρὰ τὸν πίθον τῆς αὐλῆς περιοχήν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν παρὰ τὸν ὑπόνομον ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ κτήριον παρέμεινεν ἐν χρήσει εἰς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους.

Ἐπὶ τῆς διασωζομένης κορυφῆς τῶν τοίχων τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1 καὶ τοῦ μεσαίου ὑπ' ἀριθμὸν 4 δωματίου εὑρέθησαν ὀλίγοι λίθοι ἑλληνιστικῶν τοίχων, ἀποδεικνύοντες τὴν οἰκοδομὴν κτηρίου ὑπεράνω τῶν μυκηναϊκῶν λειψάνων εἰς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι τὸ κτήριον Δ προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν τοῦ νοτίου κυκλωπείου τείχους καὶ τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ κυκλωπείου τείχους τῆς ἀκροπόλεως, τοῦ κρημνισθέντος κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.

ΚΤΗΡΙΟΝ Γ. Εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν (κατὰ μέσον ὅρον 8 μ.) πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ τοῦ Δ ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τοῦ κτηρίου Γ (εἰκ. 1). Τοῦτο ἐκτίσθη παραλλήλως πρὸς τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος μεταξὺ δ' αὐτοῦ καὶ ἐκείνου εἶχεν ἀφεθῆ ὁ γνωστὸς ἐκ προηγουμένων ἐρευνῶν καὶ δημοσιεύσεών μας ἀνατολικὸς δρομίσκος πλάτους 1.50 - 1.80 μ. Λόγῳ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατέχουν μεταξὺ τοῦ νοτίου καὶ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους τὰ κτήρια Δ καὶ Γ κεῖνται διαγωνίως πρὸς ἄλληλα, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἀφέθη ἀνοικτὸς βραχώδης χῶρος. Καὶ τὸ κτήριον Γ εἶχεν ἀνασκαφῆ πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Τσουντα, οὐδὲν ὅμως περὶ αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη καὶ οἱ τοῖχοί του γενικῶς ἐθεωροῦντο ἑλληνιστικοί. Τώρα ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ κτήριον ἀνάγεται εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Εὐτυχῶς τμήματα μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων τῆς ἐπιχώσεώς του καὶ τῶν δαπέδων του παρέμειναν ἄσκαπτα καὶ αὐτὰ ἀπέδωσαν στοιχεῖα ἀρκετὰ διὰ νὰ ὁρίσουν τὴν χρονολογικήν του ἐξέλιξιν.

Ὁ χῶρος τοῦ κτηρίου ἔχει μῆκος 26.50 μ. καὶ πλάτος κατὰ μὲν τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον 11 μ. κατὰ δὲ τὸ βορειοανατολικὸν 7 μ. Ἡ διαφορὰ τοῦ πλάτους ὀφείλεται εἰς τὴν ὕπαρξιν βράχων, οἵ ὁποῖοι ὑψώνουν τὰς ἀποτόμους κορυφάς των εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου. Τὸ κτήριον περιλαμβάνει σειρὰν ὑπογείων δωματίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ᾠκοδομημένος ἰσόγειος ὄροφος μὲ εἰσόδους πρὸς τὴν μεταξὺ τοῦ Γ καὶ Λ πλατεῖαν. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ κτηρίου διατηροῦνται εἰς ἀρκετὸν ὕψος, μάλιστα δὲ ἡ διασωζομένη βορειοδυτική του γωνία ὑψοῦται 3 μέτρα περίπου ἄνωθεν τοῦ δρομίσκου (πίν. 6β). Τὰ μεγαλύτερα ὑπόγεια δωμάτια ἦσαν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν καὶ εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου καὶ ἀρχικῶς εἶχον πλάτος 5.50 καὶ 4.50 μ. καὶ μῆκος 3.75 καὶ 4.25 μ. Εἰς τὸ δεύτερον (τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1 δωμάτιον) εὑρέθη τὸ ἀρχικόν του δάπεδον, τὸ ὁποῖον φέρει σαφῆ δείγματα πυρακτώσεως καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ ὀστράκων ὡς ΥΕ ΙΙΙΒ. Περὶ τὰ 0.28 μ. ἄνωθεν αὐτοῦ εὑρέθη δεύτερον πάτωμα, περιοριζόμενον ὑπὸ νεωτέρου τοίχου, ἀναγόμενον, ὡς μαρτυροῦν τὰ εὑρεθέντα ὄστρακα, εἰς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους (πίν. 7δ). Τὸ δάπεδον τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 5 δωματίου διατηρεῖται ἀκόμη καὶ αὐτὸ ἀπέδωσεν ὄστρακα ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνων.

Τὸ αὐτὸ παρετηρήθη καὶ εἰς ἄλλα τμήματα ὅπου ἡ ἐπίχωσις παρέμεινεν ἀνέπαφος. Εἰς ὑψηλότερα σημεῖα εὑρέθησαν ΥΕ ΙΙΙΓ ὄστρακα, ἐν ᾧ εἰς τὰ χαμηλότερα μόνον ΥΕ ΙΙΙΒ. Μεταξὺ τῶν στρωμάτων τῶν δύο αὐτῶν περιόδων ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ καμένου χώματος καὶ τέφρας. Τὸ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐπιχώσεων συμπέρασμα εἶναι σαφές. Τὸ κτήριον Γ ἱδρύθη εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδον καὶ κατεστράφη διὰ πυρὸς προφανῶς εἰς τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς περιόδου ἐκείνης. Τὰ ἐρείπιά του ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ πάλιν διὰ τὴν οἰκοδομὴν διαδόχου κτηρίου εἰς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ κτήριον παρέμεινεν ἐν χρήσει.

Κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου Γ ὁ δυτικὸς δρομίσκος, ὡς ἐξηκριβώθη τὸ 1966, ἐδιχάζετο καὶ τὸ ἓν σκέλος του ἔβαινεν ἀνηφορικῶς πρὸς τὰ Νοτιοανατολικὰ διὰ νὰ τερματισθῇ εἰς τὴν πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου πλατεῖαν. Τὸ ἕτερον σκέλος, παρακάμπτον ἀνοικτὸν χῶρον σχηματιζόμενον μεταξὺ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους καὶ ἀναλημματικοῦ τοίχου (τοῦ τοίχου Δ) εἰς ἀπόστασιν 7.50 μ. πρὸς Νότον αὐτοῦ, προυχώρει πρὸς τὴν βορείαν πύλην. Ἡ ἐφετινὴ πληρεστέρα ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνοικτοῦ χώρου (Η) ἔφερεν εἰς φῶς θεμέλια δύο συνεχομένων δωματίων, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν μέγα τμῆμα τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ τὰ ὁποῖα διακόπτουν τὴν πρὸς τὴν πύλην φορὰν τοῦ δρομίσκου (εἰκ. 2). Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων καλύπτονται ἀπὸ παχεῖαν ἐπάλειψιν πλαίσιας καὶ τὰ δάπεδά των εἶναι χρισμένα μὲ ψευδοκονίαμα — πλαίσιαν, χῶμα καὶ μικρὰν ποσότητα ἀσβέστου. Τὰ ἐκ τῶν δωματίων καὶ τοίχων ὄστρακα ἀνάγουν αὐτὰ εἰς

ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους. Ὥστε εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους διεκόπη ἡ πρὸς τὴν βορείαν πύλην φορὰ τοῦ δρομίσκου.

Ὁ τοῖχος Δ ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι ἀναλημματικὸς καὶ διασώζεται εἰς ἀρκετὸν μῆκος. Περὶ τὰ 5.50 μ. πρὸς Νότον τοῦ ἀνατολικοῦ του ἄκρου ἀπε-

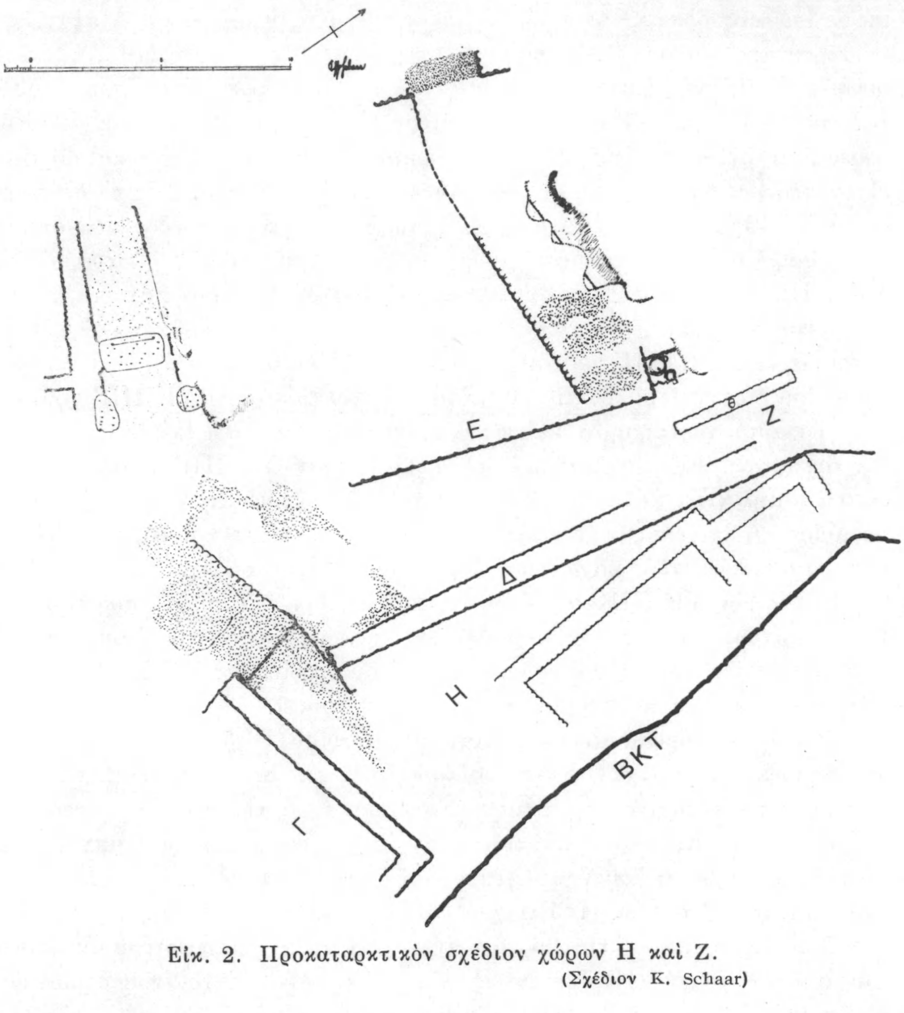

Εἰκ. 2. Προκαταρκτικὸν σχέδιον χώρων Η καὶ Ζ.
(Σχέδιον Κ. Schaar)

καλύφθη ἕτερος ἀναλημματικὸς τοῖχος (ὁ Ε), ὁ ὁποῖος ὑποβαστάζει τὸ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος κατηφορικὸν ἰσόπεδον μέσου πλάτους 6 μέτρων. Ὁ μεταξὺ τῶν τοίχων Δ καὶ Ε χῶρος εἶχε σκαφῆ προγενεστέρως μέχρι τοῦ βράχου. Ἡ ἰδική μας ἔρευνα ἀπέδωσεν ἀρκετὰ ὄστρακα ἀνάγοντα καὶ τὸν Ε εἰς ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνους καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ὁ τοῖχος καθ' ὅλον του τὸ μῆκος

θεμελιοῦται ἐπὶ τῶν βράχων. Κατὰ τὸ 14ον μέτρον τοῦ μήκους του ὁ τοῖχος Ε στρέφεται κανονικῶς πρὸς Νότον· ἡ γωνία του διατηρεῖται καλῶς (εἰκ. 2). Μεταξὺ αὐτῆς τῆς γωνίας καὶ τῶν ἀποτόμως κατερχομένων βράχων πρὸς Δυσμὰς δημιουργεῖται κόγχη πλάτους μέσου 1.50 μ., εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθη πίθος, στερεωμένος εἰς πλαίσιαν καὶ σχεδὸν εἰς κατακόρυφον θέσιν. Περὶ αὐτὸν εὑρέθησαν διάφορα θραυσμένα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα (πίν. 8α). Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὄστρακα συγκολληθέντα ἐσχημάτισαν δίωτον βαθὺν σκύφον ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνων (πίν. 7γ). Ἡ διάμετρος τοῦ στομίου τοῦ πίθου ἀνέρχεται εἰς 0.62 μ. τὸ δὲ ὕψος του εἰς 0.76 μ. Ὅταν ἀφῃρέθη τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον τὸν ἐπλήρου, εὑρέθη ὅτι ὁ πυθμήν του εἶχε θραυσθῆ καὶ ἀφαιρεθῆ καὶ ὅτι ὁ πίθος εἶχε τοποθετηθῆ ἄνωθεν κατακορύφου σχεδὸν ὑπονόμου, τοῦ ὁποίου ἐσχημάτιζε τὸ στόμιον.

Ὁ πρὸ τοῦ πίθου χῶρος ἦτο ἄσκαπτος καὶ εὑρέθη πλήρης ὀστράκων καὶ μεγάλων τμημάτων ἀγγείων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, τὰ ὁποῖα προφανῶς εἶχον καταρρεύσει ἀπὸ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ εἶχον καλυφθῆ διὰ στρώματος πλαίσιας καὶ τοῦτο ἐσχημάτισε τὸ δάπεδον τοῦ πρὸ τοῦ πίθου χώρου, ὅτε ὁ πίθος ἐχρησιμοποιήθη. Πρὸς Δυσμὰς τοῦ χώρου τούτου (εἰκ. 2) ἡ περιοχὴ (Ζ) καλύπτεται ἀπὸ παχεῖαν ἐπίχωσιν, τὰ κατώτερα στρώματα τῆς ὁποίας ἀνάγονται εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν καὶ περιέχουν λείψανα, τὰ ὁποῖα κατέρρευσαν ἀπὸ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου μετὰ τὴν κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου καταστροφήν. Μακρὸς καὶ στενὸς τοῖχος (ὁ Θ) ἐσχημάτισεν ἓν εἶδος φράγματος, εἰς τὸ ὁποῖον συνεσωρεύθησαν τὰ λείψανα αὐτά. Ἠρευνήσαμεν δοκιμαστικῶς μικρὰν μόνον λωρίδα, περίπου 1.50 μ. ἐπὶ 0.80 μ., καὶ εἰς αὐτὴν εὑρέθησαν συσσωρευμένα πολλὰ θραύσματα ἀγγείων καὶ σκευῶν (πίν. 8β). Ἡ ἐξέτασις τοῦ χώρου Ζ ὑπόσχεται πολλά, διὰ τὴν ἔλλειψιν ὅμως χρόνου ἀνεβλήθη διὰ τὸ ἑπόμενον, ὁπότε, Θεοῦ θέλοντος, θὰ ἀνασκαφῇ πλήρως.

Αὐτὰ ἐν ὀλίγοις ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν τοῦ 1967.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

2. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΗΛΙΔΟΣ

(Πίν. 9 - 11)

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο πρὸς περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ θεάτρου τῆς ἀρχαίας Ἤλιδος. Εἰς τὰς ἐργασίας μετέσχεν ἡ κ. Βερόνικα Λεὸν - Μητσοπούλου, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τὸ ὁποῖον συνέβαλεν εἰς τὰ ἔξοδα ἀνασκαφῆς διὰ τοῦ ποσοῦ τῶν 60.000 δρχ.

Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον ἐπίσης μέρος ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ ὁ κ. Ἠλίας Ἀνδρέου, ἡ Δὶς Ἰωάννα Ψυχογυιοῦ καὶ ὁ κ. Στέφαν Καρβίζε.

Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀπεκαλύφθη τὸ ἥμισυ σχεδὸν (ἀνατολικὸν) τοῦ κοίλου μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ χαλικοστρώτων, ἐν μέρει μόνον ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (πίν. 9α). Τὰ χαλικόστρωτα ταῦτα ἦσαν αἱ ἀρχικαὶ προσβάσεις πρὸς τὰς κερκίδας, πρὸ τῆς κατασκευῆς τῶν λιθίνων κλιμάκων· αὗται ἐκτίσθησαν ἀκριβῶς ἄνωθεν τῶν χαλικοστρώτων, τὰ ὁποῖα καὶ ἀντικατέστησαν (πίν. 9β).

Προσεκτικὴ μελέτη τῶν ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τῶν χαλικοστρώτων στρωμάτων, ὡς καὶ τῶν συγκεντρωθέντων νομισμάτων καὶ ὀστράκων, ἐπεβεβαίωσε τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος προταθεῖσαν χρονολόγησιν τῶν χαλικοστρώτων εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου π. Χ. αἰ. ἢ πιθανώτερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π. Χ. αἰ., τῶν δὲ λιθίνων κλιμάκων εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν.

Ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῶν μέρος καὶ τὰ χαλικόστρωτα τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ κοίλου, ὥστε νὰ εἶναι πλέον δυνατὸς ὁ προσδιορισμὸς καὶ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ὅλου κοίλου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν.

Εἰς τὸν πρὸ τοῦ προσκηνίου χῶρον ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ τομαὶ πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον διαγράφουν ἐν τῷ συνόλῳ των αἱ αὐτόθι ἀρχαῖαι τάφροι, τμηματικῶς ἐπισημανθεῖσαι κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη (Ἔργον 1965, 75), ὑπολείπεται δὲ μόνον ἡ ἔρευνα ἐλαχίστων τμημάτων τοῦ χώρου τούτου πρὸς σύνταξιν τοῦ τελικοῦ σχεδίου κατόψεως τῶν ἐν λόγῳ τάφρων.

Ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν γενομένην δοκιμαστικὴν τομὴν ὄπισθεν τοῦ ἀναλήμματος τῆς ἀνατολικῆς παρόδου καὶ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ ἄκρον εὑρέθησαν εἰς βάθος 1.30 - 1.70 μ. ἴχνη πυρᾶς καὶ μέχρι βάθους 2 μ. ὄστρακα

εἰς ἐκπληκτικῶς μέγαν ἀριθμόν, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν μέχρι καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Ἡ ἔρευνα τῆς τομῆς, ὡς καὶ τοῦ λοιποῦ ὄπισθεν τοῦ ἐν λόγῳ ἀναλήμματος χώρου, δὲν ἐπερατώθη.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι, ἐκτὸς τῶν ὀστράκων, πολυάριθμα νομίσματα καὶ εἰσιτήρια, ὡς καὶ θραύσματα χαλκῶν ἀγαλματίων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένετο συντήρησις τοῦ πλέον ἐπικινδύνου νὰ διαλυθῇ τμήματος τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς Νοτίου Στοᾶς (Ἔργον 1964, 119). Τὸ τμῆμα τοῦτο, ἀποκολληθὲν εἰς εἰς τρία τεμάχια, ἀποκατεστάθη καὶ ἐν μέρει συνεπληρώθη διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ψηφίδων (πίν. 10 - 11). Τὰ τεμάχια ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν καθ' ὅλας τὰς φάσεις τῆς συντηρήσεως ἀπὸ τῆς ἀποκολλήσεως μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν. Τὰς ἐργασίας ταύτας ἐξετέλεσεν ὁ τεχνίτης κ. Χρῆστος Σκόρδας.

Ἀξία τέλος μνείας εἶναι καὶ ἡ τυχαία ἀποκάλυψις ΝΑ. τοῦ θεάτρου κιβωτιοσχήμου χριστιανικοῦ τάφου, ἐκτισμένου διὰ θραυσμάτων παλαιοχριστιανικοῦ θωρακίου. Τὰ θραύσματα ταῦτα ἴσως προέρχονται ἐκ τῆς μόνης γνωστῆς ἐν Ἤλιδι παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, δηλ. τῆς βασιλικῆς εἰς ἣν εἶχε μετατραπῆ ἡ Νοτία Στοά (Ἔργον 1964, 119. ΠΑΕ 1964, 136 κ. ἑ.).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΥ ΜΕΘΩΝΗΣ
(Πίν. 12 - 18)

Εἰς τὸ Ἀρχαιολ. Δελτ. 17, 1961/62, Χρον. 103 - 104, εἶχον παρουσιάσει, μετὰ βραχεῖαν ἐπίσκεψιν, σύντομον περιγραφὴν τοῦ γνωστοῦ ἐκ πληροφοριῶν προγενεστέρων ἐρευνητῶν παλαιοχριστιανικοῦ ἐντὸς βράχου διασκάφου κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης μὲ ἀρκοσόλια εἰς τὰ τοιχώματά του καὶ μὲ τάφους λακκοειδεῖς εἰς τὸ ἔδαφος, τοῦ φερομένου ὡς Ἁγίου Ὀνουφρίου, εἶχον δὲ διατυπώσει τὴν εὐχὴν νὰ τύχῃ τοῦτο ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Τὸ μνημεῖον εὑρίσκεται ὀλίγον κάτω τῆς ὁμαλῆς ράχεως τοῦ παρὰ τὴν Μεθώνην λόφου τοῦ Ἁγίου Νικολάου (πίν. 12α)· ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι πρό τινος ὡς ποιμνιοστάσιον, διάφοροι δὲ μανδρότοιχοι ἐκ ξηρολιθιᾶς ἠλλοίωνον τὴν ὄψιν του. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐδέχθη προθύμως νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφικὴν ἔρευνάν του διὰ τοῦ ὑποφαινομένου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδόθη οὕτω εὐκαιρία νὰ προβῇ εἰς ἀκριβεστέρας παρατηρήσεις. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη ἀφ' ἑνὸς ἐντὸς τῶν ἐντὸς τοῦ βράχου διασκάφων χώρων καὶ ἀπέβλεπεν εἰς τὸν καθαρισμόν των καὶ τὴν ἔρευναν τῶν ἐδῶ εὑρισκομένων τάφων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ πρὸ τῶν χώρων τούτων ἐκτεινόμενον ἄνδηρον [1].

1. Οἱ διάσκαφοι χῶροι ἐντάσσονται εἰς δύο ἑνότητας, συνισταμένας ἐξ ἑνὸς διγαμματοειδοῦς διαδρόμου, πρὸς Β., καὶ ἐκ τεσσάρων νεκρικῶν θαλάμων, ἀνοιγομένων εἰς σχῆμα ριπιδίου εἰς τὸ βάθος σπηλαιώδους κοιλώματος τοῦ βράχου, πρὸς Ν. (πίν. 12β)· κατ' ἀρχὰς ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων αἱ δύο αὗται ἑνότητες χώρων, συνενωθεῖσαι ἀργότερον ἀπετέλεσαν ἑνιαῖον νεκροταφεῖον (εἰκ. 1). Ὁ διγαμματοειδὴς διάδρομος προῆλθεν ἐκ διευρύνσεως ἀρχικοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, προσιτοῦ ἀπὸ Α. διὰ μνημειώδους εἰσόδου ἐν εἴδει προστῴου ἐν παραστάσιν (πίν. 17α, ἀριστερά). Ἡ διεύρυνσις ἔγινε διὰ προεκτάσεως τοῦ θαλάμου ἀφ' ἑνὸς κατὰ τὸ βόρειον πέρας τούτου, δι' ἐπιμηκύνσεώς του πρὸς Α., καὶ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὸ νότιον πέρας. Πρὸς Ν. ἡνώθη μετὰ τῆς ἑνότητος τῶν εἰς τὸ σπηλαιῶδες κοίλωμα τοῦ βράχου δια-

---

[1] Τῆς ἀνασκαφῆς μετέσχον, ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοί, οἱ κ. κ. Ἰωάννης Ρηγόπουλος, καθηγητὴς φιλόλογος καὶ φοιτητὴς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ Δημήτριος Τριανταφυλλόπουλος, ἐπιμελητὴς τῆς Ἕδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου. Τὸ δημοσιευόμενον σχέδιον ἐξεπονήθη ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Ἁγνῆς Παναγιωτίδου - Κουβελᾶ.

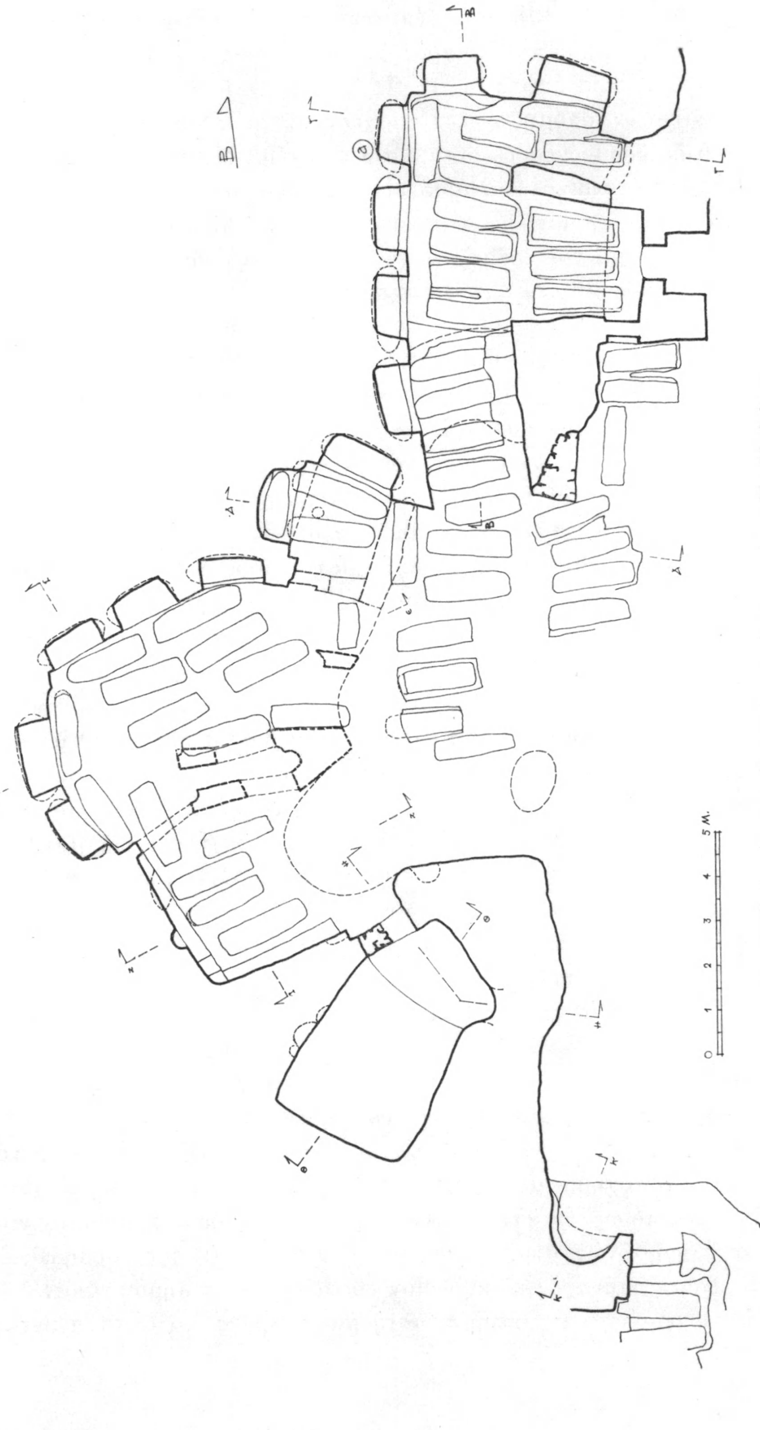

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ διασκάφου κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης.

νοιγομένων νεκρικῶν θαλάμων, ἐπιμηκυνθεὶς δὲ οὕτω προσέλαβε μορφὴν διαδρόμου (πίν. 13α, δεξιά). Ἡ πρὸς Α. ἐπιμήκυνσις τοῦ βορείου πέρατος τοῦ πυρῆνος ἐκείνου προσέθεσεν εἰς τὸ εἰς διάδρομον ἤδη μετατραπὲν γωνιῶδες ἀρχικὸν σχῆμα ἓν ἀκόμη σκέλος παράλληλον πρὸς τὸ ἕτερον ἐκ τῶν δύο ἀρχικῶν· ὁ διάδρομος προσέλαβεν οὕτω τὸ σχῆμα δίγαμμα.

Ὁ ἀρχικὸς νεκρικὸς θάλαμος εἶχε τέσσαρα βέβαια, ἀλλ' ἴσως καὶ πέμπτον — πρὸς Ν. —, μονόσωμα ἀρκοσόλια (πίν. 13β) καὶ μίαν συμφυᾶ πρὸς τὸ βόρειον τοίχωμά του τράπεζαν νεκρικῶν προσφορῶν (πίν. 14α)· κατὰ τὴν περίοδον τῶν προεκτάσεών του κατεσκευάσθησαν δύο εἰσέτι ἀρκοσόλια, εἰς τὴν ἄντυγα δὲ τοῦ ἤδη τρίτου ἀπὸ δεξιῶν ἀρκοσολίου διηνοίχθη μικρὰ κόγχη, ἡ ὁποία, ἐπειδὴ εἶναι ἀπρόσφορος διὰ ταφήν, δὲν δύναται δηλαδὴ νὰ ἐξηγηθῇ αὕτη ὡς θηκίον (loculus) βρέφους, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς «καθέδρα» τοῦ νεκροῦ, ἤτοι θέσις τῆς ἀσωμάτου παρουσίας του κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν νεκροδείπνων.

Ἐκ τῶν ριπιδιοειδῶς διατεταγμένων τεσσάρων ἄλλων διασκάφων χώρων — εἰς τὸ βάθος τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος — μόνον δύο ἔχουν ἀρκοσόλια· εἷς μικρὸς νεκρικὸς θάλαμος ἀμέσως δεξιὰ τοῦ πρὸς Ν. πέρατος τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου μὲ δύο ἀρκοσόλια καὶ ὁ ἑπόμενος μεγαλύτερος μὲ πέντε. Τοῦ πρώτου ἔχει καταστραφῆ τὸ πρὸς Α. τοίχωμα καὶ φαίνεται τώρα οὗτος ἀνοικτὸς ἐμπρός (πίν. 14β, εἰς τὸ μέσον)· προσιτὸς ἦτο ἐκ τοῦ μεγαλυτέρου — τοῦ ἑπομένου — θαλάμου διὰ μικρᾶς θυρίδος, τῆς ὁποίας μόνον λείψανα ἐπὶ τοῦ νοτίου τοιχώματος τοῦ θαλάμου εἰσέτι διατηροῦνται. Ὁ μεγαλύτερος θάλαμος, ἀκανονίστου σχήματος, εἶναι προσιτὸς ἀπὸ Α., ἐκ τοῦ ἐλευθέρου χώρου τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος, περιέχει δὲ πέντε ἀρκοσόλια, τὰ ὁποῖα ὅμως παρουσιάζονται ἤδη πολὺ ἐφθαρμένα (πίν. 15α) ἕνεκα τῆς μακροχρονίου χρησιμοποιήσεως τοῦ χώρου ὡς ποιμνιοστασίου. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου τούτου ἦτο διαμορφωμένη, μέσῳ συμφυοῦς πρὸς τὸν βράχον μεσοστύλου, ὡς δίλοβον ἄνοιγμα· ὑπεράνω τοῦ νοτίου δ' ἐκ τῶν ἐν λόγῳ λοβῶν, τρόπον τινὰ ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου, ὁ βράχος παρουσιάζεται λαξευμένος εἰς σχῆμα δέλτου, εἰς τὴν ὁποίαν πιθανώτατα ὑπῆρχε γραπτὴ ἐπιγραφὴ ἢ εἰκονογραφική τις παράστασις.

Ἀριστερὰ τοῦ περιγραφέντος διλόβου ἀνοίγματος παρατηροῦνται εἰς τὴν ὀροφήν, ὡς νὰ κρέμανται, συμφυᾶ πρὸς τὸν βράχον ὑπολείμματα πεσσίσκων (πίν. 15β), τῶν ὁποίων ἡ ἐπὶ τοῦ δαπέδου προβολὴ ἀποδίδει τὰς διαστάσεις καὶ τὸ σχῆμα μονοσώμου σαρκοφάγου (εἰκ. 1)· συμφώνως πρὸς παραδείγματα ἰδίως ἐκ κατακομβῶν τῆς Σικελίας δέον ἡ προκειμένη κατασκευὴ νὰ ἐξηγηθῇ ὡς συμφυὲς κιβώριον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς συμφυᾶ, ἐπίσης, πρὸς τὸ ἔδαφος καὶ πρὸς τὸ κιβώριον σαρκοφάγον ἐπισήμου τινός.

Ἡ προκειμένη κατασκευὴ συνιστᾷ παραλλήλως διατοίχισμα μεταξὺ τοῦ

περιγραφέντος θαλάμου καὶ τοῦ ἑπομένου χώρου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀνοικτὸς ἐμπρὸς καθ' ὅλον τὸ πλάτος του· τοξωτὸν ἄνοιγμα δυτικῶς καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ κιβώριον (πίν. 15β, ἀριστερὰ) προσεφέρετο διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξύ των. Ὑψηλὰ εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ἀνοικτοῦ χώρου ὁ βράχος ἔχει λαξευθῆ κυκλικῶς ἐν εἴδει κόγχης (πίν. 17β). Χαρακτηριστικῶς ὁ χῶρος οὗτος εἶναι ἐφωδιασμένος κατὰ τὰς δύο ἐκ τῶν συνεχομένων πλευρῶν του δι' ἑδράνων, ἀντὶ δὲ ἀρκοσολίων ἔχει εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς δυτικῆς ἐκ τῶν πλευρῶν του μικρὰν κόγχην (πίν. 16α), ἡ ὁποία, ἐπειδὴ ὁμοίως, ὡς ἡ σημειωθεῖσα εἰς τὴν ἄντυγα ἀρκοσολίου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (βλ. ἀνωτ. σ. 24), δὲν προσφέρεται διὰ ταφὴν καὶ διὰ τὸν λόγον, ἀκόμη, ὅτι εὑρίσκεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἕδρανα, πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἐπίσης ὡς καθέδρα νεκροῦ. Ὁ ἐν λόγῳ χῶρος ἐχρησίμευε, συνεπῶς, ὡς αἴθουσα νεκροδείπνων, ἦτο προωρισμένος δηλαδὴ ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν νεκρικὴν λατρείαν. Μεταγενεστέρως διηνοίχθη καὶ δευτέρα, ὁμοίας μορφῆς κόγχη, χαμηλὰ ἐντὸς τοῦ πάχους τῶν ἑδράνων, παρὰ τὴν ὡς ἀνωτέρω τοξωτὴν δίοδον (πίν. 16α, δεξιά), προφανῶς ἐν ἀναφορᾷ πρός τινα ἐκ τῶν ἀργότερον γενομένων ἐντὸς τοῦ δαπέδου ταφῶν.

Ἄνοιγμα τοξωτὸν ὁδηγεῖ ἐκ τοῦ περιγραφέντος χώρου εἰς ἐξ ὁλοκλήρου κλειστόν, διάσκαφον ἐντὸς τοῦ βράχου θάλαμον (πίν. 17β, ἀριστερά), ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν του εἶναι ἐφωδιασμένος διὰ μικρᾶς κόγχης, τύπου καθέδρας (εἰκ. 1), καὶ ἄλλων τινῶν μικροτέρων. Εἶναι σαφὲς ὅτι καὶ ὁ προκείμενος χῶρος ἦτο προωρισμένος διὰ τὴν νεκρικὴν λατρείαν, πρὸς τέλεσιν δηλαδὴ νεκροδείπνων, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐδῶ ἐτελοῦντο διὰ κατακλίσεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

Μετὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἀρκοσολίων διὰ ταφῶν ἐπεξετάθησαν αὗται ἐπὶ τοῦ δαπέδου διὰ λαξεύσεως λακκοειδῶν τάφων ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τόσον τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (πίν. 13β καὶ 16β) ὅσον καὶ τῶν ἄλλων χώρων, πλὴν τοῦ ἀπὸ Ν. πρώτου, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐδέχθη ταφάς· πιθανῶς διεσκάφη οὗτος μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ταφῶν καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ πρώτου λατρευτικοῦ θαλάμου, τοῦ ἐφωδιασμένου δι' ἑδράνων. Αἱ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους ταφαὶ ἐπεξετάθησαν καὶ ἔξω τῶν κλειστῶν χώρων (πίν. 13α)· ἀπεκαλύφθησαν περὶ τοὺς πεντήκοντα λακκοειδεῖς τάφοι.

Πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ ἀνδήρου, ἔξω τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος, παρατηροῦνται ἐπὶ τῆς παρειᾶς τοῦ βράχου ὑπολείμματα δύο ἀρκοσολίων ὑπαίθρων, ἐν ἀναφορᾷ δὲ πρὸς τὸ ἕτερον τούτων, τὸ νοτιώτερον, εὑρίσκεται, ὑψηλά, εἰς μαστοειδῆ πτυχὴν τοῦ βράχου μικρὰ κόγχη τύπου καθέδρας (πίν. 12β, ἀριστερά). Ὀπίσω τῆς κόγχης σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ βράχου μικρὸν πλάτωμα προσιτὸν ἐκ τοῦ ἀνδήρου διὰ μικρᾶς κλίμακος, λαξευτῆς ἐπὶ τοῦ βράχου ἀριστερώτερον τῆς κόγχης. Ἐπὶ τοῦ πλατώματος δέ, οἱονεὶ

ἐπὶ ἐξέδρας, ἀπεκαλύφθη συστὰς τεσσάρων λαξευτῶν ἐπὶ τοῦ βράχου λακκοειδῶν τάφων.

Ὅλοι οἱ τάφοι τοῦ κοιμητηρίου εὑρέθησαν κενοὶ ἢ μὲ ταφὰς διαταραγμένας ἢ ἀναχρησιμοποιημένοι εἰς ὀψίμους χρόνους καὶ ἀκάλυπτοι, πλὴν ἐλαχίστων ἐκ τῶν τελευταίων, τῶν ἀναχρησιμοποιηθέντων δηλ. εἰς ὀψίμους χρόνους· ὅλοι δέ, πλὴν ἑνὸς ἐκ τῶν τελευταίων, εὑρέθησαν ἀκτέριστοι.

2. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸ παλαιοχριστιανικὸν κοιμητήριον μετετράπη εἰς ἀσκητήριον. Πιθανώτατα ἐφράχθη τότε ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος ἐν παραστάσι καὶ μετετράπη ὁ ἐδῶ χῶρος εἰς παρεκκλήσιον, ἀντὶ δ' ἐκείνης διηνοίχθη, διατρυπηθείσης τῆς μάζης τοῦ βράχου κατὰ τὸ πέρας τῆς βορείας ἐκ τῶν δύο παραλλήλων κεραιῶν τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου, ἑτέρα μικροτέρα εἴσοδος (πίν. 17α, δεξιά). Συγχρόνως τότε ἐπεμηκύνθη κατά τι πρὸς Ν. ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ διαδρόμου, ἔμπροσθεν τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος, διὰ τοιχοποιΐας (πίν. 17β), ἐκαλύφθη δὲ τὸ ἐσωτερικόν του διὰ τοιχογραφιῶν. Τῶν τελευταίων σώζονται μόνον λείψανα. Παραλλήλως ἐνετοιχίσθη τότε ἡ εἴσοδος πρὸς τὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐντὸς τοῦ βράχου πρῶτον ἀπὸ ἀριστερῶν διάσκαφον θάλαμον, ὁ ὁποῖος, καταστὰς οὕτω ἀπρόσιτος, μετετράπη εἰς δεξαμενὴν ὀμβρίων ὑδάτων. Κατεσκευάσθη καὶ δευτέρα δεξαμενή, αὕτη ὑπόγειος — ᾠοειδοῦς σχήματος μήκους 2.85 καὶ βάθους 2.00 μ. — λαξευτὴ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους εἰς τὸ ἄνδηρον παρὰ τὸ νότιον χεῖλος τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος (εἰκ. 1). Τὰ ὕδατα περισυνελέγοντο διὰ συστήματος αὐλάκων ἐκ τῶν ὑπερκειμένων βράχων. Ἐντὸς τῆς, ἂς εἴπωμεν, ὑπεργείου δεξαμενῆς διωχετεύοντο τὰ ὕδατα μέσῳ ἀνοίγματος, ἐν εἴδει παραθύρου, διανοιγέντος παρὰ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων ὑπαίθρων ἀρκοσολίων (πίν. 17β, ἀριστερά). Διὰ τοῦ αὐτοῦ συστήματος αὐλάκων ἐτροφοδοτεῖτο καὶ ἡ ὑπόγειος δεξαμενή. Ἐπὶ πλέον ἐλαξεύθησαν τότε κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀνδήρου αἱ παρειαὶ τοῦ βράχου εἰς σχῆμα κανονικῆς διέδρου γωνίας, ἀχρηστευθείσης τῆς ἀριστερὰ τῆς ἐκεῖ κόγχης κλίμακος (βλ. ἀνωτ. σ. 25), διηυθετήθη δηλαδὴ ὁ χῶρος εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἀνδήρου, ἐμεγεθύνθη δὲ καὶ ἡ κόγχη, ἡ ὁποία ἀπέκτησεν οὕτω χαρακτῆρα ἀψῖδος παρεκκλησίου (πίν. 12β). Τρεῖς τεχνηταὶ ἐντὸς τοῦ βράχου κοιλότητες εἰς ὁριζόντιον σειρὰν εἰς τὴν δυτικὴν παρειὰν τοῦ οὕτω διαμορφωθέντος ὑπαίθρου χώρου (πίν. 12β) ὑποδηλοῦν ὅτι ἐχρησίμευον πρὸς πάκτωσιν δοκῶν ξυλίνου δώματος τελοῦντος ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀψῖδα. Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν περιγραφεῖσαν θέσιν εἶχε κατασκευασθῆ καλύβη, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἀσκητὴς καλυβίτης, Ὀνούφριός τις πιθανῶς, ἐκεῖνος δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὁ χῶρος προσέλαβε μετὰ ταῦτα καὶ ἕως σήμερον τὴν προσωνυμίαν («Ἁϊ Νούφρης» ἢ «Ἁγιονούφρης»).

3. Κινητὰ εὑρήματα ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 'Αγίου 'Ονουφρίου ἀπέδωσεν ὀλίγα: Τεμάχιον ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα Γεώργιος, ἓν σιδηροῦν κηροπήγιον (ἢ λυχνίαν), δεκαεννέα χαλκᾶς πόρπας ζωνῶν ἁπλοῦ τύπου (πίν. 18α), ἄλλα τινὰ μικροαντικείμενα, πέντε νομίσματα βυζαντινὰ καὶ νεώτερα, δύο προχοΐδας (πίν. 18β) καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα. Τὰ κεραμεικὰ ἀνήκουν εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας: I. ἀγάνωτα (χονδρὰ) ἀδιακόσμητα, II. ἀγάνωτα γραπτά, III. γανωτὰ ἀδιακόσμητα, IV. γανωτὰ γραπτά, V. ἐφυαλωμένα ἀδιακόσμητα, VI. ἐφυαλωμένα γραπτά, VII. ἐφυαλωμένα γανωτὰ γραπτὰ μονόχρωμα, VIII. ἐφυαλωμένα γανωτὰ γραπτὰ δίχρωμα, IX. ἀρχαϊκὰ μαγιολικὰ καὶ πρωτομαγιολικά, X. ἐφυαλωμένα γανωτὰ ἐγχάρακτα, XI. ἐφυαλωμένα γανωτὰ ἐγχάρακτα καὶ ἐπιπεδόγλυφα καὶ XII. ἐφυαλωμένα γανωτὰ ἐγχάρακτα καὶ γραπτά. 'Εκ τῶν κεραμεικῶν ἐλάχιστα — ἐκ τῶν χονδρῶν — ἀνάγονται εἰς ὀψίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους· τὰ ἄλλα χρονολογοῦνται κυρίως εἰς τὸν 12ον καὶ τὸν 13ον αἰ.

Περὶ τοῦ ἀρχικοῦ πυρῆνος τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ χρονολογικὰ τεκμήρια· πιθανῶς δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς ἐποχὴν πρὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. μ. Χ. 'Επειδὴ ὅμως τὸ μνημεῖον τοῦτο παρουσιάζει ὁμοιότητας πρὸς ἐπαρκέστερον χρονολογημένα ἀντίστοιχα μνημεῖα τῆς Κεντρικῆς Μεσογείου, ἰδίως τῆς Σικελίας, δύναται ἡ διεύρυνσίς του νὰ ἀναχθῇ μὲ σχετικὴν ἀσφάλειαν εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. χρόνους, νὰ γίνῃ δεκτὸν δὲ ὅτι ἡ πλήρης ἀκμή του καλύπτει τοὐλάχιστον ὅλον τὸν 5ον αἰ. 'Η μετατροπή του εἰς ἀσκητήριον φαίνεται νὰ συνετελέσθη τὸ ἐνωρίτερον κατὰ τὸν 11ον αἰ. 'Εκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κοιμητηρίου μόνον ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεώς των περιῆλθον μέχρις ἡμῶν· λείψανα δευτέρου στρώματος τοιχογραφιῶν προέρχονται ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΑΛΛΑΣ

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΕΦΑΛΟΥ ΑΜΒΡΑΚΙΚΟΥ
(Πίν. 19 - 24)

Καὶ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους τούτου (1967) συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ [1] τῆς τρικλίτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας κατὰ τὰ δύο παρελθόντα ἔτη εἶχον ἀποκαλυφθῆ τὸ ἱερόν, ὁ κυρίως ναὸς καὶ ὁ νάρθηξ μέχρι τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ τοίχου.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἔρευναν ὡλοκληρώθη πρῶτον ἡ ἀποκάλυψις τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 1), ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ὁποίου σώζεται μέχρις ὕψους 0.70 μ. περίπου. Εἰς τοῦτον ἀνοίγονται κατὰ τὴν προέκτασιν τῶν στυλοβατῶν τοῦ κυρίως ναοῦ δύο θύραι, πλάτους 1.65 μ. καὶ 1.60 μ., αἱ φέρουσαι πρὸς τὸ αἴθριον καὶ τῶν ὁποίων διατηροῦνται τὰ κατώφλια κατὰ χώραν (πίν. 19α). Ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος δὲν σώζονται παρὰ ἐλάχιστα τμήματα τοῦ ἐκ κορασανίου ὑποστρώματος.

Διὰ τῶν ἀνοιγομένων εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ νάρθηκος θυρῶν, τῶν ὁποίων κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχον εὑρεθῆ ἐπίσης κατὰ χώραν τὰ λίθινα κατώφλια, ἐπροχώρησεν ἐν συνεχείᾳ ἡ ἔρευνα εἰς τὰ κατὰ τὴν ΒΔ. καὶ τὴν ΝΔ. πλευρὰν τῆς βασιλικῆς προσκεκολλημένα προσκτίσματα (εἰκ. 1). Ἐκ τούτων τὸ νότιον εἶναι σχεδὸν τετράγωνον, διαστάσεων 4.45 × 4.20 μ. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ εὑρέθη ἐστρωμένον διὰ πλινθίνων τετραγώνων πλακῶν, πλευρᾶς 0.29 μ., οἱ δὲ τοῖχοί του, σωζόμενοι μέχρις ὕψους περίπου 1.00 μ., εἶναι ἐκτισμένοι, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς, μὲ ἀργοὺς λίθους. Εἰς ὕψος 0.70 - 0.80 μ. παρεμβάλλεται ζώνη ἐκ δύο σειρῶν τετραγώνων πλίνθων [2] συνολικοῦ πάχους 0.12 μ. Τὸ ἐπικοινωνοῦν πρὸς τὸν νάρθηκα διαμέρισμα τοῦτο φέρει προσέτι μίαν θύραν πρὸς Ἀνατολάς, ἡ ὁποία ὡδήγει πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Παρὰ τὴν θύραν ταύτην, ἐξωτερικῶς δεξιά, εὑρέθη ὀρθογώνιον θεμέλιον ἐκ λαξευτῶν λίθων, μήκους 2.70 μ. καὶ πλάτους 0.92 μ., ἐφαπτόμενον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἐν λόγῳ προσκτίσματος μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ νοτίου τοίχου του. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο, λόγῳ τῆς θέσεώς του κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ νάρθηκος, πρέπει νὰ ἦτο τὸ διακονικόν [3]· ἡ ὡς ἀνωτέρω δὲ κατασκευὴ πιθανῶς ἐβάσταζε μεγάλην τράπεζαν,

---

[1] Τῆς ἀνασκαφῆς μετέσχε καὶ ἐφέτος ἡ δ. Μαρία Μηλίγκου.

[2] Πρβ. καὶ ΠΑΕ 1966, σ. 97 καὶ εἰκ. 2.

[3] Περὶ τῆς θέσεως τοῦ διακονικοῦ βλ. Α. Ορλανδου, Ἡ ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸ ἱερὸν μετακίνησις τοῦ διακονικοῦ εἰς τὰς ἑλληνιστικὰς βασιλικάς,

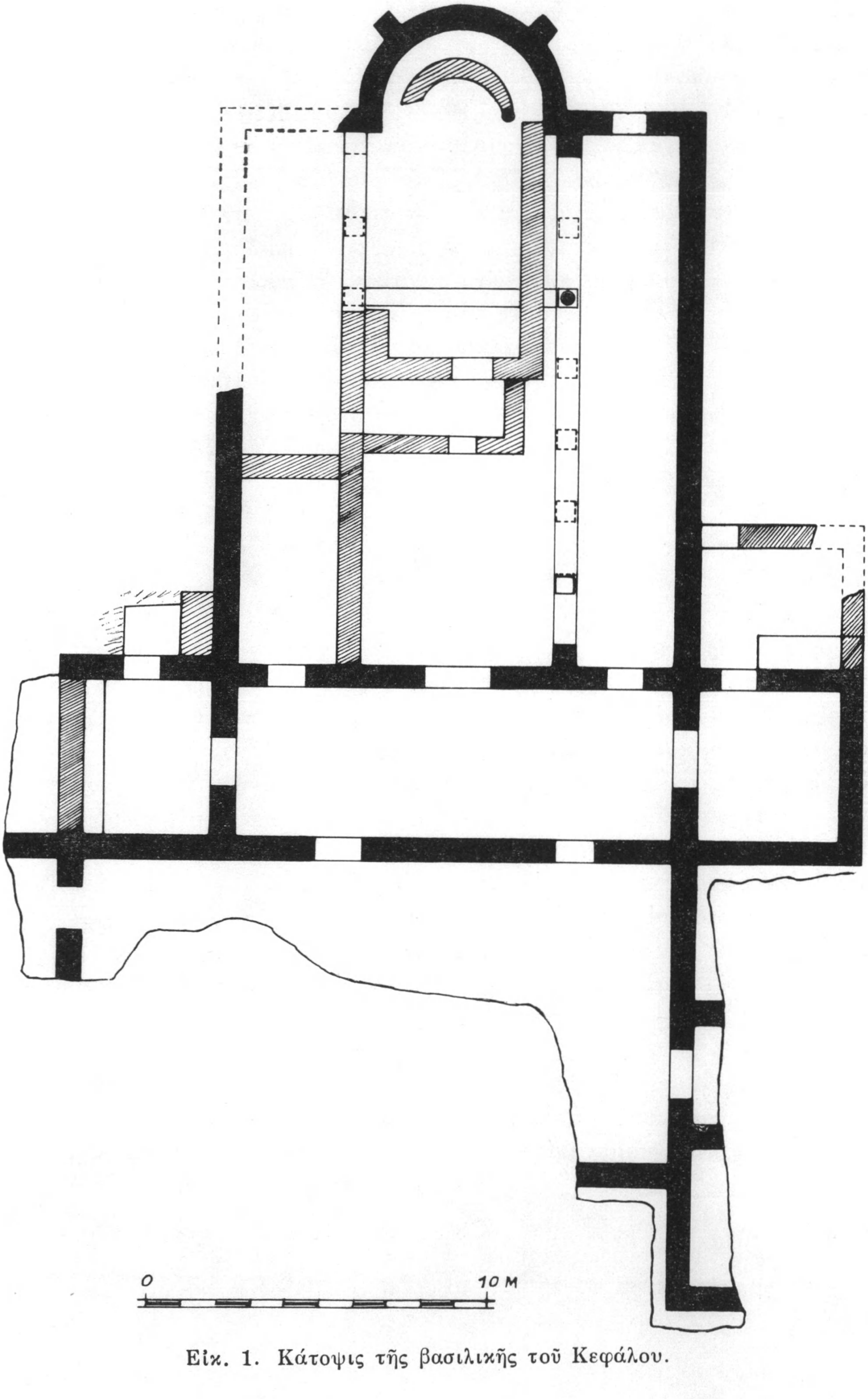

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς τοῦ Κεφάλου.

ἐπὶ τῆς ὁποίας οἱ πιστοὶ θὰ ἀπέθετον τὰς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν προσφοράς των. Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἀνατολικῶς τοῦ διακονικοῦ προσετέθη διαμέρισμα, διαστάσεων 4.20 × 3.60 μ., τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ του τοίχου θύραν πλάτους 1.10 μ.

Τὸ ἀντιστοίχως πρὸς τὸ διακονικὸν καὶ κατὰ τὴν πρὸς Βορρᾶν προέκτασιν τοῦ νάρθηκος πρόσκτισμα εἶναι διαστάσεων 3.65 × 4.60 μ. Τοῦτο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευρὰν φέρει θύραν ὁδηγοῦσαν εἰς μὴ ἀποκαλυφθέντα εἰσέτι πλήρως μικρὸν χῶρον (1.85 × 1.35 μ.), πιθανῶς μεταγενέστερον, καὶ ἑπομένως ἐπικοινωνοῦσαν ἀρχικῶς πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Κατὰ δὲ τὴν βορείαν πλευρὰν ἦτο ἐφωδιασμένον διὰ μεταγενεστέρου πεζουλίου πλάτους 0.50 μ., τοῦ ὁποίου σῴζεται μόνον τὸ θεμέλιον.

Εἰς τὴν σύντομον ἔκθεσιν διὰ τὸ Ἔργον τοῦ 1967 εἴχομεν σπεύσει, πρὶν ἢ ὁλοκληρωθῇ ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ ἀνωτέρω προσκτίσματος, νὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς Πρόθεσιν, λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ πεζουλίου καὶ τῆς πρὸς τὸ ὕπαιθρον ἐπικοινωνούσης ἀνατολικῆς θύρας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ μεταξὺ τῆς συντόμου καὶ τῆς παρούσης ἐκθέσεως μεσολαβῆσαν διάστημα διεπιστώθη, ὅτι ὁ βόρειος οὗτος τοῖχος μετὰ τοῦ πεζουλίου ἦσαν μεταγενεστέρα κατασκευὴ καὶ ὅτι τὸ παλαιοχριστιανικὸν διαμέρισμα ἐκτείνεται ἔτι βορειότερον.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ αἰθρίου, τέλος, ἀπεχωματώθη μικρὸς πρὸ τοῦ νάρθηκος χῶρος καὶ ἐπεσημάνθησαν ὁ νότιος καὶ τμῆμα τοῦ βορείου τοίχου τοῦ αἰθρίου. Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν αὐτοῦ εὑρέθη βάσις, τύπου ἀττικῆς ἰωνικῆς μετὰ συμφυοῦς πλίνθου (πίν. 19β). Λόγῳ, ἀφ' ἑνὸς τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθη καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀναλογιῶν της (πλευρὰ πλίνθου 0.36 μ., διάμετρος ἐπιφανείας 0.28 μ., ὕψος 0.16 μ.), αἱ ὁποῖαι διαφέρουν ἱκανῶς τῶν διαστάσεων τῶν κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη εὑρεθεισῶν βάσεων (πλευρὰ πλίνθου 0.50 μ., ἄνω διάμετρος 0.38 μ., ὕψος 0.20 μ.)[1], δὲν πρέπει αὕτη νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰς κιονοστοιχίας τοῦ κυρίως ναοῦ.

Ἐντὸς τοῦ αἰθρίου καὶ παρὰ τὴν νοτίαν πρὸς τὸν νάρθηκα θύραν εὑρέθη τάφος πλακοσκεπής (πίν. 19α), διαστάσεων 1.95 × 0.43 μ., σχήματος ὁμοιάζοντος πρὸς τὴν περίμετρον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἤτοι μὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς τεθλασμένας πρὸς τὰ ἔξω. Τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὀστᾶ ἦσαν τεταραγμένα.

Ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ μνημείου εὑρέθησαν ἐπίσης: τεμάχιον ἐπιθήματος κοσμουμένου δι' ἰσοσκελοῦς σταυροῦ μὲ ζωηρῶς ἔξεργον περίγραμμα (πίν. 21γ), τεμάχια ἀναγλύφων θωρακίων μὲ πλαί-

---

ἐν ΔΧΑΕ περ. Δ', τόμ. Δ', 1964, σ. 353 ἑ., ἔνθα εἶναι συγκεντρωμένα τὰ σχετικὰ παραδείγματα.

[1] Πρβ. ΠΑΕ 1965, σ. 82, πίν. 100α καὶ ΠΑΕ 1966, σ. 98.

σια ἐκ κυματίων καὶ λατινικὸν σταυρὸν (πίν. 21β) καὶ τεμάχια μαρμαρίνων ἀρραβδώτων κιονίσκων καὶ ἀμφικιονίσκων παραθύρων (πίν. 21α). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω τούτων παλαιοχριστιανικῶν μαρμαρίνων μελῶν εὑρέθη καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ ἐχίνου ἰωνικοῦ κιονοκράνου τοῦ τέλους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (πίν. 19γ).

Ἐκ τῶν λειτουργικῶν κατασκευῶν τοῦ μνημείου εὑρέθησαν καὶ πάλιν τεμάχια τῆς καλυπτηρίου πλακὸς τῆς Ἁγίας Τραπέζης μὲ βαθεῖαν αὔλακα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν τοῦ χείλους (πίν. 20β), ὡς καὶ ἑτέρας τραπέζης μὲ λοξότμητον πρὸς τὰ ἔσω παρυφήν, ἅπαντα ὅμοια πρὸς τὰ κατὰ τὰ δύο παρελθόντα ἔτη εὑρεθέντα[1]· ἐπίσης ἀποκεκρουμένον κιονόκρανον, πιθανῶς ἐκ τοῦ κιβωρίου τῆς Ἁγ. Τραπέζης, ὅμοιον καὶ τοῦτο πρὸς τὸ περυσινόν[2], τεμάχια κιονίσκων πιθανῶς ἐκ τῶν στηριζόντων τὴν πλάκα τῆς Ἁγίας Τραπέζης, διαμέτρου 0.115 μ., ὡς καὶ τεμάχια μαρμαρίνου περιρραντηρίου μὲ ἑλικοειδεῖς ραβδώσεις[3] (πίν. 20α).

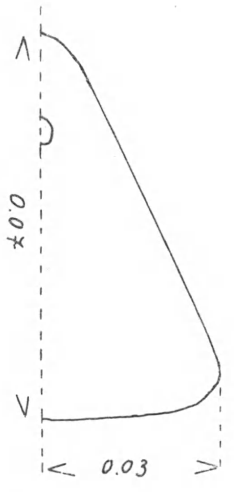

Εἰκ. 2. Πηλίνη ἀγνύς.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσεν ἐπίσης ἄφθονα τεμάχια ὑαλοπινάκων, βάσιν χονδροῦ ἀγγείου, θραύσματα ἀγγείων, κεράμων καὶ πλίνθων φέροντα ἐκτύπους ὀφιοειδεῖς γραμμὰς (πίν. 22γ) καὶ σφραγίσματα μὲ σταυρὸν ἐντὸς κύκλου (πίν. 23α) ἢ μὲ διακοσμητικὰ σχέδια ἐκ γραμμῶν εἰς συνθέσεις γεωμετρικὰς ἢ ἐλευθέρας (πίν. 23β), ἓν δὲ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν † Χ(ριστοφορ ;) ȣ (πίν. 22δ), πηλίνην κωνικὴν ἀγνῦθα, τύπου συνήθους κατὰ τὸν 5ον αἰ. π. Χ.[4] (εἰκ. 2 καὶ πίν. 22α), καὶ ἀπότμημα δίσκου πηλίνου λύχνου, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει φύλλον εἰς δὲ τὴν παρυφὴν ἔκτυπα ἐναλλὰξ γεωμετρικὰ σχέδια[5] καὶ φύλλα (πίν. 22β).

---

1 ΠΑΕ 1965, σ. 81 καὶ πίν. 99β καὶ 100β. ΠΑΕ 1966, σ. 99.

2 ΠΑΕ 1966, σ. 99, πίν. 88α.

3 Πρβ. ΠΑΕ 1966, σ. 99 καὶ πίν. 87δ.

4 Gladys Davidson, The Minor Objects, ἐν Corinth XII, σ. 150 ἀρ. 1072, εἰκ. 23, III καὶ πίν. 74 (1072). Agnes Newhall Stillwell, The Potters' Quarter. The Terracottas, ἐν Corinth XV, II, σ. 278, ἀρ. 25.

5 Παρόμοια κοσμήματα πρβ. ἐν Judith Perlweig, Lamps of the Roman Period, ἐν The Athenian Agora, VII, πίν. 10, ἀρ. 340.

Τέλος εὑρέθησαν τὰ ἑξῆς ἐννέα χαλκᾶ νομίσματα[1]:

1. Ἀρχαῖον - Οἰνιαδῶν (230 - 168 π. Χ.)
   Ἔμπρ. Κεφαλὴ Διὸς δαφνοστεφής
   Ὄπ. Κεφαλὴ ἀνθρωπομόρφου ταύρου, τοῦ Ἀχελῴου.

2 - 4. Τρία βανδαλικά, ἐποχῆς Ἰουστινιανοῦ Α΄ τελείως ἐφθαρμένα.

5. Τεσσαρακοντανούμιον Ἡρακλείου
   Ἔμπρ. Προτομὴ τοῦ Ἡρακλείου κατ᾽ ἐνώπιον
   Ὄπ. Νομισματοκοπεῖον Νικομηδείας - Τεσσαρακοντανούμιον.
   Ἔτος κοπῆς 610/11 (πίν. 24α).
6. Ἐποχῆς Ἡρακλείου, ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου· πολὺ ἐφθαρμένον.
7. Τεσσαρακοντανούμιον Ἡρακλείου (εἰκονίζον τὴν οἰκογένειάν του). Ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου. Νομισματοκοπεῖον Κωνσταντινουπόλεως.
8. Κωνσταντίνου Ζ΄ ἐπικεκομμένον ἐπὶ νομίσματος Ρωμανοῦ Α΄
   Ἔμπρ. Κωνσταντῖνος ἐν Θεῷ βασιλεὺς Ρωμαίων (πίν. 24β).
9. Ἀνώνυμον βυζαντινόν (969 - 989 μ. Χ.)
   Ἔμπρ. Προτομὴ Χριστοῦ φέροντος ἔνσταυρον φωτοστέφανον
   Ὄπ. Ἰησοῦς Χριστὸς Βασιλεὺς Βασιλέων (πίν. 24γ).

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ Ν. ΜΠΑΡΛΑ

---

[1] Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ταύτισις τῶν νομισμάτων ὀφείλεται εἰς τὴν Διευθύντριαν τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς κ. Μάντω Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου, τὴν ὁποίαν καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θερμῶς.

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ
(Πίν. 25 - 34)

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος συνεπληρώθη ἡ εἰς βάθος καὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐρευνηθῆ μέχρι τοῦ ἑλληνιστικοῦ στρώματος κατὰ τὰς δύο προηγουμένας περιόδους (1965 καὶ 1966)[1]· ἤτοι ἀνεσκάφη ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου δωρικὴ στοὰ καὶ ἡ πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι τοῦ ναΐσκου Λ περιοχή (παρένθ. πίν. Α), ὅπως καὶ τριγωνικὸν τμῆμα, ἐμβαδοῦ περίπου 80 τετραγωνικῶν μέτρων, τὸ ὁποῖον εἶχε παραμείνει ἄθικτον, ὡς νησίς, κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς τοῦ Δ. Εὐαγγελίδη.

Εἰς τὴν ἔρευναν αὐτήν, διαρκείας πέντε ἑβδομάδων, συμμετέσχον ἐνεργῶς ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθός, κ. Χρυσηΐς Τζουβάρα - Σούλη, αἱ φοιτήτριαι, Εὐαγγ. Ντίνου, Παρ. Θεοδωράκη, καὶ οἱ φοιτηταὶ Μιχ. Βασίλας καὶ Στυλ. Βλάχος, τῆς σχετικῆς δαπάνης καταβληθείσης παρὰ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων. Αἱ φωτογραφίαι τῶν κινητῶν εὑρημάτων ὀφείλονται εἰς τὸν ὑπάλληλον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων κ. Βασ. Πτηνόπουλον.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τριγώνου, ἀμέσως δυτικῶς τοῦ ναΐσκου Λ, ἐμελετήθη καλύτερον οὗτος (παρένθ. πίν. Α, **Λ**, σχέδ. εἰκ. 1 καὶ 2, πίν. 25α)[2]. Εἶναι δίστυλος ἐν παραστάσι (in antis), διαστάσεων 8.50×4.70 μ., μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς ΝΑ., ἔχων πρόναον μὲ δύο ὀκταπλεύρους στύλους μεταξὺ τῶν παραστάδων, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 2.25×3.70 μ., καὶ σηκόν, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4.70×3.70 μ. (σχέδ. εἰκ. 2). Τούτου διατηροῦνται τὸ θεμέλιον, μερικαὶ ἰσοδομικαὶ λιθοπλινθίδες τῆς ἀνωδομίας μὲ ἁδρομερῆ ἐργασίαν σφύρας καὶ ὁ οὐδὸς τῆς θύρας τοῦ σηκοῦ (πίν. 25β), πλάτους 1.42 μ. Ὅπως δεικνύουν οἱ τόρμοι τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ κατωφλίου, ἡ μονόφυλλος θύρα, πλάτους 1.00 μ. περίπου, ἠνοίγετο πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν

---

[1] ΠΑΕ 1965, σ. 53 - 65, 1966, σ. 71 - 84. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 53 - 61, 1966, σ. 75 - 86, 1967, σ. 27 - 37.

[2] Σχετικῶς ΠΑΕ 1965, σ. 172, πίν. 58γ, 1957, σ. 78. Ὁ ναΐσκος χαρακτηρίζεται μὲ τὸ στοιχεῖον Ξ. Πρβ. καὶ ΑΔ 19, 1960, σ. 12. ΑΕ 1959 (1964), σ. 14.

τοῦ σηκοῦ, διότι εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κατωφλίου διατηρεῖται κυκλικὴ ὀπή (διάμ. 7 ἑκ.), ἡ ὑποδοχὴ τοῦ ἄξονος τῆς θύρας.

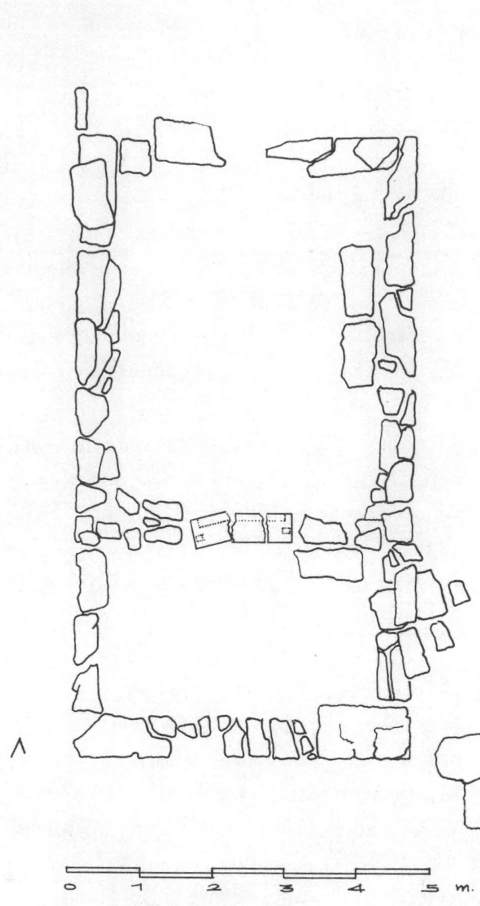

Εἰκ. 1. Κάτοψις ναΐσκου Λ καὶ ρωμαϊκοῦ κτίσματος H_2.

Λόγῳ τῆς ἀμελεστέρας κατασκευῆς τῆς τοιχοδομίας ὁ ναὸς εἶχε χρονολογηθῆ ἀρχικῶς ἀπὸ τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν ἢ καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων[1]. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ σωζόμενοι τοῖχοι παρου-

[1] ΠΑΕ 1957, σ. 78. ΑΔ ἔ. ἀ. σ. 12.

σιάζουν ἀμελῆ κατασκευήν, τὸ δὲ πρὸς Ἀνατολὰς ὀρθογώνιον κτίσμα Η2, διαστάσεων 5.55 × 4.80 μ., μὲ ἐντειχισμένα ἐπὶ τοῦ βορείου θεμελίου δύο τμήματα σπονδύλων ὀκταπλεύρου στύλου εἰς δευτέραν χρῆσιν (σχέδ. εἰκ. 1 Η2, καὶ εἰκ. 3), καὶ ἄλλως ἀμελῶς κατεσκευασμένον, εἶναι ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ὅμως ἡ χρονολόγησις αὕτη δὲν φαίνεται τώρα ὀρθή· διότι εἰς τὸ ὑπολειφθὲν δυτικῶς τοῦ ναοῦ ἀρχαῖον στρῶμα τοῦ τριγώνου, τὸ ὁποῖον ὁ Ευαγγελιδης εἶχεν ἀνεύρει καὶ ὑποκάτω τοῦ ναοῦ, εὑρέθησαν ἀρκετὰ πήλινα εἰδώλια τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, ἴσως δὲ καὶ τοῦ πρωίμου 3ου. Παριστάνουν γυναικείαν μορφήν (πίν. 26α.β), ποὺ κρατεῖ ἐνίοτε εἰς τὴν δεξιὰν πρὸ τοῦ στήθους πτηνόν (περιστεράν). Ἀπὸ τὸ αὐτὸ τρίγωνον προέρχονται ἐπίσης πήλινον τεμάχιον ἀνθεμωτοῦ μετώπου ἡγεμόνος καλυπτῆρος τοῦ τέλους τοῦ 3ου π. Χ. αἰ., πήλινον τεμάχιον λεοντοκράνου στέγης τοῦ 4ου π. Χ. αἰ.[1] καὶ ἐλάσματα ἐνεπίγραφα τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. ἐκ χαλκοῦ καὶ μολύβδου (κατωτ. σ. 48, ἀρ. 1 - 2).

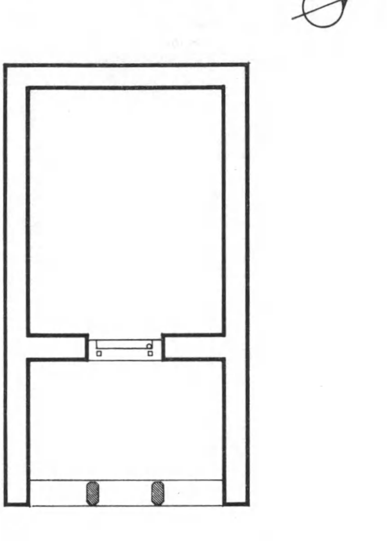

Εἰκ. 2. Ἀναπαράστασις κατόψεως ναΐσκου Λ.

Προσέτι ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἶχον εὑρεθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως τμῆμα ἐφθαρμένου ἐπικράνου ὀκταπλεύρου στύλου ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἐγχωρίου φαιοπρασίνου ἀμμολίθου καὶ σπόνδυλος ἀσβεστολιθικὸς τοιούτου ὀκταπλεύρου στύλου (σχέδ. εἰκ. 3).

Τοῦ ἀμμολίθου τούτου εὑρεῖα χρῆσις ἐγένετο πάντως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος διὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἰδίως τριγλύφους καὶ γεῖσα (ναὸς Α, Ἡρακλέους), κιονόκρανα καὶ κίονας (ναοὶ Β καὶ Ζ, ἱερὰ οἰκία Ε1), ἀλλ' εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἱεροῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3ου π. Χ. αἰ., μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν δήωσιν καὶ πυρπόλησιν τοῦ ἱεροῦ (219 π. Χ.), λόγῳ τῆς εὐθρύπτου συστάσεώς του[2].

---

[1] Πρβ. ΑΕ 1959 (1964), πίν. 11ε καὶ 13γ1.

[2] Αὐτ. σ. 63 - 4, 86, 109. ΑΔ ἔ. ἀ. σ. 8. ΠΑΕ 1966, σ. 81.

Τὸ αὐτὸ ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθη καὶ διὰ τοὺς δωρικοὺς κίονας τῶν δύο στενῶν πλευρῶν τῆς πρὸ τοῦ βουλευτηρίου στοᾶς (σχέδ. εἰκ. 4), ἡ ὁποία τελι-

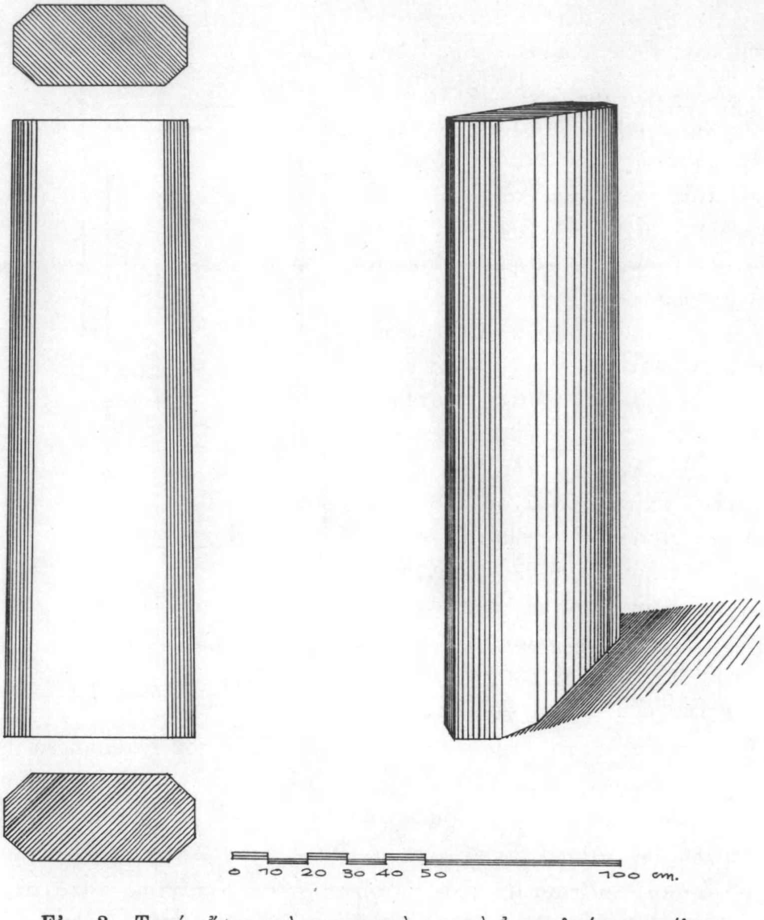

Εἰκ. 3. Τομή, ὄψις καὶ προοπτικὴ μορφὴ ὀκταπλεύρου στύλου τοῦ ναΐσκου Λ.

κῶς ἐχρονολογήθη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π. Χ. αἰ. Τέλος παρομοίαν τοιχοδομίαν παρουσιάζει καὶ τὸ παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ θεάτρου ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα Μ, θεωρηθὲν ὡς πρυτανεῖον, χρονολογούμενον δὲ ἀπὸ τοῦ 4ου π. Χ. αἰ.[1] Ὁ ναΐσκος ἑπομένως, ὁ ὁποῖος ἕνεκα τῶν εἰδωλίων φαίνε-

[1] ΑΔ 18, 1963, Χρον. σ. 149. ΠΑΕ 1966, σ. 80.

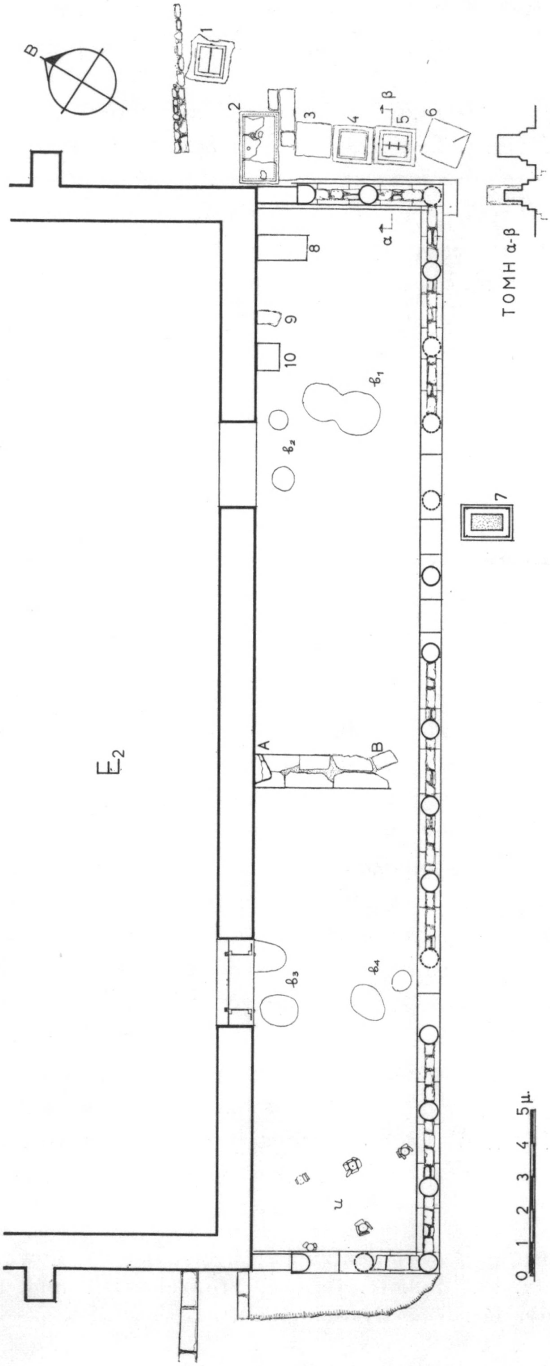

Εἰκ. 4. Ἡ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου δωρικὴ στοὰ μὲ ἴχνη προϊστορικῶν καλυβῶν.

ται νὰ σχετίζεται πρὸς λατρείαν γυναικείας θεότητος, ἴσως τῆς Ἀφροδίτης (σχετικῶς κατωτέρω), κατεσκευάσθη κατὰ τοὺς πρωίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἐκ τοῦ τριγώνου δυτικῶς τοῦ ναΐσκου προέρχονται, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων εἰδωλίων, μερικὰ ἄλλα εὑρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζομεν τὰ σπουδαιότερα.

α. Θαυμασίας τέχνης καὶ διατηρήσεως χαλκοῦς ἀετὸς τῶν ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων, ἱστάμενος μὲ συνεπτυγμένας τὰς πτέρυγας ἐπὶ ἄνθους λωτοῦ (πίν. 27α). Τὸ πτίλωμα ἀποδίδεται μὲ φολιδωτὰς χαράξεις, τὰ δὲ πτερὰ ἀναγλύφως. Ὑπὸ τὸν κάλυκα ἐξέχον πρῖσμα ἐχρησίμευε πρὸς ἔνθεσιν ἐντὸς ὀρθογωνίου τόρμου. Ἀναμφιβόλως τὸ ἄνθος λωτοῦ καὶ ὁ ἀετὸς ἀπετέλουν τὴν ἐπίστεψιν σκήπτρου, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐκράτει ἀγαλμάτιον Διός. Ὁ ἀετὸς ἰσορροπῶν ἐπὶ τῆς σφαιρικῆς κάλυκος στρέφει μὲ ὑπερήφανον κίνησιν τὴν κεφαλήν του πρὸς τὰ ἀριστερά, πρὸς τὸ μέρος τοῦ θεοῦ.

β. Ἀρίστης ἐπίσης διατηρήσεως εἶναι ὁ χαλκοῦς λέων (πίν. 27β), ἐξαιρέτου λακωνικῆς τέχνης, μὲ τοὺς ὀπισθίους πόδας συνεπτυγμένους, εἰς στάσιν ὀκλάζοντος. Στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ δεξιά, σχεδὸν κατ᾽ ὀρθὴν γωνίαν, ὁπόθεν ἡ κυρία ὄψις. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια, ἐντελῶς ἐπίπεδος, δεικνύει ὅτι ἔβαινεν ἐπὶ ἐπιπέδου βάσεως. Πρόκειται ἄρα μεμονωμένον καὶ αὐτοτελὲς ἔργον μικροτεχνίας, ἀφιέρωμα εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ὄχι διακοσμητικὸν ἐξάρτημα σκεύους.

Ἡ περιβάλλουσα τὸ πρόσωπον, ἀνωρθωμένη ὡς περιλαίμιον, χαίτη, μὲ ἀκτινοειδεῖς ἐγχαράκτους γραμμάς, διαστέλλεται εὐκρινῶς τῆς χαίτης τοῦ τραχήλου καὶ τοῦ στήθους μὲ τοὺς ἐγχαράκτους φλογοειδεῖς θυσάνους. Ἡ σιγμοειδὴς οὐρὰ μὲ ἀπόληξιν κωνικοῦ θυσάνου, ἀνερχομένη εἰς τὴν ράχιν, καὶ ἡ ὡς στεφάνη περιβάλλουσα τὸ πρόσωπον χαίτη μὲ τὰς ἀκτινοειδεῖς γραμμάς, ἡ σχηματοποίησις τῶν μορφῶν (τῆς χαίτης, τῶν προσθίων ποδῶν κ.λ.π.), εἶναι τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς λακωνικῆς τέχνης [1]. Ἡ πυκνότης τῶν μορφῶν, ἡ συμπαγὴς καὶ ἰσχυρὰ κατασκευὴ προσδίδουν εἰς τὸ εἰδώλιον πλαστικὴν δύναμιν καὶ ἀγαλματικὸν βάρος. Ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα ἢ τὸ γ′ τέταρτον τοῦ 6ου π. Χ. αἰ.

γ. Τεμάχιον χαλκοῦ ἐλάσματος, σῳζομένου μήκους 0.072 ἑκ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνάγλυφος παράστασις, κάτωθι δὲ ὀπὴ τετραγωνικὴ πρὸς στερέωσιν τοῦ ἐλάσματος (πίν. 26γ). Τῆς παραστάσεως διακρίνεται τὸ κάτω μέρος χιτῶνος γυναικείας μορφῆς, ἡ ὁποία κινεῖται ζωηρῶς πρὸς τὰ δεξιά, ὑπεράνω

[1] Ἰδὲ H. Gabelmann, Studien zum frühgriechischen Löwenbild, Berlin 1965, σ. 69 ἑξ., πίν. 12. Πρβ. H. Jücker, Bronzehenkel und Bronzehydria in Pesaro, 1966, πίν. 44 καὶ 55 (Μεταπόντιον).

τῆς θαλάσσης, τὰ κύματα τῆς ὁποίας ὑποδηλώνονται μὲ συνεχομένας σπείρας ὡς τρέχον κῦμα. Πιθανῶς ἀνήκει εἰς παράστασιν Νηρηίδων καὶ Θέτιδος, προσφιλῆ εἰς τὴν γενεαλογικὴν μυθολογίαν τῶν Μολοσσῶν, αἳ ὁποῖαι προσκομίζουν τὰ *ἡφαιστειότευκτα* ὅπλα εἰς τὸν Ἀχιλλέα[1].

Ἡ εἰς μεγάλην σχετικῶς ἔκτασιν καὶ μέχρι τοῦ ἀργιλλικῆς συστάσεως στερεοῦ ἔρευνα τῶν ὑπὸ τὸ ἑλληνιστικὸν στρῶμα ἐπιχώσεων, ὕψους κατὰ μέσον ὅρον ἑνὸς μέτρου περίπου, εἶχεν ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ διεπιστώθησαν ἀσφαλῆ λείψανα προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, ἴχνη ξυλοπήκτων καλυβῶν, ἄφθονος ἐγχωρία προϊστορικοῦ τύπου κεραμεικὴ χειροποίητος (κατηγορίαι II καὶ III), ἐνίοτε μάλιστα καὶ ὁλόκληρα ἀγγεῖα (πίν. 33 καὶ 34α), ἱκανὸς ἀριθμὸς ὀστράκων εἰσηγμένων μυκηναϊκῶν ἀγγείων τῆς ΥΕ III, ἐνίοτε μὲ ἴχνη γανώματος (πίν. 28β), ὡς καὶ ἐγχώριαι ἀπομιμήσεις χειροποιήτων ὑψιπόδων κυλίκων (πίν. 26δ καὶ 28α), τέλος δὲ καὶ ὀλίγα ὄστρακα τῆς ἀμαυροχρώμου γραπτῆς γεωμετρικῆς κεραμεικῆς (κατηγορία IV), γνωστῆς κυρίως ἐκ Μακεδονίας καὶ μάλιστα τῆς Δυτικῆς (Μπουμπούστι), τῆς Ἠπείρου, τοῦ Θέρμου κ. ἄ. (πίν. 28γ).

Διὰ τῶν ὑστερομυκηναϊκῶν τούτων ἀγγείων διευκολύνεται ἡ χρονολόγησις καὶ τῶν ἐγχωρίων, τῶν ὁποίων τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν καθιστοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατον ἡ ἔλλειψις στρωματογραφίας καὶ τυπολογίας, ὅπως καὶ ἡ ἀπουσία εἰσηγμένων ἐκ Νότου ἀγγείων. Ἐπιβεβαιώνεται προσέτι ἀρχαιολογικῶς ἡ ὁμηρικὴ παράδοσις περὶ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ ἱεροῦ κατὰ τοὺς ὑστερομυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ τῆς ἐπικοινωνίας του μὲ τὸν μυκηναϊκὸν κόσμον (Ἰλ. Β 748 ἑξ., Π 233 ἑξ.)[2].

Ἀλλ' αἱ περιωρισμέναι δυνατότητες ἀνασκαφῆς, κυρίως ἕνεκα τῶν ὑπερκειμένων ἑλληνιστικῶν οἰκοδομημάτων, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν ἑνὸς ὁλοκλήρου τοιούτου οἰκήματος. Διεπιστώθησαν πάντως ἐπὶ τοῦ ἐρυθρωποῦ ἀργιλλικοῦ στερεοῦ ὀπαὶ κυκλοτερεῖς, διαμέτρου 0.20 - 0.30 μ., πρὸς τοποθέτησιν πασσάλων καλυβῶν, ἐπίσης δὲ καὶ μεγαλύτεραι ὀπαί, βόθροι, διαμέτρου μέχρις ἑνὸς μέτρου, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρέθησαν λεπίδες πυριτολιθικαὶ καὶ προϊστορικὴ κεραμεικὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 4 διακρίνονται τρεῖς τοιοῦτοι βόθροι (β3 - β4), μὲ διάμετρον 0.90 -

[1] Σ. Ι. Δακαρης, Οἱ Γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν, 1964, σ. 95 - 6. Πρβ. καὶ παράστασιν Θέτιδος μὲ τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως ἐπὶ ἱπποκάμπου εἰς ἀργυροῦν δίδραχμον τοῦ Βασιλέως Πύρρου (279 - 274 π. Χ.). P. Franke - M. Hirmer, Die Griechische Münze, 1964, πίν. 150.

[2] ΑΕ 1956, σ. 120 - 3, 149 - 52. Σ. Ι. Δακαρης, Οἱ Γενεαλογικοὶ μῦθοι, σ. 7 - 8. N. G. L. Hammond, Epirus, 1967, σ 370 ἑξ.

1.15 μ., δύο ὑπὸ τὸ δυτικὸν κατώφλιον τοῦ βουλευτηρίου καὶ τρίτος ὀλίγον νοτιώτερον (πίν. 29α), ὅπου εὑρέθησαν ὄστρακα δύο προϊστορικῶν ἀγγείων (πίν. 33δ) καὶ ἕτεροι δύο (β2) μεταξὺ τοῦ κλιβάνου (β1) καὶ τοῦ ἀν. κατωφλίου.

Παρὰ τὸ δυτικὸν θεμέλιον τῆς στοᾶς, ποὺ ἔχει κατασκευασθῆ μὲ λίθους τοῦ διαλυθέντος τοίχου ΑΒ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς στοᾶς καὶ τοῦ βουλευτηρίου, καὶ ὁ ὁποῖος τοῖχος ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν ἐξωτερικὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ [1], διεπιστώθησαν ἐπὶ τοῦ στερεοῦ πέντε ὀπαὶ πασσάλων εἰς δύο στοίχους (πίν. 29β), διαμέτρου 0.25 - 0.30 μ., περιβαλλόμεναι μὲ πλακοειδεῖς λίθους πρὸς στερέωσιν τῶν πασσάλων. Αἱ ὀπαὶ ἀπέχουν μεταξύ των 1.55 μ., τὸ δὲ διάστημα τῶν δύο στοίχων εἶναι 1.90 μ. Μεταξὺ τῶν πασσάλων ἐτοποθετοῦντο ἄλλοι λεπτότεροι πάσσαλοι καὶ συνεπλέκοντο διὰ κλάδων. Μὴ ἐπεκταθείσης ὅμως τῆς ἀνασκαφῆς πέραν τῆς στοᾶς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διευκρινηθοῦν οὔτε τὸ σχῆμα τῆς καλύβης οὔτε ἐὰν αἱ ὀπαὶ τῶν δύο στοίχων ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν καλύβην, πλάτους 1.90 μ. περίπου, ἢ εἰς δύο παρακειμένας. Παρομοία ἐλλειψοειδὴς καλύβη τοῦ 5 - 4ου π. Χ. αἰ. εἶχε διαπιστωθῆ εἰς τὸν ὑπαίθριον χῶρον τῆς ἱερᾶς οἰκίας Ε1, πλησίον τῆς ἱερᾶς φηγοῦ [2]. Ὀπαὶ καὶ βόθροι εὑρέθησαν καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα, ἰδίως δὲ ἀνατολικῶς τῆς στοᾶς καὶ τῶν τιμητικῶν βάθρων.

Ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων ὑπεράνω τοῦ στερεοῦ μυκηναϊκῶν ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ προκύπτει ἡ βεβαιότης περὶ τῆς προϊστορικῆς ἡλικίας τῶν καλυβῶν καὶ τῶν ὀστράκων ἐντὸς τῶν βόθρων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸν 13ον αἰ. ἢ καὶ εἰς παλαιοτέρους ἀκόμη χρόνους. Ἐντὸς ἑνὸς μάλιστα βόθρου εὑρέθη, ἐκτὸς ἄλλων ἐγχωρίων ὀστράκων, τεμάχιον ὑστερομυκηναϊκοῦ ἀγγείου, κυπέλλου ἢ κρατηρίσκου, μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ταινιῶν ὑπὸ τὸ χεῖλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει μικρὸς κλίβανος, ὅμοιος περίπου πρὸς τοὺς σημερινοὺς κλιβάνους τῶν χωρικῶν, προοριζόμενος πρὸς ὄπτησιν φαγητοῦ καὶ ἀγγείων (σχέδ. εἰκ. 4β1 καὶ 5, πίν. 30α). Ἀποτελεῖται ἐκ δύο συνεχομένων κυκλοτερῶν ὀρυγμάτων, ποὺ εἶχον σκαφῆ ἐντὸς τοῦ ἀργιλλώδους στερεοῦ εἰς βάθος 1.10 μ. περίπου, σχήματος 8, μήκους εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν 2.40 μ., εἰς δὲ τὸν πυθμένα 1.90 μ. Ἡ πρὸς Νότον εὐρυτέρα κοιλότης, προοριζομένη διὰ τὴν ὄπτησιν, σχηματίζει 0.40 μ. ὑπεράνω τοῦ πυθμένος μικρὸν ἀναβαθμόν (πατούραν), ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐστηρίζοντο τὸ δάπεδον τοῦ κλιβάνου, δηλαδὴ πηλίνη πλάξ, εὑρεθεῖσα εἰς συντρίμματα, καὶ ἡ κινητὴ θόλος. Ταύτην ἀπετέλει τὸ ἥμισυ περίπου χειροποιήτου πίθου, διαμέτρου 0.55 μ. (σχέδ. 5, πίν. 30β), μὲ δύο ἡμικυκλικὰς λαβάς, τεθειμένας λοξῶς

[1] ΠΑΕ 1966, σ. 80 - 1.

[2] ΑΕ 1956, σ. 24 ἑξ., πίν. 2 κ - κ 5.

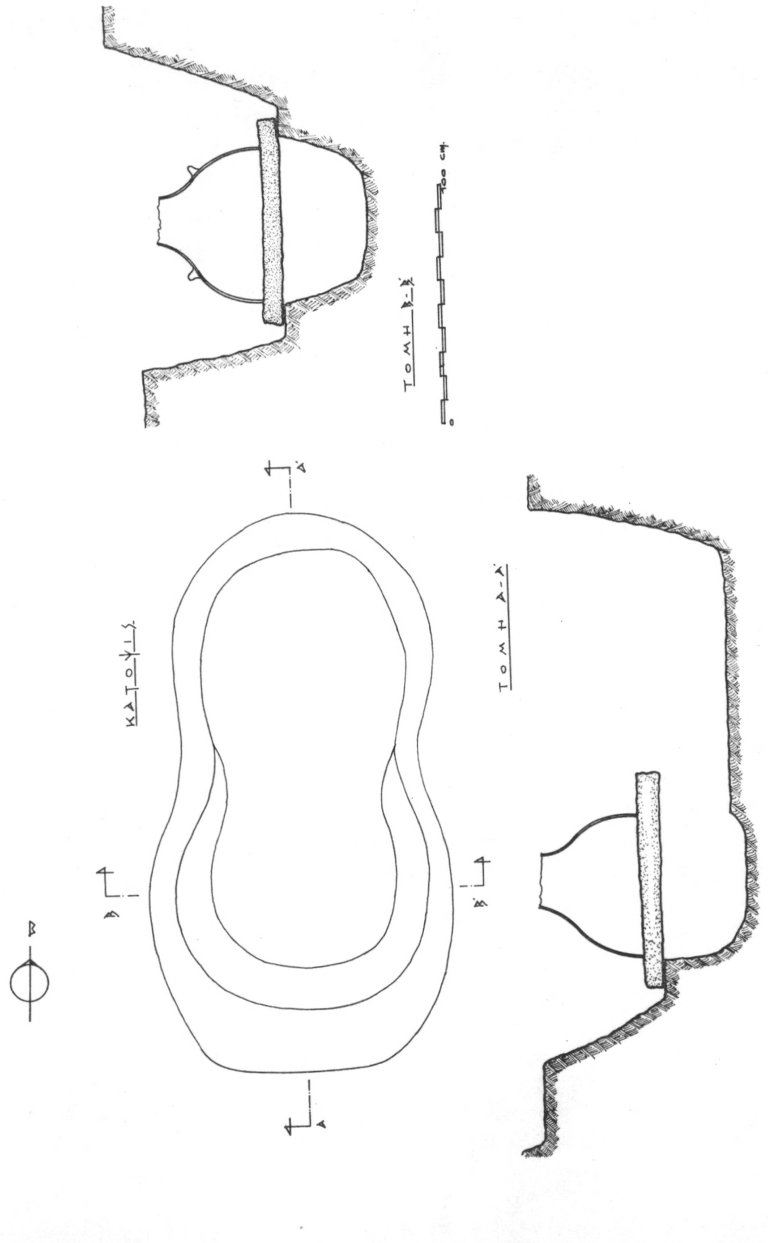

Εἰκ. 5. Κάτοψις, κατὰ μῆκος καὶ ἐγκαρσία τομὴ τοῦ κλιβάνου.

ἐπὶ τῶν ὤμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τέσσαρα πλαστικὰ διακοσμητικὰ ἐξάρματα ὡς ραβδία. Τὸ φυσικὸν στόμιον τοῦ πίθου ἐχρησίμευε διὰ τὸ ἕλκυσμα τοῦ πυρός, αἱ δὲ δύο λαβαὶ διὰ τὴν μετακίνησιν τοῦ πίθου[1]. Ἕνεκα τῶν εὑρεθέντων ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κλιβάνου δύο ἀγγείων (πίν. 33α. β) τῶν πρωτογεωμετρικῶν πιθανῶς χρόνων δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸν κλίβανον ἀπὸ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων πιθανῶς.

Βεβαιώνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ δυτικῶς τοῦ χώρου τῆς λατρείας μὲ τὴν ἱερὰν φηγὸν περιοχὴ ἐχρησίμευε περὶ τὸ τέλος τῆς 2ας χιλιετηρίδος καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 1ης ὡς κατοικία τῶν Σελλῶν ἢ Ἑλλῶν, προϊστορικοῦ φύλου καὶ ἱερατείου, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαιοτάτην καὶ ἀξιόπιστον ὁμηρικὴν παράδοσιν (Ἰλ. Π 234 - 5) : *ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι.* Εἰς τοιαύτας καλύβας διαιτώμενοι οἱ ἀνιπτόποδες ὑποφῆται τοῦ Διὸς φυσικὸν ἦτο νὰ κοιμῶνται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, συνήθεια ἡ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ στερῆται θρησκευτικῆς σημασίας[2].

Καινοφανὴς ὑπῆρξεν ἡ παρουσία μερικῶν ὀστράκων χειροποιήτου κεραμεικῆς μὲ ἀμαυρόχρωμον γραπτὴν γεωμετρικὴν κόσμησιν κυματοειδῶν γραμμῶν, συστήματος θλωμένων παραλλήλων γραμμῶν, τριγώνων, ὀρθίων ἢ ἀνεστραμμένων, πληρουμένων διὰ γραμμῶν ἢ γωνιῶν (πίν. 28γ), ὁμοίων πρὸς τὰ ἀγγεῖα ἐκ Δ. Μακεδονίας, τῆς βορείου καὶ κεντρικῆς Ἠπείρου (Vajzë, Βίτσα - Ζαγορίου, Καστρίτσα, Κουτσελιό)[3]. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ φαίνονται μᾶλλον μεμονωμένα, ἀφιερωτικοῦ χαρακτῆρος εὑρήματα, ὀφειλόμενα εἰς προσκυνητὰς τοῦ ἱεροῦ, ποὺ προήρχοντο ἴσως ἐκ τοῦ γειτονικοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ἰωαννίνων· διότι ἡ κεραμεικὴ αὔτη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ λεκανοπέδιον καὶ τὴν Βίτσαν, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ εἰς τὴν Δωδώνην καὶ τὴν δυτικὴν Ἤπειρον ἐν γένει οὔτε παράδοσιν οὔτε συνέχειαν.

Πολυπληθέστερα παρουσιάζονται τὰ ὑστερομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, κυρίως κύλικες (πίν. 28β) καὶ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα (κύπελλα, κρατηρίσκοι) καὶ αἱ ἐγχώ-

---

[1] Περὶ κλιβάνων γενικῶς ἰδὲ Αν. Ορλανδον, Τὰ ὑλικὰ δομῆς, μέρος Α, 1, σ. 87 ἑξ.

[2] Περὶ τῆς γραφῆς *Ἑλλοὶ* καὶ *Σελλοί,* H. W. Parke, The Oracles of Zeus, Oxford 1967, σ. 7 ἑξ. Ὅτι πρόκειται περὶ πρωτογόνου τρόπου ζωῆς, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν καιρὸν προσέλαβε καὶ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ἰδὲ ΑΕ 1959, σ. 29, σημ. 4 καὶ σ. 164, ὁμοίως W. Pötscher, Zeus Naios und Dione, Mnemosyne, Ser. IV, τόμ. 19, 1966, σ. 143 ἑξ. Τόσον ὁ Parke, ὅσον καὶ ὁ Pötscher, δὲν ἔχουν ὑπ' ὄψει των τὴν μελέτην μου περὶ τῆς ἱερᾶς οἰκίας τῆς Δωδώνης καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν σχετικὰ συμπεράσματα.

[3] Σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ N. G. L. Hammond, Epirus, 1967, σ. 295 ἑξ. Σ. Ι. Δακαρῃ, Οἱ Γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν, σ. 9, σημ. 2 - 3. ΑΔ 21, 1966, Χρον., σ. 289 καὶ PPS 33, 1967, σ. 31.

ριαι ἀπομιμήσεις χοανομόρφων κυλίκων (πίν. 26δ καὶ 28α)[1]. Τὰ πρῶτα διαστέλλονται τῶν ἀπομιμήσεων, διότι εἶναι τροχήλατα καὶ ἐνίοτε διατηροῦν ἴχνη καστανοῦ χρώματος. Ὁ ἀριθμός των εἶναι ἀξιοσημείωτος, αἰσθητῶς μεγαλύτερος τῶν εἰσηγμένων ἐκ Νότου ἀγγείων τῆς ὑστερογεωμετρικῆς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποτελεῖ σοβαρὰν μαρτυρίαν περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἱεροῦ κατὰ τοὺς ὑστερομυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ περὶ τῆς ἐπικοινωνίας του μὲ τὴν μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας, ὅπως ἐσημειώσαμεν, ἀξιόπιστον ἀνάμνησιν διέσωσαν τὰ ἀρχαιότερα ἔπη, ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια.

Δυτικῶς τοῦ τοίχου ΑΒ, ἀμέσως ὑπὸ τὸ ἑλληνιστικὸν δάπεδον τῆς στοᾶς, διεπιστώθη ἀποθέτης, στρῶμα μελανὸν ἕνεκα τῶν ἀνθράκων, πάχους 0.30 μ. περίπου, μὲ ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων μὲ τὸ ὡραῖον στιλπνὸν γάνωμα τῶν ἀττικῶν ἀγγείων τοῦ 4ου ἢ καὶ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π. Χ. αἰ. καὶ ἄλλα[2]. Ἐπειδὴ τὰ μελανὰ χώματα τοῦ στρώματος τούτου περιωρίζοντο εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς στοᾶς, φαίνεται ὅτι εἶχον ἀπορριφθῆ ἐκεῖ μετὰ κάθαρσιν τοῦ μαντείου, διότι περιεῖχον καὶ μολύβδινα ἐλάσματα χρηστηρίων ἐπιγραφῶν, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κυρίως ἱεροῦ. Ἀπὸ τὰ εὑρήματα αὐτὰ περιγράφομεν ἐν συντομίᾳ τὰ ἑπόμενα.

Πήλινον ὁμοίωμα χελώνης τοῦ 4ου αἰ. (πίν. 31α), μήκ. 8,5 ἑκ., παιδικὸν ἄθυρμα, μὲ χαλίκια εἰς τὸ ἐσωτερικόν (κουδουνίστρα).

Χαλκοῦν τριώβολον τῶν Μολοσσῶν (πίν. 31δ), μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του, βάρος 2,20 γραμμ. Παριστάνονται εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν κύων μολοσσὸς μὲ περιλαίμιον, βαδίζων πρὸς δεξιὰ ἐπὶ γραμμῆς ἐδάφους, μὲ τὴν οὐρὰν ἐλαφρῶς κατερχομένην, καὶ ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ ζῴου δυσδιάγνωστον ἀντικείμενον, ἴσως τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, γνωστὸν ἀπὸ μολοσσικὰ νομίσματα τῶν χρόνων 360 - 330/325 π. Χ.[3] Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζονται στέφανος ἀπὸ δύο συμπλεκομένους κλάδους δρυὸς μὲ φύλλα καὶ βαλάνους καὶ εἰς τὸ μέσον τὸ μονογράφημα 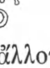 ΜΟΛ(ΟΣΣΩΝ).

Ὁ Franke περιγράφει δύο ἄλλους συγγενεῖς τύπους ἀργυρῶν νομισμάτων, περιωρισμένης κυκλοφορίας, διότι περιλαμβάνουν τρία μόνον γνωστὰ

---

[1] Περὶ τῶν μυκηναϊκῶν εὑρημάτων καὶ τῶν τοπικῶν ἀπομιμήσεων εἰς τὴν Ἤπειρον, ΠΑΕ 1951, σ. 182 εἰκ. 7, 1952, σ. 365, εἰκ. 3, 1960, σ. 123 ἑξ., 1963, σ. 92. ΑΔ 19, 1964, Χρον., σ. 312 - 3, πίν. 351 δ καὶ σ. 312 - 3. PPS 33, 1967, σ. 31 - 2. Τὸ Ἔργον 1967, σ. 36, εἰκ. 32, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον τόμ. Δ, 1967, σ. 401.

[2] Ἰδὲ καὶ ΠΑΕ 1966, σ. 82 καὶ 83.

[3] P. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, 1961, σ. 95, 101 ἑξ. (ἀρ. 19 ἑξ.), σ. 118.

νομίσματα, δύο τριώβολα (ὁμὰς I) καὶ ἕνα ὀβολόν (ὁμὰς II), μὲ παράστασιν τοῦ μολοσσοῦ κυνός, ποὺ βαδίζει ἐπὶ γραμμῆς ἐδάφους (πίν. 31γ) ἢ ὀκλάζει (31β)[1]. Ὄπισθεν εἰκονίζεται ὁ κεραυνός, σύμβολον μᾶλλον τοῦ Ἀρείου Διὸς τῆς Πασσαρῶνος παρὰ τοῦ Δωδωναίου[2], καὶ πέριξ τὸ ὄνομα τοῦ φύλου ἢ τὰ ἀρχικά, ΜΟΛ[3].

Εἰς τὰς ἑπομένας ὁμάδας III καὶ IV τῶν χαλκῶν νομισμάτων, ποὺ χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ Franke μεταξὺ τῶν ἐτῶν 380 - 330, ἀπουσιάζουν ἐντελῶς ὁ μολοσσικὸς κύων καὶ ἡ δρῦς[4]. Ἡ θεματολογικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ὁμοιότης καὶ ὁ κοινὸς σταθμητικὸς κανὼν τοῦ χαλκοῦ νομίσματος πρὸς τὰ δύο ἀργυρᾶ τῆς ὁμάδος I, ἀποδεικνύουν ἀναμφιβόλως τὴν παράλληλον κοπὴν τῶν δύο ἐκδόσεων. Ὁ Franke διὰ λόγους κυρίως ἱστορικοὺς χρονολογήσας τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π. Χ. αἰ., εὐθὺς μετὰ τὸ 400 π. Χ., τὰ θεωρεῖ ὀρθῶς ὡς τὰ ἀρχαιότερα δείγματα τῆς ἠπειρωτικῆς (μολοσσικῆς) νομισματοκοπίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ φιλαθηναίου Θαρύπα (423 - 385 π. Χ.) ἢ τοῦ υἱοῦ του Ἀλκέτα (385 - 370 π. Χ.)[5].

Τὸ χαλκοῦν νόμισμα προσφέρει νέον ἐσωτερικὸν στήριγμα χρονολογήσεως. Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ κεραυνοῦ, συμβόλου τοῦ Διὸς (πιθανώτερον τοῦ Ἀρείου Διὸς) διὰ τοῦ στεφάνου δρυός, συμβόλου τοῦ Δωδωναίου Διός, προϋποθέτει τὸν ἔλεγχον τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης ὑπὸ τῶν Μολοσσῶν. Ἐπειδὴ τοῦτο συνέβη πάντως μετὰ τὸ 410 καὶ πρὸ τοῦ 370 π. Χ.[6], ἕπεται ὅτι ἡ κοπὴ τοῦ νέου τριωβόλου ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τούτους (410 - 370). Ἀλλ' ἡ εἰκοσαετία 404 - 385 π. Χ. δὲν φαίνεται πρόσφορος διὰ τοιαύτας

---

1 P. Franke, ἔ. ἀ. σ. 87 - 9, πίν. 8, 1-2 VI - RI (ἀργυροῖ τριώβολοι) καὶ V2 - R2 (ἀργυροῦς ὀβολός).

2 Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ κεραυνοῦ πρὸς τὸν Ἄρειον Δία, Σ. Ι. Δακαρης, Οἱ Γενεαλογικοὶ μῦθοι, σ. 58, σημ. 5, πρβ. καὶ σ. 89 - 90, καὶ ΑΕ 1959, σ. 146, σημ. 4.

3 Ὁ Franke, ἔ. ἀ. σ. 99, διακρίνει εἰς τὸν ἀργυροῦν ὀβολὸν τὰ ἀρχικὰ Μ - Ο· ἀλλὰ εἰς τὸ εἰκονιζόμενον νόμισμα (πίν. 8 V2 - R2, ἐδῶ πίν. 31β) διακρίνεται καὶ τὸ γράμμα λάμβδα (Μ - ΟΛ), ὅπως περίπου καὶ εἰς τὸ μονογράφημα τοῦ χαλκοῦ τριωβόλου.

4 P. Franke, ἔ. ἀ. πίν. 8 V3 - R3 καὶ πίν. 9 - 10.

5 Περὶ τοῦ σπουδαίου μεταρρυθμιστικοῦ ἔργου τῶν δύο τούτων βασιλέων καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θαρύπα, Σ. Ι. Δακαρης, Οἱ Γενεαλογικοὶ μῦθοι, σ. 50 ἑξ. καὶ 63 ἑξ.

6 Αὐτ. σ. 50 - 51 καὶ 58. Ὁ Ευριπιδης εἰς τὰς Φοινίσσας (στ. 982 - 3), ποὺ ἐδιδάχθησαν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 410, χαρακτηρίζει εἰσέτι τὴν Δωδώνην ἔδαφος θεσπρωτικόν *(Θεσπρωτὸν οὖδας)*. Ὑπήγετο ἄρα εἰσέτι τὸ μαντεῖον ὑπὸ τοὺς Θεσπρωτούς. Ἀφ' ἑτέρου τὸ ψήφισμα ἐκ Δωδώνης ἐπὶ Νεοπτολέμου τοῦ Α΄ (370 - 368 π. Χ.) ἀποδεικνύει τὸν ἔλεγχον τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τῶν Μολοσσῶν πρὸ τοῦ 370 π. Χ.

ἐπεκτατικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Μολοσσῶν εἰς βάρος τῶν ὁμόρων 'Ηπειρωτικῶν φύλων, διότι μετὰ τὸ 404 π. Χ. καὶ τὴν συντριβὴν τῶν 'Αθηνῶν ἡ Σπάρτη φαίνεται νὰ ἐλέγχῃ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν Ἤπειρον, οἱ δὲ Μολοσσοὶ εἶχον συνδεθῆ διὰ φιλίας καὶ συμμαχίας μὲ τοὺς 'Αθηναίους κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου[1]. Ἑπομένως ὡς βέβαιον χρόνον τῆς κοπῆς τοῦ χαλκοῦ τριωβόλου δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ ἔτη 410 - 404 π. Χ., κατὰ τὴν διάρκειαν δηλαδὴ τῆς βασιλείας τοῦ Θαρύπα, ἢ πιθανώτερον τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ υἱοῦ του 'Αλκέτα (385 - 370 π. Χ.). Ἑπομένως τὰ θεματολογικῶς καὶ τεχνοτροπικῶς ὅμοια τρία ἀργυρᾶ νομίσματα τῶν ὁμάδων I καὶ II πρέπει νὰ θεωρηθοῦν περίπου σύγχρονοι ὡς πρὸς τὸ νέον εὕρημα ἐκδόσεις, τὸ δὲ χαλκοῦν ὡς ἔκδοσις ἀναμνηστικὴ τῆς ὑπὸ τῶν Μολοσσῶν κυριαρχίας τοῦ δωδωναίου ἱεροῦ.

Χαλκοῦν ἔλασμα σφυρήλατον (πίν. 32δ) μὲ ἔκκρουστον κεφαλὴν γυναικὸς κατὰ κρόταφον πρὸς ἀριστερά. Διατηρεῖται ἡ ἀριστερὰ ἄκρα χείρ, ποὺ συγκρατεῖ τὴν καλύπτραν ἀνεμιζομένην, ἕνεκα τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ζωηρᾶς κινήσεως τῆς μορφῆς. Τὴν κεφαλὴν περιβάλλει ταινία ἢ στέφανος, τὸ δὲ οὖς κοσμεῖ ἐνώτιον. Τὸ γαλήνιον πρόσωπον καὶ ἡ ἤρεμος χειρονομία ὑποδηλώνουν, ὅτι ἡ σκηνὴ δὲν παριστάνει ἀπαγωγήν, ἀλλὰ πιθανώτερον θεότητα, ἡ ὁποία ἐποχεῖται ἐπὶ ζῴου, ὅπως ἡ 'Αφροδίτη, ἡ Θέτις, αἱ Νηρηίδες (β' ἥμισυ 4ου π. Χ. αἰ.).

Πρὸς Νότον τῆς στοᾶς εὑρέθη κατὰ τὴν διάνοιξιν δοκιμαστικῆς τάφρου σφυρήλατον χαλκοῦν τμῆμα ὑστερογεωμετρικοῦ τρίποδος, ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων, μήκους 0.26 μ., πλάτους 0.101 μ. (πίν. 32α). Ἡ ἔντυπος διακόσμησις ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐννέα ζώνας, δύο εὐρυτέρας περὶ τὸ μέσον, μὲ ὁμοκέντρους κύκλους καὶ ἐφαπτομένην, ποὺ ἐναλλάσσονται μὲ στενοτέρας ζώνας μὲ συνεχομένας σπείρας, θλωμένας γραμμὰς καὶ διπλᾶ ἡμικύκλια[2].

'Ανατολικῶς τῶν τιμητικῶν βάθρων, πρὸ τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς τῆς στοᾶς, εὑρέθη χυτὴ χαλκῆ ῥάβδος (πίν. 32β), τομῆς κυκλικῆς, μήκους 0.163 μ., διαμ. 0.02 μ., ἐξάρτημα ἀρχαϊκοῦ τρίποδος. Ἡ ῥάβδος ἀπολήγει ἄνω εἰς ἄνθος λωτοῦ, ἐλλιπῶς διατηρούμενον, ὑπὸ τὸ ὁποῖον τὰ ἴχνη δύο ἐλύτρων, ποὺ ἐκβλαστάνουν ἀπὸ τὸν φυλλόμορφον ἐχῖνον[3]. Τὸ κάτω ἄκρον τῆς ῥάβδου εἶναι εὐθύ.

---

[1] Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, Οἱ Γενεαλογικοὶ μῦθοι, σ. 64 - 67, ἰδίως N. G. L. HAMMOND, Epirus, σ. 543 - 4.

[2] Πρβ. τὰ ἐκ Δωδώνης, 'Ηπειρ. Χρον. 10, 1935, πίν. 23α1. ΑΕ 1959, σ. 176, πίν. 14γ καὶ ἰδίως ζ. Ant. Kunst, les Beih. 1963, πίν. 21, 8 , καὶ τὸ ἐξ 'Ολυμπίας FR. WILLEMSEN, Olympische Forschungen III, 1957, πίν. 68 (Br. 6247) καὶ πίν. 74 (Br. 3929), σ. 122 - 3.

[3] Πρβ. τὸν χαλκοῦν τρίποδα τοῦ Μεταποντίου, M. JÜCKER, ἔ. ἀ. πίν. 44.

Ὁ ἀρίστης διατηρήσεως χυτὸς μονόστομος πέλεκυς μὲ τὰς δύο ἀποφύσεις, μήκους 0.142 μ., πλάτους ἀκμῆς 0.0543 μ., ὤμων 0.042 μ., εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς τοῦ αὐτοῦ τύπου ἀναθηματικοὺς πελέκεις τοῦ ἱεροῦ (πίν. 32γ). Ἀλλ᾽ ἐνῷ ἐκεῖνοι εἶναι καθαρῶς ἀναθηματικοῦ χαρακτῆρος, λόγῳ τοῦ μικροῦ πάχους τοῦ ἐλάσματος [1], ὁ εἰκονιζόμενος πρωτογεωμετρικῶν ἢ γεωμετρικῶν χρόνων πέλεκυς προωρίζετο καὶ πρὸς πρακτικὴν χρῆσιν, λόγῳ κανονικοῦ πάχους (0,7 ἑκ.).

Ἐκ τοῦ πυθμένος τοῦ προϊστορικοῦ κλιβάνου προέρχονται τὰ δύο ἑπόμενα ἀγγεῖα (πίν. 33α. β).

Πίν. 33α. Πρόχους χειροποίητος· ἐλλείπουν ἡ ταινιόσχημος λαβὴ καὶ τὰ χείλη μὲ μέρος τοῦ λαιμοῦ· ὕψος σωζόμενον 0.21 μ., διάμετρος κοιλίας 0.173 μ., βάσεως 0.06 μ. Πηλὸς μελανότεφρος, ἀκάθαρτος, μὲ πολλὰ χαλίκια, ἐπιφάνεια ὁμαλὴ καὶ λεία, χρώματος μελανοτέφρου ἕως σκοτεινοῦ κεραμόχρου, ἰδίως περὶ τὴν βάσιν καὶ τὴν περιοχὴν τῆς λαβῆς. Ἡ βάσις δι᾽ ἁπλῆς ἐπιπεδοποιήσεως, ὀλίγον κυρτή, μὴ ἐξασφαλίζουσα σταθερὰν ἕδρασιν, τὸ περίγραμμα τοῦ ἀγγείου ἀσύμμετρον, τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων ἰσχυρόν (1 ἑκ.). Ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν III τῶν μελανῶν, καστανομελάνων καὶ μελανοτέφρων ἀγγείων τῆς Ἠπείρου [2]. Πιθανῶς πρωτογεωμετρικῶν χρόνων. Πρβ. διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνικὴν τὰς πρόχους τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου τοῦ χωρίου Κάτω Πλατυκάμπου Λαρίσης καὶ ὁμοίαν περίπου τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου 27 τῆς Ἀσίνης Ἀργολίδος [3].

Πίν. 33β. Χειροποίητος ἀμφορεύς, ὕψ. 0.19 μ., διάμ. κοιλίας 0.17 μ. περίπου, στομίου 0.15 - 0.155 μ., μὲ δύο καθέτους τριγωνικὰς λαβάς, ταινιωτὰς καὶ ἀσυμμέτρους. Ἡ πλαστικὴ διακόσμησις, τυπικὴ τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας II Ἠπείρου [4], ἀποτελεῖται ἐξ ἁλυσοειδοῦς ταινίας ὑπὸ τὸν λαιμὸν εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν καὶ ἐκ μικρῶν πλαστικῶν κομβίων ἐπὶ τῆς κοιλίας, ἐξαιρέσει τῆς χώρας περὶ τὰς λαβάς. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ἀτυπικόν, μαστοειδὲς ἀκανόνιστον, τὰ τοιχώματα ἀνώμαλα, ἡ βάσις στενή (διάμ. 0.075 μ.), ἐπιπεδοποιηθεῖσα, τὰ χείλη ὑποτυπώδη, καμπτόμενα ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ πηλὸς μᾶλλον ἀκάθαρτος, ἡ ἐπιφάνεια ἀνώμαλος, χρώματος τεφροῦ ἕως κεραμόχρου, μὲ μίαν μελανὴν κηλῖδα, ποὺ ὀφείλεται

---

[1] Πρβ. St. Foltiny, AJA 65, 1961, σ. 285 ἑξ. N. G. L. Hammond, Epirus, σ. 407. ΠΑΕ 1966, σ. 78 - 9. Ἕτερος σιδηροῦς ἐκ Νέας Ἀγχιάλου Μακεδονίας προέρχεται ἀπὸ στρῶμα μὲ πρωτογεωμετρικὴν καὶ γεωμετρικὴν κεραμεικήν, ΑΔ 20, 1965, Χρον., πίν. 472 δ καὶ σ. 421.

[2] ΠΑΕ 1951, σ. 178 - 80, 1952, σ. 369 - 75.

[3] Μαρία Δ. Θεοχάρη, Θεσσαλικὰ 5, 1966, σ. 41 καὶ 43, εἰκ. 6 καὶ ἰδίως 8. V. R. d'A. Desborough, Protogeometric Pottery, πίν. 27.

[4] Ἠπειρ. Χρον. ἔ. ἀ. σ. 195 ἑξ. ΠΑΕ 1951, σ. 178, 1952, σ. 368 - 9. ΑΕ 1956, σ. 130 καὶ 146. N. G. L. Hammond, Epirus, σ. 292 ἑξ.

εἰς τυχαίαν ὄπτησιν. Λόγῳ τῆς ὑψηλῆς θερμότητος τοῦ ἰπνοῦ καὶ τῆς ὑπερβολικῆς ὀπτήσεως, τὸ ἀγγεῖον ἔχει ἀποβάλει τὸ κανονικὸν βάρος του, καὶ ἔχει παραμορφωθῆ, φαίνεται δὲ ὡς νὰ εἶχε διαρραγῆ κατὰ τὴν ὄπτησιν.

Πίν. 33γ. Κύπελλον μὲ μίαν κάθετον λαβήν, ἡ ὁποία ἐλλείπει, τῆς αὐτῆς τεχνικῆς καὶ πλαστικῆς κοσμήσεως, ὅπως τὸ προηγούμενον. Ἡ πλαστικὴ ταινία εἰς τὸ ὕψος τῆς λαβῆς διαχωρίζει τὸν λαιμὸν ἀπὸ τὸ σφαιρικὸν σῶμα τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον καλύπτουν πλαστικὰ δισκάρια, ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῶν λαβῶν. Πηλὸς μᾶλλον ἀκάθαρτος, κεραμόχρους, ἐπιφάνεια περισσότερον ὁμαλὴ καὶ λεία, χείλη ὀρθὰ καὶ στρογγυλευμένα, βάσις στενὴ (διάμ. 0.048 μ.) καὶ ἐπίπεδος· ὕψος ἀγγείου 0.125 μ., διάμετρος κοιλίας 0.133 μ. Εὑρέθη εἰς στρῶμα ὅπου καὶ ὄστρακα τριῶν ἐγχωρίων χοανομόρφων κυλίκων καὶ ἑπομένως ἀνάγεται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ ἢ καὶ βραδύτερον.

Πίν. 33δ. Χειροποίητος λεκάνη ἢ πιθανώτερον κάλαθος, συμπληρωμένος κατὰ τὰ 2/3 περίπου. Σῶμα κωνικὸν καὶ βαθύ, βάσις ἐπίπεδος (διάμ. 0.125 μ.) μὲ σταθερὰν ἕδρασιν, χείλη εὐδιάκριτα, καμπτόμενα ὀλίγον πρὸς τὰ ἔξω, τοιχώματα χονδρά (12 - 14 χιλ.), πηλὸς σχετικῶς καθαρός, καλῶς ὀπτηθείς, ἐπιφάνεια ὁμαλὴ καὶ λεία μὲ φυλλομόρφους μελανὰς κηλῖδας ὑπὸ τὰ χείλη καὶ εἰς τὴν βάσιν ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ, κεραμόχρου ἕως ὑποκιτρίνου βάθους.

Ἡ τεχνικὴ αὐτή, τυχαίως ἐπιτευχθεῖσα εἰς τὰ ἀγγεῖα ΙΙ καὶ ΙΙΙ, φαίνεται ἐδῶ συστηματικῶς ἐπιδιωκομένη [1]. Πιθανώτατα ἔφερε δύο ἢ τρεῖς μικρὰς καθέτους λαβὰς ἐσωτερικῶς τῶν χειλέων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ὄστρακα ὁμοίου σχήματος καὶ τῆς αὐτῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ μεγαλυτέρου ἀγγείου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ βόθρου πρὸ τῆς δυτικῆς πύλης τοῦ βουλευτηρίου (πίν. 29α). Ἐκ τῆς θέσεως, ὅπου ἀνευρέθη, δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀπὸ τοῦ 13ου αἰ. ἢ καὶ παλαιότερον [2]. Ὕψος 0.165 μ., διάμετρος στομίου 0.32 μ.

Πίν. 34α. Ἡ ὑψηλὴ ταινιόσχημος λαβὴ κυάθου ἢ ἀρυτῆρος, μὲ ἐνδιάμεσον στήριγμα ὡς συνοχέα, ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν ΙΙΙ τῶν μελανοτέφρων καὶ καστανομελάνων ἀγγείων. Προέρχεται ἀπὸ στρῶμα ὑπὸ τὸ ἑλληνιστικὸν δάπεδον μὲ νοτιοελληνικὰ ὄστρακα τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου π. Χ. αἰ. Ἀπὸ τὴν αὐτὴν στρῶσιν προέρχεται καὶ τὸ γραπτὸν ὄστρακον τοῦ πίν. 28γ

[1] Ἕτερον παράδειγμα ἐκ τῆς περιοχῆς Ἰωαννίνων εἰς Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Δ, 1967 - 68, σ. 400, πίν. CIXα.

[2] Παραπλήσιον σχῆμα ἀγγείου ἐκ Καστρίτσας, μὲ λαβὰς ἐσωτερικῶς τῶν χειλέων, καὶ γραπτὴν γεωμετρικὴν κόσμησιν (κατηγορία IVβ), τοῦ τέλους τῆς τρίτης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἢ τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ΠΑΕ 1952, σ. 377, εἰκ. 13, 1 - 15, 2 καὶ 16, ὅπου καὶ μερικὰ ἄλλα παραδείγματα. Διὰ τὸ περίπου σχῆμα τοῦ ἀγγείου πρβ. τοὺς καλάθους τῶν μυκηναϊκῶν καὶ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων (V. R. d' A. Desborough, ἔ. ἀ. 241, πίν. 34 VI, 33).

(κάτω δεξιά). Ὁμοίου τύπου λαβὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν τάφον 3 τοῦ τύμβου Α τοῦ VAJZË τῆς Ἀλβανίας, ἀνατολικῶς τοῦ Αὐλῶνος, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, καὶ ἀπὸ τὰς ΝΔ. ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας (9ου - 6ου π. Χ. αἰ.)[1]. Ὅμοιαι ὅμως λαβαὶ ἀπαντοῦν εἰς μελανομόρφους κυάθους τοῦ τέλους τοῦ 6ου π. Χ. αἰ.[2]

Ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ τριγώνου, δυτικῶς τοῦ ναΐσκου, προέρχονται μερικὰ τμήματα ἐνεπιγράφων ἐλασμάτων, τῶν ὁποίων δημοσιεύονται τὰ δυνάμενα νὰ ἀναγνωσθοῦν.

1. Τὸ κάτω ἀριστερὸν τμῆμα χαλκοῦ ἐλάσματος, διαστάσεων 0.067 × 0.07 μ., μὲ γράμματα διὰ στιγμῶν διατρήτων τοῦ 4ου π. Χ. αἰ.· περιέχει ἀπελευθερωτικὴν πρᾶξιν· διατηροῦνται τὰ ὀνόματα ἢ τὰ πατρωνυμικὰ τριῶν μαρτύρων,

— — — *μάρτυρε*[ς] — — — | — — — *Νικολαο̣* — — — | — — — *Δέρκα*
— — — | — — — | — — — *μα̣*

2. Τμῆμα μολυβδίνου ἐλάσματος, διαστάσεων 0.10×0.007 μ. (πίν. 34β, ἄνω), μὲ ἐγχάρακτα γράμματα τοῦ 4ου π. Χ. αἰ.· ἐλλείπει τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἐλάσματος:

Θεός· ἐπικοινῶνται τοὶ Κορκυραῖοι τῶι Διὶ [Ναΐωι καὶ τᾶι
Διώναι τίνι κα θεῶν ἢ ἡρώων θύοντες κ.λ.π.]

Περὶ τῶν συχνῶν σχέσεων τῶν Κερκυραίων μὲ τὸ δωδωναῖον μαντεῖον μαρτυροῦν αἱ ἐπιγραφαὶ SGDI 1562 - 63, ΠΑΕ 1958, σ. 104, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ συμπληρωθῇ μερικῶς ἡ νέα χρηστήριος ἐπιγραφή.

Ἀπὸ τὸν ἀποθέτην, ὑπὸ τὸ ἑλληνιστικὸν δάπεδον τῆς στοᾶς, μὲ εὑρήματα τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. προέρχονται αἱ ἑπόμεναι χρηστήριοι ἐπιγραφαί.

3. Μικρὸν τμῆμα μολυβδίνου ἐλάσματος, διαστάσεων 0.11×0.009 μ., μὲ ἐγχάρακτα γράμματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου ἢ τοῦ τέλους τοῦ 5ου π. Χ. αἰ. (πίν. 34β, κάτω), *ἄπιμεν*.

4. Τμῆμα μολυβδίνου ἐλάσματος, διαστάσεων 0.066 × 0.025 μ., μὲ ἐγχάρακτα γράμματα τοῦ 5ου - 4ου π. Χ. αἰ. Ἐλλείπει τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ ἐλάσματος,

[— — — π]*ερὶ Ἡρακλέας* | [— — — ἐ]*σακο̣μίζοντι* | [— — — ἀ]*σφαλέος καὶ οἱ φύ* | [λακες ;] *Ἡρακλεοτᾶν*.

---

[1] N. G. L. HAMMOND, Epirus, σ. 311 - 2, εἰκ. 7, 14.

[2] G. M. A. RICHTER - M. MILNE, Shapes and Names of Athenian Vases, 1935, πίν. 183.

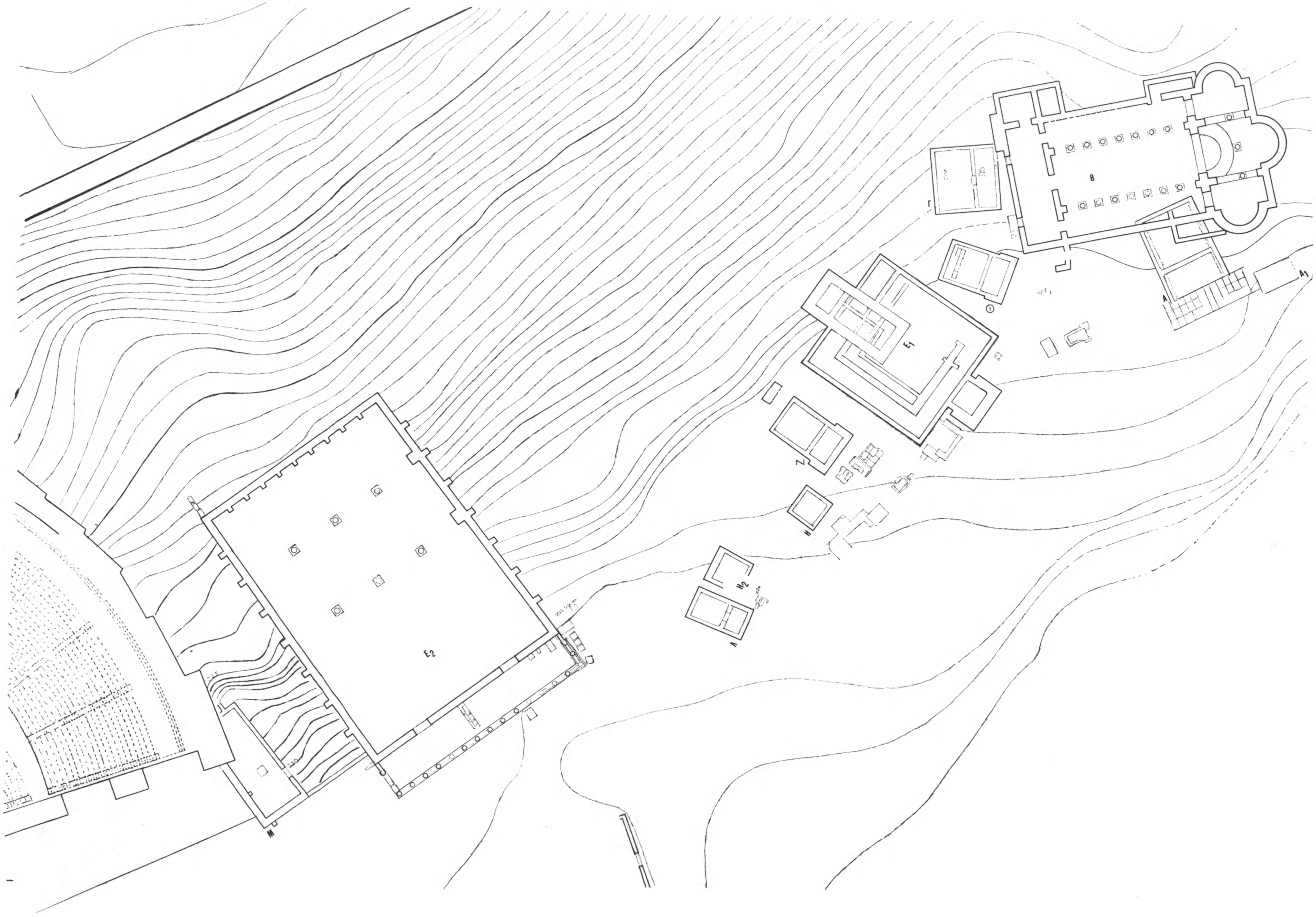

Κάτοψις ἱεροῦ.

Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ἐλάσματος δυσδιάγνωστα ἴχνη γραμμάτων. Περὶ ποίας Ἡρακλείας πρόκειται, τῆς ἀθαμανικῆς, τῆς ἰλλυρικῆς ἢ τῆς ἰταλιωτικῆς, γνωστῆς ἀπὸ τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ βασιλέως Πύρρου, ἢ ἄλλης ἐκ τῶν 30 περίπου γνωστῶν ὁμωνύμων πόλεων [1], εἶναι ἄγνωστον.

5. Τμῆμα μολυβδίνου ἐλάσματος, διαστάσεων 0.042 × 0.03 μ., μὲ ἐγχάρακτα γράμματα τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. 'Ελλείπουν τὸ ἀριστερὸν καὶ τὸ δεξιὸν πέρας τοῦ ἐλάσματος :

[Ζεῦ Νάιε καὶ Διώνα να]ΐα, *Θέμι καὶ Ἄπολλ*[ον — — —] |
[— — — σωτ]*ηρίας καὶ τύχας ἀ* — — —

'Εὰν ἡ ἐπίκλησις πρὸς τὴν Θέμιν καὶ τὸν 'Απόλλωνα ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τῶν θεοτήτων τούτων εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης, ἐὰν δηλαδὴ αἱ δύο θεότητες συνελατρεύοντο εἰς τὴν Δωδώνην ὡς *Νάιοι* ἢ *Σύνναοι* [2] θεοί, δὲν εἶναι βέβαιον. Πάντως σχέσις τοῦ 'Απόλλωνος πρὸς τὴν Δωδώνην, ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν τοὐλάχιστον χρόνων, καὶ πρὸς τὴν Μολοσσίαν, εἶναι μαρτυρημένη [3], τῆς δὲ Θέμιδος, ὡς Ναΐας θεότητος, βεβαιώνεται ἐπιγραφικῶς (ἰδὲ κατωτέρω). Ὡς ἐκ τούτου εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἡ Θέμις καὶ ὁ 'Απόλλων τῆς ἐπιγραφῆς ἐλατρεύοντο εἰς τὴν Δωδώνην κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰ. Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν λατρείαν τῆς Δωδώνης συμπέρασμα τοῦτο θὰ ἐνισχυθῇ εὐθὺς κατωτέρω ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς, ὅπου ἀποδεικνύεται λατρεία τῆς θεᾶς Θέμιδος καὶ μάλιστα ὡς Ναΐας, ἰσοτίμου περίπου πρὸς τὴν Διώνην παρὰ τὸν Νάιον Δία. 'Εν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς, ὡς ἀνωτέρω, δὲν στερεῖται βάσεως.

6. Μολύβδινον ἔλασμα, διαστάσεων 0.127 × 0.013 μ., μὲ ἐγχάρακτα γράμματα τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. (πίν. 34β, μέσον).

'Εξακῶν ἐρωτᾶι τὸν Δία καὶ τὰν Διώναν | εἰ λώιον αὐτῶι οἰκōντι ἐμ Φάρωι.

---

[1] ZIEGLER, RE VIII, 1, στ. 423 - 40.

[2] Πρβ. ἐπιγραφὴν ἐκ Δωδώνης, Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, 'Ηπειρ. Χρον. 10, 1935, σ. 258, 24. Εἰς ἄλλην ἐπιγραφὴν ἀναφέρονται παρὰ τὸν Δία Νάιον καὶ τὴν Διώνην, καὶ *θεοὶ Δωδοναῖοι* (CARAPANOS, Dodone et ses ruines, πίν. XXXVIII, 3 = SGDI 1596, A. W. PARKE, The Oracles of Zeus, σ. 263, 2).

[3] E. BICKEL, Rhein. Mus. 79, 1930, σ. 279 ἑξ. Μολοσσός, εἶναι ἐπίθετον τοῦ 'Απόλλωνος, E. WÜST, RE XVI, 1, στ. 25. P. FRANKE, Die antiken Münzen von Epirus, σ. 30 καὶ σημ. 18. 'Ιδὲ ἐπίσης ἀρχαϊκὰ χαλκᾶ πτερύγια θώρακος ἀπὸ τὴν Δωδώνην, μὲ παράστασιν τῆς ἔριδος 'Απόλλωνος καὶ 'Ηρακλέους περὶ τοῦ τρίποδος, CARAPANOS, Dodone, πίν. XVI, 1 (τρία παραδείγματα). ΠΑΕ 1930, σ. 67, εἰκ. 10. U. HAUSMANN, Hellenistische Reliefbecher, σ. 133 - 5. E. KUNZE, Schildbänder, πίν. 9,2b.

Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα εἰς μεγαλύτερον σχῆμα ⟨|⟩Α.

Τὸ ὄνομα Ἐξακῶν, ἄγνωστον εἰς τὴν προσωπογραφίαν τῆς Ἠπείρου, εἶναι ἄλλοθεν γνωστόν, J. Kirchner, Prosopographia Attica, Α΄ 4707, Pape - Benseler, σ. 361. Πρόκειται πιθανώτατα ἡ ἰλλυρικὴ νῆσος τῶν δαλματικῶν ἀκτῶν Φάρος, σήμερον Hvar, ἀπέναντι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νάρωνος, βορείως τῆς Μελαίνης Κορκύρας, μὲ τὴν ὁμώνυμον πόλιν Φάρον, ἀποικισθεῖσαν ὑπὸ τῶν Παρίων τὸ ἔτος 385 π. Χ. μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν[1]. Ἐνδεχομένως ἡ ἐρώτησις ἀναφέρεται εἰς τὸν πρόσφατον ἀποικισμὸν τῆς νήσου, διότι ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται, συμφώνως πρὸς τὴν μορφὴν τῶν γραμμάτων καὶ τὸν τόπον εὑρέσεως, ἀπὸ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Ἡ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς συλλαβὴ ⟨|⟩Α, μὲ γράμματα τὰ ὁποῖα δὲν φαίνονται νὰ ἀφίστανται χρονικῶς τῆς ἐρωτήσεως, πιθανῶς εἶναι ἡ ἀρχικὴ τῆς λ. Φάρος, τεθεῖσα ὑπὸ τῶν ἱερέων ὡς δηλωτικὴ τοῦ θέματος ἢ τῆς ἀπαντήσεως.

7. Μολύβδινον ἔλασμα, διαστάσεων 0.109 × 0.031 μ., μὲ ἐγχάρακτα γράμματα τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου π. Χ. αἰ. Δύο κυκλικαὶ ὀπαὶ παρὰ τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ἐλάσματος ἐχρησίμευον πρὸς στερέωσιν τοῦ ἐλάσματος ἐπὶ ξυλίνης πινακίδος τῇ βοηθείᾳ ἥλων (πίν. 34γ).

ΩΙΕΥΚΑΙΘΕΜΙΚΑΙΔΙΩΝΑΝΑΙΟΙ : ΑΡΧΕΦΩΝ
ΤΑΝΝΑ : ΑΝΕΝΑΥΠΑΓΗΣΑΤΟ⟨Ν⟩ΚΕΛΟ
ΜΕΝΟΤΟϤΠΟΛΛΩΝΟΣΕΧΩΚΑΤΑΧΩ
ΡΑΝΚΑΙΣΩΤΗΡΙΑΜΟΙΕΣΣΕΤΑΙΚΑΙΕΜΙΝ
ΚΑΙΤΑΙΝΑΙΑΙΚΑ|||ΚΑΙΤΑΧΡΕΑΑΠΟΔΣΩ

Ὦ Ζεῦ καὶ Θέμι καὶ Διώνα Νάϊοι : Ἀρχεφῶν
τὰν νᾶ : ἃν ἐναυπαγήσατο⟨ν⟩, κελο-
μένο το͂ Ἀπόλλωνος, ἔχω κατὰ χώ-
ραν· καὶ σωτηρία μοι ἔσσεται καὶ ἐμὶν
καὶ τᾶι ναΐ, αἴκα καὶ τὰ χρέα ἀποδ(ώ)σω.

Ὄπισθεν τὸ γράμμα Α εἰς μεγαλύτερον σχῆμα, ἴσως τὸ ἀρχικὸν τοῦ ἐρωτῶντος Ἀρχεφῶντος, ὡς εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιγραφὴν 6 ἡ συλλαβὴ *Φά*(ρος). Ὁ Ἀρχεφῶν ἐναυπήγησε πλοῖον κατὰ συμβουλὴν τοῦ Ἀπόλλωνος

[1] Στεφ. Βυζ. ἐν λ. *Φάρος*. Ψ. Σκυμνος στ. 426 - 7. Στραβ. VII 7. 5. Διοδ. Σικ. XV 13. 3. Σχετικῶς RE XIX, 2, 1938, στ. 1880 ἑξ. καὶ L. Robert, BCH 59, 1935, σ. 494 ἑξ.

καὶ εὔχεται ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ καὶ τοῦ πλοίου του, καὶ θὰ ἐξοφλήσῃ τὸ χρέος ποὺ ὀφείλει. Εἰς τὸν στίχον 2 τὴν ἀνάγνωσιν *τὰν νᾶ*: *ἂν* ἀντὶ *τὰν νᾶαν*, ἐπιβάλλουν αἱ δύο στιγμαί, ποὺ χωρίζουν τὴν λ. *νᾶ* ἀπὸ τὴν ἑπομένην συλλαβὴν *αν*. Ὁ τύπος εἶναι δωρικὸς καὶ σπάνιος, ἀντὶ τοῦ *ναῦν*. Κατὰ Στεφ. Βυz. (ἐν λ. *Κατάνη*).... *ναῦς, ἣν Δωριεῖς χωρὶς τοῦ ῦ νᾶν φασιν*. Εἰς τὸν Γραμματικὸν Ηρωδιανον I 328, ἀπαντᾷ κατ᾽αἰτιατ. *νᾶν*, εἰς τὸν Βακχυλιδην (XVII 89) χωρὶς τὸ *ν*: *κέλευσέ τε κατ᾽ οὖρον ἴσχεν εὐδαίδαλον νᾶα*. Εἰς τὸν στίχ. 5 ἀπαντᾷ κατὰ δοτ., *ναΐ*· ἑπομένως ὁ δωρικὸς τύπος εἰς τὴν αἰτιατ. ἀπαντᾷ *νᾶα, νᾶ* καὶ *νᾶν*.

Στ. 2, ΑΝΕΝΑΥΠΑΓΗΣΑΤΟ, ἀναγιγνώσκω, *ἂν ἐναυπαγήσατο*, δηλ. *τὰν νᾶ, ἂν ἐναυπαγήσατο, κελομένου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔχω κατὰ χώραν*. Σημειωτέα ὅμως ἡ μεταβολὴ ἀπὸ τοῦ α΄ προσώπου τῆς κυρίας προτάσεως (*ἔχω κατὰ χώραν*), εἰς τὸ γ΄ τῆς ἐξηρτημένης (*ἐναυπαγήσατο*), ἐκτὸς ἐὰν ὁ γραφεὺς κατὰ λάθος προσέθεσεν εἰς τὸ ρῆμα *ἐναυπάγησα* τὴν συλλαβὴν *τον*, ἀπαλείψας μόνον τὸ *ν*, ἀντὶ τῆς ὅλης συλλαβῆς. Ἐὰν ἑπομένως ὀβελισθῇ ἡ συλλαβὴ *το*, ἡ ἀνάγνωσις *ἐναυπάγησα* ἐξομαλύνει τὴν δυσχέρειαν. Ἀμφότεροι οἱ τύποι τῆς ἐνεργητικῆς καὶ μέσης φωνῆς εἶναι εὔχρηστοι (Ηροδ. II 96, VI 46). Ἡ ἀπάλειψις ὅμως ὑπὸ τοῦ χαράκτου μόνον τοῦ *ν* ὑπογραμμίζει τὴν ὀρθότητα τῆς γραφῆς *ἐναυπαγήσατο*, εἰς γ΄ πρόσωπον τῆς μέσης φωνῆς. *ἔχω κατὰ χώραν* = ἔχω εἰς τὴν θέσιν του, εἰς τὸν οἰκεῖον τύπον, ὡς Ηροδ. VI 42, Αριστοφ. Ἱππ. 1354, Βάτρ. 793, Πλοῦτ. 367.

Στ. 4, *ἐμίν*, δωρικὸς τύπος ἀντὶ ἐμοί, πρβ. Θεοκρ. II 156, Αριστοφ. Ἀχαρν. 733.

Στ. 5, *καὶ τᾶι ναΐ*· ἡ δοτ., ὅπως καὶ ἡ δοτ. προσ. *ἐμίν*, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν λέξιν *σωτηρία*. *αἴκα.. καὶ τὰ χρέα ἀποδ(ώ)σω*. Μεταξὺ τῶν λ. *αἴκα — καί*, ὑπάρχει κενόν, λόγῳ ἀπαλείψεως 2 - 3 γραμμάτων. Ὁ δωρ. τύπος *αἴκα* = ἐάν, ποιητικός· εἰς τὸν Ὅμηρον κ. ἀ. ἐκφέρεται μὲ ὑποτακτικήν, ὅμως ἐνίοτε καὶ μὲ ὁριστικὴν μέλλοντος [1], ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς πληροφορούμεθα, ὅτι ἡ Θέμις ἐλατρεύετο εἰς τὴν

---

[1] Πρβ. λεξικὸν Liddell - Scott - Jones, ἐν λ. *αἰ* καὶ *αἴκα*. Περὶ τῆς συντάξεως τοῦ συνδέσμου *αἴκα* μὲ ὁριστ. μέλλ. ἰδὲ L. Masson, Les inscriptions chypriotes syllabiques, ἀρ. 217, 30 - 32, Fr. Bechtel, Die Griechischen Dialekte, 1963, σ. 441 - 2. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφον καθηγητὴν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων, κ. Νικ. Κονομῆ, καὶ τὸν διδάσκαλον, κ. Γ. Σαββαντίδην, διὰ τὰς ὑποδείξεις των.

Δωδώνην καὶ μάλιστα ὡς Ναΐα θεότης. Ἦτο δηλ. ἡ Θέτις *σύνναος*, συμφώνως πρὸς παλαιοτέραν ἐπιγραφὴν τῆς Δωδώνης (ἀνωτ. σ. 49).

Ἐκτὸς τῶν τριῶν τούτων θεοτήτων, τοῦ Διός, τῆς Διώνης καὶ τῆς Θέμιδος, ἐλατρεύοντο εἰς τὴν Δωδώνην κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἡ Ἀφροδίτη, πιθανῶς ἡ Αἰνειάς, καὶ ὁ Ἡρακλῆς, λατρεῖαι καθιερωθεῖσαι ἐπὶ βασιλέως Πύρρου, ὁ Διόνυσος καὶ ἡ Δημήτηρ, ὅπως καὶ ὁ Ἀπόλλων, συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν ὑπ' ἀριθ. 5 [1]. Ἄγνωστον ὅμως ἐὰν ὅλαι αἱ ἀνωτέρω θεότητες ἦσαν νάϊαι. Ἡ λατρεία τῆς Θέμιδος μαρτυρεῖται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἠπείρου. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἡ ὁποία ἀνέρχεται εἰς τὸν Φιλόχορον, ἡ ἀποικία τῶν Ἠλείων Βουχέτιον ἢ Βούχετα, ὠνομάσθη οὕτω *διὰ τὸ τὴν Λητώ, ἤτοι Θέμιν, ἐπὶ βοὸς ὀχουμένην ἐλθεῖν ἐκεῖ κατὰ τὸν Δευκαλίωνος κατακλυσμόν* [2]. Ἀπὸ τὴν Γκούμανην Φιλιατῶν, ὅπου τοποθετεῖται ὑπὸ τοῦ Λιβιου (XLII 38. 1) ἡ ἀρχαία Γιτάνη (Gitana), ἕδρα τοῦ κοινοῦ τῶν Θεσπρωτῶν, προέρχεται ἀνέκδοτος λιθίνη ἐπιγραφὴ τοῦ 4ου π. Χ. αἰ., μὲ ἀπελευθερωτικὴν πρᾶξιν δούλου, ὁ ὁποῖος ἀνατίθεται εἰς τὴν κυρίαν θεότητα τῆς πόλεως, τὴν Θέμιν [3]. Ἡ λατρεία ἑπομένως τῆς Θέμιδος εἰς τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης εἶναι εὐνόητος, λόγῳ μάλιστα τῆς σχέσεώς της πρὸς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ὀλυμπίας (Παυσ. X 5. 6 καὶ V 14. 10) [4].

Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λ. Νάιος ἔγινεν ἀλλαχοῦ λόγος [5]. Τὸ ἐπίθετον δὲν σχετίζεται πρὸς τὸ ρ. νέω = κολυμβῶ, ἀλλὰ ναίω = κατοικῶ καὶ ὑποδηλώνει τὸν ἐπὶ γῆς θεόν, τὸν κατοικοῦντα διαρκῶς εἰς τὴν Δωδώνην. Τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν διετήρησε ζωντανὴν ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀπὸ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον μέχρι τέλους [6]. Ἡ ἄποψις αὐτὴ ἐνισχύθη σημαντικῶς μὲ

---

[1] Σ. Ι. Δακαρης, Οἱ Γενεαλογικοὶ μῦθοι, σ. 117 ἑξ. ΑΔ 19, 1960, σ. 8, σημ. 11 καὶ 13. P. Franke, Die antiken Münzen, σ. 28 καὶ σημ. 9, σ. 57, σημ. 28.

[2] Σχολ. Ὀδυσσ. σ. 86 (FHG 3. 153), Αρποκρ. ἐν λ. *Βούχετα*, Σουδα ἐν λ. *Βούχετα* καὶ *Θέμις*, Ετυμ. Μεγ. ἐν λ. *Βούχετα*. Ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὑπόκειται ἐπιφάνεια θεᾶς ἐπὶ ταύρου, W. Technau, Die Göttin auf dem Stier, JdI 52, 1937, σ. 76 - 103.

[3] BCH 85, 1961, σ. 733 ἑξ.

[4] Περὶ τῆς Θέμιδος ἰδὲ K. Latte, RE Va, 2, στ. 1626 - 30. M. Nilsson, G. G. Rel. I², σ. 171 - 2.

[5] Ant. Kunst, 1963, 1es Beih. σ. 38. ΑΕ 1959, σ. 140 ἑξ.

[6] Ἰλ. Π 233 ἑξ.: *Ζεῦ, ἄνα, Δωδωναῖε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων, Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου*. Κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ χωρίου τοῦ Ησιοδου, Ἀπόσπ. 134

τὰς ἀνασκαφὰς καὶ μὲ τὴν ταύτισιν τοῦ οἰκοδομήματος Ε1 πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Διός, τὴν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὀνομαζομένην *ἱερὰν οἰκίαν* (Πολυβ. IV 67.3), ὅπου ὑψοῦτο ἡ ἱερὰ φηγός[1]. Ὁ ὅρος *ἱερὰ οἰκία*, ταυτόσημος τῆς λ. ναὸς - ναίω, ἡρμηνεύθη ὡς ἱερὸς οἶκος, δηλαδὴ ἱερὰ κατοικία τοῦ Δωδωναίου Διός, διότι ὁ Ζεὺς κατῴκει εἰς τὴν μακρυνὴν καὶ δυσχείμερον Δωδώνην (Ἰλ. Π 233 : *τηλόθι ναίων, Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου*), εἰς τὰς ρίζας τῆς ἱερᾶς φηγοῦ (*ναῖον δ' ἐν πυθμένι φηγοῦ*, Ησιοδ. ἀπόσπ. 134 Rzach) καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο καὶ *Φηγοναῖος* ἢ *Φηγωναῖος* (ὀρθότερον ἴσως Φηγονάιος)[2]. Ἡ θεία παρουσία ἀπεκαλύπτετο διὰ τοῦ μαντικοῦ ψιθύρου τῶν φύλλων τῆς ἱερᾶς φηγοῦ, διὰ τῆς πτήσεως καὶ τῶν κρωγμῶν τῶν ἱερῶν περιστερῶν (πελειάδων), ποὺ ἐνεφώλευον εἰς τὸ φύλλωμά της. Εἰς αὐτὸ δὲ τὸ γεγονὸς τῆς μονίμου παρουσίας τοῦ Δωδωναίου καὶ Πελασγικοῦ Διὸς ὠφείλοντο ὁ μέγας σεβασμὸς καὶ ἡ τιμή, τῶν ὁποίων ἀπήλαυε τὸ δωδωναῖον ἱερὸν κατὰ τοὺς ὑστερομυκηναϊκοὺς καὶ ὁμηρικοὺς χρόνους.

Ἐν ὄψει τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὀρθότερον νὰ συσχετίσωμεν τὸν ναΐσκον Λ πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης (Αἰνειάδος ;), ἕνεκα κυρίως τῶν ἀφθόνων εἰδωλίων γυναικείας θεότητος μὲ τὴν περιστεράν, σύμβολον ποὺ ἰδιάζει κυρίως εἰς τὴν θεὰν τοῦ ἔρωτος. Τὸν ναΐσκον Ζ, τὸν ὁποῖον εἴχομεν ἀποδώσει μὲ ἐπιφύλαξιν εἰς τὴν Ἀφροδίτην, δυνάμεθα τώρα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Θέμιδος.

(Rzach), ἰδὲ παρὰ H. W. Parke, The Oracles of Zeus, σ. 46 ἑξ., W. Pötscher, Mnemosyne ἔ. ἀ. σ. 117 ἑξ.

5. *ἔνθα δὲ Δωδώνη τις ἐπ' ἐσχατιῇ πεπόλισται·*
τὴν δὲ Ζεὺς ἐφίλησε καὶ ὅν χρηστήριον εἶναι
τίμιον ἀνθρώποις . . . .
8. *. . . . . ναῖον δ' ἐν πυθμένι φηγοῦ·*
ἔνθεν ἐπιχθόνιοι μαντήια πάντα φέρονται

Ὁ W. Pötscher, ἔ. ἀ. σ. 117 ἑξ., ὑποθέτει ὅτι ὑποκείμενον τοῦ ρ. *ναῖον* (στ. 8) εἶναι αἱ δύο πελειάδες, αἱ ὁποῖαι παριστάνονται ἐπὶ μολοσσικοῦ χαλκοῦ νομίσματος τῶν περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνων, δύο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἑκατέρωθεν τοῦ κορμοῦ καὶ μία εἰς τὴν κορυφήν (P. Franke, Die antiken Münzen, σ. 317 ἑξ. πίν. 15 V 41, R 51 καὶ πίν. 64). Ὅμως οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν τὰς περιστερὰς νὰ κατοικοῦν εἰς τὴν ρίζαν τῆς φηγοῦ οὔτε ἐκ τῆς ἀρχαίας γραπτῆς παραδόσεως προκύπτει τοιαύτη ἐκδοχή. Πρβ. καὶ H. W. Parke, The Oracles of Zeus, σ. 47 - 8. Ὑποκείμενον τοῦ ρ. *ναῖον* πρέπει νὰ νοηθοῦν ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Διώνη.

[1] ΑΕ 1959, σ. 133 ἑξ. Ant. Kunst, ἔ. ἀ. σ. 38.

[2] Σχετικῶς A. B. Cook, Zeus II, σ. 569, 7. J. Schmidt, RE XIX, 2, στ. 1915. W. Pötscher, ἔ. ἀ. σ. 130 - 3.

Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀρχεφῶντος προκύπτει ὅτι αἱ δύο νάιαι θεότητες, ἡ Διώνη καὶ ἡ Θέμις, ὑπῆρξαν πάρεδροι θεαὶ τοῦ Δωδωναίου Διός, αἱ κυριώτεραι μετὰ τὸν Δία θεότητες τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τὴν λατρευτικὴν αὐτὴν τριάδα ἀντιστοιχοῦν οἱ τρεῖς ναοὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἱεροῦ (παρένθ. πίν. Α), μὲ τὴν ἱερὰν οἰκίαν (Ε1), τὴν κατοικίαν τοῦ Διός, εἰς τὸ μέσον, καὶ τοὺς δύο ἑκατέρωθεν ναοὺς τῆς Διώνης καὶ τῆς Θέμιδος (Θ καὶ Ζ), οἱ ὁποῖοι ὡς δορυφόροι περιστοιχίζουν τὸν κύριον πυρῆνα τῆς λατρείας, τὴν ἱερὰν φηγὸν ἐντὸς τῆς ἱερᾶς οἰκίας, ὅπου κατῴκει αὐτὸς ὁ Δωδωναῖος καὶ Πελασγικὸς Ζεύς.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΕΙΟΥ ΜΙΚΡΑΣ ΠΡΕΣΠΑΣ

(Πίν. 35 - 47)

Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου ἔχει θεμελιωθῆ ἐπὶ μικροῦ πλατώματος ὁμαλῆς παρειᾶς λόφου δεσπόζοντος τῆς ΒΑ. πλευρᾶς τῆς ὁμωνύμου νήσου τῆς Μικρᾶς Πρέσπας, εἰς ἀπόστασιν 600 περίπου μέτρων ἐκ τοῦ μικροῦ συνοικισμοῦ, παρὰ τὰς βαλτώδεις ὄχθας τῆς λίμνης (πίν. 35α *). Ἡ προσπέλασις εἰς τὴν βασιλικὴν διενεργεῖται ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἔνθα ταυτίζεται τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ ναοῦ μὲ τὰς ἰσομετρικὰς καμπύλας τῶν κλιτύων τοῦ λόφου. Ἡ μεγαλυτέρα πτῶσις τοῦ ἐδάφους ὑφίσταται κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μάλιστα καὶ τὸ τμῆμα τῆς βασιλικῆς τὸ διατηρούμενον εἰς μεγαλύτερον ὕψος καὶ εἰς καλυτέραν κατάστασιν (πίν. 46α).

Ὅλος σχεδὸν ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τῆς βασιλικῆς καὶ ἡ γύρω περιοχὴ ἐκαλύπτοντο, πρὸ τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ, ὑπὸ γιγαντιαίας καὶ πυκνοτάτης βλαστήσεως, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς πυρῆνα συστάδα μεγάλων δένδρων, πέριξ τῶν ὁποίων εἶχον περιελιχθῆ ἄγρια ἀναρριχητικὰ φυτὰ σχηματίζοντα ἀδιαπέραστον φράκτην, ὁ ὁποῖος ἠμπόδιζε τὴν προσπέλασιν εἰς τὸ μνημεῖον (πίν. 35β). Ἡ τοιαύτη βλάστησις, ὡς ἀπεδείχθη μετὰ τὴν ἀνασκαφήν, εἶχε προξενήσει ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τὸ ἔδαφος τμήματα τοῦ μνημείου (πίν. 36α).

Πολλοὶ ἐπιστήμονες ἠσχολήθησαν μέχρι σήμερον μὲ τὰ προβλήματα τῆς βασιλικῆς[1]. Πρὸ τῶν ἐργασιῶν τῆς πρώτης περιόδου καθαρισμοῦ (1965) ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωσις τῆς βασιλικῆς εἶχεν ἐπιχειρηθῆ ὑπὸ τοῦ Π. Ν. Μιλιουκωφ (Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες εἰς τὴν Δ. Μακεδονίαν, «Δελτίον τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως», τ. 4, 1, 1899, σ. 48, εἰκ. 11, ρωσιστί), τοῦ Ιορδ. Ιβανωφ (Ἡ πρωτεύουσα τοῦ τσάρου Σαμουὴλ εἰς τὴν Πρέσπαν, «Bulletin de la Société Archéo-

---

* Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ πίνακος 35α διακρίνονται : τὰ ὄρη τοῦ Πισσοδερίου, ἡ μικρὰ νῆσος Βιτρινέτσι τῆς Μικρᾶς Πρέσπας, α. ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου, β. τὸ χωρίον καὶ γ. ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ τῆς νήσου, ἔνθα λείψανα φρουρίου ἀνεγερθέντος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β'.

[1] Διὰ τὴν μέχρι σήμερον βιβλιογραφίαν τοῦ μνημείου πρβ. Ν. Κ. Μουτσοπουλου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου στὴ Μικρὴ Πρέσπα, ΔΧΑΕ περίοδ. Δ', τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1964, σ. 163 - 202 καὶ Ἔρευνες στὴν Καστοριὰ καὶ τὸν Ἅγιο Ἀχίλλειο «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς», τ. Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 93-216, + πίν. 1-41.

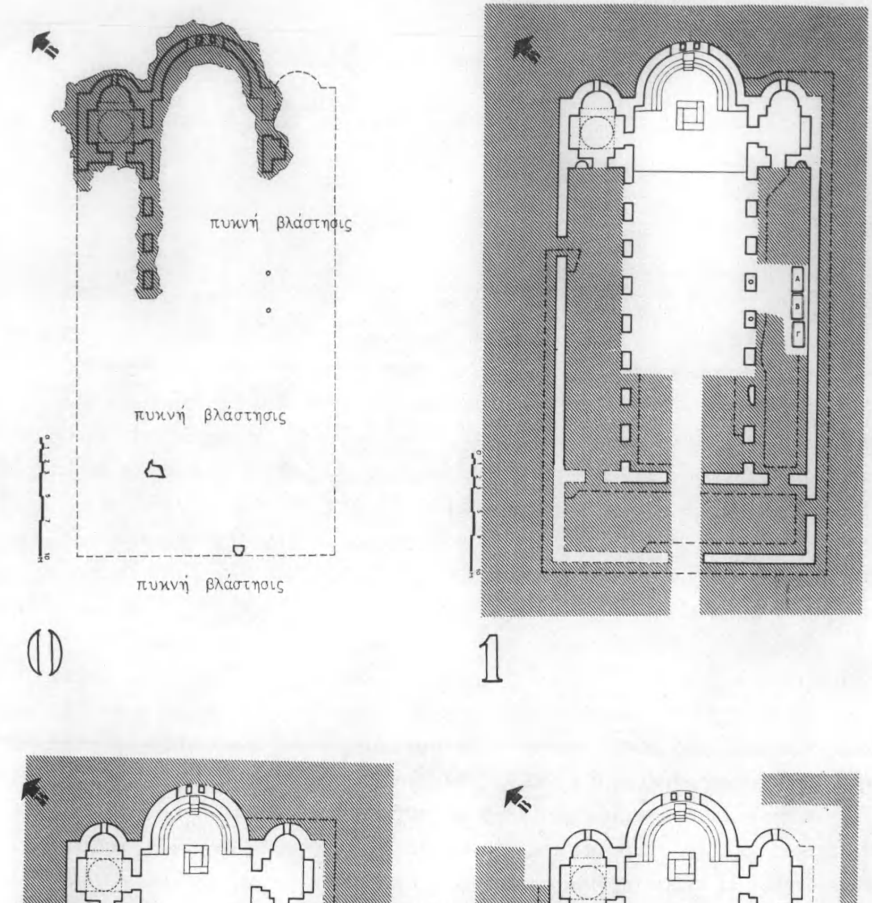

Εἰκ. 1. Ἡ πορεία τῶν ἐργασιῶν ἀνασκαφῆς εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου. 0: Τὰ διακρινόμενα πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τμήματα τῆς βασιλικῆς. 1: Τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἐργασιῶν (1965) τμήματα τῆς βασιλικῆς. 2: Τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἐργασιῶν (1966) τμήματα τῆς βασιλικῆς. 3: Τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἐργασιῶν (1967) τμήματα τῆς βασιλικῆς.

logique Bulgare», I, Σόφια 1910, σ. 67, εἰκ. 9, βουλγαριστί), τοῦ ὁποίου τὴν κάτοψιν ἐπαναλαμβάνουν παλαιοὶ καὶ νεώτεροι ἐρευνηταί. Πρὸ ὀκταετίας εἴχομεν ἀποτυπώσει τὰ ἐρείπια τῆς βασιλικῆς καὶ ἐδημοσιεύσαμεν ὑποθετικὴν ἀποκατάστασιν τῆς κατόψεως βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως καὶ ἐπὶ ὡρισμένων δεδομένων[1]. Αἱ ἐν συνεχείᾳ γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἐδικαίωσαν τὴν πρότασίν μας[2] (εἰκ. 1).

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἐργασιῶν καθαρισμοῦ τοῦ μνημείου (1965), τὰ πεπραγμένα τῶν ὁποίων ἐδημοσιεύσαμεν εἰς τὸν Β′ τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς, ἠσχολήθημεν μὲ τὸν καθαρισμὸν τμήματος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς, ἀρχόμενοι ἐκ τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τῶν παραβημάτων τούτου (εἰκ. 1). Εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ μνημείου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας διακρίνομεν εἰς τοὺς πίνακας 35β καὶ 36α.

Πρὸ καὶ παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ ἤρχισεν ἡ τοπογράφησις τῆς περιοχῆς τῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία συνεπληρώθη ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπὸ πλήρους ἀρχιτεκτονικῆς ἀποτυπώσεως τοῦ μνημείου. Ὡρισμέναι ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ἐξωτερικῶς, εἰς τὸ ὕψωμα, πλησίον τοῦ Ν. τοίχου τῆς βασιλικῆς ὑπάρχουν κτίσματα. Ὁλόκληρος ἡ ὡς ἄνω περιοχὴ ἐνέχει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον, εἰς περίοδον, πάντως, πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως. Καθ᾽ ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου, ἡ ὁποία ἠνοίχθη διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ νοτίου τοίχου τῆς βασιλικῆς, ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς ἀνθρωπίνων ὀστῶν καὶ κρανίων πλησίον καὶ παρὰ τὸ θεμέλιον τῆς τοιχοποιΐας, σχεδὸν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, πληρέστερον δὲ συνηρμολογημένοι σκελετοί, ἐπάλληλοι, κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν. Ὁ Ν. τοῖχος τῆς βασιλικῆς ἐμφανίζει πλεῖστα προβλήματα ἀπὸ οἰκοδομικῆς ἀπόψεως ἐπειδὴ ἔχει θεμελιωθῆ ἐπιπολαίως, ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ βράχου, ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ κάποτε εἰς ὑψηλότερον σημεῖον ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς στάθμης τοῦ Ν. κλίτους.

Ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τῆς βασιλικῆς διαχωρίζεται εἰς τρία κλίτη δι᾽ ἑπτὰ (7) ζευγῶν κτιστῶν πεσσῶν. Ἡ Β. πεσσοστοιχία ἔχει πάχος 0.91 - 0.92 καὶ ἡ Ν. 0.94 - 1.02 μ. Τὰ πλάτη τῶν πεσσῶν εἰς τὸ κεντρικὸν κλῖτος ποικίλλουν μεταξὺ 1.50 - 1.60 μ. καὶ τὰ ἀνοίγματα τῶν τόξων μεταξὺ τῶν πεσσῶν εἶναι : 1.50 - 1.57 μ. Τὰ σημερινὰ ὕψη τῶν πεσσῶν ἔχουν καταγραφῆ εἰς τὴν εἰ-

[1] Πρβ. Ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης, ἔκδ. «Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἱδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου», ἀρ. 69, Θεσσαλονίκη 1964, πίν. 1 καὶ ἀγγλιστὶ ἀρ. 88, The Churches of the Prefecture of Florina, «Institute for Balkan Studies», Thessaloniki 1966, πίν. 1 καὶ ΔΧΑΕ περ. Δ′, τόμ. Δ′, ἔ. ἀ. σ. 167, εἰκ. 1.

[2] Πρβ. Ἔρευνες στὴν Καστοριὰ καὶ τὸν Ἅγιο Ἀχίλλειο, ἔ. ἀ. σ. 121, εἰκ. 2.

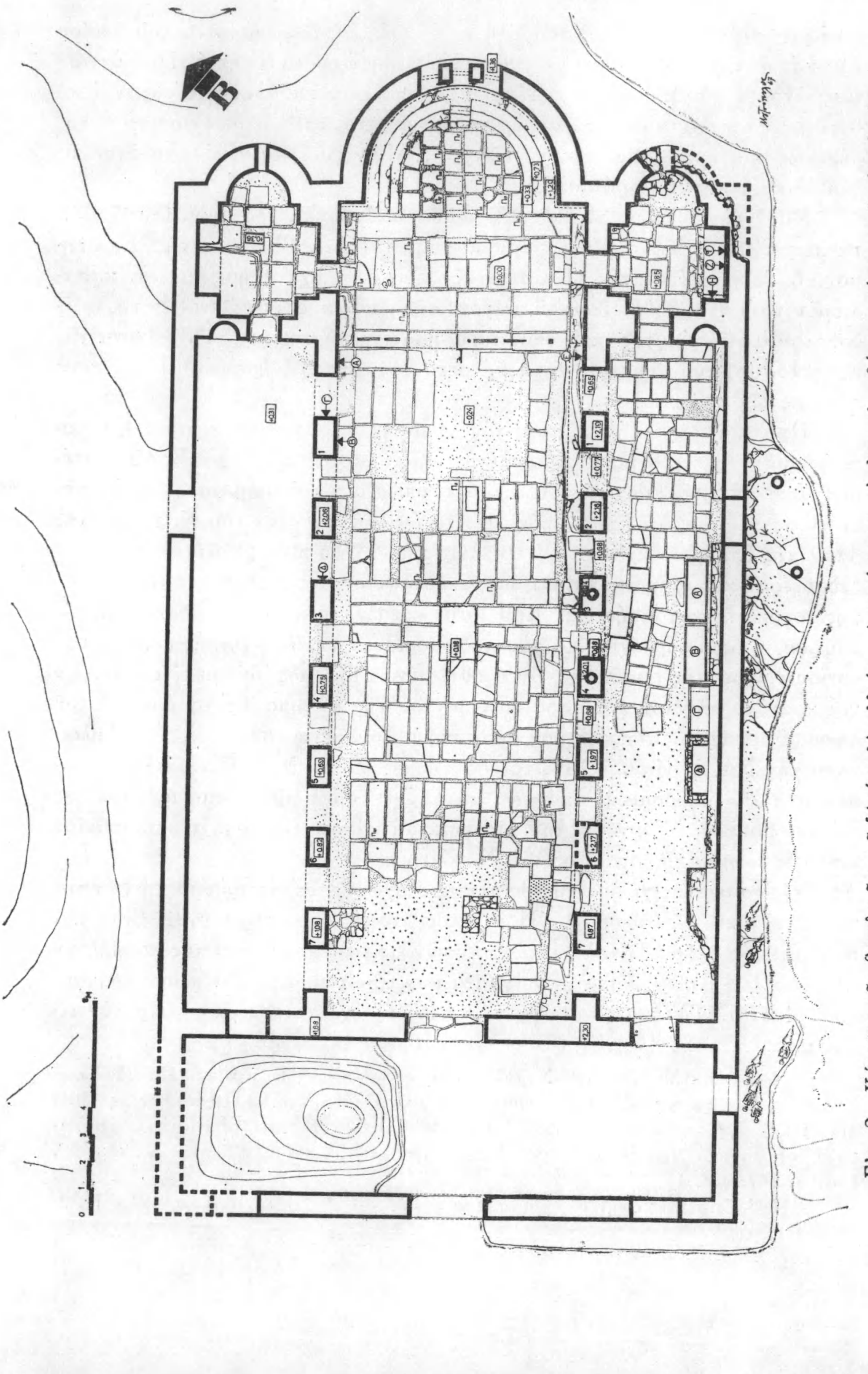

Εἰκ. 2. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου. Διακρίνονται τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῆς βασιλικῆς μετὰ τὴν τρίτην περίοδον ἀνασκαφῆς (1967).

κόνα 2. Ἡ Ν. πεσσοστοιχία καὶ γενικῶς τὸ Ν. κλῖτος εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην (+ 0.77) τῆς τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς. Τὸ θεωρητικὸν ± 0.00 ἔχει ληφθῆ εἰς σημεῖον τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ βήματος (εἰκ. 2).

Τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ ναοῦ εἰς τὸν νάρθηκα εἶναι 19.92 καὶ εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα 19.95 μ. Ἡ μικρὰ διάστασις τοῦ νάρθηκος εἶναι 5.77 μ. Τὸ Β. πλάγιον κλῖτος ἔχει πλάτος 4.45 καὶ τὸ Ν. 4.35 μ. Ἡ μεγαλυτέρα ἐσωτερικὴ διάστασις τῆς βασιλικῆς, μέχρι τῆς χορδῆς τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος, εἶναι 37.30 μ. Ἡ χάραξις τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος γίνεται μὲ ἀκτῖνα 3.65 μ. ἀλλὰ σχηματίζεται τόξον ὑπερυψωμένον καὶ ἐλαφρῶς πεταλοειδές. Τὰ παραβήματα ἀποτελοῦνται ἐκ δύο χώρων μὲ ἐγγεγραμμένην σταυροειδῆ διαμόρφωσιν καὶ ἐστεγάζοντο διὰ τρουλλίσκων (εἰκ. 2, 4).

Ἡ πρόθεσις τῆς βασιλικῆς ἀποτελεῖ τὸ διατηρούμενον εἰς καλυτέραν κατάστασιν τμῆμα τοῦ μνημείου (πίν. 37). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς προθέσεως ἡ ἐπίχωσις ἔφθανεν εἰς ὕψος 0.80 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ βήματος (ὅπου ἐλήφθη τὸ θεωρητικὸν ± 0.00).

Ὁ τρουλλίσκος τῆς προθέσεως ἑδράζεται ἐπὶ τῶν τόξων τῶν κεραιῶν τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ ἐπὶ τῶν μεταξὺ τούτων τμημάτων, τὰ ὁποῖα διαμορφοῦνται εἰς σφαιρικὰ τρίγωνα (λοφία). Τὴν ἕδρασιν τῆς σφενδόνης τοῦ τρουλλίσκου τονίζει κοσμήτης, ὁ ὁποῖος προεξέχει ἐσωτερικῶς καὶ ἀπέχει ἐκ τῆς ἄνω ἄντυγος τῶν τόξων 0.45 μ. Ἐπάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτὸ γεῖσον, εἰς τὴν βάσιν τῆς σφενδόνης τοῦ τρούλλου, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τυμπάνου, ὑπάρχει εἷς ξυλόδεσμος (ἡ ἱμάντωσις τῶν βυζαντινῶν), ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὴν κυκλικὴν διαμόρφωσιν τῆς ἑδράσεως τοῦ τυμπάνου τοῦ τρουλλίσκου (πίν. 36β, βέλος α). Εἰς τὸ τύμπανον τοῦ τρουλλίσκου ὑπῆρχον τέσσαρα στενὰ (0.34) μονόλοβα παράθυρα, ἐκ τῶν ὁποίων σήμερον σώζονται μόνον ἴχνη τοῦ ἑνός (πίν. 36β καὶ εἰκ. 4). Κατὰ τὴν ἀποτύπωσιν διεπιστώθη ὅτι αἱ ὑποθετικαὶ διαγώνιοι τοῦ περιγραφομένου εἰς τὸν τρουλλίσκον τετραγώνου, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου τέμνουν τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς σφενδόνης, ἔνθα οἱ πεσσίσκοι, δημιουργοῦν νευρώσεις διασταυρουμένας κατὰ τὴν κορυφήν (πίν. 36β, βέλος β).

Ἐκ τῆς ἀποτυπώσεως τῶν λειψάνων τοῦ τρουλλίσκου καὶ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ὕψους τοῦ μονολόβου παραθύρου τοῦ τυμπάνου, τοῦ ὁποίου τὰς γενέσεις τοῦ τόξου ἐξωτερικῶς περιθέει ὀδοντωτὴ ταινία, ἠδυνήθημεν νὰ προσδιορίσωμεν τὰς γενέσεις τοῦ σφαιρικοῦ θόλου καὶ συνεπῶς καὶ τὴν «ἁρμονίαν» του, ἡ ὁποία προεξεῖχεν (ἐδημιούργει κρέμασιν) ἀπὸ τὴν φυσικὴν θέσιν τοῦ θολίτου - κλειδὸς διὰ νὰ δημιουργῇ τὸν σταυρὸν τῶν νευρώσεων εἰς τὴν κορυφήν. Μὲ τὰ δεδομένα ταῦτα ἐσχεδιάσαμεν εἰς ἐγκαρσίαν καὶ ὁριζόντιον τομὴν τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ τρουλλίσκου (εἰκ. 3).

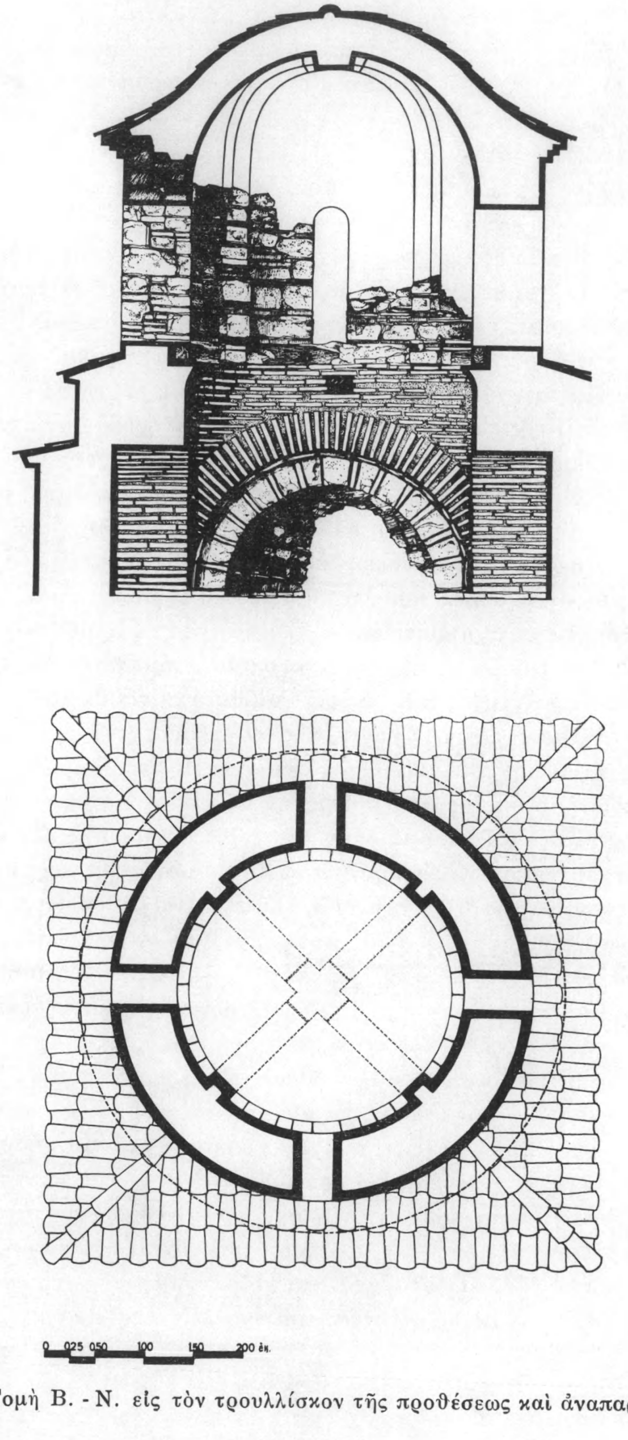

Εἰκ. 3. Τομὴ Β. - Ν. εἰς τὸν τρουλλίσκον τῆς προθέσεως καὶ ἀναπαράστασις.

Ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς εἶναι ἀπὸ τὰ τμήματα τοῦ μνημείου τὰ διατηρούμενα εἰς μεγαλύτερον ὕψος (πίν. 36α καὶ εἰκ. 4). Πρὸ τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ ὅλον τὸ ἱερὸν κατελαμβάνετο ὑπὸ ὑψηλῆς ἀγρίας βλαστήσεως (πίν. 35β). Μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη τὸ σύνθρονον καὶ ἡ βάσις τῆς Ἁγίας Τραπέζης, προσέτι διεπιστώθη ἡ μικρὰ ὑπερύψωσις τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ βήματος ἐκ τῆς στάθμης τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς (πίν. 36α). Διάφορα λείψανα εὑρεθέντων κιόνων συναρμολογηθέντα μᾶς ἔδωσαν τοὺς τέσσαρας κίονας, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὴν στήριξιν τοῦ κιβωρίου τῆς Ἁγίας Τραπέζης (εἰκ. 2).

Τὸ διακονικὸν τῆς βασιλικῆς ἀπετέλει τὸ τμῆμα τοῦ μνημείου μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἐπίχωσιν (πίν. 38α). Μετὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ διεπιστώθη ὅτι τὸ δάπεδόν του εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην τῆς τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ βήματος (+ 0.85) (εἰκ. 4). Καὶ ἡ κάτοψις τοῦ διακονικοῦ ὅπως καὶ τῆς προθέσεως, δημιουργεῖ σχῆμα ἐγγεγραμμένου σταυροειδοῦς παρεκκλησίου καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἐκαλύπτετο δι᾽ ὁμοίου, πρὸς τὸν μελετηθέντα, τρουλλίσκου.

Εἰς τὴν Ν. ἐγγεγραμμένην κεραίαν τοῦ σταυροῦ ὑπάρχει ἓν κτιστὸν πεζούλιον (ὕψος 0.87, βάθος 0.70 καὶ μῆκος 2.65 μ.), εἰς τὴν βάσιν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει χαμηλὸς ἀναβαθμός (πίν. 38β). Ἐξωτερικῶς ἐπὶ τῆς καθέτου ἐπιφανείας ἐσώζοντο ἴχνη ἐρυθροῦ κονιάματος. Τὸ κτιστὸν αὐτὸ πεζούλιον ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ μέγιστον μῆκος αὐτοῦ δι᾽ ἀσβεστολιθικῆς πλακὸς (διαστάσεων: 2.09 × 0.81 × 0.08 μ.) μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις εἰς τὴν ἀνωτέραν ταύτης ἐπιφάνειαν (πίν. 39α). Ἡ θέσις αὕτη τῆς πλακὸς δὲν ἦτο προφανῶς ἡ ἀρχική, διότι, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος γίνεται φανερόν, θὰ εἶχεν ἀρχικῶς κατακόρυφον θέσιν (θωράκιον). Εἰς τὸ κέντρον τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται σταυρὸς καὶ παρὰ τὴν βάσιν του δύο ἐσχηματοποιημένα δένδρα (πίν. 39β). Τὸ θέμα αὐτὸ ὡς καὶ ἕτερα τῆς πλακὸς ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς τὰ ἄλλα γλυπτὰ μέλη τῆς βασιλικῆς, τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, εἰς θωράκιον (πίν. 40α) καὶ εἰς κιονίσκους (πίν. 40β). Πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πιθανὸν ὅτι καὶ τὰ ἄλλα γλυπτὰ ἦσαν μέλη μιᾶς λάρνακος ἢ ἑνὸς κιβωρίου. Οἱ δύο σταυροὶ οἱ ἐγγεγραμμένοι ἐντὸς κύκλων, συμμετρικῶς ὡς πρὸς τὸν κάθετον ἄξονα, συνδέονται ἑκατέρωθεν μετὰ δύο τμημάτων ἁλυσοειδῶς συμπλεκομένων κύκλων.

Εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὑδρόβιον πτηνὸν μὲ μακρὸν λαιμόν, λοφίον καὶ ράμφος, τοῦ ὁποίου τὴν ράχιν ραμφίζει ὄρνεον. Ἕτερον ὄρνεον ραμφίζει τὴν ράχιν, ἐπίσης, μονύβου καμήλου, ἡ ὁποία εἰκονίζεται εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς πλακός (πίν. 39β). Ἄνωθεν τῆς πλακὸς ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ Ν. τοίχου τοῦ διακονικοῦ ὑπάρχουν ἴχνη τριῶν στρωμάτων τοιχογραφήσεως (πίν. 39α).

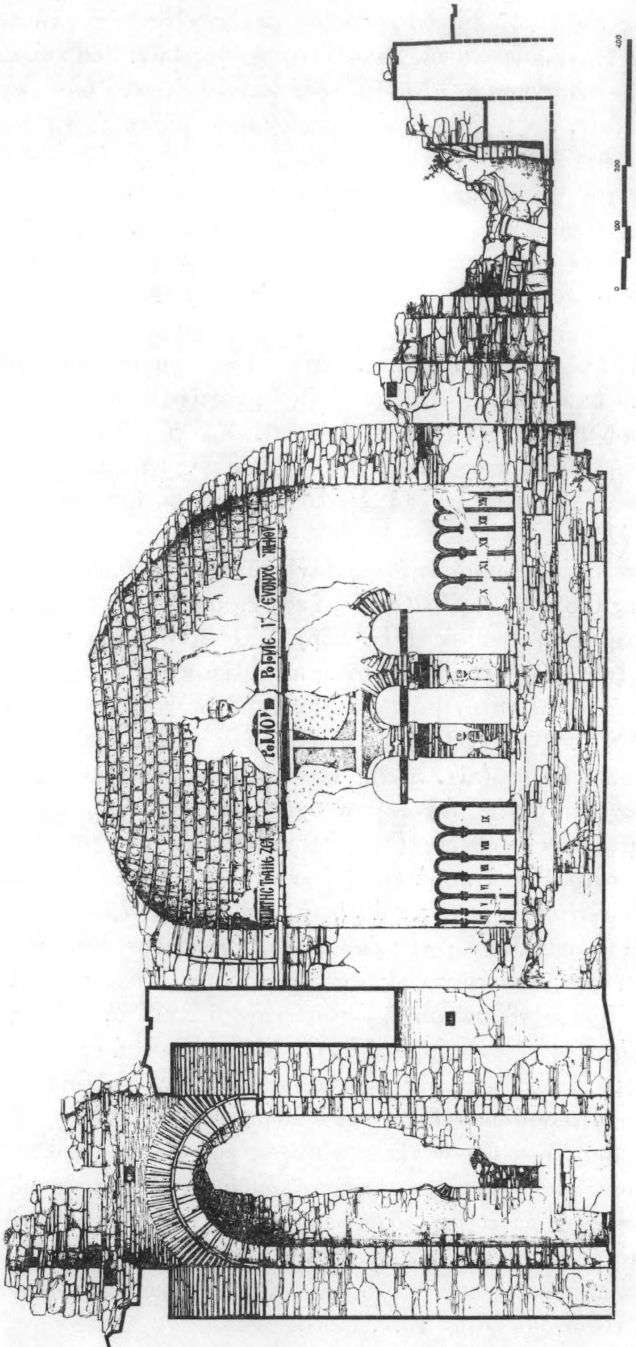

Εἰκ. 4. 'Εγκαρσία τομὴ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ 'Αγίου 'Αχιλλείου.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰς ἐπιχώσεις τῶν μερῶν ἐκείνων τῆς βασιλικῆς, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς ἐβοήθουν νὰ λάβωμεν μίαν ὅσον τὸ δυνατὸν σαφεστέραν εἰκόνα τῆς κατόψεως τοῦ μνημείου (εἰκ. 1). Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν προσχώσεων κατὰ μῆκος τῆς Ν. πεσσοστοιχίας. Ἤδη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ διακονικοῦ τμήματος διεπιστώθη ὅτι εἶχεν ἀφεθῆ ὁ φυσικὸς βράχος εἰς τὴν βάσιν τοῦ Β. τοίχου τοῦ διακονικοῦ. Ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ, ἀλλὰ σχετικῶς σαθροῦ βράχου, ἔχει θεμελιωθῆ ὄχι μόνον ὁ τοῖχος τοῦ διακονικοῦ ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ Ν. πεσσοστοιχία (εἰκ. 2).

Ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἀνασκαφὴν ἑνὸς μικροῦ τμήματος τοῦ Ν. κλίτους, εἰς τὸν τομέα τὸν ὁριζόμενον μεταξὺ τῶν ἐνσωματωμένων κιόνων τοῦ 3ου καὶ τοῦ 4ου πεσσοῦ (εἰκ. 1). Πλησίον, σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ, μετὰ τοῦ Ν. ἐξωτερικοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς τάφοι, τοὺς ὁποίους ὠνομάσαμεν Α, Β καὶ Γ. Ἐξ αὐτῶν ὁ τάφος Γ εὑρίσκετο εἰς ἀπόλυτον ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Ν. τοίχου. Αἱ ταφαὶ Α καὶ Β εἶχον καταστραφῆ ὁλοσχερῶς. Καὶ αἱ τρεῖς λάρνακες ἔχουν κατασκευασθῆ ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ὅπως αἱ ἀντίστοιχοι αἱ καλύπτουσαι τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς. Καὶ τὸ ὑλικὸν τοῦτο τῶν πλακῶν ἔχει ληφθῆ ἐκ παλαιοτέρων μνημείων, διότι παρουσιάζει ἀναθυρώσεις καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν γίνει εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχήν.

Ὁ τάφος Α ἀνευρέθη εἰς κακὴν κατάστασιν, ἔχει διαστάσεις: πλάτος 0.95, μῆκος 2.17 καὶ ὕψος 0.59 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ἀνευρέθησαν λείψανα σκελετοῦ (εἰκ 5). Ἡ λάρναξ Β ἔχει κατασκευασθῆ μὲ τὸ αὐτὸ σύστημα καὶ ἔχει ἐξωτερικὰς διαστάσεις: πλάτος 0.81, μῆκος 2.05 καὶ ὕψος 0.59 μ. Καὶ ὁ τάφος Β ἀνευρέθη εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δὲ αὐτοῦ ἐσώζοντο ἐλάχιστα λείψανα σκελετοῦ. Διάφορα θραύσματα τῆς πλακός, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὴν λάρνακα, ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ἐπιχώσεις συναρμολογηθέντα δὲ μᾶς ἐπέτρεψαν τὴν ἀναπαράστασιν (εἰκ. 5). Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς πλακὸς ἔχει λαξευθῆ βαθέως σταυρός, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν καταλήγουν διχαζόμενα εἰς προεξέχοντας λοβοὺς (μῆλα) ἢ σταγόνας (πίν. 41α). Εἰς τὰς ἀπολήξεις τοῦ ἀξονικοῦ του στελέχους ὑπάρχουν ἑκατέρωθεν (εἰς τὴν κορυφὴν καὶ τὴν βάσιν), ἐντὸς κύκλων, σταυροὶ καὶ εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τῶν κεραιῶν μολύβδιναι βοῦλλαι (πίν. 41α). Ὁ τρόπος τῆς λαξεύσεως τοῦ σταυροῦ εἰς βάθος 0.05 ἐντὸς τοῦ πάχους τῆς πλακός (0.10) μαρτυρεῖ ὅτι εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ ὑπῆρχεν ἄλλο ὑλικόν (incrustation).

Ὁ τάφος Γ, εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Β, εὑρέθη ἐσφραγισμένος δι' ἀσβεστοκονιάματος. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις του εἶναι: 0.63×1.74, ὕψος 0.50 μ. καὶ τὸ ἐσωτερικόν του μῆκος 2.05 μ. Μετατοπίζοντες τὴν πλάκα, ἡ ὁποία

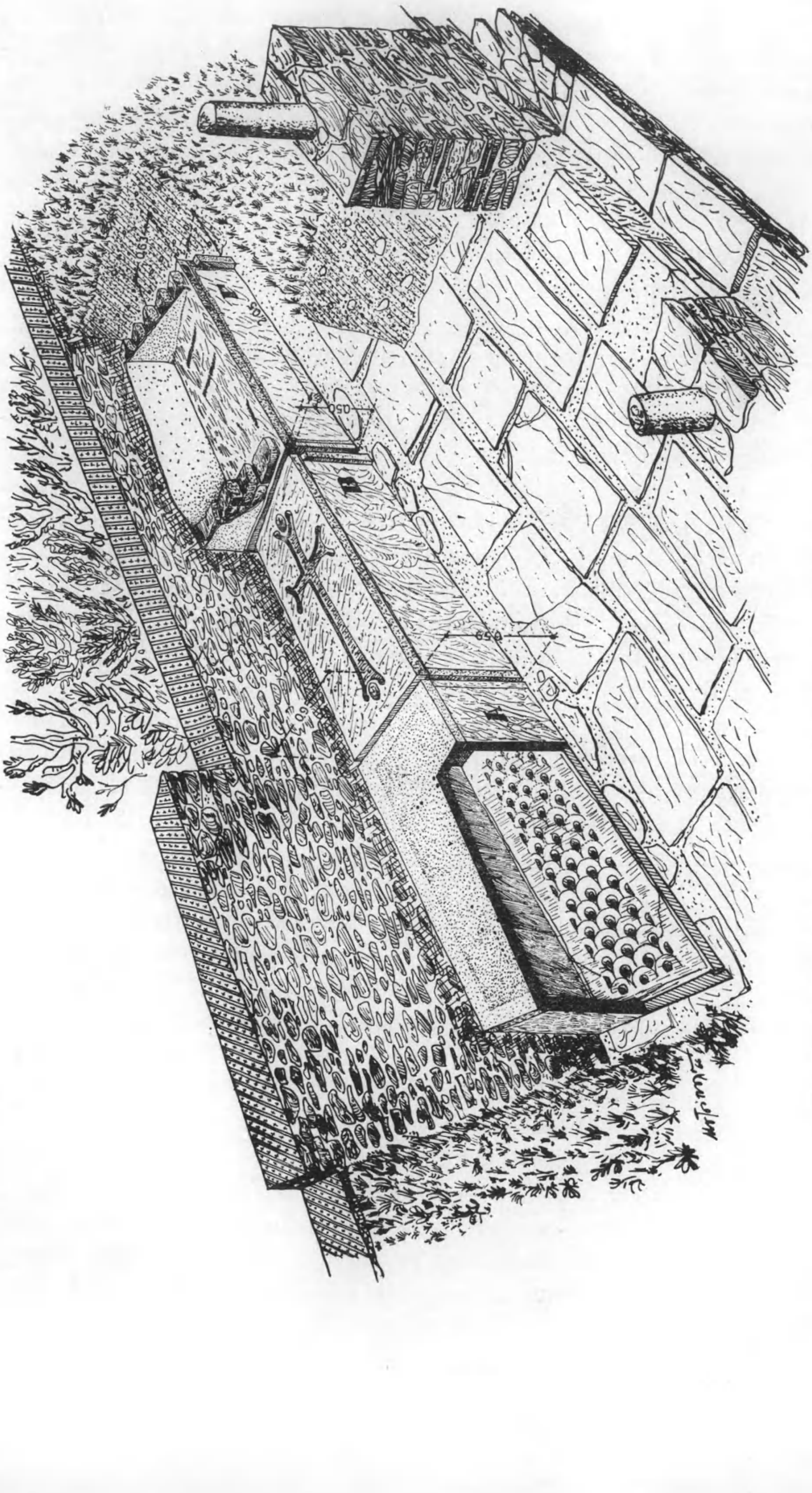

Εἰκ. 5. Προοπτικὸν σκαρίφημα τῶν τάφων Α, Β, Γ, τοῦ Ν. κλίτους τῆς βασιλικῆς, μετὰ τὰς ἐργασίας τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἀνασκαφῆς (1965).

ἐκάλυπτε τὸν τάφον, ἀνεύρομεν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀνέπαφον (πίν. 41β). Ἐντὸς τοῦ τάφου Γ ἀνευρέθη ἀνδρικὸς σκελετὸς εἰς ὑπτίαν στάσιν μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς λεκάνης καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ κτιστοῦ προσκεφαλαίου κατεσκευασμένου διὰ κεράμων.

Ὁ σκελετὸς ἀνευρέθη εἰς ἀρίστην κατάστασιν παρ' ὅλην τὴν ὑγρασίαν τοῦ ἐδάφους (πίν. 42α). Μοναδικὰ εὑρήματα ἐντὸς τοῦ τάφου ἦσαν τεμάχιον ἀναδιπλωμένου ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν λεκάνην (πίν. 42α, ἐντὸς κύκλου) καὶ λείψανα ἁλυσιδωτοῦ πολυτίμου θώρακος εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, λεπτοτάτης κατασκευῆς (πίν. 42α, βέλος α). Ἑτέρα διαπίστωσις σχετικὴ μὲ τὸν σκελετὸν εἶναι ὅτι ἡ ἀριστερὰ ὠλένη παρουσιάζει κάταγμα πωρωθὲν ἐν ἐλαφρᾷ γωνιώδει παρεκτοπίσει (πίν. 42α, βέλος β).

Ἡ μελέτη μικρῶν τεμαχίων τοῦ ὑφάσματος εἰς στερεοσκόπιον ἀπέδειξεν ὅτι πρόκειται περὶ μεταξωτοῦ χρυσοϋφάντου ὑφάσματος, τοῦ ὁποίου ὡρισμέναι ἶνες ἔχουν ἐπικαλυφθῆ ἑλικοειδῶς διὰ λεπτοτάτου χρυσοῦ νήματος. Ἡ τελειότης τῆς τεχνικῆς μαρτυρεῖ ἀσφαλῶς τὴν καταγωγὴν τοῦ ὑφάσματος ἐξ ἐργαστηρίου μεγάλου βυζαντινοῦ καλλιτεχνικοῦ κέντρου. Τὸ ὕφασμα εἰς τὴν σημερινήν του κατάστασιν ἐμφανίζει ἑνιαῖον καστανὸν χρωματισμόν, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἦτο ὁ ἀρχικὸς ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῶν ὀξειδώσεων, τὰς ὁποίας ἔχει ὑποστῆ λόγῳ τῆς μακροχρονίου παραμονῆς του ἐντὸς ὑγροῦ ἐδάφους (πίν. 43). Ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ ὑφάσματος, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν, διεπιστώθη ὅτι βασικὸν διακοσμητικὸν θέμα ἀποτελοῦν κύκλοι μὲ ἀντίνωτα πτηνά, τὰ ὁποῖα στηρίζονται ἐπὶ κλάδων, οἱ ὁποῖοι στρέφονται καὶ περιβάλλουν αὐτὰ ὡς στέφανοι. Τὰ πτηνὰ στρέφουν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θεωρητικὸν ἄξονα τῆς συνθέσεως. Γύρωθεν ὑπάρχει ὁμόκεντρος στεφάνη μὲ κόσμημα. Εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως τεσσάρων κύκλων ὑπάρχει ρόμβος μὲ φολιδωτὴν διακόσμησιν. Μετὰ τὴν ἀποτύπωσιν, συντήρησιν καὶ φωτογράφησιν τοῦ ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη εἰς κακὴν κατάστασιν, προτείνομεν τὴν ἀναπαράστασιν τῆς εἰκόνος 6.

Εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου διεσώθησαν πολὺ ὀλίγα ἀλλ' ἀξιόλογα λείψανα τοιχογραφιῶν ἐπὶ πεσσῶν τῆς Β. πεσσοστοιχίας εἰς τὸ διακονικόν (πίν. 42β καὶ 44α), καὶ ἐντὸς ἐζωγραφημένων ἁψίδων, ἄνωθεν τοῦ συνθρόνου, ἐπιγραφαὶ ἐπισκοπικῶν θρόνων (πίν. 44β). Ἄνωθεν ἐπίσης τοῦ γείσου, παρὰ τὴν γένεσιν τοῦ τεταρτοσφαιρικοῦ θόλου τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἀνευρέθησαν δύο στρώματα ἐπιγραφῶν (πίν. 45α).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς βασιλικῆς, ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων, νομίσματα, ἅτινα παρεδόθησαν πρὸς ταύτισιν καὶ φύλαξιν εἰς τὴν Διευθύντριαν τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Ἀδαμ. Οἰκονομίδου (πρβ. Ἐπιστ. Ἐπετηρ. Πολυτεχν. Σχολῆς, τ. Β', σ. 195, 196). Τὰ νομίσματα αὐτά, ἐδημοσίευσεν ἡ ἰδία εἰς Ἀρχαιο-

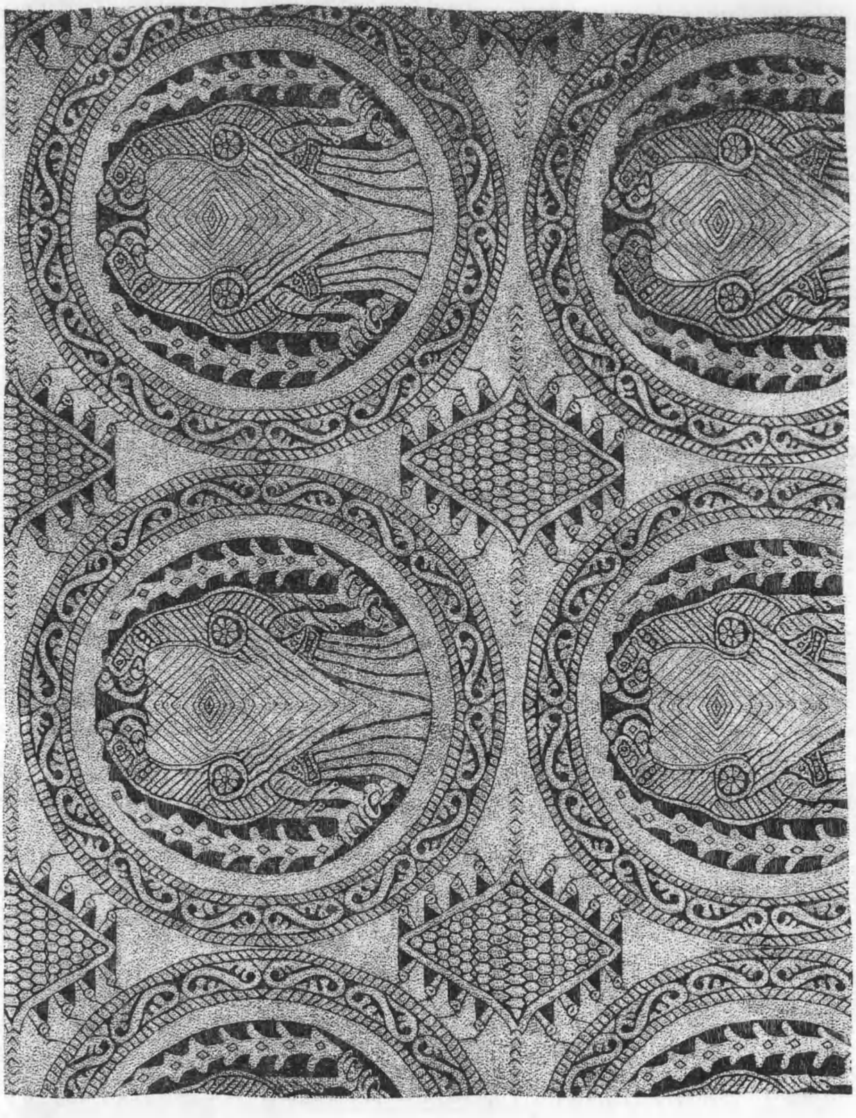

Εἰκ. 6. Πρότασις ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνευρεθέντος εἰς τὸν τάφον Γ τοῦ Ν. κλίτους τῆς βασιλικῆς ὑφάσματος.

λογικὸν Δελτίον 21, 1966, B_1 Χρονικὰ (1965) «Προσκτήματα Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν», σ. 7 - 8, πίν. $1,_{1\text{-}4}$. Ἅπαντα ἀνήκουν εἰς χρονικὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν βασιλικὴν (1966) ἐπεχειρήθη ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων τοῦ Ν. κλίτους μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Δυσμὰς καὶ ἡ προκαταρκτικὴ διερεύνησις τῆς ΝΔ. γωνίας (ἐσωτερικῶς) τοῦ νάρθηκος διὰ τὴν διαπίστωσιν ὑπάρξεως, πιθανῶς, κλιμακοστασίου πρὸς τὰ ὑπερῷα. Κατὰ τὴν διάνοιξιν ἐξωτερικῶς, κατὰ τὴν Ν. πλευράν, χάνδακος, παρὰ τὸν νάρθηκα, εὑρέθησαν τέσσαρες σκελετοὶ τοποθετημένοι οὕτως ὥστε νὰ προσβλέπουν πρὸς Α. (εἰκ. 2).

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ τάφου Γ ἀνευρέθη καὶ ἕτερος τάφος κτιστὸς ἄνευ ἐπικαλύψεως μὲ ἴχνη ἐγχρώμου κονιάματος εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ λείψανα παιδικῶν ταφῶν (πίν. 45β).

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀπεφασίσθη ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἀναγλύφου πλακὸς τοῦ διακονικοῦ θεωρηθείσης πιθανῆς τῆς ὑπ' αὐτὴν ὑπάρξεως τάφου (πίν. 39α). Πράγματι ἡ ἄποψις αὕτη ἐδικαιώθη. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀνευρέθησαν λείψανα σκελετοῦ ἐντὸς ξυλίνου σεσαθρωμένου κιβωτίου, χαλκοῖ σύνδεσμοι καὶ ἀριθμὸς νομισμάτων (69), ἅτινα παρεδόθησαν ἐν συνεχείᾳ πρὸς ταύτισιν καὶ φύλαξιν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν· τὰ νομίσματα ταῦτα λόγῳ τῆς σπουδαιότητός των ἀπετέλεσαν θέμα ἀνακοινώσεως τῆς κυρίας Ἀδαμαντίας Οἰκονομίδου, Διευθυντρίας τῆς Συλλογῆς, εἰς τὸ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1967 συνελθὸν ἐν Κοπεγχάγῃ Διεθνὲς Συνέδριον Νομισματολογίας (πρβ. Mando Caramessini - Oeconomides, Contribution à l'étude de la numismatique byzantine du XIIIe siècle, Monnaies trouvées dans les fouilles de la basilique de Saint - Achillé, «Revue Numismatique», 6e série - tome IX, 1967, σ. 252 - 264, Pl. XL - XLIII).

Τὸ πλῆθος τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τοῦ τάφου τοῦ διακονικοῦ νομισμάτων ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων καὶ τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, ἡ ἀνεύρεσις ἀρχαιοτέρων νομισμάτων εἰς χαμηλοτέραν στάθμην τῆς τῶν νεωτέρων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τοῦ κονιάματος τοῦ λεπτοῦ ἐξωτερικοῦ τοιχίου τοῦ τάφου τούτου ἀνευρισκομένων, καθὼς καὶ ἕτερα δεδομένα, μαρτυροῦν περὶ μεταγενεστέρας συλήσεως τοῦ τάφου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἐτιμᾶτο ἰδιαιτέρως. Δὲν διεπιστώθη ὅμως ταφή, ἀλλ' ἐναπόθεσις λειψάνων ἐντὸς εἰδικοῦ κιβωτιδίου. Τὸ πλῆθος τῶν νομισμάτων, διαφόρων ἐποχῶν, τῶν ποικίλων ἀντικειμένων, τῶν ἡμιπολυτίμων λίθων καὶ ἄλλα τινὰ δεδομένα, ἰδίως δὲ ἡ ἔνταξίς του ἐντὸς τοῦ διακονικοῦ, μᾶς πείθουν ὅτι πρόκειται πράγματι περὶ τῆς λάρνακος καὶ τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου, διὰ τὴν φιλοξενίαν τῶν ὁποίων ἀνηγέρθη καὶ ἡ βασιλική.

Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς (1967) ἐπεχειρήθη ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ Δ. τμήματος τοῦ Ν. (πλαγίου) κλίτους ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ν. τμήματος τοῦ νάρθηκος καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς φυσικῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ Α. τμῆμα ἐξωτερικῶς τῆς βασιλικῆς.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ν. πλαγίου κλίτους διεπιστώθη ὅτι ἡ ὑπερύψωσις τῆς στάθμης του συνεχίζεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος μέχρι τοῦ νάρθηκος (πίν. 45β). Ἐκτὸς τῶν κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς ἀνευρεθέντων τεσσάρων τάφων (Α, Β, Γ, Δ) οὐδεὶς ἄλλος ἀνευρέθη, ἡ δὲ πλακόστρωσις τοῦ Ν. κλίτους ἔχει ἀφαιρεθῆ κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τοῦ μήκους τοῦ πλαγίου κλίτους μέχρι τοῦ δυτικωτέρου σημείου (πίν. 45β). Ἡ κατάστασις τοῦ Ν. ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς βασιλικῆς εἶναι λίαν ἐπικίνδυνος, διότι οὗτος ἐμφανίζεται τελείως σαθρὸς καὶ κατὰ διάφορον οἰκοδομικὴν ἀρχήν, γεγονὸς ὅπερ ἐμβάλλει εἰς σκέψεις, μήπως μετεσκευάσθη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν. Τὸ γεγονὸς ὅμως τῆς ἐπιπολαίας θεμελιώσεώς του, ἐν πολλοῖς εἰς στάθμην ὑψηλοτέραν τῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ κλίτους, καὶ μάλιστα ἐπὶ σαθροῦ ἐδάφους, μᾶς ἐμποδίζει, ἐπὶ τοῦ παρόντος, νὰ ἐκφέρωμεν ὑπεύθυνον γνώμην.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νάρθηκος διεπιστώθη ὅτι ἡ πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου, κατὰ τὸ Ν. τοὐλάχιστον τμῆμα αὐτοῦ, εἶχε καταστραφῆ εἰς παλαιὰν ἐποχήν, πιθανώτατα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος, ὁπότε ἐχρησιμοποιήθη κατὰ περιόδους, μέχρι τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος, διὰ ταφάς (πίν. 46β). Αἱ μεταγενέστεραι ταφαὶ ἐτάρασσον τὰς προηγουμένας, εἰς ὡρισμένας μάλιστα περιπτώσεις παρετηρήθη συγκέντρωσις πλήθους σκελετῶν, ὅπως εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος (πίν. 47α). Πλησίον τῶν ταφῶν ἀνευρίσκοντο χαλκᾶ βυζαντινὰ νομίσματα καὶ διάφορα κτερίσματα. Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ταύτισις τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων ἐγένετο ὑπὸ τῆς Διευθυντρίας τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Ἀδαμ. Οἰκονομίδου, τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς προθύμους πάντοτε ἐξυπηρετήσεις της. Ἐκ τῶν εἴκοσι πέντε (25) ἀνευρεθέντων νομισμάτων, ἅτινα καὶ ἐδημοσιεύθησαν παρ' αὐτῆς (R. Numism. ἔ. ἀ. σ. 253 ἑξ.), 14 ἀνευρέθησαν εἰς τὸ Ν. τμῆμα τοῦ νάρθηκος καὶ ἀναφέρονται εἰς περίοδον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος. Τὸ σύνολον τῶν μέχρι σήμερον ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου νομισμάτων ἀνέρχεται εἰς ἐνενήκοντα ἑπτά (97). Ἐξ αὐτῶν τὰ πλεῖστα εἶναι βυζαντινὰ καὶ ἀποτελοῦν σημαντικὸν βοήθημα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βασιλικῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰῶνος.

Ἡ ἀνεύρεσις κάτωθεν τῶν ταφῶν μεγάλου πλήθους σιδηρῶν ἥλων ἐκ τῆς ξυλίνης στέγης, ἄνωθεν δὲ τούτων τεμαχίων ἐγχρώμων κονιαμάτων ἐκ

τῆς τοιχογραφίας τοῦ νάρθηκος, μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, πιθανώτατα κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 11ου αἰῶνος, συνέβησαν μεγάλαι καταστροφαὶ εἰς τὴν βασιλικήν.

Ἐξωτερικῶς τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ μνημείου, ἀφῃρέθησαν αἱ ἐπιχώσεις καὶ ἀπηλλάγη ἡ πλευρὰ αὕτη τοῦ μνημείου ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν ἀπεκαλύφθη σύμπλεγμα συνεχομένων χώρων, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθουν ἀνατολικὴν κατεύθυνσιν μέχρις ἢ καὶ πέρα τῆς σημερινῆς βαλτώδους ὄχθης τῆς λίμνης (πίν. 46α). Ἡ λειτουργία καὶ ἡ κτηριολογικὴ διάρθρωσις τῶν οἰκίσκων ἢ ἐργαστηρίων τούτων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διευκρινηθῇ, διότι δὲν ὡλοκληρώθη ἡ ἀνασκαφή των κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον. Ἐλπίζεται εἰς προσεχῆ ἀνασκαφὴν νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ συμπλήρωσις τῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς λειτουργίας καὶ τῆς μορφῆς τῶν οἰκημάτων τούτων. Πάντως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς περιμετρικῶς καὶ ἐσωτερικῶς τῶν τοιχίων των, ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς σκωριῶν μετάλλων καὶ τελείως πρωτόγονα ὄστρακα ἀγγείων, γεγονὸς ὅπερ ἑρμηνεύει ἴσως, ἔν τινι μέτρῳ, τὴν λειτουργίαν τούτων ὡς ἐργαστηρίων. Λεπτομερεστέρα παρουσίασις τῶν εὑρημάτων θὰ ἀκολουθήσῃ εἰς τὸν ἑπόμενον (Δ΄) τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς.

Ἐνδιαφέρον τέλος παρουσίασε συστὰς τάφων κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν καὶ παρὰ τὴν ἕδρασιν τῆς βασιλικῆς, ἀνηκόντων πιθανώτατα εἰς προϋπάρχον κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς βασιλικῆς νεκροταφεῖον (πίν. 47β).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

7. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

(Πίν. 48 - 56)

Αἱ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ συγκρότημα τοῦ Ὀκταγώνου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνατολικῶς τῆς παρόδου οἰκοδομήματος, τοῦ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος τοῦ ὀκταγώνου ναοῦ καὶ εἰς χαμηλοτέραν ἀπ' αὐτοῦ στάθμην εὑρισκομένου ἀρχαιοτέρου αἰθρίου καὶ εἰς οὐσιαστικάς τινας ἐρεύνας ἐντὸς τοῦ Ὀκταγώνου πρὸς διαπίστωσιν κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς μορφῆς τοῦ ὑπ' αὐτὸ παλαιοτέρου ναοῦ.

Πολύτιμον βοήθειαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν μοὶ προσέφερεν ὁ ἀρχαιολόγος κ. Χαρ. Μπακιρτζῆς· ἐπίσης συμμετέσχον ἐνεργῶς ἡ ἀρχαιολόγος Εὐθ. Γεωργιάδου, ἡ φιλόλογος Παν. Γκουράσα καὶ ἀρκετοὶ φοιτηταὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Α. ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΔΟΥ.

Τὰ πρὸς Ἀνατολὰς τῆς παρόδου διαμερίσματα ἀπεδείχθη ὅτι ἀποτελοῦν κλειστὸν ἐκτεταμένον οἰκοδομικὸν σύνολον, τοῦ ὁποίου διετηρήθη μόνον ὁ κάτω ὄροφος, ὅστις ἐν σχέσει πρὸς τὴν στάθμην τῆς παρόδου, ἤτοι τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ, εἶναι ἡμιυπόγειος ἐνῷ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν μᾶλλον ἰσόγειος. Πολλὰ τεκμήρια δηλοῦσιν ὅτι ἡ πλευρὰ αὕτη ἦτο καὶ ἡ κυρία ὄψις τοῦ κτηρίου, τοῦ ὁποίου ἐφέτος ἀπεκαλύφθησαν πέντε ἐν συνόλῳ δωμάτια.

Εἰς ἀπόστασιν 6.50 μ. βορείως τοῦ τοίχου, ἔνθα ἀνοίγεται ἡ θύρα ἡ ὁδηγοῦσα ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος καὶ τοῦ περὶ τὴν κόγχην δακτυλίου τοῦ Ὀκταγώνου πρὸς τὴν πάροδον, ἀπεκαλύφθη εἴσοδος πλάτους 1.80 μ., τῆς ὁποίας ὁ οὐδός, πλάτους 0.49 μ. καὶ ὕψους 0.19 μ., φέρων τόρμους κατὰ τὰς γωνίας, εὑρέθη χαμηλότερον κατὰ 0.60 μ. τῆς στάθμης τῆς παρόδου (πίν. 48α). Ἡ θέσις αὐτὴ τοῦ κατωφλίου γεννᾷ προβλήματα προσπελάσεως πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ οἰκοδομήματος, ἐκτὸς ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ στάθμη τῆς παρόδου δὲν ἦτο εἰς ὃ ὕψος εὑρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφήν. Βάσιν διὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν δίδουν οἱ ὑπὸ τὸ διαπιστωθὲν κατάστρωμα τῆς παρόδου καὶ εἰς τὴν στάθμην τοῦ ἀποκαλυφθέντος οὐδοῦ διακρινόμενοι ὀγκώδεις παραλληλόγραμμοι λίθοι, οἵτινες καλύπτουν καὶ τὸν τετράγωνον ἀγωγὸν τὸν εὑρισκόμενον κατὰ τὸν ἄξονα καὶ διήκοντα καθ' ὅλον

τὸ μῆκος τῆς παρόδου ἐκβάλλοντα δὲ πρὸς τὰ κατὰ Νότον τοῦ συγκροτήματος πάλαι ποτὲ ὑπάρξαντα τενάγη. Ἀλλὰ καὶ ἀντενδείξεις πρὸς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν παρουσιάζονται ἰσχυραί. Ἐσημειώθη ἤδη (ΠΑΕ 1963, 86, 1964, 172 κ. ἑξ.) ὅτι ἡ πάροδος εἶναι κάθετος καὶ εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην πρὸς τὴν Ἐγνατίαν καὶ ὅτι ὁμαλῶς ὁδηγεῖ δι' εἰσόδου εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ὀκταγώνου. Ἑπομένως ἀπομένει μία λύσις, τὴν ὁποίαν ὅμως θεωρῶ λίαν ἀπίθανον. Ὅτι δηλ. ἡ στάθμη τῆς παρόδου εἴς τι σημεῖον καὶ δὴ καὶ ἐκεῖ ἔνθα διαπλατύνεται κατὰ δύο περίπου μέτρα κατήρχετο εἴτε διὰ κεκλιμένου ἐπιπέδου εἴτε διὰ τριῶν βαθμίδων διὰ νὰ ἀνυψωθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸ πρῶτον αὐτῆς ὕψος. Συστηματικωτέρα ἔρευνα πιθανῶς νὰ διασαφήσῃ τὸ πρόβλημα.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα εἴσοδος ἐκ τῆς παρόδου ὁδηγεῖ εἰς στενοεπιμήκη διάδρομον (1.80 μ. × 6 10 μ.), ὅστις κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἐλαφρῶς διαπλατύνεται (1.95 μ.) ἀπολήγων εἰς ἕτερον οὐδὸν διαστάσεων 1.90 μ. × 0.46 μ. × 0.19 μ. εὑρεθέντα κατὰ χώραν (πίν. 48α). Κατὰ τὴν κατὰ στρώματα ἐκσκαφὴν τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθησαν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω: α) στρῶμα πάχους ± 0.42 μ. ἐρυθροκαστάνου χρώματος, ἔνθα εὑρέθησαν πολλοὶ κέραμοι καὶ ἧλοι διαφόρων μεγεθῶν, β) στρῶμα πάχους ± 0.35 μ. ἐντόνως ἐρυθρὸν περιέχον ὄστρακα, πολλὰ τῶν ὁποίων προέρχονται ἐκ ραβδωτῶν ἀγγείων, καὶ γ) στρῶμα καστανόχρουν μετὰ πολλῶν καὶ ἐντόνων ἰχνῶν πυρὸς καὶ πλούσιον εἰς ἀπηνθρακωμένα ξύλα. Μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων εὑρέθησαν ἀρκετὰ χαλκᾶ νομίσματα, ἓν δὲ παρὰ τὸ κατώφλιον τῆς δυτικῆς (ἐξωτερικῆς) εἰσόδου καὶ εἰς βάθος ± 0.25 μ. ἀπὸ τῆς ἑδράσεως αὐτοῦ. Ἐπίσης ἀξιόλογον εὕρημα ἐκτὸς τῶν δύο ἀκεραίων διώτων στενολαίμων λαγυνῶν (πίν. 48β) εἶναι τμῆμα μαρμαρίνης κυκλικῆς τραπέζης ἀγαπῶν φερούσης εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου ἐν μετρίῳ ἀναγλύφῳ ἡμικυκλικὰ πινάκια (πίν. 49α).

Ἡ ἀνατολικὴ θύρα τοῦ διαδρόμου αὐτοῦ ὁδηγεῖ εἰς εὐρὺ τετράγωνον διαμέρισμα ἐσωτερικῶν διαστάσεων 6.60 μ. × 5.80 μ.· τούτου ἡ ἐπίχωσις ἦτο μεγάλη τὰ δὲ ἐν αὐτῷ κρημνίσματα συνίσταντο ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος, πολλάκις συμπαγοῦς, κεράμων καὶ ἀργῶν λίθων. Ἐν συμφυρμῷ μετ' αὐτῶν διεπιστώθησαν ἕτερα δύο τεμάχια ἐκ τῆς προαναφερθείσης τραπέζης ἀγαπῶν, τμήματα θωρακίων, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ στομίου καὶ τῆς κοιλίας μεγάλου πίθου, ὄστρακα ἀγγείων ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ καὶ ὠχρολεύκου λεῖα ἢ μετ' ἐγχαράκτων ὁριζοντίων γραμμῶν, μεγάλα καὶ μικρότερα τεμάχια μαρμαρίνων πλακῶν, ἔνιαι τῶν ὁποίων κατὰ τὴν μίαν ὄψιν φέρουν ἀσβεστοκονίαμα. Πρόκειται περὶ ὑλικοῦ πλακώσεως μὴ ἀνήκοντος εἰς τὸν ἀνασκαπτόμενον χῶρον ἀλλ' εἰς τὸν καταπεσόντα ἄνω ὄροφον. Ἐξ αὐτοῦ προέρχονται, πιστεύω, καί τινα σπαράγματα τοιχογραφιῶν, ὅμοια πρὸς τὰ διαπιστω-

θέντα καὶ εἰς ἕτερα διαμερίσματα κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος.

Τὸ ΒΑ. τμῆμα τοῦ δωματίου τούτου διαχωρίζεται κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν διὰ χαμηλοῦ ἐπιμήκους μαρμάρου διαστάσεων 3.00 μ. × 0.30 μ. × 0.45 μ. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τούτου καὶ εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων διεπιστώθησαν ἑπτὰ τόρμοι, ἐξ ὧν τινες φέρουν μολυβδοχόησιν. Εἰς τὸ ἐλεύθερον ἄκρον τοῦ μαρμάρου, οἱονεὶ προσκεκολλημένη, ὑπάρχει βάσις κίονος μετὰ συμφυοῦς ὑψηλοῦ σχετικῶς βάθρου. Παρ' αὐτὴν εὑρέθη ὁ συνανήκων κίων (πίν. 49β) καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον κεκοσμημένον εἰς τὰ προσκεφάλαια δι' ἀνθικοῦ διακόσμου (πίν. 50α). Εἰς ὀρθὴν γωνίαν πρὸς τὸ εὑρεθὲν μάρμαρον, τὸ ὁποῖον ὡς στηθαῖον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ, καὶ ἀφετηρίαν ἔχουσα τὴν κατὰ χώραν διαπιστωθεῖσαν βάσιν ἀπεκαλύφθη ὑποδομὴ ἐξ ἀργολιθοδομῆς διήκουσα μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἑδράζεται βάσις κίονος. Οὕτω κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος τούτου ἐσχηματίζετο τετράγωνον διαχώρισμα διαστάσεων 3.50 μ. × 3.00 μ. καὶ ἐμβαδοῦ 10.50 μ., ὁριζόμενον κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν βορείαν πλευρὰν ἐκ τῶν τοίχων τοῦ δωματίου, κατὰ τὴν νοτίαν ἐκ τοῦ στηθαίου καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν ἐκ κιόνων ἢ ἐπίσης στηθαίου. Ἀπεμονοῦτο δὲ ἐκ τοῦ ὑπολοίπου χώρου δι' ὑψηλῶν κιγκλίδων, ὡς μαρτυροῦν οἱ τόρμοι καὶ αἱ μολυβδοχοήσεις τῆς ἐπιφανείας τοῦ στηθαίου καὶ ὑποδοχὴ ὑπάρχουσα εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ ὕψους τοῦ κίονος. Τίνα προορισμὸν εἶχε τὸ πεφραγμένον τοῦτο τμῆμα τοῦ διαμερίσματος δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ εἴπω. Ἔρευναι γενόμεναι ἐπὶ τοῦ δαπέδου οὐδὲν ἀπέδωκαν. Μόνον ὑπ' αὐτὸ ἀπεκαλύφθη διερχόμενος ἐκ τῆς ΒΑ. γωνίας καὶ ἀκολουθῶν διαγωνίως ΝΔ. κατεύθυνσιν κτιστὸς ἀγωγὸς κεκαλυμμένος διὰ μεγάλων λίθων. Τὸ ἐν λόγῳ διαμέρισμα κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐπεκοινώνει πρὸς Ἀνατολὰς δι' ἀνοίγματος πλάτους 2.60 μ., τὸ ὁποῖον ἀργότερον ἐφράχθη διὰ προχείρου καὶ ἀμελοῦς τοιχοποιΐας.

Ἐκ τοῦ δωματίου τούτου περισυνελέγησαν τρία χαλκᾶ νομίσματα, ἐξ ὧν δύο παρὰ τὸ μαρμάρινον στηθαῖον καὶ ἓν κατὰ τὸ μέσον ἐντὸς τῶν κρημνισμάτων.

Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ διαμερίσματος καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀνοίγεται στενὴ εἴσοδος πλάτους 1.13 μ. ὁδηγοῦσα εἰς παραλληλόγραμμον δωμάτιον διαστάσεων 3.10 μ. × 4.90 μ. Ὁ οὐδὸς τῆς θύρας μήκους 1.11 μ. καὶ πλάτους 0.61 μ. εὑρίσκεται ἄθικτος κατὰ χώραν. Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν, μόλις ἀπέχων ἐκ τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ νοτίου τοίχου 0.10 μ. διεπιστώθη κτιστὸς ἐκ καλῶς εἰργασμένης ἀργολιθοδομῆς πεσσός. Αἱ διαστάσεις του εἶναι 0.90 μ. × 0.98 μ. Διατηρεῖται εἰς ὕψος ± 1.00 μ. Ἡ ὕπαρξις εἰς ὃ σημεῖον εὑρίσκεται τὸ πεσσόμορφον κατασκεύασμα πολλὰς παρέσχε διὰ τὸν καθορι-

σμὸν τοῦ προορισμοῦ του δυσκολίας ἕως οὗ, μετὰ προσεκτικὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχωμάτων, διεπιστώθη ὅτι φέρει δύο ὀπὰς τετραγώνου τομῆς, μίαν εἰς τὸ κατώτατον τμῆμα τῆς βορείας πλευρᾶς διαστάσεων 0.23 μ. × 0.21 μ. καὶ ἑτέραν διαστάσεων 0.18 μ. × 0.22 μ. ἐπὶ τῆς ἄνω ὁριζοντίας ἐπιφανείας (πίν. 50β). Αἱ δύο αὗται ὀπαὶ ἑνοῦνται ἐσωτερικῶς κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς καὶ ἐκ τῆς ἐν αὐταῖς διαπιστωθείσης αἰθάλης τεκμαίρεται ὅτι πρόκειται περὶ καπνοδόχης, ἥτις, ὑψουμένη καὶ ὑπεράνω τοῦ δευτέρου ὀρόφου τοῦ οἰκοδομήματος, ἐχρησίμευεν ὡς ἔξοδος τῶν ἐν ταῖς μὴ διατηρηθείσαις ἑστίαις δημιουργουμένου καπνοῦ. Εἶναι δὲ λογικὴ ἡ ἑρμηνεία αὕτη λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ἀνασκαπτόμενα διαμερίσματα ἐχρησίμευον ὡς βοηθητικοὶ χῶροι καὶ ἀποθῆκαι τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον θεωρῶ, μετ' ἐπιφυλάξεως εἰσέτι, ὅτι ἦτο τὸ ἐπισκοπεῖον τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, δεδομένου ὅτι εἰς τὰς ἀνασκαφείσας βασιλικὰς τῆς πόλεως τὰ εὑρεθέντα προσκτίσματα εἶχον μόνον λειτουργικὸν - λατρευτικὸν χαρακτῆρα. Ἐξ ἄλλου ὁ ἰδιαίτερος προσδιορισμὸς τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως, παρὰ τὴν Ἀγορὰν καὶ τὴν κυρίαν ὁδικὴν ἀρτηρίαν αὐτῆς, τὴν Ἐγνατίαν, δικαιολογοῦν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν. Δάπεδον εἰς τὸν ἀνασκαπτόμενον χῶρον δὲν εὑρέθη, οὐδὲ ἐνδείξεις ὑποστρώματος αὐτοῦ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον τὸ δάπεδον ἐνταῦθα νὰ εἶναι χωματόπλαστον συμπεπιλημένον, ὡς ἀφήνει νὰ ὑποτεθῇ ἡ μετὰ τοῦ κατωφλίου ἐν ἰσογραμμῇ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ἀποτελουμένη ἐκ χώματος ὑγροῦ καὶ μαλακοῦ ἐρυθροκαστάνου χρώματος.

Τὰ εὑρήματα εἰς τὸν χῶρον τοῦτον περιορίζονται εἰς ἐλάχιστα γλυπτά, τεμάχια ἀνομοίων θωρακίων, μίαν μαρμαρίνην λεκάνην διαμέτρου εἰς μὲν τὰ χείλη 0.39 μ. εἰς δὲ τὴν βάσιν 0.23 μ., πιθανῶς ἐπικαθημένην ἐπὶ κιονίσκου ὕψους 0.83 μ. καὶ διαμέτρου 0.31 μ. εὑρεθέντος κάτωθι αὐτῆς.

Βορειότερον τοῦ τομέως τούτου συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ ἐκεῖθεν ὅπου πέρυσι διεκόπη (ΠΑΕ 1966, 52 κ. ἑξ. εἰκ. 2), ἤτοι εἰς τὸ τέταρτον κατὰ σειρὰν καὶ πρὸς Βορρᾶν δωμάτιον, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ ἑξῆς θὰ φέρῃ τὸν ἀριθμὸν XXXV βάσει τοῦ νέου χαρακτηρισμοῦ τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὅλου συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου. Διὰ στενῆς πύλης πλάτους 1.10 μ. τὸ δωμάτιον τοῦτο ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸ κατὰ Νότον ἀποκαλυφθὲν πέρυσι διαμέρισμα. Κατὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ εἰς ὕψος ±2.15 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου ὑπάρχει ἄνοιγμα πλάτους 2.18 μ. περιοριζόμενον ἐκ τῶν δύο πλευρῶν διὰ τετραγώνων πλινθοκτίστων παραστάδων. Τίνι τρόπῳ ἐφράσσοντο τὰ πρὸς τὴν πάροδον ἀνοίγματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν εἰς ὅλους τοὺς χώρους τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ λεχθῇ τι μετὰ βεβαιότητος. Μία λύσις εἶναι ἡ διὰ τμήματος ἢ κανονικοῦ τόξου γεφύρωσις τῶν δύο παραστάδων ὡς τοῦτο εἶναι βέβαιον διὰ τὰ μεταξὺ τῶν διαμερι-

σμάτων μεσολαβοῦντα ἐσωτερικὰ ὅμοια ἀνοίγματα. Ἑτέρα λύσις, τὴν ὁποίαν θεωρῶ πιθανωτέραν, εἶναι ἡ διὰ μεσολαβήσεως κατὰ τὸ κέντρον τοῦ ἀνοίγματος ἀμφικιονίου καὶ ἡ διαμόρφωσις διλόβου παραθύρου. Ὑπὲρ τῆς λύσεως ταύτης συνηγορεῖ καὶ ἡ ἀποκάλυψις μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.00 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἔνθα τὸ ἄνοιγμα, τμήματος ἀμφικιονίου, τοῦ ὁποίου καὶ ἕτερον μέγα τμῆμα μήκους 0.80 μ. καὶ τὸ συνανῆκον ἐπίκρανον εὑρέθησαν ἐκεῖ πλησίον κατακείμενα. Τὴν αὐτὴν μορφὴν παραθύρου, βλέποντος πρὸς τὴν πάροδον, πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τὰ ἕτερα δύο ἀνασκαφέντα πέρυσι δωμάτια, ἅτινα παρουσιάζουν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνωτέρω δυτικοῦ τοίχου ἄρθρωσιν. Ἐκ τῆς ποδιᾶς τοῦ παραθύρου τοῦ ἀνασκαπτομένου δωματίου περισυνελέγη νόμισμα χαλκοῦν καλῆς διατηρήσεως. Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ βορείου τοίχου τοῦ αὐτοῦ διαμερίσματος καὶ εἰς ὕψος 2.10 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἀνεφάνη μικρὸν παράθυρον πλάτους 0.70 μ. καὶ σωζομένου ὕψους 0.53 μ. (πίν. 51α). Κατὰ μῆκος τῆς μαρμαρίνης ποδιᾶς αὐτοῦ ὑπάρχουν τέσσαρες ὀπαὶ ὑποδοχῆς καθέτων σιδηρῶν ράβδων συνιστωσῶν ἁπλοῦν κιγκλίδωμα. Καὶ ὁ χῶρος οὗτος, ὡς καὶ οἱ πρὶν ἀνασκαφέντες, προωρίζετο διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ὑγρῶν καὶ στερεῶν προμηθειῶν ἐν μεγάλοις πίθοις. Τούτων εὑρέθησαν τέσσαρες, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἀκέραιος στερεωμένος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ περιβαλλόμενος κατὰ τὴν βάσιν διὰ λεπτῆς ἄμμου, καὶ πολλὰ μεγάλα θραύσματα, ἐνδεικτικὰ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πίθων δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τοὺς εὑρεθέντας. Ἄλλωστε ἡ ὕπαρξις καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ δωματίου στρώσεως ἐκ λεπτῆς ἄμμου μαρτυρεῖ ὅτι καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ διαμερίσματος καὶ παρὰ τοὺς τοίχους ἦσαν παρατεταγμένοι πίθοι. Μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων ἐκτὸς ἀρχιτεκτονικῶν τινων μελῶν, πολλῶν πλίνθων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τεθραυσμένων, κεραμεικοῦ κονιάματος, λίθων, κεράμων μὴ ἀκεραίων, ἥλων πολλῶν, ὀστράκων ἐξ ἀγγείων διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχήματος, σιδηρῶν ἐλασμάτων καὶ στροφίγγων θυρῶν, δεσμῶν σιδηρῶν, περονῶν πομφολυγωτῶν, ὑαλίνων θραυσμάτων προερχομένων ἐξ ὑαλίνων σκευῶν καὶ ὑαλοπινάκων, διεπιστώθησαν καὶ πολλὰ σπαράγματα, μικρὰ καὶ μεγάλα, τοιχογραφιῶν. Αὗται συνίστανται εἴτε ἐκ παραλλήλων ταινιῶν πολυχρώμων (ἐρυθρῶν, κιτρίνων, κυανῶν διαφόρων ἀποχρώσεων, λευκῶν), εἴτε ἐξ ἀνθίνου διακόσμου εἴτε τέλος ἐκ ροδάκων ἢ κύκλων περιβαλλομένων διὰ λευκῶν κοκκίδων (πίν. 51β). Ἡ θέσις, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθησαν τὰ πλείονα τῶν σπαραγμάτων ἐντὸς τῶν κρημνισμάτων, ἤτοι εἰς ὕψος $\pm$ 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, δηλοῖ ὅτι αἱ τοιχογραφίαι αὗται δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ ἀνασκαφὲν διαμέρισμα ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἡ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου, ὡς θὰ ἴδωμεν, βεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων. Ἄλλωστε δύσκολον μοῦ εἶναι νὰ φαντασθῶ ὅτι εἰς χώρους ἡμιυπογείους ἀποθηκευτικοὺς καὶ μᾶλλον σκοτεινοὺς θὰ

ὑπῆρχεν ἡ ἄσκοπος πολυτέλεια τῆς διακοσμήσεως τῶν τοίχων διὰ τοιχογραφιῶν. Τὰ συλλεγέντα ἐκ τοῦ δωματίου τούτου νομίσματα εἶναι ὀλίγα ἀλλὰ λίαν βοηθητικὰ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου.

Βορείως καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου καὶ ἐπὶ τῆς παρόδου διεπιστώθη ἄλλοτε ἡ ὕπαρξις εἰσόδου, ἡ ὁποία μόλις διεκρίνετο ἕνεκα μεταγενεστέρων καὶ προχείρων τινῶν κατασκευῶν εἰς τὴν θέσιν αὐτήν. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν καὶ τὸν καθαρισμὸν τοῦ σημείου τούτου ἐφάνη τὸ κατώφλιον εἰσόδου, ἥτις φέρει ἀπὸ τὴν πάροδον εἰς τὸ ἀποκαλυπτόμενον κτίσμα δι᾽ ἐπιμήκους (μῆκος 12 μ.) καὶ στενοῦ σχετικῶς διαδρόμου ἔχοντος εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ πλάτος 1.80 μ. Οὗτος στενοῦται κατὰ τὸ μέσον εἰς 1.40 μ. καὶ εὐρύνεται πάλιν προοδευτικῶς μέχρι τοῦ τέρματός του, ἔνθα τὸ πλάτος εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς ἀφετηρίας, ἤτοι 1.80 μ. Εἰς ἀπόστασιν 3.30 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου ἀνεφάνη ἡ ἀρχὴ μαρμαρίνης κλίμακος προσκεκολλημένης εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ διαδρόμου καὶ διατηρούσης τρεῖς μόνον βαθμίδας ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου ἀμελοῦς κατεργασίας καὶ διαφόρου μήκους ἑκάστης οὕτως ὥστε ἡ κατωτάτη νὰ εἶναι ἐπιμηκεστέρα (1.08 μ.) τῆς δευτέρας (1.03 μ.) καὶ αὕτη τῆς ἀνωτάτης (0.99 μ.) (πίν. 51α). Ἡ κλῖμαξ ἀπολήγει εἰς πλατύσκαλον διαστάσεων (1.00 × 1.00 μ.). Πιθανῶς ἡ ὑπόλοιπος κλῖμαξ ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον ἦτο ξυλίνη. Μετὰ τὸ πλατύσκαλον κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου καὶ εἰς τὸ πάχος αὐτοῦ ἀνοίγονται δύο κόγχαι τετραγώνου τομῆς καὶ διαστάσεων ἡ μὲν πρώτη, ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν κρηπῖδα τῆς κλίμακος, 1.30 μ. × 0.65 μ., ἡ δὲ δευτέρα, ἥτις φαίνεται ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων διεσκευάσθη ἀντικαταστήσασα τυχὸν παράθυρον, 1.35 μ. × 0.60 μ. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου τοῦ διαδρόμου, κάθετος ἐπ᾽ αὐτῆς καὶ ἔναντι σχεδὸν τῆς κλίμακος, ἀνοίγεται ἕτερος διάδρομος πλάτους 1.80 μ., ὁ ὁποῖος δὲν ἠρευνήθη εἰσέτι. Ἐκ τοῦ χώρου τούτου περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια θωρακίων, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων καὶ ὑαλοπινάκων, ὧν τινα ἔγχρωμα, πολλοὶ ἧλοι, ἐλάχιστα σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ γίγγλυμοι θύρας. Τὰ κρημνίσματα συνίσταντο μόνον ἐκ κεράμων, κεραμοκονιάματος καὶ πλίνθων.

Ἡ σκαφὴ συνεχίσθη ΝΑ. τοῦ διαδρόμου εἰς διαμέρισμα μεγάλων διαστάσεων, τοῦ ὁποίου τὰ ὅρια πλὴν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἦσαν εὐδιάκριτα μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν πρὸς Δυσμάς, Βορρᾶν καὶ Νότον χώρων. Ἡ ἀποχωμάτωσις ἤρχισεν ἐκ τῶν ἄνω κατὰ στρώματα. Εἰς βάθος 1.00 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σημείου τῶν τοίχων ἀνεφάνη πλῆθος μεγάλων καὶ μικρῶν τεμαχίων θωρακίων μὲ ποικίλον διάκοσμον καὶ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν ἐν συμφυρμῷ μετὰ τῶν κρημνισμάτων, ἅτινα ἀπετελοῦντο κυρίως ἐκ κεραμεικοῦ ἀμμοκονιάματος, κεράμων καὶ πλίνθων ἀκεραίων καὶ ἐν τεμα-

χίοις φερόντων διαγωνίως διασταυρουμένας προσφύσεις δακτυλιῶν (πίν. 52α). Ὀλίγον κατωτέρω ἀνεφάνησαν τὰ στόμια μεγάλων πίθων, οἵ ὁποῖοι ἑδράζονται ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἅπαντες εὑρέθησαν κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ διαμερίσματος, τρεῖς ὄρθιοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἐλλιπής, ἕτερος εἰς πλαγίαν θέσιν, ἄνευ ἄμμου περὶ αὐτούς, ἥτις παρετηρήθη περιβάλλουσα τὰς βάσεις καὶ τὰς κοιλίας τῶν πίθων τῶν δύο κατὰ Νότον συνεχομένων διαμερισμάτων. Ἡ ἀπουσία ἄμμου ἐνταῦθα ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ πίθοι τοῦ δωματίου τούτου, ὡς καὶ ἐκ τοῦ μεγέθους αὐτῶν δηλοῦται, ἐχρησίμευον διὰ τὴν φύλαξιν δημητριακῶν. Τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα τῶν πίθων ἐκ τῆς καύσεως τῶν ἐν αὐτοῖς, ἦσαν ἰσχυρῶς μέλανα.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.00 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου ἀνεφάνη τετράγωνος πλινθόκτιστος πεσσὸς (0.50 μ. × 0.40 μ.) διατηρηθεὶς εἰς τὸ αὐτὸ εἰς ὃ καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος ὕψος (πίν. 52β). Ἐν εὐθυγραμμίᾳ πρὸς τὸν πεσσὸν τοῦτον καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. ἀνατολικώτερον αὐτοῦ ἀνεφάνη κατὰ χώραν κίων ὄρθιος, κολοβὸς κατὰ τὸ ἄνω μέρος. Τὸ ἀποσπαθὲν τμῆμα εὑρέθη ἐντὸς τῶν κρημνισμάτων πλησίον δὲ αὐτοῦ ἰωνίζον κιονόκρανον κεχωρισμένον εἰς δύο μέρη. Ἑκάτερον τούτων ἔφερε προσκεκολλημένα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τμῆμα γενέσεως πλινθοκτίστου τόξου. Προϊόντος τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ χώρου ἀνεφάνη ἀνατολικῶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.00 μ. ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ ἕτερος κατὰ χώραν ὄρθιος κίων ἀκέραιος, ἑδραζόμενος προχείρως, ὡς καὶ ὁ πρῶτος, ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος διεπιστώθη χθαμαλὴ καὶ περιωρισμένη εἰς ἔκτασιν ὑποδομὴ βάσεως κίονος, ἥτις ἔκειτο παρ' αὐτήν. Εἰς ἀπόστασιν 3.00 μ. ἀπ' αὐτῆς, κατὰ τὸ κέντρον τοῦ βορείου τοίχου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτόν, διεπιστώθη καὶ ἑτέρα βάσις διαμέτρου 0.34 μ. καθημένη ἐπὶ πλακὸς διαστάσεων 0.43 × 0.43 μ. (πίν. 52β).

Ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Τὸ ἐρευνηθὲν διαμέρισμα, τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸ πρὸς Δυσμὰς μὲν δωμάτιον διὰ στενῆς σχετικῶς εἰσόδου ἀνοίγματος 1.20 μ. πρὸς τὸ πρὸς Βορρᾶν δὲ δι' εὐρυτέρας θύρας πλάτους 1.60 μ., ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων εὑρημάτων ἔδωσε καὶ πολλὰ σπαράγματα τοιχογραφιῶν μὲ τὸν αὐτὸν περίπου πρὸς τὸν τοῦ προηγουμένου διαμερίσματος διάκοσμον, κυκλικὰ καλύμματα πίθων ἐκ σχιστολίθου φέροντα κατὰ τὸ κέντρον ὀπήν, καλῶς ἐξειργασμένους βατῆρας θωρακίων μετὰ γλυφῶν εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις καὶ ἐγκοπὰς ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας πρὸς ὑποδοχὴν τῶν θωρακίων καί τινα νομίσματα χαλκᾶ.

Β. ΤΟ ΔΥΤΙΚΩΣ ΤΟΥ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΝ ΑΥΤΟΥ ΑΙΘΡΙΟΝ.

Ἡ περαιτέρω ἔρευνα εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἔδειξεν ὅτι ὁ νότιος τοῖχος τῆς στοᾶς συνεχίζεται πρὸς Δυσμάς (εἰκ. 1 καὶ πίν. 53α). Ἐνδιάμεσοι καταστροφαὶ ἐπέβαλον τὴν εἰς βάθος εἴς τινα σημεῖα σκαφήν, δι' ἧς διεπιστώθη ἡ θεμελίωσις τοῦ τοίχου. Ποῦ οὗτος ἀπολήγει, πῶς διαμορφοῦται καὶ ποία ἡ σχέσις του πρὸς τὸ σύνολον τοῦ αἰθρίου, εἶναι ἐρωτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ δοθῇ ἀπάντησις, διότι ἡ ἔρευνα διὰ λόγους τεχνικοὺς διεκόπη. Ὡς καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον διεπιστώθησαν καὶ ἐφέτος κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου καὶ παρ' αὐτὸν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰ πρὸς τὸ δάπεδον στρώματα, ἐκτὸς τῶν συχνῶν καὶ ἐντόνων ὑπολειμμάτων πυρός, τμήματα ἐκ τῆς ποικίλων σχημάτων ἐνθετικῆς διακοσμήσεως τοῦ τοίχου (πρβ. ΠΑΕ 1966, 54 κ.ἑξ. πίν. 37), τεμάχια πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ λωρίδες κροκεάτου λίθου ἀποκεκρουμέναι. Ἡ παρουσία τῶν ἀπηνθρακωμένων ξύλων, τῶν πολλῶν ἥλων καὶ τῶν κεραμίδων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν στέγης.

Παραλλήλως συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ νοτίου στυλοβάτου τῆς νοτίας στοᾶς τοῦ αἰθρίου. Οὗτος συνεχίζεται πρὸς Δυσμὰς μεσολαβούντων ὡς ἐκ τῆς μετατοπίσεως ἢ τῆς καταστροφῆς τῶν πλακῶν κενῶν τινων. Οὐχ ἧττον διὰ βαθυτέρας σκαφῆς εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἐβεβαιώθη ἡ ὕπαρξις ὑποστηριζούσης τὸν στυλοβάτην ὑποδομῆς. Οὕτω ἀπὸ τῆς ἀφετηρίας του ἕως τὸ ἀποκαλυφθὲν σημεῖον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται, ὡς εἰκάζω, ὀλίγον πρὸ τῆς ἀπολήξεως αὐτοῦ, ὁ στυλοβάτης ἔχει μῆκος 15.00 μ. Ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου φαίνεται ὅτι ἐκάμπτετο κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν πλακῶν τοῦ στυλοβάτου ἰχνῶν ἢ τοῦ ὑπολειφθέντος κεραμεικοῦ κονιάματος καὶ ἐκ τῶν ἐντὸς τῶν κρημνισμάτων εὑρισκομένων ἀκεραίων ἢ μὴ βάσεων καὶ κιόνων ὡς καὶ πολλῶν πλίνθων, ὁ στυλοβάτης, ὡς καὶ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ αὐτοῦ χώρου, ἔφερε κιονοστοιχίαν μετὰ τοξοστοιχίας. Τὴν μορφὴν αὐτὴν ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τμήματος τόξου ἐκ πλίνθων, κίονος εἰς τρία τεμάχια κατακειμένου παρ' αὐτῷ, κιονοκράνου συνανήκοντος καὶ ἑτέρου ὁμοίου κίονος, ἁπάντων προερχομένων ἐκ τῆς κιονοστοιχίας. Ἡ διάμετρος τοῦ διατηρηθέντος τμήματος τόξου, ὑπολογισθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χορδῆς καὶ τοῦ βέλους αὐτῆς, εἶναι 2.15 μ., ἄνοιγμα τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ δηλούμενα μετακιόνια τῆς κιονοστοιχίας τοῦ στυλοβάτου.

Εἰς ἀπόστασιν 7.95 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ αἰθρίου ἀνοίγεται πύλη πλάτους 3.00 μ. (εἰκ. 1). Ταύτης διατηρεῖται κατὰ χώραν τὸ ὀγκῶδες κατώφλιον ἐρρηγμένον κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν καὶ ἐλλιπὲς εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν (πίν. 53β).

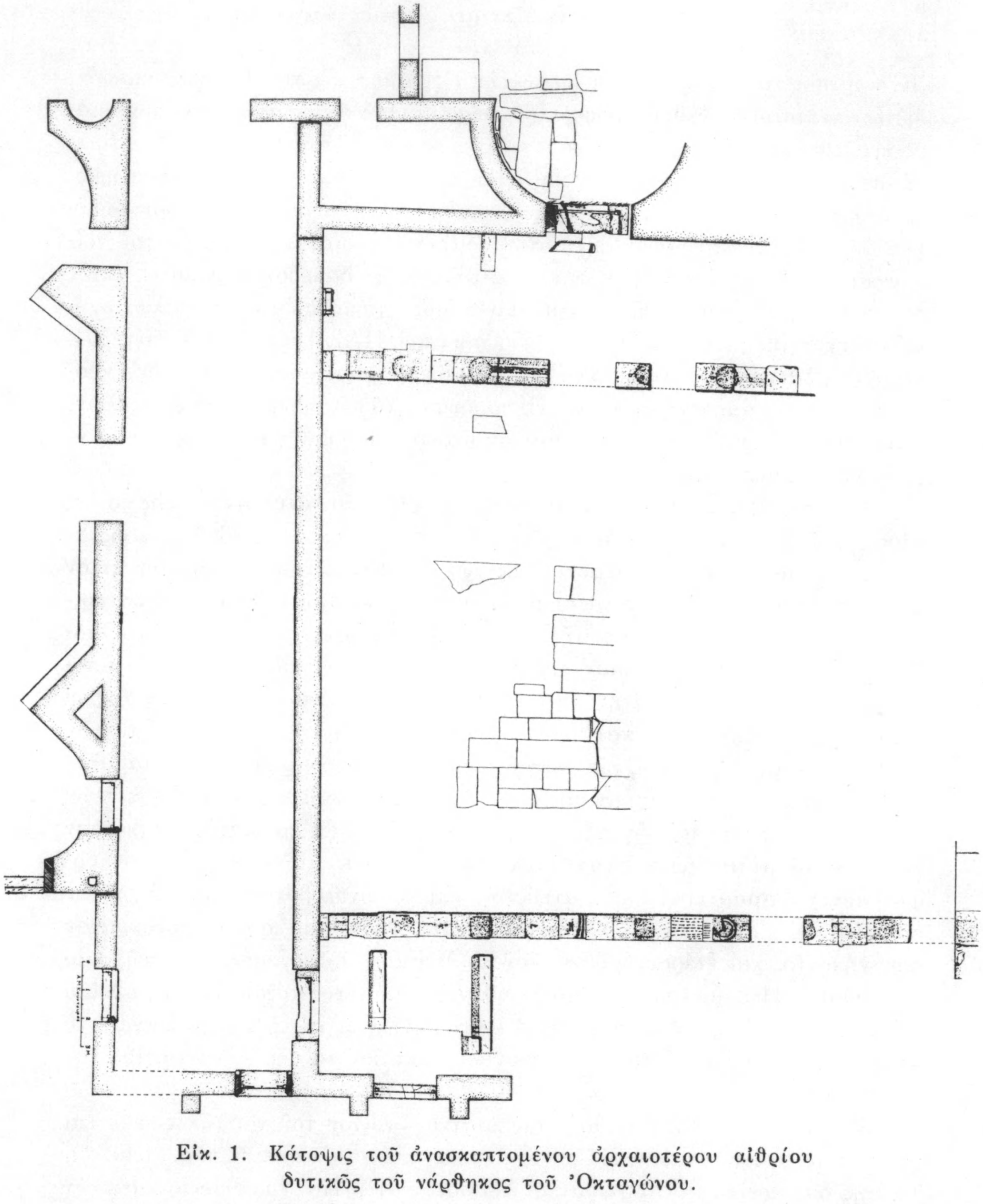

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαπτομένου ἀρχαιοτέρου αἰθρίου δυτικῶς τοῦ νάρθηκος τοῦ Ὀκταγώνου.

Τοῦτο φέρει εἰς τὰ ἄκρα τετραγώνους τόρμους πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἀξόνων τῶν θυροφύλλων κατὰ τὸ κέντρον δὲ παραλληλογράμμους διὰ τοὺς σύρτας. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραστάδα τῆς πύλης διετηρήθη ἐκ τοῦ περιθυρώματος τὸ κάτω μέρος τοῦ σταθμοῦ, ἑδραζομένου, ὡς συνήθως, ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ οὐδοῦ ὁριζοντίας ἐπιφανείας καὶ φέροντος πολλὰς γλυφὰς καὶ κλιμακηδὸν διατεταγμένας ταινίας. Ὅμοια τμήματα προερχόμενα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν παραστάδων συνελέγησαν ἐκ τοῦ περὶ τὴν πύλην χώρου. Αἱ παραστάδες τῆς εἰσόδου πλάτους 1.20 μ. κάμπτονται ἐξωτερικῶς σχηματιζομένου μεγάλου ἡμικυκλίου, χορδῆς 4.15 μ. (πίν. 53β). Τοῦτο ἐκαλύπτετο δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ μεγάλων πλακῶν λευκῶν μετὰ καθέτων κυανοφαίων παραλληλογράμμων φλεβώσεων. Ζεύξεις ἁπλαῖ τομῆς τετάρτου κύκλου ἢ τόξου παρεμβάλλονται κατὰ τοὺς καθέτους ἁρμοὺς τῶν πλακῶν (πίν. 54α). Ἐκ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως διετηρήθησαν ὑπολείμματά τινα εἰς τὴν βάσιν τοῦ τοίχου ἐνῷ ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἐπιφανειῶν αὐτοῦ παραμένει τὸ ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος ὑπόστρωμα αὐτῆς πάχους ±0 05 μ. Ἐπειδὴ τὸ ὑπάρχον δάπεδον δὲν εἶναι τὸ πρωταρχικόν, ὡς δεικνύει ἡ ἀκατάστατος στρῶσις αὐτοῦ συγκειμένη ἐκ ποικίλων κατά τε τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὸ πάχος τῶν λίθων, φαίνεται δὲ ὅτι ὑψώθη ἀργότερον, διὰ τοῦτο οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνῃ, τό γε νῦν, ἐὰν ἡ ὀρθομαρμάρωσις ἡδράζετο ἐπὶ τοιχοβάτου. Ἀλλὰ μεγάλα τμήματα ἐξαιρέτως εἰργασμένου τοιχοβάτου μετὰ γλυφῶν κυρτοῦ ἡμικυκλίου (πίν. 54β), διαπιστωθέντα ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἰς μεταγενεστέρας καὶ προχείρους κατασκευὰς ἐντὸς τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου καὶ ἄλλα περισυλλεγέντα ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τῶν κρημνισμάτων, δηλοῦν ὅτι κάτωθι τῆς ὀρθομαρμαρώσεως ὑπῆρχε τοιχοβάτης. Ἡ προσεχὴς ἔρευνα θὰ διαλευκάνῃ καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ καὶ βάσει τῶν ἀνωτέρω εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ διορθώσω τὸ εἰς τὸ Ἔργον 1967, σ. 50 ἐσφαλμένως ὑπ' ἐμοῦ σημειούμενον ὅτι ὁ τοιχοβάτης εὑρέθη κατὰ χώραν.

Ὁ ἡμικυκλικὸς πυλών, τοῦ ὁποίου ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ, πλαισιοῦται ἐκ Δυσμῶν καὶ Ἀνατολῶν ἀπὸ δύο διαμερίσματα, ἐξ ὧν ἠρευνήθη μερικῶς μόνον τὸ ἀνατολικόν (εἰκ. 1). Τούτου ἡ βορεία πλευρὰ ἔχει μῆκος 7.00 μ. καὶ ἡ νοτία 5.30 μ. Ἐκ τῶν στενῶν πλευρῶν ἡ δυτικὴ καμπυλουμένη εἰς σχῆμα τμήματος τόξου μετρεῖ 3.00 μ. ὡς καὶ ἡ ἔναντι αὐτῆς ἀνατολική.

Μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων εὑρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἐκ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, τμήματα ἐκ τῆς ἐπιφανείας καὶ τῶν πλαγίων ἀκμῶν τοῦ κατωφλίου, ψηφῖδες πολύχρωμοι καὶ σπαράγματα ἐξ ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν.

Γ. ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ.

Πάντοτε ὑπάρχει τὸ δυσεπίλυτον πρόβλημα τῆς μορφῆς τοῦ ὑπὸ τὸ Ὀκτάγωνον ἀρχαιοτέρου ναοῦ. Αἱ συνεχεῖς ἀλλὰ περιωρισμέναι ἐκ τοῦ φόβου τῆς καταστροφῆς τοῦ ὀκταγώνου ναοῦ ἔρευναι ἐλάχιστα μέχρι στιγμῆς ἐσαφήνισαν ἢ διελέπτυναν τὰς πολλὰς ἀπορίας. Ἐφέτος ἀνελήφθησαν καὶ αὖθις παρόμοιαι ἔρευναι καὶ δὴ καὶ εἴς τινα κατὰ τὸν ὀκταγωνικὸν στυλοβάτην σημεῖα πρὸς διαπίστωσιν ἐὰν οὗτος ἑδράζεται ἐπὶ εἰδικῶς κατασκευασθείσης ὑποθεμελιώσεως

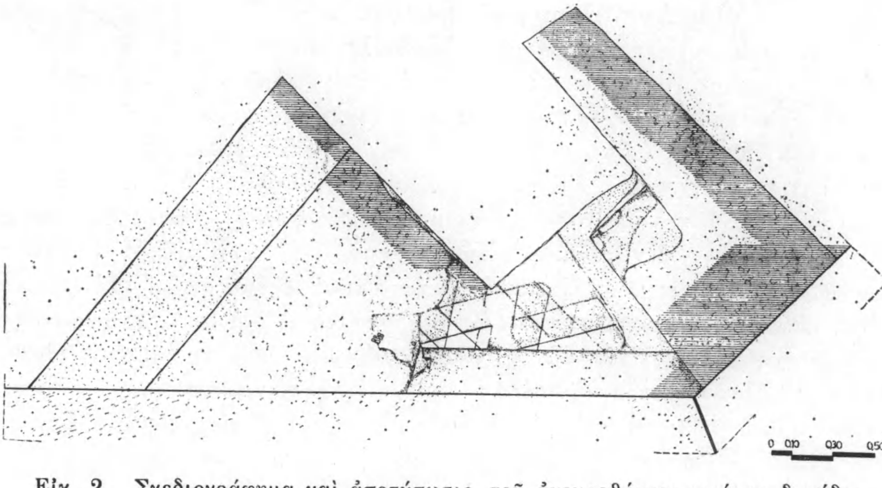

Εἰκ. 2. Σχεδιογράφημα καὶ ἀποτύπωσις τοῦ ἀνευρεθέντος πρώτου δαπέδου τοῦ Ὀκταγώνου (δυτικὴ πλευρά).

ἢ ἐὰν χρησιμοποιοῦνται πρὸς τοῦτο παλαιότεραι κατασκευαὶ ἀνήκουσαι εἰς τὸ ἀρχαιότερον λατρευτικὸν κτίσμα. Αἱ περιωρισμέναι τομαὶ ἐβεβαίωσαν ὅτι ὁ ὀκταγωνικὸς στυλοβάτης ἔχει ἰδίαν ἀρίστης κατασκευῆς ὑποθεμελίωσιν, ἀκολουθοῦσαν τὸ ὀκταγωνικὸν σχῆμα. Πρὸς τούτοις ἀπεδείχθη ὅτι ἐντὸς τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ περικλειομένου ὑπὸ τοῦ στυλοβάτου ἡ διατηρηθεῖσα ἐν πολλοῖς πλάκωσις ἀνήκει εἰς δευτέραν κάλυψιν αὐτοῦ. Εἰς τέσσαρα σημεῖα, τὰς πρὸς Βορρᾶν γωνίας καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν τοῦ στυλοβάτου ὡς καὶ εἰς τὸ δάπεδον τὸ εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν βάθρων τοῦ πρώτου κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὀκταγώνου ἄμβωνος, ἀνευρέθη ὑπὸ τὸ ἐκ κεραμοκονιάματος στρῶμα, ἐφ' οὗ ἡ πλάκωσις, ἕτερον δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἐκαλύπτετο ὑπὸ μαρμαροθετήματος συνισταμένου ἐξ ἑξαγωνικῶν καὶ τριγωνικῶν πλακιδίων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ πρασίνου σχιστολίθου, σχηματιζόντων συνεχὲς γεωμετρικὸν σχέδιον ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς ΝΔ. κόγχης τοῦ Ὀκταγώνου (εἰκ. 2, 3 καὶ πίν. 54γ). Ἡ στρῶσις αὕτη ἕνεκα τῆς ἀπολεπίσεως πιθανῶς τῶν σχιστολίθων, κατεστράφη

λίαν ἐνωρὶς καὶ ἀντικατεστάθη διὰ τῶν μεγάλων παραλληλογράμμων λευκῶν πλακῶν. Ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν μαρμαροθέτημα ἀπετέλει τὸ πρῶτον δάπεδον καὶ δὲν ἀνῆκεν εἰς ἀρχαιότερον κτίσμα συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς : α) Ἐπὶ τῆς κάτω πλευρᾶς τοῦ κεραμοκονιάματος, ἐφ' οὗ αἱ μαρμάριναι πλά-

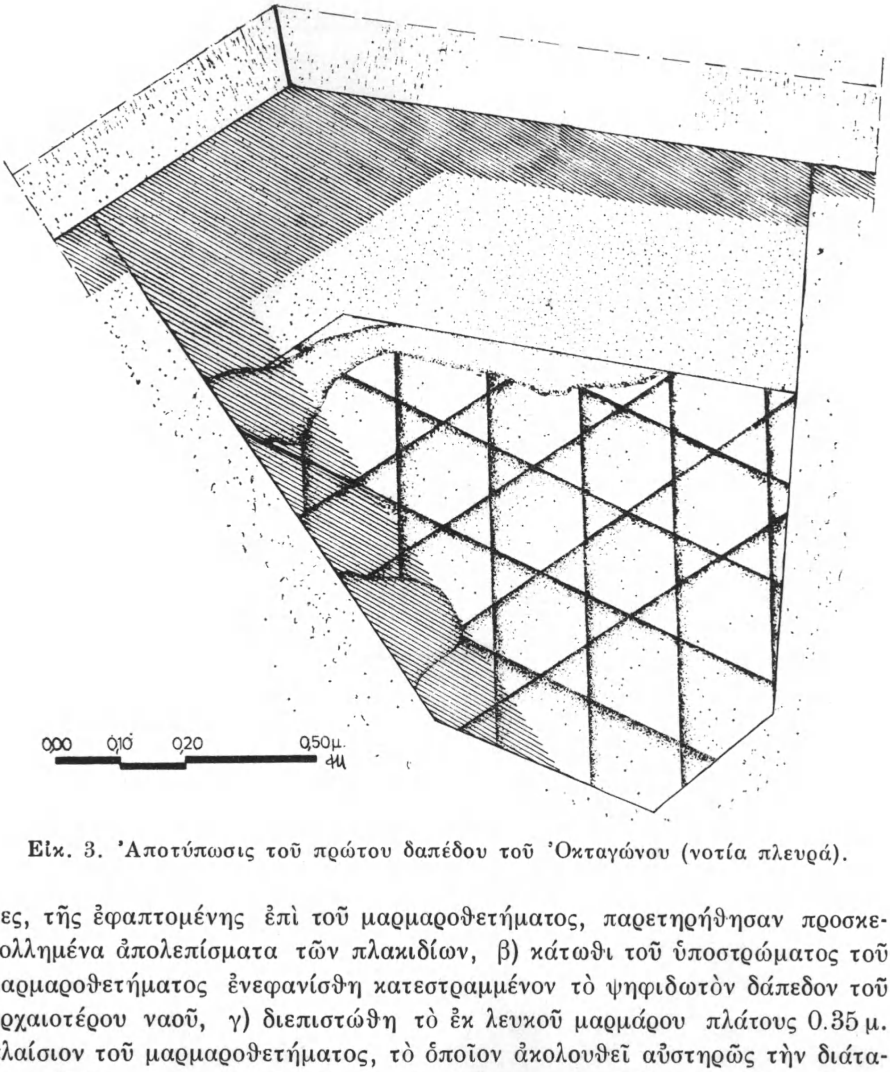

Εἰκ. 3. Ἀποτύπωσις τοῦ πρώτου δαπέδου τοῦ Ὀκταγώνου (νοτία πλευρά).

κες, τῆς ἐφαπτομένης ἐπὶ τοῦ μαρμαροθετήματος, παρετηρήθησαν προσκεκολλημένα ἀπολεπίσματα τῶν πλακιδίων, β) κάτωθι τοῦ ὑποστρώματος τοῦ μαρμαροθετήματος ἐνεφανίσθη κατεστραμμένον τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, γ) διεπιστώθη τὸ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πλάτους 0.35 μ. πλαίσιον τοῦ μαρμαροθετήματος, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ αὐστηρῶς τὴν διάταξιν τοῦ ὀκταγωνικοῦ στυλοβάτου καὶ δ) ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ, ἤτοι ροδολεύκου μαρμάρου καὶ πρασινοφαίου σχιστολίθου, ἀποτελεῖται καὶ ἡ διατηρηθεῖσα στρῶσις τοῦ περιπάτου τοῦ Ὀκταγώνου.

Εἰς τὸ ΒΑ. τμῆμα τοῦ περιπάτου ἡ ἔρευνα διὰ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων περὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ δυστυχῶς οὐδὲν ἀπέδωκε. Διεπιστώθη μόνον ὅτι καὶ κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ὑπὸ τὸ ἰσχυρὸν ὑπόστρωμα τοῦ μαρμαροθετήματος συνεχίζεται τὸ πολύχρωμον ψηφιδωτόν, τοῦ ὁποίου τμήματα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφικὰς περιόδους. Τὸ νέον ἀποκαλυφθὲν τμῆμα συνίσταται ἐκ μεγάλου τετραγώνου (πίν. 55). Εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν κάθετον ἄξονα ὑψοῦται μέχρι τοῦ πλαισίου πολύκλαδον καὶ εὔσκιόφυλλον δένδρον. Ἑκατέρωθεν καὶ ἐφ' ὅλου τοῦ λευκοῦ κάμπου παριστάνονται δύο παγώνια καὶ ἄλλα τινὰ πτηνὰ ραμφίζοντα τὰ φύλλα καὶ τοὺς καρποὺς θαμνοειδῶν δενδρυλλίων (πίν. 55 καὶ 56α). Τὸ κεντρικὸν διάχωρον περιβάλλουν δύο ἐνάλληλα πλαίσια διπλοῦ μαιάνδρου καὶ σπειρομαιάνδρου. Κατὰ τὴν πρὸς τὸν στυλοβάτην πλευρὰν προστίθενται εἰς τὰ ὡς ἄνω πλαίσια τρία ἕτερα ἐκ βαθμιδωτῶν τριγώνων τὸ πρῶτον, τὸ δεύτερον ἐκ διδύμου πλοχμοῦ καὶ τὸ τρίτον ἐκ τεμνομένων ὀκταγώνων ἐχόντων εἰς τὸ κέντρον τετράγωνα (πίν. 56β).

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

8. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

(Πίν. 57 - 66)

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1967 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς μεγάλης τρικλίτου βασιλικῆς Α, παρὰ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Ἀμφιπόλεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπισημανθῆ καὶ προχείρως ἀνασκαφῆ τὸ 1920 ὑπὸ τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ευστρ. Πελεκιδη.

Τὰ ἐκ τῶν δοκιμαστικῶν τότε ἀνασκαφῶν χώματα δὲν ἀπεμακρύνθησαν τοῦ κτηρίου ἀλλὰ ἐναπετέθησαν παρὰ τὸν δυτικὸν αὐτοῦ τοῖχον πολλὰ δὲ καὶ ἐγκατελείφθησαν ἐντὸς τῆς βασιλικῆς σχηματίσαντα ἐπίχωσιν 2 ἕως 2.40 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβλάστησαν ποικίλοι ἄγριοι θάμνοι καὶ δένδρα, ὥστε μετὰ τὴν ἔκτοτε πάροδον ἡμίσεος περίπου αἰῶνος νὰ λάβῃ ἡ ἀνασκαφὴ τὴν ὄψιν ζούγκλας! (Βλ. ΠΑΕ 1966, εἰκ. 23α).

Ἡ ἐφετινὴ σκαφὴ ἐστράφη κατ' ἀρχὰς περὶ τὸν καθαρισμὸν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς, ὅστις διετρυπᾶτο ὑπὸ 3 θυρῶν (εἰκ. 1), ἐξ ὧν ἑκάστη ἀντεστοίχει πρὸς ἓν κλῖτος. Ἐκ τῶν θυρῶν τούτων αἱ μὲν εἰς τὰ πλάγια κλίτη ὁδηγοῦσαι ἔχουσιν ἄνοιγμα 1.62 μ. ἡ νοτία καὶ 1.58 μ. ἡ βορεία, ἐνῷ ἡ μέση — βασίλειος πύλη — παρουσιάζει ἄνοιγμα 3.28 μ. (εἰκ. 1), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδηλοῖ τὴν ἐκεῖ ποτε ὕπαρξιν τριβήλου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν ἀνασκαφὴν ἐξωτερικῶς τοῦ κτηρίου, τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπίχωσιν 2.40 μ., διεπιστώθη ὅτι οὗτοι προχωροῦν πρὸς Δυσμάς (εἰκ. 1), ἀπεκαλύφθησαν δὲ εἰς μῆκος 1.70 μ., ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ βασιλικὴ Α ἔφερεν, ὡς συνήθως, νάρθηκα πρὸ τοῦ κυρίου σώματος αὐτῆς, ὅστις ὅμως, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, δὲν ἀνεσκάφη ὁλόκληρος.

Ἐντὸς τῆς καλυπτούσης τὸν νάρθηκα ἐπιχώσεως καὶ εὐθὺς πρὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίου σώματος ἀπεκαλύφθησαν α) τμῆμα περιθύρου μετὰ γλυφῶν καὶ κοσμήματος, β) δύο ὁλόσωμοι κορμοὶ κιόνων μήκους 3.53 μ., κάτω διαμέτρου 0.59 μ. καὶ ἄνω διαμέτρου 0.515 μ. ἀνήκοντες εἰς τὰς κιονοστοιχίας τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, γ) εἰς τὸ κέντρον τοῦ μεσαίου ἀνοίγματος μαρμάρινος διαχωριστικὸς κιονίσκος παραθύρου (πίν. 57α), ὅπερ εὑρίσκετο εἴτε εἰς τὸν ὄροφον τοῦ νάρθηκος εἴτε εἰς τὸν νότιον τοῖχον τῆς βασιλικῆς.

Συνεχιζομένης μετὰ ταῦτα τῆς ἀνασκαφῆς ἐσωτερικῶς τῆς βασιλείου πύλης παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν εὑρέθη γωνιαία μαρμαρίνη πλάξ, πάχους 0.27 μ.

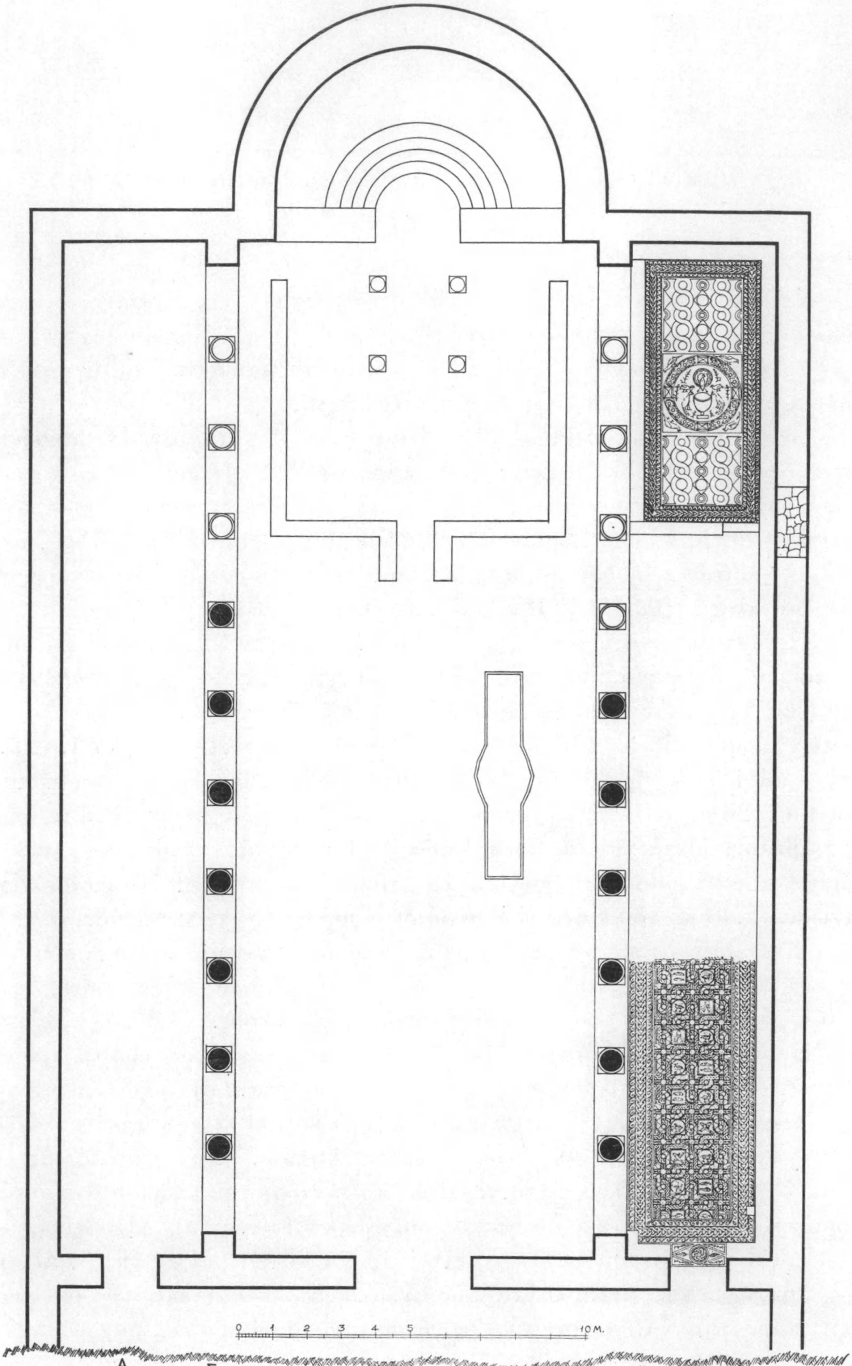

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Α μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1967.

καὶ μήκους 0.60 μ., κοσμουμένη εἰς τὸ μέσον δι' ἀναγλύφου σταυροῦ (πίν. 57β) προερχομένη πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐπιστέψεως ἄκρας παραστάδος. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης δύο ἀκόμη ὁλόσωμοι κορμοὶ κιόνων μήκους 3.53 μ. κάτω διαμέτρου 0.59 μ. καὶ ἄνω 0.515 μ. ἀνήκοντες καὶ αὐτοὶ εἰς τὰς κεντρικὰς κιονοστοιχίας, ὡς ἐπίσης καὶ ἓν ὡραιότατον κορινθιακὸν κιονόκρανον καὶ δύο κιονίσκοι ἐξ ἀτρακίου λίθου (Χασάμπαλι) ὡς καὶ δύο ἄλλοι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν τμήματα μαρμαρίνων θωρακίων, μία ἰωνικὴ βάσις καὶ ἓν ἰωνικὸν κιονόκρανον μετὰ τοῦ ἐπιθήματος.

Συνεχισθείσης μετὰ ταῦτα πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τε μέσου καὶ τῶν πλαγίων κλιτῶν διεπιστώθη, ὅτι τὸ μὲν δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἐκαλύπτετο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ὧν διακρίνονται σαφῶς τὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ κάτωθεν κονιάματος, τῶν δὲ πλαγίων κλιτῶν διὰ πολυχρώμων ψηφιδωτῶν μετὰ πλήθους ὑδροβίων πτηνῶν καὶ ἰχθύων. Τῶν χωριζουσῶν τὴν βασιλικὴν εἰς τρία κλίτη κιονοστοιχιῶν ἀπεκαλύφθησαν οἱ στυλοβάται. Ἐπὶ τοῦ βορείου ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν κατὰ χώραν ἑπτὰ ἐκ τῶν 10 ἐν συνόλῳ βάσεων κιόνων καὶ ἓξ ἐν συνόλῳ ἐπὶ τοῦ νοτίου (εἰκ. 1). Ἐπὶ τῶν βάσεων αὐτῶν ἵσταντο μαρμάρινοι κίονες ἐξ ὁλοσώμων κορμῶν ὕψους 3.53 μ., κάτω διαμέτρου 0.59 καὶ ἄνω 0.515 μ. Ἐκ τῶν κορμῶν τούτων εὑρέθησαν ἑπτὰ ἀτάκτως ἐρριμμένοι παρὰ τὰς βάσεις των εἴτε ἐντὸς τοῦ μέσου κλίτους εἴτε ἐντὸς τῶν πλαγίων κλιτῶν (πίν. 58α.β). Ἐπὶ τῶν κορμῶν ἔβαινον κορινθιακὰ κιονόκρανα (πίν. 59α), ἐκ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ὀκτὼ μετ' ἐπιθήματος κοσμουμένου ἑκατέρωθεν διὰ σταυροῦ (πίν. 59β) [1], ἐκ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ἑπτά, καλῶς διατηρούμενα τεμάχια. Πλὴν τῶν μεγάλων κορμῶν ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ τοῦ μέσου κλίτους ἔφερεν εἰς φῶς καὶ μικροτέρους κορμούς, ἐκ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν 4 ὁλόσωμοι ὕψους 3.00 μ., κάτω διαμέτρου 0.47 καὶ ἄνω 0.37 μ., εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἔχει καταπέσει παρὰ τὴν βάσιν του (πίν. 59γ), ὡς καὶ ἀνήκοντα εἰς αὐτοὺς 12 ἰωνικὰ μετ' ἐπιθήματος κιονόκρανα, κοσμούμενα ἐν τῷ μέσῳ δι' ἀναγλύφου σταυροῦ (πίν. 59γ καὶ 60α). Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν μαρμάριναι κυματιοφόροι πλάκες (πίν. 60β), πάχους 0.215 μ., μήκους 1.08 μ. καὶ πλάτους 0.78 μ., αἵτινες πιθανώτατα ἐχώριζον τὸν κάτω ἀπὸ τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἵσταντο οἱ μικρότεροι ἰωνικοὶ κίονες τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἀποδεικνύεται κατὰ ταῦτα, ὅτι ἡ βασιλικὴ Α ἔφερεν ὑπεράνω τῶν κλιτῶν καὶ τοῦ νάρθηκος δεύτερον ὄροφον. Ἦτο λοιπὸν μία καθαρῶς ἑλληνιστικοῦ τύπου βασιλική. Τόσον τῶν κάτω κορινθιακῶν κιονοστοιχιῶν,

---

[1] Ἡ εἰκ. 53 τοῦ Ἔργου 1967, σ. 57, ἐκ παραδρομῆς ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἐπίθημα τῶν κορινθιακῶν κιονοκράνων ἐνῷ πρόκειται περὶ ἐπιστέψεως ἄκρας παραστάδος.

ὅσον καὶ τῶν ἄνω ἰωνικῶν τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενὰ ἐφράσσοντο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν (θωρακίων), αἵτινες ἐκοσμοῦντο διὰ μεγάλων ἀναγλύφων σταυρῶν (πίν. 61α). Πολλὰ τεμάχια τούτων διεσώθησαν, ἐν οἷς καὶ δίδυμα (Ἔργον 1936, εἰκ. 33, 34, 35· ΠΑΕ 1966, πίν. 26α.β).

Γενικῶς τόσον πλούσια εἶναι τὰ εὑρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς βασιλικῆς Α, ὥστε ἐπιτρέπουσι καὶ τὴν μερικὴν ἀναστήλωσιν τῶν κιονοστοιχιῶν αὐτῆς.

Ἄλλο σπουδαῖον ἐπίτευγμα τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τῆς βάσεως τοῦ ἄμβωνος αὐτῆς περὶ τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ πρὸς τὸ νότιον μέρος αὐτοῦ (εἰκ. 1). Ὁ ἄμβων οὗτος (πίν. 61γ), ὁλικοῦ μήκους 5.89 μ., ἔφερε πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Δυσμὰς ἀνὰ μίαν στενὴν (1.10 μ.) κλίμακα ἀνόδου εἰς τὴν ἐξέδραν αὐτοῦ, ἥτις εἶχε σχῆμα ἑξαγώνου ἐξώστου, τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν καί τινα τεμάχια ἐκ τῆς ἀνωδομῆς (πίν. 61β).

Ἄλλο ἐπίσης σημαντικὸν εὕρημα ὑπῆρξαν πολλὰ τεμάχια ἐγχρώμων ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς λόγῳ τοῦ ἄνευ κουρασανίου κονιάματος αὐτῶν.

Τέλος ἐξηκριβώθη 1) ἡ εἰς τὴν κυκλικὴν ἁψῖδα τοῦ ἱεροῦ ὕπαρξις συνθρόνου (πίν. 62α) μετὰ ὑπογείου ἡμικυκλικοῦ διαδρόμου, 2) τὸ εἰς σχῆμα πεῖ σχέδιον τοῦ τέμπλου, τὸ ὁποῖον ἔφερε τρεῖς θύρας: μίαν κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν (βασίλειον) μὲ δικιόνιον προστῷον καὶ ἄλλας δύο εἰς τὸν πρὸς τὴν ἁψῖδα τοῦ ἱεροῦ χῶρον τῶν πλαγίων του πλευρῶν (εἰκ. 1), 3) αἱ ἐν τετραγώνῳ βάσεις κιόνων τοῦ στεγάζοντος τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν κιβωρίου, τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν καὶ ἐτέθησαν εἰς τὴν θέσιν των τὰ 4 τεμάχια τῶν ἐξ ἀτρακίου λίθου (Χασάμπαλι) κιονίσκων (εἰκ. 1 καὶ πίν. 62β) καὶ 4) μικρὸν κιονόκρανον ἐκ τῶν στηριζόντων τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν ποδῶν.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν πλαγίων κλιτῶν ἔφερεν εἰς φῶς, ἰδίᾳ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῶν ἄκρον, καλῶς διατηρούμενα πολύχρωμα ψηφιδωτά. Τὰ κλίτη περιβάλλει διπλοῦν πλαίσιον ἀποτελούμενον ἐκ πλατέος ἁλυσοειδοῦς πλοχμοῦ ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς τοῦ ὁποίου τρέχει ἀνὰ εἷς στενότερος σπειρομαίανδρος (εἰκ. 1). Τὰ πλαίσια ταῦτα περιβάλλουν τρία τετράγωνα διάχωρα, ἐντὸς τῶν ὁποίων σχεδιάζονται ποικίλαι συνθέσεις. Οὕτως εἰς τὸ νότιον κλῖτος τὸ μὲν ἄκρον ἀνατολικὸν διάχωρον ὡς καὶ τὸ τρίτον (εἰκ. 1 καὶ πίν. 64α) πληροῦνται διὰ συνθέτου γεωμετρικοῦ πλέγματος ἐκ ῥόμβων, συριακῶν τροχῶν καὶ κύκλων (πίν. 63 καὶ 64α), ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰκονίζονται πτηνά, ἰχθύες, σηπίαι καὶ γεωμετρικὰ πλέγματα (πίν. 63β καὶ 64α), τὸ δὲ ἀμέσως μετ' αὐτὸ τετράγωνον (εἰκ. 1) φέρει ἐντὸς ἐγγεγραμμένον στέφανον ἐκ φύλλων καὶ ἀνθέων (εἰκ. 2 καὶ πίν. 65) περιβάλλοντα μέγαν κάνθαρον πλήρη ὕδατος, ἐπὶ τοῦ τοῦ ὁποίου ἐπικάθηται παγώνιον μὲ κυκλικῶς ἀνοικτὴν τὴν

οὐράν του, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου δύο ἄλλα παγώνια μὲ κλειστὴν οὐρὰν αἰωροῦνται ἑκατέρωθεν τοῦ κανθάρου ἐπιχειροῦντα νὰ πίωσιν ἐκ τοῦ ἐντὸς αὐτοῦ ὕδατος. Τὰ μεταξὺ τῶν παγωνίων, τοῦ κανθάρου καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὰ στεφάνου κενὰ πληροῦνται διὰ μικροτέρων πτηνῶν σπευδόντων καὶ

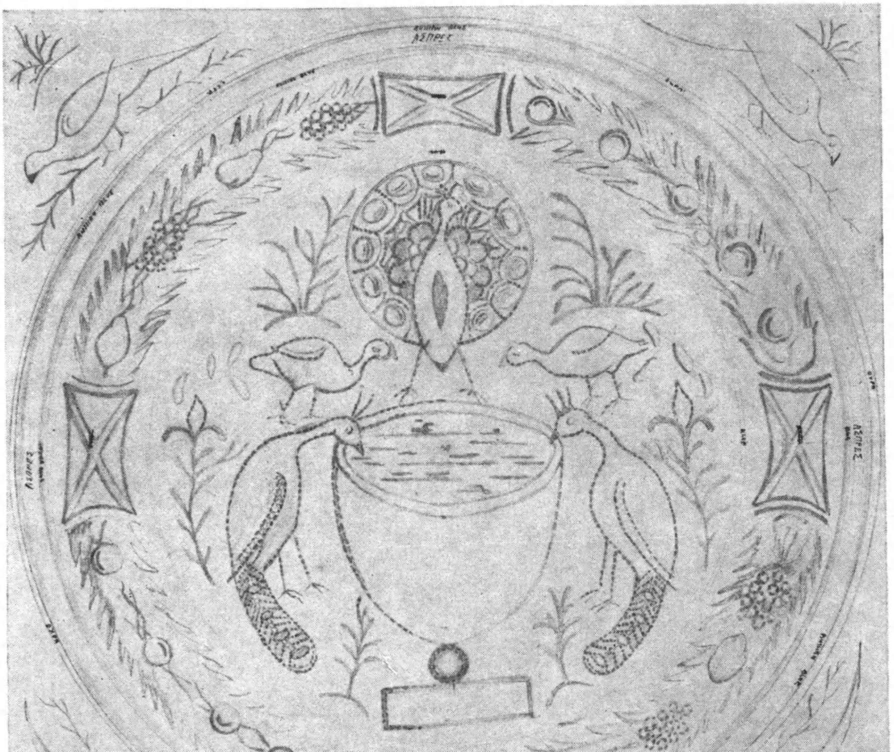

Εἰκ. 2. Ἡ διακόσμησις τοῦ δευτέρου ἀπ' Ἀνατολῶν διαχώρου.

τούτων πρὸς τὸν κάνθαρον, ὡς καὶ διὰ φυλλοφόρων κλάδων (πίν. 64β). Τέλος τὰ μεταξὺ τοῦ στεφάνου καὶ τοῦ περιγεγραμμένου τετραγώνου κενὰ πληροῦνται διὰ παγωνίων καὶ κλαδίσκων (πίν. 66α). Ἀνάλογος εἶναι ἡ διάταξις τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ βορείου κλίτους. Κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν τὰ ὡραιότατα αὐτὰ ψηφιδωτὰ τῆς βασιλικῆς ἐστερεώθησαν καταλλήλως διὰ τοῦ εἰδικοῦ ψηφωτοῦ τῆς Ἀρ-

χαιολογικῆς Ἑταιρείας Δημ. Σκόρδου. Ὁ αὐτὸς ἔμπειρος τεχνίτης ἐπεμελήθη καὶ τῆς, ἀποφάσει τοῦ Ἀρχαιολ. Συμβουλίου, ἀποσπάσεως καὶ μεταφορᾶς εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας τοῦ εἰς ἀπόστασιν περίπου 150 μ. νοτίως τῆς βασιλικῆς ἀποκαλυφθέντος ῥωμαϊκοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ εἰκονίζοντος τὴν ἁρπαγὴν τῆς Εὐρώπης (Ἔργον 1967, εἰκ. 65), ὅπερ καὶ καταλλήλως ἐστερεώθη.

Ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, πεζούλιον πλάτους 0.41 μ. καὶ ὕψους 0.48 μ. περιβάλλει ἐσωτερικῶς τοὺς τοίχους τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς. Ἐπὶ τῶν τοίχων τούτων ἀνευρέθη γραπτὴ ἔγχρωμος διακόσμησις ἐκ κύκλων φερόντων διασταυρούμενα τρίγωνα καὶ τετράγωνα (πίν. 66β).

Προσθέτομεν ἐν τέλει ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ πέριξ αὐτῆς χώρου εὑρέθησαν καί τινα παλαιοχριστιανικὰ νομίσματα, τὰ ὁποῖα, εὐγενῶς προσφερθεῖσα, διέγνωσεν ἡ Διευθύντρια τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου κυρία Μ. Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου. Εἶναι δὲ ταῦτα δύο ἀσσάρια τοῦ Ἀρκαδίου (395-408) καὶ πεντανούμιον Ἀναστασίου τοῦ Α' (491-518) χρήσιμα διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς βασιλικῆς.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Γ. ΣΤΙΚΑΣ

9. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΣ ΘΡΑΚΗΣ

(Πίν. 67 - 73)

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀνιχνευτικοῦ χαρακτῆρος ἀνασκαφὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσημβρίαν, ὡς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα σημεῖα τῆς περιοχῆς, ἰδίᾳ δὲ πρὸς Δυσμὰς ταύτης, δηλ. ἀνατολικῶς τοῦ Ἰσμάρου (Μαρώνεια).

Εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα τὸ μνημεῖον (;) (1966) ἐγένετο καθαρισμὸς ἐκ τῶν χωμάτων τῶν στρατιωτικῶν χαρακωμάτων, ἅτινα ἠμπόδιζον τὴν θέαν τῆς ἀποκαλυφθείσης πέρυσι προσόψεως τούτου. Ἡ ἐργασία συνεχίσθη εἰς βάθος, ἀπεκαλύφθη δὲ πλήρως ἡ σωζομένη μόνον ἐπὶ μήκους 3.60 μ. πρόσοψις, ἡ ὁποία ἑδράζεται ἐπὶ θεμελίου ἐκ μελανοτέφρου τοπικοῦ λίθου, ἐκτεινομένου μέχρι 5.65 μ. πρὸς Δυσμάς, ἐν συνεχείᾳ δὲ καμπτομένου πρὸς Βορρᾶν, ἄγνωστον μέχρι ποίου σημείου, καθ' ὅσον δὲν ἠρευνήθη περαιτέρω (πίν. 67α). Συνεχομένως πρὸς τὸ ἀνατολικὸν πέρας καὶ καθέτως τῆς προσόψεως, δηλ. πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη ὁμοίας κατασκευῆς τοῖχος ἐκ δύο σειρῶν δόμων καὶ εἰς μῆκος 2.50 μ., περαιτέρω δὲ πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐπὶ μήκους 1.80 μ., σώζεται μόνον ἡ θεμελίωσις, τοῦ ὑπολοίπου, ἐὰν δὲν εἶναι τὸ τέλος, καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ σφοδροτάτου πάντοτε ἐκεῖ νοτίου θαλασσίου ρεύματος (πίν. 67β). Ὡς ἐκ τούτου προφανῶς δὲν πρόκειται περὶ μνημείου (;) ἀλλὰ περὶ κτίσματος ἔχοντος ἄλλην ἀποστολήν, τοῦτο ὅμως θέλει καταδειχθῇ μετὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψίν του. Κυριώτερα εὑρήματα ἦσαν ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων, ἐρυθρωπά, ὄστρακον μὲ μαίανδρον, βελοειδὲς ἀντικείμενον ἐκ χαλκοῦ κλπ.

Ἀνατολικῶς καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ μνημεῖον (;) εἶχον ἐπισημανθῇ (1966) ἓξ χωρίσματα, πιθανῶς καταστήματος ἀγορᾶς, τὰ ὁποῖα ἦσαν διαφόρων διαστάσεων καὶ σχήματος, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἐφετινὴ ἔρευνα (σχέδ. εἰκ. 1 καὶ πίν. 68α). Ἐκ τούτων ἠρευνήθησαν ἔτι περισσότερον τὰ τέσσαρα πρῶτα, ἐκ Ν. ἀριθμούμενα, καὶ μέχρι τοῦ ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων πλακῶν σχιστολίθου δαπέδου των.

Τὸ α΄ χώρισμα, τοῦ ὁποίου τμῆμα μόνον σώζεται, ἠρευνήθη ἐπιφανειακῶς, ἤτοι καθ' ὃ σημεῖον ἦτο δυνατὸν τοῦτο μόνον. Εὑρήματα: χαλκῆ αἰχμὴ βέλους, ὄστρακα μελαμβαφῆ, ὡς καὶ ὀλίγα προϊστορικῶν ἀγγείων.

Εἰς τὸ β΄ χώρισμα ἀνευρέθησαν κέραμοι στέγης, τμήματα εἰδωλίων,

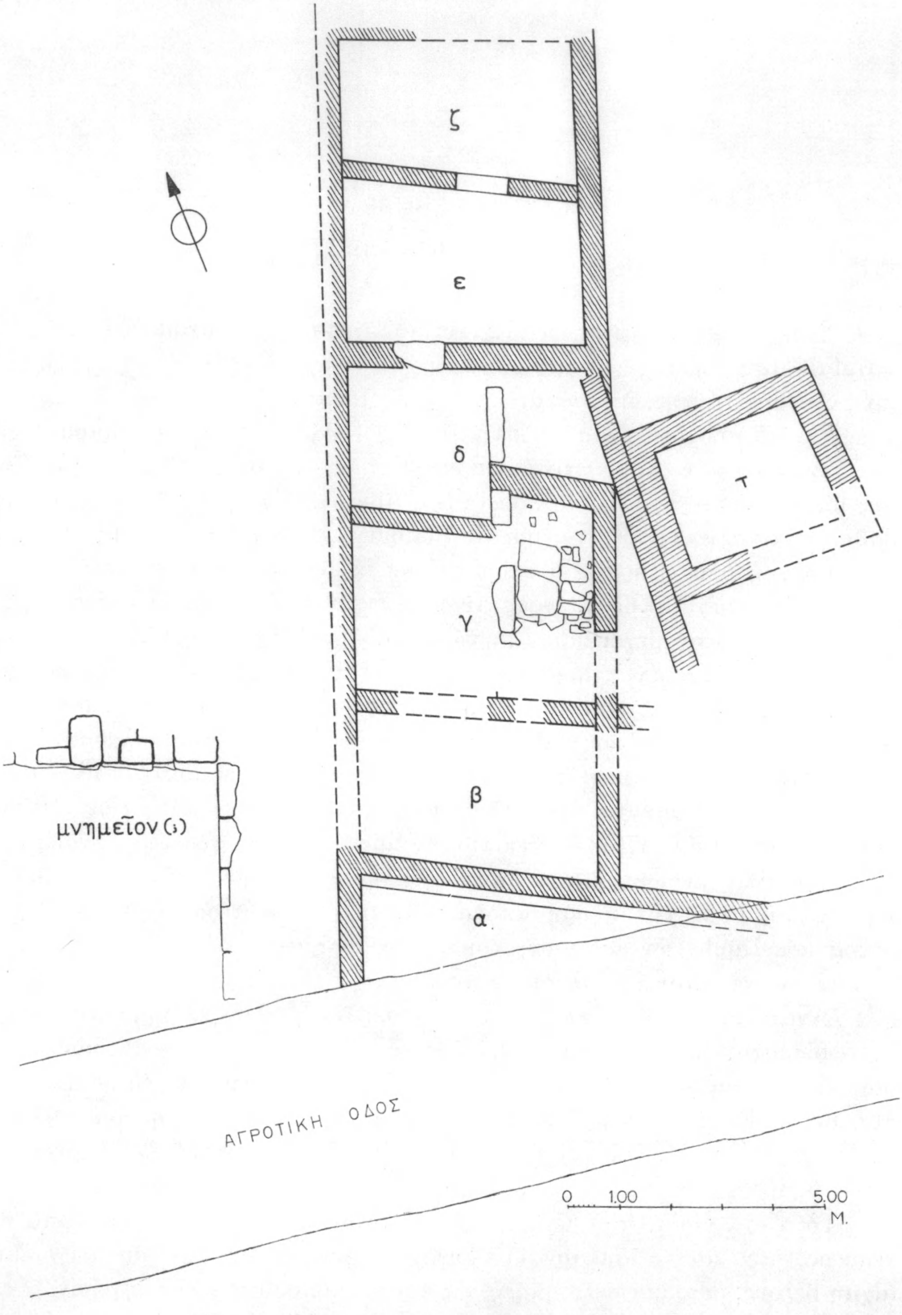

Εἰκ. 1. Μνημεῖον (;) καὶ χωρίσματα ἀγορᾶς.

ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, μελαμβαφῆ, τμῆμα μαρμαρίνης λεκανίδος, δυσδιάκριτα χαλκᾶ νομίσματα, ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων, ὡς καὶ ὀλίγα προϊστορικά.

Εἰς τὸ γ' χώρισμα ὁμοίως ἀνευρέθησαν πλῆθος τεθραυσμένων κεράμων στέγης, μολύβδινον ἐφθαρμένον νόμισμα, ὄστρακα μελαμβαφῆ, μεγαρικῶν σκύφων, χαλκῆ πόρπη θρυμματισμένη, εἰς τὴν ἀνατολικὴν δὲ πλευρὰν δόμος ἐξ ἀσβεστολίθου μετὰ τόρμου, ὡς καὶ μέγας ὀρθογώνιος λίθος (;), σχετιζόμενος προφανῶς πρὸς τὸ ἀνατολικῶς τῶν γ' καὶ δ' χωρισμάτων ἐπιφανειακῶς μόνον ἀνασκαφὲν τετράπλευρον νεωτέρων χρόνων (σχέδ. εἰκ. 1, Τ).

Εἰς τὸ δ' χώρισμα, ὅπερ ἀνεσκάφη μερικῶς, εὑρέθη πλῆθος τεθραυσμένων κεράμων στέγης, ὡς καὶ ὄστρακα μεγαρικὰ καὶ μελαμβαφῆ.

Εἰς ἀπόστασιν περίπου 100 μ. ΒΑ. τοῦ μνημείου (;) εἶχεν ἐπισημανθῆ (1966) τμῆμα μόνον κτίσματος. Τὸ ὑπερμέτρως διαταραγμένον τῆς θέσεως ταύτης ἐκ τῶν πολεμικῶν ὀρυγμάτων ἐξεκαθαρίσθη ἐκ τῆς πυκνοτάτης ἀγρίας βλαστήσεως, πρὸς Νότον, μέχρι τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ, ἐνῷ εἰς μικρὸν μόνον μῆκος πρὸς Δυσμάς, ἀνεσκάφη δὲ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ταύτην (πίν. 68β). 'Απεκαλύφθη οὕτω ἐπιμεμελημένης κατασκευῆς τοῖχος ἐκ μικρῶν ἀσβεστολίθων, μήκους 33 μ. καὶ πλέον, πρὸς Ν. (σχέδ. εἰκ. 2, II), (σωζ. ὕψ. 0.50 - 1.10 μ.), ὁμοίας δὲ κατασκευῆς καὶ μέχρι μήκους 10.20 μ. πρὸς Δυσμάς (σχέδ. εἰκ. 2, III). Εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν σχηματιζομένην γωνίαν καὶ ἐξωτερικῶς ταύτης ἀπεκαλύφθη τετράγωνον κτίσμα (Πύργος ;), ἀγνώστου προορισμοῦ, περικλεῖον αἴθουσαν, διαστ. 4.40 × 3.60 μ., μὲ ἄνοιγμα - εἴσοδον πρὸς Νότον (σχέδ. εἰκ. 2, I). 'Η αἴθουσα ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 0.50 μ. ἐκ τῆς ὑψηλοτέρας σειρᾶς δόμων. Τεμάχια κεράμων, ὄστρακον μὲ διακόσμησιν ἄνθους καὶ τμήματα μικρὰ ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος πάχ. 0.005 μ., ὡς καί τινα ὄστρακα μελαμβαφῆ ἦσαν τὰ εὑρήματα.

'Εσωτερικῶς ἤρχισεν ἀποκαλυπτόμενον εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. ἐκ τοῦ πρὸς Νότον ἐκτεινομένου τοίχου ἕτερον κτίσμα, περιμετρικῶς μόνον ἀνασκαφέν, διαστ. 6.90 × 3.80 × 4 × 8.50 μ. (σχέδ. εἰκ. 2, IV). Κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ὡς ἄνω εὑρέθησαν γενικῶς ὄστρακα μελαμβαφῆ, μεγαρικά, ὀλίγα προϊστορικὰ εἰς τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν ἄκρον, ὡς καί τινα χαλκᾶ νομίσματα ἐφθαρμένα, τμήματα λύχνων, λαβαὶ διαφόρων ἀγγείων.

'Εκ τῆς ὅλης, μέχρι τῆς στιγμῆς βεβαίως, ἐμφανίσεως τῶν κτισμάτων εἰς τὴν θέσιν ταύτην δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται περὶ τμήματος χώρου μεγάλων διαστάσεων, περικλειομένου διὰ τοίχου ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν, προφανῶς δὲ σχετιζομένου καὶ συνδεομένου ἀμέσως καὶ πρὸς τὸ μνημεῖον (;), ὡς καὶ τὰ χωρίσματα τῆς ἀγορᾶς, ἐπιβάλλεται δὲ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἄμεσος συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς ἐνταῦθα πρὸς καλυτέραν ἐξακρίβωσιν τῆς καταστάσεως.

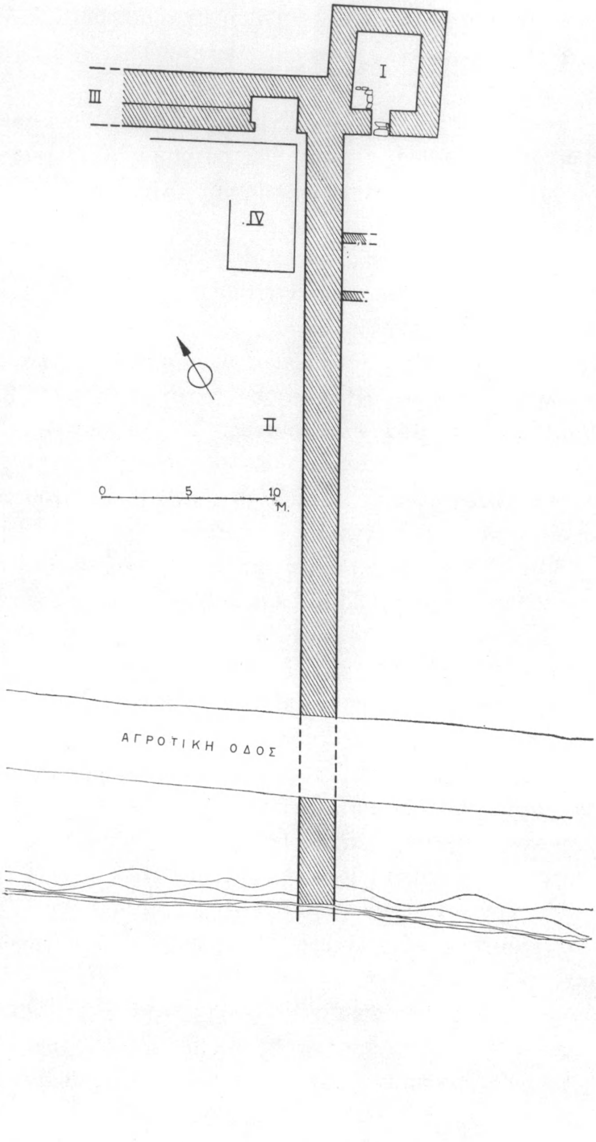

Εἰκ. 2. Τοῖχοι πρὸς Α. καὶ Β. Πύργος (;).

Εἰς τὸν ἀγρὸν Σοφόγλου, ἔνθα τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον, ἡ ἔρευνα συνεχίσθη ἐπὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος - τάφου (;), ἔνθα εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος προϊστορικὰ ἀγγεῖα (σχέδ. εἰκ. 3, Α). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐξεκαθαρίσθη πλήρως ὁ πέριξ τοῦ τάφου κυκλικὸς ἐπίσης ἐκ σχιστολίθων τοῖχος - περίβολος (σχέδ. εἰκ. 3, Β), εἰς ἱκανὴν δὲ ἀπόστασιν

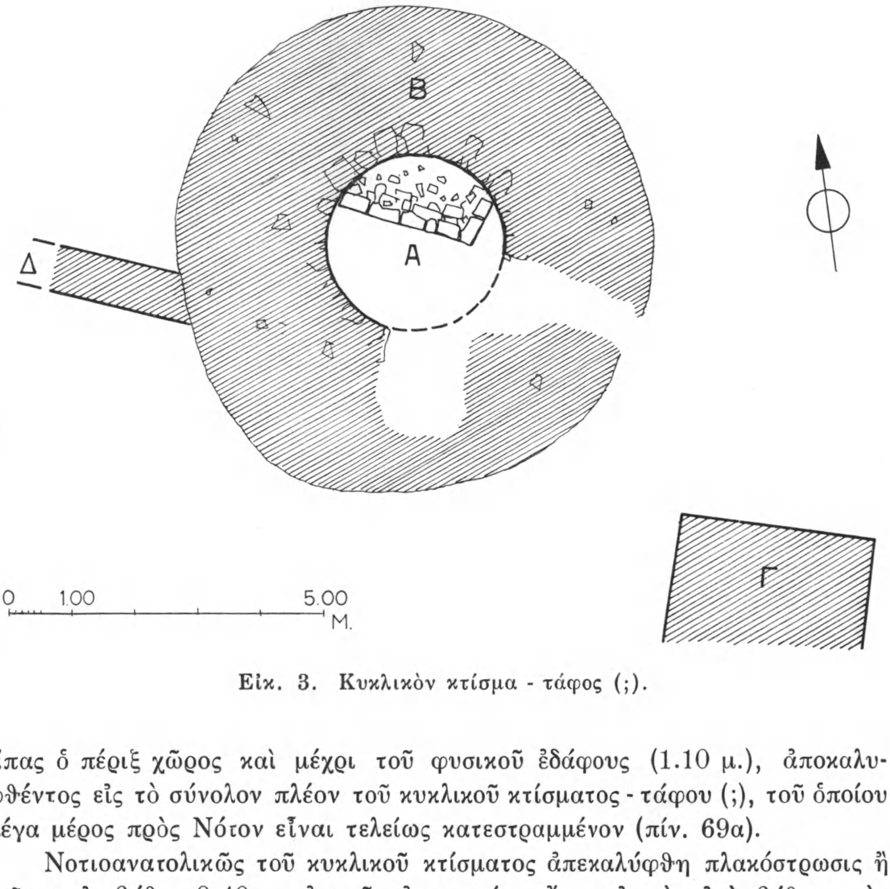

Εἰκ. 3. Κυκλικὸν κτίσμα - τάφος (;).

ἅπας ὁ πέριξ χῶρος καὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (1.10 μ.), ἀποκαλυφθέντος εἰς τὸ σύνολον πλέον τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος - τάφου (;), τοῦ ὁποίου μέγα μέρος πρὸς Νότον εἶναι τελείως κατεστραμμένον (πίν. 69α).

Νοτιοανατολικῶς τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος ἀπεκαλύφθη πλακόστρωσις ἢ τοῖχος εἰς βάθος 0.40 μ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας, ἤτοι εἰς τὸ αὐτὸ βάθος πρὸς τοῦτο (σχέδ. εἰκ. 3, Γ), ἐνῷ πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ τμῆμα χαμηλοῦ τοίχου ἐκ σχιστολίθων, ὁμοίων πρὸς τοὺς τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος, διαστ. 0.80 μ. πλ., 0.35 μ. βάθ. καὶ 2.00 μ. μήκ., χωρὶς νὰ σημαίνηται ἀκριβῶς ἡ σχέσις του πρὸς τὸν περίβολον (σχέδ. εἰκ. 3, Δ).

Γενικῶς διάφορα ἦσαν τὰ εὑρήματα, ὡς ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, νομίσματα χαλκᾶ ἐφθαρμένα, πόρπαι (πίν. 70) καὶ ἄλλα χαλκᾶ ἀντικείμενα

νεωτέρων χρόνων, εὑρεθέντα ὁμοῦ μετὰ προϊστορικῶν εἰς τὰ ὑψηλότερα στρώματα, προφανῶς ἐκ τῆς ἀναμείξεως τούτων παλαιότερον, καθ' ὅσον τὰ χώματα ἦσαν τεταραγμένα ἐκ λαθροανασκαφῶν. Μέγα ὅμως πλῆθος ὀστράκων προϊστορικῶν εὑρέθη πρὸς Νότον καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου, ὡς καὶ πρὸς ΝΑ. Ἀλλὰ τὸ ἐκπληκτικώτερον εὕρημα ἦτο προϊστορικὸν εἰδώλιον θεότητος, ὕψ. 0.15 μ. (πίν. 69β), εὑρεθὲν εἰς βάθος 0.90 μ. καὶ περὶ τὰ 0.50 μ. πρὸς Νότον τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων συνάγεται ὅτι πρόκειται περὶ τάφου προϊστορικοῦ, συληθέντος πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ὅτε καὶ τὸ περιεχόμενόν του ἀπερρίφθη εἰς τὸ πρὸς Νότον καὶ ΝΑ. σημεῖον ἐκτὸς τοῦ περιβόλου.

Εἰς τὸν ἀγρὸν Μ. Τσαμπάζη, πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ τείχους τῆς πόλεως, συνεχίσθη ἡ περυσινὴ ἔρευνα ἐπὶ ἐκτάσεως 2 × 5 μ. καὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Εὑρέθησαν ὄστρακα μελαμβαφῆ, ὡς καὶ παρὰ πολλὰ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων μὲ ποικίλας παραστάσεις, ἀγνῦθες καὶ τμῆμα κεράμου μὲ ἀνθεμωτὴν διακόσμησιν (πίν. 71α), ἐπίσης πολλαὶ λαβαὶ ἀμφορέων ἄνευ σφραγίδων.

Ἐκτὸς τοῦ μέχρι σήμερον γνωστοῦ τείχους τῆς πόλεως (Γ. Μπακαλακης, Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, 1959 - 1960, σ. 12 - 13, εἰκ. 3) ἀνεκαλύφθη καὶ ἕτερον τμῆμα τούτου, ἀρχόμενον ἐκ τοῦ παρὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον «σκοτεινὸν ρεῦμα» βραχίονος τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους, ὅπου εἶναι καὶ λίαν κατεστραμμένον (πίν. 72). Ἐν ἀρχῇ ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς ΒΑ. καὶ ἐν συνεχείᾳ, περιβάλλον τὸν ἔναντι ἀρκετὰ ἐκτεταμένον λόφον, καταλήγει εἰς τὸν πρὸς Ν. ἐξαιρετικῶς κρημνώδη βράχον, πρὸς τὴν θάλασσαν (πίν. 71β), εἰς τὸ κοινῶς λεγόμενον «πέσιμο τῆς νύφης» ἢ «πέσιμο τοῦ ταύρου», προφανῶς ἐκ τῆς πτώσεως γαμηλίου τινὸς πομπῆς, δεδομένου ὅτι, μέχρι πρό τινων δεκαετηρίδων, ἐκ τοῦ σημείου τούτου διήρχετο καὶ ἡ δημοσία ὁδὸς Ἕβρου - Ἀλεξανδρουπόλεως - Μάκρης - Κομοτηνῆς - Ξάνθης - Νέστου ποταμοῦ παραλλήλως ἢ καὶ συμπίπτουσα ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν ἱστορικὴν Ἐγνατίαν ὁδόν.

Εἰς τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν ΝΑ. τμῆμα τοῦ χώρου καὶ εἰς κρημνώδη περιοχὴν ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Χ. Γιουσούφη ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐντὸς τάφρου (3 × 3 μ.) καὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (0.40 μ.), εὑρέθησαν δὲ ὄστρακα μελαμβαφῆ, βάσεις ἀμφορέων, ὡς καὶ λαβαὶ αὐτῶν ἄνευ σφραγίδων.

Εἰς τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ νεκροταφείου, πλησίον τοῦ χειμάρρου, ἐπεσημάνθη τάφος μεγάλων διαστάσεων, ἐκ τῆς ἐπιφανείας, τοῦ ὁποίου περι-

συνελέγησαν ὄστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων, ὁμοίων πρὸς τὰ τοῦ ἀγροῦ Σοφόγλου.

'Επιβάλλεται ἔρευνα τοῦ σημείου τούτου καὶ τῶν πέριξ, καθ' ὅσον ἐκεῖ πλησίον, ὡς λέγεται, εὑρέθησαν προπολεμικῶς πολλοὶ τάφοι καὶ μάλιστα πολὺ «πλούσιοι».

Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἀγροφυλάκων τῆς περιοχῆς 'Α. Καραλιώτη καὶ 'Α. Μουστάκα, ἀνεζητήθησαν τάφοι δυτικῶς τοῦ νεκροταφείου καὶ πέρα τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Πέραμα κατερχομένου χειμάρρου, κοινῶς Σαπλὶ - Ντερέ, ὡς καὶ εἰς τὸν πρὸς Νότον αἰγιαλόν, ἀλλ' ἅπαντες οἱ ἐπισημανθέντες εἶχον συληθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ξενικὴν κατοχήν, ὡς λέγεται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων.

Δυτικώτερον, πάντοτε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἐπιβλητικώτατα δεσπόζοντος ὀρεινοῦ ὄγκου τοῦ 'Ισμάρου (Μαρώνεια) (πίν. 73α), εἰς τὴν περιφέρειαν «Βρύση Μουσᾶ» καὶ Μεσαιωνικοῦ Πύργου (πίν. 73β), μὲ τὴν πολύτιμον βοήθειαν τοῦ ἀρχαιοφύλακος 'Α. Πλιάου, ἐπεσημάνθησαν τάφοι ἐξ ἀσβεστολίθου εἰς σειράς, βορείως πάντοτε τοῦ σημερινοῦ δρόμου, ἀπὸ Μεσημβρίας πρὸς Πετρωτά, ὅπου τὸ ἐκ θάμνων πρίνου δάσος κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς. Νοτίως τοῦ δρόμου τούτου καὶ πρὸς τὸν αἰγιαλόν, εἰς τὴν τοποθεσίαν «Γάτος» (πίν. 73γ), ἔνθα μικρὸς λιμήν, παρετηρήθησαν κτίσματα ἐντὸς χώρου κεκαλυμμένου διὰ πυκνοτάτων θάμνων, πρὸς τὸν πρὸς 'Ανατολὰς δὲ κρημνώδη ὄγκον, ἡμικυκλικὸν κατασκεύασμα - βάσις ἐκ τοπικῶν λευκῶν λίθων.

'Ολίγον ὑψηλότερον τούτου διακρίνονται θεμέλια τετραγώνου οἰκοδομήματος, ὁμοίως ἐκ λευκῶν λίθων. 'Εντὸς ἀγροῦ τῆς ἰδίας περιοχῆς περισυνελέγησαν ἐνδιαφέροντα ὄστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων.

Γενικῶς ἡ περιοχὴ αὕτη παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, πιθανὸν δὲ νὰ εἴμεθα ἐπὶ τὰ ἴχνη πολίσματός τινος, ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ 'Ηροδότου, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ὁπωσδήποτε μελλοντικῶς.

ΑΝΔΡΕΑΣ Κ. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

10. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΛΕΣΒΟΥ

(Πίν. 74 - 84)

Ὀγδοήκοντα δύο ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ R. Koldewey ἀνασκαφὴν εἰς Μέσα τῆς Λέσβου ἐγένετο κατὰ τὸ ἐφετινὸν φθινόπωρον ἡ συμπλήρωσις αὐτῆς διὰ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ναοῦ (πίν. 74α).

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Boutan (Archives des missions scientifiques 5, 1856, σ. 311 - 313) ὁ ναὸς ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πλέον ἀξιόλογον μνημεῖον τῆς νήσου. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Koldewey κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1885 καὶ Ἰανουάριον τοῦ 1887 ἀπεκαλύφθη οὗτος κατὰ μέγα μέρος καὶ ἐγένετο γνωστὸς διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς δημοσιεύσεώς του (R. Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin 1890, σ. 47 - 61, πίν. 18 - 26).

Μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Koldewey ὁ ναὸς ἐγκατελείφθη καὶ βαθμηδὸν ἐπεχώσθη ὑπὸ τῆς ἰλύος καὶ τῆς σηπομένης φυτείας. Ὅτε ἀνέλαβον τὴν Περιφέρειαν, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1965, διεκρίνοντο μόνον τὰ ἐρείπια τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτισθῆ ἐπὶ τοῦ ναοῦ, καὶ ταῦτα ἐντὸς τῶν καλάμων καὶ τῶν λοιπῶν ὑδροχαρῶν φυτῶν.

Εἰς δύο περιόδους, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1966 καὶ 1967, ἐκαθαρίσθη, δαπάναις τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ὁλόκληρος ὁ ὑπὸ τοῦ Koldewey ἀνεσκαμμένος χῶρος, σαφῶς ὁριζόμενος ἀπὸ ΝΔ. διὰ δηλουμένου ἐν τῷ πίνακι 19 τοῦ μνημονευθέντος ἔργου του καὶ διατηρηθέντος μέχρι τοῦ 1967 μανδροτοίχου (Feldmauer). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτὸν εὑρέθησαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια τοῦ ναοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς, τὰ ὁποῖα προσετέθησαν εἰς τὰ ἤδη ὑπὸ τοῦ Σεραφεὶμ Χαριτωνίδου εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης μεταφερθέντα.

Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ ἐφάνη ἔτι ἐπιτακτικωτέρα ἡ ἀνάγκη τῆς ὁλικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ λήψεως τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν συντήρησίν του μέτρων. Ἄλλωστε τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῆς ἐν REA 62, 1960, σ. 285 - 315 δημοσιευθείσης μελέτης τοῦ καθηγητοῦ κ. Louis Robert, ὁ ναὸς τῶν Μέσων ἀπέκτα νέον ἐνδιαφέρον. Κατὰ τὸν κ. Robert, τὸ ἱερὸν τῶν Μέσων ἦτο τὸ ὁμοσπονδιακὸν ἱερὸν τῶν Λεσβίων, τὸ γνωστὸν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν (ἅπασαι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι ἔ. ἀ.) καὶ χρησιμεῦσαν ὡς ἄσυλον τοῦ ποιητοῦ Ἀλκαίου *«εὔδει[λ]ον τέμενος μέγα ξῦνον»*.

Ἡ ἀνασκαφή, ἀτυχῶς, ἤρχισεν εἰς λίαν προκεχωρημένην ἐποχὴν διὰ τὸν ἑλώδη τόπον τῶν Μέσων, τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου καὶ διήρκεσε μέχρι 20 Ὀκτωβρίου. Τὸ ἥμισυ τοῦ χρόνου κατηναλώθη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ναοῦ τὸ δὲ λοιπὸν εἰς δοκιμὰς καὶ ἀνασκαφὴν ἔξω τοῦ ναοῦ καὶ περισυλλογὴν τῶν διεσκορπισμένων ἀνὰ τὸν κόλπον τῆς Καλλονῆς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ.

1. Ο ΝΑΟΣ. Οὗτος, ὡς ἐλέχθη, εἶχεν ἀνασκαφῆ κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ Koldewey. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον ἀνεσκάφη τὸ ὑπολειπόμενον δυτικὸν τμῆμα τοῦ μνημείου.

Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν, ἄνευ ἐξαιρέσεως, νεώτεραι. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν μόνον βυζαντινὰ καὶ νεώτερα ὄστρακα, εἰς σχετικὴν ἀφθονίαν, προερ-

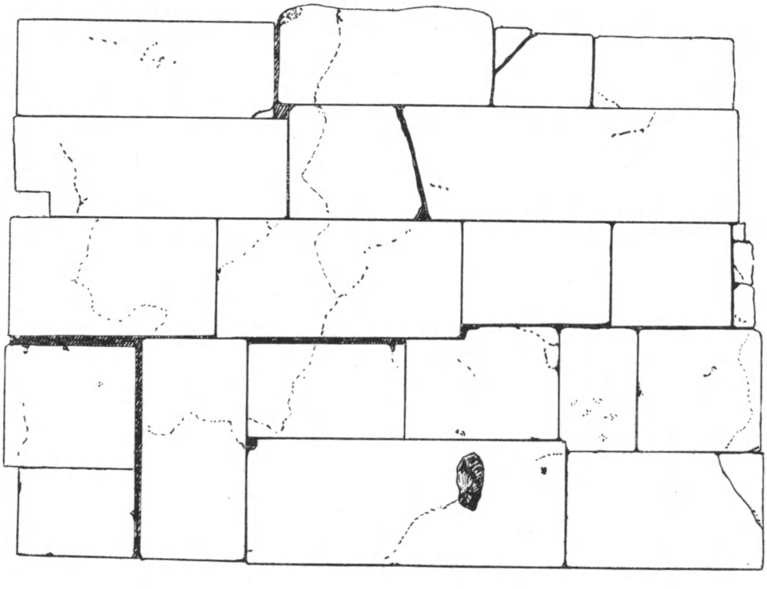

Εἰκ. 1. Νεώτερον κρηπίδωμα ἐπὶ τοῦ ναοῦ.

χόμενα κυρίως ἐκ τῶν προσκυνητῶν τοῦ Ταξιάρχου. Ἄφθονοι ἦσαν οἱ ἀργοὶ λίθοι ἐκ διαλελυμένων τοίχων ἀγροτικῶν κατασκευῶν (ντάμια). Ἐκ τῶν μελῶν τοῦ ναοῦ οὐδὲν σημαντικοῦ μεγέθους εὑρέθη, εἰμὴ τεμάχια μικρά, κυρίως τμήματα ραβδώσεων ἰωνικῶν κιόνων. Κατὰ τὸν χῶρον τοῦ ὀπισθοδόμου εὑρέθη τοῖχος νεώτερος βαίνων ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ πατῶν ἐπὶ τοῦ ναοῦ. Πλησίον τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ ναοῦ εὑρέθη, ἐπὶ τῶν

ἐπιχώσεων τοῦ ναοῦ κατεσκευασμένον, κρηπίδωμα ἐξ ἀρχαίων λίθων εἰκονιζόμενον ἐν τῷ σχεδ. εἰκ. 1 καὶ τῷ πίν. 74β. Διὰ τὴν προκεχωρημένην ἐποχὴν εἰς ἣν ἀνήκει εἶναι λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς. Τὸ μῆκος αὐτοῦ εἶναι 3.72 μ. τὸ δὲ πλάτος 2.92 μ. Πέριξ αὐτοῦ δὲν εὑρέθησαν θεμέλια ἢ τοῖχοι ὥστε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀνήκει εἰς πλακόστρωτον δάπεδον νεωτέρου οἰκήματος. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἔχει σχέσιν πρὸς ἀγροτικὴν κατασκευὴν καὶ ἐχρησίμευεν εἰς ἀγροτικὰς ἐργασίας. Μικροτέρων διαστάσεων κρηπίδωμα εὑρέθη ἔξω τοῦ ναοῦ, παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν αὐτοῦ, περιστοιχιζόμενον ὑπὸ σπονδύλων (πίν. 75α).

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, τὸ σημαντικώτερον ὑπῆρξε θησαυρὸς ἐκ τεσσαράκοντα ὀκτὼ χρυσῶν ἐνετικῶν δουκάτων, χρονολογουμένων ἐπὶ δόγη Andrea Dandolo (1343 - 1354). Ταῦτα εὑρέθησαν ὁμοῦ ἐντὸς τοῦ κάτω μέρους ἀβαφοῦς ἀγγείου, εἰς ὕψος 0.13 μ. ἄνω τοῦ ναοῦ καὶ εἰς βάθος 0.30 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἔλλειψις παντὸς μέτρου προφυλάξεως, ἀπὸ τοῦ διασκορπισμοῦ, τοῦ σημαντικοῦ, ἀπὸ χρηματικῆς ἀπόψεως, θησαυροῦ, δεικνύει ὅτι ἡ ἀπόκρυψις ἐγένετο ἐν τάχει (πίν. 75β).

Τρεῖς ταφαὶ τῶν νεωτέρων χρόνων (βλ. Koldewey, ἔ. ἀ. σ. 48) εὑρέθησαν εἰς τὰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις τῆς νοτίας πλευρᾶς. Αὗται ὅμως εἶχον διαταραχθῆ καὶ οἱ νεκροὶ εἶχον σαλευθῆ ὑπὸ τῶν λίθων τοῦ παλαιοῦ ξηροτοίχου. Τάφος κατεσκευασμένος ἐκ λίθων καὶ φέρων κάλυμμα ἐκ πλακῶν εὑρέθη κενὸς εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ναοῦ.

Ὁ ναὸς κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν εἶχε κατὰ τμήματα ἀνασκαφῆ ὑπὸ τοῦ Koldewey, πλὴν μέρους δυτικῶς, τὸ ὁποῖον ὥριζεν ὁ μανδρότοιχος. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς τὴν εὐθυντηρίαν καλῶς διατηρουμένην, πλὴν τῶν ἀκραίων λίθων αὐτῆς, οἵτινες ἐκτὸς ἑνὸς (ὁρατοῦ εἰς τὸν πίνακα 76α) ἐλλείπουν. Κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν ἐπὶ τῆς ὑπευθυντηρίας (στοιβῆς) διεπιστώθησαν τέσσαρες ὀρθογώνιοι κοιλότητες, αἱ ὁποῖαι εἶχον πληρωθῆ δι' ἰσομεγέθων πλακῶν ἐκ λίθου μὲ ἐρυθρὰν ἀπόχρωσιν (πίν. 76β). Ὑποθέτω ὅτι διὰ τῶν πλακῶν ἐπεσκευάσθησαν βλάβαι γενόμεναι ἴσως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ. Ἐὰν δὲν ἐπληροῦντο αἱ κοιλότητες θὰ εὕρισκον ἐντὸς αὐτῶν καταφύγιον αἱ ρίζαι διαφόρων φυτῶν, αἱ ὁποῖαι τελικῶς θὰ ἐσάλευον τοὺς λίθους τοῦ ναοῦ. Κοιλότητα ἄνευ τῆς πληρούσης πλακὸς εἶχεν εὕρει καὶ ὁ Koldewey (ἔ. ἀ. πίν. 19) ἐπὶ τοῦ δοκιμαστικῶς ἀνασκαφέντος ΒΔ. ἄκρου τοῦ ναοῦ.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς περιστάσεως σῴζεται ὁ ναὸς μέχρι καὶ τῆς εὐθυντηρίας (πίν. 77α) εἰς ἀρίστην κατάστασιν, κατὰ τὸ νότιον δὲ ἄκρον σῴζεται, μετὰ μεγάλων βλαβῶν, καὶ ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς κρηπῖδος. Περὶ

τὸ μέσον περίπου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς διατηρεῖται κατὰ χώραν ἀκραῖος λίθος τῆς εὐθυντηρίας φέρων ἀναθύρωσιν ἀριστερὰ καὶ δεξιά (πίν. 77β). Ὁ βορείως αὐτοῦ ἐλλιπὴς λίθος εὑρέθη εἰς τὸν παρακείμενον μανδρότοιχον ἰδιωτικοῦ κτήματος καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὴν θέσιν του. Ἡ προσθία ὄψις τοῦ ἀκεραίου λίθου τῆς εὐθυντηρίας (ὡς καὶ τοῦ μνημονευθέντος τῆς βορείας πλευρᾶς καὶ τρίτου, μὴ κειμένου κατὰ χώραν, τῆς νοτίας περιστάσεως) φέρει τεκτονικὸν ἀγκῶνα εἰς τὸ μέσον (πίν. 78α) καὶ εἶναι ἐξισωμένη κατὰ τὰς παρυφὰς ἐνῷ κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι ἁδρῶς εἰργασμένη διὰ τοῦ βελονίου. Τὸ ἔσω ὅριον ὅμως τῆς παρυφῆς σχηματίζεται ὑπὸ τμημάτων κύκλου, τριῶν διὰ τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ δεκατριῶν διὰ τὰς μακράς. Οἱ ἀκραῖοι οὗτοι λίθοι τῆς εὐθυντηρίας συνεδέοντο μεταξύ των διὰ σιδηρῶν συνδέσμων ἐνῷ οἱ ἐσώτερον κείμενοι οὐδένα σύνδεσμον φέρουν.

Ἡ νοτία πλευρὰ σῴζεται κατὰ τὸ μέγα αὐτῆς μέρος μέχρι τῆς στοιβῆς ἐνῷ τῆς εὐθυντηρίας σῴζεται τμῆμα κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν (πίν. 78β).

Ὁ χῶρος τοῦ ὀπισθοδόμου καὶ τῆς δυτικῶς αὐτοῦ περιστάσεως, ἀνασκαφεὶς ὑπὸ τοῦ Koldewey μόνον κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, σῴζεται, κατὰ τὰ φαινόμενα λείψανα, θαυμασίως, ἀλλ' ἔχουν ἀφαιρεθῆ ἡ σειρὰ τῶν λίθων τῆς εὐθυντηρίας καὶ ἡ ἀνωτάτη τῆς στοιβῆς, σχηματιζομένου οὕτω ἑνὸς impluvium, εἰς τὸ ὁποῖον συγκεντροῦνται τὰ ἀναβλύζοντα μεταξὺ τῶν ἁρμῶν ὕδατα (πίν. 79α). Εἰς ἓν σημεῖον μάλιστα ἡ καταστροφὴ ἔχει προχωρήσει βαθύτερον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἑνὸς ἔτι λίθου καὶ μερικῆς καταστροφῆς τοῦ ὑποκειμένου ἤτοι φθάνομεν εἰς τὸν τρίτον ὑπὸ τὴν εὐθυντηρίαν λίθον.

2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ. Ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ἐγένοντο ἀνασκαφικαὶ δοκιμαὶ ἀνατολικῶς, δυτικῶς καὶ βορείως. Ἀνατολικῶς ἐγένετο μεγάλη τομὴ ἀκριβῶς ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Koldewey γραφομένων (ἔ. ἀ. σ. 48) περὶ πιθανῆς ὑπάρξεως κεκλιμένου ἐπιπέδου διὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν εἴσοδον. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησεν εἰς βάθος πολὺ κάτω τοῦ σημερινοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, χωρὶς οὐδὲν νὰ εὑρεθῇ. Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν χώματα τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Koldewey, εἰς αὐτὰ δὲ εὑρέθησαν ἀρκετὰ μικρὰ τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, πολλὰ ἀνθρώπινα ὀστᾶ ἐξ ἀνεσκαμμένων τάφων καὶ τεμάχια μεταβυζαντινῶν καὶ νεωτέρων ἀγγείων. Ὅτε ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασεν εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ναοῦ ἤρχισεν ἄφθονον νὰ ἀναβλύζῃ τὸ ὕδωρ (μικρὸς ποταμός, ὁ ὁποῖος ρέει καθ' ὅλον τὸ θέρος, διέρχεται περὶ τὰ πέντε μέτρα ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ) καὶ τοῦτο ηὔξησε τὰς δυσκολίας τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁπωσδήποτε ἐξηκριβώθη ὅτι οὐδεμιᾶς κατασκευῆς λείψανα ἐσῴζοντο οὕτω δὲ βεβαιοῦται ὅτι ὁ ναὸς δὲν εἶχε κεκλιμένον ἐπίπεδον.

Μικρὰ δοκιμὴ ἐγένετο ἔτι ἀνατολικώτερον, πέρα τοῦ ποταμοῦ, ἐπὶ ἐδά-

φους ἐντελῶς πεδινοῦ. Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν καθαρὰ ἰλὺς οὐδὲν δὲ εὕρημα ὑπῆρξε τὸ ὁποῖον νὰ δεικνύῃ τὴν ὕπαρξιν βωμοῦ.

Τρίτη δοκιμὴ ἐγένετο πρὸς Δυσμὰς τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν τὸ ἔδαφος εἶναι ἐλεύθερον καὶ χρησιμεύει σήμερον ὡς λιβάδι. Ἠνοίχθησαν τρεῖς τάφροι μήκους τριάκοντα μέτρων περίπου. Καὶ ἐνταῦθα δὲν εὑρέθησαν εἰμὴ μικρὰ τεμάχια ἐκ τῶν μελῶν τοῦ ναοῦ καὶ θραύσματα μεταβυζαντινῶν καὶ νεωτέρων ἀγγείων. Πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι οὐδὲν τεμάχιον ἀγγείου εὑρέθη, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς ἐποχὴν ἀρχαιοτέραν τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τοῦτο θέτει τὸ πρόβλημα (μὲ τὰ δεδομένα ὅμως τῆς ἐφετινῆς καὶ μόνον ἀνασκαφῆς) κατὰ πόσον ἡ περιοχὴ καὶ ὁ ναὸς ἐσυχνάζετο κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχήν. Ἄλλωστε τὰ τεμάχια τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν δυτικὴν παρυφὴν τοῦ ναοῦ, ἐντὸς τοῦ ὕδατος καὶ τῆς ἰλύος, φαίνονται ὡς νὰ μὴ ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν καὶ ὅτι μόλις ἐξήχθησαν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ τεχνίτου.

Ἐν ἐπαφῇ σχεδὸν πρὸς τὸν ναόν, κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, εὑρέθησαν κατὰ τὴν μεσαίαν τάφρον πήλινοι δίσκοι προερχόμενοι ἐκ στυλίσκων ὑποκαύστου καὶ στυλίσκος κατὰ χώραν (πίν. 79β). Ἡ κατασκευὴ αὕτη χρονολογεῖται μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ, διότι εἴς τι σημεῖον οἱ στυλίσκοι πατοῦν ἐπὶ τῆς στοιβῆς. Λόγῳ τῶν πολλῶν ὑδάτων καὶ τοῦ προκεχωρημένου τῆς ἐποχῆς δὲν ἀνεσκάφη ὁ χῶρος διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῶν λειψάνων αὐτῶν.

Ἡ τελευταία καὶ πλέον ἀποδοτικὴ δοκιμὴ ἐγένετο πρὸς Νότον τοῦ ναοῦ, δηλαδὴ πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς θαλάσσης. Ἀκριβῶς παρὰ τὸν ναὸν εὑρέθη πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, μετὰ σχετικῆς τάξεως τοποθετημένων, κυρίως σπόνδυλοι τοῦ ναοῦ (περὶ τοὺς εἴκοσι πέντε), καὶ λίθοι ἀκέραιοι τοῦ στυλοβάτου (πίν. 80α) καί, τὸ κυριώτερον, δύο ἀκέραια τμήματα τῆς λιθίνης σίμης τοῦ ναοῦ ἱκανῶς ἐφθαρμένα κατὰ τὴν διακεκοσμημένην ἐπιφάνειαν καὶ διατηροῦντα τὰ ἀνοίγματα διὰ τὰς μαρμαρίνας λεοντοκεφαλάς, μήκους 1.50 μ. ἕκαστον (πίν. 80β). Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης ὑπάρχει τεμάχιον σίμης τοῦ ναοῦ ἀρίστης διατηρήσεως (πίν. 81α), καταγραφὲν ὑπὸ τοῦ Ευαγγελιδου ὡς προερχόμενον ἐκ Μυτιλήνης. Ἐκ τῶν μαρμαρίνων λεοντοκεφαλῶν εὑρέθησαν πάμπολλα μικρὰ τεμάχια μαρμάρου, παντελῶς ἄμορφα (πλὴν τοῦ ἐν πίν. 81β) καὶ ἀποτριβόμενα ὡς ζάκχαρις κατὰ τὴν ἐπαφήν. Ὁ γλύπτης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Τριάντης, ὅστις ἐξήτασε τεμάχια, δὲν ἠδυνήθη μετὰ βεβαιότητος νὰ καθορίσῃ, λόγῳ τῆς φθορᾶς τοῦ μαρμάρου, τὴν προέλευσιν αὐτοῦ. Πάντως θεωρεῖ ὡς πιθανὴν τὴν ἐκ Θάσου ἢ Μ. Ἀσίας.

Κατὰ τὸ σημεῖον, ὅπου ὁ παλαιὸς μανδρότοιχος ἀφίστατο τοῦ ναοῦ,

πρὸς ΝΑ., εὑρέθη ὡς θεμέλιον ἥμισυ κιονοκράνου (πίν. 82α), ἱκανῶς βεβλαμμένον, ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων τοῦ ναοῦ (Koldewey, ἔ. ἀ. πίν. 25 ἀρ. 17), τὸ ὁποῖον ἐπάτει ἐπὶ βάσεως κίονος (πίν. 82β).

Ἐκ σημείου ἀπέχοντος περὶ τὰ 20 μ. νοτίως τοῦ ναοῦ ἐξεχώσθη τμῆμα βάσεως τῶν ἐξωτερικῶν κιόνων τοῦ ναοῦ, καλῶς διατηρούμενον. Ὁλόκληρος βάσις ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς (Koldewey, σ. 50, εἰκ. ἀρ. 60) διατηρεῖται μετὰ σπονδύλων ἀκεραίων τοῦ ναοῦ, ἔξωθι αὐτοῦ κατὰ τὴν ΝΑ.

Εἰκ. 2. Θραῦσμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς.

πλευράν, ἡμιβυθισμένη ἐντὸς τοῦ ἕλους (πίν. 83α). Ἐγένετο ἐφέτος προσπάθεια τοποθετήσεως τῶν μελῶν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἐτελεσφόρησε λόγῳ τῆς ἰλύος.

Ἐπιγραφῶν οὐδὲ τεμάχιον εὑρέθη. Τὸ ἐν εἰκ. 2 καὶ πίν. 83β εἰκονιζόμενον τμῆμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς εὑρέθη κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ναοῦ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1966, σῴζει δὲ λείψανα δύο στίχων (ὕψ. γραμμ. 0.042).

Ἡ ἔλλειψις ἐπιγραφικῶν εὑρημάτων (ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνυπαρξίαν τεμαχίων ἀρχαίων ἀγγείων) ἐνισχύει, πρὸς τὸ παρόν, τὰς ἀνωτέρω ἐκφρασθείσας σκέψεις περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνὰ τὸν κόλπον τῆς Καλλονῆς ἐπίμονος ἔρευνα, εἰς ἐρείπια ἢ συγχρόνους οἰκίας, ἀπέδωκε πολλὰ τεμάχια, μετὰ γλυπτῆς διακοσμήσεως, τοῦ ναοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς, οὐδὲν ὅμως θραῦσμα ἐπιγραφῆς. Κατὰ τὰς ἐρεύνας αὐτὰς διεπίστωσα τὴν ὕπαρξιν ἐκτεταμένων ἐρειπίων μεσαιωνικοῦ χωρίου, πρὸς Δυσμὰς καὶ εἰς ἀπόστασιν τριακοσίων μέτρων ἀπὸ τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ δὲ κεῖνται καὶ δύο τμήματα πιεστηρίου (πίν. 84α). Ἡ ὕπαρξις τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἐξηγεῖ καὶ τὴν ὕπαρξιν τῆς βασιλικῆς καὶ τῶν τάφων καὶ τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου, ἐξηγεῖ δὲ πλήρως καὶ τὴν συστηματικὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ.

3. Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΤΑΞΙΑΡΧΟΥ.

Τῆς βασιλικῆς τῶν Μέσων σῴζεται σήμερον μόνον τὸ κάτω μέρος τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ προδόμου τοῦ ναοῦ (Koldewey, ἔ. ἀ. πίν. 19) καὶ πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς ἃ προσετέθησαν τὰ ἐφέτος εὑρεθέντα. (Γενικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς βασιλικῆς μετὰ καταλόγου τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῆς μελῶν καὶ σχεδίων δίδονται ὑπὸ Σ. Χαριτωνιδου ἐν τῇ μελέτῃ του «Παλαιοχριστιανικὴ Τοπογραφία τῆς Λέσβου».)[1]

Τὸν ναὸν τοῦ Ταξιάρχου, σῳζόμενον σήμερον ἐν ἐρειπίοις (πίν. 84β), ἀναφέρει καὶ ὁ Μητροπολίτης Γαβριὴλ (Ι. Μ. Φουντουλη, Γαβριὴλ Μητροπολίτου Μηθύμνης «Περιγραφὴ τῆς Λέσβου», Ἀθῆναι 1960, σ. 30 παρ. 31): «Εἰς τὸ τέλος τοῦ θαλαττίου κόλπου ἔσωθεν τοῦ λόχμου μένουσι κτίσματα παλαιότατα διεφθαρμένα· μένει δὲ ναὸς σῶος τοῦ θείου ταξιάρχου Μιχαὴλ μετ᾽ ὀλίγης περιοχῆς, ποιῶν θαύματα καθ᾽ ἑκάστην. Ὀνομάζεται ὁ τόπος Μέσα, διὰ τὸ εἶναι μέσον τῆς εἰς Μιτυλήνην πορευομένης εὐθείας ὁδοῦ. Λέγεται, κατὰ παράδοσιν, ὅτι ἦν ποτε δράκων φοβερός· ἐκεῖ μὴ ἐῶν τινα παρελθεῖν τοῦ τόπου, ἐν δὲ τῷ τὸν ἅγιον Παῦλον ἐνδημῆσαι εἰς Λέσβον καὶ τῶν ἐκεῖσε πιστῶν δεηθέντων, διὰ προσευχῆς ἐθανάτωσεν αὐτόν.»

Ἡ συγγραφὴ τῆς «Περιγραφῆς» ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τὰ ἔτη 1636 - 1641 (Φουντουλης, ἔ. ἀ. σ. 22), ἐβασίσθη ὅμως εἰς σημειώσεις καὶ ἀναμνήσεις τῶν ἐτῶν 1618 - 1621, καθ᾽ ἃ ὁ Γαβριὴλ διετέλεσεν ἐπίσκοπος Μηθύμνης (αὐτόθι σ. 11). Ὁ ναὸς τοῦ Ταξιάρχου ὑπῆρχε λοιπὸν τὸ 1618 καὶ εἶχεν ἤδη μεγάλην φήμην ὡς θαυματουργός, φήμην ὅμως τὴν ὁποίαν δὲν διετήρησε, διότι σήμερον οὐδεμία ἀνάμνησις παραμένει.

Τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ταξιάρχου κάτοψιν δίδει ὁ Koldewey (ἔ. ἀ. πίν. 19), ἐξ ἧς φαίνεται ὅτι τὸ ἐκκλησίδιον ἐπεξετάθη πρὸς Δυσμὰς διπλασιασθέν. Διὰ τὴν ἐπέκτασιν αὐτὴν ἐγένετο χρῆσις μεγάλων λίθων τοῦ ναοῦ, τοῦ στυλοβάτου κυρίως, τοῦ ὁποίου πολλὰ τεμάχια χρησιμεύουν ὡς πλακόστρωτον τοῦ ναΐσκου.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἠνάγκασεν εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἀποθήκης, εἰς ἣν μετεφέρθησαν καὶ τὰ ἐν τῷ Μουσείῳ Μυτιλήνης φυλασσόμενα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Δοκιμὴ γενομένη νοτίως τοῦ ναοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἑκατὸν περίπου μέτρων, ἀπεκάλυψεν, ἐντὸς βούρλων καὶ καλάμων, παλαιὰν λιθόστρωτον ὁδόν, ἐξ ἧς ἐξήχθησαν πολλὰ τεμάχια τοῦ ναοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς.

Τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς μετεφέρθησαν εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν δυτικῶς τοῦ ναοῦ καὶ ἐναπετέθησαν ἐντὸς ἰδιωτικοῦ κτήματος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΡ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

[1] ΑΔ 23, 1968, Μέρος Α΄, σ. 46 κ.ἑ.

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΑΓΟΡΑΣ ΑΝΔΡΟΥ

(Πίν. 85 - 90)

Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 31ης Μαΐου μέχρι 8ης Αὐγούστου 1967 διεξήχθησαν ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Ζαγορὰν τῆς Ἄνδρου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συνειργάσθησαν ἡ κυρία J. M. Birmingham, ὑφηγήτρια εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σίδνεϋ, καὶ ὁ Δρ. J. J. Coulton, ὑφηγητὴς εἰς τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον τῆς Αὐστραλίας ἐν Canberra, ὅστις ἦτο καὶ ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ἀποστολῆς. Ἄλλα μέλη τῆς ἀποστολῆς προερχόμενα ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σίδνεϋ ἦσαν ἡ κυρία Elizabeth B. Cameron (ἀρχεῖα), οἱ τεχνικοὶ κ. κ. F. C. G. Dungey καὶ R. K. Harding, οἱ φοιτηταὶ κ. κ. J. D. Mcphee καὶ J. P. Wade καθὼς καὶ ἡ ἀπόφοιτος Δεσποινὶς Robyn Tracey. Μέλη τῆς ὁμάδος ἦσαν ἐπίσης ἡ φοιτήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δεσποινὶς Μαρία Μπαρνὲς καὶ ἡ ἐθελοντὶς ἐκ Σίδνεϋ Δεσποινὶς Philippa Rudder.

Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς Ζαγορὰν χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν Ἑταιρείαν, τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σίδνεϋ, τὴν Αὐστραλιανὴν ἐπιτροπὴν χορηγήσεων δι᾽ ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ τὴν ἐν Σίδνεϋ Ἑταιρείαν Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας.

Ἡ Ἄνδρος, ἡ δευτέρα εἰς μέγεθος νῆσος τῶν Κυκλάδων, εἶναι ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως μᾶλλον ἀνεξερεύνητος. Τὰ πρῶτα σημαντικὰ εὑρήματα τὰ προερχόμενα ἐκ Ζαγορᾶς, ἥτις εἶναι βραχῶδες ἀκρωτήριον τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς νήσου μετὰ ἀρχαίου συνοικισμοῦ κτισθέντος ἐπ᾽ αὐτοῦ (εἰκ. 1), ἀνάγονται εἰς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτε ἦλθον εἰς φῶς μερικὰ πρωτογεωμετρικὰ καὶ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου εἰς περιοχήν, εἰς ἣν πιστεύεται ὅτι εὑρίσκετο τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον.

Ὁ ἱστορικὸς Δ. Π. Πασχάλης ἀναφέρει τὸν χῶρον τῆς Ζαγορᾶς εἰς τὸ βιβλίον του «Ἱστορία τῆς Νήσου Ἄνδρου», κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ν. Κοντολέων προσδιώρισε τὸν αὐτὸν συνοικισμόν, ὅτε ἦτο ἔφορος Ἀρχαιοτήτων εἰς τὰς Κυκλάδας. Κατὰ τὸ 1960 ὁ διάδοχός του εἰς τὴν Ἐφορίαν Κυκλάδων κ. Ν. Ζαφειρόπουλος (ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ προκατόχου του) διεξήγαγον ἀνασκαφάς,

αἵτινες ἀπέδειξαν ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν Ζαγορὰν συνοικισμὸς ἀκμάσας κατὰ τὴν Γεωμετρικὴν περίοδον. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται ἔδειξαν ἐπίσης ὅτι ὁ βίος

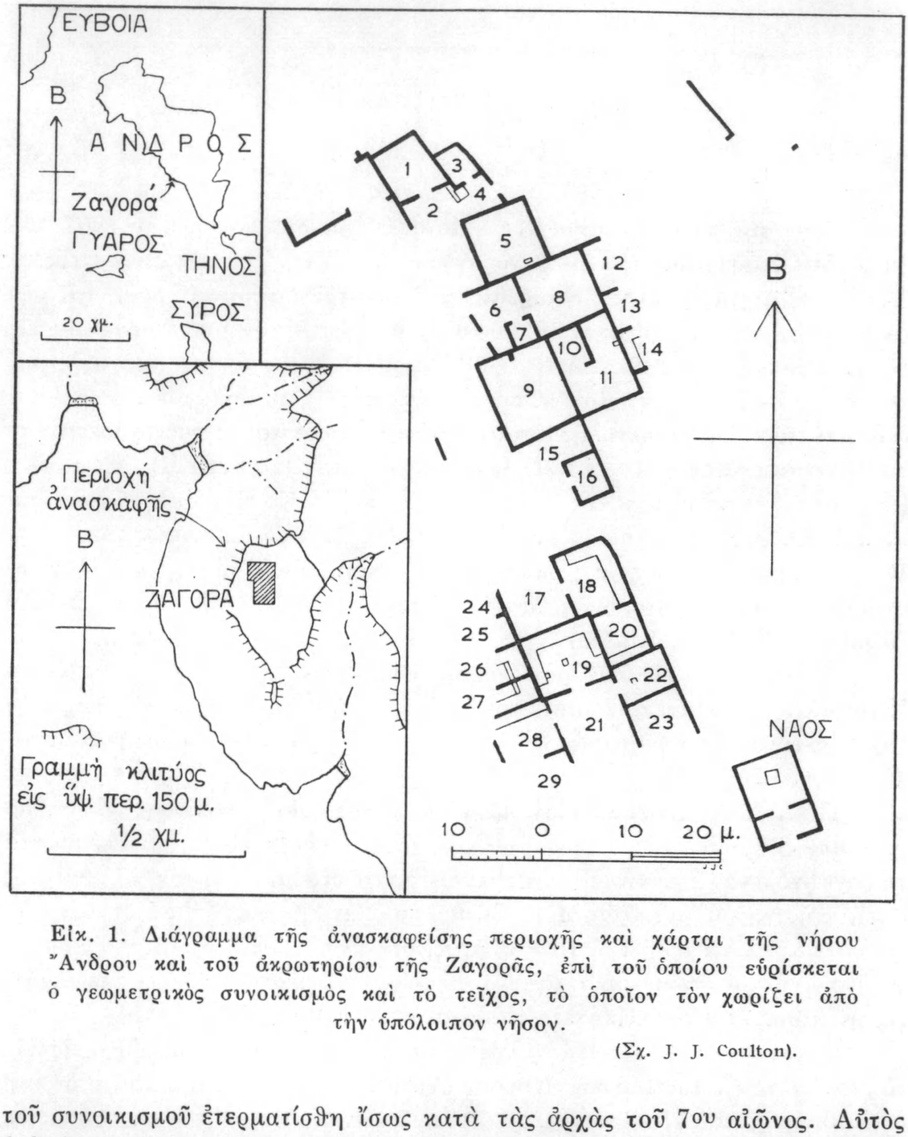

Εἰκ. 1. Διάγραμμα τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς καὶ χάρται τῆς νήσου Ἄνδρου καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ζαγορᾶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται ὁ γεωμετρικὸς συνοικισμὸς καὶ τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον νῆσον.

(Σχ. J. J. Coulton).

τοῦ συνοικισμοῦ ἐτερματίσθη ἴσως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος. Αὐτὸς ὁ ἀπότομος τερματισμὸς εὐθὺς μετὰ τὸ πέρας τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου καθιστᾷ τὴν Ζαγορὰν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσαν, διότι ἐγγυᾶται τὴν σχετικῶς καλὴν διατήρησιν πόλεως τῆς κρισίμου περιόδου, ἥτις ἠκολούθησε

τὰ σκοτεινὰ ἔτη τῶν ἀρχῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου μετὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν κατάρρευσιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ γεωμετρικὸς συνοικισμὸς τῆς Ζαγορᾶς εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικός, διότι μέχρι τοῦδε αἱ πληροφορίαι μας διὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου κυρίως ἐβασίζοντο εἰς εὑρήματα προερχόμενα ἐκ νεκροταφείων καὶ ἱερῶν.

Ἡ Ζαγορὰ εἶναι ἐπίσης σημαντικὴ ὡς σταθμὸς τῆς ὁδοῦ ἐξ Ἑλλάδος εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, διότι, ὡς γνωστόν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου εἶχεν ἀρχίσει ζωηρὰ μεταναστευτικὴ κίνησις μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἵδρυσιν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀπέδειξεν, ὅτι παρ' ὅλην τὴν ὕπαρξιν ἐμπορικῶν σταθμῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν τὴν μόνιμον ἐγκατάστασίν των εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μόνον μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Τροίας καὶ μάλιστα μετὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου περὶ τὸ 1050 π. Χ.

Ἡ ἔκτασις τοῦ συνοικισμοῦ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη καλύπτουσα περιοχὴν 15 $^{1}/_{2}$ στρεμμάτων περίπου (6,7 ἑκταρίων ὡς ἔγγιστα) καὶ ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὸ Ἐμποριὸ Χίου (περίπου 6,4 ἑκτάρια), ὅστις εἶναι ἐν μέρει σύγχρονος.

Ὁ συνοικισμὸς ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου ὑψηλοῦ βραχώδους καὶ ἀνεμώδους ἀκρωτηρίου ὑπερέχοντος τῆς θαλάσσης, μεταξὺ δύο κολπίσκων, ἑνὸς πρὸς Βορρᾶν καὶ ἑτέρου πρὸς Νότον (πίν. 85α). Ἡ διαμόρφωσις τοῦ ὀροπεδίου εἶναι ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, ἐνῷ ἡ πρὸς Ἀνατολὰς κλιτὺς ἡ ὁδηγοῦσα ἐκ τοῦ ἀκρωτηρίου πρὸς τὴν ἐνδοχώραν τῆς νήσου εἶναι ἐκ σχιστολίθου. Τὸ πέριξ τοπίον εἶναι ἄγριον. Οἱ κάτοικοι τοῦ συνοικισμοῦ ἀναμφισβητήτως ἐχρησιμοποίουν τοὺς κολπίσκους διὰ τὴν ἐπαφήν των μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἄνοδος ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν συνοικισμὸν προϋποθέτει δύσκολον πορείαν περίπου τριάκοντα λεπτῶν. Ἡ ἀνάγκη προστασίας ἀπὸ ἐχθρικὰς ἐπιδρομὰς ὑπῆρξεν ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς ἱδρύσεως τοῦ συνοικισμοῦ εἰς αὐτὴν τὴν τοποθεσίαν καὶ ὄχι πλησίον ἑνὸς τῶν ἄλλων ὡραίων καὶ εὐπροσίτων κόλπων τῆς δυτικῆς ἢ ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς νήσου, ἡ ἰδία ἀνάγκη, ἥτις καὶ ἐπέβαλε τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀκρωτηρίου.

Τὸ πρόβλημα τῆς ὑδρεύσεως τῆς Ζαγορᾶς δὲν ἐπιδέχεται εὔκολον λύσιν. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εὑρέθησαν ἐντὸς τῆς ὠχυρωμένης περιοχῆς ἴχνη πηγῆς, φρέατος ἢ δεξαμενῆς. Ἡ πλησιεστάτη πηγὴ εἶναι εἰς ἀπόστασιν δέκα περίπου λεπτῶν ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ.

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1967 ἐγένετο πλήρης τοπογραφικὴ μελέτη τῆς περιοχῆς τοῦ συνοικισμοῦ δυτικῶς τοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους καθὼς καὶ τῶν περιχώρων.

Τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ ὀροπεδίου εἶναι τὸ δυτικὸν ἥμισυ, αἱ δὲ οἰκίαι ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους πρὸς τὴν νῆσον, ἴσως διὰ νὰ εἶναι ἀόρατοι εἰς ἐχθρικοὺς ἐπισκέπτας πλησιάζοντας ἐκ τῆς θαλάσσης. Τὸ πρᾶγμα ὅμως τοῦτο δὲν ἔχει εἰσέτι ἀποδειχθῆ.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1960 (ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 248 - 249) ἀπεκάλυψαν μίαν μικρὰν περιοχὴν πλησίον τοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀκρωτηρίου, ὅπου εὑρέθησαν δύο δωμάτια μὴ περιλαμβανόμενα εἰς τὸ διάγραμμα τῆς εἰκόνος 1, καὶ μίαν εὐρυτέραν περιοχὴν βορειοδυτικῶς, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθη ἀριθμὸς κτηρίων καθὼς καὶ ναός. Μετὰ βραχεῖαν ἐπιθεώρησιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀποστολῆς τοῦ 1967 ἀπεφασίσθη ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν βορειοδυτικὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἔχουν ἐν ὅλῳ ἀνασκαφῆ μερικῶς ἢ ὁλικῶς 31 ὀρθογώνιοι περιτειχισμένοι χῶροι, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων εἶναι δωμάτια ἢ αὐλαί (εἰκ. 1).

Αἱ διαστάσεις τῶν δωματίων διαφέρουν μεταξύ των. Τὸ μικρότερον ἀποκαλυφθὲν δωμάτιον κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1967 ἔχει ἔκτασιν περίπου 16 τετραγωνικῶν μέτρων, τὸ εὐρύτερον ἔχει ἔκτασιν 41.5 τετραγωνικῶν μέτρων. Παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις μόνον τὰ λίθινα θεμέλια καὶ τὰ κατώτερα τμήματα τῶν τοίχων διατηροῦνται, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ τοῖχοι τῶν οἰκιῶν ἦσαν λίθινοι καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ ὕψος. Οἱ τοῖχοι ἔχουν κατὰ τὸ πλεῖστον κτισθῆ μὲ σχιστολίθους προερχομένους ἐκ τῆς ἐκτὸς τοῦ συνοικισμοῦ περιοχῆς, παρ' ὅλον ὅτι χρησιμοποιεῖται καὶ τὸ τοπικὸν μάρμαρον. Οἱ λίθοι εἶναι τοποθετημένοι ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἄνευ κονιάματος. Πηλὸς χρησιμοποιεῖται μόνον σποραδικῶς. Νεώτερα κτήρια εἰς τὴν νῆσον ἀποδεικνύουν ὅτι οἰκίαι κτισθεῖσαι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δύνανται νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ ὁλοκλήρους αἰῶνας μὲ τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων μόνον κεκαλυμμένας διὰ κονιάματος ὡς προφυλακτικὸν μέτρον ἐναντίον τοῦ ἀνέμου. Ὁ ἰσχυρὸς βόρειος ἄνεμος ὁ πνέων εἰς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τὸ θέρος ἦτο σπουδαῖος παράγων εἰς τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων τῆς Ζαγορᾶς ἐξηγῶν καὶ τὴν ἔλλειψιν βορεινῶν προσόψεων εἰς τὰς οἰκίας τὰς ἀνασκαφείσας κατὰ τὸ 1967. Τὸ ἐπίπεδον τῶν δαπέδων δύναται νὰ προσδιορισθῆ ἐκ παχέος στρώματος κιτρινόχρου ἀργιλώδους χώματος, ἐκ τῆς παρουσίας πυκνοῦ στρώματος ὀστράκων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων καὶ ἐκ τῶν ἑστιῶν, αἵτινες εὑρέθησαν εἴς τινα τῶν δωματίων. Ὑπεράνω τοῦ δαπέδου παρετηρήθη συχνάκις ἕτερον στρῶμα πεπιεσμένου ἀργιλώδους χώματος καὶ εἰς μερικὰς περιπτώσεις μακραὶ πλάκες ὑποδηλοῦσαι ὅτι αἱ καταπεσοῦσαι

στέγαι ἀπετελοῦντο ἐκ δοκῶν ὑποστηριζουσῶν πλάκας κεκαλυμμένας διὰ πεπιεσμένου πηλοῦ. Αὐτὴ ἡ τεχνικὴ κατασκευῆς στεγῶν ἐφαρμόζεται εἰς τὴν νῆσον ἀκόμη καὶ σήμερον. Εἰς τὰ μικρὰ δωμάτια αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς ἐτοποθετοῦντο παραλλήλως ἐπὶ δύο ἀπέναντι ἱσταμένων τοίχων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μεγαλύτερα δωμάτια δὲν εὑρέθησαν σημεῖα ἐσωτερικῶν ξυλίνων κιόνων ὑποστηριζόντων τὴν στέγην. Εἰς τὰ δωμάτια ὑπ' ἀριθ. 16, 19 καὶ 22 εὑρέθησαν ἑστίαι συνιστάμεναι ἐκ τεσσάρων σχιστολίθων — ἐνίοτε καὶ ἐκ προσθέτων μικροτέρων λίθων — σχηματιζόντων τετράπλευρον πλαίσιον.

Αἱ ἑστίαι εὑρίσκονται συνήθως εἰς τὸ κέντρον τῶν δωματίων, ἡ δὲ μεγίστη καὶ προσεκτικώτερον κατεσκευασμένη ἑστία εἶναι ἡ τοῦ δωματίου ὑπ' ἀριθ. 19 (πίν. 85β). 'Εντὸς αὐτῆς εὑρέθη μελανὴ κεκαυμένη ὕλη, οἱ δὲ γύρω λίθοι ἔχουν ἐπιφάνειαν κάπως κονιοποιημένην λόγῳ τῆς μεγάλης θερμοκρασίας.

Ἓν σημαντικὸν χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον εἰς ἐννέα ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων δωματίων εἶναι τὰ λίθινα θρανία, τὰ ὁποῖα ἔχουν κτισθῆ κατὰ μῆκος τῶν τοίχων καὶ ἐφάπτονται αὐτῶν. Τὰ θρανία συνίστανται ἐκ κανονικῶς κτισθείσης προσόψεως εἰς ἀπόστασιν περίπου 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου καὶ ἐκ λίθων ἀτάκτως ριφθέντων εἰς τὸ μεταξὺ κενόν. Τὸ μέγιστον διατηρηθὲν ὕψος θρανίου εἶναι 0.59 μ. εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 19 δωματίου. Θρανία εὑρέθησαν εἰς τὰ δωμάτια ὑπ' ἀριθ. 14, 18, 19, 20, 26 - 27 καὶ Α. Εἰς τὴν ἁπλουστέραν των μορφὴν τὰ θρανία ἔχουν κτισθῆ κατὰ μῆκος ἑνὸς μόνον τοίχου, ὡς εἶναι τὰ θρανία τῶν δωματίων ὑπ' ἀριθ. 20 καὶ 28. Πλέον πολύπλοκα εἶναι τὰ θρανία εἰς σχῆμα Γ ὡς τὰ τῶν δωματίων 14 καὶ 18 καθὼς καὶ τὰ θρανία εἰς σχῆμα Π τῶν δωματίων 19 καὶ 26 - 27. Ὡς τὰ ξύλινα «μεντέρια» εἰς σύγχρονα χωρία τῆς Ἑλλάδος τινὰ τῶν θρανίων τούτων ἐχρησιμοποιοῦντο προφανῶς ὡς κλῖναι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς καὶ ὡς καθίσματα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας. 'Εν τούτοις εἰς τὰ δωμάτια 26 - 27 μεγάλοι πίθοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐπ' αὐτῶν.

Τὰ θρανία δὲν εὑρίσκονται μόνον εἰς τὰς οἰκίας τῆς Ζαγορᾶς. Ἴσως νὰ ὑπῆρχον εἰς τὴν μοναδικήν, κακῶς διατηρουμένην γεωμετρικὴν οἰκίαν τῆς ἀρχαίας 'Αγορᾶς τῶν 'Αθηνῶν, εὑρέθησαν δὲ καὶ εἰς μερικὰς οἰκίας τοῦ 'Εμποριοῦ τῆς Χίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν μέρει σύγχρονον πρὸς τὴν Ζαγοράν.

Τὰ δωμάτια 26 - 27 εἶναι ἐνδιαφέροντα παραδείγματα ἀποθηκῶν (πίν. 86). Φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἐδῶ μόνον ἓν δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀργότερον ἐχωρίσθη διὰ τοίχου εἰς δύο. Τὰ δύο θρανία, τὰ ὁποῖα ὁμοῦ σχηματίζουν ἓν Π, ἔχουν μερικὰς κοιλότητας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦσαν τοποθετημένοι μεγάλοι πίθοι. 'Επιπροσθέτως ὑπάρχει καὶ ἕτερον χαμηλότερον

θρανίον καὶ μικρὸν κυκλικὸν περίφραγμα εἰς μίαν γωνίαν, ἡ χρῆσις τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι βεβαία.

Ἐκτὸς τῶν ἑστιῶν καὶ τῶν θρανίων μερικαὶ οἰκίαι εἰς τὴν Ζαγορὰν ἔχουν ἐντὸς τοῦ δαπέδου λίθινα σκαφοειδῆ δοχεῖα [1] μετὰ τοιχωμάτων ἐκ λεπτῶν πλακῶν σχιστολίθου τοποθετημένων καθέτως καὶ πολὺ πλησίον τοῦ τοίχου.

Δὲν εἶναι εὔκολον εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις νὰ εἰκάσῃ τις πόσα δωμάτια ἀποτελοῦν ἓν ξεχωριστὸν διαμέρισμα.

Εἰς τὴν περιοχήν, ἥτις ἀνεσκάφη τῷ 1960, τὰ δωμάτια ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των διὰ θύρας καὶ ἀποτελοῦν ἀναμφιβόλως μέρη μιᾶς οἰκίας, ἐπίσης τὰ δωμάτια ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 4 προφανῶς ἀνήκουν εἰς ἓν διαμέρισμα. Οἱ χῶροι 4 καὶ 2 ἴσως νὰ μὴ ἦσαν δωμάτια ἀλλὰ αὐλαὶ ἄνευ στέγης. Μεταξὺ τῶν χώρων 2 καὶ 4 ὑπάρχουν ἓν παράξενον θρανίον καὶ ἓν εἶδος κυβοειδοῦς κατασκευῆς. Ὁμοῦ τὰ δύο ἴσως ἐσχημάτιζον βάσιν κλίμακος ὁδηγούσης εἰς δεύτερον ὄροφον. Οἱ χῶροι 6, 7 καὶ 8 ἐπίσης φαίνεται ὅτι σχηματίζουν χωριστὸν διαμέρισμα μὲ ἐξώθυραν εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ 6.

Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι εἰδικῶς ὁ τύπος διαμερίσματος ὁ σχηματιζόμενος ὑπὸ τῶν χώρων 10 - 11, ὅστις συνίσταται ἐκ μεγάλου δωματίου (ἢ αὐλῆς) (11) περιέχοντος μικρότερον δωμάτιον (10).

Εἰς τὸ νότιον συγκρότημα δωματίων (17 - 29) τὸ ἀνασκαφὲν κατὰ τὸ 1967 οἱ χῶροι 21, 19, 28 καὶ 29 συγκοινωνοῦν διὰ θυρῶν καὶ ἦσαν πιθανὸν μέρη μιᾶς οἰκίας. Αἱ ἀποθῆκαι 26 - 27 δὲν ἔχουν ἀνασκαφῆ τελείως καὶ ὁ δυτικός των τοῖχος δὲν ἔχει εἰσέτι ἀποκαλυφθῆ. Ὁ χαρακτὴρ τῶν δωματίων εἰς τὴν νοτίαν ὁμάδα διαφέρει κάπως τοῦ τῆς βορείου ὁμάδος. Τὸ ἐξαιρετικὸν μέγεθος καὶ ἡ γειτνίασίς των πρὸς τὸν ναὸν ἐγείρουν τὸ ζήτημα ἐὰν τὰ δωμάτια 17 - 29 συνιστοῦν ὄχι διάφορα διαμερίσματα ἀλλὰ μᾶλλον μέρη μιᾶς καὶ μόνης μεγάλης οἰκίας, τῆς οἰκίας τοῦ ἄρχοντος τοῦ συνοικισμοῦ. Τὸ ἐρώτημα εἶναι εὔλογον, οἱαδήποτε ὅμως θετικὴ ἀπάντησις θὰ ἦτο πρὸς τὸ παρὸν βεβιασμένη.

Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εὑρέθησαν δρόμοι εἰς τὴν Ζαγορὰν παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐξωτερικῶς κάπως καμπύλη γωνία τοῦ δωματίου 3 καὶ αἱ γενικαὶ συνθῆκαι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὑποδηλοῦν ὅτι ὑπάρχει ἀτραπὸς ἢ ὁδὸς κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῶν χώρων 3 καὶ 4.

---

[1] Ἡ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας χρῆσις τοιούτων δοχείων εἰς τὴν νῆσον ὡς σκαφῶν ὑποδηλοῖ ὅτι ἴσως καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα τοιαῦτα δοχεῖα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς σκάφαι.

Τὰ περισσότερα οἰκοδομήματα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς μίαν περίοδον, ἐν τούτοις εἰς τὰ δωμάτια ὑπ᾿ ἀριθ. 18, 20 καὶ 22 εὑρέθησαν δύο δάπεδα.

Ἡ ἀπὸ χρονολογικῆς ἀπόψεως διαφορὰ τῶν δύο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μεγάλη ἂν καὶ ἡ ἀκριβής των χρονολόγησις πρέπει νὰ ἀναβληθῇ μέχρι τῆς συμπληρώσεως τῆς λεπτομεροῦς μελέτης τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων. Γενικῶς, ἐφ᾿ ὅσον τὰ ἀρχαιολογικὰ στρώματα δὲν κατέρχονται εἰς μέγα βάθος, τείνει τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ συνοικισμὸς ηὐξήθη ὁριζοντίως μᾶλλον παρὰ καθέτως.

Αἱ οἰκίαι εἰς τὴν ὑψηλοτέραν περιοχὴν τοῦ ὀροπεδίου ἦσαν ἴσως καὶ αἱ ἀρχαιόταται. Αὐτὸ ὑποδηλοῦται εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφεῖσαν περιοχὴν ἀπὸ τὸν διαδοχικὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐρείδονται οἱ τοῖχοι ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου καθὼς προχωρεῖ τις ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν.

᾿Απὸ ἀπόψεως θέσεως ὁ συνοικισμὸς ὁμοιάζει κάπως πρὸς τὸν ἀρχαιότερον συνοικισμὸν εἰς τὸ Καρφὶ τῆς Κρήτης. Καὶ αἱ δύο πόλεις εὑρίσκονται εἰς ὑψηλὰς βραχώδεις περιοχὰς καὶ (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ᾿Εμποριὸ) ἔχουν πυκνῶς κτισθείσας λιθίνας οἰκίας. Ἓν ἄλλο κοινὸν χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὰς διάκρισις μεταξὺ ἀκροπόλεως καὶ πόλεως, ἐνῷ εἰς τὸ ᾿Εμποριὸ ἡ ἀκρόπολις χωρίζεται σαφῶς ἀπὸ τὴν πόλιν. Εἰς τὸ Καρφὶ ὁ ἄρχων ἴσως κατῴκει εἰς τὴν λεγομένην «Μεγάλην Οἰκίαν» εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως. Προφανῶς καὶ ὁ ἄρχων τῆς Ζαγορᾶς κατῴκει εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς.

Αἱ ἐργασίαι κατὰ τὸ 1967 εἰς τὸν ναὸν ἦσαν περιωρισμέναι. Οὗτος εὑρίσκεται εἰς τὸ νοτιώτατον σημεῖον τῆς μέχρι σήμερον ἀνασκαφείσης περιοχῆς (πίν. 87α) καὶ ἦτο εἰς τὸ κέντρον τοῦ συνοικισμοῦ, ἔχει δὲ κτισθῇ ἐπιμελῶς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐκ σχιστολίθου. Τὸ σχέδιόν του ὁμοιάζει πρὸς τὸ τροποποιημένον σχέδιον μεγάρου τοῦ ναοῦ εἰς ᾿Εμποριό, ὁ ὁποῖος ἔχει τετραγωνικὸν σηκὸν καὶ κλειστὸν πρόναον ἀντὶ τοῦ συνήθους ἀνοικτοῦ προνάου μετὰ κιόνων. Αἱ διαστάσεις τοῦ ἐν Ζαγορᾷ ναοῦ ὁμοιάζουν πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ ναοῦ εἰς τὸ ᾿Εμποριό, περίπου 10.5 μέτρα μῆκος ἐπὶ 7.5 μέτρα πλάτος. ᾿Εντὸς τοῦ σηκοῦ ὑπάρχει βωμὸς τραπεζοειδής, ἀσυμμέτρως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ κείμενος, ὁμοιάζων πρὸς τὸν βωμὸν τοῦ ναοῦ εἰς τὸ ᾿Εμποριό. Ἡ ἀσυμμετρία αὐτὴ ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συμμετρίαν καὶ φροντίδα, μετὰ τῆς ὁποίας ἔχει κτισθῇ ὁ ναὸς εἰς ὅλας τὰς ἄλλας του λεπτομερείας καὶ εἶναι χωρὶς ἄλλο χαρακτηριστικὸν ὀφειλόμενον εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν κατοίκων μᾶλλον παρὰ εἰς ἀπροσεξίαν, χαρακτηριστικὸν ἐπιβληθὲν χωρὶς ἄλλο ἀπὸ θρησκευτικὰς παραδόσεις χρονολογουμένας πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ.

Ὁ βωμός, ἢ ἕτερος βωμός, ὑπῆρχεν ἴσως εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν εἰς ἀρχικὸν ὑπαίθριον τέμενος, τὸ ὁποῖον ἀργότερον μετετράπη εἰς κλειστὸν ναόν. Ἡ περιοχὴ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ἦτο προφανῶς ἱερά. Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν δὲν ὑπάρχουν ἄλλα κτήρια, ἀρκετὰ ἀγγεῖα ὅμως εὑρέθησαν εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, τὰ ὁποῖα ἴσως ἦσαν ἀναθηματικαὶ προσφοραί. Λείψανα πυρὸς εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ὑποδηλοῦν τὴν τέλεσιν θυσιῶν.

Γεωγραφικῶς πλησιέστερον πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ζαγορᾶς εἶναι ναὸς ἀνασκαφεὶς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ν. Κοντολέοντος εἰς τὸ Ξώμπουργον τῆς Τήνου. Ὁ ναὸς αὐτὸς εἶναι πολὺ μικρότερος καὶ σχηματίζει μέρος εὐρυτέρας ἱερᾶς περιοχῆς. Ὡς ὁ ναὸς τῆς Ζαγορᾶς ὁ ναὸς τῆς Τήνου ἔχει τὴν πρόσοψίν του πρὸς Νότον πρὸς προφύλαξιν, χωρὶς ἄλλο, ἐκ τοῦ ἰσχυροῦ βορείου ἀνέμου. Τοιοῦτοι ναοὶ μετὰ κλειστοῦ προνάου καὶ σηκοῦ ἐμφανίζονται κατὰ τὴν Γεωμετρικὴν ἐποχήν. Ἐξακολουθοῦν νὰ κτίζωνται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ εἰς περιπτώσεις τινὰς ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα. Μερικοὶ τῶν Θησαυρῶν εἰς τὰ ἱερὰ τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Δελφῶν εἶναι διάδοχοί των. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου εἶναι εὐδιάκριτος, δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς ἐνδείξεις διὰ τὸ ὕψος τοῦ κτηρίου ἢ διὰ τὸ σχῆμα τῆς ὀροφῆς του. Οὐδὲν ἴχνος ἀετώματος ἔχει εὑρεθῆ καὶ ἡ ὀροφή του ἦτο προφανῶς ὁριζόντιος.

Μερικὰ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1967 εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξιοπρόσεκτα: μεταξὺ τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων, ἓν τεμάχιον σιδηρᾶς πόρπης (πίν. 87β), προφανῶς χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος, τῆς ὁποίας λείπουν ἡ ὑποδοχὴ καὶ ἡ βελόνη καὶ τῆς ὁποίας μόνον τὸ τόξον διατηρεῖται. Εἷς λίθινος τριπτὴρ καὶ εἷς λίθινος δίσκος (πίν. 88α) ἀβεβαίας χρήσεως, προφανῶς χρησιμεύων ὡς κάλυμμα μικροῦ ἀγγείου· εἷς πήλινος σφόνδυλος (πίν. 88β) [1] εἰσαχθεὶς ἴσως ἐξ Ἀθηνῶν· εἷς σκύφος τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς, μία οἰνοχόη προφανῶς εἰσαχθεῖσα ἐκ Κορίνθου καὶ μία κοτύλη χρονολογουμένη ἴσως εἰς τὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ. (πίν. 90α)· εἷς τεμαχισμένος πίθος διακοσμημένος δι' ἀναγλύφων σχεδίων (πίν. 89), ὡς τεθλασμένης γραμμῆς (zig-zag), διπλῶν κυματοειδῶν γραμμῶν καὶ ἑνὸς ἀγκιστροειδοῦς κοσμήματος· τέλος ἓν τεμάχιον ὡραιοτάτου ἀγγείου μετ' ἀναγλύφων διακοσμήσεων (πίν. 90β), ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου διαιρεῖται εἰς δύο ζώνας, μίαν ἀνωτέραν διακοσμημένην διὰ σπείρας καὶ δύο κομβίων, ὡς καὶ μίαν κατωτέραν διακοσμημένην διὰ δύο — σῳζομένων — χορευουσῶν μορφῶν.

---

[1] Πολλοὶ σφόνδυλοι εὑρέθησαν εἰς τὴν Ζαγοράν, τὸ σχῆμα ὅμως καὶ ἡ διακόσμησις αὐτοῦ εἶναι μοναδικά. Ὁ σφόνδυλος οὗτος εἶναι ὅμοιος πρὸς εὑρεθέντας εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἶναι πιθανῶς Ἀθηναϊκῆς προελεύσεως.

'Εν κατακλεῖδι ἡ Ζαγορὰ φαίνεται ὅτι ἦτο σημαντικὸν κέντρον τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν Γεωμετρικὴν ἐποχήν. Οἱ κάτοικοι τοῦ συνοικισμοῦ προφανῶς ἦλθον εἰς τὴν νῆσον ὡς μετανάσται ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος κατὰ τὴν πρὸς 'Ανατολὰς μετακίνησιν τμήματος τοῦ 'Ελληνικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν. 'Ωχυρώθησαν εἰς τὴν Ζαγοράν, ἐπειδὴ δὲν ἠσθάνοντο ἀσφαλεῖς, διετήρησαν ὅμως τὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἄλλας νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν 'Ελλάδα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων.

"Οταν τελικῶς ἐπεκράτησαν ἀσφαλέστεραι συνθῆκαι κατὰ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος ἐγκατέλειψαν τὸ ἀκρωτήριον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἀλλοῦ, ἴσως βορειότερον, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Παλαιόπολις, ὅπου ἐκτίσθη ἡ πόλις "Ανδρος, ἥτις καὶ ἔγινε τὸ κέντρον τῆς νήσου κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΑΞΟΥ

(Πίν. 91 - 104)

Α. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΠΟΛΕΩΣ.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον[1] (7 Αὐγούστου - 1 Σεπτεμβρίου) διὰ τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως ἀπεβλέψαμεν: 1) εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς οἰκίας Β, ἥτις ἀνεφάνη ἐν μέρει ἤδη κατὰ τὸ 1951 ὑπὸ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ δωματίου Α (ΠΑΕ 1951, σ. 217 καὶ 215, εἰκ. 1) καὶ 2) εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῆς περιοχῆς μεταξὺ τῶν οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων Α καὶ Γ καὶ τοῦ κατὰ τὸ 1965 ἀποκαλυφθέντος, 30 περ. μέτρα ἀνατολικώτερον, μεγάλου οἰκοδομήματος (ΠΑΕ 1965, 168 κἑ.).

Τὰ ἐρείπια (πίν. 91α) εὑρέθησαν καὶ ἐφέτος ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐν ἀμέσῳ συνεχείᾳ εὑρισκομένου θαλασσίου ὕδατος (πίν. 91β), ἰσχυρὰ δὲ ἐπίχωσις πάχους 1 - 2 μ. ἐκάλυπτε τὸ ἀρχαῖον στρῶμα.

Τῆς οἰκίας Β (πίν. 92α) ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς τοῖχοι· ὁ νότιος π′, μήκους 6.40 μ., ὁ δυτικὸς π, σῳζόμενος μόνον κατὰ τὸ νότιον αὐτοῦ τμῆμα ἐπὶ 3.40 μ. καὶ ὁ ἀνατολικὸς υ ἐπὶ 4.75 μ., συνεχιζόμενος πρὸς Βορρᾶν ἐντὸς τῆς θαλάσσης. Καὶ οἱ τρεῖς εἶναι τεθεμελιωμένοι 0.85 - 0.80 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος, σῴζονται εἰς ὕψος 0.40 - 0.20 μ., ἔχουν πάχος 0.60 - 0.55 μ., εἶναι δὲ κατεσκευασμένοι κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος τεθεμελιωμένου δωματίου Α (ΠΑΕ 1950, 273). Οἱ τρεῖς οὗτοι τοῖχοι σχηματίζουν ὀρθογώνιον χῶρον πλάτους 5 περ. μ. (εἰκ. 1), εἰς τὸν ὁποῖον εἰσήρχετό τις διὰ θύρας εὑρισκομένης οὐχὶ ἐντελῶς εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐξ ἧς σῴζεται τὸ ἐκ σχίστου μονόλιθον κατώφλιον (πίν. 92β), μήκους 1.20 μ., πλάτους 0.60 μ. καὶ πάχους 0.15 μ. (πρβ. ΠΑΕ 1950, 218). Ὡς φαίνεται εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ π′, σῳζόμενον ὀλίγα ἑκατοστὰ ὑψηλότερον τοῦ κατωφλίου, ἰδιαίτεραι παραστάδες δὲν ὑπῆρχον, ὁ τοῖχος ὅμως ἀπέληγεν εἰς λίθους ὕψους δύο περίπου κανονικῶν δόμων, ἔχοντας τὴν πρὸς τὴν θύραν πλευράν των λείαν. Κατὰ

---

[1] Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐκτὸς μερικῶν μαθητῶν μου, ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν ἡ Ὑφηγήτρια Δὶς Χρ. Καρδαρᾶ καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι κκ. Ἀνδρ. Γαβρίλης καὶ Βασ. Λαμπρινουδάκης, ὅστις εἶχε τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῶν ἐργασιῶν, διὸ καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετ' αὐτοῦ συνετάχθη ἡ παροῦσα ἔκθεσις.

τὸ ὕψος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου, ἤτοι 0.55 ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ ὕδατος, καὶ ἐν ἀμέσῳ συνεχείᾳ αὐτοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς οἰκίας ἐσῴζοντο τεμάχια ἐκ τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐκ κιτρίνου κονιάματος ἐπὶ στρώματος χαλίκων καὶ πηλοῦ, συνολικοῦ πάχους 10 περ. ἑκ. Τὸ στρῶμα τῶν χαλίκων ἐκάλυπτεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ υ καὶ τοῦ νεωτέρου τοίχου ξ-ξ'. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου συνελέγησαν ἀρκετὰ τεμάχια κεκοσμημένων ἀγγείων, ἀνηκόντων εἰς τὰς παλαιοτέρας κατηγορίας τῆς τρίτης μυκηναϊκῆς περιόδου. Ταῦτα ὁμοῦ μετὰ τῆς ὁμοιότητος τῆς τοιχοδομίας καὶ τῆς συμπτώσεως τοῦ βάθους τῆς θεμελιώσεως

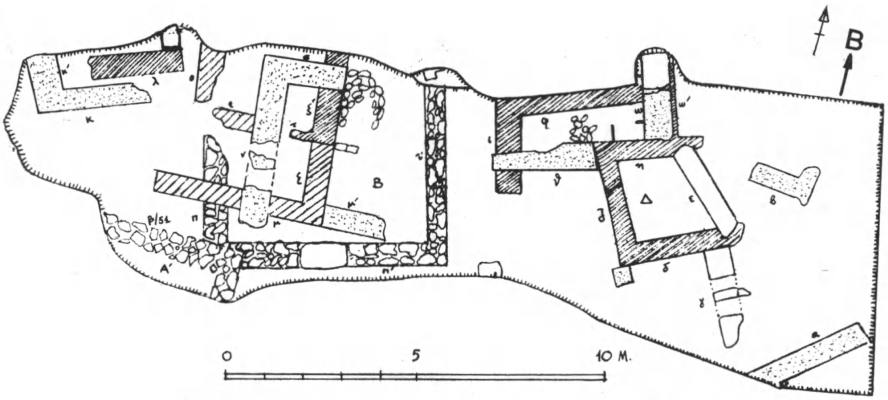

Εἰκ. 1. Σχεδιογράφημα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1967.

δεικνύουν ὅτι ἡ οἰκία Β εἶναι σύγχρονος πρὸς τὰς Α καὶ Γ, εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθησαν ἐπίσης κεκονιαμένα δάπεδα (ΠΑΕ 1950, σ. 273, 1951, σ. 217, 1963, σ. 151). Τὰ τρία ταῦτα οἰκοδομικὰ συγκροτήματα, χωρὶς νὰ εἶναι εἰσέτι ἀπολύτως σαφὴς ἡ σχέσις των, φαίνεται ὅτι ἦσαν ὄντως διατεταγμένα πέριξ μικρᾶς πλατείας (εἰκ. 2, πρβ. ΠΑΕ 1951, 217).

Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς οἰκίας β, ὑπὸ λίθον καταπεσόντα κατὰ τὴν καταστροφὴν τῶν τοίχων προφανῶς, συνελέγησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τὰ τεμάχια μικροῦ ἀπιοσχήμου πιθοειδοῦς ἀγγείου μετὰ τριῶν καθέτων λαβῶν, κεκοσμημένου διὰ σπειρῶν μετ' ἀγκιστροειδοῦς στελέχους (πίν. 97α). Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας φάσεως τῆς μυκηναϊκῆς ΙΙΙΑ ἐποχῆς (Furumark, σ. 25, εἰκ. 4, σ. 362 καὶ εἰκ. 62, θέμ. 49). Εἶναι οἱ χρόνοι καθ' οὓς ἀκριβῶς ἐμφανίζονται αἱ πρῶται ἰδιαίτεραι προτιμήσεις σχημάτων καὶ θεμάτων εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου, ἡ εὕρεσις δὲ ἐν Νάξῳ συνδυασμοῦ ὅστις θεωρεῖται ὅτι χαρακτηρίζει τὴν κεραμεικὴν τῆς Ρόδου δεικνύει ὅτι αἱ σχέσεις τῶν δύο νήσων, ἰδιαιτέρως

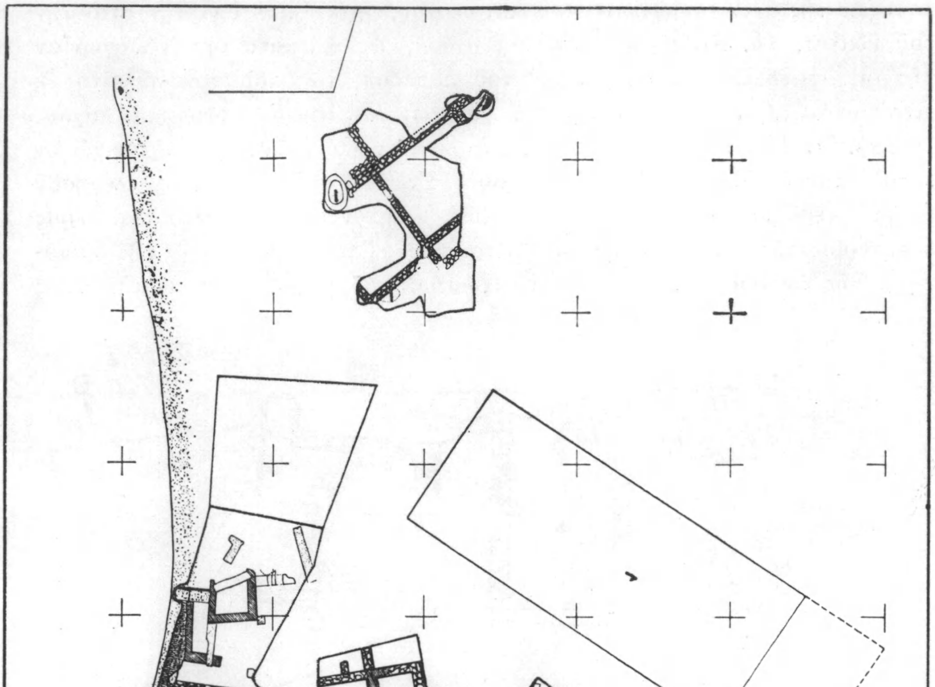

Εἰκ. 2. Σχεδιογράφημα τῆς περιοχῆς τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως.

στεναὶ κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦντας χρόνους, ὑπῆρχον ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἡ διατήρησις τῆς εἰκόνος καταστροφῆς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς οἰκίας Β ἀποτελεῖ ἐξ ἄλλου στοιχεῖον πολύτιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ οἰκισμοῦ : ἡ οἰκία Β φαίνεται ὅτι κατεστράφη αἰφνιδίως ἀρχομένου τοῦ 13ου π. Χ. αἰ., ὑπὸ σεισμοῦ πιθανώτατα, διότι οὐδὲν ἴχνος πυρὸς παρετηρήθη, ἀντιθέτως δὲ ἡ ποσότης τῶν λίθων εἰς τὴν ἐπίχωσιν παρὰ τὸν τοῖχον υ ἦτο ἀσυνήθως μεγάλη. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἑρμηνεύει ἐπαρκῶς τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον χρήσεως τῆς οἰκίας Α, ὅτε προσετέθη εἰς αὐτὴν τὸ δωμάτιον Α′ (ΠΑΕ 1951, 214 - 7), τὰ ἐρείπια τῆς οἰκίας Β δὲν ἦσαν πλέον ὁρατά.

Ἔτι μεταγενέστεραι τοῦ Α κατασκευαὶ καταλαμβάνουν τὸ πρὸς Δυσμὰς ἥμισυ τοῦ χώρου τῆς οἰκίας Β (πίν. 92α καὶ 93α, πρβ. ΠΑΕ 1951, 218). Ἡ θεμελίωσίς των φθάνει 25 ἑκ. ὑψηλότερον ἕως 5 ἑκ. χαμηλότερον τοῦ δαπέδου ταύτης, ἐνῷ οἱ τοῖχοί των καίτοι ἀμελέστερον κατεσκευασμένοι χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα τοὺς κανονικῶς σχεδὸν εἰργασμένους λίθους τῆς παλαιοτέρας περιόδου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἑρμηνεύει τὴν ἐκ θεμελίων διάλυσιν τοῦ βορείου τμήματος τοῦ π, δὲν ἐπιτρέπει τὴν μετὰ βεβαιότητος ἀποκατάστασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας Β· ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὰ 5 περ. πρὸς Βορρᾶν τοῦ π′ ἀνασκαφέντα μέτρα τοῦ καλύτερον σῳζομένου ἀνατολικοῦ τμήματος αὐτῆς οὐδὲν ἴχνος τοίχου ἐγκαρσίου πρὸς τὸν υ παρετηρήθη, εἶναι πιθανώτερον ὅτι διὰ τῆς θύρας εἰσήρχετό τις ἀμέσως εἰς ἑνιαῖον χῶρον, τόσου τοὐλάχιστον μήκους ὅσου καὶ πλάτους. Ἐξωτερικῶς οἱ ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι εἰς οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν εὑρέθησαν πρὸς ἕτερον κλειστὸν χῶρον.

Εἰς τοὺς ὑπὲρ τὴν οἰκίαν Β τοίχους διακρίνονται σαφῶς δύο περίοδοι (εἰκ. 1, πρβ. ΠΑΕ 1951, 218)· εἰς τὴν παλαιοτέραν ἀνήκουν οἱ τοῖχοι μ, ξ, ξ′, καὶ μ′, τεθεμελιωμένοι εἰς βάθος 0.30 - 0.60 μ. ὑπὸ τὴν στάθμην τῆς θαλάσσης, εἰς δὲ τὴν νεωτέραν οἱ ν καὶ σ, ἀμφότεροι 10 ἑκ. ὑπὸ τὸ μηδέν. Εἰς τὴν πρώτην ὅμως περίοδον διακρίνονται δύο φάσεις : ὁ ἀρχικὸς χῶρος, ὁριζόμενος πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ ξ′ καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τούτου σῳζομένου ἴχνους τοίχου τ, ἐπεξετάθη εἰς χρόνους μεταγενεστέρους πρὸς Ν. διὰ τῶν εὐτελεστέρας κατασκευῆς τοίχων μ καὶ ξ, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὑψηλότερον τοῦ ξ′ τεθεμελιωμένοι. Περὶ τὰ θεμέλια τοῦ ξ′ συνελέγησαν ὄστρακα ἀγγείων τῶν ἐσχάτων μυκηναϊκῶν χρόνων ὁμοῦ μετά τινων πρωίμων γεωμετρικῶν, οἱ δὲ τοῖχοι μ καὶ ξ κατὰ τὴν πρώτην των ἀποκάλυψιν ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς γεωμετρικοί (ΠΑΕ 1951, 219, 222)· ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐφέτος ἀνατολικώτερον ἀνασκαφεῖσα οἰκία Δ, ἡ ὁποία ἐπαρουσίασε μίαν ἑνιαίαν περίοδον, χρονολογουμένην δι' ἀσφαλῶν στρωματογραφικῶν δεδομένων εἰς τὴν στροφὴν ἀπὸ τῆς μυκη-

ναϊκῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐποχήν, ἔχει θεμελιωθῆ εἰς τὸ αὐτὸ καὶ ὁ τοῖχος ξ βάθος, καθίσταται ἤδη σαφὲς ὅτι ἡ νεωτέρα ἐκ τῶν δύο διαπιστωθεισῶν ἐν τῇ περιοχῇ μυκηναϊκῶν περιόδων (ΠΑΕ 1965, 171) διὰ τῆς δευτέρας φάσεως αὐτῆς (πρβ. ΠΑΕ 1951, 219 κἑ.) συνεχίζεται ἐντὸς τῶν πρωίμων γεωμετρικῶν χρόνων [1]. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ διὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ σκαφέντος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὑπὲρ τὴν οἰκίαν τοῦ Εἰρηνοδικείου βόθρου (ΠΑΕ 1965, 171, 173). Ὁ τοῖχος μ', ἐρειδόμενος ἁπλῶς ἐπὶ τῆς γωνίας μ-ξ', ἀνήκει ἴσως εἰς τρίτην φάσιν τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἀσαφὴς εἶναι ἡ πρὸς τὸ σύνολον σχέσις τῶν εἰς τὴν αὐτὴν γενικῶς περίοδον ἀνηκόντων τμημάτων ο καὶ ρ, ἐνῷ οἱ ἐπικαθήμενοι τῶν μ, ρ καὶ ξ' τοῖχοι ν καὶ σ, ἐκ τῆς τοιχοδομίας των καὶ τοῦ ὕψους μόνον τῆς θεμελιώσεώς των, δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους. Εἰς τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνήκει ὁ τοῖχος κ-κ', ἐνῷ ὁ λ, 0.55 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης κείμενος, ἀνήκει εἰς τὴν παλαιοτέραν φάσιν τῆς νεωτέρας μυκηναϊκῆς περιόδου.

Ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ τοίχου ξ' ἀπεκαλύφθη ἐπίσης τὸ κατώτερον τμῆμα ἰπνοῦ, διάστ. κατὰ μῆκος μὲν τοῦ ξ' 2 μ. πλάτους δὲ 1.10 μ., ἀποτελούμενον ἐκ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων πλακοειδῶν λίθων κατὰ τὴν περιφέρειάν του, ἔχουσαν τὸ σχῆμα ἡμίσεος ἐλλείψεως καὶ μικροτέρων στρογγύλων λίθων ἐστρωμένων ὀλίγον χαμηλότερον ἐντὸς αὐτῆς (πίν. 93β). Κατὰ τὸ νότιον τμῆμά του ἡ διατήρησις ἦτο κακὴ — ὡς καὶ εἰς τὸ ἀντίστοιχον τμῆμα τοῦ ξ' — ὁλόκληρον ὅμως τὸ κατασκεύασμα εὑρέθη κεκαλυμμένον διὰ παχυτάτου στρώματος αἰθάλης. Ἴχνη πηλοῦ ἐπὶ τῶν λίθων δὲν παρετηρήθησαν, ἐκ τοῦ ἀνωτέρου δὲ τμήματος οὐδὲν διεσώθη. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὑπὲρ τὸν ἰπνὸν ἐπίχωσις περιεῖχεν ἀσυνήθως πολλοὺς μεγάλους λίθους, εἶναι πιθανὸν ὅτι τμῆμα τοὐλάχιστον αὐτοῦ ἦτο κτιστόν. Ὁ ἰπνὸς πατῶν ἐπὶ ἐπιπέδου 0.35 μ. ὑπὸ τὸ ὕδωρ ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ οἰκοδομήματος ξ'-ξ-μ.

Ἰδανικὴ διὰ τὴν περιοχὴν ἦτο ἡ διατήρησις τοῦ ἀρχαίου στρώματος εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς τάφρου. Ὑπὸ ἰσχυρὸν δάπεδον τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, εὑρισκόμενον 0.50 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, διεφυλάχθησαν ἀδιατάρακτα τὰ λείψανα τριῶν παλαιοτέρων οἰκοδομικῶν περιόδων.

---

[1] Ἐν εἰκόνι 1 καὶ 2 οἱ τοῖχοι τῆς α' καὶ β' φάσεως τῆς παλαιοτέρας περιόδου σημειοῦνται διὰ τῶν ἐσχεδιασμένων λίθων, μετὰ καὶ ἄνευ πλαισίου ἀντιστοίχως· τῆς νεωτέρας περιόδου, οἱ μὲν τῆς α' φάσεως διὰ πυκνῆς, οἱ δὲ τῆς β' δι' ἀραιᾶς διαγραμμίσεως. Διὰ στίξεως ἢ ἐντελῶς λευκοὶ ἔχουν δηλωθῆ οἱ εἰς διάφορα ἐπίπεδα εὑρισκόμενοι γεωμετρικοὶ τοῖχοι.

Ἐκ τῆς οἰκίας Δ (πίν. 94α), τεθεμελιωμένης εἰς τὸ βάθος τῶν — 0.65 - 0.50 μ., ἀνεσκάφησαν δύο χῶροι ἑκατέρωθεν τοίχου μήκους 3.30 μ. (ζ), κατευθυνομένου ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Ἐξ αὐτῶν ὁ ἀνατολικός, ὁριζόμενος ὑπὸ τῶν τοίχων ζ, η καὶ δ, εἶναι μικρῶν διαστάσεων δωμάτιον σχήματος τραπεζίου, τοῦ ὁποίου τὸ πρὸς Ἀνατολὰς μέρος δὲν διεσώθη (πίν. 94β). Διὰ τῶν τοίχων ζ, φ καὶ ι δημιουργεῖται ὁ ἕτερος τῶν χώρων τῆς οἰκίας (πίν. 95α), ἡ κάτοψις τοῦ ὁποίου, καίτοι οὗτος φαίνεται ἐντελῶς ἀνοικτὸς πρὸς Ν., δύναται νὰ συμπληρωθῇ ἐπὶ τῇ βάσει παραστάδος ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ δ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τῶν ζ καὶ δ (εὐδιακρίτου ἐν πίν. 94β) καὶ ὅλμου θύρας εὑρεθέντος παρ᾿ αὐτήν. Ἡ ὕπαρξίς των μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἔκειτο ἡ θύρα τοῦ δυτικοῦ δωματίου· ἑπομένως ὁ νότιος τοῖχος αὐτοῦ πρέπει νὰ ἔκειτο ἐπὶ τῆς προεκτάσεως τοῦ δ, σχηματίζων πρὸς Δυσμὰς ὀρθὴν περίπου γωνίαν μετὰ τοῦ ι. Καὶ ὁ δεύτερος οὗτος χῶρος ἦτο τραπεζιόσχημος (εἰκ. 1), μήκους 4 μ. καὶ πλάτους 2 - 2.5 μ., εἰς τὴν ΒΑ. ὅμως γωνίαν αὐτοῦ ἐσχηματίζετο βαθεῖα ἐσοχὴ ὑπὸ τῶν τοίχων φ, ω′ καὶ η, πλάτους 1 περίπου μ. καὶ βάθους 1.60 μ. Ὁ τοῖχος φ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν πρὸς Ν. μόνον παρειὰν αὐτοῦ· ἐὰν ἡ οἰκία Δ διέθετε καὶ ἄλλους χώρους βορείως αὐτοῦ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ.

Οἱ ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι τῆς οἰκίας Δ ἔχουν πάχος 0.50 μ., σῴζονται εἰς ὕψος μέχρι 0.80 μ., εἶναι δὲ κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων λογάδων, ἐπιμελῶς ὅμως συντεθειμένων. Συνήθως ἡ κατωτάτη στρῶσίς των ἀποτελεῖται ἐκ μεγαλυτέρων λίθων. Τὸ ὁρατὸν μέρος τῶν τοίχων ἦρχιζε 0.30 - 0.15 μ. ὑπὲρ ταύτην: 0.35 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος διετηρεῖτο τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τῶν δύο δωματίων, ὡς καὶ εἰς τμῆμα τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ ω χώρου, ἀποτελούμενον ἐκ σκληροτάτης γῆς πάχους 10 ἑκ., χρώματος ὑπερύθρου, περιεχούσης ἀφθόνους μικροὺς χάλικας. Ἐπ᾿ αὐτοῦ ὑπῆρχε μελανὸν στρῶμα πάχους 10 - 20 ἑκ., δημιουργηθὲν πιθανῶς ἐκ βραδείας καύσεως ὀργανικῶν οὐσιῶν. Εἰς τὴν ἀμέσως ὑπὲρ τὸ δάπεδον ἐπίχωσιν τὰ ὄστρακα ἦσαν τῶν ἐσχάτων μυκηναϊκῶν καὶ τῶν πρωΐμων γεωμετρικῶν χρόνων. Χαρακτηριστικὴ τῶν χρόνων τῆς οἰκίας ἦτο ἡ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὕρεσις σιδηροῦ ἀντικειμένου, ἀμόρφου πλέον λόγῳ τῆς μακρᾶς ἐν τῷ ὕδατι παραμονῆς του. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ σιδήρου εἰς τὸν κόσμον τοῦ Αἰγαίου τοποθετεῖται ἤδη δι᾿ εὑρημάτων γενομένων ἐν Περατῇ ἀφ᾿ ἑνὸς καὶ αὐτῇ τῇ Νάξῳ ἀφ᾿ ἑτέρου εἰς τοὺς ἀμέσως πρὸ τοῦ τέλους τῆς τρίτης μυκηναϊκῆς περιόδου χρόνους (Desborough, The Last Mycenaeans and Their Successors, σ. 151, 157 καὶ 180).

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐπαρουσίασεν ἡ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δυτικοῦ δωματίου τῆς οἰκίας ἐσοχή (πίν. 95α). Ἐντὸς αὐτῆς, κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν, τὸ δάπεδον διεκόπτετο διὰ δύο ὀρθίων πλακῶν σχίστου, πάχους 0.05

καὶ ὕψους 0.25 μ., ἐξεχουσῶν αὐτοῦ 0.05 μ. καὶ σχηματιζουσῶν μετὰ τῆς γωνίας τῶν τοίχων ω' καὶ η μικρὸν σχετικῶς (0.50×0.80) κιβωτιόσχημον χῶρον (πίν. 95β). Ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν ἴχνος τοῦ δαπέδου παρετηρήθη, ὑπῆρχε δὲ μόνον ὑποπρασίνη λελιπασμένη γῆ. Ἡ πλὰξ τῆς βορείου πλευρᾶς σῴζεται εἰς μῆκος 0.20 μ., τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι κατὰ τὴν προέκτασίν της μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς ἑτέρας πλακὸς παρετηρήθη ἡ αὐτὴ διαφορὰ εἰς τὸ χῶμα σημαίνει ὅτι ὁ χῶρος ἐκλείετο ἐντελῶς εἴτε διὰ τῆς ἐλλειπούσης συνεχείας τοῦ σῳζομένου τεμαχίου, εἴτε διὰ τρίτης πλακός. Ἔρευνα γενομένη εἰς βάθος ἐντὸς τοῦ κατασκευάσματος καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον οὐδὲν νέον στοιχεῖον παρέσχε, πλὴν πλακοειδοῦς λίθου διαστάσεων 20×20 περ. ἑκ. κειμένου ἐντὸς αὐτοῦ παρὰ τὸν ω', μᾶλλον κατὰ χώραν, ὀλίγα ἑκ. χαμηλότερον τοῦ δαπέδου. Ὁ προορισμὸς τῶν τοιούτων κατασκευασμάτων, ἰδιαιτέρως συχνῶν ἐν Κρήτῃ, δὲν εἶναι πάντοτε σαφής· ἀλλ' εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς οἰκίας Δ ἡ ἀπουσία καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἴχνους καύσεως φαίνεται νὰ ἀποκλείῃ τὴν ὕπαρξιν ἑστίας εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἐκ δὲ τῶν περιπτώσεων τοῦ ἀποθέτου - θήκης καὶ τοῦ σταμνοστάτου εὐνοοῦν ἀναμφιβόλως τὴν δευτέραν ἡ ὕπαρξις τοῦ πλακοειδοῦς λίθου, ἀνήκοντος πιθανώτατα εἰς τὴν συνήθη εἰς τὰ κατασκευάσματα ταῦτα χονδροειδῆ πλακόστρωσιν τοῦ πυθμένος, καί, κυρίως, ἡ λίπανσις τοῦ ὑπ' αὐτὸν χώματος — ἐκ τοῦ περιεχομένου ὁπωσδήποτε τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἀποτιθεμένων ἀγγείων.

Ἡ διάλυσις μεγάλου μέρους αὐτοῦ ὀφείλεται ἄνευ ἀμφιβολίας εἰς τὴν μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πυθμένος του ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων οἰκίας γεωμετρικῶν χρόνων, ὅτε αἱ κατώταται στρώσεις τῶν τοίχων ω' καὶ η ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου ὡς θεμέλιον τῶν τοίχων ω καὶ θ ἀντιστοίχως, ἀμφοτέρων πάχους 0.65 μ., δομῆς δὲ ἀμελεστάτης (εἰκ. 1). Βορείως τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ ω, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐξέχει 10 ἑκ. πρὸς Α. ὁ ω', ἐσώθη τὸ μήκους 1 μ. καὶ πάχους 0.15 μονόλιθον ἐκ σχίστου κατώφλιον τῆς εἰσόδου εἰς τὴν οἰκίαν (πίν. 96). Ἐκ τοῦ θ σῴζονται τμήματα μόνον τῆς κατωτάτης στρώσεως (μῆκ. 5 περ. μ.).

Εἰς ὑψηλότερον ἔτι ἐπίπεδον (περὶ τὴν στάθμην τοῦ ὕδατος) ἐσώθησαν ἐλάχιστα λείψανα τρίτης οἰκοδομικῆς περιόδου τῶν γεωμετρικῶν ἐπίσης χρόνων (γ καὶ ε εἰς τὴν εἰκ. 1), τὸ δὲ δάπεδον τῶν 0.50 μ. ἀντιπροσωπεύει τετάρτην περίοδον ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἐπ' αὐτοῦ ἐσώθη ἡ διαμέτρου 0.60 μ. καὶ βάθους 0.15 μ. κυκλικὴ ἑστία, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχε τετράγωνος πλακοειδὴς λίθος (πίν. 97β).

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας Δ εὑρέθησαν κεραμεικὰ μόνον λείψανα τῆς παλαιοτέρας τῶν μυκηναϊκῶν περιόδων (πίν. 98α - β), ἐνῷ εἰς ὁλόκληρον τὴν τάφρον εἰς τὸ βάθος τοῦ 1 μ. ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ ὕδατος συνηντήθη τὸ γνωστὸν ἤδη ἐν τῇ περιοχῇ κυκλαδικὸν στρῶμα (ΠΑΕ 1963, 152).

Ἐνδιαφέρουσα σχετικῶς εἶναι ἡ παρατήρησις ὅτι δυτικῶς τοῦ τοίχου ι τοῦτο ἦτο πολὺ πλουσιώτερον εἰς περιεχόμενον ἢ ἀνατολικῶς αὐτοῦ, δυναμένη νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν διαπίστωσιν πτωχοῦ ἐπίσης κυκλαδικοῦ στρώματος ἔτι ἀνατολικώτερον ὑπὸ τὸ Εἰρηνοδικεῖον (ΠΑΕ 1965, 171) καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι πάντα τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα οἰκοδομημάτων ἐκ τῆς περιόδου ταύτης κεῖνται πρὸς Δυσμὰς τῆς οἰκίας Β (ΠΑΕ 1949, 112 κέ., 1963, 152, 1965, 175, εἰκ. 2). Τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς παρέχονται εἰς τοὺς πίνακας 99 - 100 χαρακτηριστικά τινα δείγματα.

Β. Η «ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΣ ΣΤΟΑ». Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεκαλύφθησαν ἐφέτος α) δύο περαιτέρω τμήματα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς βορείως τοῦ κατὰ τὸ 1965 ἀνασκαφέντος (ΠΑΕ 1965, 176) καὶ β) μέγα τμῆμα τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς.

1. Εἰς τὸ συνεχόμενον πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν Ἐπιτροπάκη οἰκόπεδον Γλέζου ὁ στυλοβάτης τῆς στοᾶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἠρευνήθη ἐπὶ δύο μέτρα περαιτέρω τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον διεκόπη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1965 πρὸς Βορρᾶν. Μετὰ τὰς τρεῖς πλάκας τῆς εὐθυντηρίας οὗτος σῴζεται εἰς ὕψος χαμηλότερον, τριῶν ἕως δύο δόμων (πίν. 101α). Ἡ παρακολούθησίς του διακοπεῖσα λόγῳ τῆς συναντήσεως τοῦ μανδροτοίχου τοῦ οἰκοπέδου ἐπανελήφθη 4.5 μ. βορειότερον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Περιστεράκη, ἔνθα οὗτος, ἐντελῶς διαλελυμένος κατὰ τὰ δύο πρῶτα μέτρα, σῴζεται κατὰ τὰ ἑπόμενα 2.5 μ. κατὰ τὸν κατώτατον ἐκ πλακῶν σχίστου δόμον αὐτοῦ, συνεχιζόμενος περαιτέρω ὑπὸ τὴν δημοσίαν ὁδὸν Νάξου - Ἐγκαρῶν (πίν. 101β). Ἡ πλήρης καταστροφὴ τοῦ στυλοβάτου κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τῆς τάφρου ὀφείλεται εἰς τὴν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους κατασκευὴν μεγάλου μαρμαρίνου ἀγωγοῦ (διάμ. 0.38 μ.), τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη.

Ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος παρηκολουθήθη ἀντιστοίχως ἐπὶ 2.60 μ. εἰς ἕκαστον οἰκόπεδον· διεπιστώθη ὅτι καὶ εἰς τὰ νέα τμήματα οὗτος σῴζεται εἰς τὸ ὕψος τῶν τριῶν δόμων ἤτοι 0.20 - 0.30 μ. ὑπὲρ τὸ ὕδωρ.

Ἐνδιαφέρουσα ἦτο ἡ γενομένη εἰς τὴν τάφρον τοῦ οἰκοπέδου Γλέζου, ἔνθα τὸ ἑλληνιστικὸν στρῶμα ἐσῴζετο καλύτερον, διαπίστωσις ὅτι ὁ μεταξὺ τῆς θεμελιώσεως τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ ὀπισθίου τοίχου χῶρος ἦτο πεπληρωμένος διὰ τριῶν ἐπαλλήλων στρωμάτων ὁμοίας περίπου συστάσεως ἐκ χονδρῆς ἄμμου, λιθαρίων καὶ λατύπης. Φαίνεται ὅτι λόγῳ τοῦ ἰδιαιτέρως ὑγροῦ καὶ ἀσταθοῦς ἐδάφους τῆς περιοχῆς ἐχρησιμοποιήθη ἐνταῦθα ὁ γνωστὸς καὶ ἀλλαχόθεν τρόπος θεμελιώσεως διὰ σκαφῆς ἑνιαίας τάφρου, ἴσης πρὸς τὸ ἐμβαδὸν τοῦ οἰκοδομήματος, ἥτις μετὰ τὴν καταβολὴν τῶν θεμελίων ἐπληροῦτο διὰ «σπαράγματος» (Martin, Manuel d'architecture

grecque, I, 1965, σ. 312 κἑ.). Εἰς τὸ οἰκόπεδον Περιστεράκη διεπιστώθη ὅτι ἐπὶ τοῦ κατωτάτου στρώματος εἶχε θεμελιωθῆ ἡ κρηπὶς τῆς στοᾶς.

Εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον, 3 περ. μ. πρὸ τῶν σῳζομένων πλακῶν τῆς θεμελιώσεως τοῦ στυλοβάτου, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν παρειὰν τῆς τάφρου ἡ γωνία κτίσματος συγχρόνου πρὸς τὴν στοάν, μὲ διάφορον ὅμως προσανατολισμόν. Τούτου οἱ δύο σῳζόμενοι δόμοι, ἐκ πλακῶν σχίστου πάχους 20 καὶ πλάτους 60 ἑκ., ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν θεμελίωσιν ρωμαϊκοῦ κτίσματος εὐτελοῦς κατασκευῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ ὁ φαινόμενος εἰς τὴν εἰκόνα (πίν. 101β) μολύβδινος σωλὴν (διάμ. 0.5 μ.), ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη ἐπὶ 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου καθ' ὃ κάμπτεται πρὸς Νότον.

2. Εἰς τὸν ἐλεύθερον χῶρον μεταξὺ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἐγκαρὲς καὶ τῆς ἀκτῆς, δυτικῶς τῆς ἐκβολῆς τοῦ παρὰ τὴν πόλιν ρέοντος χειμάρρου, ἀνε-

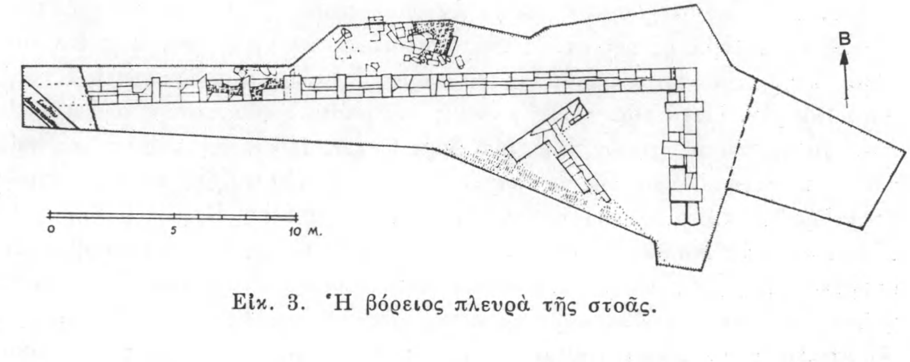

Εἰκ. 3. Ἡ βόρειος πλευρὰ τῆς στοᾶς.

σκάφη ἡ ἀνατολικὴ γωνία καὶ μέγα τμῆμα τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς στοᾶς τῆς βορείας πλευρᾶς, κειμένης κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου αὐτῆς ὑπὸ τὴν δημοσίαν ὁδόν (εἰκ. 3). Λόγῳ τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τῆς θεμελιώσεως τοῦ οἰκοδομήματος 1 μ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν στάθμην αὐτῆς, αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας διεξήχθη ἡ ἔρευνα ἦσαν γενικῶς ὅμοιαι πρὸς τὰς ἐπικρατούσας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως. Τὰ ἐρείπια εὑρέθησαν ὑπὸ πρόσφατον ἐπίχωσιν 1 μ. καὶ στρῶμα ἄμμου ὑπ' αὐτήν, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἀπετέλει τὴν παλαιοτέραν ἐπιφάνειαν τῆς παραλίας.

Ἐκ τῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος (πίν. 102), σῳζομένων μόνον κατὰ τὴν ἐκ λίθων γρανίτου θεμελίωσίν των (πρβ. AA 1930, στ. 135), ὁ ἀνατολικὸς (πλάγιος) ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 6.30 μ., μὴ συνεχιζόμενος περαιτέρω (πίν. 103α) ὁ δὲ βόρειος (ὀπίσθιος) εἰς μῆκος 24.50 μ , συνεχιζόμενος πρὸς Δυσμάς (πίν. 103β). Τὴν περαιτέρω παρακολούθησίν του δὲν ἐπέτρεψε δι'

ἐφέτος ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως τῶν πλησίον συγχρόνων οἰκιῶν διερχόμενος κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο.

Ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων λίθων (μῆκ. 0.70-1.20 μ., πλάτ. 0.40 - 0.50 μ.) ἁδρῶς τετραγωνισμένων κατὰ τὴν ἐξωτερικήν, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω πλευρὰν αὐτῶν, τεθειμένων δὲ σύνδυο κατὰ ἓν χονδρικῶς ἰσοδομικὸν σύστημα (πίν. 104α): εἰς τοὺς καθέτους ἁρμοὺς οὐδεμία ὑπάρχει ἀντιστοιχία, ἐνῷ εἰς τοὺς ὁριζοντίους ἡ γραμμὴ διακόπτεται ἐνίοτε δι' ὀρθογωνίων βυσμάτων πληρούντων κενὰ δημιουργούμενα ἐκ τῆς ἀνισότητος τοῦ ὕψους τῶν λίθων. Ἐσωτερικῶς τὰ μεταξὺ τῶν λίθων ὀλίγα κενὰ πληροῦνται διὰ μικροτέρων τεμαχίων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ.

Ὁ ὀπίσθιος τοῖχος, πάχους 0.90 μ., σῴζεται κατὰ τὰ πρῶτα ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ οἰκοδομήματος 10.40 μ. εἰς ὕψος δύο δόμων ἢ 1 περ. μ. Εἰς τοὺς δύο τούτους δόμους ἅπαντες οἱ λίθοι εἶναι δρομικοί. Εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως τούτου διατηρούμενον τρίτον δόμον (πίν. 104β) ὕψους 0.45 μ., πάχους δὲ 10 περ. ἑκ. μικροτέρου τῶν κατωτέρων, οἱ λίθοι συντίθενται κατὰ διάφορον σύστημα, παρεμβαλλομένου ἀνὰ δύο ζεύγη δρομικῶν ἑνὸς ἐγκαρσίου, ἐξέχοντος συνήθως εἴτε πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν εἴτε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς στοᾶς κατὰ 10 ἑκ. Μετὰ 13 μ. ὁ δόμος οὗτος διακόπτεται καὶ τὸ οἰκοδόμημα σῴζεται πάλιν μέχρι σχεδὸν τοῦ ὕψους τῆς στάθμης τοῦ ὕδατος. Οἱ λίθοι τοῦ τρίτου δόμου δὲν εἶναι ἅπαντες ἰσοϋψεῖς· ἐπὶ 3 μ. εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ σῳζομένου τμήματος οὗτοι εἶναι κατὰ 25 ἑκ. ὑψηλότεροι τῶν λοιπῶν, ἔχοντες συνολικὸν ὕψος 70 ἑκ. ἐν εἴδει ὀρθοστατῶν. Εἰς τοὺς δύο σῳζομένους δόμους τοῦ πλαγίου τοίχου (πίν. 103α) προετιμήθη τὸ σύστημα τοῦ τρίτου δόμου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς: ὁ τοῖχος οὗτος, σημαντικῶς παχύτερος τοῦ μακροῦ (1.20 μ.), ἔχει κτισθῆ διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκεῖνος ὑλικοῦ, ὥστε μεταξὺ τῶν ζευγῶν τῶν δρομικῶν λίθων νὰ δημιουργῶνται μεγάλα κενά, ἐπιβάλλοντα τὴν δι' ἐγκαρσίων σύνδεσίν των. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ταπεινοτέρων λίθων τοῦ τρίτου δόμου καὶ τῶν λίθων τοῦ δευτέρου δόμου ἀμφοτέρων τῶν τοίχων ὑπάρχουν λαξεύματα διὰ τὴν καλυτέραν συναρμογὴν τούτων μετὰ τῶν λίθων τοῦ ἀνωτέρου δόμου (πίν. 103α καὶ 104β)· ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὁλόκληρος ὁ τρίτος δόμος ἦτο κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα κατεσκευασμένος. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὑψηλοτέρων λίθων τοῦ τρίτου δόμου ἀντιθέτως εἶναι λειοτέρα· ἐπειδὴ καὶ τὸ ὕψος τοῦ θεμελίου εἶναι ἐνταῦθα 1.70 ἢ 0.70 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης, ἤτοι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτοῦ εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ περίπου καὶ ἡ εὐθυντηρία τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἐπίπεδον, φαίνεται ἀσφαλὴς ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐπὶ τῶν λίθων τούτων ἐστηρίζετο ἡ εὐθυντηρία τοῦ ὀπισθίου τοίχου.

Τὸ πλήρωμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς στοᾶς εἶχε τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς σύστασιν πρὸς τὴν παρατηρηθεῖσαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Ἀπὸ τοῦ τρίτου

ὅμως λίθου τοῦ α' δόμου καὶ ἑξῆς πρὸς Δυσμὰς ὁ βόρειος τοῖχος ἐστηρίχθη ἐπὶ φυσικοῦ πετρώματος, σαθροῦ ἤδη λόγῳ τῆς ὑγρασίας, λαξευθέντος πρὸς τοῦτο εἰς βάθος 30 περ. ἑκ.

Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη ἡ γωνία ἑτέρου κτίσματος, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι, σῳζόμενοι κατὰ τὸν κατώτατον μόνον

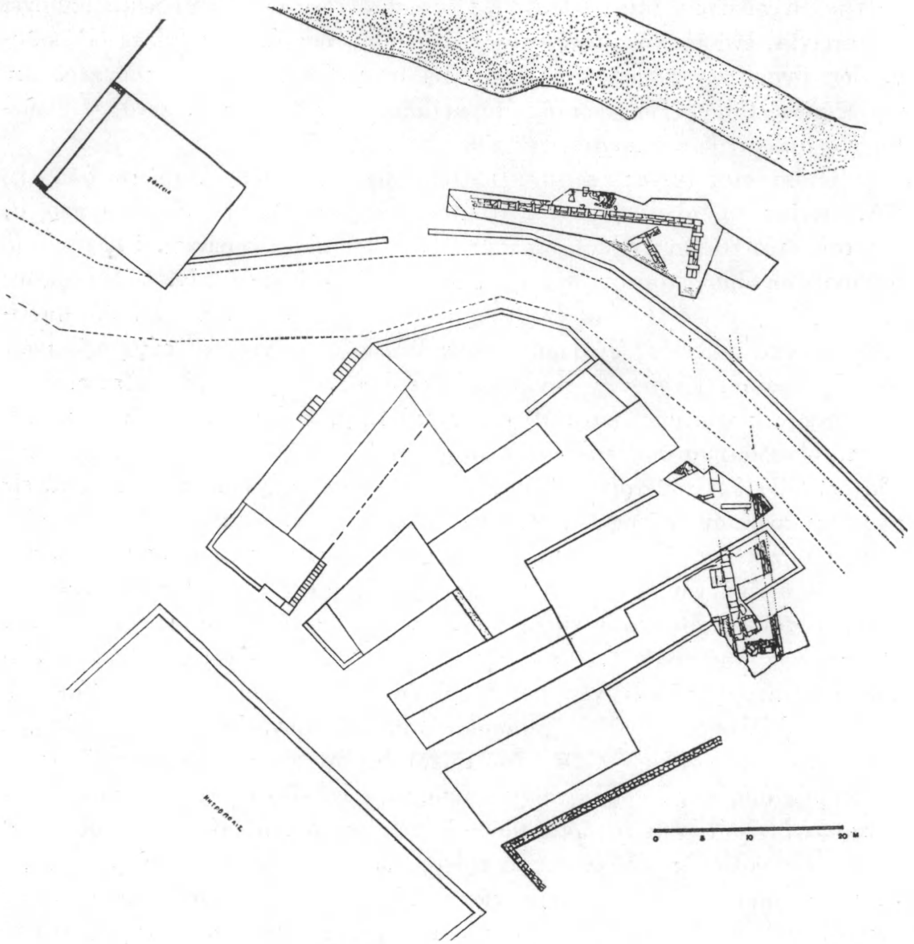

Εἰκ. 4. Σχεδιογράφημα τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς.

δόμον, πάχους 70 ἑκ., εἰς οὐδεμίαν σχέσιν εὑρίσκονται πρὸς τὴν στοάν (πίν. 102). Κείμενοι ἐντελῶς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀρχαίου στρώματος, γενικῶς μόνον δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν νεώτεροι ταύτης.

Βορείως τῆς στοᾶς, εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ τρίτου δόμου, εὑρέθησαν

ἀσαφῆ ἴχνη ρωμαϊκῆς ἢ καὶ μεταγενεστέρας ἔτι ἐποχῆς κτισμάτων. Τὸ ἀμέσως ὑπὲρ αὐτὰ καὶ τὸ ἑλληνιστικὸν θεμέλιον στρῶμα περιεῖχε πλῆθος τεμαχίων βυζαντινῶν ἀγγείων, τινὰ τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς πινάκια κεκοσμημένα κατὰ τὴν ἀνεπτυγμένην τεχνικὴν τῆς ἐγχαράξεως.

Λίαν σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ βόρειος καὶ ἡ ἀνατολικὴ στοὰ δὲν ἐσχημάτιζον ὀρθὴν γωνίαν οὐδὲ ἀπετέλουν ἑνιαίαν κατασκευήν, δι' ἧς ἐπιφέρεται νέα τροποποίησις εἰς τὸ σχέδιον τῆς «Τετραγώνου Στοᾶς» ὥς τὸ ἀποκατέστησεν ὁ G. Welter (AA 1930, 135 εἰκ. 14, πρβ. ΠΑΕ 1965, 178 εἰκ. 4). Οἱ στυλοβάται τῶν δύο οἰκοδομημάτων ἐσχημάτιζον ἀμβλεῖαν γωνίαν, 110° περ., ἐνῷ ἡ προέκτασις τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς διέρχεται τρία περ. μ. ἀνατολικώτερον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς βορείου στοᾶς, πρὸς τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ συμπίπτῃ ἐὰν τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἑνιαῖον (εἰκ. 4). Ἐπὶ πλέον ἡ διαφορὰ τοῦ πάχους τῆς θεμελιώσεως τοῦ βορείου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς παρὰ τὴν θάλασσαν στοᾶς ἑρμηνεύεται ἱκανοποιητικῶς ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἦτο κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτῆς ἐλευθέρα καὶ ὅτι ἡ μοναδικὴ πλὴν τοῦ στυλοβάτου βαθμὶς τῆς κρηπῖδος ἣν γνωρίζομεν ὅτι διέθετε (ΠΑΕ 1908, 114 καὶ 1965, 177) ἐσυνεχίζετο καὶ κατὰ μῆκος τοῦ πλαγίου τοίχου αὐτῆς, ὥς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ τοιαῦτα οἰκοδομήματα. Τὸ ὑπὸ τοῦ Welter παρεχόμενον φαινόμενον πλάτος τῆς βαθμῖδος (0.37 μ., ἔ. ἀ.) καλύπτει ἀκριβῶς τὴν διαφορὰν τοῦ πάχους τῶν δύο θεμελίων. Ἄλλωστε ἡ προφανὴς ἤδη διαφορὰ τῶν δύο πλευρῶν κατά τε τὰς διαστάσεις (τὸ σῳζόμενον βάθος τῆς βορείου στοᾶς εἶναι 5.40 μ. ἐνῷ τῆς ἀνατολικῆς, προσμετρουμένου καὶ τοῦ στυλοβάτου, εἶναι μόλις 4 μ.) καὶ τὴν κατασκευὴν (πρβ. π. χ. πίν. 104α καὶ ΠΑΕ 1965, πίν. 222α) δεικνύει ὅτι αὗται δὲν ἀνήκουν κἂν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν περίοδον.

Ἡ χρονικὴ διαφορὰ τῶν δύο οἰκοδομημάτων δὲν πρέπει νὰ εἶναι μεγάλη. Ἡ ἀνατολικὴ στοὰ χρονολογεῖται ἀσφαλῶς ἤδη εἰς τὸν 3ον π. Χ. αἰ. (ΠΑΕ 1965, 182). Ἀλλὰ καὶ ἡ βόρειος, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ μνημειωδεστέρα κατασκευὴ καὶ ἡ παρουσία εἰς τὴν θεμελίωσιν μικροῦ ἀριθμοῦ τεμαχίων πρωίμων μελαμβαφῶν ἀγγείων ὑποδεικνύουν μίαν κατά τι παλαιοτέραν χρονολογίαν, ἀνήκει γενικῶς εἰς τοὺς αὐτοὺς πρωίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει, εἰς τὰς νήσους ἀκριβῶς, τὸ ἐφαρμοσθὲν εἰς τὰ θεμέλια σύστημα τοιχοδομίας (Martin, ἔ. ἀ. σ. 319 καὶ 408 - 9).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

13. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΘΗΡΑΣ

(ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ) *

(Πίν. 105 - 136)

1 ΓΕΝΙΚΑ. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχε προγραμματισθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος μία ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῆς νήσου Θήρας, καθ' ὅσον ἦτο σχεδὸν βέβαιον ὅτι εἰς ὡρισμένας τοποθεσίας τόσον τῆς Θήρας ὅσον καὶ τῆς Θηρασίας ἐκρύπτοντο σημαντικὰ ἐρείπια. Τὸ πρόβλημα ἐφαίνετο νὰ ἔχῃ ὡριμάσει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Πράγματι, ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις, ὡς ἡ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ζάκρου, καὶ νέαι ἐπιστημονικαὶ μελέται, ὡς ἡ τῶν Dr. Nincovich καὶ Dr. Heezen [1] παρέσχον προσθέτους ἀποδείξεις εἰς τὴν θεωρίαν τῆς «Ἡφαιστειακῆς καταστροφῆς». Ἡ θεωρία αὕτη, διατυπωθεῖσα ἤδη ἀπὸ τοῦ 1934, ἀνακοινωθεῖσα δὲ τελικῶς τῷ 1939, ἀπέδιδε τὴν μεγάλην καταστροφὴν τῆς Μινωικῆς Κρήτης ἐπισυμβᾶσαν περὶ τὸ 1500 π. Χ. εἰς μίαν τεραστίαν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας [2]. Ἡ Κρήτη πρέπει νὰ κατεστράφη ὑπὸ σειρᾶς παλιρροϊκῶν κυμάτων (τσουνάμι) καὶ δι' ἐπανειλημμένων σεισμῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων πρέπει νὰ ἐγκατέλειψαν τὴν νῆσον. Τὰ ἀνάκτορα κατεστράφησαν καὶ παρέμειναν ἐς ἀεὶ ἀχρησιμοποίητα, μὲ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως κατῳκήθη ὑπὸ μιᾶς νέας, Ἀχαϊκῆς δυναστείας. Οἱ ἐκπατρισθέντες Μινωικοὶ Κρῆτες κατέφυγον ἁπανταχοῦ τῆς Μεσογείου, κυρίως δὲ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν Δυτικὴν Πελοπόννησον. Οὗτοι μετεφύτευσαν τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ τὸν πολιτισμόν των εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα. Οἱ τελευταῖοι ἐπιζῶντες ἀνακτορικοὶ γραφεῖς τῆς Κρήτης προσέφερον τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ἰσχυροτέρων Μυκηναίων δυναστῶν. Οὗτοι προσήρμοσαν τὴν γραφήν των εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν (εἶναι σχεδὸν βέβαιον

---

* Αἱ φωτογραφίαι, ἐφ' ὅσον δὲν ἀναφέρεται ἄλλο τι, εἶναι τοῦ συγγραφέως.

[1] D. Ninkovich and B. Heezen, Santorini Tephra (Colston Papers XVII, 1965, σ. 425 ἑξ.).

[2] Sp. Marinatos, The Volcanic Destruction of Minoan Crete, Antiquity 13, 1939, σ. 425 ἑξ.

ὅτι ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἐγένετο εἰς τὴν Κνωσὸν) καὶ τοιουτοτρόπως ἐδημιουργήθη ἡ Γραμμικὴ Γραφὴ Β[1].

Ὁ ὑπογράφων συνέλεξε τὰς χρησίμους ἀποδείξεις ἐκ προγενεστέρων ἀνασκαφικῶν ἐκθέσεων τῆς Θήρας, ἐκ τυχαίων ἀνακαλύψεων, προσέτι δὲ καὶ ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν κατοίκων ζώσης παραδόσεως περὶ παλαιοτέρων εὑρημάτων. Καθωρίσθησαν οὕτω περὶ τὰς δέκα ἀρχαιολογικῶς ἐνδιαφέρουσαι τοποθεσίαι: Θηρασία, Ποταμός, Περίσσα (καὶ Ἐξωμύτης), Καμάρι, Φηρά (ὀρυχεῖα), Οἴα, Ἀκρωτήρι καὶ (εἰς τὴν περιοχήν του) Ἅγ. Νικόλαος, Ἅγ. Ἰωάννης, Κατσάδες. Ἄλλαι τοποθεσίαι, ὀλιγώτερον σημαντικαί (ἐπὶ τοῦ παρόντος), παραλείπονται ἐνταῦθα, σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ Καμάρι ἀπέδωκεν ἀναμφισβήτητα ἴχνη (ὡς καὶ ἡ περιοχὴ Μονολίθου) μόνον ἐκ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Τὴν σοβαρωτέραν δυσχέρειαν εἰς μίαν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἓν λευκὸν στρῶμα ἡφαιστειακῆς σποδοῦ πάχους 30-50 μ. καλύπτει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς νήσου εἰς τὰ σημεῖα, ὅπου εὑρίσκοντό ποτε οἱ συνοικισμοί (πίν. 106α), εἰς ὡρισμένας ὅμως τοποθεσίας ἡ διάβρωσις κατέστησε τὸ στρῶμα τῆς σποδοῦ λεπτότερον. Εἴς τινας περιπτώσεις (Ποταμὸς) ἐσχηματίσθησαν διὰ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων βαθεῖαι φάραγγες, οὕτω δὲ ἡ πρωταρχικὴ ἐπιφάνεια-λάβα τῆς πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς νήσου ἐποχῆς εἶναι τελείως γυμνή (πρόκειται ὅμως περὶ λεπτῶν λωρίδων μόνον). Ἐκ τοῦ λόγου τούτου κατέστησαν δυναταὶ αἱ παλαιότεραι ἔρευναι τῶν Γάλλων ἐπιστημόνων Gorceix καὶ Mamet εἰς τὸ Ἀκρωτήρι ὡς καὶ τοῦ R. Zahn εἰς τὸν Ποταμόν. Ἤδη τῷ 1962 ὁ ὑπογράφων ἀνεγνώρισεν ὅτι, τόσον αἱ ἐκθέσεις τῶν Gorceix καὶ Mamet ὅσον καὶ ἡ εὐνοϊκὴ διάβρωσις εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Ἀκρωτήρι (εἰκ. 1 καὶ πίν. 105) λεπτομερῶς ἐρευνηθεῖσαν, καθίστων τὴν τοποθεσίαν ταύτην ἰδιαιτέρως κατάλληλον πρὸς ἀρχαιολογικὴν ἐξερεύνησιν. Τῷ 1964 ἡ γνώμη αὕτη κατόπιν νεωτέρας ἐρεύνης μετεβλήθη εἰς πεποίθησιν. Διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα τοῦ 1967 ἤρχισεν εἰς τὸ Ἀκρωτήρι, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐρευνηθῆ καλῶς ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἐνεδεικνύετο καὶ ἀπὸ καθαρῶς γεωγραφικῆς ἀπόψεως. Ἐκεῖ φαίνεται νὰ ἔκειτο ἡ εὐρυτέρα καὶ εὐφορωτέρα πεδιὰς τῆς προεκρηξιακῆς Θήρας. Ἐκεῖ προφυλάσσεται ἀπὸ τῶν ἐπικινδύνων ἀνέμων ἡ παραλία, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς (τότε στρογγύλης) νήσου πρέπει νὰ ἦτο πάντῃ ἄξενον εἰς τοὺς ναυτικούς. Ἐπὶ πλέον, ἔναντι τοῦ μέρους τούτου εἰς ἀπόστασιν

---

[1] Σπ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Τὸ Ἡφαίστειον τῆς Θήρας καὶ οἱ πολιτισμοὶ τοῦ Αἰγαίου (Πρακτικὰ Β′ Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. 1, 1968, σ. 198 ἑξ.). Πρβ. Sp. Marinatos, The «Volcanic» Origin of Linear B, Europa (Festschrift Grumach), σ. 204 ἑξ.

μόλις 60 μιλίων, ἅτινα αἱ ἐπιπροσθοῦσαι νησῖδες Χριστιανὰ ἐλαττώνουν εἰς 50 μόνον, ἔκειτο ἡ ζωοδότις Κρήτη. Ἡ εὐμενὴς Θεὰ - Τύχη τῆς

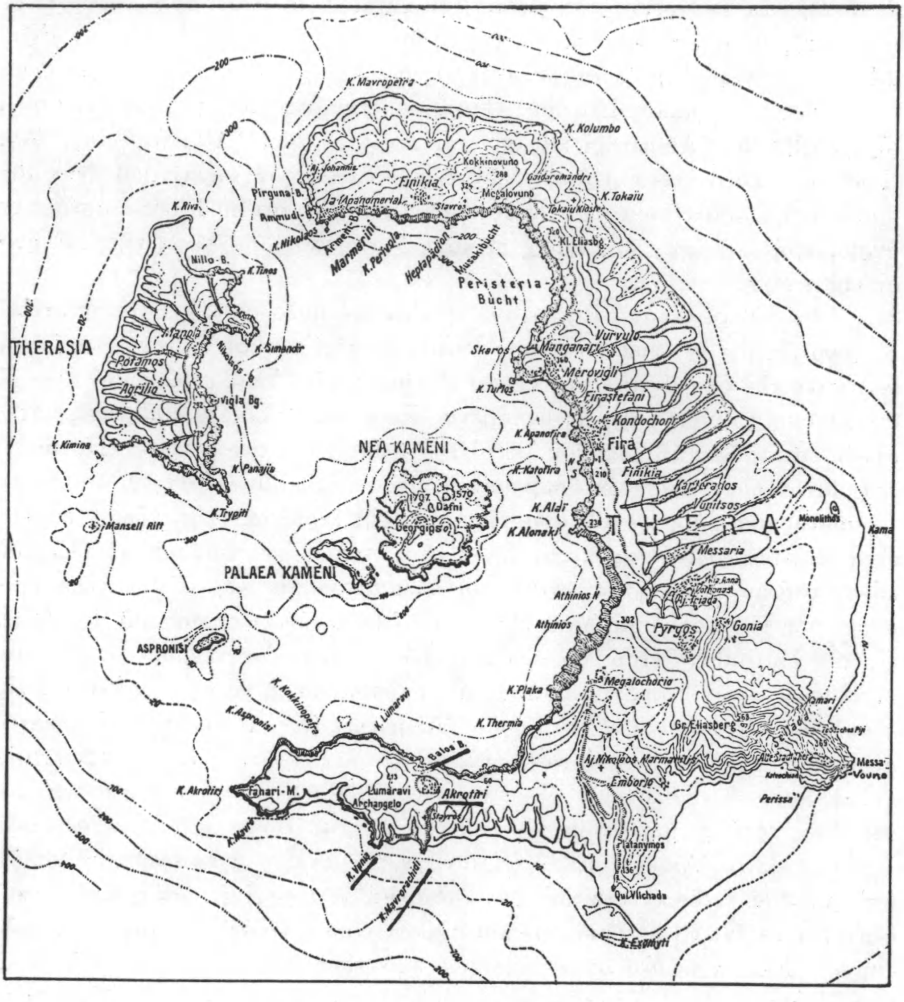

Εἰκ. 1. Χάρτης τῆς Θήρας.

Ἀρχαιολογίας ἐβοήθησεν, ὥστε ὁ πρῶτος ἐπιλεγεὶς πρὸς ἀνασκαφὴν ἀγρὸς (Μπρόνου 1 - 2) νὰ ἀποδειχθῇ κατ' ἐξοχὴν ἐπίκαιρον σημεῖον.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης ταύτης, ἂν καὶ πραγματικῶς ἐνδιαφέροντα, ἐμεγαλοποιήθησαν ἢ τοὐλάχιστον συνεζητήθησαν ὑπερβαλλόντως πρὶν

ἢ ἀποκρυσταλλωθοῦν ὁριστικῶς. Αἱ πρῶται ἐντυπώσεις τοῦ ἀνασκαφέως, ἐκφρασθεῖσαι ὡς ἁπλαῖ διαισθήσεις ἢ ὡς ἁπλᾶ προβλήματα πρὸς περαιτέρω ἐξέτασιν κατὰ τὴν διάρκειαν ἰδιωτικῶν συζητήσεων, ἐξηγγέλθησαν ὡς γεγονότα: πιθανῶς μία πόλις κεῖται ἐνταφιασμένη εἰς τὸ Ἀκρωτήρι. Ἀκόμη καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων της ὡρίσθη εἰς 30.000, ὡς ἐὰν εἶχεν ἀνακαλυφθῆ ἓν ἐπίσημον ἔγγραφον ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ. Ἓν ὑπόγειον μουσεῖον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ ἐκεῖ κλπ. Ἀκόμη χειρότερον ἦτο, ὅτι, παρὰ τὴν γνώμην καὶ χωρὶς νὰ ζητηθῇ ἡ ἄδεια τοῦ ὑπευθύνου ἀνασκαφέως, ἀνεμείχθησαν εἰς τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν αἱ ἀνεύθυνοι δοξασίαι περὶ Ἀτλαντίδος, ἁπλῶς διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς δημόσιον διεγερτικόν. Σοβαρώτατον δὲ πάντων ἦτο, ὅτι ἐκδήλως κατεβλήθη προσπάθεια παραμερισμοῦ καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ ὑπευθύνου ἀνασκαφέως, ὅστις ἐπὶ μίαν ἀκριβῶς γενεὰν εἶχε μοχθήσει, διὰ νὰ καταλήξῃ ἐκεῖ ὅπου κατέληξε. Διὰ πάντα ταῦτα ἂς ἐπιτραπῇ ἐνταῦθα μία σύντομος ἐξιστόρησις τῶν συνθηκῶν, μοναδικῶν πραγματικῶς, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζουν ἑκάστην ἀρχαιολογικὴν δοκιμὴν εἰς τὴν Θήραν.

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου πρὸ τῆς ἐκρήξεως ἦτο μία σκοτεινόχρους λάβα μεθ' ἑνὸς ἐπικειμένου ταύτης λεπτοῦ στρώματος καλλιεργησίμου humus (ἐδάφους ἀποτελεσθέντος ἐκ τῆς βαθμιαίας διαβρώσεως καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως ὀργανικῶν οὐσιῶν). Ἡ ἔκρηξις ἐπέθεσεν ἓν παχὺ στρῶμα κισήρεως πρῶτον, ἐν συνεχείᾳ δὲ στρῶμα σποδοῦ (χημικῶς τὸ τελευταῖον τοῦτο στρῶμα συνίσταται ἐκ μικροσκοπικῶν καθαρῶν κρυστάλλων ὑάλου), τὸ ὁποῖον, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πάροδον τοσούτων αἰώνων διαβρώσεως, φθάνει εἴς τινα σημεῖα τὸ πάχος τῶν 60 μέτρων.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ στρώματος εἶναι ὁ ἀκόλουθος (ἐρευνηθεὶς καὶ παρὰ τῶν εἰδικῶν καὶ παρ' ἐμοῦ εἰς τὰ σημερινὰ ὀρυχεῖα)[1].

Ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ λεπτοῦ στρώματος καλλιεργησίμου γῆς, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν πηγὴν βλαστήσεως εἰς τὴν προεκρηξιακὴν Θήραν, ἐπικάθηται ἓν στρῶμα κισήρεως πάχους 4 περίπου μ. Ἓν τμῆμα αὐτῆς εἶναι λευκόν, τὸ λοιπὸν δὲ βαθυτέρου χρώματος. Ἡ κίσηρις ἀποτελεῖ σήμερον τὸ ἀξιολογώτερον προϊὸν τῶν ὀρυχείων (πρὸς μόνωσιν καὶ ἄλλας βιομηχανικὰς χρήσεις). Ἐκ τῆς πιέσεως τῶν ὑπερκειμένων στρωμάτων τῆς τέφρας ἡ κίσηρις ἔχει ἐνιαχοῦ ἐλαφρῶς στερεοποιηθῆ, ἡ χρῆσις ὅμως ἐλαφροῦ τινος ἐργαλείου ἢ μαχαιρίου εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὰς ἀνασκαφικὰς ἀνάγκας.

---

[1] Λεπτομερῆ ἐξέτασιν ὅλων τῶν προβλημάτων σχετικῶς πρὸς τὴν ἔκρηξιν καὶ τὰ ἐκσφενδονισθέντα ὑλικὰ ἰδὲ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ F. Fouqué, Santorin et ses éruptions (1879), τὸ ὁποῖον θὰ παραμείνῃ ἐσαεὶ θεμελιῶδες, ἀκόμη καὶ μετὰ τὰς τροποποιήσεις τὰς προταθείσας ὑπὸ τοῦ Hans Reck.

Ἡ ἐπικειμένη τέφρα ἀποτελεῖ ἓν πελώριον στρῶμα (πίν. 106α) ἐκμεταλλεύσιμον σήμερον δι' οἰκοδομικοὺς σκοπούς, ὡς ὑδραυλικὸν κονίαμα, πρὸς κατασκευὴν τσιμέντων κλπ. Εἶναι φθηνοτέρα τῆς κισήρεως, ἔχει χρῶμα λευκόν, εἴς τινας περιοχὰς ἐξαιρετικῶς λευκόν, εἶναι κονιοποιημένη καὶ καθαρά. Εἶναι τόσον μαλακή, ὥστε δύναται νὰ σκαφῇ διὰ τῆς χειρός.

Ἡ τέφρα ἔχει περιέργους ἰδιότητας, αἱ ὁποῖαι θὰ περιγραφοῦν ἐν συντομίᾳ ἐνταῦθα, ἵνα δικαιολογηθῶσί πως αἱ ἀρχαιολογικαὶ «φαντασίαι» τοῦ ὑποφαινομένου, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν τόσον εὐρέως καὶ προώρως διὰ τοῦ τύπου. Παρ' ὅλον ὅτι τὸ ὑλικὸν τοῦτο εἶναι τόσον μαλακόν, ἔχει τοσαύτην ἐλαστικότητα, ὥστε δὲν ὑπάρχει σχεδὸν παράδειγμα κατακρημνίσεως στοᾶς ἀνοιγομένης ἐντὸς αὐτοῦ. Σήμερον ἡ μέθοδος ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὀρυχείων εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα τῆς τέφρας ἀνοίγονται πολλαὶ παράλληλοι, βαθεῖαι, ὁριζόντιοι στοαί (πίν. 106α). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ στρώματος αἱ στοαὶ αὗται διασταυροῦνται πρὸς ἑτέρας κατ' ὀρθὰς γωνίας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται ἓν πλέγμα, τὸ ὁποῖον ἐξασθενεῖ παρὰ πολὺ τὰ θεμέλια τοῦ στρώματος τῆς τέφρας. Οἱ ἐργάται συνεχίζουν ἐπὶ ἑβδομάδας ἡσύχως τὴν ἐργασίαν των, μέχρις ὅτου οἱ ἐξησκημένοι ἀρχιεργάται των αἰσθάνονται μᾶλλον ἢ παρατηροῦν ἕνα ἐλαφρόν, σχεδὸν ἀνεπαίσθητον τρόμον τῆς λευκῆς μάζης. Μικραί, σχεδὸν τριχοειδεῖς ρωγμαὶ ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζωνται. Οἱ ἐργάται διακόπτουν τὴν ἐργασίαν των καὶ ἐξέρχονται τῶν στοῶν. Ἐνασχολοῦνται περὶ ἄλλας ἐργασίας, ἐνῷ ἀπαιτεῖται μία ἡμέρα ἢ ἑβδομὰς ἢ καὶ περισσότερος ἀκόμη χρόνος, πρὶν ἀρχίσῃ ἡ μᾶζα νὰ καταρρέῃ. Μετὰ τὴν κατακρήμνισιν ρίπτεται αὕτη κατ' εὐθεῖαν ἐντὸς τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἀναμένουν κάτω τὰ προϊόντα τῆς δραστηριότητος τοῦ ἄλλοτε κρατῆρος.

Οἱ χωρικοὶ κατὰ τὴν διάνοιξιν σπηλαίων πρὸς χρῆσιν ὑπὸ τῶν ζώων των, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων, λειαίνουν τὰ τοιχώματα τοῦ σπηλαίου διὰ τεμαχίου ὑφάσματος ἢ διά τινος ψήκτρας ἐμπεποτισμένων ἐντὸς ὕδατος. Τοῦτο εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ σχηματισθῇ μία ἐλαφρὰ ἐσχάρα ἀδιαπέραστος ὑπὸ τῆς ὑγρασίας καὶ προστατευτικὴ ἔναντι τῆς πτώσεως μορίων κόνεως. Μίαν περαιτέρω ἀξιοσημείωτον ἰδιότητα τῆς τέφρας ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς σφοδροτέρας βροχὰς τοῦ χειμῶνος τὸ ὕδωρ δὲν εἰσχωρεῖ πέραν τοῦ 1 ἕως 1.50 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν. Τὰ βαθέα στρώματα παραμένουν ξηρά. Πάντα ταῦτα ἐπέχουν μεγάλην σπουδαιότητα εἰς μίαν διὰ στοῶν ἀνασκαφήν, ἡ ὁποία θὰ κατώρθωνε νὰ ἀποκαλύψῃ καὶ συγχρόνως νὰ διατηρήσῃ τὰ πάντα in situ. Ἓν ἐπὶ πλέον γεγονὸς εἶναι τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν Θήραν ὑπόγειον ὕδωρ. Τοιουτοτρόπως δὲν παρουσιάζεται σοβαρὰ δυσχέρεια ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν, ὁμοῦ μεθ' ὅλου τοῦ περιεχομένου των, ἀθίκτων τῶν ἀνασκαφησομένων ἐρειπίων, προκειμένου ὅπως μετατραπῇ ἡ ἀνασκαφὴ εἰς ἓν «ζῶν» καὶ ἐξαιρετικῶς πρωτότυπον μουσεῖον.

Ὁ μόνος σοβαρὸς παράγων εἶναι τὸ βάθος. Ὅσον μεγαλύτερον εἶναι τὸ βάθος τῶν ἐρειπίων, τόσον ἀσφαλεστέρα εἶναι ἡ μέλλουσα νὰ σχηματισθῇ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν θόλωσις. Στρώματα τέφρας πάχους μικροτέρου τῶν 4 μ. ὑπόκεινται εἰς κατακρήμνισιν ἐὰν κοιλανθοῦν εἰς μεγάλην ἔκτασιν. Ἐκεῖ, ἀλλ᾿ ἴσως καὶ παντοῦ, ἐνδείκνυται προφανῶς καὶ πρόσθετος ὑποστύλωσις, ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελεν ἀποφασισθῇ ἡ διατήρησις τοῦ «ἀνασκαπτομένου μουσείου» εἰς τὴν θέσιν του.

2. Η ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ. Ἡ τεραστία ἔκρηξις, ἡ ὁποία καλεῖται ἤδη ὑπό τινων συγγραφέων «Μινωική», ἐξηφάνισεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς νήσου, οὔσης κάποτε στρογγύλης (ἢ μᾶλλον ἐλαφρότατα ᾠοειδοῦς ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον), καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς Δυτικῆς περιφερείας της (εἰκ. 1 καὶ πίν. 105). Ὅ,τι ἀπέμεινεν ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου τμήματος εἶναι ἡ μικρὰ νῆσος Θηρασία καὶ εἷς ἁπλοῦς βράχος, τὸ Ἀσπρονήσι. Τὸ Νότιον τμῆμα τῆς ἀρχικῶς στρογγύλης νήσου μετεβλήθη εἰς ἐπίμηκες ἀκρωτήριον, ἐξ οὗ καὶ τὸ σημερινὸν ὄνομά του, Ἀκρωτήρι (ἴδε τὸν χάρτην εἰκ. 1 καὶ τὸν πίν. 105). Ἡ μεσημβρινὴ ἀκτὴ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου κεῖται ἔναντι τῆς Κρήτης, τμῆμα δὲ αὐτοῦ (εἶναι σαφὲς ἐπὶ τοῦ χάρτου) κατεβυθίσθη ἐλαφρῶς. Ἐντεῦθεν ἐσχηματίσθησαν μερικοὶ μικροὶ ὅρμοι, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν σήμερον τὰ ἀσφαλέστερα ἀγκυροβόλια τῆς Θήρας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰ ὕδατα ἐνταῦθα εἶναι ἀβαθῆ (βάθους 20 - 40 μέτρων) καὶ τὰ πλοῖα δύνανται νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ἄγκυράν των, πρᾶγμα ἀδύνατον εἰς ὁλόκληρον τὸ Δυτικὸν τμῆμα, ὅπου ὁ κρατὴρ ἔχει βάθος μερικῶν ἑκατοντάδων μέτρων. Φαίνεται ὅτι ἡ μεγαλυτέρα πεδιὰς τῆς ἀρχικῆς νήσου ἐξετείνετο εἰς τὸ Νότιον τοῦτο τμῆμα, ἐὰν δὲ ὑπῆρχεν εἷς κύριος συνοικισμός, πρέπει νὰ εὑρίσκετο ἐνταῦθα. Πρόσθετον ἀπόδειξιν παρέχουν τὰ πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν εὑρήματα ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης τῶν Gorceix καὶ Mamet. Ἂν καὶ αἱ περιγραφαὶ εἶναι ἀνεπαρκεῖς, τὰ εὑρήματα ὅμως διετηρήθησαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος καὶ εἶναι ἐνδιαφέροντα. Ἀπὸ τοῦ 1960 ἐμελέτησα τὴν Θήραν μὲ τὴν προοπτικὴν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς τὸ ἡμερολόγιόν μου τοῦ 1962 (ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Ἰουνίου) ἀναγράφεται : «Φαίνεται νὰ ἦτο σπουδαῖον κέντρον τὸ Ἀκρωτήρι». Ἐπὶ πλέον εἰς τὸ Ἀκρωτήρι ἡ διάβρωσις κατέφαγε παντοῦ μὲν τὸ πλεῖστον τοῦ στρώματος τῆς τέφρας, εἰς πολλὰ μέρη δὲ καὶ τὸ στρῶμα τῆς κισήρεως, εἰς τρόπον ὥστε ἐνιαχοῦ ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τῆς λάβας εἶναι ὁρατή. Οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ κύριοι λόγοι, οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν ἀπόφασίν μου ὅπως ἀρχίσω ἀνασκαφὰς εἰς τὸ Ἀκρωτήρι.

Τὸ Ἀκρωτήρι εἶναι βεβαίως μία ἐκτεταμένη περιοχή, ἡ ἐκλογὴ δὲ τοῦ ὀρθοῦ σημείου ἀπὸ τοῦ μικροῦ ὅρμου Μπάλος, πρὸς Βορρᾶν (ἐντὸς τῆς καλ-

δέρας) μέχρι τοῦ Ἁγ. Νικολάου πρὸς Νότον μέσῳ τοῦ χωρίου Ἀκρωτήρι, τῶν πεδιάδων καὶ τῶν κοιλάδων του, δὲν ἦτο ἁπλῆ ὑπόθεσις. Μεταξὺ δύο ἐκ τῶν μνημονευθέντων μικρῶν ὅρμων εἰς τὸ Νότ. τμῆμα τοῦ Ἀκρωτηρίου κεῖται μία ἐκτεταμένη λωρὶς παραλίας, ὅπου ἡ διάβρωσις οὐδὲν κατέλιπε πλὴν τῶν καστανῶν ὀγκολίθων τῆς λάβας. Ἓν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Νικολάου, προστάτου τῶν ναυτικῶν, μὲ τὸ σύνηθες εἰς τὰς Κυκλάδας πάλλευκον χρῶμά του, δημιουργεῖ εὐχάριστον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ σκοτεινὸν βάθος (πίν. 106β). Οὐδὲν ἴχνος παλαιοτέρων χρόνων διετηρήθη ἐντὸς αὐτοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ κυρία εἰκὼν εἶναι μία καθέτως ραγεῖσα σανίς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐζωγραφήθη ὁ Ἅγ. Νικόλαος πρὸ ἑνὸς αἰῶνος τὸ πολύ. Ὁ μοναδικὸς σύνδεσμος πρὸς τὸ παρελθὸν εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν εὐλαβῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Ἀκρωτήρι σχετιζομένη πρὸς τὴν εἰκόνα παράδοσις. Εἷς πλοίαρχος ἀπέπλευσε κάποτε ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ, ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον τὸ σκάφος του ἀκινητοποιήθη, παρ᾽ ὅλον ὅτι ἔπλεε πλησίστιον ὑπὸ οὔριον ἄνεμον. Ὁ πλοίαρχος ἀντελήφθη εὐθὺς ἀμέσως ὅτι μέλος τοῦ πληρώματος θὰ εἶχεν ὑποπέσει εἴς τι βαρὺ ἁμάρτημα. Πράγματι, εἷς ἐκ τῶν ναυτῶν του εἶχε κλέψει, ἐξ εὐλαβείας βεβαίως, τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Φοβηθεὶς ἤδη ἔθραυσε τὴν εἰκόνα εἰς δύο τεμάχια καὶ ἔρριψε ταῦτα εἰς τὴν θάλασσαν. Τὸ πλοῖον ἤρχισε νὰ κινῆται ἐκ νέου, ἡ δὲ εἰκὼν ἀνευρέθη μετ᾽ ὀλίγον, συνηρμοσμένη δέ, παρὰ τὴν παραλίαν, πρὸ τοῦ παρεκκλησίου. Αὕτη εἶναι μία παλαιὰ ἱστορία, ἐπαναλαμβανομένη κατὰ διαφόρους τρόπους. Ὑπαίτιοι τῆς ἀκινητοποιήσεως τοῦ πλοίου κατὰ τοὺς Μεσαιωνικοὺς χρόνους ἦσαν αἱ Γοργόνες, καὶ κατὰ τὴν Κλασσικὴν περίοδον ὁ μικρὸς θαυματουργὸς ἰχθύς, ἡ ἐχενηίς. Ὁ Πλούταρχος ἀφιέρωσε μίαν παράγραφον εἰς τὴν ἐχενηίδα.

Ἐὰν βαδίσῃ τις ἐπ᾽ ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς, Ἀνατολικῶς τοῦ παρεκκλησίου, θὰ εὑρεθῇ πρὸ ἑνὸς μικροτάτου τμήματος παραλίας, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἐκβολὴν μικρᾶς χαράδρας κατερχομένης ἀπὸ τοῦ Ἀκρωτηρίου πρὸς τὴν θάλασσαν (πίν. 107α). Περὶ τὰ 30 μ. ἀπὸ τῆς παραλίας, εἰς ἄγνωστον ἐποχὴν ἀνωρύχθη ἓν φρέαρ, παρουσιάζον σήμερον σημεῖα ἐπανειλημμένων ἐπισκευῶν. Ἔχει βάθος μέχρις 7 μ. καὶ συλλέγει ὑφάλμυρον ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ἐν πάσῃ περιπτώσει κατευνάζει τὴν δίψαν ζώων καὶ ἀνθρώπων. Πλησίον τοῦ φρέατος ὑπάρχουν δύο λίθινα ἰγδία χρησιμοποιούμενα ὡς ποτιστήρια ἀμνῶν, αἰγῶν, κυνῶν καὶ ὄνων. Εἶναι προφανῶς ἀρχαῖα καὶ ἀρκούντως βαρέα, ὥστε νὰ μὴ ἔχουν μεταφερθῆ ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως (πίν. 107β). Τοῦτο ὑπῆρξε μία πρώτη ἔνδειξις ὅτι εὑρισκόμεθα πλησίον κεκαλυμμένων ἐρειπίων.

Ἐνταῦθα τὸ στρῶμα τῆς τέφρας διατηρεῖται ἀκόμη εἰς ἀξιόλογον πάχος, ἔχει ὅμως καταφαγωθῆ καὶ τοῦτο καὶ εἶναι πλῆρες ὀπῶν ὑπὸ τῆς διαβρώσεως. Εἰς ἀπόστασιν 300 περίπου μέτρων ἐνδότερον τῆς ἀνωτέρω περι-

γραφείσης παραλίας, ἐκτείνεται τὸ εἰκονιζόμενον εἰς τὸν πίνακα 107α τμῆμα τῆς χαράδρας. Ἡ ἡφαιστειακὴ σποδός, μὴ ἔχουσα ἀνθεκτικότητα ἔναντι τῆς βροχῆς, ἰδίως δὲ τῶν ἰσχυρῶν ἀνέμων, εἶναι πλήρης ὀπῶν, ὁμοία πρὸς σπόγγον. Ἐνίοτε αἱ ὀπαὶ ἔχουν διατρήσει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὰς ἐκ τέφρας κλιτῦς, ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ στρῶμα τῶν χαλίκων, τὸ ὁποῖον εἶναι σαφῶς ὁρατὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς σποδοῦ, εἶναι δὲ καὶ ἰδιαιτέρως ἐπικίνδυνον διὰ τὸν ἀνασκαφέα.

Ἐὰν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καταπέσῃ ἐπί τινος ὄγκος τέφρας ἡ μόνη ζημία θὰ εἶναι νὰ σκονισθῇ οὗτος ὑπερμέτρως, ἀλλ' ἐὰν οἱ ὑπερκείμενοι χάλικες συνεχίσουν νὰ τὸν ἐπαπειλοῦν, τότε ὁ ἐκνευρισμὸς ἀποβαίνει μεγαλύτερος. Αὐτὸς ὑπῆρξε, πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν, ὁ μέγας φόβος τοῦ Mamet, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησεν ἐνταῦθα μερικὰς δοκιμάς, περιγραφομένας δυστυχῶς τόσον ἀσαφῶς, ὥστε ὁ ἐντοπισμός των κατέστη ἀδύνατος.

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐπεχειρήσαμεν ἐπὶ δύο ἡμέρας δοκιμὰς μὲ τὸ μαγνητόμετρον κεσίου (πίν. 108α) τῆς δεσποινίδος Elisabeth Ralph. Ἡ δ. Ralph κατενόησεν ἀμέσως ὅτι τὸ μαγνητικὸν πεδίον τῆς λάβας ἦτο ἐξαιρετικῶς ἰσχυρόν, ἵνα μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ εὐαίσθητον μηχάνημα, ὅπως σημειώσῃ τὰς μικρὰς διαφορὰς τοῦ μαγνητικοῦ πεδίου τοῦ ἐδάφους. Ἑτέρα ἐκλογὴ δὲν ὑπῆρχε πλὴν τῆς χρήσεως τῶν κλασσικῶν μεθόδων τῆς ἀρχαιολογίας: δοκιμαστικαὶ τάφροι μὲ τὴν ἀξίνην καὶ τὸ πτύον. Ἀπὸ τὰς κατακρημνίσεις τοῦ κρατῆρος Βορείως τοῦ Ἀκρωτηρίου μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου πιθανῶς πρὸ δύο γενεῶν ἀνέσκαψεν ὁ Zahn μίαν κατοικίαν, ὑπῆρχον διάφοροι τοποθεσίαι, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζοντο εὐνοϊκαὶ πρὸς ἀνασκαφήν. Ἠσθανόμην ἰδιαιτέραν ἀγωνίαν νὰ ἀνακαλύψω ἐκ νέου τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς τοῦ Zahn καὶ τοῦ Mamet, ἀλλὰ τοῦτο κατέστη ἀδύνατον. Εἷς σεβάσμιος γέρων, ὁ Γεώργιος Σαλίβερος ἢ Μπατζάνης, τὸν ὁποῖον συνήντησα εἰς τὸ Μεγάλο χωριὸ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐρευνῶν μου τοῦ 1962, ὑπῆρξεν ἡ μόνη ζῶσα καὶ πολύτιμος πηγὴ παντοίων πληροφοριῶν. Οἱ γονεῖς του καὶ εἶτα αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχεν ἀνακαλύψει τοὺς μεγάλους πίθους καὶ τρόπον τινὰ εἶχεν ὑπηρετήσει ὡς ἐπιστάτης, πάντως δὲ ὡς πληροφοριοδότης τοῦ «κυρίου Βαρούνου» (Βαροῦνος δὲ εἶναι ὁ Freiherr (βαρῶνος) Hiller von Gaertringen), ὅστις κατόπιν τούτων ἐξετέλεσε τὴν ἀνασκαφὴν διὰ τοῦ R. Zahn. Διηγεῖτο δὲ ζωηρὰς ἱστορίας περὶ διαμερισμάτων μὲ ξυλίνας δοκοὺς σῳζομένας εἰς ὕψος ἀνθρωπίνου ἀναστήματος. Περιέγραφε μὲ πολὺν ρεαλισμόν, πῶς αἱ δοκοὶ εἶχον ἐξωτερικῶς ἀπανθρακωθῆ, ἐνῷ ἐσῴζετο ἀκόμη ὁ πυρὴν ἑνὸς καλῶς διατηρηθέντος «ζῶντος» ξύλου. Ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ Zahn εἶχεν ἀνασκάψει τῷ 1899 εἰς μίαν τοποθεσίαν καλουμένην Ποταμός. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Σαλίβερος, ὁ ὁποῖος ἦτο περίπου 75 ἐτῶν, διηγεῖτο τὰ βιώματά του, ἅτινα ἀπέκτησεν εἰς ἡλικίαν 15

περίπου ἐτῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μετὰ τῆς δεούσης βεβαίως προσοχῆς, ἦτο ἀξιόπιστος, προσφέρων ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς του ἡλικίας. Ὡς πεδίον ἀνασκαφῶν τοῦ Zahn μᾶς ἐπέδειξεν εἰς τὸν Ποταμὸν κυρίως μίαν ἄμπελον μὲ ἕνα λάκκον (πιθανῶς ἕνα τάφον) ὁρατὸν ἀκόμη ἐντὸς τῆς λάβας καὶ ἄλλα ἴχνη λίθων κλπ. Ἡ ἀνασκαφή, ἐφ' ὅσον ἐξηκριβώσαμεν, ἔκειτο εἰς τὴν περιοχήν, ἀλλ' ὄχι ἐδῶ ἀκριβῶς. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Mamet ἔλαβον χώραν μίαν γενεὰν παλαιότερον (1867). Οὐδεὶς ἐπέζησε καὶ οὐδεμία ἀνάμνησις διετηρήθη εἰς τὸ Ἀκρωτήρι σχετικὴ πρὸς τὸ γεγονὸς αὐτό[1].

3. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ. ΤΑΦΡΟΣ ΜΠΡΟΝΟΥ 1.

Ἕνεκα ποικίλων λόγων ἐξέλεξα διὰ τὴν πρώτην τάφρον μου ἓν σημεῖον εἰς τοποθεσίαν καλουμένην Φαβατᾶ, ἐντὸς ἀγροῦ τῆς κ. Καλλιόπης Μπρόνου, εἰς τὴν Δυτ. πλευρὰν τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης χαράδρας (εἰκ. 2). Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Mamet πρέπει νὰ ἐγένοντο εἴς τι σημεῖον τῆς περιοχῆς αὐτῆς, πάντως εἰς τὴν ἔναντι (Ἀνατολικὴν) πλευρὰν τῆς χαράδρας. Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ἐξέλεξα τὸν ἀγρὸν Μπρόνου ἦσαν πολλοὶ καὶ οὐχὶ ἀπολύτως σαφεῖς ἀκόμη καὶ εἰς ἐμὲ τὸν ἴδιον. Πάντως δύο θετικοὶ λόγοι ἦσαν, πρῶτον ὅτι ἡ διάβρωσις εἶχεν ἐπαρκῶς προχωρήσει ἐνταῦθα καὶ δεύτερον ὅτι δὲν ὑφίστατο στρῶμα χαλίκων, τὸ ὁποῖον νὰ καθιστᾷ ἐπικίνδυνον τὴν ἐργασίαν μας. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἐνταῦθα καὶ εἴς τινας ἄλλας θέσεις εἴχομεν παρατηρήσει ἐλάχιστα Ἑλληνιστικὰ ὄστρακα, ἐνῷ ὡρισμένα ἄλλα δυνατὸν νὰ ἀπετέλουν προϊστορικὴν χονδροειδῆ κεραμεικήν. Ἀλλ' εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἡ διάβρωσις ἔχει καταστρέψει τὰ πάντα, τὰ δὲ ὄστρακα δυνατὸν νὰ εἶχον φθάσει διὰ τῶν ὑδάτων ἐξ ἀπομεμακρυσμένων τοποθε-

[1] Αἱ δημοσιεύσεις τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων τῆς Θήρας ἔχουν σαφέστατα καὶ ἀκριβέστατα καταλογοποιηθῆ ὑπὸ τοῦ FOUQUÉ (ἔ. ἀ. σ. 107 ἕξ.), ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἦτο γεωλόγος καὶ ἡφαιστειολόγος, ἀποδεικνύεται ἐξέχων ἐπιστήμων ἀκόμη καὶ τῆς ἀρχαιολογίας. Ὁ MAMET περιέγραψε τὰς ἀνακαλύψεις του εἰς συντόμους ἐκθέσεις δημοσιευθείσας εἰς BCH 9 (Μάϊος 1870 , σ. 183 ἕξ.) καὶ 10 (Ἰούνιος 1870, σ. 199 - 203) καὶ ἀργότερον εἰς τὴν διατριβήν του De Insula Thera (1874). Ἰδὲ ἐπίσης PERROT - CHIPIEZ VI, 1894, σ. 135 ἕξ. Ἀκολούθως τὰ εὑρήματα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ L. RENAUDIN εἰς BCH 46, 1922, σ. 113 ἕξ. Ἐπισκόπησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς νήσου ἰδὲ παρὰ HILLER v. GAERTRINGEN, Thera III, σ. 39 ἕξ. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ZAHN παρέμειναν ἀδημοσίευτοι. Ὁ ZAHN παρέσχε μίαν πρώτην σύντομον ἔκθεσιν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ HILLER, Thera III, σ. 40 ἕξ. Ἰδὲ ἐπίσης N. ÅBERG, Bronzezeitliche u. Früheisenz. Chronologie IV, σ. 127 ἕξ., εἰδικώτερον σ. 132 ἕξ., ὅπου παρέχει πληροφορίας τινὰς βασιζομένας ἐπὶ τῶν ἡμερολογίων τοῦ ZAHN. Τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ Καθ. LOIS KNIDLBERGER, Santorin (1965), εἶναι πρωτίστως καλλιτεχνικὸν καὶ παρέχει μίαν χαρίεσσαν, ζωηρὰν εἰκόνα τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Σαντορίνης.

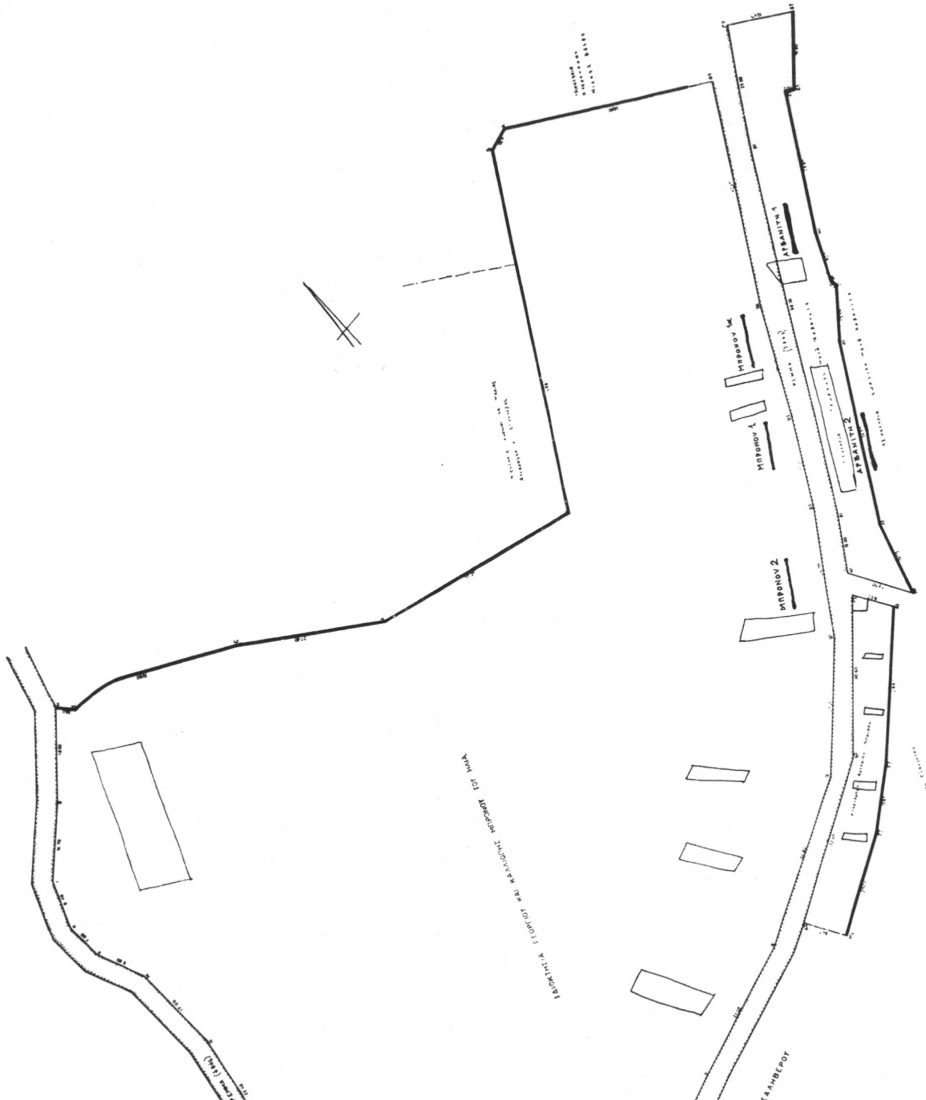

Εἰκ. 2. Τοπογραφικὸν σκαρίφημα τῶν τάφρων τῆς ἀνασκαφῆς.

σιῶν. Ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρον δι' ἐμὲ ἦτο τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς τέφρας τοῦ ἀγροῦ εἶχον παρατηρηθῆ πολλὰ τεμάχια κισήρεως. Τοῦτο ἐσήμαινεν ὅτι τὸ στρῶμα τῆς κισήρεως (ὑπὸ τοῦ ὁποίου καλύπτονται πάντοτε τὰ ἀρχαῖα) δὲν θὰ ἔκειτο εἰς μέγα βάθος.

Τὴν σκαφὴν τῆς τάφρου Μπρόνου 1 ἠρχίσαμεν μὲ ὀλίγους ἐργάτας τὴν Πέμπτην, 25 Μαΐου (πίν. 108β, φωτ. δεσπ. Ralph) καὶ ἡ πρόοδος ἦτο ταχεῖα. Τὸ ἐκλεγὲν σημεῖον ἦτο εὐτυχές. Μετ' ὀλίγας μόνον ὥρας, μόλις ἐφθάσαμεν εἰς βάθος ἑνὸς περίπου μέτρου, εὕρομεν τεμάχιά τινα ἑνὸς ἢ περισσοτέρων πίθων (πίν. 109α-γ καὶ 110α). Ἦσαν χειροποίητα καὶ χονδροειδῆ, μερικὰ ὅμως ὄστρακα ἔφερον ὡραίαν διακόσμησιν διὰ μελανῶν, λευκῶν καὶ ἐρυθρωπῶν κοσμημάτων, τὰ ὁποῖα ἐνεθύμιζον ἰσχυρῶς Μεσοκυκλαδικὴν κεραμεικὴν ἄλλων περιοχῶν, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν Καμαραϊκὴν κεραμεικὴν τῆς Κρήτης. Ἡ διατάραξις τῶν στρωμάτων ὠφείλετο εἰς παλαιοτέραν φύτευσιν ἑνὸς δένδρου. Μετ' ὀλίγον ἀνεφάνησαν ἀσύνδετοι λίθοι (πίν. 110α, φωτ. δεσπ. Ralph) καὶ ἀπεδείχθη σχεδὸν ἀμέσως ὅτι ἀνῆκον εἰς σαφεῖς τοίχους (πίν. 110γ). Εἷς κυκλοτερὴς λίθος ἐφαίνετο νὰ εὑρίσκεται in situ (πίν. 109δ), πλησίον δὲ αὐτοῦ ἔκειντο κωνικὸν πήλινον κύπελλον καὶ λίθινος λύχνος, ἡ μύξα τοῦ ὁποίου διετήρει ἀκόμη ἴχνη αἰθάλης (πίν. 109ε καὶ 110β). Εὑρέθησαν πολλὰ ὄστρακα μικρῶν προϊστορικῶν ἀγγείων (δύο πρώιμα Ἑλληνιστικὰ ὄστρακα ἦσαν ὀχληρά), ἀλλὰ ἰδιαιτέρως πολύτιμα ἦσαν δύο γνήσια εἰσηγμένα Μινωικὰ ὄστρακα (πίν. 111β) ΥΜ Ια ἐποχῆς. Τοιουτοτρόπως ἐδικαιοῦτο ἐκ νέου ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησίς μας, 1550 - 1500 π. Χ. Λόγῳ τοῦ ὕψους εἰς τὸ ὁποῖον ἐσημειώθησαν τὰ ἀνωτέρω εὑρήματα, δὲν ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ σοβαρὰ ἀμφιβολία ὅτι εἴχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τὸν ἄνω ὄροφον ἑνὸς κτηρίου. Ἐκαλύψαμεν τὴν τάφρον μας διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τυχὸν ζημίαν εἰς τὰ ὑποκείμενα ἐρείπια. Τεμάχια πλίνθων μὲ σαφῆ ἴχνη ἀχύρων παρεῖχον ἐνδείξεις περὶ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τῶν ἄνω ὀρόφων.

4. Η ΤΑΦΡΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗ 1. Τὸ Σάββατον, 27ην Μαΐου, ἠνοίχθη ἑτέρα τάφρος, τὴν φορὰν αὐτὴν ἐκεῖθεν τῆς χαράδρας (Ἀνατολικῶς αὐτῆς) εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γ. Ἀρβανίτη (ἰδὲ τοπογρ. σχέδιον εἰκ. 2). Ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν 80 περίπου μέτρων ΒΑ. τῆς τάφρου Μπρόνου 1. Ὁ λόγος τῆς σκαφῆς εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀποδειχθεὶς ἐσφαλμένος, ἦτο ὅτι τὸ ἐνταῦθα κείμενον μέγα σπήλαιον (πίν. 111α) δυνατὸν νὰ ἦτο μία ἐκ τῶν δοκιμῶν τοῦ Mamet. Ἀργότερον μόνον ἐπείσθην, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ παρόντος ἰδιοκτήτου εἶχε κατασκευάσει τοῦτο ὡς καταφύγιον τῶν προβάτων του. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἰσχωρήσωμεν βαθύτερον, οἱ δὲ ἐργάται μου προετίμων νὰ ἑορτάσουν, ἀντὶ νὰ ἐργασθοῦν. Τὴν Δευτέραν, 29ην Μαΐου, τὸ Ἀκρωτήρι ἐπανηγύριζε μίαν τοπικὴν ἑορτήν. Τὸ χωρίον ἔχει 30 ἐκκλη-

σίας διὰ ἑξήκοντα τὸ πολὺ κατοικουμένας οἰκίας (γεγονὸς παρατηρούμενον καὶ εἰς ἕτερα ἐπίσης χωρία τῆς Θήρας, ὅπου αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ παρεκκλήσια εἶναι περισσότερα τῶν ἑκατόν). Ὑπῆρξεν ἔργον δύσκολον νὰ πεισθοῦν ὀλίγοι ἐργάται ὅπως ἐργασθοῦν μετὰ τὴν 9ην πρωινήν, ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη ὠφελήθην περισσότερον ἐκ τῶν θρησκευτικῶν διηγήσεών των ἢ ἐκ τῆς ἐργασίας των. Ὁ Ἅγιος Ἐπιφάνιος, ὁ προστάτης των, δὲν «δέχεται» σφάγια. Κατὰ τὴν πανήγυριν δὲν γίνονται δεκτοὶ ἀμνοί, ἐρίφια ἢ ἄλλου εἴδους κρέας. Ὅταν κάποτε οἱ πανηγυρίζοντες ἐφύλαξαν τρεῖς ἀμνοὺς δι' αὐτὴν εἰδικῶς τὴν ἡμέραν, ἀπέθανον καὶ οἱ τρεῖς μυστηριωδῶς πρὶν ἀκόμη φθάσῃ ἡ ἡμέρα τῆς πανηγύρεως. Ὁ Ἅγιος ἀρέσκεται μόνον εἰς τὴν φάβαν (διὰ τὴν ὁποίαν φημίζεται ἡ νῆσος), τὴν κάππαριν καὶ τὰς παστὰς σαρδέλλας. Τὸ περίεργον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι ὅτι, ὅταν ὁμιλοῦν περὶ τῶν ἐδεσμάτων τῆς πανηγύρεως, λέγουν ὅτι «ὁ Ἅγιος δὲν δέχεται», ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ θυσίας μὲ τὴν παλαιὰν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἀλλὰ καὶ διατί νὰ μὴ συμβαίνῃ αὐτό;

Ἐφθάσαμεν εἰς ἀρκετὸν βάθος, κατά τι μικρότερον τῶν δύο μέτρων, ἤδη περὶ τὰ 0.50 μ. κάτωθεν τῆς ἀτραποῦ τῆς χαράδρας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ πλησιάσωμεν τὸ στρῶμα τῆς κισήρεως. Ἐντὸς τῆς καθαρᾶς τέφρας εὑρέθησαν λίθοι τινές, πρέπει ὅμως νὰ ἀνῆκον εἰς τὸν σταῦλον τῶν ἀμνάδων τοῦ Ἀρβανίτη. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἐφθάσαμεν εἰς βάθος δύο περίπου μέτρων. Ἡ ἐργασία ἦτο ἐπίπονος, αἱ δὲ παρυφαὶ τῆς τάφρου ἀποσπώμεναι ἔπιπτον ἐπανειλημμένως ἐφ' ἡμῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἦσαν ὁρατοὶ μερικοὶ λίθοι, πιθανῶς in situ, οἱ ἐργάται μου ἦσαν πλήρεις ἀνυπομονησίας καὶ ἐπέμενον. Πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἀνεφάνησαν εἷς τοῖχος καὶ μία γωνία. Εἴχομεν ἤδη προοδεύσει ἀρκετά, ὥστε νὰ χαρακτηρίσωμεν εἰς τὸ ἡμερολόγιον τὴν τεχνικὴν τοῦ κτηρίου ὡς «Μινωικήν». Ἀκολούθως ἀπεκαλύψαμεν μίαν ὁλόκληρον «παραστάδα θύρας», ἡ ὁποία κάποτε ἔφερεν εἰς τὰς γωνίας ξυλίνας δοκούς (πίν. 112α), κατώφλιον δὲ ἐκ λεπτῶν πλακῶν εὑρίσκετο ἀκόμη in situ. Εὑρέθησαν μόνον ὀλίγα χονδροειδῆ ὄστρακα καὶ λίθινα ἐργαλεῖα.

Πάντα ταῦτα συνέβησαν πρὸ τῆς 30ῆς Μαΐου, τὴν ἑπομένην δὲ ἤμην ἠναγκασμένος νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὅθεν ἡ τάφρος ἐκαλύφθη καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπανελήφθησαν ἀπὸ τῆς 20ῆς μέχρι τῆς 26ης Ἰουνίου. Τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν ἀπετέλεσαν ἡ κυρία Emily Vermeule καὶ ὁ Γερμανὸς ἀρχιτέκτων κ. W. Schlöbcke. Τὸν χρόνον ἀπὸ τῆς 12ης μέχρι τῆς 31ης Ἰουλίου ἀφιέρωσα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν μικρᾶς μόνον συμπληρωματικῆς ἐργασίας. Ἠπειγόμην νὰ προστατεύσω τὰ τελευταίως ἀνευρεθέντα ἴχνη, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεδείχθη ὅτι ἦσαν μία ἀποθήκη μεθ' ὅλου τοῦ περιεχομένου της ἀθίκτου ἀκόμη. Ἔπρεπε νὰ τὴν προστατεύσω διὰ μιᾶς στέγης. Ὁ κ. Schlöbcke ἐξεπόνησε μερικὰ σχέδια καὶ σκαριφήματα τῆς

ἀνασκαφείσης περιοχῆς, ἐξ ἄλλου δὲ ἐπετελέσθη μέγα ἔργον εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Φηρῶν, ὅπου εἶχον μεταφερθῆ μερικὰ τῶν εὑρημάτων. Μεγάλην βοήθειαν παρέσχεν ἡ δεσποινὶς Ἑλένη Κοτσαλίδου, βοηθὸς τῶν ἀνασκαφῶν μου, οἱ ἐπιδέξιοι τεχνῖται κ. Ἀ. Μαυραγάνης καὶ κ. Ζ. Κανάκης ὡς καὶ ὁ ἀρχιεργάτης Γ. Βασιλειάδης. Ἰδιαιτέρως χρήσιμος ὑπῆρξεν ἡ τεχνικὴ βοήθεια, εὐγενῶς παρασχεθεῖσα παρὰ τοῦ προσωπικοῦ τῶν ὀρυχείων Χιωτοπούλου ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ξενοφῶντος Χιωτοπούλου προσωπικῶς. Ὁ ἐπιδέξιος ἀρχιεργάτης τῶν ὀρυχείων του Μαστρο-Λεφτέρης προσέφερε πολυτίμους ὑπηρεσίας, ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν κατασκευὴν στοῶν καὶ εἰς παρομοίας ἐπικινδύνους ἐργασίας. Πρὸς μεγαλυτέραν εὐκολίαν ἡ περαιτέρω ἔκθεσις δὲν θὰ ἀκολουθήσῃ ἐνταῦθα τὴν σειρὰν τοῦ ἡμερολογίου, τοῦτο ἐξ ἄλλου θὰ ἐπηρέαζε τὴν ἑνότητα τοῦ κειμένου. Ἕκαστον ἀνασκαφὲν σημεῖον θὰ περιγράφεται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐρεύνης του. Ἀρχίζομεν μὲ τὴν τελευταίαν περιγραφεῖσαν τάφρον, Ἀρβανίτη 1.

Μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἀνασκαφῶν τὴν 21ην Ἰουνίου κατέστη ταχέως φανερὸν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς ἰσογείου. Ἡ «παραστὰς τῆς θύρας» ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο εὐρὺ παράθυρον, τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφη μόνον τὸ Νότιον πλαίσιον (πίν. 112β). Τὸ «κατώφλιον», τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη τώρα ὅτι ἦτο ἡ «ποδιά», κεῖται ὀλίγον ὑπὲρ τὸ δάπεδον (περὶ τὸ 1 μ.· ἀκριβεῖς μετρήσεις δὲν εἶναι ἀκόμη δυναταί), συνίσταται δὲ ἐκ μιᾶς λεπτῆς πλακὸς ἢ πλακῶν. Τὸ πλευρικὸν τμῆμα τοῦ παραθύρου ἀπολήγει εἰς μίαν ἡμικυκλικὴν λιθίνην βάσιν, προοριζομένην ὁπωσδήποτε νὰ ὑποβαστάσῃ ξύλινον ἡμικίονα.

Ἐκεῖθεν τοῦ παραθύρου, πρὸς Δυσμάς, ἀνεφύησαν κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἰσογείου δωματίου τεχνικαὶ δυσχέρειαι, διότι ἔπρεπε νὰ καταστρέψωμεν τμῆμα τῆς ἀτραποῦ τοῦ χωρίου. Σχεδὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου πρὸς τὰ ὑφιστάμενα ἀνώτατα ἴχνη τῶν λιθίνων τοίχων ἀνεφάνησαν πρῶτον χείλη ἱσταμένων πίθων, ὁμοῦ δὲ μετ᾽ αὐτῶν δωδεκάδες φακοειδῶν πηλίνων διατρήτων ἀντικειμένων (ἄγνυθες ἢ ἀγνῦθες) (πίν. 113α). Μετ᾽ ὀλίγον ἐζήσαμεν μίαν τῶν πλέον δραματικῶν στιγμῶν τῆς ἀνασκαφῆς: Ἡ ἐπίχωσις τώρα συνίστατο ἀποκλειστικῶς ἐκ καθαρᾶς κισήρεως, ἐντὸς δ᾽ αὐτῆς ἵστατο, ὀρθὴ ἀκόμη, μία θαυμασία σειρὰ πίθων, ἐνῷ ἕτερα ἀγγεῖα, ἀτάκτως κείμενα, ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται (παρένθ. πίν. Α καὶ πίν. 113β-114α). Ταχέως κατέστη προφανές, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα (ἀμφορεῖς καὶ μία πελωρία πρόχους) ἵσταντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἰσογείου. Ἂν καὶ ἄθικτα ἐνεφάνιζον περιέργους ρωγμὰς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς κοιλίας (πίν. 114β) ὀφειλομένας πιθανῶς εἰς ὑπέρμετρον θερμότητα.

Εἷς μετρίου μεγέθους πίθος μὲ ὡραίαν διακόσμησιν εὑρέθη περὶ τὰ 0.70 μ. ὑπεράνω τοῦ δαπέδου εἰς ὁριζόντιον θέσιν, σχεδὸν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὴν «ποδιὰν» τοῦ παραθύρου (πίν. 115α). Προφανῶς εἶχε κατα-

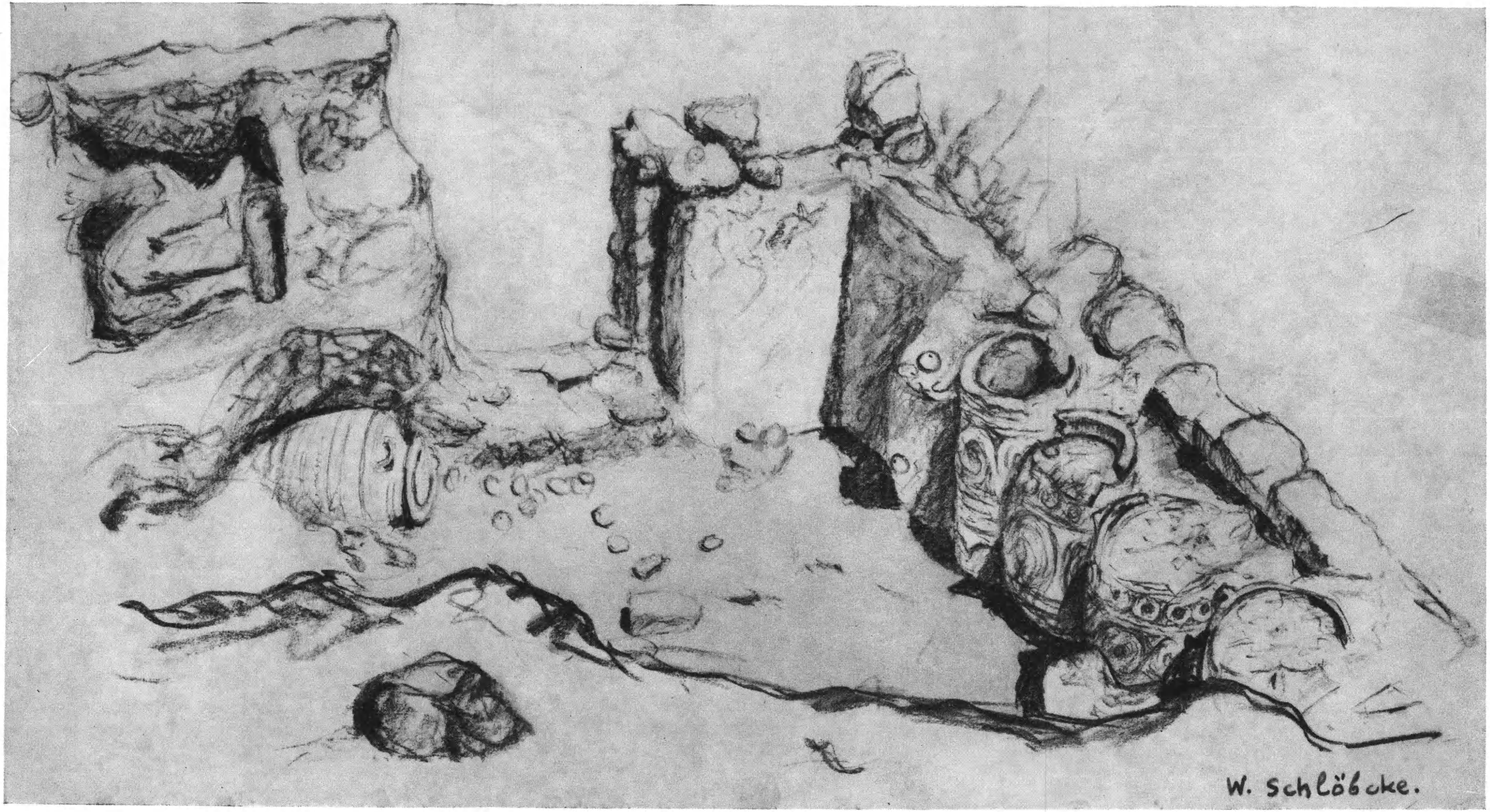

Ἡ ἀποθήκη Ἀρβανίτη 1 διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς. (Ἰχνογράφημα τοῦ κ. W. Schlöbcke).

πέσει ἐκ τοῦ ὑπεράνω του ὀρόφου. Πολλαὶ ἀγνῦθες εἶχον πέσει μετ' αὐτοῦ (πίν. 115α). Ὅτε μετεκινήθησαν τεμάχια τοῦ πίθου (πίν. 115β) ἐφάνη ὅτι παρόμοιαι ἀγνῦθες ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ ὁμοῦ μετὰ ἡφαιστειακῶν λίθων. Κάτωθεν τῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου κειμένων ἀγγείων εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν της μία λιθίνη βάσις κίονος, ἐνῷ ἑτέρα, ἀνήκουσα εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, εἶχε πέσει κάτω (πίν. 116α). Πλησίον αὐτῆς, ἀκριβῶς πρὸ τοῦ τρίτου πίθου, ἦτο σαφῶς ὁρατὴ μία ὀπὴ πλάτους 0.08 μ. καὶ βάθους 0.80 μ. (ἰδὲ πίν. 116β καὶ 117α, ὅπου ἀφέθη σκοπίμως ἡ κίσηρις). Ἐκεῖ ὑπῆρχε κάποτε μία ὀρθία ξυλίνη δοκός. Πιθανῶς ἀνῆκεν εἰς ἕνα τῶν ἱστῶν τῶν ὑπαρχόντων τόσον εἰς τὸ ἰσόγειον ὅσον καὶ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον.

Οἱ πίθοι, ὕψους περίπου 0.90 μ., ἔφερον ἐν μέρει μὲν γραπτὴν διακόσμησιν (πίν. 116 - 117), ἐν μέρει δὲ ἀνάγλυφα σχοινία (πίν. 118β). Ἦσαν ἐν ὅλῳ ἕξ, ὧν ὁ πρῶτος ἀπὸ ἀριστερῶν κυλινδρικοῦ σχήματος (ἰδὲ κάτοψιν καὶ τομὰς εἰς παρένθ. πίν. Β). Ταχέως κατέστη προφανές, ὅτι πρὸς προστασίαν τῶν πίθων ἦτο ἀναγκαῖον ὅπως στεγασθῇ τὸ ὑπόγειον. Οὕτως ἐπεχειρήσαμεν κατὰ τὰ τελικὰ στάδια τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπως διευρύνωμεν τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ ἰσογείου, προκειμένου νὰ κτίσωμεν ἕνα πλίνθινον τοῖχον πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στέγης. Ἀμέσως ἀνεφάνησαν νέα εὑρήματα:

Ἔναντι τοῦ παραθύρου εἰς τὴν Δυτ. πλευρὰν τοῦ ὑπογείου παρουσιάσθη εἶδος χαμηλῆς ὀρθογωνίου ἑστίας (πίν. 118α). Σύγκειται ἔκ τινων στρωμάτων πηλοῦ, ἀλλ' ἄνευ πολλῶν ἰχνῶν πυρός. Ἐπ' αὐτῆς ἔκειντο, ἄθικτα ἀκόμη, τὰ ὁρατὰ εἰς τὰς εἰκόνας σκεύη. Τὰ μόνωτα χονδροειδῆ ἀγγεῖα μὲ ἐξαιρετικῶς παχέα τοιχώματα καὶ ἰδιομορφίας εἰς τὸ σχῆμα (πίν. 118γ) δυνατὸν νὰ κατανοηθοῦν πληρέστερον, ὅταν ἀναληφθῇ μία εἰδικὴ μελέτη τῶν οἰκιακῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν μαγειρικῶν σκευῶν, τόσον ἀφθόνων μεταξὺ τῶν Κυκλαδικῶν καὶ τῶν Μινωικῶν ἐρειπίων.

Πλησίον τῆς ἑστίας εὑρέθησαν τὰ τεμάχια ἑνὸς εὐμεγέθους χυτρόποδος (πίν. 119α). Εἰς μικρὰν περαιτέρω ἀπόστασιν εὑρέθη ἀνάστροφον ἓν λίθινον ἰγδίον, πλησίον δὲ αὐτοῦ εἷς σφαιρικὸς τριπτὴρ λίθος (πίν. 119γ καὶ 120α). Εἰς τὴν ἔναντι (Νοτίαν) πλευρὰν τῆς ἑστίας μία νεφροειδὴς λιθίνη λεκάνη ἦτο βυθισμένη ἐντὸς τοῦ δαπέδου (πίν. 120β). Τρεῖς ἀκόμη εὐμεγέθεις πίθοι εὑρέθησαν εἰς τὸ κεντρικὸν (Βόρειον) τμῆμα τοῦ δαπέδου. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶχον καταπέσει ὁριζοντίως, κείμενοι παραλλήλως ὁ εἷς τοῦ ἄλλου (πίν. 121α), καὶ ἦσαν θρυμματισμένοι. Φαίνεταί πως καὶ τὸ πήλινον κυκλικὸν πῶμα τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, περιέχουν δὲ καὶ οἱ τρεῖς μίαν μελανὴν λιπαρὰν ὀργανικὴν ὕλην, ἡ ὁποία θὰ ἐξετασθῇ ἀργότερον παρὰ τῶν εἰδικῶν. Ἐκεῖθεν ὅλων αὐτῶν, Ἀνατολικῶς, ἔκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου αἱ συνήθεις ἀγνῦθες, εἰς μικρὰν δὲ πρὸς Ἀνατολὰς ἀπόστασιν εὑρέθη ἀνάστροφον ἓν εὐμέγεθες λίθινον τριποδικὸν ἰγδίον (πίν. 121β). Ὅτε μετεκινήθη εἴδομεν

ὅτι ὑπῆρχεν ὑποκάτω ὁ λίθινος τριπτὴρ του (πίν. 119β). Ἀνηγείραμεν τοὺς τοίχους καὶ ἐστεγάσαμεν τὸ ἰσόγειον διὰ φύλλων ψευδαργύρου (πίν. 120γ) ἱκανῶν διὰ τὴν κατὰ τοῦ χειμῶνος προστασίαν. Ἀνεσκάφη τμῆμα μόνον τοῦ δαπέδου, εἶναι δὲ πιθανὸν νὰ περιέχῃ καὶ ἕτερον ἐνδιαφέρον ὑλικόν.

Τὰ μικρότερα ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου κειμένων ἀγγείων μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Φηρῶν καὶ συνεκολλήθησαν. Ἅπαντα εἶναι ἐντοπίας κατασκευῆς : τρεῖς ἀμφορεῖς (πίν. 122α.β), εἷς εὐμεγέθης σκύφος μετὰ προχοῆς (πίν. 122β), μικρὰ σκυφοπρόχους (πίν. 122δ) μετὰ διακοσμήσεως λευκῶν ἀνθέων, ὡς καὶ μία μεγάλη ῥαμφόστομος πρόχους μετὰ πλαστικῶν ἀποφύσεων, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσωπεύουν ὀφθαλμοὺς κατὰ ζωομορφικὴν ἔννοιαν (πίν. 122γ).

Παλαιαὶ διηγήσεις ἐξιστορηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρβανίτη καὶ ἐπιβεβαιωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος, καθ' ἃς οἱ πόδες ὄνου ἐξηφανίσθησαν ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ παρακειμένου σπηλαίου (πίν. 123α) καὶ ὅτι ἀνεφάνη μία κοιλότης, μὲ ἔπεισαν νὰ ἐπιχειρήσω ἐκεῖ ἀνασκαφήν. Ἡ ἐπιχείρησις ὑπῆρξεν ἐπικίνδυνος, διότι στρῶμα χαλίκων πάχους πλέον τοῦ 1 μ. ἠπείλει τὰς κεφαλάς μας (πίν. 111α καὶ 123α). Τελικῶς ἠνοίξαμεν ὀπὴν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ σπηλαίου καί, ὅτε ἐφθάσαμεν εἰς ἐπίπεδον 2 μ. σχεδὸν βαθύτερον τοῦ δαπέδου τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης παρακειμένης ἀποθήκης, εὕρομεν διασταυρουμένους τοίχους σχηματίζοντας γωνίαν (πίν. 123β καὶ τομὴ e - f, παρένθ. πίν. Β). Οὕτω περαιτέρω ἀνασκαφαὶ ὑπόσχονται εὑρήματα, ἀλλὰ ὑπάρχει ἀνάγκη σοβαρᾶς τεχνικῆς ἐργασίας πρὶν ἢ φθάσωμεν εἰς αὐτὸ τὸ ἐπίπεδον ἀκινδύνως, τόσον δι' ἡμᾶς ὅσον καὶ διὰ τὴν συνοχὴν τοῦ σχεδίου τῶν ἀνασκαφῶν μας.

Πράγματι, τὸ κύριον πρόβλημα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων τῆς Θήρας εἶναι, ἐὰν θὰ ἐφαρμόσωμεν ἢ ὄχι τὸ σχέδιον ἑνὸς «ἀνασκαπτέου Μουσείου». Ἐὰν ἐπιθυμοῦμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν μέθοδον ταύτην, πρέπει νὰ ἀνασκάψωμεν ὀρύσσοντες στοάς. Εἴς τινας περιπτώσεις πιθανὸν τοῦτο νὰ ἀποτελέσῃ τὴν μοναδικὴν δυνατὴν μέθοδον· ἀλλ' ἐνταῦθα, ὅπου ἡ διάβρωσις ἔχει λεπτύνει τὰ στρώματα τῆς κισήρεως καὶ τῆς τέφρας μέχρι πάχους ὀλίγων μόνον μέτρων, ἡ ἐκ τῶν ἄνω ἐκκαθάρισις τῶν ἐρειπίων δὲν εἶναι ἀδύνατος, ἰδιαιτέρως δὲ ἐφ' ὅσον, εἴς τινα σημεῖα, ἔχομεν δύο ὀρόφους. Ἡ ἐργασία αὕτη συνεπάγεται ἀπὸ οἰκονομικῆς πλευρᾶς περισσοτέρας ἀπαλλοτριώσεις καὶ περισσοτέρας μηχανικὰς ἐπεμβάσεις διὰ τὴν μετακίνησιν μεγάλων ὄγκων τέφρας, ἀρχαιολογικῶς δὲ ἀπαιτεῖ ἐπὶ τόπου μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἀρχαιολόγων, ἀρχιτεκτόνων καὶ τεχνικῶν.

Αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἤμην ἐξαιρετικῶς προσεκτικὸς καὶ δὲν ἀπεκάλυψα μεγαλυτέρους χώρους ἐκ τῶν ἀνακαλυφθέντων κτηρίων, εἰδικώτερον δὲ ὅτε ὑπῆρχον ἐνδείξεις περὶ δευτέρου ὀρόφου. Διὰ ταῦτα

ἐπλήρωσα ἐκ νέου τὴν τάφρον Μπρόνου 1, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος τοῦ ἄνω ὀρόφου. Πράγματι, ἡ γενικὴ ἐπιδίωξίς μας κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1967 δὲν ἦτο ἡ ἐντὸς τῶν δωματίων εἴσδυσις, διότι δὲν ἤμεθα ἀρκούντως παρεσκευασμένοι διὰ τὸ ἔργον αὐτό. Μοναδικός μας σκοπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκτησις μιᾶς εἰκόνος τῆς φύσεως καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ ἀνακαλυπτομένου κτηρίου ἢ κτηρίων. Ἡ ἀποθήκη ἀνεσκάφη μερικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς στεγάσεως, ὡς ἤδη ἐξηγήσαμεν.

5. Η ΤΑΦΡΟΣ ΜΠΡΟΝΟΥ 1α. Εὐτυχῶς εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς τάφρου Μπρόνου 1α ἐκτυπήσαμεν ἀκριβῶς, ὡς ἄλλωστε ηὐχόμεθα, ἐπὶ τοῦ Βορείου τοίχου τοῦ κτηρίου, οὕτω δὲ ἠδυνήθημεν νὰ ἀνασκάψωμεν τοῦτον ἐξωτερικῶς μέχρι τοῦ δαπέδου. Τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν τὰ ἀκόλουθα (ὅρα καὶ τὸ σχέδιον εἰκ. 3) :

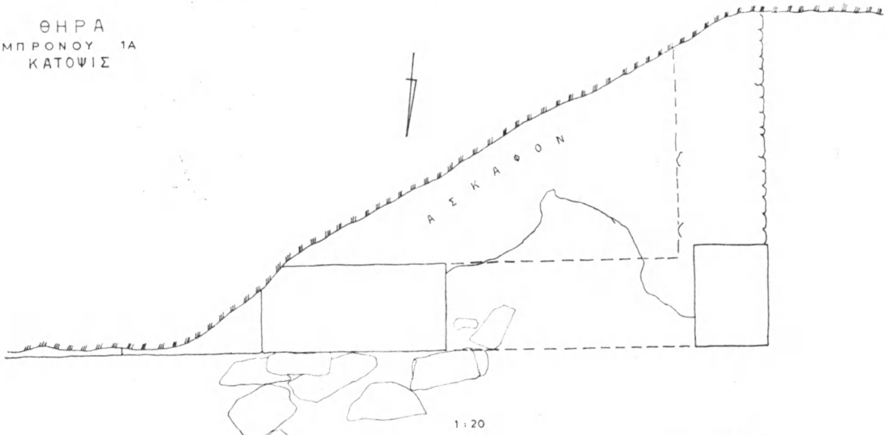

Εἰκ. 3. Μπρόνου 1α, σχέδιον.

Οἱ ἄνω ὄροφοι ἦσαν ἐκτισμένοι τὸ πλεῖστον διὰ πλίνθων, ὡς εἶχεν ἤδη προηγουμένως παρατηρηθῆ. Εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀνεύρομεν τὰ κατώτερα μέρη τοῦ Βορείου τοίχου, ἐκ πελεκητῶν λίθων, εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι οὗτος κατεκρημνίσθη ἐξ αἰτίας σφοδροῦ σεισμοῦ (πίν. 124α). Ἡ ΒΔ. γωνία τῆς κατοικίας ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς πελεκητοῦ κυβολίθου (πίν. 124α καὶ 125α). Ὑπεράνω αὐτοῦ τοῦ λιθοκτίστου τμήματος τὰ ἄνω μέρη τῶν τοίχων συνίσταντο ἐκ κοινῆς λιθοδομῆς, ἐνῷ ὁ Δυτικὸς τοῖχος ἀπετελεῖτο ἐξ ὁλοκλήρου ἐξ ὁμοίας κατασκευῆς (πίν. 125α). Τὰ ἴχνη ξυλί-

νου σκελετοῦ ἐντὸς τῆς τοιχοποιίας τοῦ κτηρίου, γνωστοῦ ἐκ τῆς Κρητικῆς καὶ τῆς Μυκηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἦσαν ἐνταῦθα ἐμφανῆ ὡς καὶ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ καθ᾽ ὅλην τὴν ἀνασκαφήν μας. Εἶναι ἐπίσης προφανές, ὅτι ἡ λιθοδομὴ συνισταμένη κυρίως ἐξ ἡφαιστειακῶν λίθων ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τὰ ἰσόγεια, ἐνῷ οἱ ἄνω ὄροφοι ἐκτίσθησαν κυριώτατα διὰ πλίνθων. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐγένετο διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τμήματος τοῦ

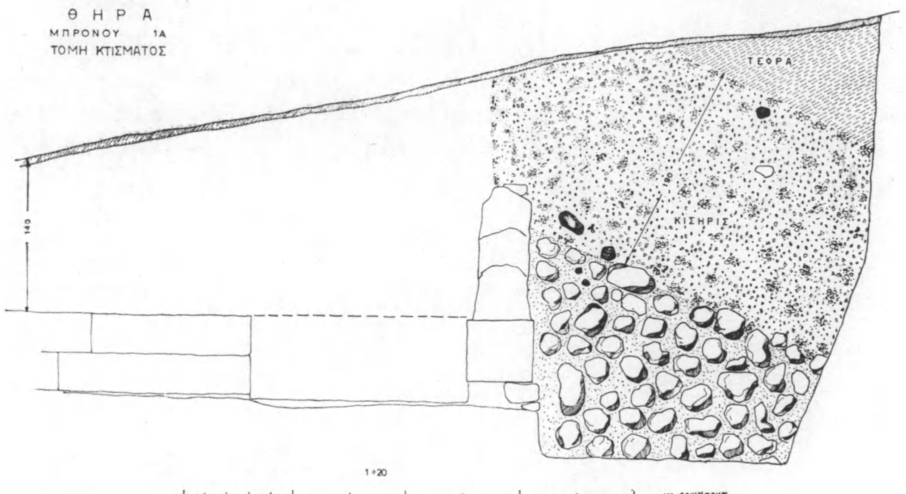

Εἰκ. 4. Μπρόνου 1α. Τομή.

Δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἐν λόγῳ κτηρίου. Ἐκαθαρίσαμεν μικρὸν τμῆμα αὐτοῦ μέχρι τοῦ δαπέδου τῆς λάβας (;) καὶ τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν τὰ ἀκόλουθα (ὅρα τὴν τομὴν εἰκ. 4) :

Ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁριζόντιον καὶ λεῖον, συνιστάμενον προφανῶς ἐκ τῆς ἀρχικῆς λάβας, εὑρέθησαν οἱ κατακρημνισθέντες λίθινοι τοῖχοι (εἰκ. 4). Οἱ λίθοι καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν κενὰ διαστήματα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ λεπτῆς καστανῆς γῆς, ἡ ὁποία ἦτο τὸ προϊὸν τοῦ συνδετικοῦ πηλοῦ καὶ ἴσως καὶ ἀποσυντεθεισῶν πλίνθων. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο οὐδὲ ἴχνος κισήρεως ὑπῆρχεν.

Ὑπεράνω τῶν κρημνισμένων ἐρειπίων ἀρχίζει τὸ στρῶμα τῆς κισήρεως, ὑπεράνω δὲ αὐτῆς ὑπάρχει λεπτὸν μόνον στρῶμα τέφρας, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον ἔχει καταφαγωθῆ ὑπὸ τῆς διαβρώσεως (ἰδὲ τὴν τομὴν εἰκ. 4). Ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς κισήρεως ὑπάρχουν ἀνοίγματα διαφόρων κατευθύνσεων, ἀλλὰ πάντοτε εὐθέα. Οὐδεμία ἑρμηνεία ὑπάρχει, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν,

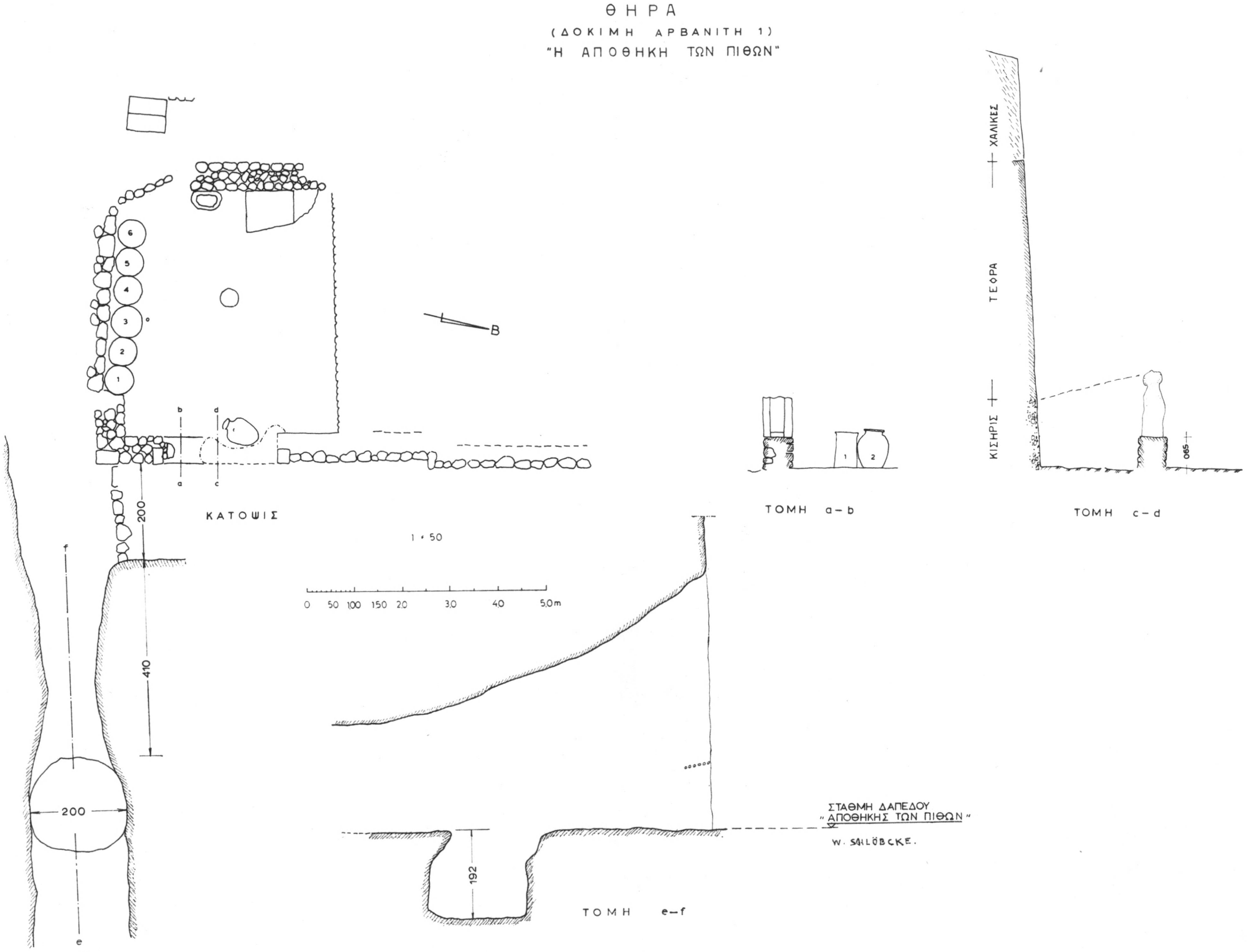

Ἀρβανίτη 1. Σχέδιον καὶ τομαί.

ὅτι ταῦτα ἀντιπροσωπεύουν τὴν θέσιν τῶν δοκῶν τῶν τοίχων, ἴσως δὲ καὶ τῆς στέγης, ἡ ὁποία διεσκορπίσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων.

Τὸ συμπέρασμα ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν δεδομένων εἶναι προφανές. Εἷς ἢ πλείονες ἰσχυροὶ σεισμοὶ κατέστρεψαν πρῶτον τὰ κτήρια καὶ τότε μόνον ἤρχισεν ἡ συνοδεύσασα τὴν ἔκρηξιν βροχὴ κισήρεως. Περαιτέρω παρατήρησις θὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἢ θὰ τροποποιήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο συμπέρασμα ὡς πρὸς τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς δράσεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας.

Τὰ εὑρήματα τῆς τάφρου ἦσαν μᾶλλον πενιχρά, ἀποτελούμενα ἐξ ὀστράκων, λιθίνων ἀγγείων, λίθων μεθ' ὅλμων θυρῶν καί τινων οἰκιακῶν σκευῶν. Ὁ πίναξ 125γ δεικνύει ἕνα λίθινον «χρωματοτρίπτην» ἢ μᾶλλον ἀβαθῆ λοπάδα.

6. Η ΤΑΦΡΟΣ ΜΠΡΟΝΟΥ 2. Ὀλιγώτερον ἀπὸ πεντήκοντα μέτρα Νοτίως τῆς Μπρόνου 1 ἠνοίξαμεν ἑτέραν δοκιμαστικὴν τάφρον, ἡ ὁποία ἀπέβη ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ δυσκολωτέρα ἐξ ὅλων. Ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν παροῦσαν ἐπιφάνειαν τῆς τέφρας τοῦ ἀγροῦ ἀνεύρομεν ἓν διατεταραγμένον στρῶμα κισήρεως. Συγχρόνως ἀνεφάνησαν ἀσύνδετοι πελεκητοὶ λίθοι (καὶ τοῦτο ὑπῆρξε λίαν ἐνθαρρυντικὸν) 0.70 μ. μόνον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν. Σχεδὸν ἀμέσως ἀνεφάνησαν μεγάλα τμήματα τοίχων φερόντων ἐπίχρισμα κονιάματος (πίν. 125β). Ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς κισήρεως ἦσαν ὁραταὶ μεγάλαι ἐπιφάνειαι καστανῆς καθαρᾶς γῆς. Ἐνίοτε αἱ πλίνθοι διετηροῦντο ἀκόμη καλῶς. Κοιλότητες κατεδείκνυον τὰς ξυλίνας δοκούς (πίν. 125δ). Ἀμέσως ἐνοήσαμεν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐκ νέου εἰς τὸν ἄνω ὄροφον μεγαλοπρεποῦς κτηρίου. Τὴν λεπτὴν ταύτην ἐργασίαν ἀπέθεσα εἰς τὰς χεῖρας τῆς κυρίας E. Vermeule. Εἰργάσθη σκληρῶς καὶ θεωρῶ εὐάρεστον καθῆκόν μου ὅπως ἐκφράσω ἐνταῦθα τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας πρὸς τὴν Καθηγήτριαν Vermeule. Ἡ κατωτέρω σύντομος περιγραφὴ βασίζεται κατὰ μέγα μέρος εἰς ἀποσπάσματα τοῦ ἰδικοῦ της ἡμερολογίου, συνοδευόμενα ὑπὸ προσωρινῶν σχεδίων ἐκτελεσθέντων ἐπὶ τόπου ὑπὸ τῆς ἰδίας, ἐξ ὧν μία κάτοψις (εἰκ. 5) καὶ μία τομὴ (εἰκ. 6) δημοσιεύονται ἐνταῦθα.

Τὸ ἔδαφος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ κατέρχεται ἀποτόμως ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, ἐντὸς τῆς χαράδρας, τὸ ρεῦμα τῆς ὁποίας φοβοῦμαι ὅτι ἐπέφερε σοβαρὰς ζημίας εἰς τὸ κτήριον, πιθανῶς δὲ ἀπέκοψε τοῦτο ἀπὸ τῶν ἐκεῖθεν, πρὸς Ἀνατολάς, παραρτημάτων του. Τὰ ἐνταῦθα περιγραφησόμενα ἐρείπια κεῖνται εἰς τὸ Δυτικὸν ἄκρον τῆς τάφρου μας καὶ ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ἄνω ὄροφον. Τὸ ἀνατολικὸν κρημνῶδες τμῆμα ἀπέδωσεν εἰδικώτερον ὁμάδας πηλίνων ἀγγείων (πίν. 124β) καὶ λίθινα ἐργαλεῖα, προερχόμενα ἐν μέρει μὲν ἐκ τοῦ καταπεσόντος ἄνω ὀρόφου, ἐν μέρει δὲ ἀνήκοντα, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ ἄσκαφον εἰσέτι ἰσόγειον. Πλησίον μιᾶς θύρας ἀνευρέθη, ὁμοῦ μετὰ πηλίνων ἀγγείων, μεγάλη λιθίνη λεκάνη καὶ ἓν ἰγδίον (πίν. 126α.γ).

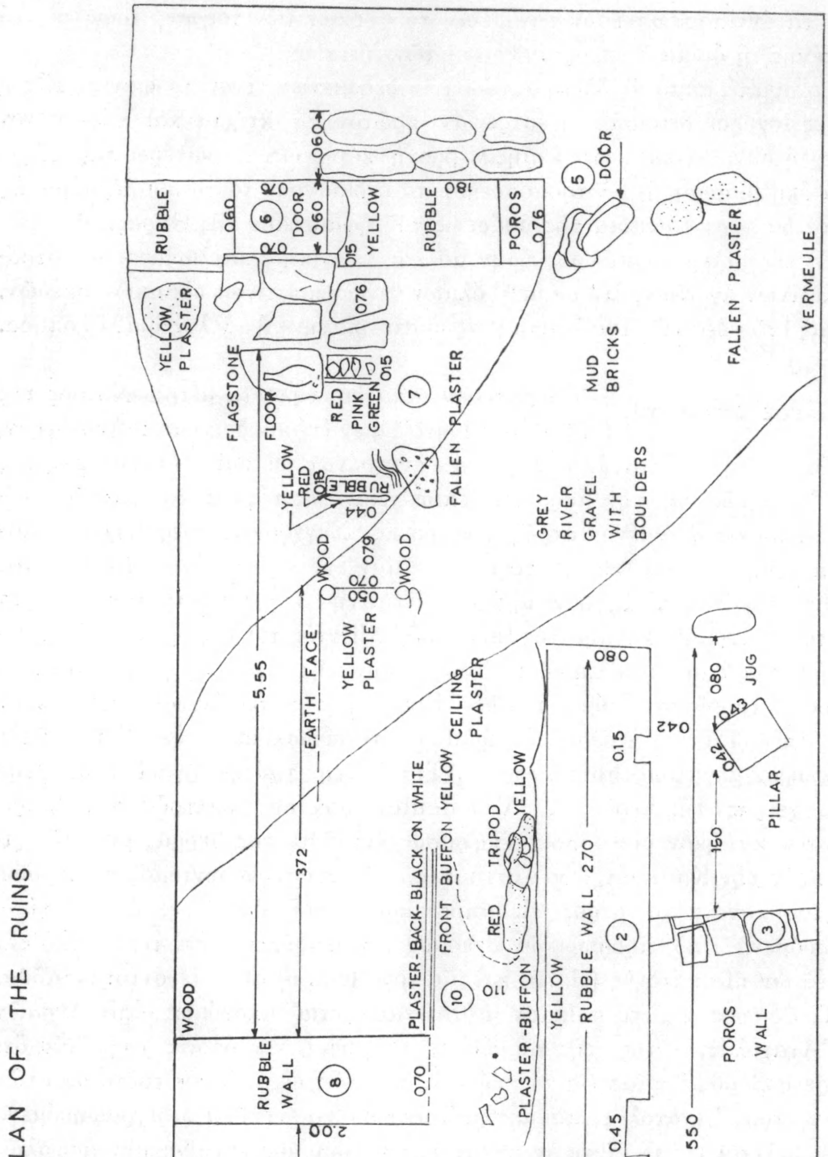

Εἰκ. 5. Μπρόνου 2. Σχέδιον.

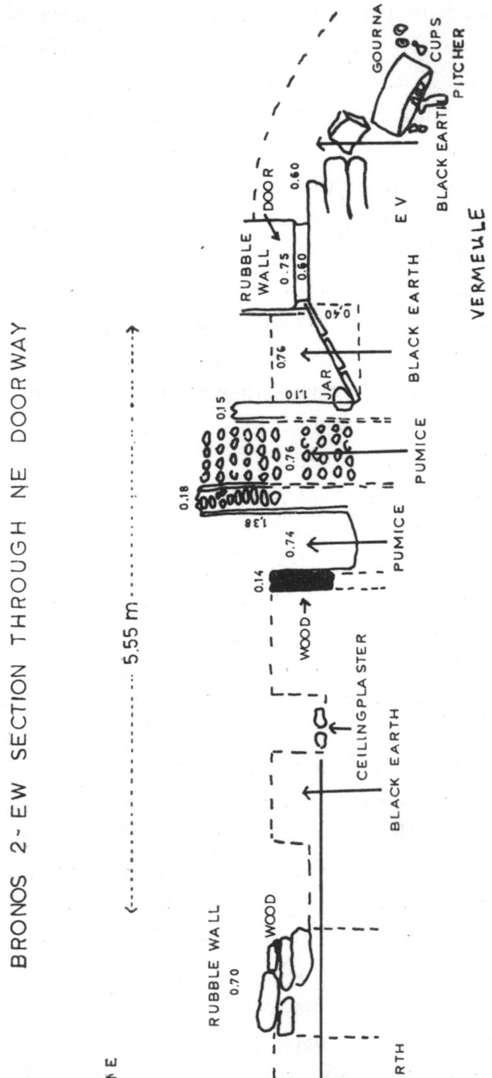

Εἰκ. 6. Μπρόνου 2. Τομή.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τῶν ἐρειπίων παραμένει ἀσαφής. Ἐπὶ τοῦ παρόντος βέβαιον εἶναι ὅτι ὑπῆρχον τοῖχοι ἐξ ὠμῶν πλίνθων, ἐξ ὧν εἷς ἐφέρετο ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον κατὰ μῆκος τοῦ Δυτικοῦ χείλους τῆς τάφρου. Πλίνθοι τινὲς ἦσαν τόσον καλῶς διατηρημέναι, ὥστε κατέστη δυνατὸν νὰ μετρηθοῦν αἱ διαστάσεις των (μία ἐξ αὐτῶν εἶχε μῆκος 0.56 μ., πλάτος 0.30 καὶ πάχος 0.09 μ.). Αἱ ὀπαὶ τῶν δοκῶν ἢ λεπτοτέρων ξυλίνων ὑποστυλωμάτων, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἦσαν εὐκρινεῖς. Ὑπῆρχον ἴχνη τοίχων ἐκ πελεκητῶν λίθων (πίν. 126β) καὶ ἀνεγνωρίσθη εἷς πεσσὸς (;) πιθανῶς in situ (πίν. 126β). Πολυπληθέστερα εἶναι τὰ ἴχνη τῶν τοίχων ἐξ ἀργῶν λίθων (εἷς ἐκ τῶν καλύτερον διατηρηθέντων εἶναι ὁρατὸς εἰς τὸν πίν. 127α). Οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον καλύπτονται διὰ κονιάματος (πίν. 127β), ἄλλοτε λευκοῦ, ἄλλοτε δὲ χρωματιστοῦ. Εἴς τινας περιπτώσεις τὰ στρώματα τοῦ κονιάματος εἶναι ἐπάλληλα ἢ σχηματίζουν γωνίας, ἀσαφεῖς πρὸς τὸ παρὸν (πίν. 128α, φωτογρ. κ. Vermeule). Τὸ ἔγχρωμον κονίαμα εἶναι ἐρυθρωπὸν ἢ κίτρινον, ἀμυδρὸν πλέον λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως τῆς κισήρεως. Διεσκορπισμένα τεμάχια ἐκ τούτου ἢ ἄλλων σημείων τῆς ἀνασκαφῆς (κατὰ τὸ πλεῖστον μικρότατα) δεικνύουν ἕτερα, ζωηρότερα χρώματα. Ἀναφερομένη εἰς τὴν τάφρον Μπρόνου 2 ἡ κ. Vermeule σημειοῖ προσφυῶς ὅτι: ὅταν τὸ κονίαμα φέρῃ διακόσμησιν τὰ κοσμήματα εἶναι πολὺ ἀμυδρά. Τὸ κανονικὸν σχέδιον φαίνεται ὅτι ὀφείλεται εἰς ἀποτυπώματα διὰ τοῦ σπόγγου διὰ χρώματος καστανοῦ ἐπὶ κιτρινωποῦ βάθους ἢ διὰ μελανοῦ ἐπὶ λευκοῦ. Τεμάχιά τινα συνδυάζουν ἐρυθρωπὸν καὶ ἐρυθρὸν μετά τινος πρασίνης ἐπαλείψεως. Ἕτερα ἀνήκουν εἰς τὸ κίτρινον ἢ λευκὸν βάθος τῶν τοιχογραφιῶν.

Μόνον μίαν φωτογραφίαν χαρακτηριστικῶν τινων τεμαχίων κατέστη δυνατὸν νὰ λάβω εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Φηρῶν (πίν. 128β). Ἐπ' αὐτῶν ἔχω μόνον νὰ προσθέσω, ὅτι τὰ χρώματα τῶν παραστάσεων τοπίου (πιθανῶς ἐκ θαλασσίου θέματος) εἶναι περιέργως ἀμυδρά, ὡς ἐὰν εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ ὑπερμέτρου θερμότητος ἢ κατόπιν μακρᾶς ἐκθέσεως ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας. Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ εἴπω ποῖον ἦτο τὸ ἀρχικὸν χρῶμα. Ἐνίοτε δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀλλοιωθέντος πρασίνου ἢ κυανοπρασίνου, ἡ δὲ φωτογράφησίς των κατέστη δυνατὴ μόνον μετὰ τὴν ὕγρανσιν τῶν τεμαχίων. Ἓν τῶν πλέον δυσερμηνεύτων ἐρειπίων τῆς τάφρου ὑπῆρξεν ἓν περίεργον σύμπλεγμα λεπτῶν τοίχων ἐκ χαλίκων ἐπικεχρισμένων ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν διὰ κεχρωσμένου κονιάματος. Ἐπειδὴ δὲν διεθέτομεν τὰ τεχνικὰ μέσα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πτώσεως τοῦ κονιάματος μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς κισήρεως κατελίπομεν τοῦτο κατὰ τὸ δυνατὸν ἄθικτον. Τὸ σύμπλεγμα φαίνεται νὰ ἀποτελῆται ἐκ τριῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀνοιγμάτων, ἴσου μεταξύ των πλάτους (0.76 μ.), μετὰ λεπτῶν διαχωριστικῶν τοίχων πάχους 0.15 μ. ἕως 0.18 μ. Τμῆμα τοῦ κονιάματος ἐκ τῶν πέντε ἐρευ-

νηθέντων σημείων εἶναι κίτρινον, ἕτερον κιτρινέρυθρον μετὰ πρασίνου, ἕτερον ἐπὶ κιτρίνου, ἕτερον μονόχρωμον ἐρυθρόν. Ἡ πρώτη ὑπόθεσις («οἱ πόδες ξυλίνου μεγάλου ἐπίπλου») ὑπεστηρίχθη μέχρι τέλους τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου συγκολλητοῦ κ. Ἀ. Μαυραγάνη. Πιθανὸν νὰ εἶναι εἶδος πολυθύρου.

Τελικῶς ἀνεγνωρίσθησαν σαφῶς δύο θύραι. Ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχον τρεῖς ὠμαὶ πλίνθοι. Ἡ κατασκευὴ τῆς ἑτέρας συνίστατο ἐκ πελεκητῶν λίθων κατὰ τὸν γνωστὸν Μινωικὸν τρόπον. Ἡ φωτογραφία τοῦ πίν. 129α τῆς κ. Vermeule καὶ ἡ ἰδική μου τοῦ πίν. 129β δεικνύουν πλήρως τὴν μορφήν της. Συνίσταται ἐξ ἑνὸς κατωφλίου ἐκ κτυπητοῦ πηλοῦ καὶ τοίχων ἐκ πελεκητῶν λίθων, πλαισιουμένων ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν διὰ κονιάματος, ἡ δὲ θύρα ἐστρέφετο πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἐξ Ἀνατολῶν, ἀνοιγομένη πρὸς τὰ ἔσω. Ἡ θύρα ὡδήγει εἰς ἓν πλακόστρωτον δάπεδον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἀκόμη in situ (πίν. 130α), ἂν καὶ βυθίζεται ἐλαφρῶς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τμῆμα τοῦ δαπέδου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός, ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα τὸ δάπεδον ἑνὸς ἄνω ὀρόφου εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν ἀκόμη, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλπίζω νὰ καταστῇ δυνατὸν ὅπως μελετήσωμεν τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν κατασκευήν. Ἅπασαι αἱ λεπτομέρειαι: τοῖχοι μετὰ κονιάματος, περίτεχνα ἀνοίγματα, εἷς πεσσὸς καὶ ἕτεραι μικραὶ ἐνδείξεις ἐκ τῆς εὑρεθείσης κεραμεικῆς παρέχουν τὴν ἐλπίδα, ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ἑνὸς ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον προσδίδει ἐνδιαφέρον εἰς τὸ ἀνασκαφησόμενον ὑποκείμενον ὑπόγειον. Μεταξὺ τῆς εὑρεθείσης κεραμεικῆς ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρέχει εἷς πολύτιμος εἰσηγμένος ἄωτος ἢ μόνωτος κύαθος, τοῦ ὁποίου πρὸς τὸ παρὸν κατέχομεν περίπου τὸ ἥμισυ (πίν. 130β.γ). Τὰ εὑρεθέντα ὄστρακα συνεκολλήθησαν, ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι πολλὰ ἀκόμη παραμένουν ὑπὸ τὴν τέφραν. Προφανῶς τὸ ἀγγεῖον μιμεῖται πρωτότυπον ἐξ ὀφίτου ἢ ἑτέρου λίθου.

7. ΤΑΦΡΟΙ ΑΡΒΑΝΙΤΗ 2 ΚΑΙ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ.

Ὑπολείπεται μία σύντομος περιγραφὴ τῶν περαιτέρω (καὶ τελευταίων) ἐρευνῶν ἐκεῖθεν τῆς χαράδρας, πρὸς Ἀνατολάς. Ἐκεῖ ὑπάρχει μόνον μία στενὴ λωρίς, πλάτους ὄχι μεγαλυτέρου τῶν 3 ἕως 5 μ., μεταξὺ τῆς ὁδοῦ τῆς χαράδρας καὶ τῶν ὑψηλότερον πρὸς τὰ Ἀνατολικὰ κειμένων ἀγρῶν. Μία ἀτραπὸς ἐρχομένη ἐξ Ἀνατολῶν τέμνει τὴν λωρίδα ταύτην τῆς γῆς εἰς ἕνα Βόρειον τομέα, ἀνήκοντα εἰς τὸν Ἀρβανίτην καὶ ἕνα Νοτιοδυτικόν, ἀνήκοντα εἰς τὴν οἰκογένειαν Νομικοῦ. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀγρός, κείμενος χονδρικῶς ἔναντι τοῦ Μπρόνου 2, ἠρευνήθη διὰ πέντε μικρῶν τάφρων (ἰδὲ τὸ τοπογραφικὸν σχέδιον εἰκ. 2), εἰς τρεῖς δὲ ἐξ αὐτῶν εὕρομεν τοίχους φερομένους ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, οἱ ὁποῖοι παρέχουν οὕτω μίαν χρήσιμον πρόβλε-

ψιν περὶ προσεχοῦς ἀνασκαφῆς. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα ἦτο μία γωνία ἐξ ἀργολιθοδομῆς, κειμένη ἔναντι ἀκριβῶς τοῦ Μπρόνου 2. Καθαρίσαντες μόνον δύο περίπου μέτρα τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς γωνίας ταύτης, εὕρομεν πλῆθος ὀστράκων, τὰ ὁποῖα εἶναι κατὰ πολὺ ἀφθονώτερα ἢ εἰς οἱανδήποτε ἑτέραν τάφρον. Ἅπασα ἡ κεραμεικὴ εἶναι ἐντοπία, ἀλλὰ ἐκλεκτή. Περιλαμβάνονται βαθέα κωνικὰ ποτήρια κεκοσμημένα διὰ καστανοῦ ἢ βαθέος ἐρυθροῦ ἐπὶ λευκῆς ἢ κιτρινωπῆς ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας (πίν. 130δ, 131 καὶ 132α.β).

Παρόμοια ἀγγεῖα φέρουν συμπληρωματικὰς λεπτομερείας διὰ λευκοῦ (πίν. 131β.γ). Ἕτερα ἀγγεῖα κοσμοῦνται διὰ λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ (πίν. 132α), ἢ διὰ σκοτεινοῦ ἐπὶ τῆς ἐρυθρωπῆς ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ (εὐρεῖα λεκάνη πίν. 132β). Αἱ φωτογραφίαι ἐλήφθησαν κατόπιν προσωρινοῦ καθαρισμοῦ τῶν ὀστράκων εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Φηρῶν. Εἰς ποικίλας αἰτίας, ὡς ἡ διασταύρωσις τῶν δύο ἀτραπῶν ἢ πιθανῶς ἡ καλλιέργεια ἢ ἡ διάβρωσις, ὀφείλεται ἡ παρουσία, εἰς τὰ ἄλλως ὁμοιογενῆ στρώματα, δύο πρωίμων Γεωμετρικῶν ὀστράκων. Εὑρέθη ἄφθονος ἀπηνθρακωμένη ὕλη καὶ ὀστᾶ ζώων, ὡς καί τινα τεμάχια γραπτοῦ κονιάματος. Ὁ ἐκλεκτὸς χαρακτὴρ τῆς κεραμεικῆς ὑποδηλοῖ τὴν γειτνίασιν σημαντικοῦ τομέως τῶν οἰκιῶν, σχετιζομένου πιθανῶς πρὸς τὰ εἰς Μπρόνου 2 οἰκοδομήματα. Εἶναι ἀκόμη πολὺ ἐνωρὶς διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ χρονολογικῆς κατατάξεως τῆς εὑρεθείσης ἁπανταχοῦ τῆς ἀνασκαφῆς κεραμεικῆς. Αὕτη ἐκλαμβάνεται χονδρικῶς ὡς ὁμοιογενής. Ἐπίσης εἰς τὴν τάφρον εὑρέθησαν δύο εἰσέτι εἰσηγμένα ΥΜ Ια ὄστρακα.

Βορειότερον, ἐντὸς τῆς λωρίδος γῆς τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸν Ἀρβανίτην, ἀνωρύξαμεν μίαν μικρὰν τάφρον (Ἀρβανίτη 2) μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (ἰδὲ τὰ σχέδια εἰκ. 2 καὶ 7). Ἐνταῦθα (ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς ἀποθήκης Ἀρβανίτη 1 εἶναι περίπου 30 μ. πρὸς Νότον) ἀνεκαλύψαμεν τὰ δυνάμενα νὰ περιγραφοῦν ὡς τὰ πλέον μνημειώδη κτίσματα τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου. Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ δύο, εἰ μὴ περισσοτέρων, οἰκοδομικῶν περιόδων (πίν. 133α). Τὸ χαρακτηριστικώτερον κτίσμα ἀποτελεῖ τοῖχος βαίνων ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον συνιστάμενος ἐξ ἐπιμελῶς κατειργασμένων πωρολίθων (πίν. 133β). Τὸ καθαρισθὲν τμῆμα ἑνὸς δωματίου ἀπεκάλυψε δάπεδον ἐκ μικροτάτων κτυπητῶν θαλασσίων χαλίκων. Ἐπ' αὐτῶν εὑρέθη ὁμὰς ἐκ δύο ἀγγείων (πίν. 134α) εἰς μικρὰν δὲ ἀπόστασιν ἀνεφάνη καὶ τρίτον. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δαπέδου ἀνευρέθησαν τεμάχιά τινα ἀντικειμένων, ἀγνώστου ἐπὶ τοῦ παρόντος χρήσεως (πίν. 132γ). Εἶναι κυλινδρικά, μὲ ἐπίπεδον τμῆμα εἰς τὴν μίαν τῶν πλευρῶν. Ἀβαθεῖς ὀπαὶ εἰς διπλᾶς σειρὰς καὶ μία ὀπὴ διαμπερὴς κατὰ τὸν ἄξονα καθιστοῦν τὴν χρῆσιν τῶν ἀντικει-

μένων ἔτι περαιτέρω προβληματικήν. Τὸ ὑλικὸν εἶναι λευκωπὸν καὶ εὔθρυπτον, θὰ ἔλεγέ τις ἁπλῆ ἡφαιστειακὴ σποδός.

Ἐντεῦθεν τοῦ τοίχου τούτου, ἡ ἀπόληξις τοῦ ὁποίου διατηρεῖται μόνον εἰς τὸ Νότιον τμῆμα (συνολικὸν μῆκος 14 περίπου μέτρα), ὑπάρχει ἕτερος τοῖχος μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς (πίν. 134β καὶ σχέδιον εἰκ. 7). Σώζεται ἡ Δυτική του γωνία, ἐνῷ τὸ Ἀνατολικὸν τμῆμα ἐξαφανίζεται κάτωθεν τοῦ ὑπερκειμένου ἀγροῦ. Μόνον εἰς μῆκος 5 μ. κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῇ. Εἶναι ἡ πλέον ἐπιβλητική, προσέτι δὲ καὶ ἡ πλέον περίεργος τῶν ἀνακαλυφθεισῶν οἰκοδομῶν. Οἱ μεγάλοι λίθοι εἶναι ἐξαιρετικῶς εὔθρυπτοι, ὡς ἐὰν κατέστρεψε τούτους ἔντονον πῦρ. Τὸ σῳζόμενον ὕψος φθάνει σχεδὸν τὰ 2 μ., ἀλλὰ τὸ πλέον αἰνιγματικὸν γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ μνημειώδης αὕτη λιθίνη κατασκευὴ φαίνεται ὡς νὰ ἔχῃ κτισθῆ ἐπὶ τῆς μαλακῆς τέφρας, καθαρωτάτης καὶ κονιοποιημένης, ἡ ὁποία εἶναι ἐνταῦθα χαρακτηριστική. Εἰς τὰ βαθέα στρώματα εὕρομεν τεμάχια πηλίνου λύχνου, πηλίνου πιάτου καὶ ὑαλίνου ἀγγείου, ἅπαντα σημερινὰ ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς χαράδρας ὑπέστη κατὰ καιροὺς βαθεῖαν διάβρωσιν ἐκ τῶν καταρρακτωδῶν βροχῶν, διὰ τοῦτο, ἄνευ βαθυτέρας σκαφῆς, αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις εἶναι μόνον προσωριναί.

Πλησίον τῶν θεμελίων τῶν δύο τούτων μνημειωδῶν τοίχων ἠνοίξαμεν βαθεῖαν ὀπήν. Παρὰ τὰς διαφόρους τεχνικὰς δυσχερείας ἐφθάσαμεν μέχρι βάθους 1.70 μ. καὶ κατωρθώσαμεν οὕτω νὰ μελετήσωμεν τὴν στρωματογραφίαν. Τὰ δύο οἰκοδομήματα φαίνονται μὲν θεμελιωμένα ἀπ᾽ εὐθείας ἐπὶ τοῦ στρώματος τῆς τέφρας ἢ ἐπὶ ἑνὸς σκληροτέρου ἐκ κιτρινωπῆς κισήρεως. Ὅμως εἰς βάθος 1.70 μ. ἀνεφάνησαν παλαιότεροι (;) τοῖχοι ἐκ λίθων ἀργῶν σημαντικοῦ μεγέθους. Ἄνευ εὐρυτέρας σκαφῆς δὲν εἶναι δυνατὰ ὁριστικὰ συμπεράσματα.

Οὕτω περαίνομεν τὴν σύντομον ταύτην ἔκθεσιν μὲ δύο σημαντικὰς διαπιστώσεις : Πρῶτον, οἱ ἄνω ὄροφοι τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Θήρας κατεκρημνίσθησαν ἐξ αἰτίας ἑνὸς ἢ περισσοτέρων σεισμῶν καὶ ἔκειντο ἤδη εἰς ἐρείπια πρὸ τῆς ἐνάρξεως ἐκπομπῆς κισήρεως ἐκ τοῦ ἡφαιστείου, ἡ ὁποία καὶ τὰ ἐκάλυψε. Προφανῶς ἡ ἔκρηξις ἦτο τόσον ἠπία ὥστε μέρος τῶν ὑψηλοτέρων ἐρειπίων δὲν κατεχώσθη ὁλοσχερῶς καὶ ἡ βαθμιαία ἀποσύνθεσις τῶν πλινθίνων τοίχων κατέλιπε καστανὰς κηλῖδας ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου σαβάνου τῆς κισήρεως. Δεύτερον, ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέρον γεγονός, εἶναι ὅτι ὁ πληθυσμὸς παρέμεινεν ἢ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν νῆσον καὶ οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ κτίζουν ἐπιβλητικὰς οἰκίας, ὡς ὑποδηλοῦται ὑπὸ τῶν τελευταίως περιγραφέντων ἐρειπίων τῆς τάφρου Ἀρβανίτη 2. Τοῦτο ὅμως χρῄζει ἐξακριβώσεως διὰ τῆς περαιτέρω ἀνασκαφῆς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν μίαν προσωρινὴν ὑπόθε-

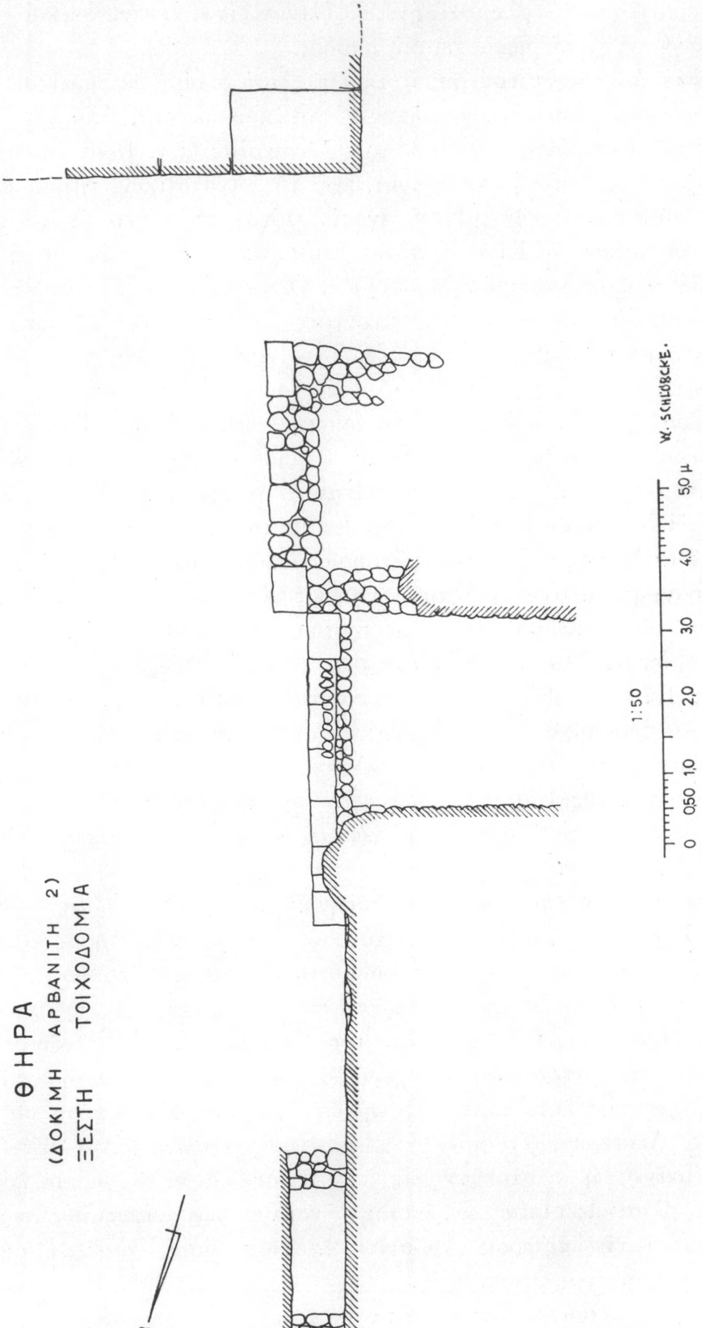

Εἰκ. 7. Ἀρβανίτη 2. Σχέδιον τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων.

σιν, βασιζομένην ἐπὶ τῶν ὀλίγων τμημάτων τῶν μέχρι τοῦδε ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφῶν. Τὸ θεμελιῶδες γεγονὸς εἶναι, ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη πλῆθος ὑλικοῦ ἐνταφιασμένου κάτωθεν τοῦ πρώτου (κισήρεως) καὶ τοῦ δευτέρου (ἡφαιστειακῆς σποδοῦ) στρώματος τῆς δραστηριότητος τοῦ ἡφαιστείου. Μόνον κατόπιν ἐκτενεστέρων ἀνασκαφῶν θὰ διευκρινισθῇ τοῦτο. Ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ 1967 ἀποβαίνει βέβαιον ὅτι ἡ πρώτη καταστροφή, συμφώνως πρὸς τὰς κεραμεικὰς ἀποδείξεις, πρέπει νὰ χρονολογηθῇ μᾶλλον πρὸ τοῦ 1500 π. Χ., ἢ ἀκριβῶς περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἐπίσης οἱ κάτοικοι ἀπεχώρησαν αἰφνιδίως, ἂν καὶ ἔσχον χρόνον ἄφθονον εἰς τὴν διάθεσίν των, ἵνα συναποκομίσουν ὅ,τι δήποτε πολύτιμον, ἀκόμη καὶ μεταλλικὰ σκεύη καὶ ἐργαλεῖα. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν, ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ κορμὸς μικροῦ ἀπανθρακωθέντος δένδρου, ὀρθίου ἀκόμη, ἀνεκαλύφθη εἰς τὰ ὀρυχεῖα τῆς Θήρας (θέσις Καμάρες) κατὰ τὸ 1967. Ἀπεστείλαμεν ἄφθονα δείγματα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πεννσυλβανίας, προστατευθέντα ἀπὸ μολύνσεως μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς. Ἡ Miss E. Ralph εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀποστείλῃ τὴν ἀκόλουθον ἔκθεσιν :

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΠΕΝΝΣΥΛΒΑΝΙΑΣ
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ 19104

Κολλέγιον
ΤΜΗΜΑ ΦΥΣΙΚΗΣ

1 Φεβρουαρίου 1968

Ἀγαπητὲ Κύριε Μαρινᾶτε :

. . . .

Τελικῶς συνεπληρώσαμεν τὴν διὰ τοῦ C - 14 χρονολόγησιν τοῦ Ὑμετέρου δείγματος ἐκ Θήρας. Διὰ νὰ εἴμεθα ἀπολύτως ἀσφαλεῖς ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν διῃρέσαμεν τὸ δεῖγμα εἰς δύο μέρη καὶ ὑπελογίσαμεν τὰ δύο ἡμίση ἓξ φορὰς ἐν τῷ συνόλῳ. Ὁ μέσος ὅρος τῶν ὑπολογισμῶν αὐτῶν δίδει τὰς ἀκολούθους χρονολογίας διὰ τὸ δεῖγμα ὑπ' ἀριθ. P - 1401

5568 ἥμισυ ζωῆς	5730 ἥμισυ ζωῆς
1456 ± 43 π. Χ.	1559 ± 44 π. Χ.

Ὡς γνωρίζετε, ἡ χρονολογία ἡ ὑπολογιζομένη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου ἡμίσεος τοῦ χρονολογικοῦ κύκλου (1559 π. Χ.) εἶναι ἡ προτιμωμένη. Ἐπὶ πλέον, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χρονολογήσεως δειγμάτων γνωστῆς ἡλικίας, ἀναγομένων εἰς τὴν παροῦσαν κατηγορίαν, ἀκόμη καὶ ἡ χρονολογία αὕτη δυνατὸν νὰ εἶναι περὶ τὰ 150 ἔτη μεταγενεστέρα. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ ἀληθὴς ἡλικία τοῦ δείγματος κεῖται μεταξὺ 1520 καὶ 1750 π. Χ. Πάντως πρὸς σύγκρισιν μὲ ἄλλας χρονολογίας τοῦ C - 14 εἶναι καλύτερον νὰ ἀναφέρωμεν τὴν χρονολογίαν 1559 ± 44 π. Χ. . . . .

. . . .

Μεθ' ὑπολήψεως
E. K. RALPH

Ἐὰν ἐπιθυμοῦμεν νῦν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα διὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς χρονολογήσεως, συναγομένης ἐκ τοῦ νέου ὑλικοῦ τοῦ 1967, βλέπομεν ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἔκρηξις πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐπακριβῶς, ὡς ἀρχικῶς προέτεινα, περὶ τὸ 1520 π. Χ.

Τὸ ἐγειρόμενον νῦν ἐρώτημα εἶναι, ἐὰν ὑπῆρχεν ἢ ὄχι ζωὴ ἐπὶ τῆς νήσου Θήρας, ὅτε 40 ἕως 60 ἔτη ἀργότερον ἐπῆλθεν ἡ τελικὴ ἔκρηξις, ἐκ τῆς ὁποίας ὑλικόν, ἐπὶ τοῦ παρόντος, κατέχομεν μόνον ἐκ Κρήτης, καὶ δὴ ἐκ Ζάκρου. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς Θήρας θὰ ἀποβῇ ἴσως διαφωτιστική. Ὡς πρὸς τὸ Ἀκρωτήρι, ἡ ἀλλαγὴ τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου τῆς χαράδρας εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν ἀπολύτως ἐπιτυχῆ ἔρευναν τῆς ἐξαιρετικῶς σημαντικῆς ταύτης περιοχῆς.

Ὑπολείπεται νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῶν εὑρημάτων ἐπιφανείας. Παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Νικολάου ὑπάρχει εἷς ἀμπελών. Μία λιθίνη βάσις κίονος προερχομένη ἐκεῖθεν εἶναι ἀποτεθειμένη ἐντὸς οἰκίας τοῦ χωρίου Ἀκρωτήρι. Βάσεις κιόνων ὑποδηλοῦν ἐνδιαφέροντα κτήρια, ἔχομεν δὲ προγραμματίσει μίαν ἔρευναν ἐντὸς τοῦ ἀμπελῶνος, καθὼς καὶ εἰς ὡρισμένα σημεῖα τῶν κτημάτων Σαλιβέρου. Πρὸς Δυσμάς, ἐκεῖθεν τοῦ χωρίου, κατόπιν μιᾶς ἀποτόμου ἀτραποῦ διὰ μέσου τῶν ὑψωμάτων τῶν Λουμαράδων, εὑρίσκεται ἓν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου. Κάποτε μετεφέρθη ἐκεῖ εἷς ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρων λίθινος μυλών. Δυστυχῶς οὐδεὶς γνωρίζει πότε καὶ πόθεν. Τὸ σκεῦος εἶναι ᾠοειδές (πίν. 135α). Τὸ σχῆμα καὶ ἡ πολυτελὴς διακόσμησίς του δεικνύουν, ὅτι προωρίζετο διὰ θρησκευτικοὺς σκοπούς, ὡς ἱερὸς μυλών (πρβ. Festós I, σ. 204, εἰκ. 89). Κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν ὑπάρχει κόσμημα σπείρας (πίν. 135β.γ), ἐπαναλαμβανόμενον ὡς ἓν μεμονωμένον ζεῦγος σπειρῶν εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος (πίν. 136α). Τὸ πρόσθιον φέρει φοινικοειδὲς θέμα, τὸ δὲ στέλεχος τοῦ φοίνικος ἔχει χαραχθῆ ἐπὶ τοῦ ποδὸς ἀγγείου (πίν. 136β). Ἀποτελεῖ ἓν τῶν χαριεστέρων ἀγγείων τοῦ εἴδους, ἂν καὶ τὸ μελανὸν χρῶμα καὶ ἡ ἀνώμαλος ἐπιφάνεια τοῦ λίθου (τραχίτης) παρακωλύουν ἐπαρκεῖς φωτιστικὰς ἀντιθέσεις. (Τὸ ἀγγεῖον ἔχει μῆκος 0.69 μ., ὕψος 0.25 μ. καὶ μέγιστον πλάτος 0.47 μ.)

Περὶ τὰ 10 λεπτὰ τῆς ὥρας πεζῇ πρὸς Δυσμὰς φθάνομεν εἰς μίαν καλλιεργημένην τοποθεσίαν καλουμένην Κατσάδες. Τὸ στρῶμα σποδοῦ εἶναι ἐξαιρετικῶς λεπτὸν εἰς αὐτὸν τὸν μᾶλλον κρημνώδη ἀγρὸν καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἰδιοκτήτης ἀνεῦρε πίθους τινάς. Τὰ ὑφ' ἡμῶν συλλεγέντα θραύσματα δεικνύουν ἐνδιαφέρουσαν γραπτὴν διακόσμησιν. Δὲν ὑπάρχει ἐλπὶς μεγάλων ἀνακαλύψεων ἐνταῦθα, ἀλλ' εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι αἱ μικραὶ ἀγροτικαὶ οἰκίαι, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον προφανῶς ἐκεῖ, περιεῖχον ἀποθηκευτικοὺς πίθους ὡραίας διακοσμήσεως.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

14. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΡΧΑΝΩΝ

(Πίν. 137 - 152)

Ἡ ἐφετινὴ σκαφὴ τῆς Ἑταιρείας εἰς τὸ μινωικὸν νεκροταφεῖον τοῦ λόφου Φουρνὶ τῶν Ἀρχανῶν [1], διεξαχθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἀπὸ τῆς 12ης Ἰουνίου μέχρι καὶ τῆς 20ῆς Αὐγούστου, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου κ. Ἔφης Σαπουνᾶ - Σακελλαράκη [2], ἀπέβλεψε, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιοτήτων καθηγητοῦ κ. Σ. Μαρινάτου, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τῆς ἐκτάσεως τοῦ νεκροταφείου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν σημαντικωτέρων χώρων ταφῆς, κυρίως τοῦ θολωτοῦ τάφου Β.

Μέχρι τοῦδε ἀπεκαλύφθησαν εἰς Φουρνὶ ἓξ ταφικὰ κτήρια ἀνεξάρτητα ἀλλήλων, ἤτοι, πλὴν τῶν γνωστῶν θολωτῶν τάφων Α καὶ Β, τὰ κτήρια, τὰ ὁποῖα ὠνομάσθησαν Γ, Δ, Ε καὶ ΣΤ [3]. Ἐκ τούτων μόνον τὸ κτήριον Ε ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1967. Εἰς τὸ κτήριον Γ εἶχον ἤδη ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος αἱ ταφαὶ ἐντὸς τῶν παιδικῶν σαρκοφάγων [4] καὶ εἰς τὸ κτήριον Δ ἡ λιθίνη βάσις κίονος [5]. Τέλος τὸ κτήριον ΣΤ εἶναι τὸ ὀστεοφυλάκιον τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1965 [6].

Εἰς τὸν θολωτὸν τάφον Β, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἐπιφανειακῶς

---

[1] Διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ παρελθόντος ἔτους βλ. Ι. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1966, σ. 174 κἑξ.

[2] Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συμμετέσχον ἐπίσης οἱ φοιτηταὶ τῆς ἀρχαιολογίας κ. Π. Πάντος καὶ Γ. Γενετζάκης, ὡς ἐπίσης ἡ φοιτήτρια δ. Κάλια Καλιατάκη. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια ἐξεπόνησαν οἱ φοιτηταὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κ. Ἐμ. Πολυδάκης καὶ Εὐάγ. Βρανάκης, βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ φοιτητοῦ κ. Ν. Ἐ. Καλοχριστιανάκη. Τὴν τεχνικὴν ἐπίβλεψιν εἶχον οἱ κ. Ἐλ. Συναδινάκης, φύλαξ ἀρχαιοτήτων, καὶ Κ. Νικάκης, τεχνίτης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Τέλος αἱ ἀπαραίτητοι ἐργασίαι στερεώσεως ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας κ. Χ. Σφακιανάκη.

[3] Δι' ἐκθέσεις τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν βλ. Ι. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ILN 26 Μαρτίου 1966, Kadmos 4, 1965, σ. 177 κἑξ. Archaeology 20, 1967, σ. 276 κἑξ. ΑΔ 20, 1965, Β3, σ. 557 κἑξ., 21, 1966, Χρον.

[4] ΠΑΕ 1966, σ. 180 κἑξ.

[5] Αὐτόθι.

[6] Βλ. σημ. 3.

μικρὸν δωμάτιον, προσκεκολλημένον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ συγκροτήματος, ἀνεσκάφησαν τὸ δωμάτιον τοῦ πεσσοῦ, ὁ χῶρος ἀνατολικῶς τούτου, ὁ πρὸ τῆς κλίμακος διάδρομος καὶ ὁ χῶρος τοῦ ἀνατολικοῦ πλευρικοῦ δωματίου.

Ἡ συνέχεια τῆς σκαφῆς τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ [1] ἔδειξεν ὅτι ἡ ἐπίχωσις τούτου ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν σημειωθεῖσαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος [2]. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου ἀνευρέθησαν καὶ πάλιν πολλὰ μικρὰ τεμάχια ὀστῶν καὶ ὀδόντες, κυρίως δὲ μεταξὺ τοῦ πεσσοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, εἰς πέντε δὲ σημεῖα ἀνευρέθησαν καὶ τεμάχια κρανίων, ἐξ ὧν τὸ ἕν, κείμενον κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, περιῆλθεν εἰς σχετικῶς καλυτέραν κατάστασιν, προελθόντα ἀσφαλῶς ἐκ τεταραγμένων ταφῶν εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον, ἐντὸς σαρκοφάγων, ὡς ἔδειξαν σποραδικὰ ὄστρακα τούτων. Παρὰ ταῦτα συνελέγησαν τεμάχιον ἐκ τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χείλους κυλινδρικοῦ ἀγγείου ἐκ μέλανος λίθου μετὰ λευκῶν φλεβῶν, φέρον ὀπὴν κατὰ τὴν πλευράν, ἀφ' ἧς ἄρχεται αὖλαξ, δύο τεμάχια ἐκ τοῦ χείλους ἑτέρου λιθίνου ἀγγείου, κοσμουμένου ὑπὸ τὸ χεῖλος δι' αὐλάκων, τμῆμα δακτυλίου ἐκ λευκοῦ λίθου, παρομοίου πρὸς τὸν ἀνευρεθέντα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον [3], μικρά τινα τεμάχια ἐλεφαντοστοῦ, ὀκτὼ τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ, τέσσαρα τεμάχια πυριτολίθου, δεκαπέντε θαλάσσια ὄστρεα καί τινες ὀδόντες ζῴων.

Συνεχίσθη ἐπίσης ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ πεσσοῦ [4] πολλῶν μικροτάτων τεμαχίων κονιάματος, τῶν πλείστων ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια φέρει λευκήν, μέλαιναν, κυανῆν, πορτοκαλλόχρουν ἢ ἐρυθρὰν χρῶσιν. Ἕτερα τεμάχια κοσμοῦνται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δύο χρωμάτων, τὰ πλεῖστα μέλανος καὶ λευκοῦ, τινὰ ὅμως λευκοῦ καὶ πορτοκαλλόχρου, λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ, μέλανος καὶ κιτρίνου καὶ κιτρίνου καὶ πορτοκαλλόχρου. Τεμάχιά τινα κοσμοῦνται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τριῶν χρωμάτων, λευκοῦ, μέλανος καὶ πορτοκαλλόχρου ἢ λευκοῦ, μέλανος καὶ ἐρυθροῦ. Τέλος ἰδιαιτέρως σημειοῦται ἡ ἀνεύρεσις μικρῶν τινων τεμαχίων κονιάματος κεχρωσμένων δι' ἐρυθροῦ, τῶν ὁποίων ὁ πυρὴν εἶναι ἐπίσης ἐρυθροῦ χρώματος μετὰ λευκῶν λιθαρίων.

Μεταξὺ τοῦ πεσσοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἔνθα, ὡς ἐσημειώθη ἀνω-

---

1 Σημειοῦται ὅτι ὁ ἀνώτερος λίθος τοῦ πεσσοῦ, ὁ ἀπεικονιζόμενος εἰς ΠΑΕ 1966, πίν. 146β, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνευρεθῆ παρὰ τοῦτον, ἀφῃρέθη, ὅτε κατόπιν μελέτης κατεδείχθη, ὅτι δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν πεσσόν.

2 ΠΑΕ 1966, σ. 177.

3 Αὐτόθι.

4 Αὐτόθι.

τέρω, ὁ ἀριθμὸς τῶν τεμαχίων τῶν ὀστῶν ἦτο μεγαλύτερος, παρὰ μικρὸν τεμάχιον συρρικνωθέντος φύλλου χρυσοῦ ἐγένετο τὸ σημαντικώτερον εὕρημα τῆς ἐφετινῆς σκαφῆς, χρυσοῦς δακτύλιος μετὰ κυλινδρικοῦ κρίκου καὶ ἐλλειπτικῆς σφενδόνης, φέρων παράστασιν θεᾶς καὶ γρυπός (πίν 137α), κτέρισμα προφανῶς ταφῆς γενομένης εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον. Ὁ γρύψ, ὁ ὁποῖος καταλαμβάνει τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως, εἰκονίζεται μετ' ἠνεῳγμένων πτερύγων, ὑψούμενος πρὸς τὰ δεξιά, ἡ ὄπισθεν δὲ καὶ ἄνωθεν τούτου εἰκονιζομένη γυνὴ ἐκτείνει τὰς χεῖρας, φέρουσα βραχὺ στολιδωτὸν ἔνδυμα μετ' ἀνοικτοῦ περικορμίου καὶ ὑψηλὰ ὑποδήματα. Μεταξὺ τοῦ πεσσοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀνευρέθη ἐξ ἄλλου μοναδικὴ σφραγὶς ἐκ στεατίτου εἰς σχῆμα ταυροκεφαλῆς (πίν. 137β). Τέλος εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα ἀνευρέθησαν τρία ἀγγεῖα, ἤτοι ἓν μέγα κυλινδρικὸν ἀγγεῖον καὶ ἓν ἄωτον κωνικὸν κύπελλον, ἀνευρεθέντα κατὰ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν χῶρον τῆς κλίμακος, ὡς καὶ ἓν τριποδικὸν ἀγγεῖον μετὰ λαβῶν ὀλίγον κάτωθεν τοῦ χείλους ἐν σχήματι πλαστικῶν μηνοειδῶν προεξοχῶν, ἀνευρεθὲν παρὰ τὸν νότιον τοῖχον.

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀνατολικοῦ πλευρικοῦ δωματίου τοῦ θολωτοῦ τάφου Β[1] ἀφῃρέθησαν λίθοι τινές, οἵτινες εἶχον καταπέσει καὶ ἀνεφάνη ἡ δυτικὴ παραστὰς θύρας, ὁδηγούσης πρὸς Βορρᾶν. Τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τμῆμα τοῦ δωματίου ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου κατεστραμμένον. Καὶ τοῦ δωματίου τούτου τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τῆς θόλου τοῦ τάφου, πιθανῶς δ' ἐπεχώσθη κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους [2].

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν σκαφὴν ἠρευνήθησαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν χῶρον τοῦ θολωτοῦ τάφου Β οἰκοδομικαὶ φάσεις παλαιότεραι τῆς ἱδρύσεως τούτου, ἀναγόμεναι εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ, ὁ χῶρος ἀνατολικῶς τούτου καὶ μεταξὺ τοῦ δρόμου τῆς θόλου καὶ ὁ πρὸ τῆς κλίμακος διάδρομος, ἀπετέλουν ἓν εὐμέγεθες ὀστεοφυλάκιον ἐκ τεσσάρων δωματίων. Τούτων τὰ δύο εὑρίσκοντο εἰς τὸ μεταγενέστερον δωμάτιον τοῦ πεσσοῦ καὶ τὸν χῶρον ἀνατολικῶς τούτου, τὰ ἕτερα δὲ δύο εἰς τὸν πρὸ τῆς κλίμακος χῶρον.

Καὶ τὰ μὲν πρῶτα δύο κατεστράφησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ, τὰ ἕτερα δύο ὅμως ἐπεχώσθησαν, διατηρηθέντα μέχρις ἡμῶν ἀνέπαφα. Οὕτω ἓν ἐπίμηκες δωμάτιον, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ πλακῶν, κατελάμβανε τὸ νότιον τμῆμα τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ, ἐπεκτεινόμενον καὶ εἰς τὸν χῶρον ἀνατολικῶς τούτου, ἕτερον δὲ κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Βορρᾶν σχετικῶς πρὸς τὸ πρῶτον, κατελάμβανε τὸ

---

1 ΠΑΕ 1966, σ. 177.

2 Αὐτόθι σ. 176.

ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ αὐτοῦ δωματίου (πίν. 138α). Καὶ εἰς μὲν τὸ νότιον δωμάτιον, παρά τινα τεμάχια σαρκοφάγου, ἀπεκαλύφθη εἷς σκελετός, κείμενος ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου εἰς τὴν συνεσταλμένην στάσιν καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς, ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς Δυσμάς. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἦτο διαλελυμένη, περισυνελέγησαν ὅμως ἐνταῦθα οἱ πλεῖστοι τῶν ὀδόντων του. Εἰς τὸ δεύτερον βόρειον δωμάτιον οὐδεὶς νεκρὸς διετηρεῖτο ἀνέπαφος, ἀνευρέθησαν ὅμως ἀρκετὰ τεμάχια ὀστῶν καὶ ὀδόντες. Ἐνταῦθα ἀνευρέθη ἐπίσης τμῆμα αἰγυπτιακοῦ σκαραβαίου ἐκ φαγεντιανῆς (πίν. 137γ), τεμάχιον κέρνου ἐκ στεατίτου, τεμάχιον ἑτέρου λιθίνου ἀγγείου, ἓν πήλινον (πίν. 138β), ἓν κυκλικὸν τεμάχιον ἐνθέματος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, τεμάχιον λεπίδος ὀψιανοῦ καί τινα θαλάσσια ὄστρεα. Ὄστρεά τινα, τεμάχια κονιαμάτων, δύο λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ δύο μικρὰ τεμάχια χρυσῶν ἐλασμάτων ἀνευρέθησαν ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ, εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα.

Εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ νοτίου πλακοστρώτου δωματίου ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ κειμένου ἀνατολικῶς τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ ἀνευρέθησαν ἐπίσης τεμάχια ὀστῶν καὶ κονιαμάτων, καθὼς ἐπίσης μία ἐφθαρμένη σφραγὶς ἐκ στεατίτου, τετραπλεύρου πρισματικοῦ σχήματος, κοσμουμένη διὰ συστημάτων συγκεντρικῶν κύκλων.

Τὰ δύο δωμάτια τοῦ παλαιοτέρου ὀστεοφυλακίου, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὸν χῶρον πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ θολωτοῦ τάφου Β, χωρίζονται δι' ἐγκαρσίου τοίχου, ἅπαντες δὲ οἱ τοῖχοί των, πλὴν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου, εὑρίσκονται ἀκριβῶς ὑπὸ τοὺς τοίχους τοῦ μεταγενεστέρου συγκροτήματος τοῦ θολωτοῦ τάφου. Εἰς τὸ δυτικὸν δωμάτιον ἀνεφάνησαν ἀρχικῶς παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον τούτου, πολλὰ μεγάλου μεγέθους τεμάχια γραπτῶν κονιαμάτων, τὰ χρώματα καὶ αἱ παραστάσεις τῶν ὁποίων παρουσιάζουν πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ γραπτὰ κονιάματα, τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ πεσσοῦ, τεθειμένα σχεδὸν κατὰ στρώσεις, κανονικῶς ἢ ἀναστρόφως. Ἐν συνεχείᾳ ἦλθον εἰς φῶς εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον ἓξ σαρκοφάγοι (πίν. 139), τινὲς τῶν ὁποίων εἶχον τεθῆ κατὰ ζεύγη, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν καὶ πάλιν τεμάχια κονιαμάτων.

Ἡ πρώτη σαρκοφάγος, κειμένη κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου καὶ κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου, εἶναι κιβωτιόσχημος μετὰ περιχειλώματος, καμπυλουμένη κατὰ τὰς γωνίας. Μῆκος 0.96 καὶ πλάτος 0.50 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν φέρει μίαν μαστοειδῆ ἀπόφυσιν κατὰ τὸ κέντρον καὶ ἀμέσως κάτωθεν τοῦ χείλους, κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν δύο ὁμοίας ἀποφύσεις. Εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν φέρει ἀνὰ δύο ὁριζοντίους καὶ δύο καθέτους κυλινδρικὰς λαβάς, ἐξ ὧν αἱ κάθετοι εὑρίσκονται κάτωθεν τῶν ὁριζοντίων. Ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου ἀνευρέθησαν ὀστᾶ καὶ τέσ-

σαρα κρανία, ἀνὰ ἓν εἰς ἑκάστην γωνίαν. Παρὰ τὸ νοτιοδυτικῶς κείμενον κρανίον ἀνευρέθη μικκύλη προχοΐσκη, παρὰ δὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς σαρκοφάγου καὶ ἐπὶ τοῦ πυθμένος ταύτης λεπτότατον τεμάχιον λεπίδος ὀψιανοῦ.

'Η δευτέρα σαρκοφάγος, κειμένη σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου, ἔχει σχῆμα ἐλλειπτικόν, φέρει δὲ ἀνὰ τρεῖς ὁριζοντίους κυλινδρικὰς λαβάς, ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένας εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν. 'Εξωτερικῶς κοσμεῖται δι' ἐννέα πλαστικῶν ταινιῶν, αἵτινες μιμοῦνται ἰχθυάκανθαν καὶ βαίνουν παραλλήλως πρὸς ἀλλήλας καὶ λοξῶς πρὸς τὰ κάτω. Μῆκος σαρκοφάγου 0.57, πλάτος 0.58 μ.

'Η τρίτη σαρκοφάγος, ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἀνατολικῶς τῆς δευτέρας, κειμένη ἀπ' 'Ανατολῶν πρὸς Δυσμάς, σώζεται κυρίως κατὰ τὸ νότιον τμῆμα, διότι τὸ βόρειον κατεστράφη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ δρόμου τῆς θόλου. 'Η σαρκοφάγος αὕτη εἶναι κιβωτιόσχημος καὶ φέρει ἀνὰ δύο ζεύγη καθέτων κυλινδρικῶν λαβῶν εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν. Μῆκος 1 καὶ πλάτος 0.41 μ. 'Εντὸς ταύτης ἀνευρέθησαν μόνον ὀλίγα τεμάχια ὀστῶν.

'Η τετάρτη σαρκοφάγος, τῆς ὁποίας ἐσώθησαν τεμάχιά τινα τοῦ πώματος, φέροντα κυλινδρικὰς λαβάς, εὑρέθη σχεδὸν παραλλήλως καὶ νοτίως τῆς τρίτης, εἶναι δὲ κιβωτιόσχημος μετὰ πλατέος χείλους, ἐλαφρῶς νεύοντος πρὸς τὰ ἔξω, βαίνοντος δὲ ἡμικυκλικῶς κατὰ τὰς τέσσαρας ἐσωτερικὰς γωνίας. Κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευράν της φέρει μίαν πλαστικὴν μαστοειδῆ ἀπόφυσιν, δύο δὲ κατὰ τὴν ἀνατολικήν, εἰς ἑκάστην δὲ τῶν μακρῶν πλευρῶν φέρει ἀνὰ δύο καθέτους κυλινδρικὰς λαβάς. Μῆκος 0.80 καὶ πλάτος 0.34 μ. 'Εντὸς ταύτης εὑρέθησαν τέσσαρα κρανία καὶ πάλιν κατὰ τὰς γωνίας καὶ ἓν μόνωτον ὑψίπουν κύπελλον.

'Η πέμπτη σαρκοφάγος, τῆς ὁποίας ἐσώθη καὶ τμῆμα τοῦ πώματος, ἐτέθη ἀνατολικῶς τῆς προηγουμένης, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Ἔχει σχῆμα ἐλλειπτικὸν πεπιεσμένον μετὰ πλατέος περιχειλώματος καὶ φέρει ἀνὰ τρεῖς ὁριζοντίους κυλινδρικὰς λαβὰς εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἀντίστοιχοι τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ ἐπὶ τοῦ πώματος. Ἔχει μῆκος 0.99 καὶ πλάτος 0.32 μ. 'Εντὸς ταύτης ἀνευρέθησαν πλὴν τῶν ὀστῶν καὶ δύο κρανία.

'Η ἕκτη σαρκοφάγος, τῆς ὁποίας ἐσώθησαν καὶ πάλιν τεμάχια τοῦ πώματος, ἡ ὁποία εὑρέθη κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ χώρου, μὲ κατεύθυνσιν ἀπ' 'Ανατολῶν πρὸς Δυσμάς, εἶναι κιβωτιόσχημος, μετὰ ἔξω νεύοντος χείλους. Εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν φέρει ἀνὰ τρεῖς κυλινδρικὰς λαβάς, ὧν ἡ μεσαία εἶναι ὁριζόντιος. Μῆκος 1.19, πλάτος 0.48 μ. 'Εντὸς τῆς σαρκοφάγου εὑρέθησαν καὶ πάλιν τέσσαρα κρανία.

Αἱ σαρκοφάγοι εἶχον τεθῆ ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ δωμα-

τίου, πλὴν τῆς πρώτης, ὑπὸ τὸν πυθμένα τῆς ὁποίας ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου εἷς σκελετός, ἀποτεθειμένος εἰς τὴν συνεσταλμένην στάσιν, ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς Ἀνατολάς. Ὁ ὑπόλοιπος ὅμως χῶρος τοῦ πλακοστρώτου ἦτο πλήρης ἀποθέσεων (πίν. 140α). Οὕτω εἰς τὰ μεταξὺ τῶν σαρκοφάγων κενὰ ἀνευρέθησαν δεκαπέντε κρανία, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου. Παρὰ ταῦτα ἀνευρέθησαν ἀρκετὰ θαλάσσια ὄστρεα εἰς διάφορα σημεῖα, τεμάχιον λεπίδος ὀψιανοῦ, μία ἄωτος φιάλη μετὰ ἔξω νεύοντος χείλους, ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου καὶ ἓν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον.

Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ δωματίου, ἔνθα αἱ ἀποθέσεις ἦσαν πυκνότεραι, ἀνευρέθησαν τέσσαρες σφραγῖδες ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, ἕνδεκα ψῆφοι ἐξ ὀρείας κρυστάλλου καὶ σαρδίου, ἀποτελέσαντες ἓν περιδέραιον (πίν. 140β), καὶ ὑπὲρ τὰ ἑβδομήκοντα θαλάσσια ὄστρεα, ἅτινα ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὡρισμένας τῶν ἀποθέσεων, λόγῳ τῆς σημειωθείσης πυκνότητος κρανίων καὶ ὀστῶν. Ἐκ τῶν σφραγίδων δύο εἶναι κυλινδρικοῦ σχήματος, ἐξ ὧν ἡ μία κοσμεῖται κατὰ μὲν τὴν μίαν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν διὰ στροβιλιζομένων φύλλων (πίν. 142α), κατὰ τὴν ἑτέραν δὲ διὰ στροβιλιζομένων σπειρῶν, ἡ δευτέρα δὲ κατὰ τὴν μίαν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν φέρει παραστάσεις ἀνδρῶν, λεόντων καὶ πτηνοῦ (πίν. 141α), κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν ἐπίσης στροβιλιζομένας σπείρας (πίν. 141β), εἰς διάφορον ὅμως διάταξιν. Ἡ τρίτη, ἡ ὁποία εἶναι κωνική, φέρει κατὰ τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν τρεῖς στροβιλιζομένας σπείρας. Σημαντικωτέρα ὅμως εἶναι ἡ τετάρτη σφραγίς, ἡ ὁποία ἔχει τὸ πλαστικὸν σχῆμα κυνός (πίν. 142β), ὡς δεικνύεται κυρίως ἐκ τῆς οὐρᾶς, καθημένου ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, ὡσεὶ ἐλλοχεύοντος θήραμά τι, ἐξόχου κατασκευῆς καὶ διατηρήσεως. Κατὰ τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν τῆς σφραγῖδος ταύτης παρίστανται τρεῖς σκορπιοί (πίν. 143α).

Εἰς τὸ δυτικὸν δωμάτιον τοῦ παλαιοανακτορικοῦ ὀστεοφυλακίου, τοῦ κειμένου εἰς τὸν πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ θολωτοῦ τάφου Β χῶρον, παρὰ τὴν ἀνεύρεσιν τεμαχίων σαρκοφάγων, αἱ ἀποθέσεις κρανίων καὶ σκελετῶν ἐγένοντο ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, κυρίως κατὰ τὸ κέντρον καὶ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ χώρου. Ἐνταῦθα ἀνευρέθησαν ἓξ κρανία (πίν. 143β), παρὰ ταῦτα δὲ τέσσαρες λεπίδες ὀψιανοῦ, ὀκτὼ θαλάσσια ὄστρεα καὶ τεμάχιά τινα κονιαμάτων. Ἡ συλλεγεῖσα κεραμεικὴ ἀπετελεῖτο ἐκ μικκύλων ἀγγείων. Ἀνευρέθησαν οὕτω εἷς μικκύλος δίωτος πίθος μετὰ ἔσω νεύοντος χείλους καὶ ἕτερον μικκύλον πιθοειδὲς ἀγγεῖον μετὰ καθέτου κυλινδρικῆς λαβῆς καὶ προχοῆς, κοσμούμενον διὰ λοξῶν πλαστικῶν σχοινίων καὶ καταλιβάδων. Κατὰ τὸ ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ δωμάτιον τοῦ πεσσοῦ συνελέγησαν τεμάχια μεγάλου ἀγγείου, ὡς καὶ ἀώτου κωνικοῦ κυπέλλου. Ἀνευρέθησαν

ἐπίσης ἐνταῦθα καὶ κατὰ τὸ κέντρον τοῦ χώρου, μία χαλκῆ τριχολαβίς, μικρὸν τεμάχιον χρυσοῦ ἐλάσματος, ἓν σφράγισμα, πιθανῶς ἐκ τριπλεύρου πρισματικῆς σφραγῖδος, μετὰ παραστάσεως ζῴου (πίν. 144α), κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ δωματίου, ἕτερον τεμάχιον χρυσοῦ ἐλάσματος, τεμάχιον ἐκ τοῦ λιθίνου κέρνου, ὁ ὁποῖος ἀνευρέθη εἰς τὸ βόρειον δωμάτιον τοῦ ὀστεοφυλακίου, τοῦ κειμένου εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ πεσσοῦ τοῦ θολωτοῦ τάφου Β, ἕνδεκα δισκοειδεῖς ψῆφοι ἐκ φαγεντιανῆς καὶ πεντήκοντα ὅμοιαι ἐκ στεατίτου, ἀποτελέσαντες ἓν περιδέραιον (πίν. 144β), καὶ τρεῖς σφραγῖδες, δυστυχῶς λίαν διαβεβρωμέναι, ἐξ ὧν ἡ μία θηριομορφική, πιθανῶς εἰς σχῆμα βατράχου (πίν. 145β). Τέλος κατὰ τὸ κέντρον τοῦ χώρου ἦλθεν εἰς φῶς ἓν μοναδικὸν λίθινον εἰδώλιον ἀνδρὸς ἱσταμένου καὶ ἔχοντος τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους, ἐλαφρῶς προεκβάλλοντος τὸν ἀριστερὸν πόδα (πίν. 145α), λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μινωικὴν πλαστικὴν τῶν πρωίμων χρόνων, λόγῳ τῶν κυκλαδικῶν καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπιδράσεών του.

Τοῦ ταφικοῦ κτηρίου Γ, τοῦ κειμένου πλησίον καὶ νοτίως τοῦ θολωτοῦ τάφου Β, ἀνεσκάφη τὸ νότιον τμῆμα, μέχρι τοῦ βάθους εἰς ὃ εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος αἱ ταφαὶ ἐντὸς τῶν παιδικῶν σαρκοφάγων κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα[1]. Τὸ κτήριον Γ, τὸ ὁποῖον ἔχει ὀρθογώνιον σχῆμα, διαστάσεων 6.65 μ. ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ 7.50 μ. ἀπ᾽ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς, περιλαμβάνει ἓξ δωμάτια (πίν. 146β), ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο ἀνατολικὰ ἀπετέλουν κλίμακα καθόδου ἐκ τοῦ δευτέρου ὀρόφου. Ἡ κλῖμαξ τοῦ βορείου ἐκ τῶν δωματίων τούτων ἦτο ξυλίνη, τοῦ νοτίου ὅμως, ἥτις ἦτο λιθίνη, ἐσώθη εἰς ἑπτὰ βαθμίδας (πίν. 146α), ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ὕψος 0.21 - 0.22 μ. Καὶ τὰ νεωστὶ ἀνασκαφέντα δωμάτια περιέλαβον ταφὰς καὶ ἀποθέσεις κατὰ στρώματα, αἵτινες ὅμως εἶχον διαταραχθῆ. Εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν δωμάτιον, εἰς τὸ ἀνώτερον στρῶμα καὶ καθ᾽ ὅλην τὴν ἔκτασιν τούτου ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια ὀστῶν καὶ ὀδόντες, παρὰ τεμάχιά τινα σαρκοφάγων. Κατὰ τὸν νότιον τοῖχον ἀνευρέθησαν τρεῖς τριποδικαὶ τράπεζαι προσφορῶν εἰς τεμάχια (πίν. 147α), ἐξ ὧν μία μεγάλου σχήματος, κοσμουμένη διὰ κιτρίνης ταινίας, ἑτέρα δὲ βεβαμμένη δι᾽ ἐρυθροῦ[2]. Εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα συνελέγησαν ἐπίσης δύο μικρὰ τεμάχια ἐλεφαντοστοῦ, ἓν τεμάχιον ὀρείας κρυστάλλου, τεμάχιον πυρῆνος ὀψιανοῦ, δύο θαλάσσια ὄστρεα, εἷς χαλκοῦς ἧλος καὶ μικκύλον εἰδώλιον ζῴου ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ.

Εἰς παλαιότερον στρῶμα τοῦ αὐτοῦ δωματίου, παρὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὀδόντων, τεμαχίων ὀστῶν καὶ σαρκοφάγων, ἀνεφάνησαν τμήματα σκελετοῦ, κει-

[1] ΠΑΕ 1966, σ. 180.

[2] Ἐσφαλμένως ἀνεφέρθη (Ἔργον 1967, σ. 101) ἡ ἀνεύρεσις ἐνταῦθα κέρατος καθιερώσεως ἐκ κονιάματος.

μένου ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς, κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου (πίν. 147β), ἔχοντος πιθανῶς τὴν κεφαλὴν πρὸς Δυσμάς, ἓν κρανίον δὲ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου. Εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ στρώματος τούτου τὰ χώματα ἦσαν τεφρά, εἰς ταῦτα δὲ ἀνευρέθησαν τεμάχιον λεπίδος καὶ ἀπολέπισμα ὀψιανοῦ, τρία θαλάσσια ὄστρεα, ὀδοὺς ζῴου, τεμάχια λευκῶν κονιαμάτων, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἑτέραν τριποδικὴν τράπεζαν προσφορῶν, κτένιον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ τρία μικρὰ τεμάχια ἐπίσης ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ δωματίου ἀνευρέθη μέγα λίθινον τεμάχιον, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς βωμόν, δισκοειδὴς σφραγὶς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ φέρουσα κατὰ τὴν μίαν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν τετράφυλλον ἐντὸς ρομβοειδοῦς (πίν. 148α), κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν ἓν ἱερογλυφικὸν σημεῖον μετὰ διφύλλου (πίν. 148β) καὶ μία χρυσῆ ψῆφος ἀμυγδαλοειδοῦς σχήματος. Τέλος σημειοῦται, ὅτι εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν, ἔνθα ἀνευρέθησαν τεμάχια κρανίου, εἶχε κατασκευασθῆ ἄτεχνος τοῖχος, βαίνων ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, πιθανῶς διὰ νὰ περιλάβῃ ταφήν τινα.

Εἰς τὸ κεντρικὸν τῶν νοτίων δωματίων, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου ἔφθασε μέχρι τοῦ δαπέδου, ἐσώθησαν, λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους, μόνον τὰ χαμηλότερα στρώματα. Ἀνευρέθησαν καὶ πάλιν ἐνταῦθα ὀδόντες, τεμάχια ὀστῶν καὶ τμήματα σαρκοφάγων, τινὰ ἀνήκοντα εἰς πῶμα σαρκοφάγου μετὰ λαβῆς, μόνον ὅμως ἓν κρανίον ἀκέραιον ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης τεμάχια ἐρυθροῦ κονιάματος, τεμάχιον λεπίδος ὀψιανοῦ, τέσσαρα θαλάσσια ὄστρεα, ἓν περίαπτον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ (πίν. 149β) καὶ ἓν κυκλικὸν τεμάχιον ἐπίσης ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, μία σφαιρικὴ ψῆφος ἐκ σαρδίου, χρυσαῖ τινες ψῆφοι ἀμυγδαλοειδοῦς καὶ σφαιρικοῦ σχήματος, ἓν στρεπτὸν χαλκοῦν ἔλασμα, παρὰ τὸ ὁποῖον συνελέγησαν καί τινες χαλκοῖ ἧλοι, τεμάχιον ἐλεφαντίνης σφραγῖδος, φέρον κατὰ τὴν μίαν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν σπειροειδὲς κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν στροβιλιζόμενον φύλλον, καὶ ἑτέρα, ὁμοίως ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, φέρουσα κατὰ τὴν καλύτερον διατηρουμένην σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν ἓν ἱερογλυφικὸν σημεῖον, ἓν τρίφυλλον καὶ πέντε κυκλικὰ βυθίσματα, ἀνευρεθεῖσα παρὰ τὴν θύραν ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ δυτικὸν δωμάτιον.

Τεμάχια ὀστῶν καὶ σαρκοφάγων ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὰ δύο ἀνατολικὰ δωμάτια τῆς κλίμακος τοῦ κτηρίου Γ. Εἰς τὸ βόρειον τούτων, παρὰ μεγάλου μεγέθους καταπεσόντας λίθους, συνελέγησαν τεμάχιά τινα ἐρυθροῦ κονιάματος καὶ τμῆμα λιθίνου φωλεοσχήμου ἀγγείου. Εἰς τὸ νότιον ἀνευρέθησαν πρὸς τούτοις τεμάχια κρανίων καὶ ὀδόντες, παρὰ ταῦτα δὲ ἓν κύπελλον, συλλεγὲν εἰς τὸ ὕψος τῆς τετάρτης βαθμῖδος, τεμάχιον ἐκ τῆς βάσεως λιθίνου ἀγγείου, τρεῖς χρυσαῖ ψῆφοι, δύο χαλκοῖ ἧλοι καὶ ἓν θαλάσσιον ὄστρεον.

Εἰς τὸ κτήριον Δ, τὸ κείμενον βορείως τοῦ θολωτοῦ τάφου Β καὶ

μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ θολωτοῦ τάφου Α[1], συνεχίσθη ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα διὰ τὴν ἀποκάλυψιν κυρίως τῶν ἐξωτερικῶν του τοίχων. Παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ κτηρίου καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τούτου ἀνευρέθη καὶ δευτέρα λιθίνη βάσις κίονος, ἐπίσης ἀνεστραμμένη (πίν. 149γ), διαμέτρου κατὰ μὲν τὸ ἀνώτερον τμῆμα 0.53 μ., μεγίστης δὲ διαμέτρου κατὰ τὸ κατώτερον τμῆμα 0.61 μ.

Ἀπεμακρύνθη ἐπίσης ἐκ τοῦ κτηρίου Δ σύγχρονος ἀναλημματικὸς τοῖχος, ἱδρυθεὶς παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου συνελέγησαν πολλὰ σημαντικὰ ὄστρακα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν πρωίμων παλαιοανακτορικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῶν γεωμετρικῶν. Ἐκ τῶν ὀστράκων τούτων ἀναφέρονται ὑπὲρ τὰ ὀγδοήκοντα τεμάχια ἐκ τοῦ κατωτέρου τμήματος ὑψηλῶν ἀώτων κωνικῶν κυπέλλων, μετὰ δακτυλιοειδοῦς βάσεως, κοίλης κάτωθεν, βεβαμμένα διὰ καστανομέλανος, ἀρκετὰ τεμάχια κυλινδρικῶν κυπέλλων, τινὰ τῶν ὁποίων βάφονται ἐπίσης διὰ καστανομέλανος, πολλὰ ὄστρακα τοῦ πρωίμου πολυχρώμου ρυθμοῦ, ἀρκετοὶ πόδες χυτρῶν, τεμάχια πίθων καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τοῦ πώματος ἀγγείου γεωμετρικῶν χρόνων. Ἐνταῦθα ἀνευρέθη ἐπίσης καὶ τεμάχιον ἐκ τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χείλους ἀγγείου ἐκ τεφροῦ λίθου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ νεωτέρου τοίχου ἀνεφάνη ἐξ ὁλοκλήρου ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου Δ (πίν. 149α), ἐκτισμένου διὰ τεραστίων λίθων, εἴς τινα σημεῖα δὲ σωζομένου εἰς ὕψος τεσσάρων δόμων.

Τὸ κτήριον Ε, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται δυτικῶς τοῦ κτηρίου Γ, ἀποτελεῖται ἐκ πέντε δωματίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεσκάφησαν μόνον τὰ κείμενα πρὸς Δυσμάς (πίν. 150α). Τῶν δωματίων τούτων ἀνὰ ἓν ἔχει κτισθῆ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ πρὸς Δυσμάς, τὰ λοιπὰ τρία δὲ ἀπαρτίζουν μίαν πτέρυγα κατὰ τὸ κέντρον. Εἰς τὸ βόρειον δωμάτιον τῆς πτέρυγος ταύτης, παρὰ πλῆθος καταπεσόντων λίθων καὶ τεφρῶν χωμάτων, ἀναμεμειγμένων μετ᾽ ὀστῶν ζῴων, συνελέγησαν δύο τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ, ἓν θαλάσσιον ὄστρεον καὶ τεμάχιον πηλίνου ἀγωγοῦ ὀρθογωνικῆς τομῆς. Εἰς τὸ κεντρικὸν δωμάτιον, πλὴν τεμαχίων ὀστῶν καὶ ὀδόντων, συνελέγησαν ἐπίσης δύο τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ, τεμάχιον σαρκοφάγου καὶ ἕτερον τεμάχιον ἐκ τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ. Εἰς τὸ νότιον δὲ κεντρικὸν δωμάτιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἐλαχίστη, διότι εἶχεν ἱδρυθῆ ἐπὶ τοῦ βράχου, συνελέγησαν ὀλίγα τεμάχια ὀστῶν καὶ εἷς ὀδούς.

Σημαντικώτερα ὅμως ἦσαν τὰ εὑρήματα τοῦ δυτικοῦ δωματίου τοῦ κτηρίου Ε, προσκεκολλημένου μεταγενεστέρως καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων εἰς τὰ δωμάτια τῆς κεντρικῆς πτέρυγος. Τὸ

[1] ΠΑΕ 1966, σ. 180.

δωμάτιον τοῦτο περιεῖχεν ἀποθέσεις κυρίως κρανίων ἐντὸς πίθων καὶ σαρκοφάγων. Εἰς μεγάλην πυκνότητα ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ δωματίου τούτου εἴκοσι καὶ εἷς πίθοι (πίν. 151) καὶ δύο σαρκοφάγοι. Οἱ πλεῖστοι τῶν πίθων εἶχον τεθῆ κανονικῶς ἐπὶ λίθων, ἕτεροι ὅμως πλαγίως ἢ ἀναστρόφως, περιοριζόμενοι πολλάκις διὰ λίθων. Εἰς καλυτέραν κατάστασιν διετηρήθησαν οἱ πίθοι τοῦ βορείου τμήματος τοῦ δωματίου, τινὲς τῶν ὁποίων φέρουν τρεῖς λαβὰς καὶ προχοήν, κοσμοῦνται δὲ διὰ γραπτῆς διακοσμήσεως, περιέχοντες ἀπὸ ἓν ἕως τέσσαρα κρανία. Τινὲς τῶν πίθων διατηροῦν καὶ τὰ πώματά των. Ἡ μία τῶν σαρκοφάγων, ἡ ὁποία εἶχε τεθῆ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν (πίν. 150β), ἔφερε δύο καθέτους κυλινδρικὰς λαβὰς εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν, περιελάμβανε δὲ δέκα κρανία. Κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τῆς σαρκοφάγου ἀνευρέθησαν πέντε ψῆφοι ἐκ χρυσοῦ, ἀμεθύστου καὶ σαρδίου, ἀποτελέσαντες ποτὲ κτέρισμα μιᾶς τῶν ἀποθέσεων.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀπουσία τῶν κτερισμάτων τοῦ δωματίου τούτου, σχετικῶς μάλιστα πρὸς τὰ σημαντικὰ κτερίσματα τοῦ παλαιοτέρου ὀστεοφυλακίου, τοῦ ὀνομασθέντος κτήριον ΣΤ[1]. Οὕτω ἀνευρέθησαν μόνον μία χαλκῆ περόνη, ἕτερον μικρὸν τεμάχιον χαλκοῦ, τρία τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ, ἓν τεμάχιον ἐκ τοῦ χείλους λιθίνου ἀγγείου, κοσμούμενον δι' ἐγχαράξεων κατὰ τὴν ἀνωτέραν ἐπιφάνειαν τοῦ χείλους, ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ὄστρεα καὶ ἓν περίαπτον ἐξ ὀδόντος, ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν. Τὸ σημαντικώτερον ὅμως εὕρημα ὑπῆρξε συριακὸς σφραγιδοκύλινδρος ἐκ lapis lazuli (πίν. 152α), φέρων παράστασιν ἀνδρὸς πρὸς τὰ ἀριστερὰ μετὰ βραχέος ἐνδύματος, κρατοῦντος εἰς μὲν τὴν δεξιὰν εὐθεῖαν ράβδον, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν ἑτέραν καμπυλουμένην, ὁμοῦ μετὰ διακοσμητικῶν θεμάτων (πίν. 152β). Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ κατασκευὴ τῶν φοινικοειδῶν φύλλων, τῶν περικλειομένων εἰς τὰ δύο ἀντικόρυφα τρίγωνα, ὁμοία πρὸς τὴν τῶν φύλλων τῶν συγχρόνων ἐλεφαντίνων μινωικῶν σφραγίδων.

Τέλος δι' ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν, γενομένων εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ χώρου, ἐπεσημάνθη ἡ ὕπαρξις καὶ ἑτέρων ταφικῶν κτηρίων, νοτίως τοῦ κτηρίου Γ, ἔνθα παρετηρήθησαν οἰκοδομικὰ λείψανα καὶ πολλὰ ὀστᾶ, ὡς καὶ μεταξὺ τοῦ θολωτοῦ τάφου Β καὶ τοῦ κτηρίου Ε, ἐπίσης δὲ ἀνατολικῶς τοῦ κτηρίου Δ καὶ βορείως τοῦ θολωτοῦ τάφου Α, ἔνθα καὶ πάλιν παρετηρήθησαν ἐκτεταμένα οἰκοδομικὰ λείψανα.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας εἰς Ἀρχάνας ὑπῆρξε καὶ κατὰ τὸ 1967 λίαν ἀποδοτική, ὄχι μόνον εἰς ἀξιόλογα εὑρήματα, ἀλλ' ἐπίσης καὶ διὰ τὰ νέα στοιχεῖα, ἅτινα ἦλθον εἰς φῶς, σχετικῶς πρὸς τὰ μινωικὰ τα-

---

[1] Βλ. σ. 151, σημ. 3.

φικὰ ἔθιμα. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος, ὁ ἕκτος εἰς ἀριθμὸν ἀνευρεθεὶς εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νεκροταφείου, δεικνύει τὸν πλοῦτον τῶν ταφῶν, αἵτινες ἐγένοντο εἰς Φουρνί, ὁ δεύτερος ἀνευρεθεὶς σκαραβαῖος καὶ ὁ συριακὸς κύλινδρος εἶναι ἀψευδεῖς μάρτυρες τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀνατολήν, πολυτιμότατα δὲ εὑρήματα διὰ τὴν χρονολόγησιν. Πάντα δὲ ταῦτα, ἐν σχέσει μάλιστα καὶ πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν πλήθους ἑτέρων ἐνδιαφερόντων κτερισμάτων, ἰδιαιτέρως τῶν σφραγίδων καὶ τοῦ λιθίνου εἰδωλίου, προελθόντων ἐκ διαφόρων ταφικῶν κτηρίων, ἱδρυθέντων τὸ ἓν παρὰ τὸ ἕτερον καὶ καλυπτόντων μίαν μακροτάτην καὶ συνεχῆ χρονικὴν περίοδον, δεικνύουν ὅτι τὸ εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν ἀνασκαπτόμενον μινωικὸν νεκροταφεῖον εἶναι τὸ πλέον ἀξιόλογον ἐξ ὅσων ἦλθον ποτὲ εἰς φῶς εἰς Κρήτην.

ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

15. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΖΑΚΡΟΥ

(Πίν. 153 - 173)

Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Ζάκρον Σητείας συνεχίσθησαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1967, ἑβδόμην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἀπὸ τῆς 10ης Αὐγούστου μέχρι καὶ τῆς 6ης Σεπτεμβρίου. Πλὴν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διατεθέντος ποσοῦ διέθεσεν ἴσον ποσὸν περίπου, ὡς καὶ κατὰ τὰς προηγηθείσας ἀνασκαφικὰς περιόδους, τὸ ἐκ Νέας Ὑόρκης ζεῦγος φιλοτέχνων Leon καὶ Harriet Pomerance, τὸ ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θερμῶς τόσον διὰ τὴν χορηγίαν ταύτην ὅσον καὶ διὰ τὴν καθόλου συμπαράστασιν. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συμμετέσχον αἱ ἀρχαιολόγοι Ἀναστασία Πλάτωνος καὶ Ἑλένη Ζαγανιάρη, οἱ ἀρχιτέκτονες Ἰωσὴφ Σώου καὶ Μάρω Φίλιππα, οἱ τεχνῖται Γ. Ἠλιάκης, Κ. Βιττωράκης καὶ Κ. Κωνσταντάκης, ὁ Ἀντώνιος Παπαδάκης ὡς ἐπιστάτης καὶ ὁ Νικόλαος Μητροβγένης ὡς εἰδικὸς ἐργάτης. Οἱ τεχνῖται διετέθησαν ὑπὸ τῶν Ἐφόρων Στυλ. Ἀλεξίου καὶ Δημ. Λαζαρίδου, τοὺς ὁποίους εὐχαριστῶ, διότι οὕτω σημαντικῶς συνέβαλον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ οὐσιαστικῶς περιωρίσθη εἰς τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ μινωικοῦ ἀνακτόρου, ἀλλ' ἐκρίθη σκόπιμον πρὸς ἀποφυγὴν συλήσεως νὰ ἀνασκαφοῦν παραλλήλως δύο ταφικὰ περιφράγματα εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κάτω Ζάκρου, ἀνήκοντα ἀμφότερα εἰς τὸ τέλος τῶν προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων.

Κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου τοῦ ἔτους 1966 εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῆ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀνακτόρου, ἤτοι ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ πτέρυξ, ἡ κεντρικὴ αὐλή, ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τὰ βασιλικὰ διαμερίσματα καὶ ἡ μεγάλη τετράγωνος αἴθουσα μετὰ τῶν εἰδικῶν ἐγκαταστάσεων παροχῆς ὕδατος, ὡς καὶ τμῆμα τῆς ΒΑ. ἐσωτερικῆς αὐλῆς, ἐκ τῆς νοτίας πτέρυγος ἓν βιοτεχνικὸν συγκρότημα ἐργαστηρίων καὶ ἐκ τῆς βορείας τὸ μαγειρεῖον καὶ οἱ βοηθητικοὶ αὐτοῦ χῶροι, ὡς καὶ χῶροι προσπελάσεως πρὸς τὰ ὑψηλότερα ἄνδηρα κατὰ τὴν κλιτὺν τοῦ ΒΔ. λόφου (παρένθ. πίναξ Α καὶ πίν. 153α). Κατὰ τὴν νέαν ἀνασκαφικὴν περίοδον κύριος σκοπὸς διὰ τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνακτόρου προετέθη ἡ περαιτέρω ἀποκάλυψις τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ἡ ἀναζήτησις τῶν κυρίων εἰσόδων καὶ προσπελάσεων τοῦ ἀνακτόρου ἐκ Νότου καὶ ἐκ Βορειοανατολικῶν καὶ ἡ ἔναρξις ἀποκαλύψεως τῶν κατὰ τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου τμημάτων τούτου,

ἀρχῆς γενομένης ἐκ τοῦ ΒΔ. τομέως, ὅστις, ὡς εἶχεν ἤδη διαγνωσθῆ, ἀνῆκεν εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου. Τὰ νέα ἀποκαλυφθέντα τμήματα εἶναι περιωρισμένης μᾶλλον ἐκτάσεως, διότι εἰς μὲν τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα, ὅπου ἡ σύγχρονος καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους ἔφθασε μέχρι τῶν δαπέδων, τῶν ὁποίων μέγα μέρος κατέστρεψε (πίν. 153β), ἐδέησε νὰ γίνῃ βαθεῖα σκαφὴ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν θεμελίων καὶ ἐξερεύνησιν παλαιοτέρων στρωμάτων, εἰς τὸν ΒΑ. τομέα ἐχρειάσθη νὰ διαλυθῇ ὁλόκληρος σειρὰ ἀντερεισματικῶν νεωτερικῶν τοίχων, οἵτινες ἐπεκάθισαν ἐπὶ τῶν ἡμικατεστραμμένων τοίχων τοῦ ἀνακτόρου, εἰς τὸν ΒΔ. τομέα τὰ διαμερίσματα τοῦ ἀναγομένου εἰς τὴν παλαιοτέραν περίοδον τῆς ζωῆς τῶν ἀνακτόρων ἦσαν βαθέα καὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ σημαντικῶν ἐπιχώσεων καὶ λιθοσωρῶν, εἰς δὲ τὸν νότιον τομέα ἀπῃτήθη σημαντικὴ ἐργασία διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑπὸ βαθειῶν ἐπιχώσεων καλυπτομένων προσπελάσεων καὶ διὰ τὴν εἰς βάθος σκαφὴν τούτων, ὅπου εἶχον καταχωσθῆ ὁλόκληροι σωροὶ ὀστράκων καὶ ἄλλων ἀπορριμμάτων τῆς παλαιοτέρας περιόδου. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξαν λίαν σημαντικά, ἂν ὄχι τόσον ὡς πρὸς τὴν ἀφθονίαν καὶ ποιότητα τῶν κινητῶν εὑρημάτων ὅσον ὡς πρὸς τὴν συναγωγὴν ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων ἐκ τῆς διερευνήσεως παλαιοτέρων στρωμάτων καὶ ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως μιᾶς τῶν κυρίων πυλῶν τοῦ ἀνακτόρου. Ὅτι τὸ ἀνάκτορον συνεχίζεται πρὸς Ἀνατολάς, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς παραλίας, ἐβεβαιώθη ἀπὸ τὴν πρὸς τὰ ἐκεῖ κατεύθυνσιν τῶν τοίχων· ὅτι τμῆμα τοῦ ἀνακτόρου ἀνήρχετο κατὰ ἄνδηρα ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ΒΔ. λόφου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθανὸν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀνεκαλύφθησαν αἱ πρὸς ταῦτα προσπελάσεις. Ὅμως τὸ γεγονὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ΒΑ. πύλης καὶ μέρους τῆς πρὸς αὐτὴν φερούσης πλακοστρώτου ὁδοῦ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ ἐπὶ τῶν ἀνδήρων τοῦ λόφου τμήματα ἀπετέλεσαν εἶδος παραρτημάτων καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τινὰ τούτων ἀνήκουν εἰς παλαιοτέραν φάσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου ἀποδεικνύει ὅτι ὡρισμένοι τομεῖς ἐγκατελείφθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ἢ τοὐλάχιστον ὅτι ἐπεκαλύφθησαν διαμορφωθέντων εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κήπων. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἐκ Νότου προσπελάσεων δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τὸ ἀνάκτορον δὲν ἐπεκτείνεται σημαντικῶς. Πρὸς Δυσμάς, πέραν τῆς δυτικῆς προσόψεως, δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατὴ ἡ διερεύνησις τῆς δυτικῆς αὐλῆς καὶ τῶν κατὰ ταύτην κτισμάτων. Λόγῳ τῶν ἀφθόνως ἀναβλυζόντων ὑδάτων δὲν κατέστη ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνατὴ ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις τῆς περὶ τὴν «τυκτὴν κρήνην» περιοχῆς, ἀναβληθεῖσα δι' εὐθετώτερον χρόνον, ὁπότε θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξασφαλισθοῦν πληρέστερον τὰ ἀπαραίτητα τεχνικὰ μέσα.

Εἰς τὴν μεγάλην τετράγωνον αἴθουσαν, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τοῦ

ὑπολοίπου τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δαπέδου πρὸς τὴν ΝΑ. πλευράν, ἀπεδείχθη ὅτι τὸ δάπεδον εἶχε κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο καταστραφῆ σχεδὸν ὁλοκληρωτικῶς ὑπὸ τῆς καλλιεργείας καὶ μόνον τὸ ὑποκείμενον στρῶμα προπαρασκευῆς διεσῴζετο ἐνιαχοῦ. Ἐπιμελέστερον διηρευνήθη ὁ εἰς θεμέλια μόνον διασῳζόμενος ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς αἰθούσης, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀφαιρεθῆ οἱ περισσότεροι τῶν μεγάλων πελεκητῶν πωρολίθων, ἐνῷ παρέμειναν εἰς τὴν θέσιν των οἱ ἐσωτερικοὶ μικροὶ λίθοι, οἱ συμπληροῦντες τὸν τοῖχον. Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῆ περαιτέρω ἡ κατὰ μῆκος τοῦ ΝΔ. τοίχου ὑπὸ τὸ δάπεδον ἀνακαλυφθεῖσα στοά, διὰ τῆς ὁποίας ἦτο προσιτὸς ὁ θαλαμίσκος τῆς πηγῆς ὕδατος. Οἱ ἀνώτεροι λίθοι τοῦ ΝΑ. τούτου τοίχου ἐξέφυγον ἐν μέρει τῆς θέσεώς των κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ γίνεται ἐμφανὲς πανταχοῦ τὸ πάχος τοῦ τοίχου. Οἱ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον ἀναφανέντες πελεκητοὶ λίθοι, οἱ ἐκ τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τῆς τετραγώνου αἰθούσης πρὸς τὰ ΝΑ. κατευθυνόμενοι, ἀπεδείχθη ὅτι ἀπετέλουν εἶδος ὀρθογωνίου κρηπῖδος, ἥτις πιθανῶς ἐβάστασε πάλαι εἶδος μικροῦ προπύλου, τὸ ὁποῖον θὰ παρεῖχεν εἴσοδον εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην. Τοῦτο φαίνεται ἐπὶ τοσοῦτον πιθανώτερον, καθ' ὅσον ἡ ἀρχικῶς ἐκ ΝΔ. ὑποτιθεμένη εἴσοδος εἰς τὴν αἴθουσαν ἀπεδείχθη ἀνύπαρκτος, ἀφοῦ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἀνεκαλύφθη ὁ θαλαμίσκος τῆς πηγῆς καὶ ἀμέσως ἔξω τούτου ἡ «τυκτὴ κρήνη». Οἱ λίθοι ὅμως τῆς μνημονευθείσης κρηπῖδος ὑπέστησαν καθίζησιν καὶ ἐξέφυγον ἐν μέρει τῆς θέσεώς των, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διασπασθῆ ἡ συνοχὴ ταύτης (πίν. 154α). Ἀμέσως πρὸς τὰ ΝΑ. τῆς μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης LXII σχηματίζεται, διὰ προεκτάσεως τοῦ ΒΑ. τοίχου καὶ δι' ἄλλου παραλλήλου πρὸς τὴν ΝΑ. πλευρὰν αὐτῆς, εὐρὺς ὀρθογώνιος χῶρος, ὅστις δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἐστεγασμένη αἴθουσα, ἀφοῦ δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχον ἐσωτερικὰ στηρίγματα· τοὐλάχιστον δὲν ἀνεκαλύφθησαν ὑποθεμελιώσεις τοιούτων. Ὁ ΝΑ. τοῖχος τοῦ χώρου τούτου, ὅστις πιθανῶς ἀπετέλει εὐρὺ προαύλιον πρὸ τῆς τετραγωνικῆς αἰθούσης, παρηκολουθήθη εἰς τὴν πρὸς τὰ ΝΔ. προέκτασίν του· πέραν ὅμως ἑνὸς σημείου διασῴζονται μόνον θεμέλια, λοξῶς πως κατευθυνόμενα, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται ἀμφίβολον ἂν ὁ τοῖχος οὗτος δὲν ἀπετέλει ἁπλοῦν περίβολον. Ἡ ἰσχυρὰ καταστροφή, ἡ διὰ τῆς καλλιεργείας προκληθεῖσα, μάλιστα διὰ τῆς ἐμφυτεύσεως ἀμπέλου, ἐπέφερε τὴν διάλυσιν τῶν ὑπὲρ τὰ δάπεδα τοίχων καὶ ἐξηφάνισε κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τὰ τελευταῖα ταῦτα. Εἰς πολλὰ σημεῖα διετηρήθη μόνον τὸ ἐκ μικρῶν λίθων ὑπόστρωμά των, ἀλλὰ τὸ ἐπίπεδόν των διακρίνεται κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν τοῦ χώρου. Ἡ ἐξαφάνισις τοῦ δαπέδου ἐπέτρεψε τὴν εἰς βάθος ἐξερεύνησιν, ἥτις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ὁλοκληρωθῆ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Τὸ θεμέλιον τοῦ ΒΑ. τοίχου εἶναι στιβαρόν, κατὰ δὲ τὴν γωνίαν συναντήσεως μὲ τὸν πρὸς τὰ ΒΑ. βαίνοντα παχὺν τοῖχον,

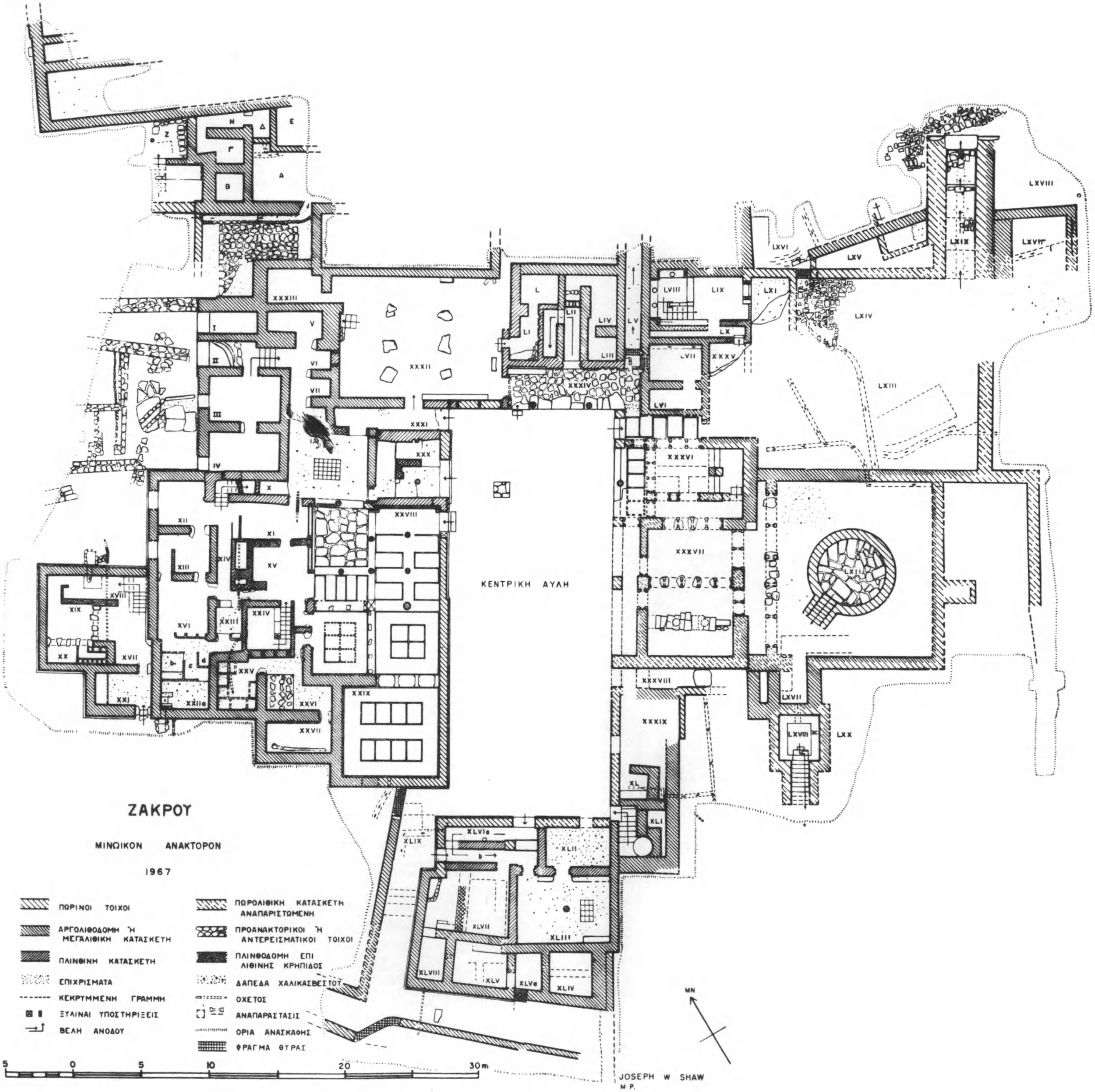

Γενικὸν σχέδιον κατόψεως τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου.

ὅστις ἀποτελεῖ, ὡς φαίνεται, τὸ ὅριον τῆς ἐσωτερικῆς ΒΑ. αὐλῆς, ὑπάρχει τοποθετημένος εἰς τὴν κρηπῖδα τοῦ τοίχου εἷς πολὺ μεγάλος πελεκητὸς λίθος. Τὸ πλάτος τοῦ προδομικοῦ χώρου, ὅστις ἦτο ἰσομήκης, ὡς φαίνεται, πρὸς τὴν μεγάλην τετραγωνικὴν αἴθουσαν, κυμαίνεται μεταξὺ 7 καὶ 6.50 μ. Τοῦ κατὰ μῆκος τῆς ΒΑ. πλευρᾶς τῆς αἰθούσης ταύτης ὀχετοῦ δὲν ἀνεκαλύφθη, ὡς ἠλπίζετο, ἡ πρὸς τὰ ΝΑ. συνέχεια, οὕτω δὲ ἀποβαίνει ἀμφίβολος καὶ ἡ ὑποτεθεῖσα διακλάδωσις κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ΝΑ. τοίχου ταύτης (βλ. ΠΑΕ 1966, σ. 159). Τὰ ὄστρακα τῆς ὑπὸ τὸ καταστραφὲν δάπεδον ἐπιχώσεως ἀνήκουν σαφῶς εἰς τὴν δευτέραν νεοανακτορικὴν περίοδον (ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ). Εἰς τὴν αὐτὴν ἑπομένως φάσιν, τὴν πρώτην τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου, ἀνήκει ὁ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τοῦ χώρου in situ ἀνακαλυφθεὶς πήλινος μικρὸς λουτὴρ (πίν. 154β), ὅστις ὡς πρὸς τὸ σχῆμα προσομοιάζει πρὸς τὴν γνωστὴν πηλίνην ἀσάμινθον ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἁγίας Τριάδος. Διετηρεῖτο οὗτος εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν παρὰ τὴν μεγάλην ὑγρασίαν ἐκ τῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀναβλυζόντων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα παρημπόδισαν καὶ τὴν εἰς μεγαλύτερον βάθος σκαφήν. Ὁ λουτὴρ ἀνευρέθη εἰς βάθος περίπου 1.50 μ. ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ καταστραφέντος δαπέδου. Περὶ τὴν καθιζήσασαν ὀρθογώνιον κρηπῖδα ἐκ πελεκητῶν λίθων ἔξω τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τῆς τετραγώνου αἰθούσης εἶχον πέσει πολλοὶ πελεκητοὶ λίθοι ἐν μέσῳ πυκνῆς λιθορριπῆς. Δὲν ἀνεκαλύφθη ἡ πρὸς τὰ ΝΔ. συνέχεια τοῦ ΝΑ. τοίχου· ὁ τοῖχος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην φαίνεται ὅτι διεσπάσθη καὶ μόνον μεμονωμένοι λίθοι ἀνεκαλύφθησαν. Πιθανῶς ὁ τοῖχος οὗτος εἰς τὸ ὑπὲρ τὸ δάπεδον τμῆμά του ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγάλων πελεκητῶν πωρολίθων κατὰ τὴν πρὸς τὰ ΒΔ. βλέπουσαν ἐπιφάνειαν. Οὗτοι ἐξήχθησαν κατὰ τὴν καλλιέργειαν, ἀλλ᾽ εἷς τούτων διετηρεῖτο εἰσέτι εἰς τὴν θέσιν του. Δὲν ἀνευρέθη ἐπίσης τοῖχος κλείων τὸν χῶρον πρὸς τὰ ΝΔ. κατὰ προέκτασιν τοῦ ΝΔ. τοίχου τῆς μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης. Δὲν ἀποκλείεται ὅθεν ὁ χῶρος νὰ ἐκάμπτετο ἔτι νοτιώτερον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς τυκτῆς κρήνης, ἀλλὰ τοῦτο μόνον περαιτέρω ἔρευνα δύναται νὰ βεβαιώσῃ.

Ἡ ἀμέσως ΒΑ. τῆς μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης ἐσωτερικὴ ΒΑ. αὐλὴ LXIII (βλ. ΠΑΕ 1966, 168 ἑξ.) ἠρευνήθη ἐπιμελέστερον. Παρὰ τὴν ἐπιγενομένην ἐκ τῆς καλλιεργείας καταστροφὴν τοῦ δαπέδου της κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῆς τμῆμα, τὸ εὑρισκόμενον ἔξω τῶν ἀντερεισματικῶν τοίχων τῶν ἀναχωμάτων, τὰ ὁποῖα διέσωσαν εἰς πολὺ καλυτέραν κατάστασιν τὴν βορείαν αὐτῆς γωνίαν, κατέστη σαφὲς ὅτι αὕτη ἦτο σχεδὸν τετράγωνος καὶ ἱκανῶς ἐκτεταμένη, διαστάσεων περίπου 13×14.50 μ., ἔχουσα ὡς βορειοανατολικὸν τοῖχον τὸν ἐν μέρει διασωζόμενον ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων, βορειοδυτικὸν τὸν ἐπίσης ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων τοῖχον, τὸν διαχωρίζοντα ἀπὸ τὸ δωμάτιον ἢ διάδρομον LXI, ὅστις κατεστράφη τελείως εἰς τὴν πρὸς

τὰ ΝΔ. προέκτασίν του, ὡς νοτιοανατολικὸν τὸν παχὺν τοῖχον, τοῦ ὁποίου νῦν ἀνευρέθη ἡ θεμελιακὴ κρηπίς, καὶ νοτιοδυτικὸν τὸν ἐπίσης ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων τοῖχον, τὸν διαχωρίζοντα ἀπὸ τὴν μεγάλην τετραγωνικὴν αἴθουσαν LXII. Ὡς εἰς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν ἐσημειώθη, τὸ πλακόστρωτον ἐξ ἀκανονίστων σχετικῶς μικρῶν πλακῶν διεσώθη μόνον κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν, βαῖνον ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις φαίνεται ἀνήρχετο πρὸς τὰ ΒΑ. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ΝΔ. τὸ ἐπίπεδον τῆς αὐλῆς συνεπληρώθη δι' ὑποστρώματος ἐκ μικρῶν λίθων. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο διέρχονται κυρίως αἱ διακλαδώσεις τοῦ δικτύου ἀποχετεύσεως, αἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἠρευνήθησαν κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον. Αἱ καλύπτουσαι τοὺς ὀχετοὺς πλάκες, τῶν ὁποίων τινὲς ἀπεδείχθησαν εὐμεγέθεις, ἐβάστασαν, ὡς φαίνεται, τὰς πλάκας τοῦ πλακοστρώτου. Μία λίαν ἐκτεταμένη πλὰξ ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου ἴσως ἀποτελεῖ καλυπτῆρα ζεύξεως ὀχετῶν. Ἡ διάταξις τῶν διακλαδώσεων τοῦ ἀποχετευτικοῦ ὑπὸ τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν δικτύου εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ περισυλλογὴ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐξ ὅλων τῶν κατευθύνσεων καὶ ἐκ τῶν στεγῶν τῶν πρὸς τὴν αὐλὴν ταύτην βλεπόντων διαμερισμάτων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἡ ὕπαρξις φρεατίων καὶ ἡ ἀπότομος διακοπὴ τῶν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν μαρτυρεῖ τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα κατακορύφως ἀπωχετεύετο τὸ ὕδωρ τῶν στεγῶν. Αἱ πρὸς τὴν ΝΔ. πλευρὰν ἀπολήξεις ἀποτελοῦν ἔνδειξιν τῆς διαρθρώσεως τῶν καταστραφέντων διαμερισμάτων κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι οὐδεὶς ὀχετὸς ὁδηγεῖ πρὸς τὴν κεντρικὴν δεξαμενὴν τῆς μεγάλης τετραγωνικῆς αἰθούσης, γεγονὸς τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ ἀποδεικνύῃ ὅτι αὕτη δὲν ἐτροφοδοτεῖτο ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἀλλὰ δι' ὕδατος ἀναβλύζοντος ἐκ τοῦ ἐδάφους, ὡς τοῦτο συμβαίνει σήμερον. Ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ἡ θεμελιακὴ κρηπὶς τοῦ ΝΑ. τοίχου εἶναι μεγάλου πάχους, σῴζεται δὲ ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς αὐλῆς, ᾠκοδομημένη ἐν μέρει διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων κατὰ τὰ θεμέλια καὶ ἀνωτέρω δι' ὑλικοῦ προερχομένου ἐκ κατεδαφίσεων ἢ καταρρεύσεων παλαιοτέρων κτισμάτων. Οὕτω διακρίνει τις τμήματα πλινθίνων ἢ λιθίνων διαχωρισμάτων μὲ κονιάματα ἐπὶ τῆς μιᾶς ἢ καὶ τῶν δύο πλευρῶν. Ὁ τοῖχος οὗτος οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ προέκτασιν τοῦ ΝΑ. τοίχου τῆς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς ἀνακαλυφθείσης κυρίας εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ παρὰ τὴν ἄλλην γωνίαν, τὴν βορείαν, ἐπιμελῶς πεφραγμένη θύρα δὲν ἀπεφράχθη, τοῦ πέραν ταύτης χώρου ἐρευνηθέντος ἐκ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς, μεταξὺ τοῦ ἐκ ΒΑ. κατερχομένου κλάδου ὀχετοῦ καὶ τοῦ παχέος ΝΑ. τοίχου ἀνεκαλύφθη εἰς πολὺ μικρὸν βάθος εὐρὺς ὀρθογώνιος χῶρος, εἰς λοξὴν θέσιν σχετικῶς μὲ τὸν ἄξονα τῆς αὐλῆς, ἐκ Δ. πρὸς Α. βαίνων, καλυπτόμενος ὑπὸ στερεοῦ δαπέδου ἐκ χαλικασβέστου·

προφανῶς περιωρίζετο διὰ τοιχίων, ἴσως ἐκ πλίνθων, τῶν ὁποίων διακρίνεται ἡ κρηπίς, ἀποκοπεῖσα κατὰ τὴν διάστρωσιν τῆς αὐλῆς (πίν. 155α). Ὁ χῶρος οὗτος ἀντιστηρίζεται πρὸς Νότον ὑπὸ ἰσχυροῦ βαθέως θεμελιωμένου τοίχου, παρὰ τὸν ὁποῖον διήρχετο εἰς βάθος ὀχετός, παλαιότερος τοῦ ἀποχετευτικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἤδη περιεγράφη, ὑπὸ τὸν κύριον κλάδον τοῦ ὁποίου διέρχεται. Προφανῶς πρόκειται περὶ λειψάνων ἀνηκόντων εἰς τὴν προγενεστέραν ἀνακτορικὴν περίοδον, ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ, καὶ τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ τῆς εἰς βάθος ἀνευρεθείσης κεραμεικῆς. Ποῖος ἦτο ὁ προορισμὸς τοῦ κατασκευάσματος τούτου δὲν εἶναι εὔκολον νὰ διακριβωθῇ. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ δεξαμενῆς ἢ ἐκτεταμένου ληνοῦ.

Ἐκ τῶν ἐπιχώσεων ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ νοτιωτέρου τμήματος τῆς αὐλῆς καὶ παρὰ τὴν κρηπῖδα τοῦ ὀρθογωνίου χώρου μὲ τὸ ἐκ χαλικασβέστου δάπεδον περισυνελέγη χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ τῆς ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ περιόδου, ὑφαντικά τινα βάρη παραλληλεπιπέδου, κυβικοῦ, γλωσσοειδοῦς ἢ ἀμφικύρτου δισκοειδοῦς σχήματος, ἀκέραιον κωνικὸν κύπελλον, τμῆμα βαθμιδωτῆς ἐπιχρίστου βάσεως διπλοῦ πελέκεως, τεμάχια κισήρεως καὶ ὄστρεα πορφύρας.

Ἀμέσως ΒΑ. τῆς ἐσωτερικῆς ΒΑ. αὐλῆς καὶ ἔτι ἀνατολικώτερον ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέβη δυσχερὴς λόγῳ τῆς παρουσίας ἀλλεπαλλήλων ἀναλημματικῶν τοίχων, νεωτερικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον χρόνων, οἵτινες συνεκράτησαν τὰς ἐπιχώσεις τῶν ἀνδήρων καλλιεργείας ἢ τοὺς λιθοσωρούς, τοὺς δημιουργηθέντας ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν κτημάτων. Ἐν μέσῳ τῶν λιθοσωρῶν τούτων ἀπεδείχθη ἐξαιρετικῶς δύσκολος ἡ ἀναγνώρισις τῶν τμημάτων τῶν διασεισθέντων τοίχων τοῦ μινωικοῦ κτηρίου. Ἐδέησε νὰ γίνῃ ἐπιμελὴς καθαρισμὸς ἑκάστου τῶν ξηρολιθικῶν προχείρως ἐκτισμένων τοίχων, ἀποτύπωσις καὶ φωτογράφησις πρὸ τῆς διαλύσεως. Βαθμηδὸν ἀνεφάνη τὸ σύστημα μιᾶς τῶν κυρίων εἰσόδων τοῦ ἀνακτόρου, τὴν ὁποίαν ἐκ τῆς θέσεώς της ὠνομάσαμεν βορειοανατολικήν. Διὰ τῆς πύλης ταύτης εἰσήρχετό τις κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν ΒΑ. ἐσωτερικὴν αὐλὴν καὶ μέσῳ αὐτῆς ἔφθανεν εἰς τὰ βασιλικὰ διαμερίσματα ἢ εἰς τὴν μεγάλην τετράγωνον αἴθουσαν. Κατ' ἀρχὰς ἀνεφάνησαν δύο ἰσχυροὶ παράλληλοι τοῖχοι, ἀπέχοντες 2.30 μ. ἀπ' ἀλλήλων, ἐπενδεδυμένοι διὰ μεγάλων πελεκητῶν πωρολίθων, τῶν ὁποίων ὅμως ὀλίγοι εἶχον μείνει εἰς τὴν θέσιν των, τῶν λοιπῶν ἀφαιρεθέντων ἵνα χρησιμοποιηθοῦν εἰς μεταγενέστερα κτήρια καὶ εἰς τοὺς ἀναλημματικοὺς τοίχους. Μεταξὺ τῶν τοίχων τούτων κατήρχοντο ἐπικλινῆ ἐπίπεδα, ἐστρωμένα διὰ πλακῶν εἰς ἀκανόνιστον σύστημα ἑκατέρωθεν καὶ εἰς κανονικὰς πλάκας ἐκ πωρολίθου κατὰ τὸ κέντρον, ἀποτελουμένου οὕτω, κατὰ τὸ γνωστὸν καὶ ἐκ Κνωσοῦ καὶ ἄλλων θέσεων σύστημα, εἶδος πομπικοῦ δρόμου (πίν. 155β). Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν πλακοστρώτων βαθμιδωτῶν τούτων ἐπιπέδων,

τὰ ὁποῖα ἦσαν, ὡς φαίνεται, τέσσαρα, κατεστράφη, ἀπέμειναν ὅμως ἱκανὰ λείψανα, ὥστε νὰ καθίσταται σχεδὸν ἀπολύτως ἀσφαλὴς ἡ μορφὴ τῆς συνολικῆς διατάξεως (πίν. 156α). Ἡ πύλη, εἰς τὴν ὁποίαν κατέληγεν ἡ διάβασις αὕτη εἰς τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς σημεῖον, εἶχε μέγα κατώφλιον σχεδὸν μονολιθικὸν — ἓν μικρὸν τμῆμα ἀπετελέσθη ἐξ ἄλλου ὁμοίου λίθου — διαστάσεων 2.30 × 1.10 μ. Εἶναι τὸ μεγαλύτερον τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων εἰς τὸ ἀνάκτορον, καίτοι εἰς μῆκος πλησιάζει τοῦτο τὸ κατώφλιον τῆς κυρίας εἰσόδου ἀπὸ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα (2.10 μ.). Ἑκατέρωθεν τῆς θύρας αἱ ἀπολήξεις τῶν διὰ πελεκητῶν λίθων ἐπενδεδυμένων τοίχων ἐσχημάτιζον ξυλίνας παραστάδας ἴσου πάχους, αἵτινες ἔβαινον ἐπὶ λιθίνων βάσεων ἐκ τιτανολίθου, ὡς τὸ μέγα κατώφλιον, αἵτινες εὑρίσκοντο εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὸ κατώφλιον καὶ εἶχον ἐπιμελῶς λειανθῆ. Τὸ κάτω τέρμα τῆς διαβάσεως τῆς πύλης κατεστράφη ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἔφθανεν εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ ΒΑ. τοίχου τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς, ὅστις, ὡς εἴδομεν, ἦτο ἐπιμελῶς ἐπενδεδυμένος διὰ πελεκητῶν λίθων ἐκ πωρολίθου. Ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ βράχος ἀνέρχεται ἐπικλινῶς ὑπὸ τὰ πλακόστρωτα ἐπίπεδα τῆς διαβάσεως καὶ ἡ λατόμησις τούτου ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς μορφῆς τῶν τελευταίων τούτων. Πρὸ τῆς πύλης ἐκτείνεται πλακόστρωτον, τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ προχωρῇ πρὸς τὰ ΒΔ. καὶ πέραν τῆς πύλης καὶ πρὸς τὰ Α. νὰ κατευθύνεται πρὸς τὴν παραλίαν, πλαισιούμενον κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ὑπὸ χαμηλοῦ, μόλις ὑπερέχοντος τοῦ πλακοστρώτου τοιχίου. Πολὺ πιθανὸν πρόκειται περὶ πλακοστρώτου ὁδοῦ, ἥτις φθάνει εἰς τὴν πύλην τοῦ ἀνακτόρου ἐκ τῆς πλευρᾶς τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ μόνον ἡ περαιτέρω ἔρευνα δύναται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Ἀμέσως ἔξω τοῦ κατωφλίου ὑπῆρχεν εἶδος προχείρου ἀναβαθμοῦ, ὅστις συνείχετο περαιτέρω μὲ ἀντερεισματικὸν μεταγενέστερον τοῖχον, διαλυθέντα ἐν μέρει. Ὑπ' αὐτὸν ἀνεφάνη ἐσωτέρω εἶδος βαθμίδος, ἥτις δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελῇ τὴν ἀρχὴν ἀνόδου πρὸς τὰ ὑψηλότερα ἄνδηρα τοῦ ἀνακτόρου. Ὁ πρόχειρος ἀναβαθμὸς καθῃρέθη, ἀφοῦ ἐβεβαιώθη ὅτι ἔβαινεν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς ὁδοῦ. Ἡ λοξὴ κατεύθυνσις τῆς πλακοστρώτου ὁδοῦ, ἐπεκτεινομένης πρὸς Δυσμὰς καὶ πέραν τῆς πύλης, ἑρμηνεύει τὸν ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον ἀναφανέντα λοξὸν τοῖχον, τὸν κλείοντα πρὸς Βορρᾶν τὸν τριγωνικὸν χῶρον LXV, ὅστις ἦτο διαμεμορφωμένος διὰ χωρίσματος ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων εἰς δύο ἀνισοϋψῆ ἄνδηρα. Ἐπὶ τοῦ λοξοῦ τούτου τοίχου ἐστηρίχθη εἷς μεταγενέστερος ἀντερεισματικός, ὅστις κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος καθῃρέθη. Τὰ δάπεδα τῶν πρὸ τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου ἀνδήρων ἦσαν ἐκ χαλικασβέστου. Ἄγνωστον παραμένει εἰς τί ἐχρησίμευσαν οἱ χῶροι οὗτοι, προσιτοὶ διὰ στενοῦ ἀνοίγματος ἐκ τῆς θύρας κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν τῆς ἐσωτερικῆς ΒΑ. αὐλῆς. Εἰς τὴν ἀμέσως

τὸ πλακόστρωτον τῆς διαβάσεως τῆς πύλης καλύπτουσαν ἐπίχωσιν περισυνελέγη σημαντικὸς σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδώνυχος, ἀμυγδαλοειδοῦς σχήματος, μὲ παράστασιν σχηματικοῦ βουκράνου ἄνω βωμοειδοῦς κατασκευάσματος, κοσμουμένου μὲ κλάδους (πίν. 157α). Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν περισυνελέγησαν τμῆμα ἀμφικωνικοῦ φωλεοσχήμου λιθίνου ἀγγείου, ἄλλου λιθίνου ἀγγείου, σῴζοντος μέρος τοῦ χείλους καὶ τῆς λαβῆς. Ἐκ τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, τοῦ βασισθέντος ἐπὶ τοῦ ἐγκαρσίου τοῦ χώρου LXV, προῆλθε τμῆμα μεγάλου κυλινδρικοῦ σκεύους μὲ γεφυρωτὴν πρόχυσιν ἐκ λευκάζοντος λίθου. Τεμάχια μικρὰ τῆς χυτῆς μάζης περισυνελέγησαν ἀμέσως ΒΑ. τῆς ΝΑ. παραστάδος τῆς πύλης. ΝΑ. καὶ ΒΑ. τῆς πύλης περισυνελέγησαν ὄστρεα πορφυρῶν καὶ θαλάσσιαι κόγχαι. Παρὰ τὸν ΒΔ. τοῖχον τῆς διαβάσεως τῆς πύλης ἀνεκαλύφθη τμῆμα στυλίσκου ἐκ μαλακοῦ λευκάζοντος λίθου, καταλῆγον ἄνω εἰς στενότερον στέλεχος.

Εἰς τὸν ἀμέσως ΝΑ. τῆς διαβάσεως τῆς πύλης χῶρον οἱ ἀντερεισματικοὶ ξηρολιθικοὶ τοῖχοι ἦσαν ἀλλεπάλληλοι, τέσσαρες, ὁ εἷς ὄπισθεν τοῦ ἄλλου (πίν. 156β), τούτων δὲ διαλυθέντων ἀνεφάνησαν δύο ἄλλοι μικρότεροι, εἰς λοξὴν θέσιν σχετικῶς μὲ τοὺς πρώτους. Ὑπὸ τοὺς ξηρολιθικοὺς τοίχους ἀνεφάνησαν οἱ παχεῖς τοῖχοι δωματίου, τοῦ ὀνομασθέντος LXVII, τῶν ὁποίων ὁ μὲν ΒΑ. τοῦ βάθους διεσῴζετο εἰς ὕψος, ἀφοῦ οὗτος ἀντεστήριζε τὸν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον χῶρον LXVIII, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων ἐν μέρει διασῳζομένων ὁ μὲν ΒΔ. ἐπλεύριζε τὸν ΝΑ. τοῖχον τῆς διαβάσεως τῆς πύλης, ὁ δὲ ΝΑ., μικροτέρου τοῦ πρώτου πάχους, εἶχε διατηρηθῆ εἰς μικρότερον μῆκος, τοῦ προσθίου τμήματος τοῦ δωματίου πλήρως ἀποκοπέντος κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς παρακειμένης ἀμπέλου. Εἷς ὀχετός, ἀνήκων ἴσως εἰς τὴν προγενεστέραν περίοδον — τὴν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ —, διήρχετο ὑπὸ τὸ ἡμικαταστραφὲν δάπεδον τοῦ δωματίου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλοι παλαιότεροι τοιχίσκοι. Εἰς τὸ πρόσθιον τμῆμα, ἔνθα οἱ τοῖχοι ἀπεκόπησαν, εἶχε διασωθῆ ἐν μέρει δάπεδον ἐξ ἀσβεστοκονιάματος, πιθανῶς ἐκτεινομένου μέχρι τῆς γραμμῆς τοῦ περιορίζοντος τὴν ἐσωτερικὴν ΒΑ. αὐλὴν ΝΑ. τοίχου, τοῦ ὁποίου κατεστράφη τὸ τμῆμα τὸ συναπτόμενον πρὸς τὸν ΝΑ. τοῖχον τῆς διαβάσεως τῆς πύλης.

Κατὰ τὴν διάλυσιν τῶν ξηρολιθικῶν τοίχων περισυνελέγησαν πολλὰ μικρὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπορριφθῆ εἰς τοὺς λιθοσωρούς, ἰδίως πήλινα ὑφαντικὰ βάρη παραλληλεπιπέδου ἢ κυβικοῦ σχήματος, ἓν μὲ ἀποτύπωμα σφραγῖδος μὲ περιδινούμενον σιγμοειδὲς κόσμημα μὲ ἐκτινασσομένους θυσάνους καὶ χαρακτὸν σταυρὸν καὶ ἄλλο μὲ σειρὰς κοκκίδων πλαισιουμένων ὑπὸ γραμμῶν, ὡς καί τινα δισκοειδῆ ἀμφίκυρτα, τριπτῆρες ἐκ ποταμίων χαλίκων, τῶν ὁποίων εἷς πεπλατυσμένος ἐκ πορφυρίτου λίθου, τμῆμα πηλίνου μονομύξου λύχνου ΜΜ ΙΙΙ τύπου κλπ. Ἀμέσως ἔξω τοῦ

δωματίου LXVII, πρὸς τὰ ΝΑ. εἶχον ἀπορριφθῆ πολλὰ ὄστρακα καὶ τεμάχια ἀγγείων κοινῆς χρήσεως, ἰδίᾳ κυπέλλων καὶ κυάθων. ΒΑ. τοῦ χώρου τούτου εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἀνεφάνη ἄλλος τοῖχος ἐκ πωρολίθων πελεκητῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὅστις ἀπεδείχθη ἐπίσης μεταγενέστερος, ἄνευ βαθείας θεμελιώσεως. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως δὲν ἐπροχώρησε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, λόγῳ τῶν ἰσχυρῶν ἐπιχώσεων καὶ τῆς ὑπάρξεως στύλου τοῦ τηλεφωνικοῦ δικτύου, ὅστις ἔδει νὰ μετατεθῇ, καί τινων δένδρων, τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ ἐξαγορασθοῦν. Εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς περιοχῆς ταύτης καὶ μέχρι τῆς διαβάσεως τῆς πύλης περισυνελέγησαν πολλὰ μικρὰ τεμάχια τῆς σπογγώδους χυτῆς μάζης, ἥτις ἐθεωρήθη ὡς ἡφαιστειακῆς προελεύσεως. Ἓν τμῆμα κυλινδρικοῦ στελέχους ἴσως εἶναι τμῆμα ποδὸς ὑψίποδος λύχνου ἢ τραπέζης. Εἷς τριπτὴρ ἦτο κορυνοειδοῦς σχήματος μὲ βάθυσμα.

Εἰς τὸ δωμάτιον LXVII δὲν διεσώθη διαμεμορφωμένον δάπεδον· θαλάσσιοι ὅμως χάλικες ἴσως προήρχοντο ἐκ δαπέδου διαταραχθέντος. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως προῆλθε τμῆμα κελύφους θαλασσίου τρίτωνος. Κατὰ μῆκος τοῦ ΒΔ. τοίχου περισυνελέγησαν κυρτὸς λίθος τριβείου, δύο τμήματα ἐκ λύχνων διμύξων ἐκ λευκοῦ λίθου, τμήματα μεγάλων ἀγγείων πηλίνων, τινὰ ἐκ πίθου μὲ σχοινίνην διακόσμησιν, δύο ἀμφίκυρτα δισκοειδῆ ὑφαντικὰ βάρη, τεμάχια ἀγγείου ἴσως μὲ φυτικὴν ἐξίτηλον διακόσμησιν κ.ἄ. Τὸ σημαντικώτερον ἀντικείμενον ἀνευρέθη κατὰ τὴν Β. γωνίαν. Πρόκειται περὶ πηλίνου κέρνου, διασωθέντος εἰς ὀλίγα μόνον τεμάχια, ἀλλὰ δυναμένου ἴσως νὰ ἀνασυγκροτηθῇ εἰς τὴν γενικὴν αὐτοῦ μορφήν: τρεῖς τροχίσκοι ἐπεκοινώνουν πρὸς ἀλλήλους συνδεόμενοι κατακορύφως εἰς τριγωνικὴν διάταξιν· τὸ στόμιον τοῦ κέρνου κατὰ τὴν κορυφὴν ἀπετέλει λέβης, τοῦ ὁποίου οἱ τρεῖς πόδες κατήρχοντο ἐφαπτόμενοι τῶν τροχίσκων τοῦ κέρνου, ὅστις θὰ ἵστατο ἐπὶ βάσεως, ἐφ' οὗ θὰ ἐστερεοῦντο οἱ πόδες τοῦ τρίποδος. Τὸ σκεῦος χαρακτηρίζει πρωτοτυπία, πολὺ δὲ πιθανὸν προωρίζετο διὰ τελετουργικὴν θρησκευτικὴν χρῆσιν, ὡς δεικνύουν μικρὰ πτηνά, ἀποδίδοντα ἴσως περιστεράς, ἐπικαθήμενα ἐπὶ τῶν τροχίσκων. Πάντα τὰ ἀντικείμενα εὑρίσκοντο ἐντὸς στρώματος πυρικαύστου, πάχους 0.25 μ., ἓν μέτρον κάτω τῆς Β. γωνίας τοῦ δωματίου, ὡς σήμερον διασῴζεται. Τὸ κατώτατον στρῶμα, ἔνθα ἀνεφάνησαν τὰ τοιχία, καὶ τμῆμα βαθυτέρου χαλικωτοῦ δαπέδου, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ὀστράκων, ἀνῆκεν εἰς τὴν προηγουμένην περίοδον, ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ. Εἰς τὴν περιοχὴν ἔνθα ἀνεφάνη τὸ ἐκτεταμένον δάπεδον χαλικασβέστου δὲν διεσώθησαν οἱ κλείοντες τὸ δωμάτιον τοῖχοι, κατὰ τὴν προέκτασιν ὅμως τοῦ σῳζομένου τμήματος τοῦ ΒΔ. τοίχου ἀνεφάνη τμῆμα κατωφλίου θύρας, διὰ τῆς ὁποίας τὸ δωμάτιον ἐπεκοινώνει πιθανῶς μὲ τὴν ΒΑ. ἐσωτερικὴν αὐλὴν LXIII. Δὲν εἶναι ὅμως σαφὴς ἡ ἔκτασις τοῦ δωματίου, ἀφοῦ τὸ χαλικωτὸν δάπεδον ἔχει περαιτέρω καταστραφῆ κατὰ τὴν ἐμφύτευσιν τῆς ἀμπέλου. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου

οὐδὲν ἀνευρέθη, πλὴν μικρᾶς λεπίδος ὀψιανοῦ, ἐκ δὲ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγη μικρὸν πρισματικὸν τεμάχιον ἐκ στεατίτου, ὅμοιον πρὸς τὰ τόσα ἄλλα ἀνευρεθέντα, μάλιστα κατὰ τὴν ΒΑ. περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου. Ἀμέσως πρὸς ΒΑ. τοῦ δωματίου LXVII ἐξετείνετο εἷς χῶρος, ὕπαιθρος ὡς φαίνεται, εἰς ὑψηλότερον ἐπίδεδον, ἴσως οὐχὶ πολὺ χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὸ ΒΑ. κράσπεδον διερχομένης πλακοστρώτου ὁδοῦ. Ἐχαρακτηρίσθη μὲ τὸν ἀριθμὸν LXVIII, ἂν καὶ δὲν διηυκρινήθη ἡ ὀργάνωσίς του. Φαίνεται ὅτι ἐκ τοῦ κατωτέρου ἐπιπέδου ἦτο προσιτὸς δι᾿ ἀνόδου διερχομένης μεταξὺ δύο παραλλήλων τοίχων, τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἦτο ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τοῦ δωματίου LXVII, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν τούτου γωνίαν. Εἰς ταύτην κατέπεσε μέγας λίθος ἐκ τῆς γωνίας. Ἴσως ἐκεῖθεν ὑπῆρχεν ἀνάβασις διὰ ξυλίνης κλίμακος ἢ διὰ κεκλιμένων ἐπιπέδων, ἀλλ᾿ ἡ ἔρευνα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐκταθῇ. Κατὰ τὴν διάβασιν ταύτην ἀνευρέθη, παρὰ τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τοῦ LXVII, φυσικὸς τρίτων. Εἰς τὴν κατωτέραν ἐπίχωσιν τοῦ ὑπαίθρου τούτου χώρου τὰ ὄστρακα ἐφαίνοντο ἀνήκοντα εἰς τὴν προηγηθεῖσαν τῆς τελικῆς φάσιν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ, ὥστε ἐνδέχεται ὁ χῶρος νὰ ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τῆς πρώτης ταύτης φάσεως τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ πρὸς ΝΑ. ὅριον δὲν διακρίνεται, διότι ἐκεῖ ὑπάρχει ἐπιφανειακὸς τοῖχος, κτισθεὶς διὰ πωρολίθων, τοῦ ὁποίου ἡ περαιτέρω διερεύνησις ἀνεβλήθη λόγῳ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῶν μνημονευθέντων ἐπιχώσεων καὶ τοῦ τηλεφωνικοῦ στύλου. Πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἀνευρέθη ἥμισυ κυπέλλου ἐκ σκοτεινοῦ κηλιδωτοῦ λίθου. Παρὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον περισυνελέγησαν τεμάχια ἐκ τοῦ χείλους καὶ τῆς λαβῆς ἄλλου λιθίνου σκεύους, ὡς ἐπίσης χαλκοῦν ἐλασμάτιον. Ἐκ τοῦ πρὸς ΝΑ. τοῦ LXVIII χώρου περισυνελέγησαν ἐπίσης δύο μικρὰ τεμάχια τῆς χυτῆς σπογγώδους μάζης καὶ τμῆμα παραλληλεπιπέδου ὑφαντικοῦ βάρους. Κατὰ τὴν δυτικήν, παρὰ τὴν πρόσβασιν τῆς πύλης, γωνίαν ἀνεφάνη εἶδος ἑστίας ἢ ἀποθέτου, προχείρως κατεσκευασμένου διὰ μεγάλων περικλειόντων μικρὸν χῶρον λίθων. Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἄνοιγμα πρὸς Βορρᾶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀνευρέθη μόνον τεμάχιον πίθου μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν σχοινίου καὶ τμῆμα εὐμεγέθους σκεύους, ὅπερ καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον πιθανὴν τὴν ἐκδοχὴν περὶ ἑστίας. Οἱ λίθοι κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν ἦσαν διατεταραγμένοι ὄπισθεν τῆς ΝΑ. παραστάδος τῆς θύρας. Δὲν ἀνεφάνη τοῖχος κλείων τὸν χῶρον πρὸς τὰ ΒΑ., τοὐλάχιστον εἰς τὴν γραμμὴν τῆς πύλης, ὅπου ἀνεζητήθη. Χρειάζεται περαιτέρω ἔρευνα διὰ τὴν διασάφησιν τοῦ τομέως τούτου. Πρὸς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ δωματίου παρετηρήθη πυκνὸν στρῶμα ὀστράκων καὶ τμημάτων ἀγγείων, ἴσως διαστρωθὲν κάτω τοῦ μεταγενεστέρου δαπέδου ἐκ πιλητοῦ χώματος τοῦ ὑπαίθρου τούτου χώρου. Τούτου διηρευνήθη μόνον μικρὸν μέρος. Πολυάριθμα εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο ἦσαν τὰ κυάθια, κύπελλα καὶ λοπάδια. Ἐκ τῆς λοιπῆς

ἐπιχώσεως τοῦ χώρου περισυνελέγησαν τεμάχιον λιθίνου ἀγγείου, διασῴζοντος μέρος τοῦ χείλους καὶ τῆς λαβῆς, ὡς καὶ τεμάχιον στεατίτου καί τινα θαλάσσια ὄστρεα. Εἰς τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν στρῶμα συνελέγη τμῆμα μολυβωτοῦ βυζαντινοῦ πινακίου.

Εἰς τὴν λοιπὴν περιοχὴν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος ἐγένοντο μικρότεραι ἐργασίαι. Μετὰ τὴν διασάφησιν ὡρισμένων στοιχείων εἰς τὰ βασιλικὰ διαμερίσματα (δωμάτια XXXVI καὶ XXXVII) ἡ ἀρχιτέκτων Μάρω Φίλιππα κατήρτισε τὰ λεπτομερειακὰ σχέδια τῶν κατόψεών των καὶ τῆς πιθανῆς ἀποκαταστάσεώς των διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν βάσεων παραστάδων τῶν πολυθύρων καὶ διθύρων, τῶν κιόνων καὶ παραθύρων τῶν φωταγωγῶν τῶν πεσσῶν καὶ τοῦ κίονος τῶν πρὸς τὴν αὐλὴν στοῶν κλπ. (εἰκ. 1 καὶ 2). Εἰς τὴν δίοδον LV, τὴν πιθανῶς ἄγουσαν εἰς τὰ ὑψηλότερα ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου κατ' ἄνδηρα διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου, ἐκαθαρίσθη ἡ ἀνευρεθεῖσα ἑστία, ἀφαιρεθέντος τοῦ ὑπολοίπου κεκαυμένου στρώματος. Ἀνεφάνη οὕτω ἡ στρῶσις ἐκ ποταμίων χαλίκων καὶ τεμαχίων πλίνθων καὶ ἀπεδείχθη ὅτι τὸ ἄνοιγμα τροφοδοτήσεως ἦτο πλευρικὸν κατὰ τὴν γωνίαν, σχηματιζόμενον διὰ λοξῶς τοποθετημένου λίθου. Ἐλλείπουν, πιθανῶς ἀποπεσοῦσαι, αἱ πλάκες αἱ κλείουσαι τὴν ΝΔ. πλευράν. Πρὸς τὴν ἐπ' ἀριστερὰ πλευράν, ἀμέσως ὑπὸ τὸ διαχωριστικὸν φράγμα, ἐσχηματίζετο εἶδος πεζουλίου, ὑποβοηθητικοῦ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἑστίας. Ἡ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἑστίας φραχθεῖσα θύρα πρὸς τὸ δωμάτιον LVII ἀπεφράχθη καὶ ἀνεφάνη οὕτω τὸ ὑπόστρωμα τοῦ κατωφλίου καὶ τοῦ συνεχομένου κεκονιαμένου πεζουλίου, ὡς καὶ αἱ παραστάδες ταύτης.

Καθ' ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνατολικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἐγένοντο αἱ ἀπαραίτητοι ἐργασίαι στερεώσεως τῶν κεκονιαμένων ἁρμῶν δαπέδου, τῶν κατωφλίων καὶ βάσεων παραστάδων, τῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων διαχωρισμάτων, τῶν πηλίνων ἢ λιθίνων ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν, τῶν κεκονιαμένων βαθμίδων τῶν κλιμακίδων κλπ. Ἀπεδείχθη ὅτι τοιαῦται ἐργασίαι εἶναι λίαν ἀποτελεσματικαὶ διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον διατήρησιν τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀνακτόρου εἰς καλὴν κατάστασιν, ἀφοῦ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χειμῶνος πολὺ μικραὶ ζημίαι ἐπῆλθον εἰς τὸ κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον στερεωθὲν τμῆμα. Μεγαλυτέρας βλάβας ὑφίσταται τὸ καταπλημμυρούμενον τμῆμα τῶν βαθέων ἀποθηκῶν καὶ ἐργαστηρίων. Ἀπεδείχθη ὅτι ἡ στάθμη τῶν ὑπογείων ὑδάτων ἔχει ἀνυψωθῆ, ἀφ' ἧς ἡ κοιλὰς ἤρχισεν ἀρδευομένη διὰ τεχνικῶν ἔργων. Οὕτω οἱ χαμηλοὶ χῶροι τοῦ ἀνακτόρου παραμένουν πλημμυρισμένοι δι' ὕδατος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔτους. Εἰς τὴν καλυτέραν διατήρησιν τῶν εὐαισθήτων τμημάτων συντελεῖ πολὺ ἡ κατ' ἔτος γινομένη προστασία δι' ἐπικαλύψεως διὰ φύλλων ἐκ nylon καὶ διὰ κοσκινισμένου χώματος. Καθ' ἑκάστην ἀνασκαφικὴν περίοδον

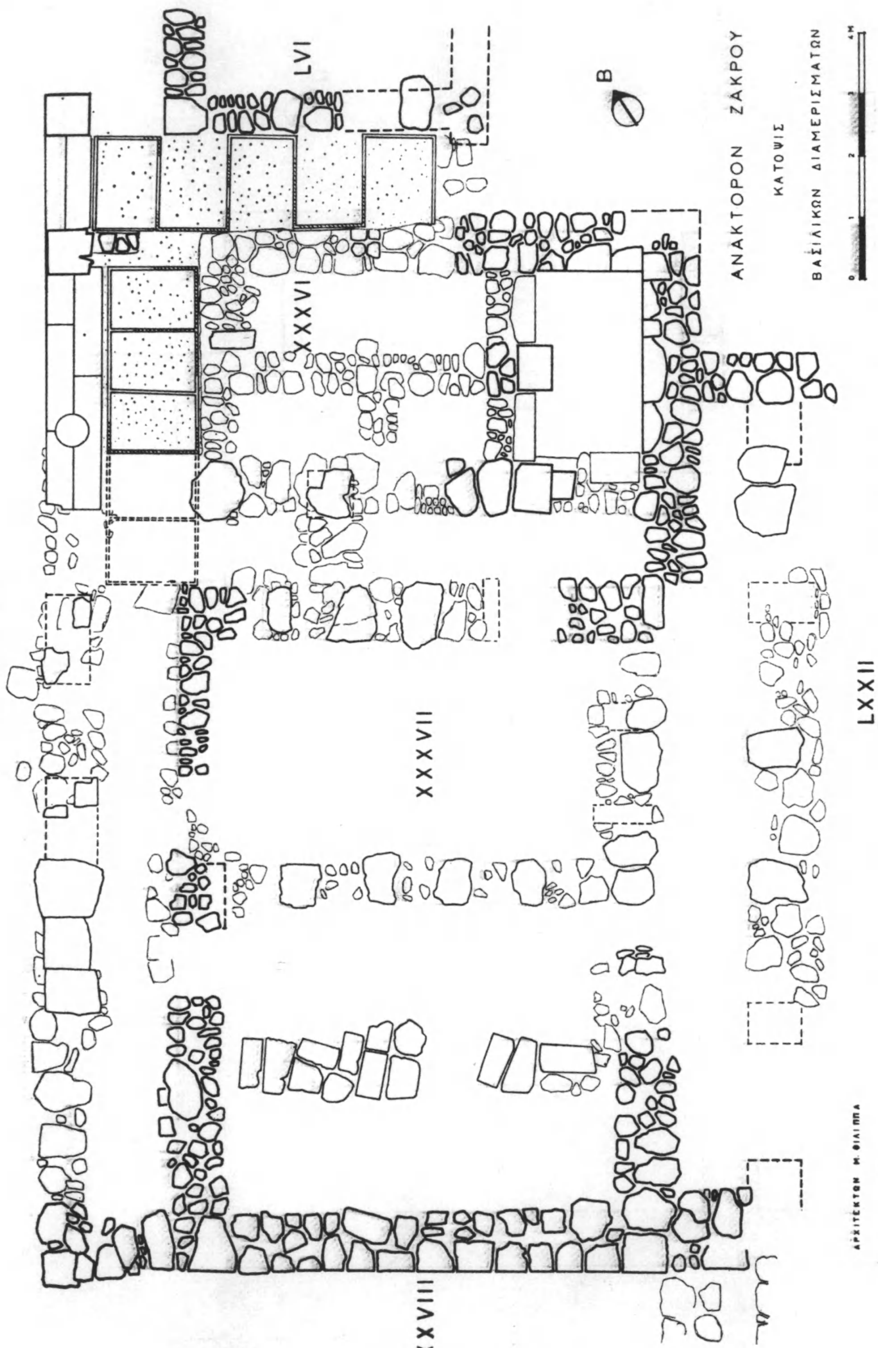

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου κατὰ τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα.

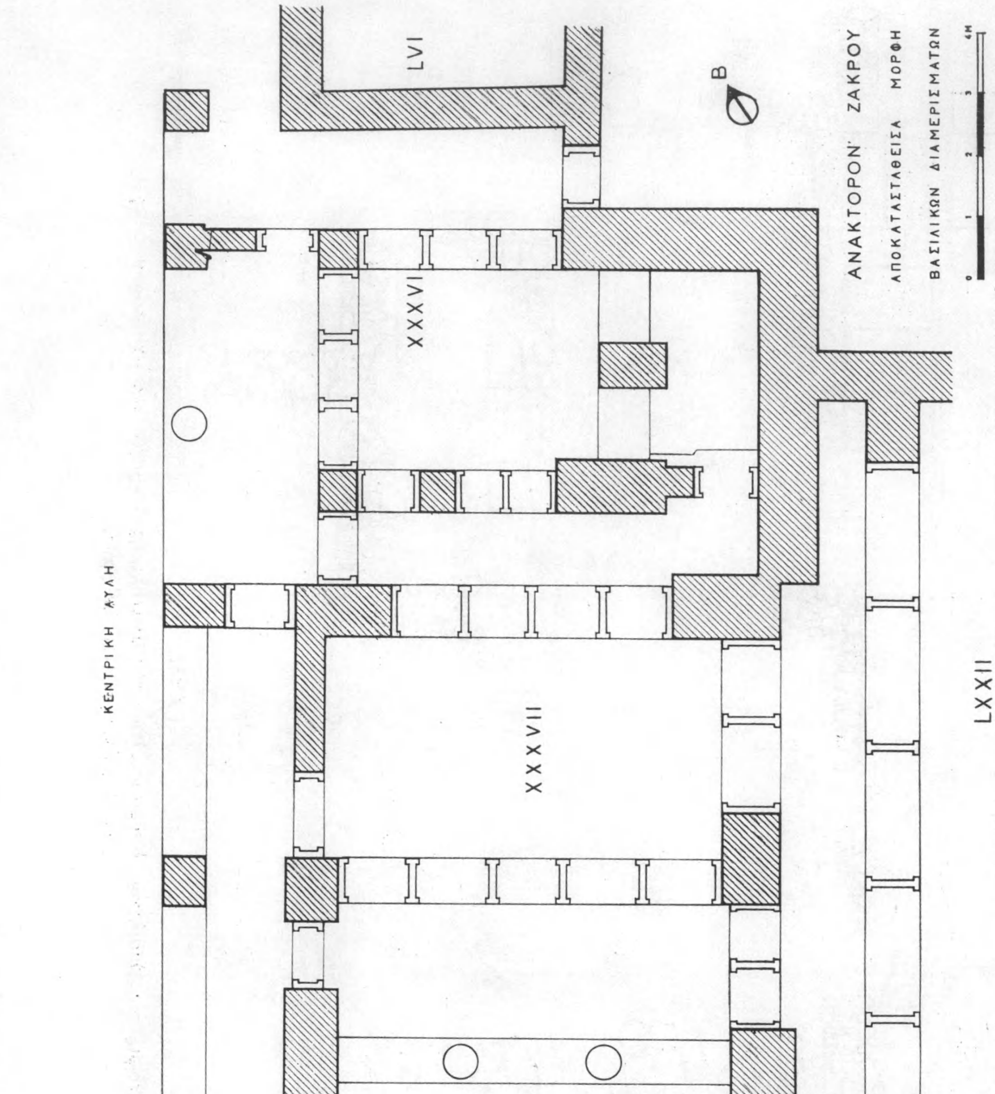

Εἰκ. 2. Κάτοψις τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου κατὰ τὴν προτεινομένην ἀποκατάστασιν.

πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν γίνεται ἐπιμελὴς καθαρισμὸς ὁλοκλήρου τοῦ χώρου καὶ ἄντλησις τῶν ὑδάτων.

Εἰς τὸν νότιον τομέα κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀποπερατωθῇ ἡ ἐξερεύνησις τῶν βαθέων διαμερισμάτων τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, μάλιστα τῶν δωματίων XLIV, XLVα, XLV καὶ XLVIII, τὰ ὁποῖα ὅμως ἦσαν πλημμυρισμένα ἐκ τοῦ ἀναβλύζοντος ὕδατος κατὰ τρόπον ὥστε, παρὰ τὴν ἄντλησιν τοῦ ὕδατος, ἀπεδείχθη ἀνέφικτος ἡ ἐξαντλητικὴ ἐξερεύνησις. Εἰς τὸ δωμάτιον XLIV, ὅπου εἶχον ἀνευρεθῆ τὰ κρυσταλλικὰ ἀντικείμενα, τὰ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ φαγεντιανῆς καὶ τὸ ὁποῖον ὑπετέθη ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐργαστήριον λεπτουργικῆς τέχνης τῶν εὐαισθήτων τούτων ὑλῶν, δὲν ἀνευρέθησαν, ὡς προσεδοκᾶτο, ἄλλα τεμάχια τῶν ἐκ φαγεντιανῆς ἀντικειμένων, ἴσως καὶ εἰδωλίων. Παρὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον περισυνελέγη μόνον τμῆμα λιθίνου φωλεοσχήμου ἀγγείου, μὲ εὐδιάκριτα ἐσωτερικῶς τὰ ἴχνη τοῦ τρυπάνου. Ἄνω τοῦ ἐκ θαλασσίων χαλίκων δαπέδου, ἐντὸς στρώματος ἐρυθρωποῦ πηλοχώματος, περισυνελέγησαν μόνον ἄωτα κωνικὰ κύπελλα. Ὁμοίως ἐκ τοῦ στρώματος ἰλύος τῶν γειτονικῶν δωματίων XLVα, XLV καὶ XLVIII συνελέγησαν ὄστρακα καὶ τεμάχια ἀγγείων καὶ δύο μικρὰ τεμάχια στεατίτου. Καὶ ἐνταῦθα τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο ὑπὸ πιλητοῦ ἐρυθρωποῦ πηλοχώματος. Μόνον εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τούτων, κατὰ τὴν Β. αὐτοῦ γωνίαν, ἀνευρέθη εὐμεγέθης χαλκῆ πρόχους μὲ στενὴν ταινιώδη λαβὴν καὶ δακτύλιον ἐξέχοντα περὶ τὸν λαιμόν, ἰσχυρῶς συντεθλιμμένη, παρὰ δὲ τὸν ΝΑ. τοῖχον τμῆμα μεγάλης λιθίνης λοπάδος. Παρέχονται ἐνταῦθα ἀπεικονίσεις σκευῶν τινων τοῦ νοτίου ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, ἀνευρεθέντων κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον καὶ ἀποκατασταθέντων εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου (πίν. 157β, 158, 159, 160 καὶ 161).

Ἀμέσως ἔξω τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἰσχυρῶν ἐπιχωματώσεων ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ σύστημα τῶν ἐκ διαφόρων κατευθύνσεων προσπελάσεων πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλήν. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀποκαλυπτόμενον κατὰ τὰς προηγηθείσας ἀνασκαφικὰς περιόδους καὶ εἶχεν ἤδη διατυπωθῆ ὡς ὑπόθεσις, ὅτι εἷς καμπτόμενος διάδρομος ἢ δίοδος ἔφερεν ἐκ τῆς ΝΑ. περιοχῆς πρὸς τὴν αὐλὴν ταύτην, μὲ τελικὴν ἔξοδον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς γωνίαν. Πράγματι ὁ λοξὸς τοῖχος τοῦ πρὸς τὰ ΒΔ. περιορίζοντος τὴν διάβασιν ταύτην περιβόλου ἀπετέλει σαφῆ ἔνδειξιν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τούτου ἐσχηματίζετο μία τῶν κυρίων προσπελάσεων. Εἰς τὸ τέρμα του, τὸ νῦν συναπτόμενον πρὸς τὴν ΝΔ. πλευρὰν τῆς λεγομένης «αἰθούσης τῶν συμποσίων» (δωμ. XXIX), εἶχεν ἤδη παρατηρηθῆ ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχικὸν ἄνοιγμα μὲ διαμεμορφωμένην παραστάδα, τὸ ὁποῖον ἔφερε πρὸς τὴν ΝΔ. περιοχὴν καὶ διὰ ταύτης πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ ἄνοιγμα τοῦτο ἀπεφράχθη, ὅταν

ἀκριβῶς ἐκλείσθη ἡ ἐκ ΝΔ. ἀπ' εὐθείας εἴσοδος πρὸς τὴν ὡς ἄνω αἴθουσαν. Εἰς τὸ φράγμα τοῦτο διακρίνονται οἱ πρὸς τὰ ἔξω ἐξέχοντες μεγάλοι λίθοι.

Ὁ λοξὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου παρηκολουθήθη νῦν εἰς τὴν περαιτέρω πρὸς τὰ ΝΔ. πορείαν του, ἀλλ' ἀπεδείχθη ὅτι εἶχε πάθει ἰσχυρὰν καταστροφὴν κατὰ τὸ τμῆμα τοῦτο. Ἀνεκαλύφθη ὅμως τὸ πρὸς τὰ ΒΔ. καμπτόμενον κατ' ὀξεῖαν γωνίαν τμῆμα τοίχου, παράλληλον πρὸς ἄλλον τοῖχον πλευρίζοντα τὴν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην διάβασιν, ἥτις ὅμως δὲν παρηκολουθήθη περαιτέρω. Σχεδὸν ἀκριβῶς κατέναντι, κατὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, κάμπτεται, καταλήγων εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν διάβασιν, ὁ ἄλλος κλάδος προσπελάσεως ἐκ ΝΑ., σχηματιζόμενος διὰ παραλλήλου σχεδὸν τοίχου πρὸς τὸν ΝΔ. τοῖχον τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος (πίν. 162α). Ὁ παράλληλος οὗτος τοῖχος δὲν εἶναι ἰσχυρός, ἔπαθε δὲ σημαντικὰς ζημίας. Φαίνεται καὶ οὗτος μᾶλλον ὡς τοῖχος περιβόλου παρὰ ὡς τοῖχος δωματίων ἄλλου συγκροτήματος πρὸς τὰ ΝΔ. ἐκτεινομένου. Ἄλλως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ὑπῆρχεν ἀρχικῶς, κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν διόδου, ἄλλη προσπέλασις, ἥτις εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου ἀπεφράχθη διὰ λοξοῦ καὶ ἐν μέρει κυρτοῦ τοιχίου, τὸ ὁποῖον συνέδεσε τὸν μνημονευθέντα παράλληλον τοῖχον μὲ τὸν ΝΔ. τοῖχον τῆς πρὸς τὰ ΝΔ. διαβάσεως. Οὕτω ἐξ ὅλων τῶν κατευθύνσεων ἐσχηματίζοντο ὁδοὶ προσπελάσεων πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλήν, ἅπασαι συμβάλλουσαι εἰς τὴν αὐτὴν τελικὴν διάβασιν. Τὰ δάπεδα τῶν διόδων τούτων εἶχον διαταραχθῆ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπῆρχε διάστρωσις τούτων διὰ στερεοῦ ὑλικοῦ κατέστησε τὸν καθορισμὸν τῆς στάθμης τούτων μᾶλλον δυσχερῆ. Προφανῶς τὰ δάπεδα δὲν ἦσαν κάτω τῆς στάθμης τῶν προεξεχόντων λίθων τῆς θεμελιώσεως τῶν δωματίων τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος. Τοῦτο ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ὑπάρξεως εἴδους κατωφλίου ἐκ μεγάλου πελεκητοῦ πωρολίθου κατὰ τὸ πλάτος τῆς διόδου, ἀμέσως ἔξω καὶ πρὸς τὰ ΝΔ. τοῦ δωματίου XLVIII. Παρ' αὐτὸ σκαφωτὸς λίθος μὲ καλυπτῆρα ἀπετέλει μέρος τοῦ ἀποχετευτικοῦ συστήματος. Μέγα πλῆθος μεγάλων λίθων, τῶν ὁποίων πολλοὶ πελεκητοὶ πωρόλιθοι, εἶχον καταπέσει κατὰ τὰς διόδους, τόσον ΝΔ. τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος ὅσον καὶ ΒΔ. τούτου (πίν. 162β). Ἀμέσως κάτω τοῦ στρώματος τῶν λίθων τούτων, οἵτινες ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν ὡς ἔπεσαν ἐπὶ τόπου ἐκ τῶν προσόψεων, ἀνεφάνη παχὺ στρῶμα ὀστράκων καὶ τεμαχίων ἀγγείων, ὀστῶν ζῴων, θαλασσίων ὀστρέων καὶ ἄλλων ἀπορριμμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπορριφθῆ ἐκεῖ. Πυκνότερα ἦσαν τὰ ἀπορρίμματα ταῦτα ἐγγὺς τῆς ΝΔ. προσόψεως καὶ πλησίον τοῦ παραλλήλου πρὸς ταύτην τοίχου. Κατὰ τὴν Δ. γωνίαν τοῦ συγκροτήματος καὶ ἔξω ταύτης εἶχον καταπέσει κυβόλιθοι προφανῶς

προερχόμενοι ἐκ τῆς γωνίας. Πολλοὶ τῶν πελεκητῶν λίθων διέσωζον τὰ ἐπιχρίσματα ἁρμολογήσεώς των. Τὸ κατώτερον στρῶμα εἰς τὴν πρὸς Νότον κατευθυνομένην διάβασιν XLIX περιεῖχε πλῆθος ἀνεστραμμένων κατὰ τὸ πλεῖστον κοινῶν κωνικῶν ἀώτων κυπέλλων, ἀκριβῶς ὡς τοῦτο εἶχε παρατηρηθῆ καὶ κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ΒΔ. τμήματος τῆς διαβάσεως ταύτης. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο ἀμέσως ΝΔ. τῶν ἐγκαρσίων τοιχίων, τῶν συνεχιζόντων παλαιότερα κτήρια τοῦ ΝΔ. τομέως, ἄφθονα ἦσαν τὰ ὄστρακα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φάσεως ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ. Ἐκεῖ περισυνελέγησαν μέρος ποδὸς ἀγγείου μὲ τρητὸν διαχώρισμα εἰς μορφὴν ἠθμοῦ, πῶμα πήλινον μὲ κομβιοειδῆ λαβήν, τμῆμα ἐκ χονδρῆς πηλίνης ἐσχάρας εἰς μορφὴν ἰχθυακάνθης, ὑφαντικὸν δισκοειδὲς ἀμφίκυρτον ὑφαντικὸν βάρος, μικρὸν τεμάχιον λιθίνου ἀγγείου, τεμάχια ὀψιανοῦ, τεμάχια κισήρεως κλπ. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὴν καλύπτουσαν τοὺς πελεκητοὺς λίθους εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς διαβάσεως καὶ εἰς τὴν ἐκ ΒΔ. προσπέλασιν περισυνελέγησαν διάφορα μικρὰ ἀντικείμενα, ὡς τμῆμα λοπάδος ἐκ λευκάζοντος λίθου, πυθμὴν λιθίνου ἀγγείου μὲ ἐξέχοντα δίσκον βάσεως, χαλκᾶ τινα ἐλάσματα, πηλίνη κυλινδρικὴ στάθμη, μικκύλον λοπάδιον καὶ τμῆμα πηλίνου μονομύξου λύχνου, ποικίλα θαλάσσια ὄστρεα καὶ κυρτούμενοι ὀδόντες ζῴων.

Προφανῶς ὁ ΝΔ. τοῖχος, ὁ σχηματίζων τὴν ἐκ ΝΑ. προσπέλασιν, κατεσκευάσθη εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου, ἀφοῦ τὸ βαθύτερον ὑπ᾽ αὐτὸν διερχόμενον στρῶμα περιέχει κεραμεικὴν τῶν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ χρόνων. Ὁ τοῖχος, ὁ κλείσας τὴν πρὸς ΝΔ. προσπέλασιν, μεταξὺ τῶν δύο συναντωμένων κλάδων ἦτο προχείρως ᾠκοδομημένος καὶ μᾶλλον ἐπιφανειακὸς τῶν ἄλλων. Οὕτω δύναται νὰ θεωρήσῃ τις ὡς ἑνιαῖον ὁλόκληρον τὸ στρῶμα τὸ ἐκτεινόμενον ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν διαβάσεων, τὸ ὑπὸ τὸν παράλληλον τοῖχον διερχόμενον καὶ τὸ ἀμέσως πρὸς τὰ ΝΔ. τούτου ἐκτεινόμενον. Οἱ προεξέχοντες λίθοι τῆς προσόψεως τοῦ ΝΔ. ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος ἀποδεικνύει ὅτι καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο εἰς τὴν τελικὴν αὐτοῦ μορφὴν ἀνῆκεν εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον. Μία θύρα ἐξωτερικὴ τοῦ δωματίου XLVα εἶχε φραχθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ λίθος ἐξεῖχε τῆς ΒΔ. παραστάδος.

Τὸ στρῶμα τὸ περιέχον τὰ ἀπορρίμματα ἦτο ἱκανῶς παχὺ καὶ μελανωπόν· βαθύτερον τὸ χρῶμα τῆς ἐπιχώσεως ἐγίνετο καστανέρυθρον καὶ τὰ ἀπορρίμματα ἦσαν πολὺ ἀραιότερα. Παρετηροῦντο ὅμως ποικίλαι διαστρώσεις καὶ ἐναλλαγαὶ πυκνότητος τῶν ἀπορριμμάτων. Ἡ ἐκσκαφὴ δὲν ἐπροχώρησεν εἰς μέγα βάθος, διότι ἡ ἐργασία ἐπροχώρει μὲ βραδὺν ρυθμὸν λόγῳ τῆς ἀνάγκης τῆς προσεκτικῆς περισυλλογῆς τῶν μικρῶν ἀντικειμένων. Εἰς μικρότερον βάθος ἀνεσκάφη ἡ ΝΔ. τοῦ παραλλήλου τοίχου τῆς ἐκ ΝΑ. προσπελάσεως περιοχή. Ἀμέσως ΝΔ. τοῦ λοξοῦ φράγματος ἀπεκαλύφθη βαθέως καλῶς ᾠκοδομημένος τοῖχος ἐπὶ κρηπῖδος, βαίνων ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ.,

ἀλλὰ τούτου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ περαιτέρω πρὸς τὰ ΒΔ. παρακολούθησις, λόγῳ τῶν ὑπαρχουσῶν πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἰσχυρῶν ἐπιχώσεων.

Χαρακτηριστικὰ ἦσαν τὰ ὄστρακα καὶ τμήματα ἀγγείων τοῦ κατωτέρου τούτου στρώματος. Ὁλόκληρα ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν μόνον ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, μικραί τινες πρόχοι καὶ λοπάδια. Ἱκανὰ ὅμως ἦσαν τὰ τμήματα, μάλιστα εἰς τὸ βαθύτερον ὑπὸ τὸν κλείοντα λοξὸν τοῖχον διερχόμενον στρῶμα, κωνικῶν βαθέων κυπέλλων μὲ ταινιωτὴν λαβὴν καὶ καστανὸν ἐπίχρισμα. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο ἀνευρέθησαν καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ χείλους μὲ τὴν προέχουσαν κύκλῳ ταινίαν ἀνοικτοῦ πίθου τοῦ τύπου jar. Ἴσως εἰς ἀγγεῖον τοιούτου εἴδους ἀνήκει τμῆμα μὲ λαβὴν εὐρέως κατὰ τὰ ἄκρα διαπλατυνομένην. Πολλὰ τεμάχια κυπέλλων διεκοσμοῦντο μὲ ἀνοικτὴν ἐπὶ σκοτεινοῦ διακόσμησιν. Μεταξὺ τῶν διακοσμήτων ὀστράκων τοῦ εὐρυτέρου στρώματος ἦσάν τινα μὲ ἐπιμελῆ στίλβωσιν φέροντα διάκοσμον μιμούμενον στολιδώσεις ἢ ἀποδίδοντα πολυελίκτους σπείρας, ρόδακας, ἑρπύζοντας βλαστούς, ἀνθίδια διὰ σκοτεινοῦ χρώματος ἐπὶ ἀνοικτοῦ βάθους ἀποδοθέντα. Βάσει τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς διακοσμήσεώς των θὰ κατετάσσοντο εἰς τὴν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ περίοδον. Ἀλλὰ καὶ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα καθωρίζοντο ἐκ μεγαλυτέρων ὀστράκων καὶ τμημάτων ἀγγείων, ἐβεβαίουν τὴν αὐτὴν χρονολογίαν, ὡς λαιμοὶ πρόχων μὲ ἀνατεινόμενον ράμφος, ἔχοντες κατὰ τὴν βάσιν των ἐξέχοντα δακτύλιον, λαβαὶ ραβδοειδεῖς μὲ ἐντόνως ἐξέχουσαν ράχιν μὲ ἀπόδοσιν πλαστικὴν ἥλων καὶ εἰς μίαν περίπτωσιν μικροῦ πτηνοῦ, ἐνίοτε μελαμβαφεῖς, μακραὶ προχύσεις καὶ λοπάδια ἐπιπεδούμενα κατὰ τὸ χεῖλος, λοπαδοειδὲς σκεῦος μὲ εὐρεῖαν ὀπὴν εἰς τὸν πυθμένα, διακοσμούμενον μὲ ἀνθίδια, κομβιοειδὴς λαβὴ πώματος, στόμιον ἀνοικτὸν εὐμεγέθους ψευδοστόμου ἀμφορέως, τρητὸν διάφραγμα ἐκ καλύμματος χύτρας, λαβὴ πυριατηρίου κλπ. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀστράκων ἐπεχώσθη ἐπὶ τόπου, ἵνα καταστῇ βραδύτερον δυνατὸς ὁ καθαρισμός των δι' ἐπιτοπίου ἐργασίας, ἐνῷ περισυνελέγησαν μόνον ἐπίλεκτα διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησίν των τεμάχια.

Ἄφθονα ὑπῆρξαν ἐπίσης τὰ τεμάχια λιθίνων ἀγγείων καὶ ἄλλων σκευῶν, τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου, ὑπερβαίνοντα εἰς ἀριθμὸν τὰ τεσσαράκοντα. Τὰ περισσότερα προέρχονται ἐκ λεκανοειδῶν ἢ λοπαδοειδῶν σκευῶν ποικίλου μεγέθους ἐκ διαφόρων λίθων, λευκῶν, λευκαζόντων, τεφρῶν, ὑπομελάνων, στικτῶν κλπ. Διαφέρουν καὶ κατὰ τὸ πάχος καὶ κατὰ τὸ εἶδος τῆς λαβῆς, ὅπου αὕτη σῴζεται, ἥτις εἶναι ραβδοειδὴς ἢ κάθετος τοξοειδὴς ἢ ὁριζόντιος. Τὰ χείλη τινῶν τῶν σκευῶν τούτων κοσμοῦνται ὑπὸ περιταινίας. Ἄλλων λιθίνων ἀγγείων εἶναι δύσκολον νὰ διαγνώσῃ τις τὸ σχῆμα ἐκ τῶν τεμαχίων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῶν παρειῶν των. Εἴς τινα σῴζεται μόνον τμῆμα τοῦ πυθμένος ἢ καὶ ὁλόκληρος ὁ πυθμήν. Περὶ τὰ χείλη δύο ἢ τριῶν ὑπάρχουν αὐλακώσεις. Τμήματά τινα εὐμεγέθων ἀγγείων

διεσώθησαν εἰς κακὴν κατάστασιν ἢ καὶ διελύθησαν ὅλως λόγῳ τῆς ποιότητος τοῦ λίθου, λίαν εὐαισθήτου εἰς τὴν ὑγρασίαν. Ἄλλοι λίθοι ὅμως ἀπεδείχθησαν λίαν ἀνθεκτικοί, λόγῳ τῆς σκληρότητός των. Τινὲς τούτων ἔχουν μικροὺς λευκοὺς κρυστάλλους. Προχοαὶ καὶ προχύσεις λεκανοειδῶν σκευῶν διεσώθησαν ἐπίσης. Γεφυρόστομα φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ εὐμεγέθη τινὰ κυλινδρικὰ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων διεσώθησαν τεμάχιά τινα. Μικρὰ τμήματα ἀγγείων προέρχονται ἐκ λεπτῶν κομψῶν σκευῶν ἐκ λευκάζοντος λίθου. Ὅμως τὰ σκεύη εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκουν τὰ τεμάχια εἰς τὸ σύνολόν των φαίνονται κοινῆς χρήσεως καὶ δὲν διακρίνονται διὰ τὴν περίτεχνόν των ἐργασίαν. Καλυτέρας ποιότητος ἦσαν τὰ ἀγγεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκον ἓξ τεμάχια ἀνευρεθέντα εἰς τὰ κοσκινισθέντα χώματα, τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους εἰς τὰ δωμάτια τοῦ νοτίου τομέως : ἓν εἶναι ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου καὶ ἄλλο μὲ μικροὺς κρυστάλλους. Πλὴν τῶν τεμαχίων λιθίνων ἀγγείων περισυνελέγησαν καὶ τεμάχια ἄλλων λιθίνων σκευῶν, ὡς τμῆμα ἐκ τραπέζης προσφορῶν, διασῷζον καὶ μέρος τοῦ κοιλώματος, κυλινδρικὸς στυλίσκος μὲ πλευρικὴν ἐγκοπὴν κ.ἄ. Πυρῆνες λίθου εἶχον κοιλανθῆ διὰ κυλινδρικοῦ τρυπάνου, ἴσως δοκιμαστικῶς. Μᾶλλον ἀκανόνιστος λίθος μὲ διαμπερῆ ὀπὴν κατὰ τὸ ἓν ἄκρον ἴσως ἐχρησίμευσεν ὡς ἀντίβαρον. Εἷς λίθινος τριπτὴρ εἶχε σχῆμα κορυνοειδές. Ἀνευρέθησαν καί τινα τεμάχια στεατίτου καὶ χαλαζίου λίθου.

Εἰς τὸ στρῶμα τῶν ἀπορριμμάτων περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια ἐπιχρισμάτων, ἄλλα μὲ ἔντονον χρῶσιν ἄλλα μὲ κοσμήματα συνεχομένων σπειρῶν. Λεπτά τινα λίαν στιλπνὰ ἐπιχρίσματα, διακοσμούμενα μὲ κυματιστὸν θέμα ἢ μὲ συνεχομένας σπείρας μὲ πληρωτικὰ μεταξύ των τρίγωνα, προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τραπεζῶν προσφορῶν ἢ κινητῶν βωμῶν, ἑνὸς ὀρθογωνίου σχήματος, ἄλλου κυκλικοῦ καὶ τρίτου πολυγωνικοῦ. Τοῦτο ἐβεβαιώθη καὶ ἀπὸ ἀνευρεθέντας πόδας τοιούτων βωμῶν, ἑνὸς κωνοειδοῦς, ἀνήκοντος εἰς περιφερῆ βωμόν, ἄλλου πυραμιδικοῦ, ἀνήκοντος εἰς μᾶλλον ὀρθογώνιον. Ἔκ τινων γωνιακῶν ἐπιχρισμάτων διεκρίνετο ὁ τύπος τῆς τραπέζης προσφορῶν εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἀνῆκε. Κονιάματα μορφῆς στεφάνης προέρχονται ἴσως ἐκ τῆς βάσεως κιόνων, ὄντα ἀνάλογα ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ποδίων τοῦ δωματίου τοῦ λουτροῦ LVIII.

Ὄχι ὀλίγα ὑφαντικὰ βάρη περισυνελέγησαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος, ἄλλα ἀνήκοντα εἰς τὸν παραλληλεπίπεδον τύπον μὲ τὰ τέσσαρα διαμπερῆ τρήματα κατὰ τὰς ἀκμάς, ἄλλα εἰς τὸν ἀμφίκυρτον δισκοειδῆ. Ἓν κολουροκωνικοῦ τύπου φαίνεται ὅτι ἦτο μᾶλλον στάθμη οἰκοδόμου. Ἐνδιαφέρον ἐμφανίζουν δύο τεμάχια βαθμιδωτῶν πυραμιδικῶν βάσεων διπλῶν πελέκεων, τὰ ὁποῖα, μὲ τὰ δύο ἄλλα τὰ περισυλλεγέντα εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, δεικνύουν ὅτι συνήθη ἦσαν κατὰ τὴν πρώτην φάσιν

τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρυυ τὰ ἐπὶ τοιούτων βάσεων σύμβολα τῶν λαβρύων. Χαλκᾶ ὅμως ἀντικείμενα ἐλάχιστα περισυνελέγησαν, ὡς σμιλίσκη καὶ ταινιωτὸν λεπτὸν σύρμα περιτετυλιγμένον. Ἄφθονα εἰς τὸ στρῶμα τῶν ἀπορριμμάτων ἦσαν τὰ ὀστᾶ ζῴων, μικρῶν καὶ μεγάλων, τῶν ὁποίων τινὰ ἦσαν κεκαυμένα· διετηροῦντο σιαγόνες οἰκοδιαίτων ζῴων. Ἐπίσης ἱκανοὶ ὀδόντες μακροὶ καὶ κυρτοὶ ἀνευρέθησαν, ὁμοιάζοντες πρὸς ὀδόντας κάπρου, ἀλλὰ μικροὶ τὸ μέγεθος. Εἷς ἢ δύο ἐφαίνοντο ἐπεξειργασμένοι. Ἐξ ὀστοῦ εἰργασμένα ἦσαν τὰ στελέχη δύο ἐργαλείων ἢ ἴσων κοχλιαρίων. Περισυνελέγησαν ἐπίσης ἀστράγαλοι ζῴων. Ποικίλα ἦσαν ὁμοίως τὰ θαλάσσια ὄστρεα. Πλήν τινων τοῦ τύπου τῶν τριτώνων, ἀλλὰ λεπτῶν καὶ μικρῶν, ὑπῆρχον ἱκανὰ ὄστρεα πορφυρῶν, κογχῶν, κτενῶν κλπ. Περισυνελέγησαν καί τινα τεμάχια ἀπηνθρακωμένων ξύλων, ὡς ἐπίσης ἓν τεμάχιον μικρὸν χυτῆς μάζης καὶ ἓν ἄλλο σπογγώδους, ἴσως ρητινώδους ὕλης, ὡς ἐπίσης ὀλίγα τεμάχια κισήρεως.

Μέγιστον ἐνδιαφέρον ἐνεφάνισεν ἡ ἐξερεύνησις τῆς περιοχῆς ἀμέσως πρὸς τὰ ΒΑ. τῆς βορείας μικρᾶς πλακοστρώτου αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου, τῆς ὁποίας μικρὸν τμῆμα ἐπέκεινα τοῦ Α. ἀντερεισματικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς ταύτης εἶχεν ἀρχίσει ἐρευνώμενον κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ ἔτους 1965 (βλ. ΠΑΕ 1965, 213 - 214). Τότε, ἐπειδὴ διεπιστώθη ὅτι ὁ τομεὺς οὗτος τοῦ ἀνακτόρου ἀνῆκεν εἰς προγενεστέραν περίοδον, τὴν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ, ἐκρίθη προτιμότερον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ἔρευνα, ἵνα καταστῇ δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ εἰς εὐρυτέραν κλίμακα, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μεγάλων ἐπιχωματώσεων καὶ λιθοσωρῶν, οἵτινες ἐκάλυπτον κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης ἀπεδείχθη νῦν ἐξόχως σημαντικόν, ἀφοῦ ἀπεκαλύφθη ἓν ὁλόκληρον συγκρότημα δωματίων ἀναγόμενον εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν περίοδον (πίν. 163α). Τοῦτο ἐξετείνετο μεταξὺ τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ ὅριον τῆς βορείας αὐλῆς καὶ ἑνὸς ἄλλου, πιθανῶς παλαιοτέρου ἔτι οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου ὁ νότιος ἰσχυρὸς τοῖχος εἶχε κατεύθυνσιν σχεδὸν ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, διάφορον ἑπομένως τοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ ἀνακτόρου. Προφανῶς κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τῆς ζωῆς τοῦ τελευταίου ὁ τομεὺς οὗτος εἶχεν ἐξ ὁλοκλήρου ἐπιχωσθῆ καὶ ἴσως εἰς τὰ οὕτω δημιουργηθέντα ἄνδηρα ἐφυτεύθη κῆπος, ἐκτὸς ἂν ἄλλα κτήρια, εἰς ὑψηλότερον στρῶμα, ἐξηφανίσθησαν τελείως ἀποκοπέντα δι' ἰσοπεδώσεως. Ἀρχικῶς ὁ τομεὺς οὗτος ἦτο προσιτὸς ἐκ τοῦ χώρου ἀμέσως πρὸς τὰ ΒΔ. τῆς πλακοστρώτου βορείας αὐλῆς, δηλαδὴ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἀνδήρων τῆς δυτικῆς αὐλῆς, διὰ κλίμακος, τῆς ὁποίας ἀνιχνεύθησαν ὀλίγαι βαθμίδες. Ἡ κλῖμαξ αὕτη ἔπαθεν ἰσχυρῶς κατὰ τὴν καταστροφήν, ἥτις ἔκλεισε τὴν πρώτην περίοδον τοῦ ἀνακτόρου, ἴσως περὶ τὸ 1520 π. Χ. Ἡ πρόσβασις ἐκλείσθη διὰ τοίχου ἐξ ἐπιμελῶς

λαξευθέντων πωρολίθων καὶ κατεσκευάσθη τότε καὶ ἄλλο λεπτότερον διατείχισμα ἐπίσης ἐκ πωρολίθων, διαχωρίσαν τὸ ἄνω ἄνδηρον τῆς δυτικῆς αὐλῆς ἀπὸ τῆς πλακοστρώτου βορείας. Πολλοὶ πωρόλιθοι ἐκ τῶν τοίχων τούτων κατέπεσον εἰς τὸν μεταξὺ χῶρον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν χῶρον τὸν ἀμέσως πρὸς τὰ ΝΑ. τῆς κλίμακος. Τινὲς τούτων ἐτοποθετήθησαν νῦν ἐκ νέου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Ἡ μᾶλλον στενὴ κλῖμαξ ἀντεστηρίζετο, φαίνεται, διὰ θωρακίων, τῶν ὁποίων ὅμως οἱ λίθοι ἐπίσης διεταράχθησαν κατὰ τὴν καταστροφήν. Τὸ πρὸς τὴν ΒΔ. πλευρὰν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀπαλλαγῇ εἰσέτι ἀπὸ τοὺς ὄγκους τῶν χωμάτων καὶ λίθων, οἵτινες ἐπεσωρεύθησαν. Εἰς τὸ βάθος τοῦ πρὸς τὰ ΝΑ. τῆς κλίμακος χώρου εἶχε κατασκευασθῆ ὑψηλὸν πόδιον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος περιεβλήθη μὲ ὀρθίας πλάκας, αἵτινες ἐπενέδυσαν τοὺς περιβάλλοντας δύο τοίχους, τὸν ΒΑ. καὶ τὸν ΝΑ. Δὲν ἀποκλείεται ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ τούτου ποδίου νὰ ἐτοποθετοῦντο ἀνθοδοχεῖα. Δὲν κατέστη ἐπίσης δυνατὸν νὰ διερευνηθῇ ὁ πρὸ τοῦ ποδίου χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, εἶχον καταπέσει πολλοὶ μεγάλοι λίθοι ἐκ τοῦ πωρολιθικοῦ τοίχου. Φαίνεται ὅτι καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τούτου πλευρὰ εἶχεν ἐπενδυθῆ διὰ πελεκητῶν πωρολίθων, ἀφοῦ δύο ἐκ τούτων διεκρίνοντο ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Ὁ καθαρισμὸς τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος ὑπῆρξε δυσχερής, διότι τινὲς τούτων εἶχον, φαίνεται, μετατοπισθῆ ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θέσεως. Πολὺ ὀλίγα ἀντικείμενα περισυνελέγησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κλίμακος, ὡς ὑφαντικὰ βάρη τοῦ παραλληλεπιπέδου καὶ τοῦ ἀμφικύρτου δισκοειδοῦς τύπου, μικρὸν κομψὸν ἰγδιόσχημον σκεῦος μὲ περιχείλωμα ἐκ λευκάζοντος λίθου, πυρὴν λίθου μὲ κυλινδρικὸν κοίλωμα, γενόμενον διὰ τρυπάνου, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἄλλα τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὸν ΝΑ. τομέα κ. ἄ. Ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν εἰς τὸν χῶρον τῆς κλιμακίδος καταπεσόντων πελεκητῶν λίθων, ἵνα φωτογραφηθῶσιν οὗτοι, διακριβουμένου οὕτω τοῦ τρόπου κατακρημνίσεώς των.

Ἡ κλιμακὶς ἔφερε μέσῳ θύρας, τῆς ὁποίας διεσώθη τὸ ὑπόβαθρον τοῦ κατωφλίου, εἰς ἓν πλακόστρωτον δωμάτιον (Ζ) μὲ κίονα κατὰ τὸ μέσον, τοῦ ὁποίου κατὰ χώραν ἀνεκαλύφθη ἡ μικρὰ καὶ μᾶλλον χαμηλὴ βάσις. Τοῦ πλακοστρώτου αἱ πλάκες διεσώθησαν κυρίως κατὰ τὴν ΝΑ. καὶ τὴν ΒΑ. πλευρὰν τοῦ δωματίου, ἀλλὰ τὸ δάπεδον εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἀναμοχλευθῆ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων κατεσκευάσθη πρὸς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ δωματίου μικρὸν διαμέρισμα, μὲ θύραν ἔχουσαν κατώφλιον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐχρησιμοποιήθη ὡς σκευοφυλάκιον. Ὀλίγα πήλινα σκεύη εἶχον παραμείνει ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου, κυρίως κύπελλα καὶ πρόχοι, τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα δὲν διετηροῦντο εἰς καλὴν κατάστασιν, λόγῳ τῆς ἐπελθούσης διαταραχῆς. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν περισυνελέγη λαιμὸς καὶ ψευδὲς στόμιον μὲ ἐξέχοντα δίσκον, διασῷζον τὴν μίαν τῶν λαβῶν, ἐξ

εὐμεγέθους ψευδοστόμου ἀμφορέως. Κατὰ τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου περισυνελέγη ἄκρος ποὺς ταύρου. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ΒΔ. τμήματος περισυνελέγη δισκοειδὲς ἀμφίκυρτον ὑφαντικὸν βάρος. Ὁ ΝΔ. τοῖχος πιθανῶς ἦτο πλινθόκτιστος στηριζόμενος ἐπὶ λιθίνης κρηπῖδος, τῆς ὁποίας εἷς μέγας πλακοειδὴς λίθος ἐπέκεινα τῆς εἰσόδου ἐξελήφθη ἀρχικῶς ὡς κατώφλιον εἰσόδου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ κλιμακὶς ἐστρέφετο γωνιακῶς πρὸς ταύτην. Ἡ ΒΔ. πλευρὰ τοῦ δωματίου Ζ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῇ πλήρως, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ὑπῆρχε θύρα, τῆς ὁποίας ἀνεφάνη τμῆμα τοῦ κατωφλίου. Ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μᾶλλον αὐτοῦ τμῆμα ἀνεφάνη εἰς πολὺ μικρὸν βάθος θεμέλιον δύο κατ' ὀρθὴν γωνίαν συναντωμένων τοιχίων μὲ πιλητὸν ἐπίχριστον δάπεδον κτηρίου παλαιοτέρας προφανῶς περιόδου. Τὰ περισυλλεγέντα ὅμως ἐπὶ τόπου ὄστρακα δὲν εἶναι τόσον χαρακτηριστικά, ὥστε νὰ στηρίξουν ἀσφαλῆ χρονολόγησιν.

Ἡ συνολικὴ διάταξις τῶν διαμερισμάτων τοῦ τομέως τούτου εἶναι κατὰ διαδοχικὰ ἄνδηρα καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ δάπεδα τῶν προσθίων δωματίων, ἀμέσως ὄπισθεν τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου τοῦ κλείοντος πρὸς τὰ ΒΑ. τὴν βορείαν πλακόστρωτον αὐλήν, καὶ τὰ ὁποῖα ὠνομάσθησαν Α καὶ Β, εὑρίσκοντο εἰς χαμηλοτέραν στάθμην τῶν Γ καὶ Η καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν Δ καὶ Ε. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι σήμερον δυσκόλως δύναταί τις νὰ καθορίσῃ τὸν τρόπον ἐπικοινωνίας τῶν δωματίων τούτων, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται ἴσως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐνδιάμεσοι τοῖχοι, ἐξαιρουμένων τῶν εἰς χαμηλὴν στάθμην δωματίων Γ καὶ Η, δὲν διετηροῦντο εἰς ὕψος. Τὸ εὐρύτερον διαμέρισμα Α, τοῦ ὁποίου δὲν κατέστη εἰσέτι ἐμφανὴς ἡ ΝΑ. κλείουσα πλευρά, ἦτο προσιτὸν ἐκ τῆς πλακοστρώτου βορείας αὐλῆς μέσῳ στενοῦ ἀνοίγματος, διὰ τοῦ ὁποίου κατήρχετο καὶ ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγός. Ὡς καὶ τὸ γειτονικὸν πρὸς τὰ ΒΔ. δωμάτιον Β, τὸ δάπεδον διεστρώθη ἀφοῦ ἐπληρώθησαν τὰ κατώτερα στρώματα ὑπὸ πλήθους ὀστράκων καὶ τεθραυσμένων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν στρώματα διαδοχικά, εἰς τὸ δωμάτιον Β δύο σαφῶς διαχωριζόμενα διὰ λίθων καὶ ποταμίων χαλίκων. Εἰς τὰ στρώματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀναφανῆ ἤδη κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1966, περισυνελέγη μέγας ἀριθμὸς διακοσμήτων ὀστράκων καὶ τμημάτων ἀγγείων, ἀλλὰ πολὺ ὀλίγα ὁλόκληρα μικρὰ ἀγγεῖα, πάντα χαρακτηριστικὰ τῆς περιόδου ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρώματος ὀστράκων τοῦ δωματίου Α εἶχεν ἐξαχθῆ πρὸ δύο ἐτῶν, ἀλλ' εἰς τὸ δωμάτιον Β τὰ στρώματα παρέμενον οὐσιαστικῶς ἀδιατάρακτα (πίν. 163β). Χαρακτηριστικὰ ἦσαν τὰ λοπάδια μὲ ἐπίπεδον περιχείλωμα, τὰ κυάθια καὶ κύπελλα, αἱ προχοῖσκαι, αἱ χύτραι κλπ. Διακόσμητα ὄστρακα ἐμφανίζουν ἑρπύζοντας βλαστούς. Εἰς τὸ δωμάτιον Α τὸ στρῶμα τοῦτο ἦτο μικροτέρου πάχους. Κατὰ τὴν ΒΔ.

πλευρὰν εἰς μᾶλλον ὑψηλὸν στρῶμα ἀνευρέθη τὸ κάτω μέρος πιθίσκου ἢ κάδου μὲ ἀπόδοσιν διακοσμητικοῦ ἐμπιέστου σχοινίου καὶ παρ᾽ αὐτὸ τμῆμα χείλους καὶ βάσις χονδροῦ λιθίνου σκεύους. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ δωματίου περισυνελέγησαν κωνοειδὴς τριπτὴρ ἐκ διχρώμου λίθου καὶ τμῆμα λοπαδίου λιθίνου, διασῷζον μέρος τοῦ χείλους καὶ λαβὴν μορφῆς ραβδοειδοῦς ἀποφύσεως. Εἰς τὸ ὕψος εἰς τὸ ὁποῖον ἐμορφοῦτο τὸ δάπεδον καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ΒΑ. τοίχου, ὅστις ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦτο βαθέως θεμελιωμένος, ἐσχηματίζετο δι᾽ ὁριζοντίων ἐν μέρει ἐπικλινῶν πλακῶν καὶ ἄλλων ὀρθίων πλευρικῶν ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ὅστις ἐτροφοδοτεῖτο ἐκ μικρᾶς διακλαδώσεως κατερχομένης ἐκ τοῦ μικροῦ χώρου Δ. Μία ἀκανόνιστος σειρὰ λίθων, κατερχομένη ἐκ ΒΑ. πρὸς τὰ ΝΔ. εἰς τὸ ΒΑ. τμῆμα τοῦ δωματίου Α, ἴσως ἔχει σχέσιν μὲ τὴν περαιτέρω συνέχειαν τοῦ ἀποχετευτικοῦ τούτου ἀγωγοῦ. Ὑπὸ τὸ στρῶμα τῶν ὀστράκων ὑπῆρχε σκοτεινοῦ χρώματος ἐπίχωσις μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα καὶ εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο ἀνευρέθη τμῆμα πηλίνης κεφαλῆς ζῴου καὶ τμῆμα ἐκ τοῦ ποδὸς τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου ζῴου. Ὁ ΝΔ. ἀντερεισματικὸς τοῖχος ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν καλυπτουσῶν αὐτὸν ἐπιχώσεων καὶ ἐκ προσθέτων λίθων. Εἰς τὰς ἐπιχώσεις ταύτας περισυνελέγησαν ὑφαντικὰ βάρη τόσον τοῦ παραλληλεπιπέδου ὅσον καὶ τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφικύρτου τύπου. Κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν τοῦ δωματίου Β διετηρεῖτο μικρὸν τμῆμα τοῦ ἀρχικοῦ πλακοστρώτου. Ὥστε δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ τομεὺς οὗτος ἐχρησιμοποιήθη εἰς δύο διαδοχικὰς φάσεις τῆς αὐτῆς περιόδου. Τὰ δύο στρώματα τῶν ὀστράκων τοῦ δωματίου τούτου δὲν φαίνεται νὰ διαστέλλωνται χρονικῶς, τοὐλάχιστον κατὰ αἰσθητὸν τρόπον, καίτοι τὰ περισυλλεγέντα εἰς τὸ κατώτερον στρῶμα ἐμφανίζουν μᾶλλον ἀρχαϊκοὺς χαρακτῆρας, τοῦ τέλους τῆς ΜΜ ΙΙΙ φάσεως. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κύπελλα τοῦ ἀνωτέρου στρώματος ἦσαν τοῦ χαρακτηριστικοῦ ΜΜ ΙΙΙΒ τύπου μὲ τὰ κυρτούμενα τοιχώματα, ἀλλὰ τὰ λοπάδια μὲ τὰ ἐπιπεδούμενα χείλη ἦσαν ἀνάλογα μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν ΥΜ ΙΑ περίοδον. Πιθίσκου τύπου jar τὸ ἄνω τμῆμα ἀνευρέθη κατὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον καὶ ἀμέσως κάτω τούτου τμῆμα χύτρας ἄνευ ποδῶν· ἀμφότερα ἀνῆκον εἰς τὸ κατώτερον στρῶμα τῶν ὀστράκων. Ἐκ τοῦ ἄνω στρώματος ὅμως προῆλθον τμῆμα χονδροῦ σκεύους ἐκ λευκάζοντος λίθου καὶ τεμάχια ἀποσαθρωθέντος ἀγγείου ἐκ τεφροῦ λίθου, ὡς ἐπίσης μικρὸν κυβικὸν ὑφαντικὸν βάρος. Παρὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον τὸ κατώτερον στρῶμα ἦτο ἰδιαιτέρως πυκνὸν καὶ παχύ. Πλὴν τῶν ἄλλων περισυνελέγη ἐκεῖθεν τμῆμα ἀμφορέως μὲ ἐλλειπτικὸν στόμιον, τμήματα εὐρυστόμου σταμνοειδοῦς ἀγγείου μὲ τοξοειδῆ λαβήν, τὸ κάτω μέρος κωνικοῦ διακοσμήτου κυπέλλου, ἀκέραιον κύπελλον μὲ καμπυλούμενα τοιχώματα καὶ λοπάδιον μὲ ἐπιπεδούμενα χείλη. Λίθοι τριβείων καὶ τριπτῆρες, στάθμη βαλανοειδὴς μὲ δακτυλιοειδὲς κοίλωμα, ἀκανόνιστος τρητὸς λίθος, πυρὴν μὲ

κυλινδρικὴν κοιλότητα διὰ τρυπάνου, ὑφαντικὰ βάρη τοῦ ἀμφικύρτου δισκοειδοῦς καὶ τοῦ γλωσσοειδοῦς τύπου ἀνευρέθησαν ἐπίσης κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην. Μεταξὺ τῶν λίθων, οἵτινες διεχώριζον τὰ δύο στρώματα, περισυνελέγη κορυνοειδὴς ἐλλειψοειδὴς λίθος, ἴσως βάρος ζυγίσεως. Εἰς τὸ κάτω στρῶμα τὰ σχήματα τῶν μικρῶν πηλίνων ἀγγείων ἦσαν πολὺ ἀνάλογα· τὸ στρῶμα τοῦτο συνεχίζετο εἰς βάθος, ὡς διεπιστώθη διὰ βαθυτέρας σκαφῆς κατὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου, ἀλλ' ἐπειδὴ διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸ βαθύτερον στρῶμα ἐσῴζοντο ἀγγεῖα εἰς πολὺ μεγαλύτερα τμήματα καὶ εὐμεγέθη ἀνεβλήθη ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις, ἵνα δι' εὐρυτέρας σκαφῆς διαπιστωθῇ, ἂν ὑπῆρχον ἀγγεῖα δαπέδου κατὰ χώραν, ἀναγόμενα εἰς τὴν ἀρχικὴν φάσιν χρησιμοποιήσεως τοῦ δωματίου. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου ὅμως ἐξήχθησαν σκεύη τινά, ὡς πήλινος σωλὴν εἰς τεμάχια, εὐμέγεθες κολουροκωνικὸν σκεῦος ἄνευ πυθμένος, ἠθμὸς σκεύους περικοσμούμενος μὲ λεπτὸν σχοινίον ἔχον ἐντομάς, ἄνω τμῆμα πρόχου μὲ σχοίνινον δακτύλιον περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, λοπάδια μὲ στενὸν περιχείλωμα, τὸ ἄνω μέρος εὐμεγέθους ἀγγείου μὲ εὐρέως διανοιγόμενον τροχαλιοειδῆ λαιμόν, ἔχοντα κατὰ τὴν βάσιν του ἰσχυρὸν δακτύλιον, μέγα εὐρὺ καὶ ὑψηλὸν μελαμβαφὲς κύπελλον, εὐρεῖα χοανοειδὴς καρποδόχη μὲ χείλη ἀποκρουσθέντα (πίν. 164α), τὸ ἄνω μέρος πρόχου μὲ ἰσχυρῶς προέχον ράμφος, τμῆμα ποδὸς χύτρας διακοσμούμενον μὲ κάθετον ἐμπίεστον σχοινίον καὶ τεμάχια ἀσβεστοποιηθέντος ἐκ τοῦ πυρὸς χονδροῦ λιθίνου σκεύους.

Τὰ ἀμέσως πρὸς ΒΑ. βαθέα δωμάτια Γ καὶ Η ἦσαν, φαίνεται, προσπελάσιμα μέσῳ ἑνὸς μικροῦ προθαλάμου, τοῦ δωματίου Δ, ὁ ὁποῖος ἦτο προσιτὸς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τοῦ μεγάλου δωματίου Α. Εἰς τὸ κύριον δωμάτιον Γ, τὸ ὁποῖον ἦτο μᾶλλον ἐργαστήριον, χρησιμοποιούμενον ὅμως καὶ ὡς ἀποθήκη, κατήρχετό τις διὰ ξυλίνης κλίμακος, ἐγκλωβισμένης εἰς τὸν παράπλευρον χῶρον Η, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπεκοινώνει διὰ θύρας κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν τοῦ δωματίου κειμένης. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ βράχος ἀνέρχεται εἰς τὸν παράπλευρον χῶρον Η ἐκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ θύρα μὲ τὸ διασῳζόμενον κατώφλιόν της εὑρίσκετο ὑψηλὰ κατὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον, μὲ μονολίθους παραστάδας, τῶν ὁποίων ἡ ΒΑ. ἀπεσπάσθη καὶ ἐξέκλινε τῆς ἀρχικῆς θέσεώς της, παραμείνασα ὅμως ὀρθία ἐπὶ τοῦ κατωφλίου. Ὁ ΒΑ. τοῖχος ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις ἔχει λαξευθῇ κατακορύφως διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κλωβοῦ τῆς κλίμακος. Λόγῳ τῆς ἀσταθοῦς ταύτης στηρίξεως τοῦ τοίχου τούτου, ἓν μέρος αὐτοῦ κατεκρημνίσθη ἐντὸς τοῦ δωματίου κατὰ τὴν σεισμικὴν καταστροφὴν τοῦ τέλους τῆς φάσεως ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ, ἥτις καὶ διέσεισεν ἐπίσης τὸν διαχωριστικὸν πρὸς τὸ δωμάτιον Γ τοῖχον, ὥστε ἰσχυρῶς νὰ ἐκκλίνῃ τῆς θέσεώς του κοιλανθείς. Τὰ ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ τοῦ κλιμακοστασίου Η

ἀνευρεθέντα σκεύη, κατὰ τὸ πλεῖστον μικροῦ μεγέθους, δὲν φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀγγεῖα δαπέδου. Ἀνευρέθησαν διατεταραγμένα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὄχι ὁλόκληρα καὶ δὲν ἔβαινον ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ δαπέδου· ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἔπεσαν ἐκ δωματίου τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγη τμῆμα λοπάδος ἐκ σκοτεινοῦ λίθου, διασωζούσης μέρος τοῦ χείλους μὲ γυριστὴν λαβήν. Τὰ περισυλλεγέντα πήλινα σκεύη ἦσαν κυρίως κύπελλα, κυάθια, τμῆμα ἀμφορέως μὲ ἐλλειπτικὸν στόμιον, ἄλλα τμήματα εὐμεγέθους ἀγγείου, τμῆμα χαμηλοῦ κυλινδρικοῦ σκεύους, τμῆμα γαστροειδοῦς λοπάδος, μέρος βαθείας διακοσμήτου κυάθου κ. ἄ. Ἓν ὑφαντικὸν δισκοειδὲς ἀμφίκυρτον βάρος περισυνελέγη παρὰ τὸν ΒΑ. τοῖχον. Τὸ ὑπόβαθρον τῆς ξυλίνης κλίμακος ἀπετέλεσαν πλακοειδεῖς λίθοι ἐπικλινῶς ἀπὸ τῆς ΝΑ. μέχρι τῆς ΝΔ. θύρας τοποθετηθέντες.

Εἰς τὸ δωμάτιον Γ (πίν. 164β) κατὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν προεξέχει τὸ ζεῦγμα τῶν δύο τοίχων, τοῦ ΒΔ. τοῦ δωματίου Β καὶ τοῦ ΒΑ. τοῦ χώρου μὲ τὸ ὑψηλὸν πόδιον τῆς περιοχῆς τῆς κλιμακίδος. Κατὰ τὴν ζεῦξιν ταύτην ὑπῆρχε περιφερὲς κενὸν καὶ ἀρχικῶς ὑπετέθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀποθέτου· ἐξηκριβώθη κατόπιν ὅτι εἶχε γίνει κατακόρυφος ἐκ τῶν ἄνω διάτρησις, ἴσως κατὰ τὴν προσπάθειαν κατασκευῆς φρέατος ἢ βόθρου εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Οὐδὲν ἀντικείμενον ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ κοιλώματος τούτου, ὥστε νὰ ἐξάγεται ἡ χρονολογία τῆς διατρήσεως. Διαταράξεις ὅμως κατὰ νεωτέρους χρόνους εἶχον γίνει εἰς τὴν περιοχήν, ἀφοῦ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δωματίου Ε, σχετικῶς ὑψηλά, ἀνευρέθη ταινιωτὴ σιδηρᾶ λαβὴ σκεύους. Ἄφθονα ἦσαν τὰ σκεύη, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν πληροῦντα τὸ δωμάτιον Γ, τὰ περισσότερα κείμενα ἐπὶ τοῦ εἰς χαμηλὸν ἐπίπεδον εὑρισκομένου δαπέδου. Ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸ κλιμακοστάσιον θύραν καὶ ἦσαν περισσότερα κατὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον καὶ κατὰ τὰς ἄλλας γωνίας, ἐνῷ πρὸς τὸ κέντρον ἀνευρέθησαν παμπληθῆ κοινὰ σκεύη μικροῦ μεγέθους, μάλιστα κύπελλα, κυάθια, λοπάδια, πρόχοι κλπ. Κατὰ τὴν νοτίαν γωνίαν τοῦ δωματίου ἀνευρέθη ὁλόκληρος σειρὰ λίθων τριβείου, ὄχι ὀλιγωτέρων τῶν δέκα, κατὰ τὸ πλεῖστον ὀρθογωνίου κοιλαινομένου πως κατὰ τὸ μέσον σχήματος ἢ ἐλλειψοειδῶν. Εἷς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων εἶχε θραυσθῆ, λόγῳ τῶν καταπεσόντων ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ τῶν τοίχων τοῦ δωματίου λίθων, εἰς δύο τεμάχια. Πολλοὶ ποτάμιοι ἢ θαλάσσιοι χάλικες, ἀνευρεθέντες εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν, ἦσαν ἀσφαλῶς τριπτῆρες λίθοι. Ἄγνωστον τυγχάνει εἰς τί ἐχρησίμευσεν ὀρθογωνία πηλίνη παχεῖα πλάξ, ἀνακαλυφθεῖσα εἰς τὴν αὐτὴν γωνίαν. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο κάλυμμα τοῦ κατὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον κειμένου μεγάλου καδοειδοῦς σκεύους, τὸ ὁποῖον διεκοσμεῖτο κατὰ τὰ χείλη καὶ περὶ τὸν πυθμένα μὲ ἐμπίεστα σχοινία. Τὸ σκεῦος τοῦτο ἦτο ἀσφαλῶς κατὰ χώραν, καίτοι εἶχε θραυσθῆ ἐκ τῶν καταπεσόντων ὄγκων. Εἰς τὴν

ἐπίχωσιν τοῦ δωματίου ἀνευρέθησαν τμῆμα μελανῆς ὕλης, ἴσως λιθάνθρακος, ἀπηνθρακωμένον ξύλον, τεμάχια κισήρεως — ἀνάλογα ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ παραπλεύρως δωματίου Η —, τὰ ὁποῖα ἴσως δὲν ἦσαν ἄσχετα μὲ τὴν ἐπελθοῦσαν τότε καταστροφήν. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν περισυνελέγησαν τμῆμα παχέος ἀβαθοῦς λοπαδίου ἐξ ἀλαβαστροειδοῦς λίθου καὶ μυρτόσχημον μὲ λεπτὸν στέλεχος ὀστέινον ἐργαλεῖον. Μᾶλλον ὑψηλὰ πρὸς τὸν ΒΔ. τοῖχον ἦσαν δύο εὐμεγέθη πήλινα σκεύη, τὸ ἓν χύτρα καὶ τὸ ἄλλο μέρος ἀμφορέως. Ὑπὸ ταῦτα, πρὸς τὸ δάπεδον, ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς κωνικῶν ἀώτων κυπέλλων. Κατὰ τὴν ἐξέχουσαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου δυτικὴν γωνίαν ὑπῆρχον δύο εὐμεγέθη ἀγγεῖα, διατηρούμενα μόνον κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ, καὶ στάμνος μὲ λεπτὸν περιχείλωμα καὶ τοξοειδεῖς λαβάς, τοῦ ὁποίου τὸ ἄνω μέρος ἦτο ἐσφηνωμένον μεταξὺ τῶν καταπεσόντων κατὰ τὴν γωνίαν ταύτην λίθων. Εὐμεγέθη ἀγγεῖα, χυτροειδῆ τὸ σχῆμα, ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν θύραν ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ Η. Τὰ ἀγγεῖα δαπέδου τοῦ δωματίου Γ ἦσαν χύτραι μὲ λεπτὸν περιχείλωμα καὶ τοξοειδεῖς λαβάς, τριποδικαὶ ἢ ἄνευ ποδῶν, εὐμεγέθεις πρόχοι καὶ ἀμφορεῖς εἰς τμήματα, εὐρὺ ἀγγεῖον μὲ τοξοειδεῖς λαβάς, στάμνοι μὲ λεπτὸν περιχείλωμα καὶ τοξοειδεῖς λαβάς, πυθμὴν πιθίσκου μὲ αὔλακα περὶ τὴν βάσιν, ἀνευρεθεὶς ἄνω τοῦ σωροῦ τῶν τριβείων τῆς νοτίας γωνίας, ἀφθονώτατα κύπελλα, κυάθια καὶ λοπάδια, τῶν ὁποίων τινὰ διεσῴζοντο ἀκέραια, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο ἓν κύπελλον τοῦ διωρόφου τύπου καὶ ἄλλα διακόσμητα μὲ σπείρας καὶ ἄλλα κοσμήματα εἰς τεχνικὴν σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοικτοῦ καὶ ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ, τμῆμα ὑψηλοῦ μονώτου κυπέλλου καὶ ἄλλο βαθείας κυάθου, τεμάχιον διακοσμούμενον μὲ ταινίας ἐχούσας κλαδία μὲ λεπτὰ φυλλίδια κ. ἄ., ἡμισφαιρικὸν διάφραγμα καλύμματος χύτρας, βάσις λεπτοῦ ἀγγείου μὲ προέχοντα κύκλῳ δίσκον βάσεως κλπ. Μετ᾿ αὐτῶν περισυνελέγησαν καί τινα τεμάχια λιθίνων ἀγγείων ἢ σκευῶν, ὡς σκαφίσκη ἐκ λευκοῦ μαλακοῦ λίθου, τμῆμα πυθμένος ἴσως λοπαδοειδοῦς σκεύους, τμῆμα κυλινδρικοῦ σκεύους, τμῆμα κυαθίου διασῴζοντος ἐν μέρει τὴν λαβὴν ἐκ σκοτεινοῦ λίθου, τεμάχιον βαθείας λοπάδος μὲ παχέα τοιχώματα καὶ ὠτία κοῖλα κάτωθεν ὡς λαβάς, κ. ἄ. Παρὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον ἀνευρέθησαν δύο τρίτωνες, εἷς ὁλόκληρος μὲ ἐρυθρὰς κηλῖδας καὶ εἷς μεγαλύτερος, τοῦ ὁποίου σῴζεται μόνον τὸ ἄνω μέρος. Ἐκ τοῦ στρώματος δαπέδου προέρχεται σιαγὼν μεγάλου ζῴου, προσομοιάζουσα πρὸς σιαγόνα ἵππου, ὡς καὶ κρανίον μικροῦ κερασφόρου ζῴου. Τεμάχια κισήρεως περισυνελέγησαν καὶ εἰς τὸ στρῶμα δαπέδου. Τὸ ὅτι πολλὰ τῶν ἀνευρεθέντων σκευῶν ἦσαν ἐλλιπῆ ἀποδεικνύει τὴν κατὰ τὴν καταστροφὴν γενομένην διατάραξιν.

Ἐκ τῶν δύο ὑπολοίπων χώρων, τοῦ Δ καὶ τοῦ Ε, κειμένων ΒΑ. τοῦ δωματίου Α, οὐδεὶς ἀνεσκάφη πλήρως. Ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, τὸ μικρὸν

διαμέρισμα Δ οὐσιαστικῶς ἀπετέλεσε τὸν προθάλαμον τῆς πρὸς τὸ ἐργαστήριον Γ μέσῳ τῆς κλίμακος Η καθόδου, ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου διήρχετο ἡ διακλάδωσις ὀχετοῦ συμβάλλοντος εἰς τὸν ὀχετὸν τῆς ΒΑ. πλευρᾶς τοῦ δωματίου Α. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῶν δωματίων Δ καὶ Ε περισυνελέγησαν ὑφαντικὸν βάρος, τμῆμα θαλασσίου τρίτωνος, τὸ ἥμισυ εὐμεγέθους λεκανοειδοῦς πηλίνου σκεύους διακοσμουμένου ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μὲ μίμησιν στολιδώσεως διαχωριζομένης εἰς ζώνας, χαρακτηριστικοῦ τῆς περιόδου ΥΜ ΙΑ, τὸ κάτω μέρος χυτριδίου τριποδικοῦ μὲ ἑλικωτὰ ἄκρα ποδῶν, ὑφαντικὰ βάρη τοῦ κυβικοῦ, κολουροκωνικοῦ καὶ ἀμφικύρτου δισκοειδοῦς τύπου, τμῆμα κέρατος ταύρου κ. ἄ. Τοῦ δωματίου Ε δὲν διεσαφηνήθη ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος. Ἐφαίνετο ὅτι ἡ πλευρὰ αὕτη ἔκλειε δι' ἡμιτοιχίου, ἀφήνοντος εὐρὺ ἄνοιγμα, ἀλλ' εὐρυτέρα ἔρευνα εἶναι ἀναγκαία πρὸς διαλεύκανσιν τῆς ὅλης διατάξεως. Μία γωνιουμένη σειρὰ λίθων πρὸς τὴν ΒΔ. πλευρὰν παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν ἀποθέτου, ἀφοῦ ἐντὸς τοῦ περιφράγματος τούτου ὑπῆρχον πολυπληθῆ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο ἀδιατάρακτα (πίν. 165α). Ὁ πληρέστερος καθαρισμὸς ἐβεβαίωσεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ διατεταραγμένου στρώματος μὲ πολλὰ τμήματα ἀγγείων, πολλὰ ὄστρακα καὶ πολὺ ὀλίγα ὁλόκληρα σκεύη. Ἄλλως ὁλόκληρος ἡ κατωτέρω ἐπίχωσις τοῦ δωματίου ἐνεφάνιζε στρῶμα πολυαρίθμων ὀστράκων, ὡς τοῦτο συνέβαινεν εἰς τὰ δωμάτια Α καὶ Β, ἀλλ' εἰς ἱκανῶς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Τὰ περισυλλεγέντα ἦσαν κυρίως κύπελλα, κυάθια, λοπάδια, προχοΐσκαι, λεκάναι, χύτραι, εὐμεγέθη σταμνία μὲ τοξοειδεῖς λαβάς, κυλινδρικὰ σκεύη κλπ. Μεταξὺ τῶν κυπέλλων διεκρίνοντό τινα τοῦ διωρόφου τύπου καὶ τοῦ εὐρέος κωνικοῦ μὲ ταινιωτὴν λαβήν. Πολὺ ὀλίγα, φαίνεται, ἔφερον διακόσμησιν. Μετὰ τούτων ἀνευρέθη καὶ ὑφαντικὸν βάρος τοῦ πυραμιδικοῦ πεπιεσμένου τύπου. Ἓν τεμάχιον λοπαδοειδοῦς σκεύους διέσῳζε μέρος τοῦ χείλους του. Εἰς τὸ μικρὸν δωμάτιον Δ περισυνελέγη πήλινον κύπελλον καὶ τριπτὴρ σχήματος ὁπλῆς ζῴου. Εἰς οὐδὲν τῶν δύο δωματίων ἐξηρευνήθησαν τὰ βαθύτερα στρώματα.

Ὁ ΒΑ. παχὺς τοῖχος, ὁ ἀποτελῶν τὸ ὅριον τῶν δωματίων Ζ, Η, Δ καὶ Ε, ἐπεξετείνετο μὲ λοξήν πως κατεύθυνσιν πρὸς τὰ Δυτικὰ καὶ ἦτο φανερὸν ὅτι ἀπετέλει μέρος ἑνὸς ἄλλου κτηριακοῦ συγκροτήματος, τοῦ ὁποίου ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἀνάκτορον, λόγῳ τοῦ διαφόρου προσανατολισμοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καθορισθῇ πρὸ τῆς εὐρυτέρας ἀποκαλύψεώς του (πίν. 165β). Ἐν μέσῳ τῶν λιθοσωρῶν τῶν ἐξεχόντων ἀπὸ τὴν καλύπτουσαν ἐπίχωσιν διεκρίνετο τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν., ὅστις θὰ ἔδει νὰ ἔκλειε πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο. Τοῦτο πράγματι ἀπεδείχθη διὰ τῆς περαιτέρω σκαφῆς. Ὁ βράχος ὁ ἀποτελέσας τὸ ἀνώτερον ἄνδηρον εἶχεν ἰσοπεδωθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κτηρίου, ἀλλὰ διεκρί-

νετο τόσον ἐκτὸς τοῦ οἰκοδομήματος πρὸς τὰ Δυτικά, ὅσον καὶ κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς στηρίξεως τοῦ νοτίου τοίχου. Ὁ τοῖχος ὁ κλείων τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀπετελέσθη ἐκ πολὺ μεγάλων λίθων καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι προεξετείνετο καὶ πέραν τοῦ νοτίου παχέος τοίχου, δυτικῶς τοῦ δωματίου Ζ. Ἀλλὰ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην εἶχε γίνει πλήρης κατάρρευσις καὶ οἱ ὀγκώδεις λίθοι τοῦ τοίχου κατεκρημνίσθησαν εἰς τὴν κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο μᾶλλον ἀπότομον κλιτύν. Μόνον θεμέλιοί τινες λίθοι, φαίνεται, εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εἶναι εἰς τὴν θέσιν των. Ἐπίσης φαίνεται πολὺ πιθανόν, καίτοι ἡ ἔρευνα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην δὲν ἐπροχώρησεν, ὅτι ὁ μικρὸς παχὺς νότιος τοῖχος ἐπεξετείνετο πρὸς τὴν αὐτὴν πρὸς Δυσμὰς κατεύθυνσιν καὶ πέραν τοῦ δυτικοῦ ὁριακοῦ τοίχου. Τὸ τμῆμα τοῦτο θὰ κατεστράφη σχεδὸν πλήρως καὶ πολλοὶ πελώριοι λίθοι κατωλίσθησαν εἰς τὴν ἀμέσως ὑποκειμένην περιοχήν. Ἔξω τοῦ δυτικοῦ ὁριακοῦ τοίχου ἀνεφάνη εἶδος κατωφλίου καὶ τοῦτο δεικνύει ὅτι ἐκεῖθεν ὑπῆρχεν εἴσοδος πρὸς τὸ ἰσχυρὸν λοξὸν κτήριον· τοῦτο βεβαίως θὰ ἐσήμαινεν ὅτι τοῦτο εἶχε κατασκευασθῆ εἰς διαδοχικὰ ἐπίπεδα ἀνερχόμενα κατὰ τὴν κλιτὺν καὶ πράγματι δύο παράλληλοι διαχωρισματικοὶ τοῖχοι ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν διαμερίσματος εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Οἱ μεγάλοι λιθοσωροὶ οἱ καλύπτοντες τὴν περιοχὴν ταύτην δὲν ἐπέτρεψαν τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τῶν ὑψηλοτέρων τούτων διαμερισμάτων. Μὲ τὴν διάλυσιν ὅμως τῶν λιθοσωρῶν τῶν καλυπτόντων κυρίως τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λοξοῦ κτηρίου ἐγένετο κατορθωτὴ ἡ ἐξερεύνησις τούτου ὡς πρὸς τὸ νοτιώτερον τούτου τμῆμα. Ἐκ τοῦ διαλυθέντος δυτικοῦ λιθοσωροῦ προῆλθον διάφορα μικρὰ ἀντικείμενα, ὡς ὑφαντικὰ βάρη τοῦ παραλληλεπιπέδου καὶ τοῦ ἀμφικύρτου δισκοειδοῦς τύπου, τμῆμα ἐκ τοῦ πυθμένος ἀγγείου ἐκ σκοτεινοῦ λίθου καὶ ζεῦγος, ἀσύμμετρον πως, ἱερῶν διπλῶν κεράτων ἐκ πώρου λίθου. Ὁ νότιος χῶρος τοῦ λοξοῦ κτηρίου ἐφαίνετο ὡς νὰ ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς ἐκτεταμένου διαμερίσματος καὶ μόνον ἀνατολικώτερον, βορείως τοῦ δωματίου Η, ἀνεφάνη διαχωριστικὸς τοῖχος, ἴσως κλείων τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἀλλ' ἡ ἔρευνα δὲν ἐπεξετάθη πέραν τῆς πλευρᾶς ταύτης. Εἰς τὸ δυτικώτερον μέρος τοῦ ἀποκαλυφθέντος διαμερίσματος, μάλιστα παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον, ὅστις διετηρεῖτο καλῶς εἰς ἱκανὸν ὕψος, ἀνευρέθη δάπεδον ἐκ χαλικασβέστου καλῶς διατετηρημένον. Ἡ διατήρησις ὅμως αὐτοῦ δὲν εἶναι τόσον καλὴ εἰς τὸ ἀνατολικώτερον αὐτοῦ τμῆμα. Πρὸς τὴν βορείαν γωνίαν ἀνευρέθη ὑψηλὴ βάσις μικροῦ κίονος καλῶς διατετηρημένη. Πολλὰ τεμάχια ἐπιχρισμάτων εἶχον καταπέσει κατὰ μῆκος τῶν τοίχων, τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ βορείου, τμήματα δὲ ἐπιχρισμάτων ὑπῆρχον εἰσέτι ἐπὶ τῶν τοίχων τούτων. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν νότιον τοῖχον, ΒΑ. τοῦ δωματίου Ζ, ἀνεφάνη ἐνσωματωμένος εἰς τὸ δάπεδον συλλεκτὴρ εἰς μορφὴν πηλίνου σκεύους, ἀλλὰ τὸ

ἐσωτερικὸν τούτου, πλῆρες χώματος, δὲν ἠρευνήθη, διότι ἀνευρέθη κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου. Παρὰ τὸ ἀνατολικὸν διαχώρισμα ἀνεφάνη τὸ κάτω μέρος πίθου, ὡς καὶ καταπεσόντα τμήματα τῶν παρειῶν καὶ τοῦ χείλους του· περὶ τὴν βάσιν του διεκρίνοντο λαβαὶ καὶ σχοινίνη ἐμπίεστος διακόσμησις. Ἀλλ' ὁ πίθος, ἀποκαλυφθεὶς καὶ οὗτος κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς, παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν του ἐπιχωσθείς. Ἐλάχιστα ἀντικείμενα καὶ ὄστρακα περισυνελέγησαν ἐπὶ τοῦ ἐκ χαλικασβέστου δαπέδου, ὡς τμῆμα ἐκ τοῦ πυθμένος λοπάδος μὲ ἐπικεκολλημένα ἐσωτερικῶς κολλύρια καὶ ὄστρεα πορφυρῶν, οὕτως ὥστε εἶναι δυσχερὴς ἡ ἐξακρίβωσις τῆς χρονολογίας τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι παλαιότερον τοῦ ἐπ' αὐτοῦ στηριχθέντος κτηρίου τοῦ βορείου τομέως, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν μὲ τὸ λοιπὸν κτήριον τοῦ ἀνακτόρου, καθίσταται ὅμως πιθανὴ ἡ χρησιμοποίησίς του κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ἂν ὁ ἀποκαλυφθεὶς πίθος ἀνήκει εἰς ταύτην. Κατὰ πόσον τὸ λοξὸν κτήριον ἐξετείνετο ἔτι δυτικώτερον δὲν δύναται ἀπὸ τοῦδε νὰ βεβαιωθῇ. Ἔξω τοῦ ὁριακοῦ δυτικοῦ τοίχου ὁ φυσικὸς βράχος εἶναι ἐμφανὴς κατερχόμενος ἠπίως κατὰ τὴν κλιτύν.

Εἰς τὸν ΒΑ. τομέα καὶ τὰς νοτίους προσβάσεις περισυνελέγησαν συνολικῶς ἄνω τῶν δέκα τεμαχίων τῆς χυτῆς μάζης, ἥτις εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἄλλων πολυαρίθμων τεμαχίων τῶν περισυλλεγέντων ἀνὰ ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὰς προηγηθείσας ἀνασκαφικὰς περιόδους. Οὕτω φαίνεται ἐπιβεβαιουμένη ἡ ὑπόθεσις τῆς διασπορᾶς τοῦ ὑλικοῦ τούτου κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, ἥτις ἐπέφερε καὶ τὴν ὁριστικὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτορικῶν μινωικῶν κέντρων. Φυσικὰ ἡ ὑπόθεσις δέον νὰ ἐπιβεβαιωθῇ διὰ κρυσταλλογραφικῆς φασματοσκοπικῆς ἀναλύσεως τοῦ ὑλικοῦ, ἥτις δὲν κατέστη δυνατὴ εἰσέτι. Ἡ διασπορὰ τῆς κισήρεως βεβαιοῦται ἐπίσης ἀνὰ ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνακτόρου, ἀλλ' ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ καταστροφικὸν στρῶμα τῆς προηγηθείσης περιόδου, τῆς ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ. Πάντως οὐδαμοῦ ἐβεβαιώθη πραγματικὸν στρῶμα κισήρεως καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς Κρήτης τὸ ἡφαιστειακὸν κῦμα δὲν ἀπέθεσεν εἰς μεγάλας ποσότητας τὸ ὑλικὸν τοῦτο. Ὡς παρετηρήθη κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἐκτοπίσεις καὶ κατακρημνίσεις τοίχων, ὀφειλόμεναι πιθανώτατα εἰς σεισμικὴν καταστροφήν, ἐγένοντο καὶ εἰς κτήρια τῆς προηγηθείσης πρώτης περιόδου τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου, τὰ ὁποῖα δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν. Αἱ σεισμικαὶ ἐπομένως καταστροφαὶ ὑπῆρξαν δύο, γενόμεναι κατὰ τὸ τέρμα τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης νεοανακτορικῆς φάσεως, περίπου περὶ τὸ 1520 καὶ τὸ 1450 π. Χ.

Τὸ μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ ἀνακτόρου ὑπολογίζεται ὅτι

ἔχει ἔκτασιν περὶ τὰ 5500 τ.μ., ἀλλὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ἐκ τῶν συγκεντρωθεισῶν ἐνδείξεων ὅτι ἡ συνολικὴ ἔκτασις αὐτοῦ ὑπερβαίνει τὰ 7000 τ.μ., ὡς ἤδη πρὸ ἐτῶν εἶχε προϋπολογισθῆ. Ἑπομένως ὀλίγον θὰ ὑπολείπεται τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου εἰς ἔκτασιν τῶν δύο μετὰ τὴν Κνωσὸν μεγάλων ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων, τὰ ὁποῖα φθάνουν εἰς ἔκτασιν περίπου τὰ 9000 τ. μ.

Παραλλήλως μὲ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου ἐγένετο ἡ ἔρευνα δύο ταφικῶν περιφραγμάτων ἀναγομένων εἰς τὸ τέλος τῶν προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων. Τοῦ πρώτου ἀνεκαλύφθη τυχαίως ἡ ὕπαρξις κατὰ τὴν κλιτὺν ἑνὸς τῶν δεσποζόντων ὑψωμάτων τῆς κοιλάδος τῆς Ζάκρου, πολὺ πλησίον τῆς ἀνερχομένης ἁμαξιτῆς ὁδοῦ πρὶν αὕτη κατόπιν διαδοχικῶν καμπῶν φθάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ διατεμνομένου ὑπὸ τῆς βαθείας Φάραγγος τῶν νεκρῶν ὑψώματος. Ἡ θέσις εἶναι γνωστὴ ὡς Πεζοῦλες Κεφάλας ἢ Περβόλια. Εἷς τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς παρετήρησεν εἰς ἓν σημεῖον τὸ ὁποῖον εἶχε διαβρωθῆ ὑπὸ τῆς «νεροσυρμῆς» ἓν πήλινον ἀγγεῖον μορφῆς πρόχου· μὲ πρόχειρον σκαφὴν ἀπεκάλυψεν ἄλλα τρία, μίαν μικρὰν εὐρύστομον πρόχουν, ἓν ἄλλο προχοειδές, τὸ ὁποῖον ἐξήγαγεν εἰς τεμάχια, καὶ εὐμέγεθες κωνικὸν κύπελλον. Μετὰ τῶν ἀγγείων εἶχον ἀναφανῆ ὀστᾶ τινα καὶ ἐκ τούτου ἐβεβαιώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τάφου, ὅστις ἐκ τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα προσεκομίσθησαν, προσδιωρίσθη ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸ τέλος τῆς προανακτορικῆς μινωικῆς περιόδου. Ἐπὶ τόπου ἐξέτασις ἔπεισεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ταφικοῦ περιφράγματος, ἀλλὰ τούτου ἐλάχιστοι λίθοι τῶν τοίχων ἐφαίνοντο περὶ τὴν ρίζαν βράχου, ὅστις κατακορύφως εἶχε λαξευθῆ. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς πυκνῆς τὴν περιοχὴν ταύτην καλυπτούσης βλαστήσεως καὶ τῶν σωρῶν τῶν λίθων, οἵτινες εἶχον ἐπισωρευθῆ, ἀνεφάνη πράγματι ταφικὸν περίφραγμα ἐκ τριῶν διαμερισμάτων, τὸ ὁποῖον εἶχεν οἰκοδομηθῆ κατὰ τρόπον ὥστε ὁ βράχος νὰ ἀποτελῇ τὸ ὀπίσθιον ἔρεισμα. Τὸ μεγαλύτερον ἦτο τὸ ἀνατολικόν, ἐνῷ τὸ δυτικόν, περιοριζόμενον πρὸς Δυσμὰς ὑπὸ τοῦ καμπτομένου κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην βράχου καὶ διὰ τοιχίου κατὰ τὴν προέκτασιν τούτου, ἀπετελέσθη ἐκ δύο διαμερισμάτων· τούτων τὸ πρόσθιον ἦτο τὸ εὐρυχωρότερον, ἐπικοινωνοῦν πρὸς τὸ ἀνατολικὸν διὰ θύρας, ἐνῷ τὸ πρὸς τὸν βράχον ἐσώτερον ἦτο στενεπίμηκες, ἀπομονούμενον διὰ τοίχου ἐκ βράχου (πίν. 166α). Ἡ κλείουσα τὸ περίφραγμα πρὸς Νότον πλευρὰ τοῦ τοίχου διεσῴζετο μετρίως μόνον εἰς τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα, ἐνῷ εἰς τὸ δυτικόν, ἴσως νοτιώτερον κειμένη, κατεστράφη παρασυρθεῖσα ὑπὸ τῆς «νεροσυρμῆς». Κατὰ τὸ νοτιώτερον τοῦτο τμῆμα ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ ὑποδείκτου τὰ τέσσαρα ἀγγεῖα καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνεφάνησαν

ὀστᾶ σκελετῶν, τὰ ὁποῖα ἐν μέρει μόνον ἦσαν εἰς τὴν θέσιν των· τὰ κρανία εἶχον μετακινηθῆ καὶ διεκρίνοντο μεταξὺ τῶν παραλλήλων ὀστῶν τῶν ἄκρων. Τμῆμα μικρᾶς ἐλλειπτικῆς σαρκοφάγου διεσῴζετο μόνον κατὰ τὸν πυθμένα της μὲ τέσσαρας χαμηλοὺς πόδας, ἰσχυρῶς ἐκ τῶν ὑδάτων διαβρωθεῖσα. Προχοΐσκαι, κύπελλα τοῦ διωρόφου τύπου καὶ μικρὸν ἀγγεῖον εὐρύστομον μὲ τρεῖς ἀποφύσεις ἀντὶ ποδῶν περισυνελέγησαν ἐκ τοῦ χώρου τῶν ταφῶν τούτων.

Ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ περιφράγματος ἦτο πλῆρες ἐκ τῶν ὀστῶν τῶν γενομένων ταφῶν, αἱ ὁποῖαι ὅμως εἶχον διαταραχθῆ μὲ τὰς ἑκάστοτε γενομένας ταφάς. Πολλὰ τῶν ὀστῶν προφανῶς εἶχον ἀπορριφθῆ ἐκτὸς τῶν τάφων, ἐνῷ τὰ κρανία καὶ τὰ μακρότερα τῶν ὀστῶν τῶν ἄκρων, ὡς καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν λεκανῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον παρέμειναν, καίτοι κεκινημένα, ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Τὰ περισσότερα τούτων ἦσαν κατὰ τὰς πλευρὰς τοῦ θαλάμου, ὅπου ἀνευρέθησαν καὶ τὰ περισσότερα τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ὡς κτερίσματα συνώδευσαν τοὺς νεκρούς (πίν. 166β). Πολλαὶ παιδικαὶ ταφαὶ ἦσαν συνανάμεικτοι. Εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ ταφαὶ ἐγένοντο ἐντὸς ταφικῶν περιβόλων καὶ ὄχι ἐντὸς ἐστεγασμένων δωματίων. Μεθ' ἑκάστην ταφὴν ὁ ἀνορυχθεὶς λάκκος ἐπληροῦτο χώματος, ἰσοπεδουμένου τοῦ ὅλου χώρου. Τὰ συνοδεύσαντα ἑκάστην ταφὴν ἀγγεῖα δὲν θὰ ἦσαν πολλά, ἴσως μόνον δύο ἢ τρία, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν γενομένων ταφῶν τὰ ἐντὸς τοῦ περιφράγματος ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα ὑπερβαίνουν εἰς ἀριθμὸν τὴν ἑκατοντάδα. Ταφαὶ περιείχοντο καὶ εἰς τὸ στενεπίμηκες διὰ παραλλήλων τοίχων δημιουργηθὲν δωμάτιον Γ. Τὰ δύο μεγαλύτερα διαμερίσματα ἐχαρακτηρίσθησαν διὰ τῶν γραμμάτων Α καὶ Β. Εἰς τὸ μικρὸν διαμέρισμα Γ τὰ ὀστᾶ ἦσαν πολὺ ὀλίγα, ὡς καὶ τὰ συνοδεύσαντα ἀγγεῖα, ἀνευρέθησαν δὲ ἐκεῖ καὶ τεμάχια μεγαλυτέρων ἀγγείων καὶ τμήματα σαρκοφάγου. Τμήματα σαρκοφάγων ἀνεκαλύφθησαν ἐπιφανειακῶς καὶ εἰς τὸ διαμέρισμα Α. Ἀλλ' ἀδιατάρακτος ταφὴ ἐντὸς ὀρθογωνίου μικροῦ μήκους λάρνακος ἀνευρέθη εἰς τὸ διαμέρισμα Β (πίν. 167α. β). Ἡ σαρκοφάγος εἶχεν ἓξ βραχεῖς πόδας, ὀλίγον ἐσώτερον ὑπὸ τὸν πυθμένα εὑρισκομένους. Παρὰ τὴν λάρνακα ἀνευρέθησαν τμήματα δύο καλυμμάτων, ἑνὸς ἐλλειψοειδοῦς σχήματος μὲ μικρὰς τοξοειδεῖς λαβάς, ἑτέρου δὲ σχεδὸν πυραμιδικοῦ, ἐπίσης μὲ μικρὰς τοξοειδεῖς λαβάς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, πρὸς τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν τῆς σαρκοφάγου, ἔκειτο ὑπτίως ἀνεστραμμένον. Ἐντὸς τῆς λάρνακος διεκρίνετο σαφῶς ἡ θέσις τοῦ σκελετοῦ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον, τὴν λεκάνην μὲ τοὺς συνεσταλμένους πόδας πρὸς τὸ νότιον. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εἶχε τοποθετηθῆ ἄλλο κρανίον, πιθανῶς τὸ τοῦ προηγουμένου κατόχου τῆς λάρνακος. Μὲ τὸ πυραμιδικὸν κάλυμμα ὑπῆρχον τεμάχια τρίτης λάρνακος καὶ ταύτης ὀρθογωνίου. Λείψανα ἄλλων δύο ὀρθογωνίων σαρκοφάγων ἀνευρέθησαν

εἰς τὸ Ν. καὶ τὸ Α. τμῆμα τοῦ αὐτοῦ διαμερίσματος. Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ θαλάμου Β εἶχον γίνει ἐνταφιασμοὶ ἐντὸς πίθων, οἱ ὁποῖοι ἀνευρέθησαν θρυμματισμένοι εἰς πολλὰ τεμάχια. Εἷς τούτων ἀνασυνεκροτήθη καὶ ἐμφανίζει τύπον γνωστὸν κατὰ τὴν τελικὴν προανακτορικὴν καὶ πρώιμον παλαιοανακτορικὴν φάσιν, μὲ δύο σειρὰς λαβῶν καὶ διάκοσμον ἐκ καταλειβάδων. Ὄχι ὀλιγώτερα ἀπὸ 45 κρανία περισυνελέγησαν ἐκ τῶν τριῶν διαμερισμάτων τοῦ περιφράγματος Α, ἀλλὰ πολλὰ ἄλλα ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ θρυμματισμένα εἰς τεμάχια, τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ περισυλλεγοῦν. Δὲν ἀποκλείεται πολλὰ ἄλλα νὰ ἀπερρίφθησαν μετὰ τῶν ὀστῶν κατὰ τοὺς καθαρισμοὺς κατὰ διαστήματα τοῦ περιβόλου. Εἰς πολλὰ σημεῖα τὰ ὀστᾶ ἀνευρέθησαν εἰς ἐπάλληλα στρώματα, ὡς καὶ τὰ συνοδεύοντα ἀγγεῖα.

Τὰ πήλινα ἀγγεῖα, τὰ συνοδεύσαντα ὡς κτερίσματα τὰς ταφάς, ἦσαν τῶν ἀκολούθων σχημάτων: πρόχοι, ἄλλαι ραμφόστομοι, ἄλλαι μὲ στρογγύλον εὐρὺ ἢ στενὸν στόμιον καὶ διάφορα σχήματα κοιλίας ποικίλων μεγεθῶν (τὸ συχνότερον σχῆμα), κύπελλα ποικίλα, ἄλλα ἁπλᾶ μὲ κωνικὸν ἢ κυλινδρικὸν σῶμα, μόνωτα ἢ ἄωτα, ἄλλα τοῦ διωρόφου τύπου, συχνὰ μὲ στολιδώσεις κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος, κύαθοι ἡμισφαιρικαὶ ἢ μὲ κυλινδρικόν πως σῶμα χαμηλὰ γωνιούμενον, ἁπλαῖ ἢ μὲ πρόχυσιν, εἴς τινα παραδείγματα μὲ ὑπερυψουμένην τοῦ χείλους λαβήν, οἰνοχοΐσκη μὲ τρίφυλλον στόμιον, ἀμφορίσκος μὲ ᾠοειδῆ κοιλίαν, δίωτοι σκύφοι μὲ στολίδωσιν εἰς τὸν λαιμόν, ἀγγείδιον μορφῆς τεϊοδόχης, ἄλλο εὐρύστομον μὲ τρεῖς ἀποφύσεις ἀντὶ ποδῶν, λεκάναι μὲ τοξοειδεῖς λαβάς, πῶμα πηλίνου λύχνου κ. ἄ. (πίν. 168 καὶ 169). Μετὰ τούτων ἀνευρέθησαν καὶ λίθινά τινα ἀγγεῖα μικροῦ σχήματος, ὡς πυξὶς μὲ γωνιούμενον σῶμα ἀμφικωνικὸν μὲ κάλυμμα ἔχον κομβιοειδῆ λαβὴν ἐκ πρασινομέλανος λίθου, ἄλλο ὁλμοειδὲς καὶ τρίτον φωλεόσχημον, τέταρτον δὲ παρόμοιον, ἀλλὰ μὲ ὁριζοντίους ἀποφύσεις ἀντὶ λαβῶν (πίν. 170β). Ταφαὶ ἀνευρέθησαν συνοδευόμεναι ὑπὸ ὀλίγων κτερισμάτων καὶ ὑπὸ τὸ φράγμα τῆς διατειχισθείσης μεταξὺ τῶν διαμερισμάτων Α καὶ Β θύρας. Μία εὐμεγέθης πρόχους ραμφόστομος εἶχεν ἀποτεθῆ ἐντὸς τῆς εἰς τὴν θέσιν της διασωθείσης λάρνακος τοῦ διαμερίσματος Β. Αἱ διακοσμήσεις τῶν πηλίνων ἀγγείων εἶναι πολὺ ἁπλαῖ καὶ εἰς ὀλίγα μόνον κύπελλα ἐμφανίζεται ἡ ἁπλῆ πολυχρωμία μὲ θέματα ταινιῶν κρεμαμένων ἀπὸ τὰ χείλη ἢ ἁπλῶν θεμάτων διὰ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ κατ' ἐναλλαγήν. Αἱ πλεῖσται τῶν διακοσμήσεων τούτων μόλις διακρίνονται. Μία τῶν πρόχων ἐμφανίζει διακόσμησιν καμπύλων γραμμῶν συμπλεκομένων εἰς δίκτυον (πίν. 170α). Τὰ πλεῖστα ὅμως τῶν ἀγγείων εἶναι ὅλως ἀκόσμητα ἢ καλύπτονται ὑπὸ ἁπλοῦ σκοτεινοῦ ἐπιχρίσματος.

Πολὺ ὀλίγα ἦσαν τὰ κτερίσματα ἄλλου εἴδους, ὡς ψῆφοι περιδεραίου σφαιρικαὶ ἢ ἀτρακτοειδεῖς, αἱ πλεῖσται ἐκ σαρδίου, μία ἐξ ἀμεθύστου, τινὲς

ἐκ χαλκοῦ, τῶν ὁποίων ὀλίγαι φέρουσι καθέτους ἐντομάς, καὶ ἄλλαι λεπτόταται ἐκ κυανιζούσης ὑελομάζης. Μετὰ τούτων ἀνευρέθη καὶ σφραγιδόλιθος τοῦ δισκοειδοῦς σχήματος ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, κοσμούμενος διὰ θέματος τεκτονικοῦ ἐκ διασταυρουμένων ἢ παραλλήλων γραμμῶν κατὰ συστήματα (πίν. 170γ). Ἐπίσης περισυνελέγη μικρὰ λεπὶς ὀψιανοῦ. Ὁ σφραγιδόλιθος θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἀνήκει εἰς μᾶλλον προηγμένην φάσιν, τῆς παλαιοτέρας ἀνακτορικῆς περιόδου, ὅμως οὐδὲν τῶν ἀγγείων θὰ ἠδύνατο μὲ ἀσφάλειαν νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἴσως ἀναγκαῖον νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς χρονολογίας τῶν δισκοειδῶν σφραγίδων μὲ τεκτονικὸν θέμα, ἀφοῦ αὗται φαίνεται ὅτι ἦσαν ἤδη ἐν χρήσει κατὰ τὸ τέλος τῆς προανακτορικῆς περιόδου.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, περίπου 60 μέτρων, κατὰ τὴν αὐτὴν κλιτύν, ὀλίγον χαμηλότερον, ἀνεκαλύφθη τὸ δεύτερον ταφικὸν περίφραγμα, πάλιν εἰς τὴν ρίζαν ἑνὸς ἐξέχοντος, ἀλλ' ὄχι προβάλλοντος βράχου. Ὡς ἀπεδείχθη, ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς καὶ μόνον σχεδὸν ὀρθογωνίου διαμερίσματος καὶ ὁ περιβάλλων τοῦτο τοῖχος διετηρεῖτο εἰς πολὺ χαμηλὸν ὕψος. Ἐκ τούτου ἡ ἐν γένει διατήρησις ἦτο χειροτέρα τῆς τοῦ πρώτου καὶ ἡ ἐπελθοῦσα διατάραξις μεγαλυτέρα. Καὶ ἐνταῦθα διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων τοῦ περιβόλου ἐχρησιμοποιήθησαν ὀγκώδεις λίθοι, εἰς μίαν κυρίως σειρὰν τεθέντες. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἶχεν ἀπομονωθῆ διὰ μικροτέρων λίθων εἷς μικρὸς ὀρθογώνιος χῶρος καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν δύο σκελετοὶ εἰς συνεσταλμένην θέσιν καὶ κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ. σχεδὸν ἀδιατάρακτοι, μὲ τὰ συνοδεύοντα τούτους κτερίσματα (πίν. 171α). Φαίνεται ὅτι ἀπετέλεσαν τὰς τελευταίας ταφὰς ἐντὸς τοῦ περιφράγματος, ὁμοῦ μετ' ἄλλης ταφῆς, γενομένης ἐντὸς ὀρθογωνίου βραχέος μήκους λάρνακος (πίν. 171β), παρομοίας πρὸς τὰς ἄλλας τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Α, κειμένης εἰς λοξήν πως θέσιν μᾶλλον πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος, ἀλλ' εἰς κεντρικὴν θέσιν. Τὰ λοιπὰ ὀστᾶ σκελετῶν τοῦ θαλάμου ἀνευρέθησαν καὶ ἐνταῦθα διατεταραγμένα καί, ὡς εἰς τὸ περίφραγμα Α, διετηροῦντο κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ κρανία καὶ τὰ μακρὰ ὀστᾶ, ὡς ἐπίσης ὀστᾶ τῆς λεκάνης. Αἱ ταφαὶ ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεραι. Κατέστη δυνατὴ ἡ περισυλλογὴ εἰκοσάδος κρανίων, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἔπαθον περισσότερον κατὰ τὴν ἀναμόχλευσιν τῶν σκελετῶν. Ὁ σκελετὸς τῆς λάρνακος διεκρίνετο εὐκρινῶς εἰς συνεσταλμένην θέσιν μὲ τὴν κεφαλήν, ὡς καὶ εἰς τὴν κυρίαν σαρκοφάγον τοῦ περιφράγματος Α, πρὸς Βορρᾶν. Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ τάφου ἦτο περίπου ὁ αὐτός. Εἴσοδος εἰς τὸ περίφραγμα δὲν διεκρίνετο καὶ φαίνεται ὅτι οἱ ἐνταφιαζόμενοι κατετίθεντο ἐκ τῶν ἄνω, διανοιγομένου ἑκάστοτε λάκκου εἰς τὸ πληροῦν τὸ περίφραγμα χῶμα. Πολλὰ ἀγγεῖα συνώδευσαν τὰς ταφάς, ὑπολογιζόμενα περίπου εἰς ἑβδομήκοντα τὰ πήλινα καὶ τέσσαρα τὰ λίθινα. Τὰ περισσότερα ἀνευρέθησαν

εἰς ταφὰς κατὰ τὰς πλευρὰς τοῦ περιφράγματος γενομένας, ὅπου αὗται ἦσαν πυκνότεραι παρὰ πρὸς τὸ κέντρον. Ὁ θάλαμος δὲν ἦτο πλήρης, ὡς εἰς τὸ περίφραγμα Α. Παρὰ τὸν ἕνα σκελετὸν τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀπομονωθέντος χώρου περισυνελέγη πλησίον τοῦ κρανίου σφραγιδόλιθος σκαραβοειδὴς ἐκ σαρδώνυχος μὲ ἁπλῆν παράστασιν δικτυωτοῦ (πίν. 172α-δ). Πολλὰ ὁμοῦ κρανία ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν βορείαν πλευράν, πρὸς ἥν, φαίνεται, μετετοπίσθησαν. Πυκναὶ ὁμάδες ἀγγείων ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ πρὸς ἓν σημεῖον τῆς νοτίας (πίν. 173γ). Κατέστη δυνατὴ ἡ ἐξαγωγὴ τῆς λάρνακος μὲ τὸν σκελετὸν ἀδιατάρακτον. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ περιφράγματος Β ἦσαν τοῦ αὐτοῦ τύπου πρὸς τὰ τοῦ περιφράγματος Α καὶ ἐνταῦθα ἐπλεόναζον αἱ μικραὶ πρόχοι, τὰ ἁπλᾶ καὶ τὰ διώροφα κύπελλα καὶ αἱ κυαθίσκαι, συχνὰ μὲ γωνιούμενον κάτω πρὸς τὸν πυθμένα τμῆμα, μὲ ὑπερυψουμένην λαβήν. Σπανιώτερα ἦσαν κύαθος ἡμισφαιρικὴ μὲ πρόχυσιν, οἰνοχοΐσκη, ἀμφορίσκος κομψοῦ σχήματος, μικκύλη σταμνίσκη, εὐρύστομος πρόχους, εὐμεγέθης πρόχους μὲ στρογγύλον στόμιον, ἡμισφαιρικὴ εὐρεῖα κύαθος, ἡμισφαιρικὴ κύαθος μὲ στολιδωτὸν σῶμα, εὐμέγεθες ἀγγεῖον ἀποσαθρωθέν. Ἐπίσης περισυνελέγησαν τεμάχια σταμνοειδοῦς εὐμεγέθους σκεύους μὲ ὁριζοντίους λαβάς. Τὰ τέσσαρα λίθινα ἦσαν ἓν κομψὸν ἀγγείδιον ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου τροχαλιόσχημον (πίν. 173β), μικρὸν κυλινδρικὸν ἀγγεῖον, μικρὸν ὁλμοειδὲς καὶ ἓν φωλεόσχημον ἀμφικωνικοῦ σχήματος. Περισυνελέγησαν ἐπίσης δύο μικρὰ κυβικοῦ σχήματος ὑφαντικὰ βάρη, πιθανῶς συνοδεύσαντα ταφὴν γυναικός, ἥτις κατεγίνετο μὲ τὴν ὑφαντικήν. Ἐλάχιστα ἦσαν τὰ ἄλλου εἴδους ἀντικείμενα, τὰ ἀποτεθέντα ἐντὸς τοῦ περιφράγματος: μικρὰ δισκοειδὴς κοίλη ψῆφος ἐξ ἀργύρου, χαλκοῦν δισκάριον, χαλκῆ τριχολαβίς, χαλκοῦς κοπεὺς (πίν. 173α) καὶ μικρὸν τεμάχιον ἐκ στεατίτου, ὡς καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς σκαραβοειδὴς σφραγιδόλιθος.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἄλλα ταφικὰ περιφράγματα ὑπῆρχον κατὰ τὴν αὐτὴν κλιτὺν καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν περιοχήν. Ταῦτα θὰ ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ ἀνιχνευθοῦν διὰ δοκιμαστικῶν σκαφῶν. Ἐκρίθη ὅμως ὅτι ἔδει ἡ ἔρευνα αὕτη νὰ ἀναβληθῇ δι᾿ εὐθετώτερον χρόνον, δοθέντος ὅτι ἀπέβαινε δύσκολος ἡ παρακολούθησις τῆς ἐρεύνης τῶν περιφραγμάτων παραλλήλως μὲ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ ἐκτεταμένου ἀνακτόρου. Τὰ δύο περιφράγματα, ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου των εἰς κτερίσματα ἀποδεικνύεται, ἦσαν σύγχρονα καὶ ἡ χρονική των διάρκεια δὲν θὰ ἦτο πολὺ μεγάλη, δοθείσης τῆς ὁμοιότητος τῶν ἀποτεθέντων σκευῶν. Μετὰ τὸν γενόμενον καθαρισμὸν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀγγείων ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ χρονολογία των εἶναι περὶ τὸ τέλος τῆς προανακτορικῆς περιόδου (κατὰ τὴν ΜΜ ΙΑ δηλαδὴ φάσιν).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

16. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΠΗΛΑΙΩΔΟΥΣ ΤΑΦΟΥ ΕΙΣ ΠΟΡΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

(Πίν. 174 - 194)

Δύο σπηλαιώδεις τάφοι ἀνεκαλύφθησαν τυχαίως τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1967 εἰς τὸ προάστειον Πόρος ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου, κατὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Γ. Βλαστοῦ εὑρισκομένου εἰς τὰς γωνίας τῶν ὁδῶν Ἰκάρου καὶ Τρίτωνος. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐργασία περιωρίσθη εἰς τὸν βορειότερον κείμενον τάφον, καθ' ὅσον ὁ ἕτερος, ὁ ἐκτεινόμενος σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου κάτωθι τῆς ὁδοῦ Τρίτωνος καὶ ἐν μέρει τῆς ὁδοῦ Ἰκάρου, εἶχε παλαιότερον ἤδη ἐρευνηθῆ. (Σχετικῶς βλ. εἰς τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως.)

Ἡ ἀνασκαφὴ διαρκέσασα ἐπὶ 20ήμερον ἐπραγματοποιήθη χάρις εἰς τὴν πρόθυμον καὶ σχεδὸν ἄνευ προσθέτου ἀμοιβῆς βοήθειαν τῶν τεχνιτῶν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Γ. Ἠλιάκη, Ἀλ. Παπαδάκη, Κ. Βιτωράκη καὶ Κ. Νικάκη, τῶν φυλάκων Ἰ. Μπορμπουδάκη, Κ. Τσαγκαράκη καὶ Δ. Βαβουρανάκη, ὡς καὶ τοῦ ἐργάτου τοῦ Μουσείου Ἀ. Καραγιάννη, τοὺς ὁποίους καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς εὐχαριστῶ. Ὅλως ἰδιαίτεραι εὐχαριστίαι ἐκφράζονται πρὸς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Στυλ. Ἀλεξίου διὰ τὴν ἐπιστημονικήν του συμπαράστασιν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καὶ διὰ τὴν πρόθυμον καθοδήγησίν του κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἐκθέσεως τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὁ ἀνασκαφεὶς σπηλαιώδης τάφος εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρων διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν του μορφήν, τὰ εὑρήματα καὶ τὸν τρόπον ταφῆς τῶν νεκρῶν. Ἀποτελούμενος ἀπὸ προθάλαμον καὶ θάλαμον ἔχει λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βραχώδους ἐδάφους, «κούσκουρα», καὶ εἶναι προσιτὸς δι' ἐπιμήκους δρόμου ἐκτεινομένου κάτωθι τῆς ὁδοῦ Τρίτωνος μὲ διεύθυνσιν ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς (εἰκ. 1). Ὁ δρόμος δὲν ἐσκάφη καθ' ὅλον τὸ μῆκός του — ἀποκαλυφθὲν μῆκος 3.70 μ., πλάτος 1 μ. — διότι ἠλεκτροφόρα σύρματα τῆς ΔΕΗ καὶ μεγάλη οἰκοδομὴ καταλαμβάνουν τὸ ἀνατολικὸν τούτου πέρας. Μὲ ἐλαφρὰν τοῦ δαπέδου κλίσιν ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ μὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω ἀποκλίνοντα τοιχώματα ὁδηγεῖ διὰ τεσσάρων βαθμίδων πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου[1], ἡ ὁποία ἔχει τοξοειδὲς ὑπέρθυρον καὶ

---

[1] Πρβ. τάφους εἰς Ζαφὲρ - Παπούρα, Evans, P. T. K. ἀριθ. 8 καὶ 9, σ. 27-28, εἰκ. 24 - 25. Τὴν παρουσίαν βαθμίδων ὑποθέτει καὶ ὁ Forsdyke, BSA 28,

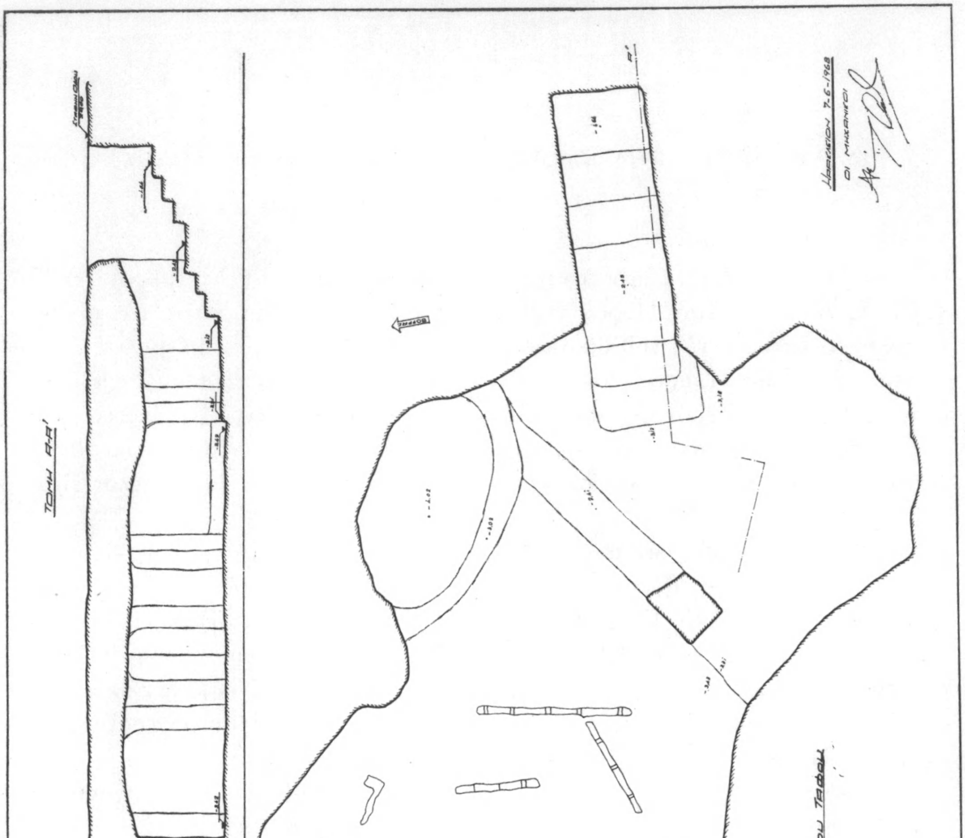

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ τομὴ ὑπογείου τάφου παρὰ τὸν Πόρον Ἡρακλείου Κρήτης.

παρειάς, αἱ ὁποῖαι ἀποκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω (πίν. 174). ᾿Επὶ τοῦ κάτω περιχειλώματος τῆς εἰσόδου καὶ ἐπὶ στρώματος χώματος πάχους 50 ἑκ. ἑδράζονται τρεῖς λίθοι (πίν. 175α)[1]. Οὗτοι ἀποτελοῦν πιθανῶς λείψανα φράγματος ξερολιθιᾶς. ῾Η κάτωθι τῶν λίθων ὕπαρξις τοῦ χώματος ἑρμηνεύεται ἴσως ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας ταφὰς δὲν ἐγένετο πλήρης καθαρισμὸς τοῦ δρόμου. Τὸ μεταξὺ τοῦ ὑπερθύρου τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ χώματος ὑπάρχον κενόν, πλέον τοῦ 1 μ., ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν διέλευσιν τῶν προσκομιζόντων τὸν νεκρόν.

῾Η πρόσβασις εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον εὑρισκομένης εἰσόδου γίνεται διὰ δύο προσέτι βαθμίδων. ᾿Επειδὴ τὸ ὕψος ὅλων τῶν βαθμίδων κυμαίνεται μεταξὺ τῶν 15 - 20 ἑκ. καὶ τὸ μέγιστον ὕψος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ μὴ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ δρόμου εἶναι 1.64 μ., δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μὲ σχετικὴν βεβαιότητα, ὅτι ὁ δρόμος θὰ πρέπει νὰ συνεχίζεται πέρα τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος, δηλ. πρὸς ᾿Ανατολάς, διὰ τριῶν τοὐλάχιστον εἰσέτι βαθμίδων.

῾Ο προθάλαμος τοῦ τάφου, μεγίστου μήκους 4.90 μ. καὶ μεγίστου πλάτους 3.40 μ., ἔχει ὀροφὴν χαμηλοτέραν τῆς τοῦ θαλάμου καὶ δάπεδον μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν ἀπ᾿ ᾿Ανατολῶν πρὸς Δυσμάς, εὑρισκόμενον κατὰ 10 ἑκ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου.

῾Ο θάλαμος μεγίστου μήκους 10 μ. καὶ μεγίστου πλάτους 7.70 μ. ἔχει ἀκανόνιστον πεταλοειδὲς σχῆμα καὶ ὀροφὴν στηριζομένην ἐπὶ τριῶν ἀκανονίστως λαξευμένων πεσσῶν, ὕψους 2.20 μ., πλὴν τοῦ δυτικοῦ, ὅστις ἔχει ὕψος 1.60 μ. Τόσον ὁ θάλαμος ὅσον καὶ ὁ προθάλαμος τοῦ τάφου δὲν παρουσιάζουν κανονικὴν λάξευσιν. Διὰ τοῦτο ἡ ὀροφὴ καὶ τὸ δάπεδόν των δὲν ἔχει ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, ἡ δὲ σύνδεσις τῆς πρώτης μετὰ τῶν παρειῶν τοῦ τάφου γίνεται δι᾿ ἀνοικτῆς καμπύλης, ἐνῷ ἡ τοῦ δαπέδου δι᾿ ἀμβλείας γωνίας (πίν. 175β καὶ 176α). ῾Ο προθάλαμος ἀποχωρίζεται τοῦ θαλάμου διὰ φράγματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτισμένον μὲ ὀγκολίθους καὶ μικροτέρους ἀργοὺς λίθους, προελθόντας ἀπὸ τὴν λάξευσιν, καὶ μὲ παχεῖαν λάσπην (πίν. 176β). ᾿Επὶ τῆς λάσπης εἶναι σαφῆ ἀκόμη καὶ σήμερον τὰ δακτυλικὰ ἀποτυπώματα τοῦ κτίστου. Τὸ φράγμα, ὕψους 2 μ., καταλαμβάνει τὸ μεταξὺ τῆς βορείου παρειᾶς τοῦ μικροτέρου πεσσοῦ καὶ τοῦ ΒΑ. ἄκρου τοῦ θαλάμου διάστημα. ῾Η μεταξὺ τῶν δύο χώρων τοῦ τάφου ἐπικοινωνία ἐπραγματοποιεῖτο διὰ μικροῦ ἀνοίγματος εὑρισκομένου μεταξὺ τῆς νοτίας παρειᾶς τοῦ ἰδίου πεσσοῦ καὶ τοῦ ΝΑ. ἄκρου τοῦ θαλάμου (πίν. 176β). Τὸ ὡς ἄνω

1926/27, σ. 274, εἰκ. 29 διὰ τὸν XV τάφον τοῦ Μαύρου - Σπήλιου, τὸν ὁποῖον χρονολογεῖ εἰς τὴν ΥΜ ἐποχήν.

[1] Πρβ. ἀνάλογον μορφὴν τάφου V Μαύρου-Σπήλιου, Forsdyke, ἔ.ἀ. σ. 256, εἰκ. 8.

ἄνοιγμα ἐκλείετο ἴσως διὰ φράγματος ξερολιθιᾶς, ὡς μαρτυρεῖ ἡ παρὰ τὸν πεσσὸν καὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους ἀνεύρεσις ἀργοῦ πλακοειδοῦς λίθου, διαστάσεων 44 × 38 ἑκ. καὶ ὕψους 11 ἑκ. (πίν. 177α). Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν εὑρέθησαν πολλοὶ λίθοι ἀτάκτως συσσωρευμένοι, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο προφανῶς ἐκ τούτου τοῦ φράγματος καὶ ἐκείνου τῆς εἰσόδου τοῦ δρόμου, ἀμφοτέρων παραβιασθέντων ὑπὸ τῶν συλησάντων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸν τάφον.

Παρὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ θαλάμου, ἔμπροσθεν τοῦ κτιστοῦ φράγματος καὶ εἰς σχηματιζομένην ἐντὸς τῆς παρειᾶς τοῦ τάφου κόγχην, ὑπάρχει λάκκος ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, μεγίστου μήκους 2.50 μ., μεγίστου πλάτους 1.65 μ. καὶ βάθους 35.3 ἑκ., ὁ ὁποῖος φέρει περιχείλωμα λαξευτὸν κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν τούτου πλευράν (πίν. 177β καὶ 178α). Ἡ λάξευσις τοῦ περιχειλώματος εἶναι ἀμελής, ὡς καὶ ἐκείνη τοῦ ὑπολοίπου τάφου. Οὕτω τὸ πλάτος του κυμαίνεται μεταξὺ 44 καὶ 36 ἑκ. χωρὶς βεβαίως νὰ μειοῦται βαθμηδὸν ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς. Τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ περιχειλώματος τοῦ λάκκου καλύπτεται ὑπὸ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ κτιστοῦ φράγματος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ἡ λάξευσις τοῦ λάκκου προηγήθη τῆς κατασκευῆς τοῦ φράγματος. Λόγῳ τῆς ἑδράσεως τοῦ τμήματος τούτου τοῦ φράγματος ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος τοῦ λάκκου παρουσιάζει ἡ δομή του διαφορὰς ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ νοτίου τμήματος. Εἰς τὸ τελευταῖον δηλαδὴ οἱ ὀγκόλιθοι καταλαμβάνουν τὰς κατωτέρας στρώσεις, ἐνῷ εἰς τὸ βόρειον οἱ μικροὶ λίθοι θεμελιούμενοι καλύτερον ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος τοῦ λάκκου προσφέρουν σταθερωτέραν ὑποδομὴν διὰ τοὺς ὑπερκειμένους ὀγκολίθους (πίν. 177β).

Ἴχνη κυανοῦ χρώματος διατηρηθέντα ἐπὶ τμημάτων λασπώδους χώματος καθιστοῦν πιθανὴν τὴν χρῶσιν τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου διὰ τούτου τοῦ χρώματος.

Γενικώτερον ὁ τάφος τοῦ Πόρου προσφέρεται ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ὡς κρίκος συνδέσεως μεταξὺ τῶν ΜΜ σπηλαιωδῶν τάφων τοῦ Μαύρου-Σπήλιου[1] Κνωσοῦ, BSA 28, 1926-27, σ. 243 κἑ., καὶ τῶν θαλαμοειδῶν τῆς ΥΜ ΙΙ φάσεως. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ἔχει διατηρήσει τὸν ἴδιον τρόπον κατασκευῆς, τὴν λάξευσιν δηλαδὴ ἐντὸς τοῦ βραχώδους ἐδάφους καὶ τὸ ἀκανόνιστον σχῆμα. Οἱ πεσσοὶ ὅμως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι φορεῖς μόνον τῆς ὀροφῆς χωρὶς νὰ χρησιμεύουν παραλλήλως καὶ ὡς χωρίσματα τῶν διαμερισμάτων τοῦ τάφου, ὡς εἰς ἐκείνους τοῦ Μαύρου-Σπήλιου[2]. Τὰ

---

[1] Ἀπὸ ὅλους τοὺς τάφους τοῦ Μαύρου-Σπήλιου μόνον δύο ἔχουν διατηρήσει τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου, Forsdyke, ἔ. ἀ. σ. 247.

[2] Αὐτόθι σ. 246.

νέα στοιχεῖα τοῦ ἀνασκαφέντος τάφου, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν εἰς ἀνεπτυγμένην πλέον μορφὴν εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ εἰς τὸν Βασιλικὸν τῶν 'Ισοπάτων τάφους[1], εἶναι ὁ σαφὴς διαχωρισμὸς τοῦ τάφου εἰς προθάλαμον καὶ θάλαμον. Τὸ σχετικῶς πρὸς τοὺς παλαιοτέρους τάφους μεγάλο μῆκος τοῦ δρόμου καὶ ἡ διὰ βαθμίδων διαμόρφωσις τοῦ δαπέδου του ὁδηγοῦν καὶ πάλιν εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ 9 τάφους τῆς Ζαφὲρ - Παπούρας Κνωσοῦ[2].

'Ο χρόνος κατασκευῆς καὶ διαρκείας χρησιμοποιήσεως τοῦ τάφου καθορίζεται ἀκριβέστερον βάσει τῆς ἀφθόνου κεραμεικῆς — ὑπὲρ τὰ 200 ὁλόκληρα ἀγγεῖα — ἡ ὁποία εὑρέθη ἐντὸς τούτου. 'Η κατὰ τὴν ἀρχαιότητα σύλησις τῶν κτερισμάτων προεκάλεσε διαταραχὴν τῶν ἀνθρωπίνων λειψάνων καὶ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ διάκρισις τῶν ταφῶν (πίν. 178β). Πολλὰ ὀστᾶ εὑρέθησαν συγκεντρωμένα πρὸ τοῦ λάκκου καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ τούτου βορείου παρειᾶς τοῦ θαλάμου. Μεγάλη ἦτο καὶ ἡ διασπορὰ τῶν κτερισμάτων: ὄστρακον τοῦ μὲ στολιδωτὴν κόσμησιν κυπέλλου, τοῦ εὑρεθέντος ἐντὸς τοῦ προθαλάμου (πίν. 179α, ἀριστερά), συνελέγη μὲ ὄστρακα προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λάκκου. 'Ο ὑπ' ἀριθ. 18370 σκύφος (πίν. 179β, ἀριστερὰ) ἀπηρτίσθη ἀπὸ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εἶχον διασκορπισθῆ εἰς ἔκτασιν 3×3 μ., ἐνῷ ἕτερον κύπελλον μὲ φύλλα κισσοῦ εἶχεν ὁμοίαν διασπορὰν πρὸς Νότον τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ. 'Ανάλογον εἰκόνα δίδουν τὰ περισσότερα τῶν ἀγγείων τοῦ θαλάμου, τὰ ὁποῖα λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως — 5 ἕως 7 ἑκ. κατὰ τὸ κεντρικὸν καὶ δυτικὸν τούτου τμῆμα καὶ 18 ἕως 20 ἑκ. κατὰ τὸ ἀνατολικὸν — εἶχον θραυσθῆ καὶ τὰ ὄστρακα τούτων διασκορπισθῆ.

Τὰ περισσότερα τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου εἶναι ραμφόστομοι πρόχοι καὶ κύπελλα. 'Απὸ τὰ κύπελλα τὰ ἄωτα κωνικὰ καὶ ἄνευ κοσμήσεως εἶναι τὰ περισσότερα εἰς ἀριθμὸν (68 ἀπὸ τὸν θάλαμον, 29 ἀπὸ τὸν λάκκον καὶ 22 ἀπὸ τὸν προθάλαμον) καὶ διακρίνονται βάσει τῶν καθαρῶς μορφολογικῶν των στοιχείων εἰς τρεῖς ὁμάδας: εἰς τὰ κωνικὰ ἄνευ χείλους, εἰς τὰ κωνικὰ μὲ πλατὺ χεῖλος καὶ εἰς τὰ ἔχοντα κωδωνόσχημον κυρίως σῶμα. 'Η διὰ ταφικὰς τελετουργίας χρῆσίς των βεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τρία εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν τοποθετημένα ἀναστρόφως εἰς μίαν γραμμὴν πρὸ τῆς νοτίας παρειᾶς τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ, ἐνῷ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ ἰδίου πεσσοῦ εὑρέθη θυμιατήριον. Ἕτερα τρία θυμιατήρια εὑρέθησαν ἀντιστοίχως ἐντὸς τοῦ προθαλάμου, τοῦ λάκκου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ θαλάμου. Πρὸς τὰ θυμιατήρια συνδέονται καὶ τὰ ἄφθονα τεμάχια ἀνθράκων εὑρεθέντα κυρίως ἐντὸς τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ κατωτέρου στρώματος τοῦ χώρου τοῦ πρὸ τῆς

[1] Evans, T.D.A. σ. 6, πίν. 1 καὶ P.T.K. σ. 136 κέ. πίν. XCIII.
[2] P.T.K. σ. 27/28, εἰκ. 24 καὶ 25α.

εἰσόδου τοῦ θαλάμου, ἐντὸς τοῦ λάκκου καὶ ἐντὸς τοῦ θαλάμου κατὰ τὸ ΒΑ. τούτου τμῆμα καὶ ΝΔ. τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ εἰς ἀκτῖνα 1.50 μ. Πρὸς τὰς ἀγνώστους ταφικὰς τελετουργίας θὰ πρέπει ἴσως νὰ συνδεθοῦν καὶ τὰ μικρὰ τεμάχια ἐλαφρόπετρας, εὑρεθέντα ἐν ἀφθονίᾳ κατὰ τὸ ΒΑ. κυρίως τμῆμα τοῦ θαλάμου καὶ ἐντὸς τοῦ λάκκου, πλὴν τῶν μεμονωμένων καὶ διεσκορπισμένων εἰς ὁλόκληρον τὸν τάφον, ὡς καὶ οἱ ὀλίγοι πυρῆνες ἐλαιῶν. Τὰς πρὸς τοὺς νεκροὺς θυσίας ζῴων μαρτυρεῖ ἡ παρουσία ἑνὸς μεγάλου κέρατος αἰγάγρου καὶ τεσσάρων τμημάτων ἰσαρίθμων ὁμοίων κεράτων, ἡ σιαγὼν ἵππου καὶ τμῆμα σιαγόνος καὶ οὐρᾶς ἀρνοειδοῦς, ἅπαντα εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν ἐπιφανειακῶν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ προθαλάμου συσσωρευμένων χωμάτων.

Ἡ παρουσία μικρᾶς τριποδικῆς χύτρας εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα τοῦ λάκκου, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη τεθραυσμένον ἄωτον κύπελλον καὶ μερικὰ ὀστᾶ, δεικνύει ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς κτέρισμα καὶ τοῦτο τὸ εἶδος ἀγγείου. Ἀντιθέτως τρία πήλινα ὑφαντικὰ βάρη — ἓν σφαιρικόν, ἓν ᾠοειδὲς καὶ ἓν δισκοειδὲς — εὑρεθέντα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐπιχώσεως τοῦ προθαλάμου ἔχουν διολισθήσει ἐντὸς τοῦ τάφου μὲ τὰ χώματα τοῦ δρόμου. Ὁμοίως θὰ πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ἡ παρουσία ἑνὸς τεθραυσμένου πηλίνου εἰδωλίου βοοειδοῦς, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἐντὸς τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος τοῦ προθαλάμου πρὸ τοῦ χώρου τῶν βαθμίδων.

Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν κοσμημένων ἀγγείων τοῦ προθαλάμου δεικνύουν ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ἐχρησιμοποιήθη τόσον κατὰ τοὺς ΜΜ IIIΒ - ΥΜ ΙΒ χρόνους, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς ΜΜ IIIΑ. Δείγματα τῆς νεωτέρας φάσεως εὑρεθέντα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐπιχώσεως εἶναι ἓν μόνωτον κύπελλον μὲ πλαστικὸν δακτύλιον περὶ τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ σώματος καὶ μὲ στολιδωτὴν κόσμησιν (πίν. 179α, ἀριστερὰ) καὶ εἷς μεγάλος σκύφος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ σώματος καλύπτεται διὰ δικτυωτοῦ κοσμήματος, ἐνῷ τὸ κατώτερον περιθέουν δύο ταινίαι (πίν. 179β, ἀριστερά)[1]. Ὡραῖον δεῖγμα τῆς ἰδίας φάσεως εἶναι ἡ πρόχους ἡ εὑρεθεῖσα παρὰ τὴν νοτίαν γωνίαν τοῦ προθαλάμου (πίν. 179β, δεξιά). Ἓν μόνωτον κύπελλον κοσμούμενον μὲ τρέχουσαν σπεῖραν ἀνοικτοῦ καστανερύθρου χρώματος (πίν. 179α, δεξιὰ) εὑρέθη βαθύτερον τῶν τριῶν προαναφερθέντων. Τὰ ὄστρακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπηρτίσθη, παρουσιάζουν μεγάλην διασποράν, ὅλα ὅμως εὑρίσκονται εἰς τὸ ἴδιον βάθος καὶ ἓν εἰς τὸν ἴδιον χῶρον, ὅπου εὑρέθη κύπελλον κοσμούμενον μὲ λευκοὺς βρόχους ἐπὶ μαύρου βάθους χαρα-

---

[1] Διὰ τὸ κύπελλον βλ. J. Pendlebury, The Archaeology of Crete, σ. 203 καὶ διὰ τὸν σκύφον πρβ. ὅμοιον ἀπὸ τάφον τοῦ Μαύρου - Σπήλιου, Forsdyke, ἔ. ἀ. σ. 269, εἰκ. 23.

κτηριστικὸν δεῖγμα τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως[1]. ῾Η εἰς βαθύτερον στρῶμα παρουσία τοῦ ὡς ἄνω κυπέλλου μὲ τὴν τρέχουσαν σπεῖραν ὀφείλεται ἴσως εἴτε εἰς τὴν διαταραχὴν τῶν ταφῶν ὑπὸ τῶν συλησάντων τὸν τάφον εἴτε εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ χρόνων ἔλαβε χώραν καθαρισμὸς τοῦ προθαλάμου ἀπὸ τὰς προηγουμένας ταφάς. ᾿Εντὸς τοῦ ἰδίου στρώματος, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται μέχρι τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους, καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ προθαλάμου εὑρίσκεται πρόχους κοσμουμένη μὲ μεγάλας λευκὰς σπείρας ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους[2], μικρὸς ἀμφορεὺς μὲ δακτύλιον παρὰ τὸν πόδα καὶ μικρὰ πρόχους μὲ πτερυγιοσχήμους ἀποφύσεις ἐπὶ τῶν ὤμων, ἡ ὁποία εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν προερχομένην ἀπὸ τὴν ἀνασκαφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ν. Πλατωνος ἔπαυλιν τῆς Πρασᾶς (πίν. 179γ). Καὶ τὰ τρία τελευταῖα ἀγγεῖα, χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως, δεικνύουν ὅτι ὁ προθάλαμος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς χῶρος ταφῆς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ προθαλάμου, δηλ. ὁ χῶρος ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ ἀπὸ τὰς βαθμίδας πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ θαλάμου, παρουσιάζει μικροτέραν ἐπίχωσιν μὲ ἰδιαιτέρως σκληρὰ χώματα, ἐλάχιστα ὀστᾶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀφθονίαν τῶν ὀστῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος, ὅπου εὑρέθησαν συγκεντρωμένα τρία ἀκέραια κρανία πλὴν ἄλλων θρυμματισμένων, καὶ τέλος πολὺ ὀλίγα ὄστρακα δεικνύει ὅτι κατὰ τοὺς ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ ἴσως χρόνους συνεκεντρώθησαν ὀστᾶ καὶ κτερίσματα εἰς τὴν κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα ὑπάρχουσαν ἀβαθῆ κόγχην, ἐνῷ τὸ δυτικὸν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν διέλευσιν τῶν προσκομιζόντων τὸν νεκρόν. Κατὰ τὴν μετέπειτα συνέχειαν τῆς ΥΜ ΙΑ φάσεως ἐξηκολούθησαν νὰ ἐναποθέτουν κτερίσματα εἰς τὸν χῶρον τῆς κόγχης — εὑρέθησαν συγκεντρωμένα τέσσαρα κωνικὰ κύπελλα καὶ ἄλλα μεμονωμένα — καθὼς καὶ ὀστᾶ συγκεντρούμενα προφανῶς ἐκ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου.

Τὸ ὀστεοφυλάκιον ὅμως τοῦ τάφου εἶναι ὁ λάκκος τοῦ θαλάμου, ὅπου εὑρέθησαν πολλὰ ὀστᾶ καὶ τὰ περισσότερα τῶν ἀγγείων — 21 πρόχοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνευ κοσμήσεως καὶ 24 κοσμημένα κύπελλα — δυνάμενα νὰ διακριθοῦν εἰς δύο στρώματα. Τὸ βαθύτερον (πίν. 180α) περιεῖχε κεραμεικὴν τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως, τῆς ὁποίας τὰ παράλληλα εὑρίσκονται εἰς τὸν τάφον τοῦ Καμηλάρη παρὰ τὴν Φαιστόν. Ταῦτα εἶναι: τρία κύπελλα τὰ ὁποῖα καλύπτονται μὲ μαῦρο χρῶμα καὶ κοσμοῦνται περὶ τὸ χεῖλος μὲ σει-

---

[1] Πρβ. ὁμοίας κοσμήσεως ἀγγεῖα ἀπὸ Καμηλάρη Φαιστοῦ Asatene 39/40, 1961/62, σ. 44 - 45, εἰκ. 47 Ad καὶ 48d.

[2] Αὐτόθι σ. 44 καὶ 45 καὶ εἰκ. 47 Bd καὶ 160c.

ρὰς λευκῶν τελειῶν [1], δύο ἄλλα τὰ ὁποῖα φέρουν λευκὰ δισκία συνδεόμενα μὲ τὸ κόσμημα τῆς «πεταλούδας» [2], ἕτερον, τοῦ ὁποίου ἡ κόσμησις ἀποτελουμένη ἀπὸ λευκὰς κηλῖδας, περιορίζεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καὶ τέλος ἓν κύπελλον, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται μὲ τρία λευκὰ κρίνα καὶ εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὸ εὑρεθὲν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαν ἔπαυλιν τῆς Πρασᾶς (πίν. 180β). Ἄλλα ὁμοίου σχήματος κύπελλα καλύπτονται μόνον διὰ χρώματος. Αἱ πρόχοι πλὴν μιᾶς εἶναι ὑψηλαὶ μὲ χαμηλὸν λαιμὸν καὶ ἀποκομμένον χεῖλος [3] καὶ ἡ κόσμησις τριῶν ἢ τεσσάρων περιορίζεται εἰς καταλειβάδας καὶ εὐρείας ταινίας χρώματος (πίν. 181α). Μία μόνον φέρει λευκὰς περὶ τὸ σῶμα ταινίας καὶ κλαδίσκους ἐπὶ τῶν ὤμων (πίν. 181β). Τὴν στενὴν σχέσιν τῆς κεραμεικῆς τοῦ στρώματος τούτου πρὸς ἐκείνην ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ Καμηλάρη ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ παρουσία ἀμφορίσκου μὲ πόδα καὶ πλατυνόμενον χεῖλος (πίν. 180β, ἄνω) [4].

Τὸ ὑψηλότερον κείμενον στρῶμα περιέχει χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τῆς ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ φάσεως, ὅπως μίαν πρόχουν μὲ καστανερύθρου χρώματος τρέχουσαν σπεῖραν περὶ τοὺς ὤμους, ἓν κύπελλον μὲ ὁμοίαν κόσμησιν, ἕτερον κοσμούμενον μὲ τρία συστήματα ἀπὸ μηνοειδεῖς ἐναλλήλους ταινίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀκραία φέρει θύσανον (πίν. 182α), καὶ ἓν μικρὸν ἄωτον κύπελλον κοσμούμενον μὲ δύο σειρὰς ἑλικομόρφων φύλλων [5]. Ἀπὸ τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ στρώματος καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ βαθυτέρου προέρχεται μέρος ὀστράκων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπηρτίσθησαν δύο μόνωτα κύπελλα ἄνευ κοσμήσεως· τούτων τὸ σχῆμα εἶναι περισσότερον ἐξειλιγμένον τῶν προαναφερθέντων ΜΜ ΙΙΙΑ (πίν. 183α). Τὰ ὑπόλοιπα ὄστρακα τῶν δύο τούτων κυπέλλων συνεκεντρώθησαν ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ τάφου, τὸν ἐκτεινόμενον πρὸ τοῦ χώρου τοῦ λάκκου. Τὸ ὡς ἄνω γεγονὸς δεικνύει ἴσως ὅτι μία πρώτη ἐναπόθεσις ὀστῶν καὶ κτερισμάτων ἐντὸς τοῦ λάκκου ἐγένετο κατὰ τὸ τέλος τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως, ἐνῷ μία δευτέρα ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ φάσιν. Οὕτω ἐξηγεῖται ἡ ἐντὸς τοῦ λάκκου προσεκτικὴ τοποθέτησις τῶν ἀγγείων καὶ ὁ σαφὴς τούτων διαχωρισμὸς εἰς δύο στρώματα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πολλὰ συγκεντρωμένα ὀστᾶ, τῶν ὁποίων ἡ κατὰ ταφὰς διάκρισις ἦτο ἀδύνατος.

---

1 Τὴν διὰ τελειῶν κόσμησιν εἰς διαφόρους σχηματισμούς, τυπικὴν τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως, βλ. εἰς Asatene ἔ. ἀ. σ. 45 καὶ εἰκ. 47 Aa καὶ εἰκ. 55d, ὡς καὶ P. of M. II, σ. 369, εἰκ. 206e.

2 Asatene 39/40, 1961 - 62, σ. 53, εἰκ. 55g, h.

3 Πρβ. ὁμοίας ὡς πρὸς τὸ σχῆμα ἀπὸ Μαῦρο-Σπήλιο, Forsdyke, ἔ.ἀ. σ.295, εἰκ.49.

4 Asatene ἔ. ἀ. σ. 83, εἰκ. 109 ἀριστερά.

5 Πρβ. τὴν πρόχουν ἐκ Κνωσοῦ P. of M. IV, 264, εἰκ. 195 καὶ τὸ περισσότερον ἐσχηματοποιημένον κόσμημα εἰς BSA 62, 1967, σ. 338, εἰκ. 1, 7 (M. P.).

Τὰ μὲ χαρακτηριστικὴν κόσμησιν ἀγγεῖα τοῦ θαλάμου ἀνήκουν ὅλα εἰς τὴν ΥΜ ΙΑ φάσιν. ᾿Εντελῶς κλειστὴν ὁμάδα προσφέρουν τὰ κύπελλα μὲ κόσμησιν τρεχούσης σπείρας, δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ πρόσθετον λευκὸν χρῶμα διὰ τὸν σχηματισμὸν ροδάκων ἢ κεραιῶν [1] (πίν. 182β). Εἰς τὰ λοιπὰ κύπελλα ἀπαντοῦν τὰ συνήθη κοσμήματα τῆς φάσεως ταύτης, ὅπως τὰ λεπτὰ καλαμοειδῆ φυτά, ἡ στολιδωτὴ κόσμησις καὶ τὰ γνωστὰ φύλλα κισσοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀποξηρανθῆ καθὼς διατάσσονται κατακορύφως καὶ ἐναλλάσσονται μὲ διπλᾶς κατακορύφους ταινίας (πίν. 183β). ῾Η σχηματοποίησις τοῦ ὡς ἄνω κοσμήματος ἀποτελεῖ ἴσως ἔνδειξιν διὰ τὴν εἰς τὴν ΥΜ ΙΒ χρονολόγησιν τοῦ κυπέλλου. ᾿Αντιθέτως αἱ κάθετοι συνδεόμεναι σπεῖραι ἑνὸς φλασκίου δίδουν τὴν αἴσθησιν εὐχύμων κλάδων [2] (πίν. 181γ). ῞Εν κύπελλον μὲ φολιδωτὸν κόσμημα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τοποθετηθῆ καὶ τοῦτο εἰς τὴν ΥΜ ΙΒ φάσιν, ἐὰν κατὰ τὴν διεξοδικὴν μελέτην τοῦ τάφου παρουσιασθοῦν καὶ ἄλλα δείγματα τῆς ἰδίας φάσεως [3].

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἀγγείων εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ θαλάμου καὶ δύο χαρακτηριστικὰ κύπελλα τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως. Ταῦτα εἶναι : ἓν κύπελλον μὲ λευκοὺς βρόχους ἐπὶ μαύρου βάθους εὑρεθὲν πρὸ τοῦ χώρου τοῦ λάκκου καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πρὸς Νότον προέκτασιν τοῦ δυτικοῦ του ἄκρου καὶ ἕτερον κοσμούμενον μὲ καταλειβάδας, μέρος τοῦ ὁποίου εὑρέθη εἰς τὸν χῶρον ὅπου καὶ τὸ πρῶτον, ἐνῷ τὰ περισσότερα τῶν ὀστράκων του ἦσαν διεσκορπισμένα ἐντὸς τοῦ λάκκου μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου στρώματος (πίν. 183γ). ῾Η παρουσία τῶν ἀγγείων τούτων ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ θαλάμου ὡς καὶ ὀστράκων τινῶν ἀπὸ τὰ ἀναφερθέντα ἤδη μόνωτα κύπελλα τῆς ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ φάσεως ἑρμηνεύεται, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ τάφου δὲν εἶναι ἐκείνη τὴν ὁποίαν παρουσιάζει. Μέχρι τῶν ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ χρόνων ὁ τάφος περιορίζεται εἰς τὸν χῶρον τοῦ μετέπειτα προθαλάμου καὶ τὸν πρὸ τοῦ λάκκου. Τὸ πρὸς Δυσμὰς ὅριον τούτου καθοριζόμενον βάσει τῆς θέσεως τῶν ὡς ἄνω ἀγγείων καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ τάφου, θὰ ἔφθανε μέχρι τοῦ σημείου ὅπου ἡ βόρειος παρειὰ τούτου παρουσιάζει παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ λάκκου ἰσχυρὰν προεξοχήν. ᾿Εὰν προεκτείνωμεν ταύτην μέχρι τῆς νοτίας παρειᾶς τοῦ θαλάμου καὶ μάλιστα ἡμικυκλικῶς κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς [4], θὰ ἔχωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸ πρὸς Δυσμὰς ὅριον. Οὕτω ἑρμηνεύεται καὶ ἡ ἐντελῶς διάφορος μορφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ πεσσοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἀρχικὴν μορφήν

[1] BSA 62, 1967, σ. 338, εἰκ. 1, 4 καὶ 6.
[2] Αὐτόθι σ. 338, εἰκ. 1, 1, 8, 10, 7.
[3] Αὐτόθι σ. 340, εἰκ. 2, 12.
[4] BSA 28, 1926/27, σ. 24.

του θὰ ἦτο πεσσὸς καὶ χώρισμα συγχρόνως, ὡς συνηθίζεται καὶ εἰς τοὺς τάφους τοῦ Μαύρου - Σπήλιου[1].

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ τάφου (ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ) συνεκεντρώθησαν αἱ ταφαὶ τοῦ προθαλάμου ἐντὸς τῆς ΝΑ. τούτου κόγχης, ἠνοίχθη ὁ λάκκος διὰ νὰ περιλάβῃ τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τοῦ πρὸ τούτου χώρου τοῦ τάφου, προεξετάθη ὁ τάφος πρὸς Δυσμὰς καὶ ἀπεχωρίσθη ὁ θάλαμος τοῦ προθαλάμου διὰ κτιστοῦ τοίχου. Ἡ διάνοιξις εἰσόδου διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν δύο χώρων κατέστη ἀναγκαία καὶ οὕτω ἐδημιουργήθη ὁ ἀνατολικὸς πεσσός. Ἡ διὰ βαθμίδων διαμόρφωσις τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου εἶναι ἴσως σύγχρονος μὲ τὴν ὅλην ἐπέκτασιν τοῦ τάφου.

Ἡ παρουσία ΥΜ ΙΙΙΒ κεραμεικῆς ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου (πίν. 184α)[2] προσδιορίζει τὸν χρόνον πληρώσεως τούτου, ὁ ὁποῖος θὰ καθορισθῇ ἀκριβέστερον μετὰ τὴν μελέτην τοῦ συνόλου τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὕρεσις σεσαθρωμένων μακρῶν ξύλων, πλάτους 4 ἑκ., τὰ ὁποῖα γυψωθέντα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἡ ἐκ τοῦ χρόνου φθορὰ καὶ ἡ κατὰ τὴν σύλησιν μετατόπισις τούτων δημιουργεῖ προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς των μορφῆς. Πλὴν τῶν πολλῶν ἐντὸς τοῦ θαλάμου διεσκορπισμένων τεμαχίων, δύο ἑνότητες προσφέρουν τὴν δυνατότητα προσδιορισμοῦ τοῦ ἀρχικοῦ των προορισμοῦ (εἰκ. 1 καὶ πίν. 184β καὶ 185α). Ταῦτα ἀνήκουν εἰς νεκρικὰ φορεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχον μορφὴν ἐσχάρας. Ἡ πλησίον τούτων εὕρεσις λασπώδους χώματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν λείψανα «ψάθας», καθιστοῦν πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐπὶ τῶν φορείων ἐτίθετο στρῶμα ἀπὸ τὸ ὡς ἄνω ὑλικόν. Ταῦτα ἀπετελοῦντο ἀπὸ πέντε κατακόρυφα καὶ ἰσάριθμα τοὐλάχιστον ἐγκάρσια ξύλα (μέγιστον μῆκος τοῦ καλύτερον διατηρουμένου κατακορύφου 1.95 μ. καὶ τοῦ ἐγκαρσίου 1.30 μ.), ὡς δεικνύουν οἱ ὑπάρχοντες χάλκινοι σύνδεσμοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνὰ δύο τοποθετημένοι καὶ ἀπέχουν μεταξύ των ἀνὰ 35 ἑκ. Οἱ σύνδεσμοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ 8 ἢ 6 ἐπάλληλα ἐλάσματα σχήματος Π καὶ εἶναι ἐσφηνωμένοι ἐπὶ μὲν τῶν κατακορύφων ξύλων ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ἐπὶ δὲ τῶν ἐγκαρσίων ἀντιστρόφως (πίν. 185β). Ἡ ἀνεύρεσις ὁμοίων συνδέσμων ἐντὸς τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ κατωτέρου στρώματος τοῦ λάκκου δεικνύει ὅτι ἡ συνήθεια ἐναποθέσεως τῶν νεκρῶν ἐπὶ φορείων ὑπῆρχε καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄφθονον κεραμεικὴν τοῦ τάφου τὰ διαφυγόντα

---

[1] Βλ. Forsdyke ἔ. ἀ. σ. 246 καὶ εἰκ. 15.

[2] Βλ. BSA 60, 1965, σ. 318 κἑ. εἰκ 1 διὰ τὸ σχῆμα καὶ BSA 62, 1967, σ. 348, εἰκ. 6, 9 διὰ τὴν διακόσμησιν.

τὴν σύλησιν κοσμήματα εἶναι ὀλίγα. Δύο ὅμως ἐξ αὐτῶν ἀποκαλύπτουν νέας τάσεις καὶ νέας δυνατότητας τῆς ὑστερομινωικῆς κοσμηματοποιίας.

᾿Ιδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι ἀπὸ μορφολογικῆς καὶ θεματολογικῆς ἀπόψεως εἶναι δύο ψῆφοι ὀρθογωνίου σχήματος (διαστ. 2,8 × 2,3 ἑκ.) ἀπὸ λεπτὸν φύλλον χρυσοῦ (πίν. 186α), κοσμούμεναι διὰ τῆς ἐκκρούστου τεχνικῆς μὲ πτηνὸν καθήμενον πρὸς ἀριστερὰ καὶ ραμφίζον τὴν ἐλαφρῶς ἀνασηκωμένην πτέρυγά του. Πρὸ τῶν ἀσαφῶς δηλουμένων ποδῶν ἡ ἐπιφάνεια ἔχει ἀνωμάλως ἀποδοθῆ, διὰ νὰ ὑποδηλωθῇ ἴσως ὁ χῶρος. ῾Υπεράνω τοῦ πτηνοῦ τρία ἐσχηματοποιημένα κρινοειδῆ ἄνθη στέφουν τὴν παράστασιν. ῾Η ὀπισθία ὄψις καλύπτεται δι᾿ ἐπιπέδου φύλλου χρυσοῦ. ῾Η εὕρεσις τῆς μιᾶς ψήφου ἐντὸς τοῦ θαλάμου καὶ τῆς ἑτέρας ἐντὸς τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ λάκκου μὲ κεραμεικὴν τῆς ΥΜ ΙΑ φάσεως δὲν δημιουργεῖ πρόβλημα διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ περιδεραίου, τμῆμα τοῦ ὁποίου θὰ ἀπετέλουν ἀμφότεραι αἱ ψῆφοι.

῾Ο ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὑρεθεὶς δακτύλιος μὲ τὴν καθαρῶς γεωμετρικὴν κόσμησιν τῆς σφενδόνης εἰς περίκλειστον τεχνικήν, ὅπου χρησιμοποιεῖται πρὸς ἔνθεσιν κυανῆ καὶ λευκὴ ὑαλόμαζα (πίν. 186β) ἀποκαλύπτει μίαν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε διακοσμητικὴν διάθεσιν τῆς ὑστερομινωικῆς κοσμηματοποιίας καὶ ἀποδεικνύει ἀνασκαφικῶς πλέον τὴν μινωικὴν καταγωγὴν τοῦ λεγομένου θησαυροῦ ἀπὸ τὴν Αἴγιναν, τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον. ῾Η ΥΜ ΙΑ φάσεως κεραμική, ἡ ὁποία εὑρέθη μὲ τὸν δακτύλιον, καθορίζει τὸν χρόνον κατασκευῆς τούτου καὶ τοῦ ὁμοίου δακτυλίου τοῦ ὡς ἄνω θησαυροῦ (R. A. Higgins, Greek and Roman Jewellery, σ. 166, εἰκ. 8A).

Δύο χρυσᾶ κρικοειδῆ ἐνώτια μὲ κοκκιδωτὸν βουκράνιον, ἀνήκοντα εἰς δύο ζεύγη, ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἐντὸς τῆς ΥΜ ΙΑ φάσεως ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τούτου. Τὸ μεγαλύτερον εὑρέθη ἐντὸς τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ λάκκου, ἐνῷ τὸ μικρότερον, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ πρὸς ἀφαίρεσιν τάσις τῆς τέχνης ἔχει ὁδηγήσει εἰς τὴν διὰ τεσσάρων μόνον κοκκίδων παράστασιν τοῦ βουκρανίου, εὑρέθη ἐντὸς τοῦ θαλάμου[1]. ᾿Απὸ τὸν θάλαμον τοῦ τάφου προέρχεται ζεῦγος ὁμοίου τύπου ἀργυρῶν ἐνωτίων μὲ μίαν κοκκίδα εἰς τὴν θέσιν τοῦ βουκρανίου.

Μεταξὺ τῶν ἀργυρῶν κοσμημάτων τοῦ θαλάμου συγκαταλέγεται καὶ μία ψῆφος ἀπὸ λεπτὸν σφυρήλατον περικεκομμένον φύλλον, εἰς σχῆμα ὀκτασχήμου ἀσπίδος, τῆς ὁποίας ἡ ὀπισθία ὄψις καλύπτεται δι᾿ ἑτέρου λείου φύλλου (πίν. 187α, ἀριστερά). Ἓν ἀπότμημα ὁμοίου φύλλου εὑρεθὲν πλη-

[1] Διὰ τὸ πρῶτον πρβ. ἀνάλογον ἀπὸ τάφον Μαύρου-Σπήλιου, Forsdyke, ἔ. ἀ. πίν. XVIII· διὰ τὸ δεύτερον βλ. ὅμοιον ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ Καμηλάρη, Asatene ἔ. ἀ. πίν. IV.

σίον μαρτυρεῖ τὴν παρουσίαν ἑτέρας ὁμοίας ψήφου [1]. Τόσον αἱ ὡς ἄνω ἀργυραῖ, ὡς καὶ δύο ἄλλαι ὅμοιαι ψῆφοι ἐκ συμπαγοῦς χαλκοῦ (πίν. 187α, δεξιά), εὑρέθησαν μὲ κεραμεικὴν τῆς ΥΜ ΙΑ φάσεως.

Αἱ κοιναὶ ψῆφοι περιδεραίων, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ὁ ἀνασκαφεὶς τάφος, δὲν εἶναι πολλαί. Ἡ ποικιλία ὅμως τῆς ὕλης — χρυσός, ἀμέθυστος, σάρδιος, ὀρεία κρύσταλλος, φαγεντιανή, ὑαλόμαζα — ὡς καὶ ἡ ποικιλία τῶν σχημάτων ἀποκαλύπτουν ὅτι ὁ τάφος ἦτο πλούσιος καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὸ εἶδος κτερισμάτων. Ὅλαι παρουσιάζουν μεγάλην διασπορὰν πλὴν 19 μεγάλων σφαιρικῶν ἀπὸ ἀμέθυστον καὶ 34 μικρῶν σφαιρικῶν καὶ δισκοειδῶν ἀπὸ σάρδιον, αἱ ὁποῖαι, ἀποτελοῦσαι προφανῶς ἓν περιδέραιον ἀγνώστου συνθέσεως, εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ προθαλάμου μὲ χαρακτηριστικὰ ΜΜ ΙΙΙΑ ἀγγεῖα (πίν. 187β). Δύο ὅμως μικραὶ ἀπὸ ἀμέθυστον προέρχονται ἀπὸ τὸν θάλαμον καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΜ ΙΑ φάσιν [2]. Γενικώτερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ σχήματα τῶν ψήφων εἶναι τὰ ἴδια κατὰ τὴν ΜΜ ΙΙΙΑ καὶ τὴν ΥΜ ΙΑ φάσιν, καθ' ὅσον αἱ ἐπιμήκεις τετράπλευροι μὲ ἐγχαράκτους γραμμὰς κατὰ μῆκος τῶν ἀκμῶν ἀπὸ κυανῆν φαγεντιανὴν (14) καὶ χρυσὸν (2) (πίν. 187β) εὑρέθησαν μὲ κεραμεικὴν ἀμφοτέρων τῶν φάσεων [3]. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς χαρακτηριστικὰς τριγωνικὰς κοιλοκύρτους μὲ νεύρωσιν κατὰ μῆκος τῆς κοίλης πλευρᾶς ἀπὸ σάρδιον καὶ ὀρείαν κρύσταλλον (πίν. 187β) [4], ὡς καὶ διὰ τὰς μικρὰς σφαιρικὰς ἀπὸ διάφορα ὑλικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ δύο ἀπὸ χρυσόν. Ἀντιθέτως αἱ ἀπὸ ὀρείαν κρύσταλλον καὶ κυανοπρασίνην ὑαλόμαζαν εἰς σχῆμα ἀχιβάδος ψῆφοι φαίνεται ὅτι εἶναι χαρακτηριστικαὶ τῆς ΥΜ ΙΑ μόνον φάσεως, διότι εὑρέθησαν μόνον ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Παράλληλα καὶ τῶν τεσσάρων ρομβοειδῶν λιθίνων ψήφων ἔχομεν ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Μαύρου - Σπήλιου, χρονολογούμενα καὶ ταῦτα εἰς τὴν ΥΜ ΙΑ φάσιν [5].

Ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα τοῦ λάκκου προέρχεται ἓν ἐπιπεδόκυρτον δισκίον ἀπὸ ὀρείαν κρύσταλλον, ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Μαύρου - Σπήλιου [6]. Καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ Πόρου δὲν κατέστη δυνατὸν ἐκ τῶν συνθηκῶν

[1] Τὴν ὡς φυλακτὸν χρησιμοποίησιν ὁμοίων ψήφων ὑποστηρίζει ὁ Evans εἰς P. of M. III, 315, εἰκ. 217.

[2] Διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. BSA 28, 1926/27, σ. 286 καὶ P. of M. II, 75, εἰκ. 34.

[3] Πρβ. ὁμοίου σχήματος ψήφους ἀπὸ μίαν ΥΜ ΙΑ ταφὴν ἐντὸς λάρνακος εἰς Πύργον P. of M. II, 75, εἰκ 34.

[4] P. of M. III, 411, εἰκ. 273 καὶ BSA 28, 1926 - 27, σ. 288.

[5] BSA αὐτόθι σ. 287, εἰκ. 39. Διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. P. of M. IV, 495, εἰκ. 432.

[6] BSA αὐτόθι σ. 288, εἰκ. 40 VII A 13.

εὑρέσεως νὰ διαπιστωθῇ ἐὰν πρόκειται περὶ ἐνθέτου κοσμήματος ἀντικειμένου τινός.

῞Ολως ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ εὑρεθεῖσαι σφραγῖδες, καθ᾿ ὅσον ἡ χρονολόγησίς των στηρίζεται εἰς τὴν συνοδεύουσαν ταύτας κεραμεικὴν καὶ ὄχι εἰς ρυθμολογικὰ ἢ θεματολογικὰ μόνον στοιχεῖα. Μία τρίπλευρος ἀπὸ σάρδιον (πίν. 188) μὲ διακόσμησιν τῶν ὀπῶν ἐξαρτήσεως διὰ φύλλου χρυσοῦ καὶ κοκκιδώσεως εὑρέθη κάτωθι τῶν ξύλων τοῦ θαλάμου τῶν πρὸ τοῦ χώρου τοῦ λάκκου μὲ κύπελλα φέροντα σπείρας καὶ στολιδωτὸν κόσμημα. ᾿Επὶ τῶν τριῶν σφραγιστικῶν ἐπιφανειῶν φέρει διπλοῦν πέλεκυν συνδυαζόμενον πρὸς ἱερὸν κόμβον, ἀμφορέα μὲ σιγμοειδεῖς λαβὰς καὶ μηνοειδὲς κόσμημα. ῾Η τελευταία αὕτη πλευρὰ ἔχει παραμείνει ἴσως ἡμιτελής. ῾Ο συνδυασμὸς διπλοῦ πελέκεως καὶ ἱεροῦ κόμβου ἀπαντᾷ εἰς τὴν ΥΜ Ι κεραμεικήν ὡς καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται συχνὰ ἐπὶ σφραγίδων [1]. Τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ πάλιν ἐπὶ τριπλεύρου ἀμυγδαλοσχήμου σφραγῖδος ἐκ στεατίτου, ἡ ὁποία εὑρέθη ἀνατολικώτερον τῆς προαναφερθείσης καὶ ἡ ὁποία ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων ἐπιφανειῶν φέρει ἀρχιτεκτονικὴν πρόσοψιν καὶ ζεῦγος σκορπίων (πίν. 189) [2]. ῾Η συνοδεύουσα καὶ ταύτην τὴν σφραγῖδα κεραμεικὴ εἶναι τῆς ΥΜ ΙΑ φάσεως. Δύο σφραγῖδες ἀπὸ σάρδιον καὶ καστανοῦ χρώματος ἴασπιν ἀποτελοῦν δείγματα ὡραίας ἐργασίας τῆς ἰδίας φάσεως. ῾Η ἐκ σαρδίου (πίν. 190) φέρει τὴν συνήθη κατὰ τοὺς ΥΜ Ι χρόνους παράστασιν τῶν δύο ὀκλαζόντων λεόντων, ἡ ὁποία εἶναι περισσότερον ἐξειλιγμένη τῆς ὑπὸ τοῦ Evans ἀναφερομένης ὁμοίας σφραγῖδος (P. of M. IV, 582, εἰκ. 570). ῾Η ἐξ ἰάσπιδος μὲ τὴν παράστασιν ἱπταμένου πτηνοῦ (πίν. 191α.β) ἔχει πολλὰ παράλληλα παραδείγματα ἀπὸ θεματολογικῆς ἀπόψεως, ἀναγόμενα εἰς τοὺς ΥΜ Ι καὶ ΥΜ ΙΙ χρόνους. Εὑρεθεῖσα ὅμως ἐπὶ τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος τοῦ λάκκου, περιέχοντος ΥΜ ΙΑ κεραμεικήν, χρονολογεῖται μετὰ βεβαιότητος εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην.

---

[1] Διὰ τὸ σχῆμα τῆς σφραγῖδος πρβ. ὁμοίαν ἐκ τοῦ 3ου τάφου τοῦ Σανατορίου τῆς Κνωσοῦ. ῾Η εἰς τὴν ΥΜ ΙΙ φάσιν χρονολόγησις ταύτης ἑρμηνεύεται ἐὰν δεχθῶμεν ἢ ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο διατηρεῖται ἐπὶ 150 ἔτη ἢ ὅτι ἡ σφραγὶς τοῦ Σανατορίου ἦτο παλαιότερον κειμήλιον. Διὰ τὸν συνδυασμὸν διπλοῦ πελέκεως καὶ ἱεροῦ κόμβου ὡς διακοσμητικοῦ θέματος ἐπὶ τῆς κεραμεικῆς βλ. Gournia, πίν. IX, 12. Πρβ. καὶ ἀνάγλυφον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ Παλαικάστρου P. of M. I, 433, εἰκ. 310.

[2] Διὰ τὸ σχῆμα τῆς σφραγῖδος πρβ. τὴν σφραγῖδα Μουσείου ᾿Αθηνῶν ἀπὸ τὴν Συλλογὴν Μητσοτάκη, GMS I, ἀριθ. 437. Διὰ τὸ θέμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς προσόψεως P. of M. I, 674, εἰκ. 493c. Διὰ τὸ θέμα τοῦ σκορπίου βλ. Χατζηδακι, Μινωικοὶ τάφοι ἐν Κρήτῃ, ΑΔ 4, 1918, σ. 54, εἰκ. 4, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἐπὶ παλαιοτέρων σφραγίδων.

Παράδειγμα πρὸς σύγκρισιν ὡς πρὸς τὸν τρόπον ἀποδόσεως τοῦ ἰδίου θέματος εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 987 σφραγὶς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἀπὸ τὶς Γωνιὲς Πεδιάδος. Τέλος μία ἀμυγδαλοειδὴς μὲ γραμμικὰ θέματα ἀπὸ λευκὸν στεατίτην (πίν. 191γ.δ) εὑρέθη εἰς τὸν προθάλαμον ἐντὸς στρώματος περιέχοντος ἀγγεῖα τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ φάσεως. Ἀνάλογον γραμμικὴν κόσμησιν φέρουν καὶ αἱ ὑπ' ἀριθ. 2179 - 2182 ἀδημοσίευτοι σφραγῖδες ἀπὸ ὀρείαν κρύσταλλον τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεταφερθῆ ἀπὸ τὴν Ἀρ/χὴν Συλλογὴν τῆς Νεαπόλεως.

Διὰ τὸν εὑρεθέντα κύλινδρον (πίν. 192α.γ) γράφει διεξοδικῶς ὁ V. Kenna εἰς μελέτην, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸν προσεχῆ τόμον τῶν Κρητικῶν Χρονικῶν. Ἀπὸ ἀνασκαφικῆς ὅμως ἀπόψεως πρέπει νὰ σημειωθῇ διὰ τὸ σπάνιον τοῦτο εὕρημα, ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τοῦ πυθμένος σχεδὸν τοῦ λάκκου - ὀστεοφυλακίου τοῦ θαλάμου ἐντὸς ἀδιαταράκτου στρώματος, τὸ ὁποῖον περιεῖχε ΜΜ ΙΙΙα μόνον κεραμεικήν.

Τὰ χάλκινα εὑρήματα τοῦ τάφου περιορίζονται εἰς ἓν μαχαιρίδιον ὅμοιον πρὸς τὸ εὑρεθὲν εἰς τάφον τοῦ Μαύρου - Σπήλιου [1], εἰς μίαν ὁλόκληρον καὶ μίαν ἐλλιπῆ τριχολαβίδα καὶ εἰς ἐλάχιστα θραύσματα περονῶν. Ἡ παρουσία ἑνὸς σαυρωτῆρος, μιᾶς αἰχμῆς καὶ δύο ἥλων ἐγχειριδίου ὑποδηλοῦν τὴν ἐντὸς τοῦ θαλάμου ταφὴν πολεμιστῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς εὑρέσεως τριῶν ἀκεραίων σχεδὸν καί τινων θραυσμάτων κατειργασμένων ὀδόντων κάπρου (πίν. 192β). Ἡ τομὴ τούτων εἶναι διάφορος τῆς τῶν ἐκ Μυκηνῶν, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ φάσιν. Τὰ ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Πόρου, χρονολογούμενα εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν (ΥΜ ΙΑ), ἀνήκουν πιθανῶς εἰς τύπον κράνους διάφορον τοῦ ἐκ Μυκηνῶν, ὁ ὁποῖος δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῇ εἰς ἕνα ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἐπὶ πινακίδων, σφραγιδολίθων καὶ σφραγισμάτων ἀπεικονιζομένους [2].

Λίθινα ἀγγεῖα δὲν περιεῖχεν ὁ τάφος. Τὰ ὀλίγα εὑρεθέντα θραύσματα προέρχονται εἴτε ἀπὸ τὰ χώματα τὰ ὁποῖα εἶχον εἰσχωρήσει διὰ τῆς εἰσόδου τοῦ δρόμου ἐντὸς τοῦ προθαλάμου, εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δρόμου. Ἀπὸ τὰ ἴδια χώματα προέρχονται δύο λίθινοι τριπτῆρες, ὡς καὶ μικρὸν λίθινον πλακίδιον ἀπὸ λίθον λευκοῦ, μέλανος καὶ ἰώδους χρώματος, τὸ ὁποῖον προωρίζετο ἴσως διὰ τὴν τριβὴν χρωμάτων. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου εὑρέθη καὶ τέταρτος τριπτὴρ ἡμικυλινδρικοῦ σχήματος μὲ ΥΜ ΙΙΙΒ κεραμεικήν. Ὡραιότατος σφυροπέλεκυς ἀπὸ πολύχρωμον λίθον κιτρίνου, ἰώδους καὶ βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος μὲ γλυφάς, αἱ ὁποῖαι περιθέουν τὰς παρυφὰς τῶν δύο κυρίων ὄψεων, λατρευτικοῦ προφανῶς χαρακτῆρος

---

1 BSA 28, 1926 - 27, σ. 253, εἰκ. 6, 4.

2 Βλ. P. of M. IV, 869.

(πίν. 193α), εὑρέθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ προθαλάμου ἐντὸς ἀδιαταράκτου μᾶλλον στρώματος. ῾Η ἐποχὴ τῆς ἐντὸς τοῦ τάφου ἀποθέσεώς του προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ ἀναφερθὲν κύπελλον μὲ τὴν τρέχουσαν σπεῖραν τῆς ΥΜ ΙΑ φάσεως, τὸ ὁποῖον εὑρέθη εἰς τὸ ἴδιον βάθος μὲ τὸν πέλεκυν καὶ ἀπὸ τὴν πρόχουν μὲ τὰς πτερυγιοσχήμους ἀποφύσεις, ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς βαθύτερον στρῶμα (πίν. 179α δεξιὰ καὶ γ μέσον).

῾Ο νοτιώτερον εὑρισκόμενος δεύτερος σπηλαιώδης τάφος (ΙΙ) ἀπετελεῖτο ἀπὸ μίαν ἐπιμήκους ἀκανονίστου ἐλλειψοειδοῦς σχήματος κοιλότητα, μεγίστου μήκους 8.50 μ., πλάτους 4.40 μ. καὶ ὕψους 1.75 μ., ἡ ὁποία ἔχει διεύθυνσιν ἀπ᾿ ᾿Ανατολῶν πρὸς Δυσμάς (πίν. 193β). Παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον της ὑπάρχει λάκκος ἐλλειψοειδοῦς σχήματος πλάτους 1.75 μ. καὶ μήκους 3.40 μ. μὲ συγκλίνοντα πρὸς τὸν πυθμένα τοιχώματα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν τοῦ τάφου Ι (πίν. 194α). Τὸ βάθος ὅμως τούτου φθάνει τὰ 2.50 μ. καὶ ἀντὶ λαξευτοῦ περιχειλώματος φέρει τοιχίον ἀπὸ ἀργοὺς λίθους, μέσου ὕψους καὶ πάχους 40 ἑκ.

᾿Εντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν τρία μόνον ὄστρακα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βεβαιώνει τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνασκαφικὴν διερεύνησιν τούτου. ῾Η παρουσία σωροῦ λίθων συγκεντρωθέντων κατὰ τὸ ἀνατολικὸν πέρας τοῦ τάφου (πίν. 194β) πρὸς ὑποστύλωσιν προφανῶς τῆς ὑπεράνω τούτου διερχομένης δημοσίας ὁδοῦ δὲν ἐπέτρεψε τὴν διερεύνησιν τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου, ἡ ὁποία εὑρίσκεται πρὸς ᾿Ανατολάς.

Διὰ τὴν σημασίαν τῆς θέσεως τῶν δύο τούτων τάφων, ὡς καὶ τρίτου ἀναλόγου σχήματος ἀνασκαφέντος παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Ν. Πλατωνος εἰς τὴν ἰδίαν περιοχήν, βλ. Στ. Αλεξιου, Σπηλαιώδης τάφος Πόρου ῾Ηρακλείου, εἰς ΑΑΑ, $Α_3$, ὅπου εἰς πρώτην σύντομον παρουσίασιν τῆς ἀνασκαφῆς, καθορίζεται καὶ ἡ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως προσφορὰ τοῦ τάφου τούτου ὡς συνόλου διὰ τοὺς νεοανακτορικοὺς χρόνους τῆς ΜΜ ΙΙΙΑ - ΥΜ ΙΑ (1700 - 1500) περιόδου.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΕΜΠΕΣΗ

17. ΜΙΚΡΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΙΣ ΚΡΗΤΗΝ

(Πίν. 195 - 203)

Ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν μου ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι περισυλλογῆς ἀρχαιοτήτων ἐν Κρήτῃ κατὰ χρονολογικὴν τῶν εὑρημάτων τάξιν :

Διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη ἐγένετο τὸν Ἰούνιον τοῦ 1967 σκαφικὴ διερεύνησις εἰς θολωτὸν ΠΜ ΙΙ - ΜΜ Ι τάφον παρὰ τὸν Ἅγιον Κύριλλον Μεσαρᾶς, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν μέρει συληθῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων καὶ εἰς μικρὸν ἀσύλητον τομέα, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον περισυλλεγῆ κατὰ τὴν ἄνοιξιν μικρὰ λίθινα ἀγγεῖα, σφραγῖδες καὶ ψῆφοι περιδεραίου. Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Ἰουνίου ἀνεσκάφησαν τὰ ἀσύλητα ἐξωτερικὰ διαμερίσματα τοῦ τάφου καὶ περισυνελέγησαν πλεῖστα ἀντικείμενα ἤτοι πήλινον εἰδώλιον ἄρρενος λάτριος, ὕψους 0.156 μ., φέροντος περίζωμα (πίν. 195α), μὲ τὰς ἄκρας χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, καὶ πήλινον ρυτὸν εἰς σχῆμα βοὸς μήκους 0.156 μ. μὲ δύο διατρήτους ὁριζοντίους ἀποφύσεις ἑκατέρωθεν ἀντὶ λαβῶν καὶ μὲ ἀνὰ μίαν κυκλικὴν ὀπὴν ἐπὶ τοῦ αὐχένος τοῦ ρύγχους (πίν. 195α). Τὸ ρυτὸν σώζει ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Περισυνελέγη ἐπίσης τὸ πρόσθιον τμῆμα ζωδίου καὶ πολλὰ λίθινα ἀγγεῖα τῶν συνήθων ἐν Μεσαρᾷ ἁπλῶν τύπων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ὀφείτου λίθου (πίν. 196α). Ἀπηρτίσθησαν ὁμοῦ μετὰ τῶν προηγουμένως περισυλλεγέντων 24 φωλεόσχημα, τρία καλυκόσχημα, δέκα ἓξ μικρὰ κύπελλα, ἑπτὰ λοπάδια μετὰ ἢ ἄνευ προχύσεως καὶ τμῆμα ἀγγείου κοσμουμένου μὲ ζώνην κατακορύφων χαρακτῶν γραμμῶν καὶ σειρὰν κυκλικῶν βαθύνσεων δι' ἔνθετον ὕλην. Περισυνελέγησαν ἐπίσης δύο λίθιναι σφραγῖδες (μία κωνικὴ καὶ μία κόλουρος πυραμὶς) μὲ τρίλοβον πλέγμα καμπύλης γραμμῆς ἡ πρώτη καὶ μὲ «προσωπεῖον» ἡ δευτέρα, ὡς καὶ τμήματα σφραγίδων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, ὧν μία μὲ δικτυωτὸν εἰς τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἑτέρα δισκοειδής. Αἱ ψῆφοι, δισκοειδεῖς, κυλινδρικαὶ καὶ ἀμυγδαλοειδεῖς, αἱ πλεῖσται ἐκ στεατίτου καὶ μία ἐκ σαρδώνυχος ἀνῆλθον εἰς 147.

Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἁγίου Μύρωνος Μαλεβιζίου εἰς θέσιν Βρύση, νοτιοδυτικῶς καὶ εὐθὺς ἔξω τοῦ χωρίου, ὁπόθεν κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἔτους 1966 εἶχον περισυλλεγῆ ὑφ' ἡμῶν τρεῖς σαρκοφάγοι, ὧν δύο ἐλλειψοειδεῖς καὶ μία λουτηροειδὴς (πίν. 195β) κεχρωσμένη φαιὰ καὶ ἓν λίθινον ἀγγεί-

διον [1] (πίν. 196β) περισυνελέγησαν ἐφέτος καὶ ἄλλοι ταφικοὶ πίθοι καὶ λάρνακες εἰς τεμάχια μὴ συγκολληθέντα εἰσέτι καὶ τρία λίθινα ἀγγεῖα ἐξ ὀφείτου, ἐκ τῶν ὁποίων δύο φωλεόσχημα καὶ ἓν τροπιδωτὸν μὲ διακρινόμενα χείλη καὶ βάσιν, ὡς καί τινα πήλινα ἁπλᾶ κύπελλα (πίν. 196γ καὶ 197α). Τὰ λίθινα ἀγγεῖα ἀνήκουν εἰς τύπους τῶν προανακτορικῶν χρόνων ἐπιβιώσαντας καὶ κατὰ τοὺς παλαιοανακτορικούς, εἰς οὓς ἀνήκουν καὶ οἱ ταφικοὶ πίθοι καὶ αἱ λάρνακες (ἡ λουτηροειδὴς δύναται νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων). Οἱ ταφικοὶ πίθοι ἦσαν ἀνεστραμμένοι καὶ συνεκρατοῦντο διὰ λίθων.

Ἐξετελέσθη ὑφ' ἡμῶν μετὰ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Βιάννου κ. Μαργαριτάκη διερεύνησις τῆς μακρινῆς, ἀπομεμονωμένης καὶ λίαν σημαντικῆς, ὡς ἀπεδείχθη, περιοχῆς τῆς κοιλάδος τοῦ Φ α φ λ ά γ κ ο υ, νοτίως τοῦ χωρίου Καλάμι τῆς περιοχῆς Βιάννου ἐπὶ τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους πλησίον τοῦ ναΐσκου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ὁπόθεν εἶχον προέλθει ἐνδιαφέροντα ἀντικείμενα, ἤτοι ΜΜ ΙΙΙ κέρνος καὶ ΥΜ ΙΙΙΑ κύλιξ, παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου κ. Κασωτάκη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (πίν. 197β καὶ 198α) [2]. Κατὰ τὴν διερεύνησιν ἀπεδείχθη ὅτι ὑφίστανται λαξευτοὶ ἢ πιθανώτερον σπηλαιώδεις τάφοι παρὰ τὸν αὐτόθι ναΐσκον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, πιθανῶς ἀποκοπέντες κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ, ἐξ αὐτῶν δὲ προῆλθον τὰ ὡς ἄνω ἀντικείμενα ἀνευρεθέντα εἰς δύο διάφορα σημεῖα εἰς ἀπόστασιν 10 περίπου μέτρων ἀπ' ἀλλήλων. Ὀστᾶ εἶναι ὁρατὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Διεπιστώθη ἐπίσης ἐκτεταμένη κατοίκησις τῆς παραλιακῆς ταύτης περιοχῆς, ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τῆς κοιλάδος τοῦ Φαφλάγκου, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν πυκνῶν ὀστράκων, τῶν ὁποίων περισυνελέγησαν χαρακτηριστικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα δείγματα. Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἁγίας Παρασκευῆς περισυνελέγη κατὰ τὴν γενομένην ἐφέτος διερεύνησιν μικρὸς δίωτος πίθος μὲ διακόσμησιν καταλειβάδων δι' ἐρυθροῦ χρώματος, τῆς ἀρχῆς τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων, προερχόμενος ἐκ τοῦ σημείου εὑρέσεως τοῦ κέρνου. Πρόκειται πιθα-

---

1 Τοῦτο εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς μιᾶς τῶν ἐλλειψοειδῶν λαρνάκων μήκους 0.80 μ. καὶ πλάτους 0.40 μ. μὴ σωζομένης καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῆς. Πλησίον τῶν λαρνάκων εὑρέθησαν τμήματα μικρῶν ἁπλῶν κυπέλλων. Ὑπὸ κατοίκου τοῦ Ἁγίου Μύρωνος παρεδόθη ΜΜ Ι κύπελλον μετὰ ποδὸς φαιᾶς χρώσεως μερικῶς διατηρουμένης, προερχόμενον, ὡς ἐλέχθη, ἐκ τοῦ χώρου ἀνευρέσεως τῶν λαρνάκων (πίν. 197α ἀριστερά). Παρεδόθη ἐπίσης ἀργυροῦς στατὴρ τῆς Ρόδου. Ὁ νεκρὸς τῆς λουτηροειδοῦς λάρνακος εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Νότον. Τὰ ἐντὸς τῶν ἄλλων λαρνάκων ὀστᾶ εἶχον διαλυθῆ.

2 Ἀπεικόνισις τούτων παρέχεται ἐδῶ, ὥστε νὰ δοθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν πληρεστέρα εἰκὼν τῆς ἀρχαιολογικῆς σημασίας τῆς περιοχῆς.

νῶς περὶ ταφικοῦ πίθου διὰ ταφὴν βρέφους (πίν. 198β). Πιθανῶς κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν ἐγίνοντο τοιαῦται ταφαὶ εἰς τὰς μικρὰς σπηλαιώδεις κοιλότητας καὶ κάτωθεν βραχωδῶν προεξοχῶν, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν κατοίκων ὑπῆρχον ἐκεῖ πρὸ τῆς διανοίξεως τῆς ὁδοῦ. Αἱ πληροφορίαι φέρουν καὶ ἄλλας περιπτώσεις τυχαίας εὑρέσεως πίθων μὲ ὀστᾶ εἰς τὴν περιοχήν. Δυτικῶς τοῦ Φαφλάγκου ἐκ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ ὑψώματος Τραπέζα περισυνελέγησαν, ἐπίσης κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς ἐρεύνης, ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους πλεῖστα ὄστρακα παλαιοανακτορικῶν καὶ νεοανακτορικῶν χρόνων λίαν καλῆς ποιότητος καὶ διατηρήσεως. Μεταξὺ τούτων τὰ περισσότερον ἐνδιαφέροντα εἶναι, ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὸν γενόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον καθαρισμόν, τμήματα ΜΜ ΙΒ κυπέλλου, ΜΜ ΙΙ γεφυροστόμου ἀγγείου καὶ πρόχου, τμῆμα ΜΜ ΙΙ ποτηρίου μὲ στενὴν βάσιν, ἓν ΥΜ Ι τμῆμα σκεύους μὲ διάτρητον διάφραγμα καὶ ἐξωτερικὴν διακόσμησιν ἀναγλύφου σχοινίου, ΥΜ Ι ὄστρακα μὲ γραπτὴν «στολιδωτὴν» διακόσμησιν κλπ. Κτίρια δὲν εἶναι ὁρατά, πιθανῶς ὅμως ὑπῆρχεν αὐτόθι ἀξιόλογος συνοικισμὸς τῶν χρόνων τούτων, τοῦ ὁποίου ἐνδείκνυται νὰ γίνῃ συστηματικὴ ἀνασκαφή (πίν. 199α).

Ἀνατολικῶς τοῦ κολπίσκου τοῦ Φαφλάγκου εἰς θέσιν Ψ α ρ ὴ Φ ο ρ ά δ α, ὅπου ἐπίσης σχηματίζεται ἀμμώδης ὅρμος, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις μινωικοῦ συνοικισμοῦ τῶν αὐτῶν χρόνων (πίν. 199β), ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ὁρατῶν τοίχων ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων παλαιοανακτορικῶν καὶ νεοανακτορικῶν χρόνων (ΜΜ Ι - ΥΜ ΙΙΙΑ). Χαρακτηριστικὸν τοπωνύμιον τῆς περιοχῆς εἶναι τὸ δυτικῶς τοῦ κολπίσκου τούτου ἀκρωτήριον Σ ε ν τ ό ν α, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ Σ ι δ ώ ν, ἐὰν ἐγίνετο δεκτὸν ὅτι καὶ τὰ Λ ε β ὴ ν καὶ Ἀ ρ α δ ὴ ν τῆς νοτίας παραλίας τῆς Κρήτης συνάπτονται πρὸς τοπωνύμια τῆς συριακῆς ἀκτῆς.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐγένετο ἐπίσκεψις τοῦ δυτικῶς τοῦ Φαφλάγκου κειμένου χωρίου Ἄρβη, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὁποίου ὑπεδείχθη ὑπὸ ἰδιώτου θέσις ἀνευρέσεως λαρνάκων εἰς τοποθεσίαν Τραπέζα Κερατοκάμπου.

Ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Βιάννου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου τρία φωλεόσχημα ἀγγεῖα ἐξ ὀφείτου, ἓν πήλινον μόνωτον κύπελλον μὲ στιλβωτὴν διακόσμησιν ρυθμοῦ Πύργου καὶ δύο κυλινδρικοὶ λίθινοι πυρῆνες προερχόμενοι ἐκ κοιλάνσεως ἀγγείων διὰ σωληνοειδοῦς τρυπάνου. Ἅπαντα προέρχονται ἐκ τῶν προανακτορικῶν τάφων Γαλωνῶν Χαρακιῶν ἀνασκαφῆς τοῦ Καθ. κ. Ν. Πλατωνος, ἐκρίθη δὲ σκόπιμον νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὸ Μουσεῖον πρὸς μεγαλυτέραν ἐξασφάλισιν. Οἱ κυλινδρικοὶ

πυρῆνες εἶναι ἐνδιαφέροντα δείγματα διὰ τὸν τρόπον κατασκευῆς τῶν λιθίνων ἀγγείων.

Εἰς τὴν περιοχὴν Πόρου Ἡρακλείου, ὅπου καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Πλατωνος εἶχεν ἀνασκαφῆ εἷς σπηλαιώδης τάφος, ἀνεσκάφη διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Δίδος Ἀγγελικῆς Λεμπέση ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ Ι τάφος, περὶ τοῦ ὁποίου ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 195 κἑ.

Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθανάτων Ἡρακλείου εἰς θέσιν Ποταμὸς ἀνατολικῶς τῆς ἀγούσης πρὸς Φαιστὸν ὁδοῦ καὶ ἔναντι τῆς θέσεως, ἔνθα πρὸ ἐτῶν εἶχον ἀνακαλυφθῆ τάφοι μὲ ΥΜ ΙΙΙ λάρνακας, εὑρέθη κατὰ μηχανικὴν καλλιέργειαν λίθινος λύχνος ἐξ ὀφείτου καὶ περισυνελέγη εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἐκ τῶν σωρῶν ἀργῶν λίθων καὶ ὀστράκων προκύπτει ὅτι πρόκειται περὶ ἐπαύλεως πιθανῶς ΥΜ ΙΙΙ χρόνων (πίν. 200α).

Εἰς τὴν Φοινικιὰν Ἡρακλείου καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς κοιλάδος, εἰς θέσιν Δρακουλιάρη ἢ Χοχλιοδολόϊ, εὑρέθη κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν διὰ προωθητῆρος μικρὸς σπηλαιώδης τάφος μὲ περίπου στρογγύλον θάλαμον διαμ. 1.39 μ. καὶ ὕψους 0.78 μ. μὲ μικρὸν δρόμον, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον, σχηματίζον τρεῖς βαθμίδας, εὑρίσκεται εἰς ὕψος 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου. Ὁ δρόμος ἐχρησιμοποιήθη ὡς βόθρος προσφορῶν, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι εὑρέθη πλήρης τέφρας· ὀστᾶ ὅμως δὲν ἀνευρέθησαν. Ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς Α χρόνους. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ θαλάμου (πίν. 200β καὶ 201α) εὑρέθη μικρὸς δίωτος πίθος μὲ ἀνάγλυφον ταινίαν περὶ τὸν λαιμὸν καὶ ὁμάδας χαρακτῶν γραμμῶν ἐπὶ τῆς γάστρας. Ὁ πίθος περιεῖχε (μόνον αὐτὸς ἐκ τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου) ὀστᾶ νεκροῦ κεκαυμένα καὶ δύο χαλκᾶς ἡμισφαιρικὰς ἀώτους φιάλας, μίαν χαλκῆν λόγχην μὲ ἐνισχυτικὴν ράβδωσιν (πίν. 201β. γ) καὶ σιδηρᾶ ὅπλα ἤτοι κεκαμμένην αἰχμὴν λόγχης, τμῆμα ξίφους μετὰ τῆς λαβῆς, ἐγχειρίδιον καὶ σιδηρᾶν περόνην διερχομένην διὰ μέσου χαλκοῦ δίσκου καὶ τμήματα ἄλλων. Ἐπὶ τῶν φιαλῶν διακρίνονται προσκεκολλημένα τμήματα μαλλίνου ὑφαντοῦ. Νοτίως τοῦ πίθου ἵσταντο δύο ἀμφορεῖς σώζοντες πτωχὴν διακόσμησιν κυματοειδῶν γραμμῶν κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ σιγμοειδοῦς καὶ διπλῶν σπειρῶν εἰς τοὺς ὤμους ὡς καὶ ταινιῶν κατωτέρω. Τὰ στόμια τῶν δύο ἀμφορέων ἐκλείοντο μὲ ἀνὰ ἕνα ψευδόστομον ἀμφορέα τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τύπου μὲ μικρὰν ὀπήν. Τρίτος ψευδόστομος ἀμφορεὺς μεγαλύτερος τῶν δύο ἄλλων ἔκειτο εἰς τεμάχια μεταξὺ τῶν δύο ἀμφορέων. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς παρὰ τὴν εἴσοδον εὑρέθη πρόχους, βορείως δὲ τοῦ πίθου πρόχους μὲ τριφυλλοειδὲς στόμιον, δύο κρατηρίδια (πίν. 202α) καὶ μία σιδηρᾶ κε-

καμμένη αἰχμὴ λόγχης κειμένη ἐπὶ τῆς πλακός, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔβαινε καὶ ὁ πίθος.

Ἐξετελέσθη ἐπίσης αὐτοψία τοῦ χώρου εὑρέσεως μικροῦ τμήματος δαπέδου ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ μεγάλων λευκῶν ψηφίδων ἐντὸς τοῦ χωρίου Μύρτος Ἱεραπέτρας. Τὸ εὕρημα ἐγένετο κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου πρὸς ἐγκατάστασιν ἀγωγοῦ ὕδατος ὑπὸ τῆς Κοινότητος. Ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ γωνία καὶ τμήματα τῶν δύο παρακειμένων πλευρῶν οἰκοδομήματος μήκους 1.50 μ. καὶ 1.45 μ. Ὁ τοῖχος σωζόμενος εἰς ὕψος 1.46 μ. εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ πλίνθων ἐστρωμένων εἰς κανονικοὺς δόμους, παρεμβαλλομένου εἰς ὕψος 1.05 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἑνὸς δόμου ἐκ ξεστῶν ὀγκολίθων ὕψους 0.38 μ. (πίν. 202β). Τὸ τμῆμα τοῦ δαπέδου ἐκ ψηφίδων σῴζεται παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον [1].

Ἐκ τῆς περιοχῆς Κνωσοῦ ἐκ θέσεως Κεφάλα παρὰ τὸ Σανατόριον περισυνελέγη μαρμάρινον ἄγαλμα γυναικός, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀκέφαλον μετὰ συμφυοῦς βάσεως, ὕψους 1.28 μ., μετὰ ζώνης καὶ ἱματίου περιβάλλοντος τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ σώματος καὶ πίπτοντος ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἥτις ἦτο προτεταμένη καὶ πρόσθετος, μὴ σωζομένη. Πρόσθετος ἦτο καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, ὁμοίως μὴ σωζομένη (πίν. 203α).

---

[1] Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐγένετο ἐξέτασις μικρᾶς σχολικῆς Συλλογῆς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Μύρτου Ἱεραπέτρας περιλαμβανούσης ὄστρακα μὲ ἐξειλιγμένην διακόσμησιν Ἁγίου Ὀνουφρίου (ΠΜ ΙΙ) ἐκ θέσεως Πύργου ἀνατολικῶς τῆς Μύρτου ὡς καὶ παλαιοανακτορικὰ μὲ διακόσμησιν λευκὴν ἐπὶ μέλανος καὶ νεοανακτορικὰ μὲ γραπτὰς στολιδώσεις, διακόσμησιν ρυθμοῦ χλωρίδος ἢ σπειροειδῆ ἐπίσης ἐκ Πύργου. Ὄστρακα ρυθμοῦ Βασιλικῆς εἶχον περισυλλεγῆ ἐκ θέσεως Φούρνου Κορφὴ ἀνατολικῶς τοῦ Μύρτου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, ἥτις ἐγένετο αὐτόθι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. WARREN τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Ὑπάρχει ἐπίσης ἐκ Πύργου σειρὰ ἁπλῶν γεφυροστόμων, ὧν ἓν μὲ σπείρας καὶ κλάδον ὡς καὶ πρόχους μὲ γραπτὸν ἐπίσης κλάδον. Μικρὰ λίθινα ὁμοιώματα ποδῶν προέρχονται ἐκ Πύργου καὶ Βάτου δυτικῶς τοῦ Μύρτου, ἐπίσης δὲ λίθινον ἀγγεῖον ἐξ ὀφείτου μὲ πρόχυσιν καὶ κάθετον τοξοειδῆ λαβὴν καὶ μικρὰ πωρίνη κεφαλή, λίθινος νεοανακτορικὸς βωμίσκος τοῦ τύπου τῶν ἱερῶν σκευοφυλακείων Κνωσοῦ, τμῆμα κεραμεικοῦ τροχοῦ, ἅπαντα ἐκ Πύργου. Προφανῶς πρόκειται περὶ ἐξαιρετικῶς σημαντικῆς καὶ ἀνεξερευνήτου θέσεως, τῆς ὁποίας ἐπιβάλλεται ἡ ταχεῖα ἀνασκαφή. Ἡ σχολικὴ Συλλογὴ περιλαμβάνει καὶ μίαν πηλίνην κυλινδρικὴν βάσιν καρποδόχης μὲ ἀναγλύφους ἀργοναύτας, τῶν ὁποίων δηλοῦνται μόνον τὰ ὄστρεα ἄνευ τῶν πλοκάμων, ὅπερ φέρεται ὡς προερχόμενον ἐκ Πύργου Μεσαρᾶς. Ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ ἓν ληκύθιον πήλινον ὑστάτων ρωμαϊκῶν χρόνων μετ' ἐπιγραφῆς δυσξυμβλήτου. Τὰ ἀντικείμενα ἔχει περισυλλέξει ἐπιφανειακῶς ὁ Διδάσκαλος κ. Δημητριανάκης.

Μικρότεραι ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Εἰς Σκοπὴν Σητείας εἰς θέσιν Προσκέφαλα κατόπιν αὐτοψίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἐ. Μπορμπουδάκη, ἐγένετο ἀνίχνευσις διὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀρχιφύλακος κ. Χ Παπαδάκη διὰ τὴν διαπίστωσιν ὑπάρξεως τάφου, ἥτις ἀπέβη ἀρνητική. Ἀξιόλογος εἶναι ἡ ὕπαρξις λιθίνου πιεστηρίου (πίν. 203β), πιθανώτατα δι' ἐλαίας, ἑλληνικῶν χρόνων, εἰς τὴν περιοχήν, ὅπου ὑφίστανται καὶ ἄλλα λείψανα οἰκημάτων. Ἐγένετο ἐπίσης αὐτοψία ὑφ' ἡμῶν πιθανῆς θέσεως τάφου παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα. Κατεβλήθη ἡ δαπάνη ἀποτυπώσεως τῶν μυκηναϊκῶν οἰκημάτων Ἀμνισοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁμοίως ἐγένετο περισυλλογὴ κεραμεικῆς, κατὰ τὸ πλεῖστον ΥΜ ΙΙΙΒ χρόνων, ἧς ἡ μελέτη δὲν ἔχει εἰσέτι περατωθῆ. Ἡ ἀποτύπωσις ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. J. Shaw. Κατεβλήθησαν ἐπίσης ὀφειλόμενα ἡμερομίσθια διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου Γόρτυνος καὶ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων εἰς Σπήλια Ἡρακλείου, ἥτις ἐγένετο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Μικρὰ δαπάνη διὰ τὴν ὄρυξιν λάκκου ἀπορρίψεως τῶν κοινῶν ὀστράκων τῶν προερχομένων ἐξ ἐργασιῶν περισυλλογῆς, μετὰ τὴν μελέτην καὶ συγκόλλησιν τῶν δυναμένων νὰ ὁλοκληρωθοῦν ἀγγείων, ἐπραγματοποιήθη ἐπίσης, ὡς καὶ ἐπείγουσα δαπάνη τοποθετήσεως κιγκλιδώματος ἀσφαλείας ἐν Κνωσῷ, προμηθείας ξυλίνων κιβωτίων περισυλλογῆς, φωτογραφήσεως ἀντικειμένων ἐκ περισυλλογῆς τοῦ προανακτορικοῦ θολωτοῦ τάφου Ἀπεσωκαρίου, τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου Γόρτυνος, ἐκ Χερσονήσου, Ματάλων, Φαφλάγκου, Καβροχωρίου, Ἁγίου Μύρωνος καὶ Καλῶν Λιμένων, ὡς καὶ (κατὰ παράκλησιν τοῦ κ. Φ. Σταυροπούλλου) κατασχεθέντων κιβδήλων ὀστεΐνων εἰδωλίων, ὧν πάντως ἡ φωτογράφησις κρίνεται χρήσιμος διὰ τὴν διάγνωσιν τῶν κιβδήλων ἔργων.

Ἐξ ἰδιωτῶν ἠγοράσθησαν μικρά τινα ἀντικείμενα προσκομισθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον ἤτοι τμῆμα τριπτῆρος ἐκ τραχίτου ἐκ Κνωσοῦ, ψῆφος ἐκ στικτοῦ λίθου, χαλκοῦς δακτύλιος ἐκ Κνωσοῦ, πηλίνη κεφαλὴ ζωδίου καὶ μικρὸν ἀγγεῖον, ὡς καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα ἐκ Γόρτυνος.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

(Πίν. 204 - 221)

Κατὰ τὸ 1967 ἐξετέλεσεν ἡ Ἑταιρεία τὰς ἑξῆς ἀναστηλωτικάς, στερεωτικὰς καὶ συντηρήσεως ἐργασίας ἐπὶ παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων:

Α) Εἰς βυζαντινοὺς ναοὺς τοῦ Νομοῦ ***Ἄρτης***. Ἐκ τῶν σεισμῶν τῆς 1ης Μαΐου 1967 ὑπέστησαν σοβαρὰς ζημίας ἡ Κόκκινη Ἐκκλησιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος Δροσοπηγῆς (πρ. Βουλγαρελλίου), κτίσματα ἡ μὲν τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ., ὁ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος.

Ἤδη πρὸ τῶν σεισμῶν ἡ Κόκκινη Ἐκκλησιὰ εὑρίσκετο εἰς ἐπισφαλῆ κατάστασιν, λόγῳ καθιζήσεων τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸν μεταξὺ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ τοῖχον, ὅπου αἱ προσωπογραφίαι τῶν κτητόρων, εἰς τὸ ΒΔ. λοφίον τοῦ νάρθηκος, εἰς τὴν καμάραν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ εἰς τὴν κόγχην τοῦ διακονικοῦ ὑπῆρχον ἐπικίνδυνοι ρωγμαί· εἰς πολλὰς ἐκ τῶν καμαρῶν ἔλειπον σειραὶ ὁλόκληροι ἐκ τῶν θολιτῶν, τὰ κονιάματα ἦσαν κατὰ μέγα μέρος σαθρά, παρὰ δὲ τὰς ἐπανειλημμένας ἐπισκευὰς ἡ στέγη διεποτίζετο ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Λόγῳ τῶν σεισμῶν ἐπεξετάθησαν αἱ ρωγμαί, ἡ δὲ ΝΑ. γωνία τοῦ ναοῦ ἠπείλει κατάρρευσιν (πίν. 204α). Δι᾽ ἐξόδων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐπιμελητοῦ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Παν. Βοκοτοπούλου, διὰ συνεργείου ὑπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτην τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας κ. Χαρίλ. Σφακιανάκην.

1) Ἀνεκτίσθη ἡ ΝΑ. γωνία τοῦ ναοῦ, ἐξασφαλισθεῖσα δι᾽ ἀοράτων ἐξωτερικῶς ἐνισχυτικῶν ζωνῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος (πίν. 204β).

2) Ἀνακατεσκευάσθη ἡ δικλινὴς στέγη τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ νάρθηκος, τῆς ὁποίας τὰ ξύλα εἶχον σαπῆ. Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ τυφλοῦ ἡμισφαιρικοῦ θόλου τοῦ νάρθηκος κατεσκευάσθη ἑξάπλευρος ἐνισχυτικὴ ζώνη ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος.

3) Ἐπληρώθησαν δι᾽ ὑδαρᾶς σιμεντοκονίας αἱ ρωγμαὶ τοῦ μεταξὺ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ τοίχου.

4) Ἐξησφαλίσθησαν διὰ σιμεντοκονίας αἱ καμάραι, ὅπου ἔλειπον θολῖται.

5) Εἰς ὡρισμένα σημεῖα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἐγένετο νέον ἁρμολόγημα (πίν. 205α.β).

6) 'Εγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῆς στέγης, ἀφηρέθησαν οἱ πληροῦντες τὰ μεταξὺ θόλων καὶ κεραμώσεως κενὰ ὄγκοι χωμάτων καὶ ἀντικατεστάθησαν διὰ μείγματος κισήρεως καὶ θηραϊκῆς γῆς, ἐπικαλυφθέντος διὰ σιμεντοκονίας. 'Αφηρέθη οὕτω περιττὸν βάρος, τὸ ὁποῖον ἐταλαιπώρει τὸ κτήριον, καὶ ἐξησφαλίσθη, ὡς ἐλπίζεται, ἡ στεγανότης τῆς στέγης.

7) 'Ηνοίχθη τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς μέσης πλευρᾶς τοῦ ἱεροῦ (πίν. 206α).

8) 'Αντικατεστάθησαν αἱ ἐξώθυραι.

'Επειδὴ πολλὰ τῶν πρὸ τεσσαρακονταετίας περιγραφέντων ('Ηπειρωτικὰ Χρονικὰ Β', 1927, σ. 153 ἑξ.) ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας τεμαχίων τοῦ γυψίνου τέμπλου καὶ τῶν γυψίνων φεγγιτῶν τῶν παραθύρων δὲν ἀνευρέθησαν, τὰ δὲ λοιπὰ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ὑποστῆ σοβαρὰς φθοράς, ἀπεφασίσθη ἡ μεταφορὰ τῶν σωζομένων τεμαχίων καὶ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν εὑρεθέντων εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄρτης, ὅπου κατεχωρίσθησαν ὑπ' αὔξ. ἀριθμὸν 135 - 181. 'Ιδιαιτέρως σημαντικὸς εἶναι ὁ εἰκονιζόμενος πεσσίσκος τέμπλου (ἀριθμ. 174) (πίν. 206β), εὑρεθεὶς εἰς τρία τεμάχια κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ τειχισμένου παραθύρου τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ (πίν. 206α). Κοσμεῖται κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν ὑπὸ ἑλικοφύλλων σχηματιζόντων ἀνθέμια καὶ ἡμιανθέμια. Ὁ συμφυὴς κιονίσκος ἔχει σχῆμα σχοινίου, διατηρεῖται δὲ καὶ ὁ ξύλινος σκελετός του.

Τέλος συνεργεῖον τοῦ 'Εργαστηρίου Συντηρήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ὑπὸ τὸν κ. Νικ. Κάϊλαν ἐστερέωσε τὰ λείψανα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου.

α) Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον εἶχον δημιουργηθῆ ὑπὸ τῶν σεισμῶν τεράστιαι ρωγμαί (πίν. 207α), τοῦ κτηρίου κριθέντος ἑτοιμορρόπου ὑπὸ τοῦ νομομηχανικοῦ Ἄρτης. Διὰ τοῦ ὑπὸ τὸν 'Αρχιτεχνίτην τῆς 'Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Χ. Σφακιανάκην συνεργείου ἐγένετο κατ' ἀρχὰς ἀποκάλυψις τοῦ ἡμικατεστραμμένου τρούλλου, στερέωσις καὶ ἀποκατάστασις αὐτοῦ διὰ περιμετρικῆς ἐνισχυτικῆς ζώνης ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος. Μεθ' ὃ ἀφαιρεθεισῶν τῶν καλυπτουσῶν τὴν στέγην πλακῶν ἡ κάτωθεν αὐτῶν καμάρα ὁπλισθεῖσα δι' ἰσχυροῦ ὡπλισμένου σκυροδέματος ἐστηρίχθη πλευρικῶς εἰς κρυφοδοκοὺς ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος τοποθετηθείσας εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν πλαγίων τοίχων. Εἶτα ἐτοποθετήθησαν αἱ παλαιαὶ πλάκες ἀποκτήσαντος οὕτω τοῦ μνημείου τὴν παλαιάν του μορφήν.

β) Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας Ἄρτης ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι, ἐποπτείᾳ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας κ. Χ. Σφακιανάκη:

'Αντικατεστάθη ἡ ἐκ τῆς πολυκαιρίας σαπεῖσα ξυλίνη στέγη διὰ νέας στηριχθείσης ἐπὶ κρυφοδοκῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, τοποθετηθεισῶν κατὰ μῆκος τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν τοῦ μεσαίου κλίτους (πίν. 207β). Ἡ νέα στέγη κατεσκευάσθη δι' ἐγχωρίου ξυλείας (πίν. 208α. β) συμφώ-

νως πρὸς μελέτην τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπ. Προεδρίας, ἐπανεφέρθη δὲ εἰς τὸ ἀρχικόν της ὕψος, προσδιορισθὲν ἐκ τῶν σωζομένων ὄπισθεν τῶν ἀετωμάτων σαφῶν ἰχνῶν (πίν. 209α). Εἶτα ἐκαλύφθη διὰ τῶν ὑπαρχουσῶν ὡς καὶ διὰ νέων τοῦ αὐτοῦ βυζαντινοῦ τύπου κεράμων (πίν. 209β).

Διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ξυλίνης ὀροφῆς ἀπεκαλύφθησαν ἑκατέρωθεν τοῦ ἀξονικοῦ τοῦ ἀετώματος διλόβου παραθύρου τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοιχογραφίαι εἰκονίζουσαι προφήτας μέχρι τῆς ὀσφύος εἰς λίαν ὑποβλητικὴν στάσιν. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος (πίν. 210α) εἰκονίζεται ἀριστερᾷ μὲν ὁ προφήτης Ἠσαΐας (πίν. 211α) κρατῶν ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή (Ἠσ. 35. 5): *τότε ὀφθαλμοὶ τυφλῶν ἀνοιχθήσονται· καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων· τότε ὁ χωλὸς ὡς ἔλαφος ἁλεῖται.* Ἐπὶ δὲ τοῦ δεξιοῦ ὁ προφήτης Δαυίδ (πίν. 211β) κρατῶν ἀνεπτυγμένον εἰλητόν, ἐφ' οὗ ἡ ἐκ τοῦ ψαλμοῦ 106 (107), 20 ἐπιγραφή: *ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσατο αὐτούς.* Ἀντιστοίχως ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος (πίν. 210β) ἀπεκαλύφθησαν δεξιᾷ μὲν τοῦ διλόβου παραθύρου πάλιν ὁ προφήτης Ἠσαΐας μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ εἰληταρίου ἐπιγραφὴν (Ἠσ. 19, 1): *ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλη(ς) κούφης,* ἐν ᾧ ὁ ἀριστερᾷ τοῦ παραθύρου προφήτης εἶναι δυστυχῶς κατεστραμμένος.

Ἀντικατεστάθησαν ἐπίσης αἱ στέγαι τῶν πλαγίων κλιτῶν διὰ νέων, ἀφαιρεθεισῶν τῶν ξυλίνων ὀροφῶν των.

Χάριν τῆς ἀπὸ καθιζήσεως ἐξασφαλίσεως τῆς εὐσταθείας τοῦ βορείου κλίτους ἠνοίχθη ἐξωτερικῶς καὶ κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ τάφρος βάθους περίπου 2 μ. μέχρι τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ ναοῦ. Ἠνοίχθησαν κατὰ τμήματα «ντουλάπια» καὶ ἐστερεώθη ὁ τοῖχος τῶν θεμελίων. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς τάφρου ἀνευρέθησαν θεμέλια προγενεστέρου κτίσματος. Κατεσκευάσθη ἐπίσης καὶ σιδηροῦν ὑαλοστάσιον εἰς τὸ δυτικὸν δίλοβον παράθυρον τοῦ ἀετώματος τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ τέλος ἀφηρέθη τὸ ὑπάρχον πέριξ τοῦ ναοῦ κιγκλίδωμα ἀντικατασταθὲν διὰ νέου.

γ) Εἰς τὸν ναὸν τῆς Παρηγορητίσσης συνεπληρώθησαν τεθραυσμέναι τινὲς κέραμοι καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐλλείποντες ὑαλοπίνακες τῶν παραθύρων.

Β) Εἰς τὴν ***Νικόπολιν*** περιεφράχθη ὁ χῶρος τῆς βασιλικῆς Δ (Ἀσυρμάτου) διὰ κιγκλιδώματος (πίν. 212α. β), χάριν τοῦ ὁποίου ἐδέησε νὰ ἀπομακρυνθοῦν πολλὰ χώματα τοῦ μὴ ἀνασκαφέντος βορείου τμήματος καὶ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς βασιλικῆς. Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικά τινα μέλη τῆς βασιλικῆς, ἰδίᾳ ἀμφικιονίσκοι παραθύρων (πίν. 213α).

Διὰ τοῦ εἰδικοῦ ψηφωτοῦ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας κ. Δημ. Σκόρδου ἐξετελέσθησαν ἐπίσης αἱ ἑξῆς ἐργασίαι στερεώσεως ψηφιδωτῶν:

1) Εἰς τὴν βασιλικὴν Δομητίου (Α) ἐστερεώθησαν ὁριστικῶς α) τὰ πλάγια κλίτη τοῦ κυρίως ναοῦ, ἔνθα τὰ ἀνώμαλα μαρματοθετήματα, β) τὸ νότιον τμῆμα τοῦ αἰθρίου καὶ γ) τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ νάρθηκος βαπτιστηρίου.

2) Εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀλκίσωνος ἀφαιρεθείσης τῆς ἄμμου ἐκ τοῦ νάρθηκος ἐκαλύφθησαν τὰ κενὰ τῶν ψηφιδωτῶν διὰ κορασανίου.

3) Εἰς τὴν βασιλικὴν Δ (Ἀσυρμάτου) ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ νάρθηκος ἀπὸ τῆς βλαστήσεως καὶ στερέωσις τῶν αὐτόθι ψηφιδωτῶν.

Γ) Εἰς τὴν Καταπολιανὴν ***Πάρου*** ἐγένετο κατὰ τὰς ἐπὶ τόπου δοθείσας ὁδηγίας τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας κ. Χ. Σφακιανάκη αἱ κάτωθι ἐργασίαι :

1) Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπεκαλύφθη ἀπαλλαγεῖσα τῶν παχέων λευκῶν κονιαμάτων, ὑφ' ὧν ἐκαλύπτετο ὁλόκληρος, ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ναοῦ.

2) Ἠνοίχθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφὴν τὰ πεφραγμένα ἢ παραμορφωμένα παράθυρα τοῦ ναοῦ ἤτοι α) τὸ τρίλοβον παράθυρον τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ἐφοδιασθὲν καὶ διὰ τῶν σχετικῶν ξυλίνων ὑαλοστασίων (πίν. 217) β) τὸ ἄνωθεν τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ δίλοβον παράθυρον (πίν. 216) γ) τὰ ἑκατέρωθεν τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ μονόλοβα τοξωτὰ (πίν. 215) δ) τρία παράθυρα τοῦ τετραγώνου τρούλλου (πίν. 214) καὶ ε) τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς βορείου πλευρᾶς (πίν. 213).

Χάριν στερεώσεως τῆς κυλινδρικῆς κόγχης τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ, τῆς ὁποίας ἡ εὐστάθεια ἐκινδύνευε λόγῳ τῆς διανοίξεως τοῦ τριλόβου παραθύρου της, κατεσκευάσθη ἰσχυρά, κρυφὴ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος δοκός, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεων. Ὁμοία δοκὸς ἐτοποθετήθη καὶ ὑπεράνω τοῦ διλόβου παραθύρου τῆς βορείου πλευρᾶς.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εὑρέθη τεμάχιον ρωμαϊκῆς σαρκοφάγου (πίν. 218α), ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ γυνὴ ἀνακεκλιμένη καὶ πρὸ αὐτῆς τρίπους τράπεζα μετὰ ποπάνων. Κάτωθεν τῆς γλυπτῆς παραστάσεως ἡ ἐπιγραφή : ΑΘΗΝ
ΗΝ

3) Εἰς τὸ βαπτιστήριον ἐτοποθετήθησαν τὰ ξύλινα ὑαλοστάσια τοῦ τριλόβου παραθύρου τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ ὡς καὶ δύο διλόβων καὶ ἑπτὰ μονολόβων παραθύρων. Τέλος τὸ δάπεδον τοῦ νοτίου κλίτους ἐκαλύφθη διὰ σκυροδέματος χρώματος κορασανίου.

4) Εἰς τὴν αὐλὴν ἡ ἀπειλοῦσα πτῶσιν ξυλίνη ὀροφὴ τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας στοᾶς τῶν κελλίων ἐπεκαλύφθη διὰ πλακὸς ἐκ σιδηροπαγοῦς

σκυροδέματος μὴ ὁρατῆς ἐκ τῶν κάτω. Συνεπληρώθησαν ἐπίσης κατὰ προέκτασιν τῶν παλαιῶν τρεῖς καμάραι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς (πίν. 218β), ἀντικαταστήσασαι τὰς κατ' ὀρθὴν γωνίαν καμπτομένας καὶ τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἐφαπτομένας παλαιοτέρας, αἵτινες κατηδαφίσθησαν.

Εἰς τὸ νέον παρὰ τὸ Γυμνάσιον Μουσεῖον μετεφέρθησαν 1) τεμάχια ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς Καταπολιανῆς 2) αἱ τέως ἐν τῷ ἄνω ὀρόφῳ τῶν κελλίων φυλασσόμεναι ψηφιδωταὶ παραστάσεις (πίν. 219α.β), αἱ εὑρεθεῖσαι ἄλλοτε ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς Καταπολιανῆς.

Μετεφέρθησαν ἐπίσης ἐκ τῆς βασιλικῆς τῶν Τριῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τὰ κελλία τῆς Καταπολιανῆς πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη χάριν ἐξασφαλίσεως αὐτῶν ἀπὸ φθορᾶς καὶ κλοπῆς.

Δ) Εἰς τὴν ***Ἀμφίπολιν*** ὁ ψηφωτὴς τῆς Ἑταιρείας κ. Δημ. Σκόρδος εἰργάσθη εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς Α καὶ εἰς τὴν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας μεταφορὰν τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Εὐρώπης (βλ. Ἔργον 1967, εἰκ. 65).

Ε) Εἰς ***Μυστρᾶν*** ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐπιμελητρίας βυζ. ἀρχαιοτήτων δ. Ἑλ. Κουνουπιώτη συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1967 στερεωτικαὶ ἐργασίαι 1) ἐπὶ τῶν σπουδαιοτάτων ἀρχοντικῶν Φραγκοπούλου καὶ Λάσκαρη 2) ἐπὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν δαπέδων τοῦ ὀρόφου εἰς τὸ κτήριον τῆς Β. πύλης εἰσόδου εἰς τὸν χῶρον (πύλη Μητροπόλεως) καὶ 3) ἐπὶ τῆς ἀποκαταστάσεως ζημιῶν τῶν στεγῶν τοῦ Ἀφεντικοῦ.

1) Εἰς τὸ σπίτι Φραγκοπούλου (πίν. 220α) τὸ πρῶτον σταυροθόλιον τοῦ ἰσογείου εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὸ μέσον, πιεζόμενον ἐκ τοῦ μεταγενεστέρως προστεθέντος δαπέδου. Οὕτως ὁλόκληρον τὸ ἐμπρόσθιον τμῆμα τοῦ ἀρχοντικοῦ ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ παρασῦρον καὶ τὸν ὡραῖον «ἡλιακόν».

Τὸ νεώτερον αὐτὸ δάπεδον, ἀποτελούμενον ἐξ ἁπλῶν λίθων τοποθετημένων ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ, ἀφῃρέθη, τὸ δὲ οὕτως ἀναφανὲν παλαιὸν δάπεδον (πίν. 221α) ἐποτίσθη δι' ἀραιᾶς σιμεντοκονίας καὶ κατόπιν ἐπεστρώθη διὰ σιμέντου καλυφθέντος διὰ χώματος, ὥστε νὰ καταστῇ ἀφανὲς τὸ σιμέντον. Ἐσωτερικῶς εἰς τὸ ἰσόγειον ἐτακτοποιήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν τὰ ὑπάρχοντα ἐπιχρίσματα (πίν. 220β).

2) Εἰς τὸ σπίτι Λάσκαρη τὰ θεμέλια καὶ τὰ ποδαρικὰ τῶν τοξωτῶν σκελετῶν τοῦ σπιτιοῦ εἶχον ἐκ τοῦ χρόνου ἀρχίσει νὰ ἀπογυμνοῦνται ἀπὸ τὸ ὑλικόν των καὶ νὰ καταστρέφωνται, ὅπως καὶ τὰ πλαίσια τῶν ἀνοιγμάτων. Τὰ δάπεδα ἐξ ἄλλου, παρὰ τὰς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένας ἐργα-

σίας, διεβρέχοντο μὲ κίνδυνον ὁλόκληρον τὸ κτήριον ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου νὰ καταρρεύσῃ.

Ἐστερεώθησαν ὅλα τὰ κάτω τμήματα τοῦ οἰκοδομήματος (θεμέλια, βάσεις τοξωτῶν σκελετῶν), συνεπληρώθησαν ὡρισμένα τόξα, ὅπου ἦτο ἀναγκαῖον, διὰ νὰ φέρουν ἀνέτως τὸ ἄνωθεν βάρος, ὡς καί τινα ἀνοίγματα θυρῶν καὶ παραθύρων. Ἐκλείσθησαν ἅπασαι αἱ ρωγμαὶ τοῦ δαπέδου καὶ ἐπεστρώθη τοῦτο διὰ σιμέντου, διαμορφωθεισῶν ρύσεων, ὥστε νὰ μὴ παραμένουν τὰ ὄμβρια ὕδατα. Αἱ ἀπολήξεις τῶν τοιχοποιιῶν ἄνω ἐστερεώθησαν διὰ σιμέντου καλυφθέντος διὰ τῶν παλαιῶν λίθων.

Τέλος ἐτακτοποιήθησαν τὰ ἐπιχρίσματα τῶν σταυροθολίων.

3) Εἰς τὸν Πύργον τῆς Β. πύλης Μητροπόλεως τὸ ἄνωθεν τοῦ φυλακείου σταυροθόλιον τοῦ κτηρίου εἶχε καταρρεύσει ἀπειλοῦν τὴν στερεότητα καὶ τοῦ ὑπολοίπου κτηρίου (πίν. 221β).

Τὸ κενὸν συνεπληρώθη καὶ ὁλόκληρον τὸ δάπεδον ἐπεστρώθη διὰ σιμέντου καλυφθέντος διὰ χώματος.

4) Εἰς τὸ Ἀφεντικὸ συνεπληρώθησαν ἐλλείπουσαι κέραμοι τῶν στεγῶν τοῦ ναοῦ.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ὁ ἐπὶ συμβάσει προσληφθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐμπειρότατος συντηρητὴς κινητῶν εὑρημάτων Ζαχαρίας Κανάκης εἰργάσθη κατὰ τὸ 1967 εἰς τὰς ἑξῆς ἀρχαιολογικὰς περιφερείας καὶ ἀνασκαφὰς κατὰ τὰς ὁδηγίας τῶν οἰκείων ἐφόρων καὶ ἀνασκαφέων.

Εἰς Θήραν διὰ τὴν συγκόλλησιν ἀγγείων προερχομένων ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Μαρινάτου.

Εἰς τὸ Νεκυομαντεῖον Μεσοποτάμου διὰ τὴν ἀποκατάστασιν 2 μεγάλων πίθων ὡς καὶ ἑτέρων 12 εὑρισκομένων ἐντὸς τῆς ἀποθήκης τοῦ Νεκυομαντείου.

Εἰς Ἰωάννινα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Δωδώνης προερχομένων ἀγγείων.

Εἰς Χανιὰ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ τοῦ Σπηλαίου Πλατυβόλας προερχομένων ἀγγείων, ὡς καὶ ἄλλων εὑρεθέντων ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Χανίων.

Εἰς Πειραιᾶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἀγγείων προερχομένων ἐκ διαφόρων παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν.

Εἰς Θήβας δι' ἀποκόλλησιν, καθαρισμὸν καὶ συγκόλλησιν τῶν ἐκεῖ εὑρεθεισῶν προϊστορικῶν τοιχογραφιῶν θαλασσίου ρυθμοῦ.

Γ΄. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΜΟΥΣΕΙΑ

Κατὰ τὸ 1967 ἐγένοντο προκαταρκτικαὶ ἐνέργειαι πρὸς ἀνέγερσιν, δαπάναις τῆς Ἑταιρείας, ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐν Μεσσήνῃ, ἐπὶ οἰκοπέδου ἐκτάσεως 2.331 $μ^2$. δωρηθέντος ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀμερικῇ Μεσσηνίου ὁμογενοῦς Περικλέους Λαντζούνη.

Αἱ ἐνέργειαι αὗται συνίστανται 1) εἰς σύνταξιν τοπογραφικοῦ καὶ χωροσταθμικοῦ διαγράμματος τοῦ γηπέδου, 2) εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ προγράμματος τῶν χώρων τοῦ Μουσείου καὶ 3) εἰς τὴν ἐκπόνησιν τῶν σχεδίων τοῦ Μουσείου, ἣν πάνυ εὐγενῶς ἀνέλαβεν ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως.

Χάριν οἰκοδομῆς τοῦ Μουσείου ἀνεγράφη εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1968 τῆς Ἑταιρείας πίστωσις ἐκ δραχμῶν 300.000.

Δ΄. ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Δι᾿ ἀπαλλοτριώσεις κτημάτων χάριν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνασκαφῶν διέθεσεν ἐφέτος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὰ κάτωθι ποσά :

α) Δι᾿ ἐξαγορὰν ἀγροῦ εἰς ἀρχαίαν Μεσσήνην δρχ. 24.506 χάριν ἐκτροπῆς τοῦ διαρρέοντος τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἀγορᾶς χειμάρρου.

β) Δι᾿ ἐξαγορὰν ἀγροῦ εἰς Ζαγορὰν Ἄνδρου χάριν ἀνασκαφῆς τοῦ αὐτόθι γεωμετρικοῦ συνοικισμοῦ δρχ. 84.081.

γ) Δι᾿ ἐξαγορὰν ἀγροῦ εἰς Νυμφαῖον Μιέζης Ναούσης, ἔνθα ὑποτίθεται ὅτι ἔκειτο ἡ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δρχ. 90.000.

Ε΄ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἡ δημοσιευτικὴ δρᾶσις τῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη ἐντατικὴ καὶ κατὰ τὸ 1967, ἐποπτείᾳ τοῦ Γ. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ Συμβούλου καθηγητοῦ κ. Ν. Κοντολέοντος, ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς πτυχιούχου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δ. Ἀρτεμισίας Γιαννουλάτου Γραφείου δημοσιευμάτων. Ἰδοὺ δὲ εἰς τί συνίσταται αὕτη :

α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθη ὁ τόμος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ ἔτους 1966, περατοῦται ἡ ἐκτύπωσις τοῦ τόμου τοῦ ἔτους 1967, ἐπίκειται δὲ καὶ ἡ στοιχειοθεσία τοῦ τόμου τοῦ ἔτους 1968.

β) Περατοῦται ἡ ἐκτύπωσις τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 1966.

γ) Περατοῦται ἤδη ἡ ἐκτύπωσις (ἐπιμελείᾳ τῆς Κας Μαρίας Γαβρίλη) τοῦ Δ΄ τόμου τοῦ «Χαριστηρίου εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον».

δ) Συνεχίζεται ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ Ἀναστασίου Ὀρλάνδου «Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα».

ε) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθη τὸ βιβλίον τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Στυλιανοῦ Ἀλεξίου «Ὑστερομινωικοὶ τάφοι Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ)».

στ΄) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθη τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Ἐμμ. Πρωτοψάλτη «Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια».

ζ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1967.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω δημοσιεύματα ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία τὸ ποσὸν τῶν 1.092.319 δραχμῶν.

Κατὰ τὸ 1967 εἰσήχθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας τόμοι ἐν ὅλῳ 1509, ἐξ ὧν 1126 δι' ἀγορᾶς, 240 δι' ἀνταλλαγῆς καὶ 143 ἐκ δωρεᾶς.

Ἦλθεν ἐπίσης ἀρωγὸς ἡ Ἑταιρεία α) εἰς τὸν ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων κ. Χρῆστον Ντούμαν διὰ χρηματικοῦ ποσοῦ 4.000 δραχμῶν πρὸς ἐπίσκεψιν Μουσείων. β) Εἰς τὴν ἐπιμελήτριαν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων δ. Μ. Ἀχειμάστου διὰ ποσοῦ 4.000 δραχμῶν πρὸς ἐπίσκεψιν Μουσείων. γ) Εἰς τὸν ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων κ. Κ. Δαβάραν διὰ ποσοῦ 1777 δραχμῶν δι' ἔξοδα μεταβάσεώς του εἰς Παρισίους χάριν σπουδῶν.

Ἐνίσχυσεν ὡσαύτως ἡ Ἑταιρεία διὰ ποσοῦ 250.000 τὴν ἔκδοσιν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν τῶν ἑξῆς συγγενῶν Ἱδρυμάτων: Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, Λαογραφικῆς Ἑταιρείας, Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Θρακικοῦ Κέντρου, Ἑταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἑταιρείας Θρακικῶν Μελετῶν καὶ Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν.

Δι' ἀποζημίωσιν ἐκτάκτων βοηθῶν εὑρετηριάσεως παλαιοτέρων τόμων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος διετέθησαν δρχ. 108.316.

Διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου συνεχίσθη ἐντατικῶς ὑπὸ τῶν κυριῶν Ἀθηνᾶς Καλογεροπούλου καὶ Μαρίας Προύνη - Φιλὶπ ἡ προπαρασκευὴ τοῦ Εὑρετηρίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος καὶ μάλιστα τῶν τόμων Α΄ καὶ Β΄ Περιόδου, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν μεγίστην δυσχέρειαν διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτήν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ τρόπου τῆς συντάξεως τῶν Ἐκθέσεων

καὶ Μελετῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς καὶ τῆς προσπαθείας ἵνα ἀνιχνευόμεναι γίνουν κτῆμα τῆς Ἐπιστήμης πᾶσαι αἱ εἰς τούτους περιεχόμεναι πολύτιμοι πληροφορίαι.

Δι' ἀποζημίωσιν ἐκτάκτων βοηθῶν συντάξεως τοῦ Λεξικοῦ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὅρων καὶ τῆς Βιβλιογραφίας Μονῶν Ἑλλάδος διετέθησαν δρχ. 88.600.

Οὕτως ἡ σύνταξις τοῦ Λεξικοῦ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων ἐπροχώρησε κατὰ τὸ 1967 μέχρι καὶ τοῦ στοιχείου Μ, συνεπληρώθη δὲ καὶ ἡ προετοιμασία διὰ τὴν κατὰ τὸ 1968 σύνταξιν τῶν στοιχείων Ν, Ξ, Ο, Π, ἡ δὲ σύνταξις τῆς Βιβλιογραφίας Μονῶν Ἑλλάδος ἀπεδελτίωσεν 147 τόμους βιβλίων καὶ περιοδικῶν κατὰ τὸ 1967.

Διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν Μουσείων ἐδαπάνησεν ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία τὸ ποσὸν τῶν δρχ. 13.500.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΕΙΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία προσκληθεῖσα μετέσχεν ἐφέτος τοῦ ἐν Cambridge συγκροτηθέντος 5ου Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἐπιγραφικῆς διὰ τοῦ Συμβούλου αὐτῆς καθηγητοῦ κ. Ν. Κοντολέοντος καὶ τῆς ἐπιμελητρίας τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου κ. Πέππα - Δελμούζου.

Ἐνίσχυσεν ἐπίσης ἡ Ἑταιρεία τὸν ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων κ. Ἰωάν. Σακελλαράκην πρὸς συμμετοχήν του εἰς τὸ ἐν Ρώμῃ συγκληθὲν 1ον Συνέδριον Μυκηναϊκῶν σπουδῶν.

Ἡ σχετικὴ δαπάνη ἀνῆλθεν ἐν συνόλῳ εἰς δρχ. 28.591.

Ζ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1967

ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Μαΐου τοῦ χιλιοστοῦ ἐνακοσιοστοῦ ἑξηκοστοῦ ἑβδόμου ἔτους, ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος Κυριακῇ καὶ ὥρᾳ 9.30′ π. μ. ἀκριβῶς, συνῆλθον ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἐλευθ. Βενιζέλου 22, ἐκ τῶν Ἑταίρων αὐτῆς οἱ ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ τοῦ ἔτους 1967 ὑπ᾽ αὔξ. ἀριθ. 123 Γεώργιος Μυλωνᾶς, 113 Ν. Κ. Μουτσόπουλος, 19 Γεώργιος Βέλτσος, 87 Κωνσταντῖνος Κτιστόπουλος, 146 Γεώργιος Παπαντωνίου, 92 Παῦλος Λαζαρίδης, 144 Κωνστ. Παπακωνσταντίνου, 2 Κωνσταντῖνος Ἀδαμίδης, 197 Βαρβάρα Φιλιππάκη, 18 Μαρία Βελουδίου, 162 Παναγιώτης Πουλίτσας, 195 Νικόλαος Τωμαδάκης, 109 Δημοσθένης Μιράσγεζης, 147 Ροζαλίνδη Παπαντωνίου, 130 Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, 13 Ἀνδρέας Βαβρίτσας, 163 Ἀπόστολος Πουλόπουλος, 79 Ἀλέξανδρος Κοντόπουλος, 148 Ἰωάννης Παπασταύρου, 41 Παναγιώτης Ζέπος, 27 Ἀρτεμισία Γιαννουλάτου, 80 Στυλιανὸς Κορρές, 189 Θησεὺς Τζαννετᾶτος, 164 Μιλτιάδης Πουρῆς, 174 Γεώργιος Σπυριδάκις, 118 Κωνσταντῖνος Μπίτζιος, 66 Χρυσούλα Καρδαρᾶ, 202 Ἀθανάσιος Χατζηκακίδης, 55 Ἀθηνᾶ Καλογεροπούλου, 193 Ἰωάννης Τριανταφυλλόπουλος, 154 Κωνσταντίνα Πέππα - Δελμούζου, 159 Νικόλαος Πλάτων, 51 Δημήτριος Καλιτσουνάκης, 136 Μαρία Παντελίδου, 122 Νικόλαος Μπουφίδης, 131 Δημήτριος Πάλλας, 75 Γεράσιμος Κονιδάρης, 120 Δημήτριος Μπότσαρης, 25 Γεώργιος Γιαννακόπουλος, 199 Ἰω. Φραγκιδάκης, 184 Εὔστ. Στίκας, 12 Ἰω. Ἀντωνιάδης, ἤτοι ἐν ὅλῳ 42 ἑταῖροι, ἵνα συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 31 τοῦ Ὀργανισμοῦ ἐκλέξωσι τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν πενταμελῆ Ἐξελεγκτικὴν καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείαν διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1967, ἀκούσωσι τὴν περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1966 ἔκθεσιν τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου συνταχθεῖσαν ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ 1966.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας κ. Παν. Πουλίτσας ἐκήρυξε τὴν ἔναρξιν τῆς Συνεδρίας καὶ ἐκάλεσε τοὺς ἑταίρους εἰς ἐκλογὴν τοῦ Προεδρείου τῆς Συνελεύσεως διὰ φανερᾶς ψηφοφορίας. Ἐξελέγησαν δὲ Πρόεδρος ὁ κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Μιλτιάδης Πουρῆς, Α′ Γραμματεὺς ὁ κ. Δημοσθ. Μιράσγεζης καὶ Β′ Γραμματεὺς

ὁ κ. Ἀνδρέας Βαβρίτσας. Ὁ ἐκλεγεὶς Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς ηὐχαρίστησε τοὺς ἑταίρους ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του καὶ ἐνετείλατο νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἔκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1966. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως κ. Δημ. Μιράσγεζης ἀνέγνωσε τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἐπιτροπείας φέρουσαν τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐλεγκτῶν κ. κ. Κων. Ἀδαμίδη, Ἰω. Δημαρᾶ, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Ἀπ. Πουλοπούλου, Μιλτ. Πουρῆ.

Περαίνουσα τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προέτεινεν, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ λήξαντος ἔτους 1966 ὡς ὀρθῶς γενομένην καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν ἰσολογισμὸν καὶ ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους τούτου.

Ἡ Συνέλευσις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τῆς Ἐπιτροπείας καὶ ἐπεκύρωσε τὸν ἰσολογισμὸν καὶ ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1966.

Μετὰ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς ὁ κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς, Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως, ἐκάλεσε τοὺς ἑταίρους πρὸς ἐκλογὴν τῆς πενταμελοῦς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1967.

Ὁρισθέντων ψηφολεκτῶν τῶν κ. κ. Κων. Μπίτζιου καὶ δ. Ἀρτεμ. Γιαννουλάτου προσῆλθον, ἀναγινωσκομένου τοῦ ἐκλογικοῦ καταλόγου, καὶ ἐψήφισαν ἑταῖροι 42, γενομένης δὲ διαλογῆς ὡς μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας ἔλαβον: Κων. Ἀδαμίδης 42, Ἰω. Δημαρᾶς 40, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου 42, Ἀπ. Πουλόπουλος 41, Μιλτ. Πουρῆς 42.

Κατὰ ταῦτα ἐξελέγησαν μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ τρέχον ἔτος 1967 οἱ κ. κ. Κ. Ἀδαμίδης, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιλτιάδης Πουρῆς, Ἀπόστολος Πουλόπουλος καὶ Ἰωάννης Δημαρᾶς.

Εἶτα ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Γ. Μυλωνᾶς ἐκάλεσε τὸν Γεν. Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου, ὅπως προβῇ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἐκθέσεως περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1966.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκφράζει τὰ συγχαρητήρια τῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν γενομένην Ἐθνικὴν ἐργασίαν. Εἶτα ἡ Συνέλευσις διελύθη περὶ ὥραν 12.30 μ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Μ. ΠΟΥΡΗΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς
Δ. ΜΙΡΑΣΓΕΖΗΣ

Ὁ Β' Γραμματεὺς
Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Οἱ ψηφολέκται
Κ. ΜΠΙΤΖΙΟΣ - ΑΡΤ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΥ

Η. ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1967

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κύριε Πρόεδρε,

Οἱ ὑπογεγραμμένοι, ἀποτελοῦντες τὴν Ἐξελεγκτικὴν Ἐπιτροπείαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τὸ ἔτος 1967, προσελθόντες διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 270 τῆς 1ης Ἀπριλίου 1968 ἐγγράφου τοῦ κ. Προέδρου, ἐπελήφθημεν τοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας τοῦ λήξαντος ἔτους 1967, ἐκ τῶν ταμιακῶν καὶ λογιστικῶν βιβλίων τῆς ὁποίας ἐξάγονται τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα:

ΜΕΡΟΣ Ι

Α'. Χρηματικόν.

Ταμεῖον.

α) Χρέωσις:

1.	Ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1966	δραχ.	5.678,50
2.	Ἀπὸ ἔσοδα Γ. Προϋπολογισμοῦ 1/1 - 31/12/1967 .	»	6.230.977,40
3.	» ἔσοδα ἐξ ἐπιστροφῶν χρημάτων	»	180.367.—
4.	» προϊὸν κληρώσεως ὁμολογιῶν	»	473.318.—
5.	» ἀναλήψεις ἐξ Ἐθνικῆς Τραπέζης Α' . . .	»	2.738.632.—
6.	» » » » » Β' . . .	»	5.633.000.—
7.	» κίνησιν Κεφαλαίων	»	485.433.—
8.	» προσωρινὸν λογαριασμὸν ἐσόδων Κληροδοτήματος Φ. Φαρμᾶ	»	15.155,90
9.	» τοκομερίδια ὁμολογιῶν Κληροδοτ. Φ. Φαρμᾶ	»	29.355.—
	Σύνολον . . .	»	15.791.916,80

β) Πίστωσις.

Ὅσα τὸ Ταμεῖον κατέβαλε δι᾽ ἔξοδα Γ. Προϋπ/σμοῦ ἀπὸ 1/1/67 - 31/12/68:

1.	Εἰς ἔξοδα	δραχ.	6.125.872,90
2.	» ἀγορὰν ὁμολογιῶν	»	700.100.—
3.	» καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Β΄ . .	»	4.766.992,90
4.	» » » » » » Α΄ . .	»	1.602.245.—
5.	» καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α΄ ἐκ δωρεᾶς Ἰω. Ρώμα	»	4.965.—
6.	» καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ ἐκ κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ	»	29.355.—
7.	» κίνησιν Κεφαλαίων	»	2.513.761.—
	Σύνολον . . .	»	15.743.291,80
	Ὑπόλοιπον ἐν τῷ Ταμείῳ τῇ 31/12/1967 . .	»	48.625.—
	Σύνολον . . .	»	15.791.916,80

Β΄. Ἀνάλυσις Ἐσόδων καὶ Ἐξόδων τοῦ Προϋπολογισμοῦ Χρ. 1967

Ι ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

α) Ἔσοδα.

1.	Ἀπὸ προσόδους ἀκινήτου περιουσίας - Μισθώματα	δραχ.	556.500.—
2.	» παραχώρησιν αἰθουσῶν τοῦ μεγάρου . . .	»	67.125.—
3.	» προσόδους κινητῆς περιουσίας - μερίσματα .	»	732.980.—
4.	» » » » τοκομερίδια.	»	378.845.—
5.	» τόκους καταθέσεων	»	30.635.—
6.	» ἀντίτιμον ἐκ πωλήσεως δημοσιευμάτων . .	»	287.639.—
7.	» εἰσφορὰς - συνδρομὰς	»	2.765.150.—
8.	» δωρεὰς	»	300.371.—
9.	» διάφορα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔσοδα	»	36.466.—
10.	» ἔσοδα παρελθόντων οἰκον. ἐτῶν	»	1.075.266.—
	Σύνολον . . .	»	6.230.977,40

Ι ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

Ἔξοδα τακτικά

1.	Εἰς ἔξοδα Διοικήσεως - Μισθοί, ἐπιδόματα προσωπικοῦ	δρχ.	1.272.961.—
2.	» ἀποζημιώσεις ἐν γένει	»	475.648,40
3.	» ἔξοδα γραφείων, φωτισμός, θέρμανσις, ὕδρευσις, καθαριότης, ταχυδρομικά, τηλεγραφικά, τηλεφωνικά, στολαὶ κλητήρων κτλ.	»	183.973,20
4.	» Δικαστικά, συμβολαιογραφικὰ κτλ.	»	14.639,60
5.	» ἔξοδα κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας - συντήρησις μεγάρου, ἐπιπλώσεις, φόροι Δημοσίου καὶ Δήμου, ἀσφάλιστρα, φύλακτρα χρεογράφων, ποσοστὰ εἰσπράκτορος κτλ.	»	320.419.—
6.	» ἔξοδα βιβλιοθήκης - συντήρησις, ἐμπλουτισμὸς αὐτῆς κλπ. ἔξοδα	»	235.365,30
7.	» ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας: ἔξοδα ἀνασκαφῶν, ἀπαλλοτριώσεων, συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις ἀρχαίων μνημείων, ἐπισκευὴ καὶ ἀνέγερσις μουσείων, ἔξοδα ἐμπλουτισμοῦ βιβλιοθηκῶν τῶν μουσείων	»	1.735.050.—
8.	» ἔξοδα ἐκτυπώσεως δημοσιευμάτων - ἔκδοσις Α.Ε., Π.Α.Ε., «Ἔργου», μελετῶν, διατριβῶν καὶ ἀποζημιώσεις συγγραφέων κλπ.	»	1.092.318,70
9.	» οἰκονομικὰς ἐνισχύσεις: ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν, πρὸς σπουδὴν ἀρχαιολογίας, πρὸς ἔκδοσιν συγγραμμάτων, ὑποτροφίας καὶ ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια	»	292.748.—
10.	» ἔκτακτα ἔξοδα διὰ τὴν ἀποζημίωσιν συνεργείου ταξινομήσεως ἀρχείου, ἐκτάκτων βοηθῶν δι' εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν καὶ ἔκτακτα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔξοδα	»	478.783,70
11.	» ἔξοδα παρελθουσῶν χρήσεων	»	23.966.—
	Σύνολον . . .	»	6.125.872,90

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως τῶν κονδυλίων ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς χρήσεως 1967 καὶ ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν ἔντυπον ἀπολογισμὸν τοῦ σκέλους τῶν ἐσόδων προκύπτει, ὅτι αἱ ἐπὶ ἔλαττον διαφοραὶ προῆλθον :

1) Ἐκ παραχωρήσεως τῶν αἰθουσῶν διαλέξεων, λόγῳ ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διενεργουμένων διαλέξεων	δραχ.	12.875.—
2) Ἐκ τόκων καταθέσεων, λόγῳ σημαντικῶν ἀναλήψεων δι' ἀνέγερσιν τῶν 3 καταστημάτων παρὰ τὴν λεωφ. Συγγροῦ.	»	9.365.—
3) Ἐξ ἀπροβλέπτων ἐσόδων	»	4.634.—
4) Ἐκ τοῦ μερίσματος τῶν καθαρῶν κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων :		
α) διότι, ὅπως πάντοτε, ἡ Δ' τριμηνία καταβάλλεται τὸ ἑπόμενον ἔτος καὶ		
β) περιεκόπη ποσὸν (500.000)	»	1.250.000.—

Ἀποτελέσματα τῆς χρήσεως 1967

Ἔσοδα πραγματοποιηθέντα . .	δραχ.	6.230.977,40
Ἔξοδα πραγματοποιηθέντα . .	»	6.125.872,90
Πλεόνασμα	»	105.104,50

Γ'. Γενικὸς Ἰσολογισμὸς Χρήσεως 1967

1. Ἐνεργητικὸν

Τὸ Ἐνεργητικὸν τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1967 ἀνήρχετο εἰς δραχ. **38.683.901,40** ἀποτελούμενον ἐκ τῶν κάτωθι μερίδων :

1.	Ἀπὸ	Ἀκίνητα κτήματα	δρχ.	4.460.058,70
2.	»	τὸ Μέγαρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.	»	19.159.669.—
3.	»	Ἔπιπλα καὶ Σκεύη	»	1.206.770,80
4.	»	Μετοχὰς πρὸς φύλαξιν παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α'	»	6.552.215,05
5.	»	Ὁμολογίας πρὸς φύλαξιν παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α'	»	5.072.415,30
6.	»	Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθν. Τραπέζῃ Β' .	»	1.107.772,15
7.	»	Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθν. Τραπέζῃ Α' .	»	758.219,40
8.	»	Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' κληροδ. Μαρκοπούλου	»	2.906.—
9.	»	Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' ἐκ δωρεᾶς Ἰ. Ρώμα	»	130.847.—
10.	»	Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' ἐκ κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ	»	184.403.—
11.	»	Ὑπόλοιπον τοῦ Ταμείου 31 Δεκεμβρίου 1967	»	48.625.—
		Σύνολον ἐνεργητικοῦ . . .	»	38.683.901,40

2. Παθητικὸν

1. Εἰς Κεφάλαιον . . . . » 38.683.901,40

Δ'. Περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

Ἡ περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1967 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν **38.683.901,40** ἀποτελουμένη ἐκ τῶν αὐτῶν ὑπολοίπων τῶν ἐν τῷ Ἐνεργητικῷ ἀναγραφομένων λογαριασμῶν

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν Γενικῶν Ἰσολογισμῶν παρελθουσῶν χρήσεων προκύπτει φαινομενικῶς μείωσις τῆς περιουσίας τῆς Ἑταιρείας κατὰ δρχ. 2.000.000.— περίπου, διότι τὸ ποσὸν τοῦτο πλέον δρχ. 250.000.— περί-

που ἐπενεδύθη κατὰ τὴν ὑπόλογον χρῆσιν εἰς τὴν ἀνέγερσιν 3 καταστημάτων ἐπὶ οἰκοπέδων μας τῆς Λεωφ. Συγγροῦ, τὰ ὁποῖα ἀποπερατούμενα μέχρι τέλους Ἀπριλίου 1968 θὰ ἀποδώσουν δρχ. 900.000.— περίπου ἐτησίως.

Περαίνουσα τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προτείνει, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν ἀνωτέρω διαχείρισιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσαν καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν Ἀπολογισμὸν καὶ τὸν Ἰσολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους 1967 τῆς ἰδίας περιουσίας τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1967

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπεία

ΚΩΝΣΤ. ΑΔΑΜΙΔΗΣ
ΙΩΑΝ. ΔΗΜΑΡΑΣ
ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΑΠ. ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΜΙΛΤ. ΠΟΥΡΗΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1967

Προϋπολογισμοῦ Κεφ.	Προϋπολογισμοῦ Ἄρθρον	Εἶδος ἐσόδων	Προϋπολογισθέντα	Εἰσπραχθέντα	Διαφορὰ Ἐπὶ πλέον	Διαφορὰ Ἐπὶ ἔλαττον
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ Ι				
		ΤΑΚΤΙΚΑ ΕΣΟΔΑ				
Α΄		**Πρόσοδοι ἀκινήτου περιουσίας.**				
	1α΄-γ΄	Μισθώματα	556.500.—	556.500.—	—	—
	2	Παραχώρησις αἰθουσῶν	80.000.—	67.125.—	—	12.875.—
Β΄		**Πρόσοδοι κινητῆς περιουσίας.**				
	1α΄-δ΄	Μερίσματα μετοχῶν	611.500.—	732.980.—	121.480.—	—
	2α΄-ιδ΄	Τοκομερίδια ὁμολογιῶν	308.000.—	369.871.—	61.871.—	—
	ιε΄	» »	—	8.974.—	8.974.—	—
		Τόκοι καταθέσεων.				
	3	Τόκοι καταθέσεων παρ' Ἐθνικῇ Τραπέζῃ εἰς πρώτην ζήτησιν, κλπ.	40.000.—	30.635.—	—	9.365.—
Γ΄		**Ἀντίτιμον δημοσιευμάτων.** (ἄρθρ. 6 τοῦ Ὀργανισμοῦ)				
	1-2-3	Ἀντίτιμον πωλήσεως ἀντιτύπων Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου κλπ. δημοσιευμάτων καὶ Ὁδηγῶν ἀρχαίων τόπων	142.000.—	287.639.—	145.639.—	—
Δ΄		**Εἰσφοραὶ - Συνδρομαί.** (ἄρθρ. 6 τοῦ Ὀργανισμοῦ)				
	1	Ὑποχρεωτικὴ ἐτησία εἰσφορὰ ἑταίρων καὶ τέλη ἐγγραφῆς	15.000.—	15.150.—	150.—	—
	2	Συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ τῶν καθ. κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων	4.000.000.—	2.750.000.—	—	1.250.000.—
	3	Ἐκ δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων	150.000.—	300.371,40	150.371,40	—
Ε΄		**Διάφορα ἔσοδα.**				
	1 - 3	Διάφορα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔσοδα	41.100.—	36.466.—	—	4.634.—
Ϛ΄		**Ἔσοδα παρελθόντων οἰκονομικῶν ἐτῶν.**				
	1 - 3	Ὑπόλοιπα χρήσ. 1966 (ὀφειλόμενα εἰσπρακτέα ἐκ Κρατικῶν Λαχείων, ἐνοίκια καὶ ἐπιστροφαὶ χρημάτων)	1.075.000.—	1.075.266.—	266.—	—
		Σύνολον ἐσόδων	7.019.100.—	6.230.977,40	488.751,40	1.276.874.—
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΙΙ				
Ζ΄		**Κίνησις Κεφαλαίων.**				
	1	Ἐκ παρακρατήσεως χαρτοσήμου ἐκ μισθωμάτων	6.000.—	6.752.—	752.—	—
	2	Ἐκ παρακρατήσεως κρατήσεων ἐπὶ ἀποδοχῶν ἐν γένει	300.000.—	324.306.—	24.306.—	—
	3	Πρόβλεψις χρησιμοποιήσεως διαθεσίμων	1.850.000.—	—	—	—
	4	Ἐκποίησις μικρᾶς λωρίδος οἰκοπέδου	—	154.375.—	154.375.—	—
		Σύνολον	9.175.100.—	6.716.410,40	668.184,40	1.276.874.—
Η΄		**Ἔσοδα κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ.**				
	1	Μερίσματα μετοχῶν, τοκομερίδια ὁμολογιῶν, τόκοι, ἀπρόβλεπτα κλπ. ἔσοδα	19.300.—	29.355.—	10.055.—	—
		Γενικὸν σύνολον	9.194.400.—	6.745.765,40	678.239,40	1.276.874.—

Προϋπολογισμοῦ Κεφ.	Προϋπολογισμοῦ Ἄρθρον	Εἶδος ἐξόδων	Προϋπολογισθέντα	Συμπληρωματικαὶ πιστώσεις	Σύνολον	Πραγματοποιηθέντα	Διαφορὰ ἐπὶ ἔλαττον
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ Ι					
		ΤΑΚΤΙΚΑ ΕΞΟΔΑ					
		Ἔξοδα διοικήσεως ἐν γένει.					
Α΄	1-2-3	Μισθοί, ἐπιδόματα διοικ. καὶ ἐπιστημ. προσωπικοῦ	871.926.—	50.000.—	921.926.—	829.455.—	92.741.—
Β΄	1 - 2	Μισθοί, ἐπιδόματα βοηθητ. καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ	525.260.—	8.000.—	533.260.—	443.506.—	89.754.—
Γ΄	1 - 5	Ἀποζημιώσεις ἐν γένει	620.814.—	—	620.814.—	475.648,40	145.165,60
		Ἔξοδα λειτουργίας γραφείων.					
	6α΄-ς΄	Θέρμανσις, φωτισμός, ὕδρευσις, καθαριότης, ταχυδρομικά, τηλεφωνικά, στολαὶ κλητήρων κλπ.	205.000.—	15.000.—	220.000.—	183.973,20	36.026,80
	7 - α-β	Δικαστικά, δικηγορικά, συμβολαιογραφικά	15.000.—	—	15.000.—	14.639,60	360,40
Δ΄		**Ἔξοδα κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας.**					
	1 - β	Συντήρησις μεγάρου, ἀμοιβὴ συντηρητῶν ἐγκαταστάσεων, ἐπιπλώσεις, φόροι Δημοσίου καὶ Δήμου, ἀσφάλιστρα, φύλακτρα χρεογράφων, ποσοστὰ εἰσπράκτορος κλπ.	344.800.—	10.000.—	354.800.—	320.419.—	34.381.—
Ε΄		**Ἔξοδα Βιβλιοθήκης.**					
	1	Συντήρησις, πλουτισμὸς βιβλιοθήκης κλπ. ἔξοδα	350.000.—	—	350.000.—	235.365,30	114.634,70
Ϛ΄		**Ἐκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας.**					
	1 - 5	Ἔξοδα ἀνασκαφῶν, ἀπαλλοτριώσεων, συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις ἀρχαίων μνημείων, ἀνέγερσις καὶ ἐπισκευὴ Μουσείων, ἔξοδα πλουτισμοῦ βιβλιοθηκῶν Μουσείων	2.096.000.—	79.466 —	2.175.466.—	1.735.050.—	440.416.—
Ζ΄		**Δημοσιεύματα ἐν γένει.**					
	1 - 4	Ἔξοδα ἐκδόσεως Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου, μελετῶν, διατριβῶν καὶ ἀποζημιώσεις συγγραφέων κλπ.	950.000.—	205.000.—	1.155.000.—	1.092.318.70	62.681,30
Η΄		**Οἰκονομικαὶ ἐνισχύσεις - Ὑποτροφίαι.**					
	1 - 6	Ἐνίσχυσις ἐπιστημον. περιοδικῶν, πρὸς σπουδὴν ἀρχαιολογίας, πρὸς ἔκδοσιν συγγραμμάτων, ὑποτροφίαι καὶ ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια	330.000.—	3.000.—	333.000.—	292.748.—	40.252.—
Θ΄		**Ἔκτακτα ἔξοδα.**					
	1 - 6	Ἀποζημίωσις συνεργείου ταξινομήσεως ἀρχείου, ἐκτάκτων βοηθῶν δι' εἰδικὴν ἐπιστημ. ἐργασίαν, ἔκτακτα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔξοδα	684.461.—	29.796.—	714.257.—	478.783,70	235.473,30
Ι΄		**Ἔξοδα παρελθουσῶν χρήσεων.**					
	1	Ἔξοδα παρελθουσῶν χρήσεων	20.000.—	6.000.—	26.000.—	23.966.—	2.034.—
ΙΑ΄	1 - 2	Ἀποθεματικὰ τ. ἀποθ. 300.000 / ἐκτ. » 61.839 = 361.839 — 79.466	—	—	282.373.—	—	—
		Σύνολον ἐξόδων	7.013.261.—	406.262.—	7.701.896.—	6.125.782,90	1.293.650,10
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΙΙ					
		Κίνησις Κεφαλαίων.					
ΙΒ΄	1	Ἀπόδοσις κρατήσεων ἐξ ἀποδοχῶν καὶ μισθωμάτων	260.000.—	—	260.000.—	247.535.—	12.465.—
	2	Ἀνέγερσις 3 καταστημάτων ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ	1.600.000.—	850.000.—	2.450.000.—	2.266.226.—	183.774.—
		Σύνολον	8.873.261.—	1.256.262.—	10.411.896.—	8.639.633,90	1.489.889,10
		Ἔξοδα κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ.					
	1 - 4	Ἀνασκαφαί, φύλακτρα χρεογράφων, ἀσφάλιστρα, ἀπρόβλεπτα κλπ. ἔξοδα	19.300.—	—	19.300.—	—	19.300.—
		Γενικὸν Σύνολον	8.892.561.—	1.256.262.—	10.431.196.—	8.639.633,90	1.509.189,10

Ἀνάλυσις Ἐσόδων

Κεφαλαίου Γ΄, ἄρθρ. 1 - 3.

Ἀντίτιμον Δημοσιευμάτων.

1)	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἔργον . . . Δρχ.	120.789.—
2)	Διάφορα δημοσιεύματα . . . »	154.765.—
3)	Ὁδηγοὶ Δήλου καὶ Ἐλευσῖνος . . . »	12.085.—
	Σύνολον . . . »	287.639.—

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1967.

Ὁ Ταμίας — Ν. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ

Ὁ Λογιστὴς — Ι. Χ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀνάλυσις Ἐξόδων

α) Κεφαλαίου ΣΤ΄, ἄρθρ. 1 - 5.

	Πιστώσεις Ἐγκριθεῖσαι	Πιστώσεις Πραγματοποιηθεῖσαι
1) Ἀνασκαφαὶ	829.466.—	809.203.—
2) Ἀπαλλοτριώσεις	250.000.—	198.587.—
3) Ἀναστηλώσεις	1.000.000.—	700.421.—
4) Ἔξοδα ἀνεγέρσεως καὶ ἐπισκευῆς ἀρχαιολογ. μουσείων καὶ φυλακείων	66.000.—	—
5) Πλουτισμὸς βιβλιοθηκῶν Μουσείων	30.000.—	26.839.—
	2.175.466.—	1.735.050.—

β) Κεφαλαίου Ζ΄, ἄρθρ. 1 - 4.

1)	Ἔξοδα ἐκδόσεως Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου. Δρχ.	438.358,50
2)	» » μελετῶν, διατριβῶν . . »	628.718,20
3)	» » ὁδηγῶν ἀρχαίων τόπων . »	—
4)	Ἀμοιβαὶ συγγραφέων . . . »	25.242.—
	Σύνολον . . . »	1.092.318,70

γ) Κεφαλαίου Η΄, ἄρθρ. 1 - 6.

1)	Ἐνίσχυσις ἐπιστημον. περιοδικῶν . . . Δρχ.	250.000.—
2)	Ἐνίσχυσις δι' ἔκδοσιν ἀρχαιολ. συγγραμμάτων . . . »	—
3)	Ὑποτροφίαι, ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια . . »	15.777.—
4)	Ἔξοδα διαλέξεων τῆς Ἑταιρείας . . . »	4.380.—
5)	» συμμετοχῆς εἰς Διεθνῆ συνέδρια . »	22.591.—
6)	» φιλοξενίας ξένων ἐπιστημόνων . »	—
	Σύνολον . . . »	292.748.—

Σύγκρισις πραγματοποιηθέντων ἐσόδων καὶ ἐξόδων.

Α΄ Ἔσοδα	Δραχ.	6.230.977,40
Β΄ Ἔξοδα	»	6.125.872,90
Πλεόνασμα	»	105.104,50

Σύγκρισις πραγματοποιηθέντων ἐσόδων καὶ ἐξόδων κληρονομίας Φ. ΦΑΡΜΑ

Α΄ Ἔσοδα	Δραχ.	29.355.—
Β΄ Ἔξοδα	»	—
Πλεόνασμα	»	29.355.—

ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΧΡΗΣΙΣ 1967

Α΄ ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

1) ΑΕ 1966 . . . . ἀντίτυπα 500
2) Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. «Ὑστερομινωικοὶ τάφοι Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ)» . . . . » 500
3) Ἐμμανουὴλ Πρωτοψάλτη. «Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια» . . . . » 500
4) Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1967 . . . . . . » 1000

Β΄ ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς				Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς			
Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Εὐρ. ΑΕ 1883/87	1	192	192	Ἐκ μεταφορᾶς			3.332
1869	1	40	40	1911	1	240	240
1870	1	40	40	1912	1	240	240
1872 (τεῦχ. ιε΄)	1	40	40	1913	1	240	240
1873 (τεῦχ. ιϛ΄)	1	40	40	1914	1	240	240
1874	1	40	40	1915	1	240	240
1887	1	300	300	1916	1	240	240
1888	1	300	300	1917	1	240	240
1889	1	300	300	1918	1	240	240
1891	1	300	300	1919	1	240	240
1892	1	300	300	1920	1	240	240
1905	1	240	240	»	1	150	150
1906	1	240	240	1921	1	240	240
1907	1	240	240	1922	1	240	240
1908	1	240	240	1923	1	240	240
1909	1	240	240	1924	1	240	240
1910	1	240	240	1925/26	1	240	240
Εἰς μεταφορὰν			3.332	Εἰς μεταφορὰν			7.082

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς				Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς			
Σειρὰ τόμων	Πωλη-θέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρὰ τόμων	Πωλη-θέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφορᾶς . .			7.082	Ἐκ μεταφορᾶς . .			17.122
1927/28	1	240	240	1953/54Γ′	1	300	300
1929	2	240	480	» Γ′	1	240	240
1930	1	300	300	1955	2	240	480
»	2	240	480	1956	1	240	240
1931	2	240	480	1957	2	240	480
1932	1	480	480	1958	3	300	900
1933	2	240	480	»	2	240	480
1934/35	2	240	480	»	1	150	150
1936	2	240	480	1959	2	300	600
1937 Α′	2	480	960	»	1	180	180
1937 Β′	2	480	960	»	4	240	960
1937 Γ′	2	120	240	1960	1	300	300
1938	2	240	480	»	2	240	480
1939/41	2	240	480	1961	1	300	300
1942/44	2	240	480	»	5	240	1.200
1945/47	2	240	480	1962	3	300	900
1948/49	2	240	480	»	9	240	2.160
1950/51	2	240	480	1963	2	300	600
1952	2	240	480	»	9	240	2.160
1953/54 Α′	1	280	280	1964	60	240	14.400
» Β′	1	240	240	1965	60	280	16.800
Εἰς μεταφορὰν . .			17.122	Σύνολον δρχ. . . .			61.332

2) Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1858/59	1	12	12
1859/60	1	12	12
1860/61	1	12	12
1861/62	1	12	12
1862/63	1	12	12
1865/66	1	12	12
1867/68	1	12	12
1868/69	1	12	12
1869/70	1	12	12
1871/72	1	80	80
1872/73	1	80	80
1873/74	1	80	80
1874/75	1	80	80
1876	1	80	80
1877	1	80	80
1878	1	80	80
1879	1	80	80
1880	1	80	80
1881	1	80	80
1882	1	80	80
1885	1	80	80
1886	1	80	80
1888	1	80	80
1889	1	80	80
Εἰς μεταφορὰν . .			1.308

Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφορᾶς . .			1.308
1890	1	80	80
1891	1	80	80
1892	1	80	80
1893	1	80	80
1910	1	80	80
1911	1	80	80
1912	1	80	80
1914	1	100	100
»	1	80	80
1915	1	100	100
»	1	80	80
1916/19	1	100	100
1916/19	1	80	80
1920	3	80	240
1921	3	80	240
1922/24	3	80	240
1925/26	3	80	240
1927	3	80	240
1928	3	80	240
1929	3	80	240
1930	3	80	240
1931	3	80	240
1932	3	80	240
Εἰς μεταφορὰν . .			4.808

2) Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφορᾶς . .			4.808
1933	3	80	240
1934	3	80	240
1935	3	80	240
1936	3	80	240
1937	3	80	240
1938	3	80	240
»	1	50	50
1939	3	80	240
1940	3	80	240
1941/44	3	80	240
1945/48	3	80	240
1949	3	80	240
1950	3	80	240
1951	3	80	240
1952	3	80	240
1953	3	80	240
1954	3	80	240
1955	4	120	480
1956	1	150	150
»	4	120	480
1957	1	150	150
»	4	120	480
1958	1	150	150
Εἰς μεταφορὰν . .			10.588

Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφορᾶς . .			10.588
1958	5	120	600
1959	1	150	150
»	6	120	600
1960	1	400	400
»	7	320	2.240
1961	2	150	300
»	4	120	480
1962	1	200	200
»	6	160	960
1963	1	250	250
»	1	150	150
»	33	200	6.600
1964	1	200	200
»	11	160	1.760
1965	1	210	210
»	39	280	10.920
Σύνολον δρχ. . . .			36.608

3) Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1954	3	25	75
»	1	15	15
»	12	20	240
1955	9	60	540
»	1	36	36
»	13	48	624
»	2	30	60
1956	9	60	540
»	11	48	528
»	3	30	90
1958	3	75	225
»	6	60	360
»	2	38	76
1959	5	80	400
»	6	64	384
»	1	40	40
1960	6	120	720
»	7	96	672
»	2	60	120
1961	4	120	480
»	1	72	72
»	7	96	672
»	1	60	60
Εἰς μεταφορὰν . .			7.029

Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφορᾶς . .			7.029
1962	4	100	400
»	7	80	560
1963	5	100	500
»	8	80	640
»	1	50	50
»	1	75	75
1964	8	100	800
»	1	60	60
»	9	80	720
»	1	50	50
»	1	75	75
1965	21	100	2.100
»	23	80	1.840
»	3	50	150
1966	37	100	3.700
»	1	60	60
»	48	80	3.840
»	4	50	200
Σύνολον δρχ. . . .			22.849

ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΕΩΣ 1967

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι. Φύλλ. 2ον 1852 .	1	15.—	15.—
	» » »	1	12. -	12.—
2	» » Φύλλ. 3ον 1855 .	1	15.—	15.—
	» » »	1	12 —	12.—
3	Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί. 1860	1	15.—	15. –
	» » »	1	9 –	9.—
	» » »	1	12.—	12.—
4	A. G. Lolling: Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου. 1899 .	1	54.—	54.—
	» » » »	1	32.—	32.—
	» » » »	1	43.—	43.—
5	Π. Καββαδία: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1900. 1900.	1	15.—	15.—
	» » » »	1	11.—	11.—
6	Comptes rendus du Congrès international d' archéologie. 1905 . .	1	50.—	50.—
	» » » »	1	40.—	40.—
7	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. 1906	1	120.—	120.—
	» » » »	1	72.—	72.—
	» » » »	2	96.—	192.—
	» » » »	1	60.—	60.—
	» » » »	1	90.—	90.—
8	Π. Καββαδία καὶ Γ. Καβεράου: Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. 1906 - 1907 .	1	300.—	300.—
	» » » » »	1	240.—	240.—
	» » » » »	2	150.—	300.—
9	Χ. Τσούντα: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908. Ἀνατύπωσις 1964.	4	300.—	1.200.—
	» » » »	11	240.—	2.640.—
	» » » »	36	180. -	6.480.—
	» » » »	2	150.—	300.—
	» » » »	1	120.—	120.—
	Εἰς μεταφορὰν			12.449.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς			12.449.—
10	Γ. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων. 1910	3	90.—	270.—
	» » » »	3	54.—	162.—
	» » » »	1	72.—	72.—
	» » » »	2	45.—	90.—
11	Κ. Κουρουνιώτη: Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσούρας 1911	2	30.—	60.—
	» » »	1	18.—	18.—
	» » »	1	24.—	24.—
	» » »	3	15.—	45.—
12	Γ. Π. Οἰκονόμου: Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. 1915	1	45.—	45.—
	» » »	1	36.—	36 —
13	Γ. Γαρδίκα: Μελετήματα ἀρχαιολογικά. 1915	1	3.—	3.—
14	Ἀ. Κεραμοπούλλου: Τοπογραφία Δελφῶν. 1912-1917	10	15.—	150.—
	» » »	20	9.—	180.—
	» » »	3	12.—	36.—
	» » »	1	8.—	8.—
15	G. P. Oeconomus: De profusionum receptaculis etc. 1921	1	4.—	4.—
16	Ἀ. Κεραμοπούλλου: Ὁ ἀποτυμπανισμός. 1923	1	30.—	30.—
	» » » » »	2	18.—	36.—
	» » » » »	1	24.—	24.—
	» » » » »	4	15.—	60.—
	» » » » »	1	23.—	23.—
17	Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου: Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928 . .	3	450.—	1.350.—
	» » » »	1	360.—	360.—
	» » » »	1	225.—	225.—
18	Γ. Μυλωνᾶ: Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	1	75.—	75.—
	» » » »	19	45.—	855.—
	» » » »	2	60.—	120.—
	Εἰς μεταφορὰν			16.810.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς			16 810.—
19	Ἰω. Γενναδίου: Λόρδος Ἔλγιν κλπ. 1930	1	75.—	75.—
	» » » »	1	45.—	45.—
	» » » »	6	60.—	360 —
	» » » »	2	37.—	74.—
	» » » »	1	38.—	38.—
	» » » »	1	56.—	56.—
20	Ἰωσὴφ Χατζιδάκη: Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου. 1931	2	18.—	36.—
	» » » »	4	11.—	44.—
	» » » »	1	14.—	14.—
	» » » »	1	15.—	15.—
21	Γ. Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931.	3	180.—	540.—
	» » » »	2	240.—	480.—
	» » » »	1	150.—	150.—
	» » » »	1	212.—	212 —
22	Γ. Π. Οἰκονόμου: Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-1937. 1938.	1	40.—	40.—
	» » »	1	36.—	36.—
	» » »	2	20.—	40.—
23	Γ. Π. Οἰκονόμου: Τὰ 100 ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχ. Ἑταιρείας. 1942.	1	8.—	8.—
24	Ν. Κοντολέοντος: Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. 1949 . .	5	50.—	250.—
	» » » »	27	30.—	810.—
	» » » »	4	40.—	160.—
	» » » »	4	25.—	100.—
25	Φ. Σταυροπούλλου: Ἡ ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950 .	14	30.—	420.—
	» » » »	1	40.-	40.—
	» » » »	1	25.—	25.—
	» » » »	1	38.-	38.—
26	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου. 1950	2	140.—	280.—
	» » » »	4	112.—	448.—
	» » » »	3	70.—	210.—
	Εἰς μεταφορὰν			21.854.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς			21.854.—
27	Κ. Συριοπούλου : Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951.	1	60.—	60.—
	» » » »	1	36.—	36.—
	» » » »	2	48.—	96.—
	» » » »	1	30.—	30.—
	» » » »	1	45.—	45.—
28	Κων. Ρωμαίου: Κέραμοι Καλυδῶνος. 1952	1	200.—	200.—
	» » »	1	120.—	120.—
	» » »	3	160.—	480.—
	» » »	2	100.—	200.—
29	Μ. Μιτσοῦ : Ἀργολικὴ προσωπογραφία. 1952.	2	96.—	192.—
30	Γ καὶ Μ. Σωτηρίου : Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952	1	250.—	250.—
	» » »	5	150.—	750.—
	» » »	9	200.—	1.800.—
	» » »	2	125.—	250.—
	» » »	1	187.—	187.—
	» » »	1	156.—	156.—
31	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου : Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τόμ. Α'. 1952. . . .	4	200.—	800.—
	» » »	83	120.—	9.960.—
	» » »	25	160.—	4.000.—
	» » »	4	100.—	400.—
	» » »	1	150.—	150.—
	» » »	1	90.—	90.—
32	Τόμ. Β'. 1954	3	250.—	750.—
	» » »	82	150.—	12.300.—
	» » »	24	200.—	4.800.—
	» » »	4	125.—	500.—
	» » »	1	188.—	188.—
	» » »	1	235.—	235.—
33	Εὑρετήριον Α' καὶ Β' τόμων 1957 .	4	50.—	200.—
	» » »	82	30.—	2.460.—
	» » »	23	40.—	920.—
	» » »	4	25.—	100.—
	» » »	1	38.—	38.—
	Εἰς μεταφορὰν			64.597.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς			64.597.—
34	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τχ. 1ον Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός. 1955.	9	150.—	1.350.—
	» » »	9	90.—	810.—
	» » »	9	120.—	1.080.—
	» » »	2	75.—	150.—
	» » »	1	113.—	113.—
35	Τχ. 2ον Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα καὶ οἱ λίθοι. 1959 - 60.	7	350.—	2.450.—
	» » »	9	210.—	1.890.—
	» » »	8	280.—	2.240.—
	» » »	3	175.—	525.—
	» » »	1	262.—	262.—
36	Ν. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	1	100.—	100.—
	» » »	1	60.—	60.—
	» » »	4	80.—	320.—
37	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσῖνος. 1957	3	216.—	648.—
	» » »	3	135.—	405.—
38	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν. 1957	1	471.—	471.—
	» » » »	4	300.—	1.200.—
	» » » »	8	400.—	3.200.—
	» » » »	9	250.—	2.250.—
39	Ἰ. Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικήν. 1957 . . .	3	50.—	150.—
	» » » »	5	30.—	150.—
	» » » »	1	40.—	40.—
	» » » »	1	25.—	25.—
40	Ν. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958 . . .	3	60.—	180.—
	» » » »	2	36.—	72.—
	» » » »	2	48.—	96.—
	» » » »	3	30.—	90.—
	Εἰς μεταφορὰν			84.924.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς			84.924.—
41	Ἰω. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ′ π.Χ. αἰῶνα. 1958 . .	2	60.—	120.—
	» » » »	8	36.—	288.—
	» » » »	2	48.—	96.—
	» » » »	2	30.—	60.—
	» » » »	1	45.—	45.—
42	Β. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. 1958	1	50.—	50.—
	» » » »	2	40.—	80.—
	» » » »	3	25.—	75.—
	» » » »	1	38.—	38.—
43	Χ. Μπάρλα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. 1959. .	3	40.—	120.—
	» » » »	6	24.—	144.—
	» » » »	4	32.—	128.—
	» » » »	1	28.—	28.—
44	Γ. Δοντᾶ: Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν τέχνην. 1960	1	80.—	80.—
	» » » »	1	48.—	48.—
	» » » »	1	64.—	64.—
	» » » »	2	40.—	80.—
45	Δ. Λαζαρίδη: Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. 1960	1	45.—	45.—
	» » » »	1	60.—	60.—
	» » » »	1	38.—	38.—
46	Σέμνης Καρούζου: Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. 1963. .	6	440.—	2.640.—
	» » » »	1	275.—	275.—
47	Χρυσούλας Καρδαρᾶ: Ροδιακὴ ἀγγειογραφία. 1963	1	325.—	325.—
	» » » »	5	260.—	1.300.—
	Εἰς μεταφορὰν			91.151.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς			91.151.—
48	Ν. Δρανδάκη: Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σωζομένων κυρίως ἐν Βενετίᾳ. 1962	2	100.—	200.—
	» » » »	1	60.—	60.—
	» » » »	7	80.—	560.—
	» » » »	1	50.—	50.—
49	Κ. Συριοπούλου: Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. 1964	1	350.—	350.—
	» » » »	15	210.—	3.150.—
	» » » »	7	280.—	1.960.—
	» » » »	1	175.—	175.—
50	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης. 1963.	6	480.—	2.880.—
	» » ἄδετον . . .	1	300.—	300.—
51	» » δεμένον . . .	1	624.—	624.—
	» » » »	3	396.—	1.188.—
	» » » »	8	528.—	4.224.—
	» » » »	2	330.—	660.—
52	Σ. Δάκαρη: Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. 1964	5	80.—	400.—
53	Χαριστήριον εἰς Ἀ. Ὀρλάνδον. Τόμ. Α΄. 1965	1	400.—	400.—
	» » »	1	240.—	240.—
	» » »	15	320.—	4.800.—
	» » »	1	200.—	200.—
54	Τόμ. Β΄. 1966	2	400.—	800.—
	» » »	1	240.—	240.—
	» » »	14	320.—	4.480.—
	» » »	1	200.—	200.—
55	Τόμ. Γ΄. 1966	2	400.—	800.—
	» » »	1	240.—	240.—
	» » »	38	320.—	12.160.—
	» » »	2	200.—	400.—
	» » »	4	300.—	1.200.—
	Εἰς μεταφορὰν			134.092.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς			134.092.—
56	Ἀρ. Πασαδαίου: Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας. 1965 . . .	2	220.—	440.—
	» » »	1	132.—	132.—
	» » »	12	176.—	2.112.—
57	Φ. Πέτσα: Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων. 1966	10	250.—	2.500.—
	» » »	2	150.—	300.—
	» » »	18	200.—	3.600.—
	» » »	62	125.—	7.750.—
58	Ἐμμ. Πρωτοψάλτη: Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀρχαιότητας καὶ λοιπὰ μνημεῖα τῆς ἱστορίας κλπ. 1967	7	360.—	2.520.—
59	Β. Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία. 1901 . .	11	56.—	616.—
	» » »	12	34.—	408.—
	» » »	5	45.—	225.—
	» » »	1	28.—	28.—
	» » »	1	42.—	42.—
	Σύνολον			154.765.—

ΟΔΗΓΟΙ - ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωληθέντα τεμάχια	Τιμὴ	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1	K. Kourouniotes : Eleusis. 1935 . .	23	56.—	1.288.—
	» » » »	14	34.—	476.—
	» » » »	9	45.—	405.—
2	Ν. Κοντολέων : Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950	27	45.—	1.215.—
	» » » » » »	43	27.—	1.161.—
	» » » » » »	21	36.—	756.—
	» » » » » »	201	34.—	6.784.—
	Σύνολον . . .			12.085.—

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

1	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς	Δρχ.	61.332.—
2	Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας . .	»	36.608.—
3	Τὸ Ἔργον » » » . .	»	22.849.—
4	Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας . . .	»	154.765.—
5	Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος . .	»	12.085.—
	Σύνολον	»	287.639.—

Γ'. ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς			Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς		
Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων	Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων
1837 Ὀκτ.	1	1	Ἐκ μεταφορᾶς . . .		33
1837 Νοεμ.	1	1	1893	4	2
1837 Δεκ. α'	1	1	1894	4	1
1837 Δεκ. β'	1	1	1895	4	2
1842 (φύλ. 26)	1	1	1905	4	2
1858	1	1	1906	4	2
1859	1	1	1907	4	2
1862	12	1	1908	4	2
1869	1	1	1909	4	2
1870	1	1	1910	4	2
1872	1	1	1911	4	2
1873	1	1	1912	4	2
1874	1	1	1913	4	2
1883	4	2	1914	4	2
1884	4	2	1915	4	2
1885	4	2	1916	4	2
1886	4	2	1917	4	2
1887	4	2	1918	4	2
1888	4	2	1919	1	2
1889	4	2	1920	1	2
1890	4	3	1921	1	2
1891	4	1	1922	1	2
1892	4	2	1923	1	1
Εἰς μεταφορὰν . . .		33	Εἰς μεταφορὰν . . .		75

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς		
Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων
Ἐκ μεταφορᾶς . . .		75
1924	1	2
1925/26	1	2
1927/28	1	2
1929	1	2
1930	1	2
1931	1	2
1932	1	2
1933	1	2
1934/35	1	2
1936	1	2
1937 α'	1	2
1937 β'	1	2
1937 γ'	1	3
1938	1	2
1939/41	1	3
1942/44	1	3
1945/47	1	3
1948/49	1	5
1950/51	1	4
1952	1	5
1953/54 α'	1	5
1953/54 β'	1	4
Εἰς μεταφορὰν . . .		136

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς		
Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων
Ἐκ μεταφορᾶς . . .		136
1953/54 γ'	1	3
1955	1	4
1956	1	4
1957	1	4
1958	1	6
1959	1	2
1960	1	3
1961	1	2
1962	1	6
1963	1	4
1964	1	317
1965	1	318
Σύνολον		809

Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας		Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας	
Σειρὰ ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρὰ ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
1858/59	4	Ἐκ μεταφορᾶς . . .	97
1859/60	4	1892	4
1860/61	4	1893	4
1861/62	4	1910	5
1862/63	4	1911	4
1865/66	3	1912	5
1867/68	4	1914	5
1868/69	4	1915	5
1869/70	4	1916/19	4
1871/72	3	1920	6
1872/73	3	1921	5
1873/74	3	1922/24	5
1874/75	3	1925/26	5
1876	3	1927	5
1877	3	1928	6
1878	3	1929	6
1879	3	1930	6
1880	3	1931	7
1881	3	1932	7
1882	4	1933	7
1885	5	1934	7
1886	5	1935	7
1888	4	1936	7
1889	5	1937	7
1890	5	1938	7
1891	4	1939	7
Εἰς μεταφορὰν . . .	97	Εἰς μεταφορὰν . . .	240

Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας		**Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας**	
Σειρὰ ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρὰ ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
Ἐκ μεταφορᾶς . . .	240	1954	10
1940	7	1955	34
1941/44	9	1956	35
1945/48	8	1957	3
1949	8	1958	12
1950	8	1959	12
1951	8	1960	12
1952	8	1961	12
1953	8	1962	14
1954	8	1963	14
1955	8	1964	15
1956	8	1965	13
1957	7	1966	394
1958	4	Σύνολον	580
1959	5		
1960	5		
1961	7		
1962	5		
1963	296		
1964	91		
1965	301		
Σύνολον	1.049		

ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
1	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι. 1852	1
2	» » . 1855	1
3	» Ἑλληνικαί. 1860	1
4	Comptes rendus du Congrès internationale d'archéologie. 1905	3
5	Π. Καββαδία καὶ Γ. Καβεράου: Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. 1906 - 1907 . .	6
6	Χρ. Τσούντα: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου 1908. Ἀνατύπωσις 1964	1
7	Γ. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. 1910 . .	1
8	Ἰω. Γ. Γενναδίου: Ὁ Λόρδος Ἔλγιν κλπ. 1930 . . .	4
9	Ἰωσ. Χατζιδάκη: Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου. 1931.	1
10	Γεωργ. Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931	2
11	Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	1
12	Ν. Κοντολέοντος: Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. 1949	4
13	Φ. Σταυροπούλλου: Ἡ Ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950.	2
14	Κ. Συριοπούλου: Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951.	1
15	Κ. Ρωμαίου: Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951.	2
16	Μαρκέλλου Μιτσοῦ: Ἀργολικὴ προσωπογραφία. 1952. .	12
17	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου: Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952 . . .	3
18	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τόμ. Α′ 1952 . .	2
19	» » » Τόμ. Β′ 1954 . .	1
20	» » Εὑρετ. Α′ καὶ Β′ τόμ. 1957 . .	1
21	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Τόμ. Α′ 1955	4
22	Τόμ. Β′ 1959 - 60	4
	Εἰς μεταφορὰν	58

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς	58
23	Ν. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	1
24	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσῖνος. 1957.	1
25	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν. 1957	2
26	Ἰωάννας Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικήν. 1957.	4
27	Ν. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958	2
28	Ἰ. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰ. 1958.	1
29	Β. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. 1958.	1
30	Χαρικλείας Μπάρλα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. 1959	2
31	Γ. Δοντᾶ: Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. 1960	1
32	Δ. Λαζαρίδη: Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. 1960. . . .	2
33	Χρυσούλας Καρδαρᾶ: Ροδιακὴ ἀγγειογραφία. 1963 . .	1
34	Ν. Δρανδάκη: Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σωζομένων κυρίως ἐν Βενετίᾳ. 1962	1
	Εἰς μεταφορὰν	77

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς	77
35	Κ. Συριοπούλου : Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. 1964	4
36	Ἀν. Ὀρλάνδου : Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης. 1963 .	4
37	Σωτ. Δάκαρη : Γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. 1964.	1
38	Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον. Τόμ. Α'. 1965 . . .	19
39	» » » » Τόμ. Β'. 1966 . . .	23
40	» » » » Τόμ. Γ'. 1967 . . .	145
41	Ἀριστείδου Πασαδαίου : Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας. 1965.	38
42	Φωτίου Πέτσα · Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων. 1966 . . .	153
43	Ἐμμ. Πρωτοψάλτη : Ἱστορικὰ ἔγγραφα κλπ. 1967 . .	198
44	Βασ. Λεονάρδου : Ἡ Ὀλυμπία. 1901.	2
45	K. Kourouniotes : Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum. 1936	4
46	Ν. Κοντολέοντος : Ὁδηγὸς Δήλου. 1950	3
	Σύνολον	671

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (1837 - 1969)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Δραχμαί

1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837-1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910 - 1969 (1 - 109 : πβ. πινάκιον παρὰ ⟨Β. Λεονάρδῳ⟩, Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1 - 3). Σχῆμα 4ον . . . . —

Περίοδος Α' : τόμος 1 - 16 (1837 - 1860) : *1837* τεύχη 4 (Ὀκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α' καὶ β') (*1838 - 1841* δὲν πωλοῦνται), *1842 :* τεῦχος 26 (τεύχη 25 καὶ 27 - 28 δὲν πωλοῦνται) (*1843 - 57* δὲν πωλοῦνται), *1858,* τεῦχος 50, *1859,* τεῦχος 51 (*1860* δὲν πωλεῖται)· ἕκαστον τεῦχος . . . . 50.—

Περίοδος Β' : τόμος 17 - 21 (1862 - 1874) : *17 (1862) :* τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεῦχος . . . . . 50.—
18 - 21 (1869 - 1874) : 18 (1869) : τεῦχος ιγ'· 19 (1870) : τεῦχος ιδ'· 20 (1872) : τεύχη ιε' καὶ ις' (τὸ ις' ἐξεδόθη τῷ 1873)· 21 (1874) : τεῦχος ιζ'· ἕκαστον τεῦχος . . . . 50.—

Περίοδος Γ' : τόμος 22 - 62 (1883 - 1923) : *22 - 62 (1833 - 1923) :* 1883 - (1885 - 1888 δὲν πωλοῦνται), 1889 - 1894 (1895 - 1904 δὲν πωλοῦνται), 1905 - 1918· εἷς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἕκαστος τόμος . . . . 300.—
1919 - 1923· εἷς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος . . . . 300.—

Περίοδος Δ' : τόμος 63 κέ. (1924 κέ.) : *63 - 75 (1924 - 1936) :* 1924, 1925/6, 1927/8, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/5, 1936 : εἷς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος . . . . 300.—
76 (1937) : πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α' καὶ β' μέρος· ἕκαστος τόμος 600.—
γ' μέρος . . . . . 150.—
77 - 91 (1938 - 1952) : 1938, 1939/41, 1942/4, 1945/7, 1948/9, 1950/1, 1952· ἕκαστος τόμος . . . . 300.—
92/3 (1953 - 4) : Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α' μέρος. . 350.—
Β' καὶ Γ' μέρος· ἕκαστος τόμος. . 300.—
94 - 103 (1955 - 1964) : 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964· ἕκαστος τόμος. . 300.—
104 - 105 (1965 - 1966) : 1965, 1966· ἕκαστος τόμος. . . . . . . 350.—
106 (1967) : . . . . 500.—
107 - 108 (1968 - 1969) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) . . . . —
Εὑρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ **Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου·** τόμος 1ος : 1883 - 1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 550. 1902. . . . . 240.—

Δραχμαὶ

2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837 - 1967 (ΠΑΕ 1 - 123 : πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77 - 79).

Περίοδος Α' : τόμος 1 - 13 (1837 - 1848/9) : *1 - 3 (1837 - 1837/8, 1838/9) :* Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

4 (1839/40) : Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

5 (1840/1) : Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

6 (1841/2) : Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφε : F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί· Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 (Δὲν πωλεῖται). . . . —

7 - 11 (1842/3 - 1846/7) : Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως . . . . . —

1 - 11 (1837 - 1846/7) : Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. ⟨Ἔκδοσις 2α ⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847) (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

12 1847/8) : Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

13 (1848/9) : Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 (Δὲν πωλεῖται) . . . .

Περίοδος Β' : τόμος 14 - 25 (1858/9 - 1869/70) : *14 (1858/9) :* Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1858/9. *15 - 25 (1859/60 - 1869/70) :* Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864) (1863/4, 1864/5 δὲν πωλοῦνται), 1865/6 (1866/7 1867/8 δὲν πωλοῦνται), 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεῦχος . . . . 15.—

Περίοδος Γ' : τόμος 26 - 74 (1870/1-1916/9) : *26 - 74 (1870/1 - 1916/9) :* Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1870/1 δὲν πωλεῖται, 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 - 1882 (1883 - 1884 δὲν πωλοῦνται), 1885 (1886 - 1887 δὲν πωλοῦνται), 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893 (1894 - 1909 δὲν πωλοῦνται), 1910, 1911 (1912 - 1913 δὲν πωλοῦνται), 1914 - 1916/9. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος . . . . 100.—

Περίοδος Δ' : τόμος 75 κέ. (1920 κέ.): *75 - 107 (1920 - 1951) :* Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/44, 1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος . . . . 100.—

	Δραχμαὶ
108 (1952)	250.—
109 - 110 (1953 - 1954): 1953, 1954· ἕκαστος τόμος	100.—
111 - 115 (1955 - 1959): 1955, 1956, 1957, 1958, 1959· ἕκαστος τόμος.	150.—
116 (1960): 1960	400.—
117 (1961): 1961	150.—
118 (1962): 1962	200.—
119 (1963): 1963	250.—
120 (1964): 1964	200.—
121 (1965): 1965	350.—
122 (1966): 1966	200.—
123 (1967): 1967	—

3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ [ἐπιμελείᾳ **Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου**] κατὰ τὸ ἔτος 1954 . . . . 25.—

» » » 1955, 1956· ἕκαστον τεῦχος	60.—
» » » 1957 (ὑπὸ ἀνατύπωσιν)	—
» » » 1958	75.—
» » » 1959	80.—
» » » 1960, 1961· ἕκαστον τεῦχος	120.—
» » » 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968· ἕκαστον τεῦχος	100.—

Β. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. *Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι,* ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον (1ον: 1851, σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια′ + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον): 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . 15.—

5. *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας* ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853 (Δὲν πωλεῖται) . . . —

6. *Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί,* κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α′ (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β′ + 34, πίνακες 9. 1860 . . . . 15.—

7. **Εὐθύμιος Καστόρχης** *Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες F′ + 130. 1879 (Δὲν πωλεῖται). . . . . —

7Α. *Κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελ. 124, 1887 (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906 (Δὲν πωλοῦνται). . . . . —

8. **A. G. Lolling**· *Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου*· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α′: Ἀρχαϊκαὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η′ + στῆλαι 152 + η′, πίναξ 1. 1899. 54.—

9. **Π. Καββαδίας**· *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπο-

Δραχμαὶ

γραφικός. 1900 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

10. **Π. Καββαδίας**· *Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900 . . 15.—

10Α. ⟨**Βαλέριος Στάης**⟩· *Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων* (= ΑΕ 1902, στήλη 145 - 173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

11. *Comptes rendus du Congrès inrernational d'archéologie,* Ière *session: Athènes 1905.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . . . 50.—

12. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος*· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: **Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters**). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στῆλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1 - 33). 1906 . . . 120.—

13. **P. Kavvadias + G. Kawerau**· *Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890.* **Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου**· *Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890.* Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906 - 1907 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

14. **Χρῆστος Τσούντας**· *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου.* Σχῆμα 4ον, στῆλαι ιϜ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908. . . . . . 300.—

15. **Γεώργιος Ἀ. Παπαβασιλείου**· *Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν.* Σχῆμα 4ον, στῆλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910. . . . . 90.—

16. **Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης**· *Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσούρας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . 30.—

16Α. ⟨**Βασίλειος Λεονάρδος**⟩· *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφή.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

16Β. ⟨**Βασίλειος Λεονάρδος**⟩· *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 8 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

17. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 . . . . 45.

18. **Γεώργιος Κ. Γαρδίκας**· *Μελετήματα ἀρχαιολογικά.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 . . . . 55.—

19. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 - 1917. 15.—

20. **Βαλέριος Στάης**· *Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920 (Δὲν πωλεῖται). —

21. **Georgius P. Oeconomus**· *De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 . . . . 18.—

Δραχμαὶ

22. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· *Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ἐξ ὧν 7 παρένθετοι. 1923 . . . . 30.—

23. **Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος**· *Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν.* Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἔγχρωμοι 10. 1928 . . . . 450.—

24. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς.** *Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

25. **Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος.** *Ὁ Λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837.* Σχῆμα 8ον, σελίδες κϝ΄ + 257, πίνακες 5. 1930 . . . . 75 —

26. **Ἰωσὴφ Χατζιδάκης**· *Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931 . . . . 18.—

26Α. **Γεώργιος Σωτηρίου**· *Χριστιανικαὶ Θῆβαι* (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931 . . . . 300.—

27. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· *Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937,* ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938 . . . . 40.—

28. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· *Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.* Λόγος πανηγυρικὸς τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου ῥηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14 [1942] . . . . 10.—

28Α. *Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937.* Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις [1937 - 1952] . . 150.—

29. **Νικόλαος Μ. Κοντολέων**· *Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες δ΄ + 102, εἰκὼν 1. 1949 . . . . 50.—

30. **Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλλος**· *Ἡ Ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η΄ + 84, εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950. 50.—

31. **Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος.** *Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνων.* Σχῆμα 4ον, σελίδες η΄ + 47, πίνακες 27. 1950 . . . . 140.—

32. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος**· *Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ϝ΄ + 131, εἰκόνες 8. 1951 . . . . 60.—

33. **Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος**· *Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ϝ΄ + 144, εἰκόνες 76. 1951. . . . . 200.—

34. **Μάρκελλος Μιτσός**· *Ἀργολικὴ προσωπογραφία.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952 . . . . 120.—

Δραχμαὶ

35. **Γεώργιος** καὶ **Μαρία Σωτηρίου**· *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.* Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952 . . . . 250.—

36. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης.* Σχῆμα 4ον, Τόμ. Α' (1952), + Β' (1954), σελίδες 605 + κη', εἰκόνες 549, πίνακες Α + Β καὶ *«Εὑρετήριον»* τοῦ Α' καὶ Β' τόμου (1957), σελίδες 136 . . . . 500.—

Τόμος Α' . . . . 200.—

Τόμος Β . . . . 250.—

Εὑρετήριον . . . . 50.—

37. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα.*

Τχ. 1ον. *Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 154. 1955 . . . . 150.—

Τχ. 2ον. *Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα καὶ οἱ λίθοι,* σελίδες 426. 1959 - 60. 350.—

38. **Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος**· *Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ιε' + 238, εἰκόνες 142. 1956 . . . . 100.—

39. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς**· *Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσῖνος.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε' + 135, πίνακες 16 καὶ ἔγχρωμοι Α + Β. 1957 . . 270.—

40. **Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος**· *Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν.* Σχῆμα 4ον, σελίδες μϛ' + 380, πίνακες 72. 1957. . 500.—

41. **Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου**· *Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικήν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ια' + 58, πίνακες 16. 1957 . . . . 50.—

42. **Νικόλαος Μ. Βερδελῆς**· *Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 102, πίνακες 15. 1958 . . . . 60.—

43. **Ἰωάννης Δ. Κοντῆς**· *Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 120, πίνακες 17. 1958 . . . . 60.—

44. **Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης**· *Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 79 + πίνακες 6. 1958 . . . . 50.—

45. **Χαρίκλεια Μπάρλα**· *Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 52 + πίνακες 14. 1959 . . . . 40.—

46. **Γεώργιος Σ. Δοντᾶς**· *Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 108 + πίνακες 40. 1960. 80.—

47. **Δημήτριος Λαζαρίδης**· *Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 83 + πίνακες 34. 1960. . . . . 75.—

48. **Σέμνη Καρούζου**· *Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος.* Σχῆμα

Δραχμαί

4ον, σελίδες ις΄ + 140, πίνακες 93 καὶ 9 ἔγχρωμοι. 1963. . . . . . . 550.—

49. **Χρυσούλα Καρδαρᾶ·** *Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ια΄ + 310, παρένθ. πίν Α + Β, πίνακες 14. 1963 . . . . 325.—

50. **Νικόλαος Δρανδάκης·** *Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σωζομένων κυρίως ἐν Βενετίᾳ.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η΄ + 182, πίνακες 70. 1962 . . . . 100.—

51. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος·** *Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου.* Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII + 633. 1964 . . . . 350.—

52. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος·** *Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 183, πίνακες 30 (1 - 20 ἔγχρωμοι), μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ σελίδων XLII. 1963 . . . . ἄδετον 600.—
δεμένον 660.—

53. **Σωτ. Ἰ. Δάκαρης·** *Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες β΄ + 169, πίνακες 5. 1964. . . . . 100.—

54. **«Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον»** Τόμ. Α΄ (1965), Β΄ καὶ Γ΄ (1966)· ἕκαστος τόμος. . . 400.—
» » » » » Τόμ. Δ΄ . . . . 500.—

55. **Ἀριστείδης Πασαδαῖος·** *Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 108, παρένθ. πίνακες Α - ΚΖ΄, πίνακες 16. 1965 . . . . 220.—

56. **Στυλιανὸς Ἀλεξίου·** *Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ).* Σχῆμα 4ον, σελίδες ια΄ + 85, παρένθετοι πίνακες 6, πίνακες 38 (πίναξ προμετωπίδος καὶ οἱ πίνακες 6 καὶ 20 ἔγχρωμοι). 1966 . . . . 220.—

57. **Φώτιος Μ. Πέτσας·** *Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 192, παρένθετοι πίν. 3, ἔγχρωμοι πίνακες Α΄ - Ι΄, πίνακες 45. 1966 . . . 250.—

58. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος·** *Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 274, παρένθ. πίνακες 1 - 5. 1967 - 68 . . . . 300.—

59. **Ἐμμανουὴλ Πρωτοψάλτης·** *Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀρχαιότητας καὶ λοιπὰ μνημεῖα τῆς Ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια.* Σχῆμα 4ον, σελίδες μδ΄ + 296. 1967. . . . 450.—

60. **Σεραφεὶμ Χαριτωνίδης·** *Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. Συμπλήρωμα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 106, πίνακες 46. 1968 . . . . 200.—

61. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος·** *Ἡ προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες L + 540. 1968 . . . . 400.—

62. **Μ. Ἀνδρόνικος·** *Βεργίνα Ι. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν τύμβων.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ζ΄ + 298, παρένθ. πίν. Α - ΚΓ (ΚΓ 1 - 5), πίνακες 135. 1969. . . 500.—

63. **Βασίλειος Χ. Πετράκος·** *Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ιδ΄ + 222, παρένθ. πίν. Α, πίνακες 63. 1968. . . . 300.—

64. **Spyridon Marinatos·** *Excavations at Thera.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 59, πίνακες Α - C (Α - Β ἔγχρωμοι). 1968 . . . . 80.—

Δραχμαὶ

65. **Εὐστάθιος Στίκας**· *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος.* Σχῆμα 4ον (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) . . . . —

66 **Ἀντώνιος Ζώης**· *Προβλήματα χρονολογίας τῆς Μινωικῆς κεραμεικῆς — Γοῦρνες, Τύλισος, Μάλια—.* Σχῆμα 4ον (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). . . . . —

67. **Σπυρίδων Ἰακωβίδης**· *Περατή. Τὸ νεκροταφεῖον.* Σχῆμα 4ον (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) . . . . —

Γ. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· *Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν,* Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

2. **K. Kourouniotes**· *Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum.* Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936 . . . . . . 56.—

3. **Νικόλαος Μ. Κοντολέων**· *Ὁδηγὸς τῆς Δήλου.* Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950. . . . . 45.—

Δ. ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. *Ὀργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848 (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876 (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894 (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896 (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899 (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912 (Δὲν πωλοῦνται) . . . . —

2. *Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά,* ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασίλειον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

3. Νέος Ὀργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1959 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

4. Νέος Ὀργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 51. 1966 (Δὲν πωλεῖται) . . . . —

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα:

5. **Βασίλειος Λεονάρδος**· *Ἡ Ὀλυμπία.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 . . . . 56.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (123 τόμος) τῇ 15 Μαΐου 1969

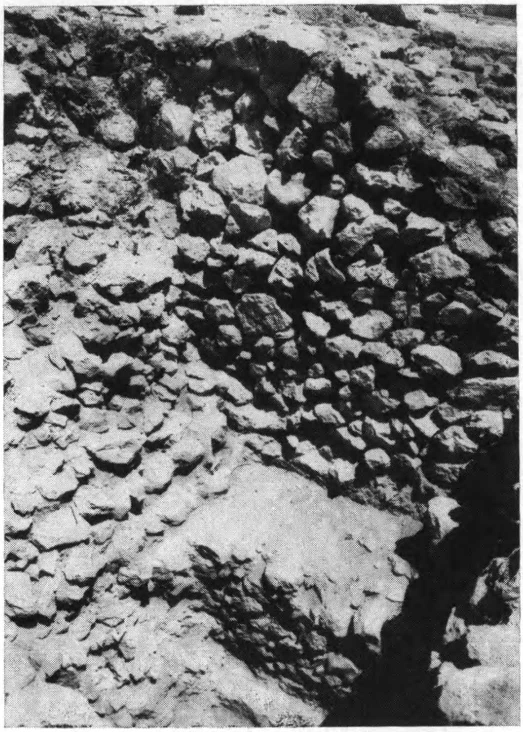

α. Τομὴ εἰς τὸ ἐκ λίθων γέμισμα τοῦ ἰσοπέδου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον.

β. Θραύσματα ψευδοστόμων ἀμφορέων ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς τοῦ κτηρίου τῶν καλλιτεχνῶν.

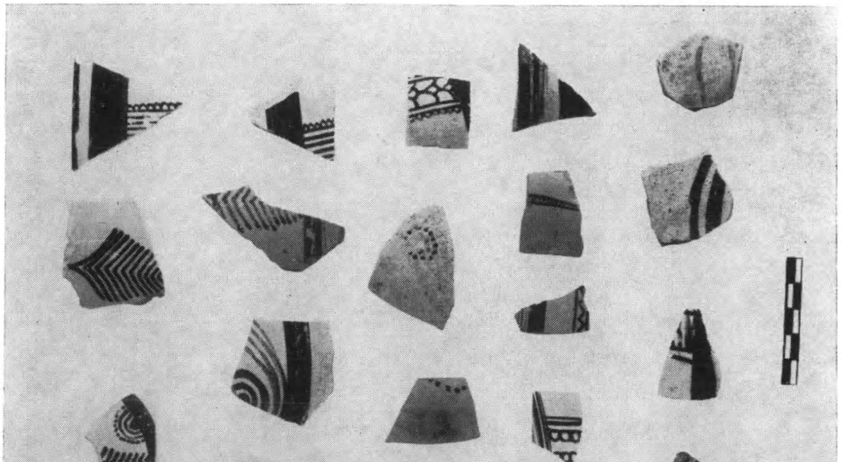

α. ΥΕ ΙΙΙΒ ὄστρακα ἐκ τοῦ γεμίσματος τοῦ ἰσοπέδου.

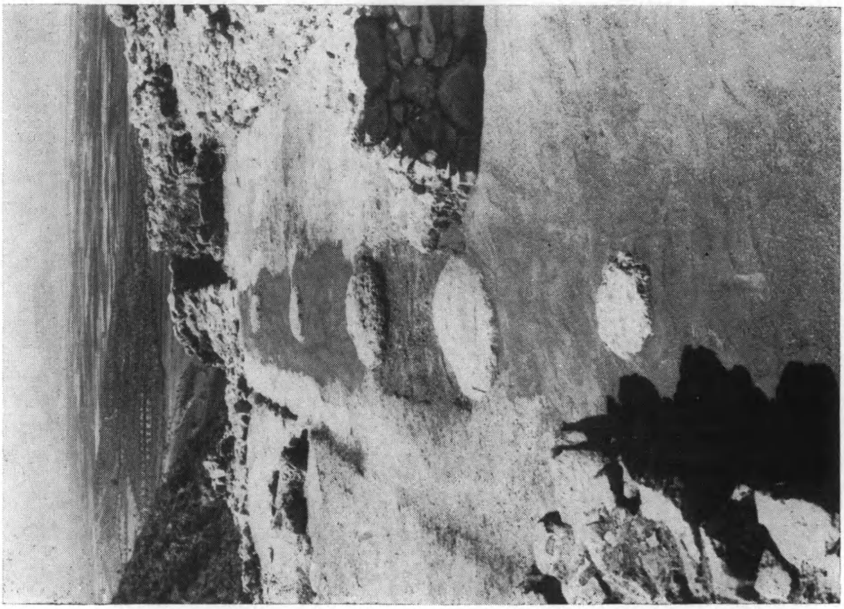

β. Βάσεις κιόνων τῆς αὐλῆς.

α. Γενικὴ ἄποψις τῆς εἰσόδου ἀπὸ Βορρᾶ.

β. Τμῆμα κονιάματος καὶ σειρὰ λίθων ἀποτελοῦσα ὑστερωτέραν προσθήκην.

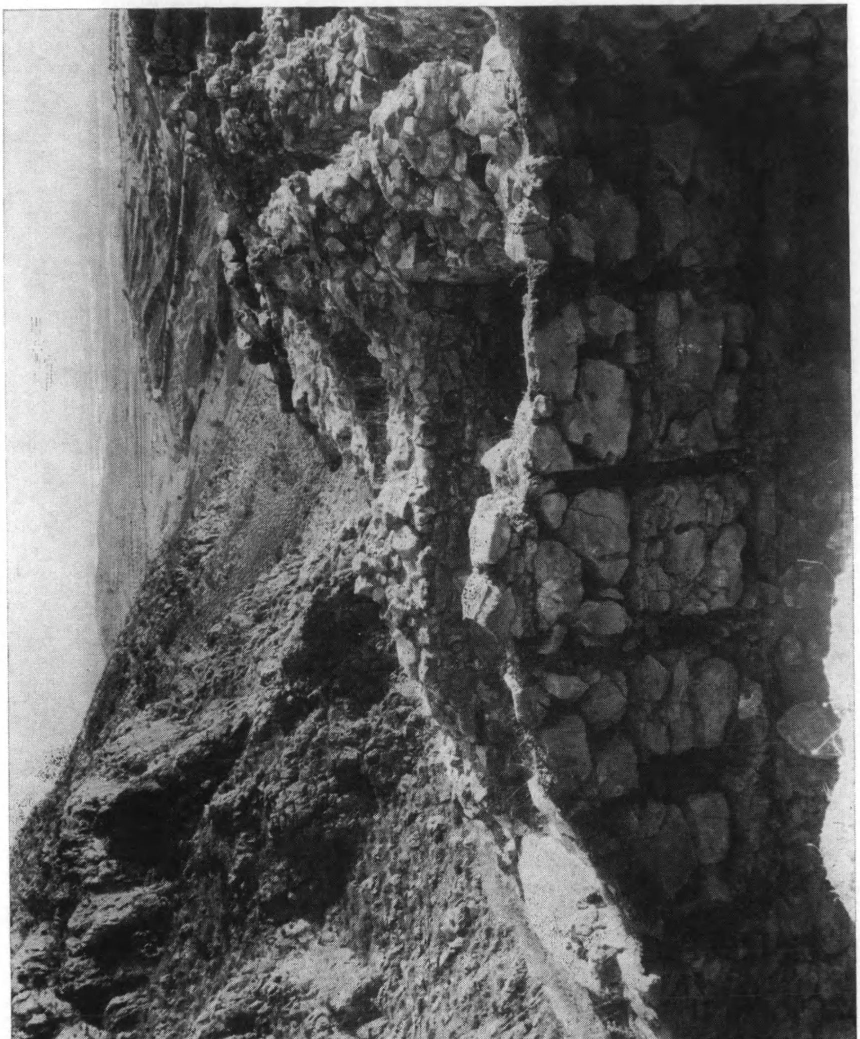

Ξυλοδεσιὰ βορείας ὄψεως τοῦ τοίχου «α» (Φωτογραφία Δ. Α. Χαρισιάδου).

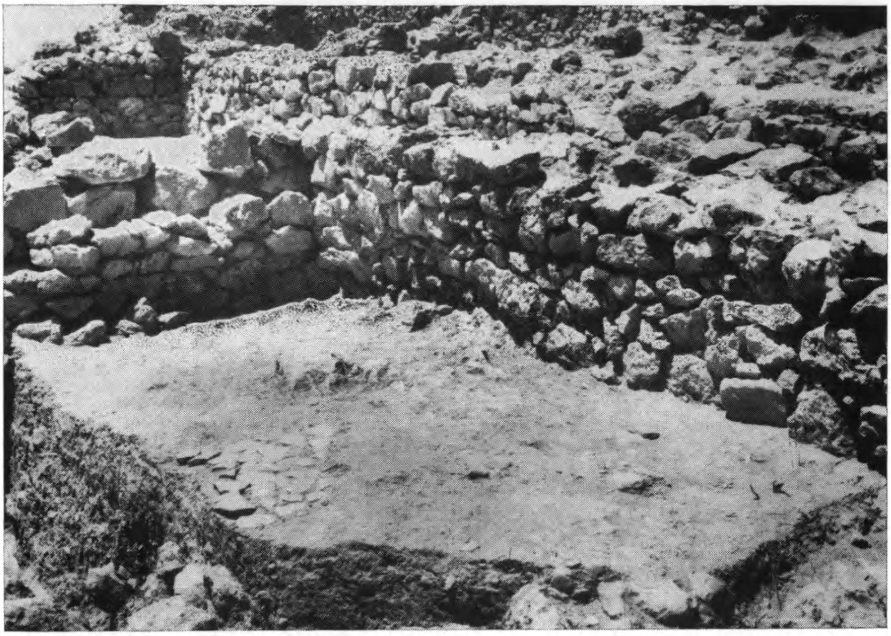

α. Τὸ διατηρούμενον τμῆμα τοῦ δαπέδου τοῦ ΥΕ ΙΙΙΓ κτηρίου Ψ.

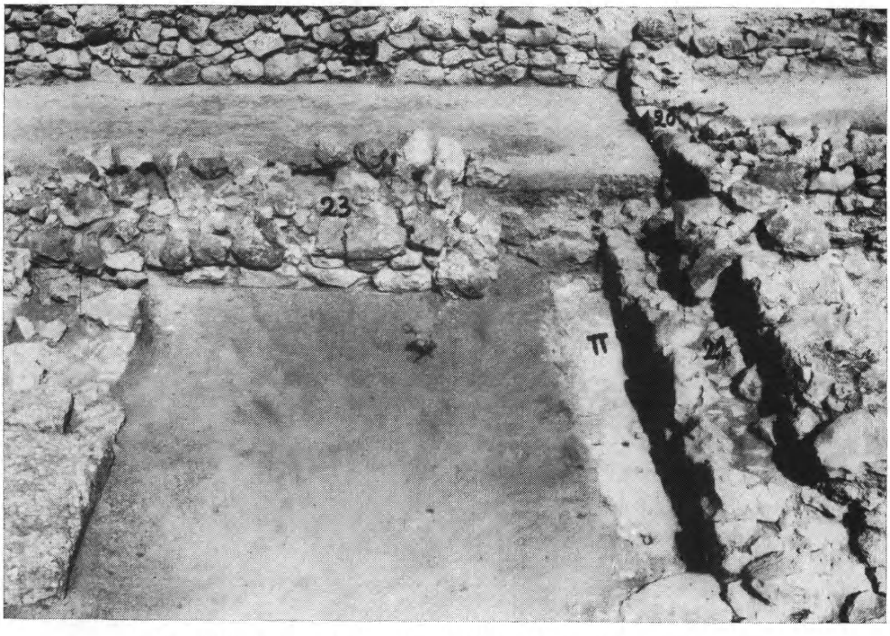

β. ΥΕ ΙΙΙΓ τοῖχοι (Π = ΥΕ ΙΙΙΒ στρῶμα πλαίσιας).

α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ κτηρίου Δ ἀπὸ Νότου.

(α. Κλιμακοστάσιον τοῦ κεντρικοῦ τμήματος. β. Θεμέλια κτηρίου Δ. γ. Ὑπόνομος τῆς αὐλῆς.)

β. Βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ κτηρίου Γ.

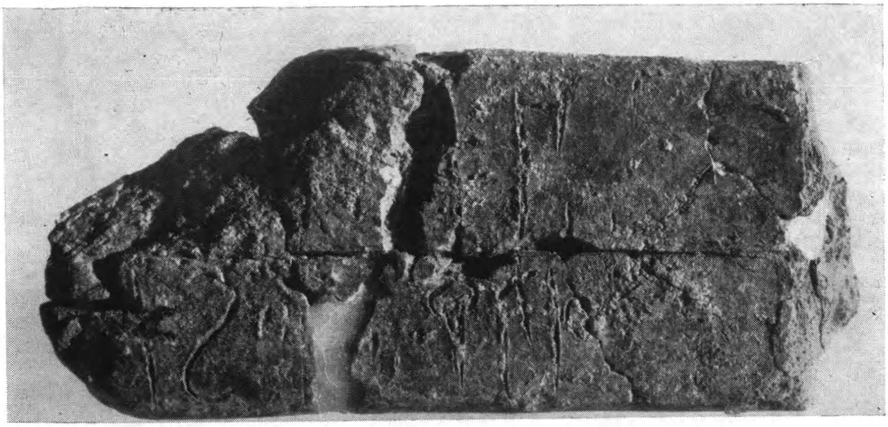

α. Πινακὶς ἐκ τοῦ «ὑπογείου τῶν πίθων» (Φωτογραφία Emil).

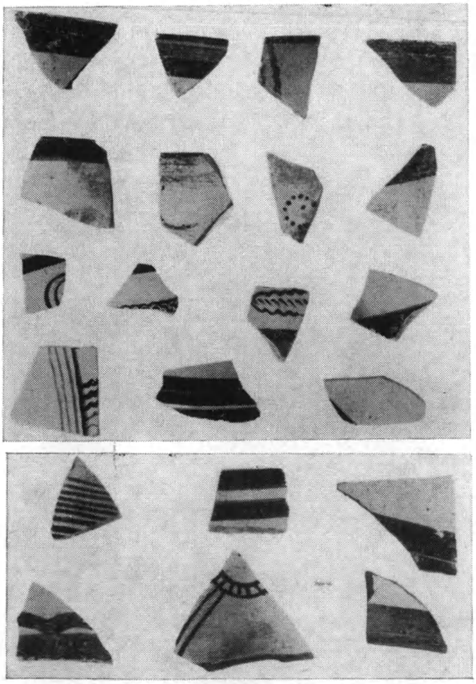

β. ΥΕ ΙΙΙΓ ὄστρακα ἐκ τῶν τοίχων τοῦ Ω καὶ ἐκ τῆς βάσεως τοῦ Ν. Ὅλα ἔχουν μελαμβαφῆ ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν.

γ

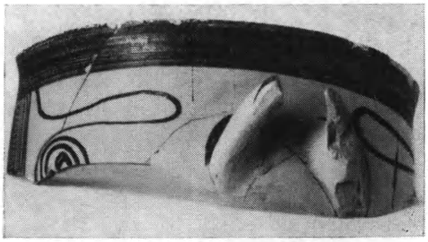

δ

γ - δ. ΥΕ ΙΙΙΓ δίωτοι βαθεῖς σκύφοι: γ. ἐκ τῆς κόγχης τοῦ πίθου, δ. ἐκ τοῦ κτηρίου Γ.

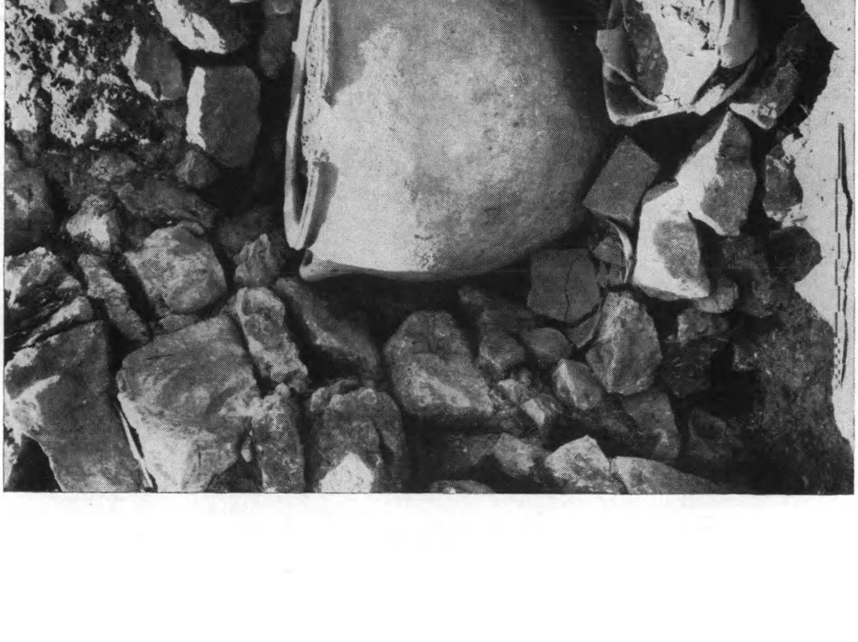

α. Πίθος καὶ θραυσμένα ἀγγεῖα εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ε.

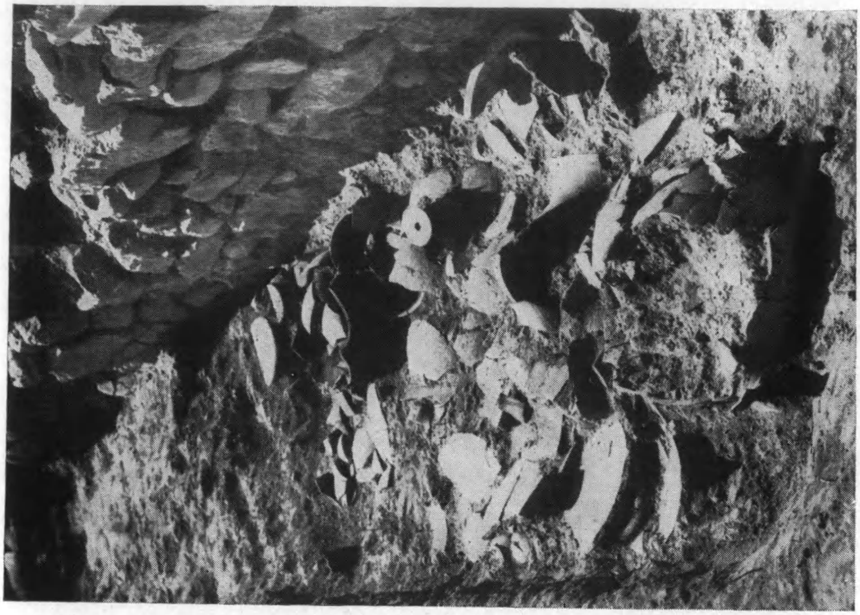

β. Συσσωρευμένα θραύσματα ἀγγείων παρὰ τὸν τοῖχον «Θ».

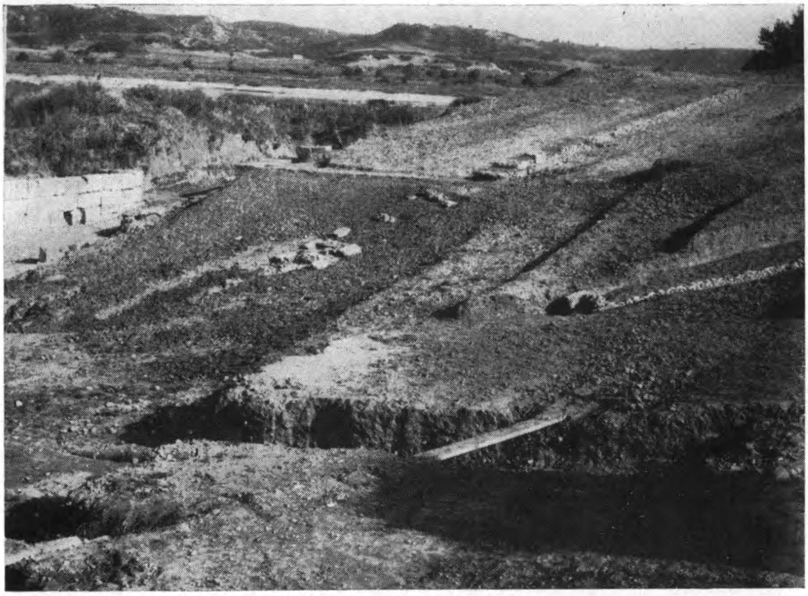

α. Ἄποψις τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἤλιδος.

β. Τὸ δεύτερον ἐξ Ἀνατολῶν λιθόστρωτον τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἤλιδος.

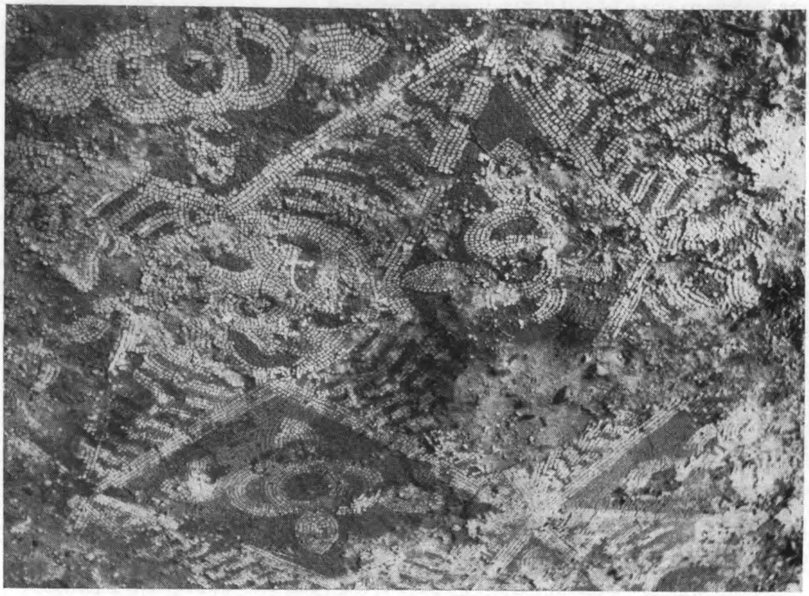

α. Τμῆμα τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Νοτίας Στοᾶς τῆς Ἤλιδος πρὸ τῆς συντηρήσεως.

β. Λεπτομέρεια τοῦ ἄνω εἰκονιζομένου ψηφιδωτοῦ.

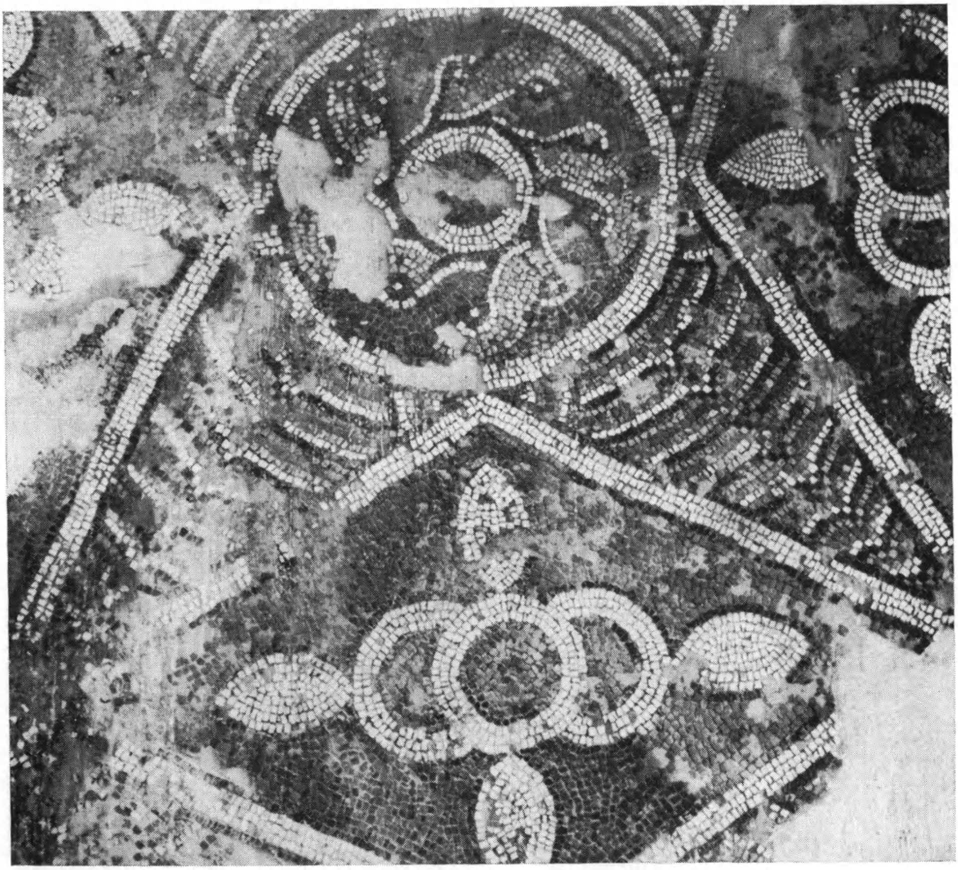

Τὸ ἐν πίνακι 10α εἰκονιζόμενον τμῆμα ψηφιδωτοῦ μετὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ.

↓

α. Ἄποψις τῆς περιοχῆς τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου ἐκ τῆς ἀπὸ Μεθώνης εἰς Πύλον Δημοσίας Ὁδοῦ.

β. Ἄποψις τοῦ πρὸ τοῦ διασκάφου κοιμητηρίου ἀνδήρου ἀπὸ ΒΑ. (μετὰ τὴν ἀνασκαφήν).

α. Ἄποψις τοῦ πρὸς Ν., πρὸς τὸ μέρος τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος, πέρατος τοῦ διαδρόμου (δεξιά).

β. Ἀρκοσόλια ἀρχικοῦ νεκρικοῦ θαλάμου (ἀπὸ Ν.).

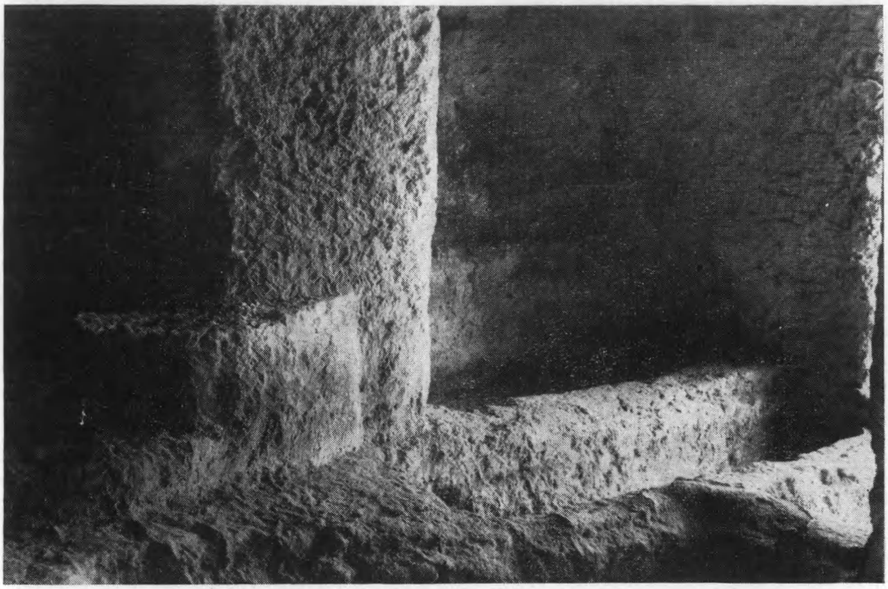

α. Τράπεζα νεκρικῶν προσφορῶν (ἀπὸ Ν.). Τὸ δεξιᾷ αὐτῆς ἀρκοσόλιον εἶναι μεταγενέστερον.

β. Ἄποψις τοῦ παρὰ τὸν διάδρομον μικροῦ νεκρικοῦ θαλάμου (εἰς τὸ μέσον) ἀπὸ Α.

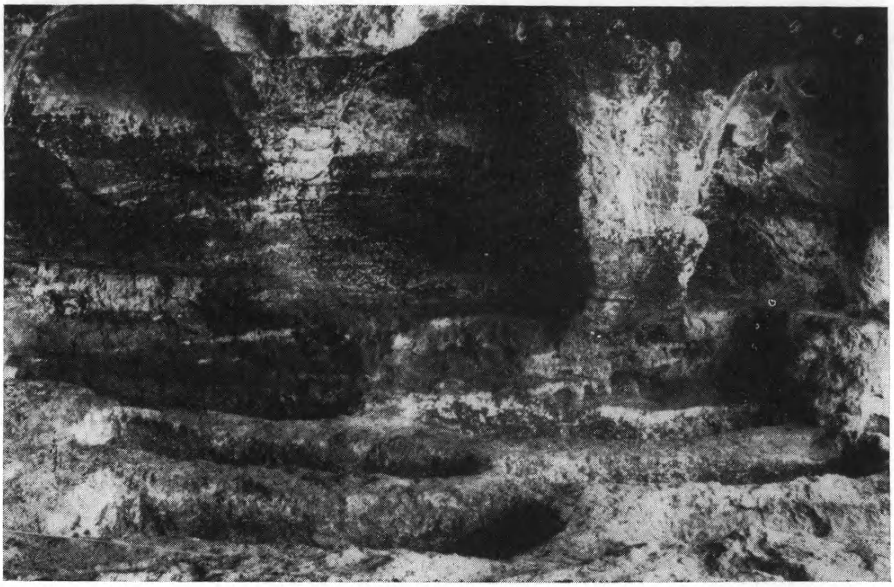

α. Ἐσωτερικὸν τοῦ μεγάλου νεκρικοῦ θαλάμου.

β. Ἄνω μέρος πεσσίσκων συμφυοῦς κιβωρίου.

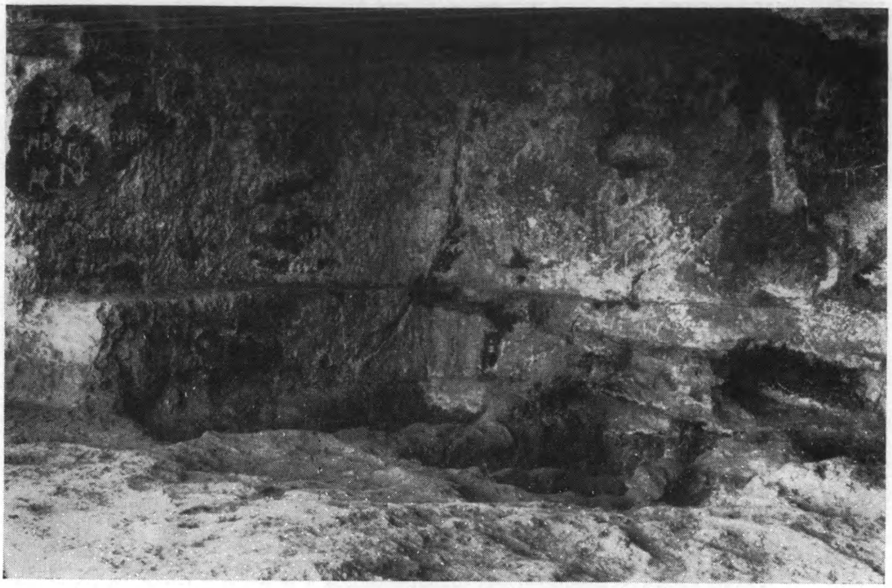

α. Ἄποψις τοῦ βάθους τῆς ἀνοικτῆς αἰθούσης.

β. Λακκοειδεῖς τάφοι ἐντὸς τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (ἀπὸ Ν.)

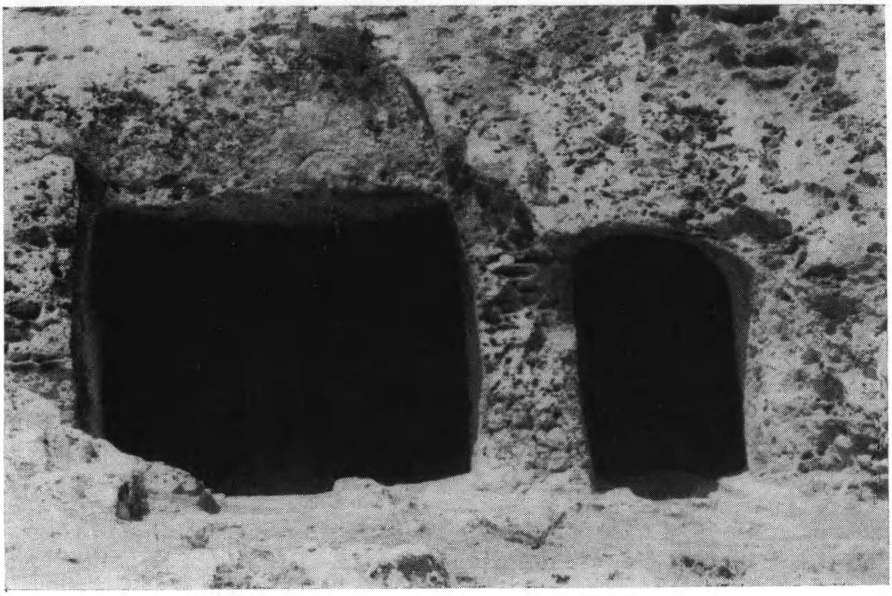

α. Αἱ εἴσοδοι τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου.

β. Τοιχοποιΐα βυζαντινῶν χρόνων (δεξιὰ) ἔμπροσθεν τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος.

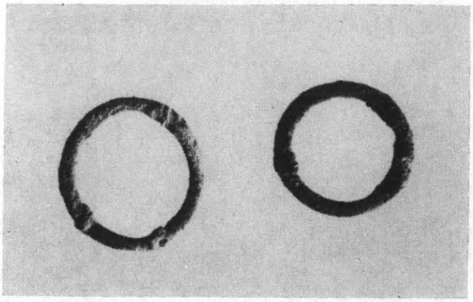

α. Χαλκαῖ πόρπαι.

β. Προχοΐδες ἐφυαλωμέναι.

α. Ἄποψις τῆς βασιλικῆς Κεφάλου ἀπὸ Δ.

β. Βάσις κίονος.

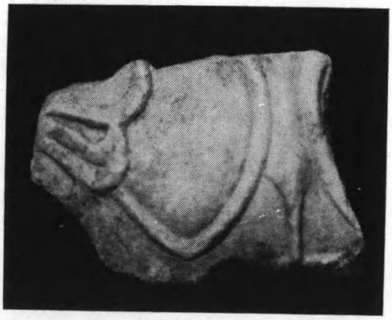

γ. Τεμάχιον ἀρχαίου ἰωνικοῦ κιονοκράνου.

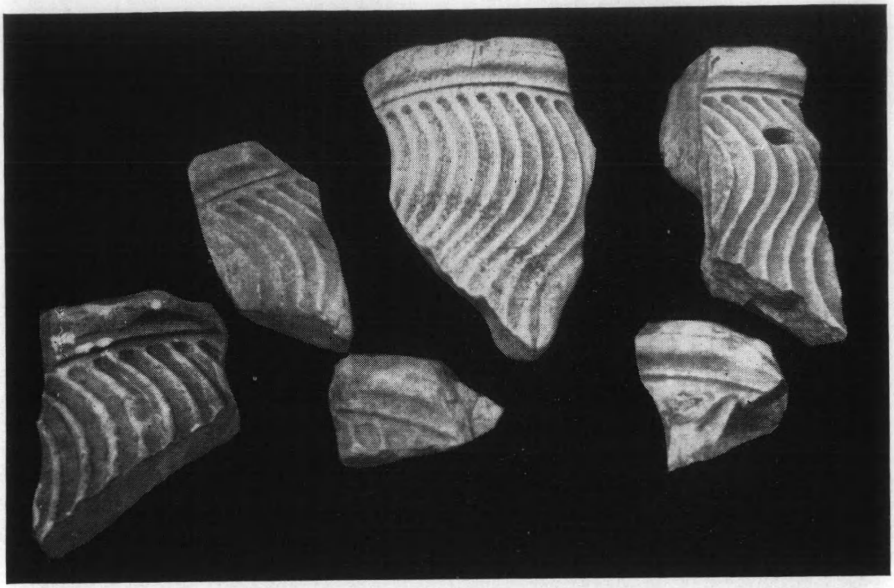

α. Τεμάχια λεκάνης περιρραντηρίου.

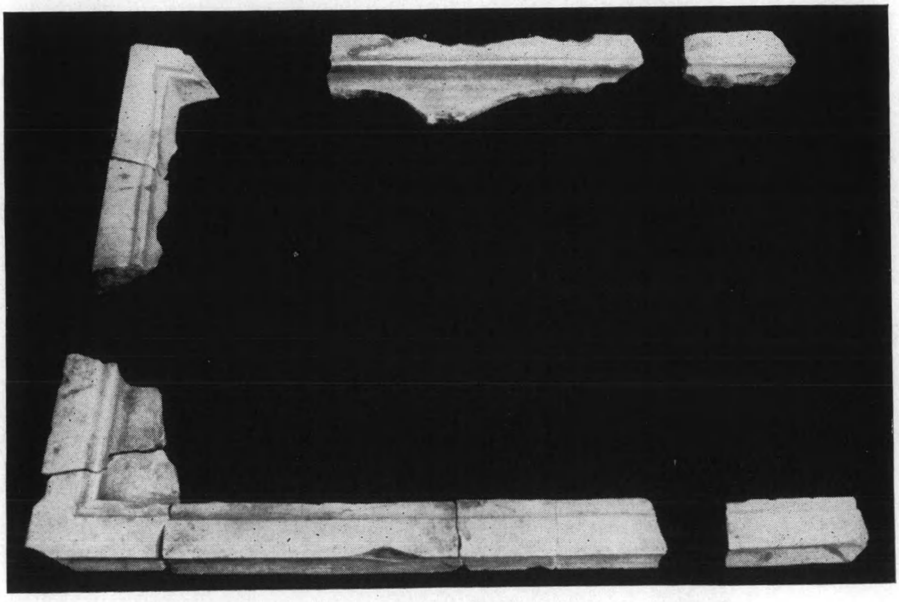

β. Τεμάχια τῆς καλυπτηρίου πλακὸς τῆς Ἁγ. Τραπέζης.

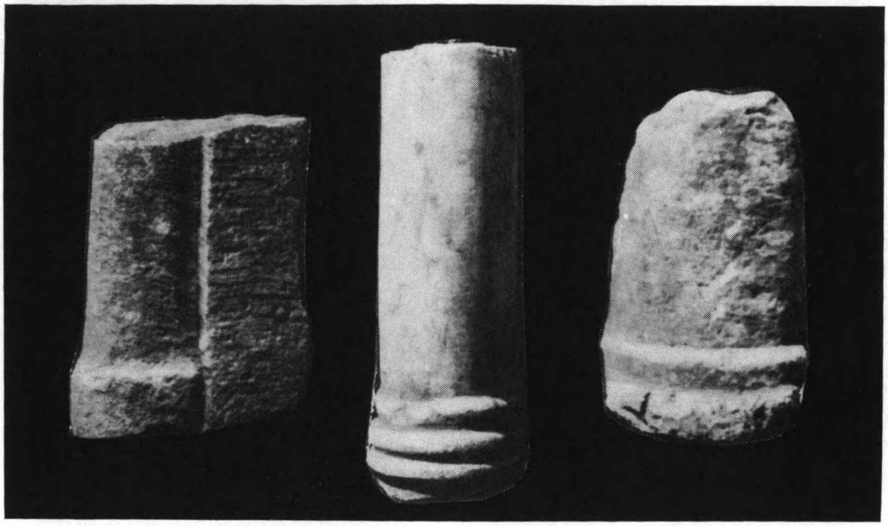

α. Κιονίσκοι καὶ ἀμφικιονίσκοι.

β. Μαρμάρινα θωράκια.

γ. Ἐπίθημα.

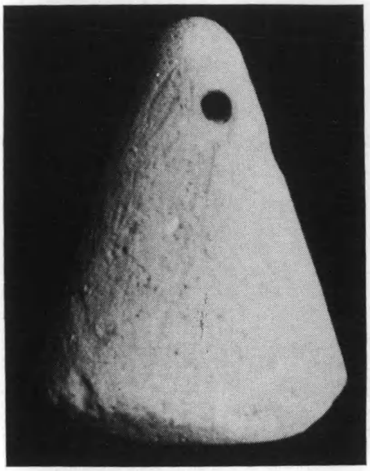

α. Πηλίνη ἀγνύς.

β. Πήλινος λύχνος.

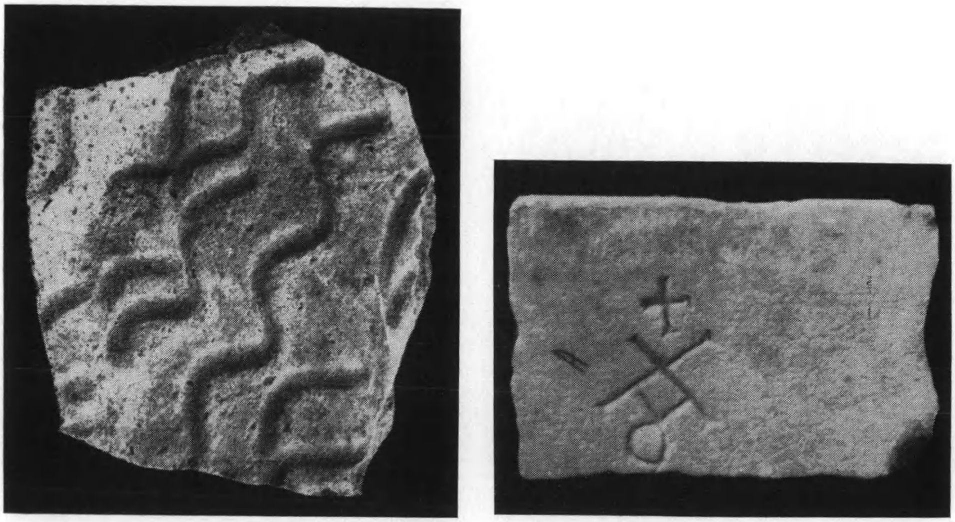

γ. δ. Δείγματα πλίνθων.

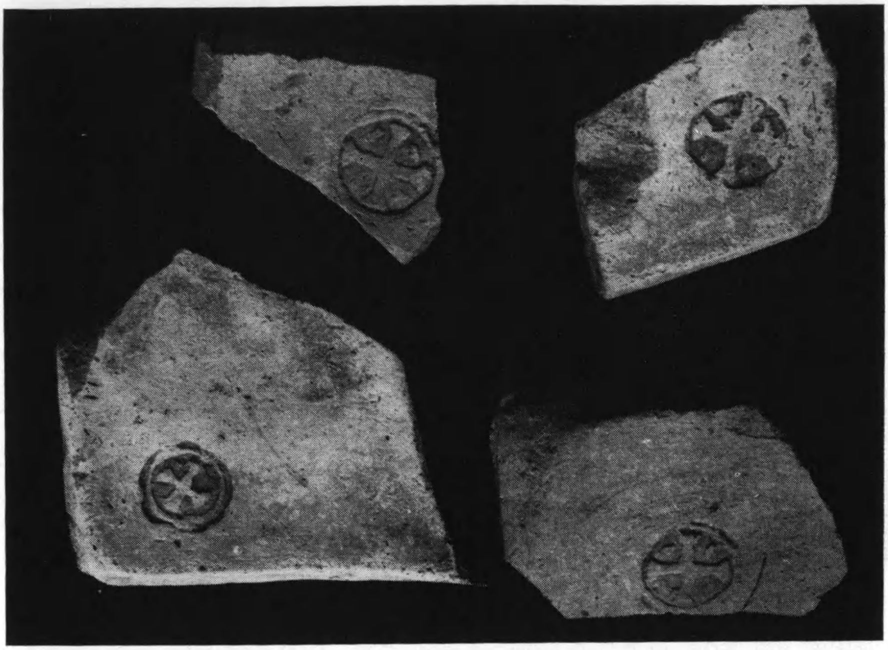

α. β. Πλίνθοι καὶ κέραμοι μὲ σφραγίσματα.

α

β

γ

Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Κεφάλου.

α. Ὁ ναΐσκος Λ ὁρώμενος ἀπὸ ΝΑ.

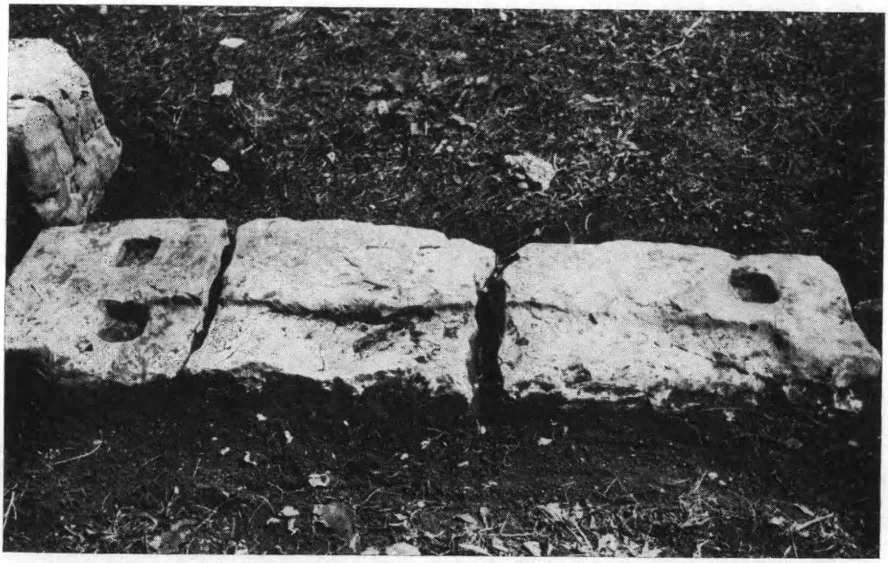

β. Κατώφλιον τοῦ ναΐσκου Λ.

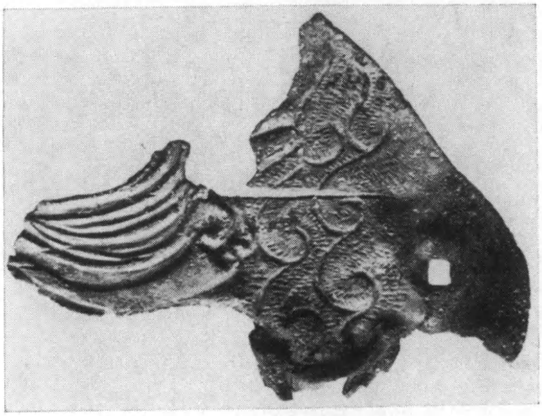

γ. Τεμάχιον χαλκοῦ ἐλάσματος μὲ παράστασιν.

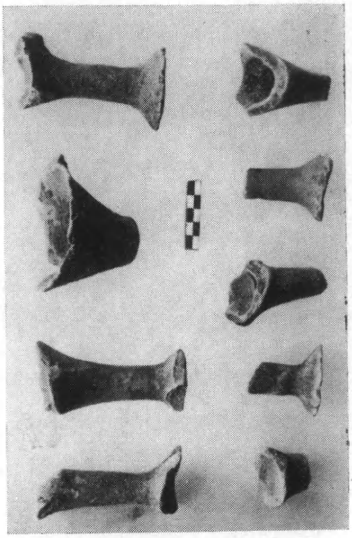

δ. Ὄστρακα ἐγχωρίων χειροποιήτων μυκηναϊκῶν κυλίκων.

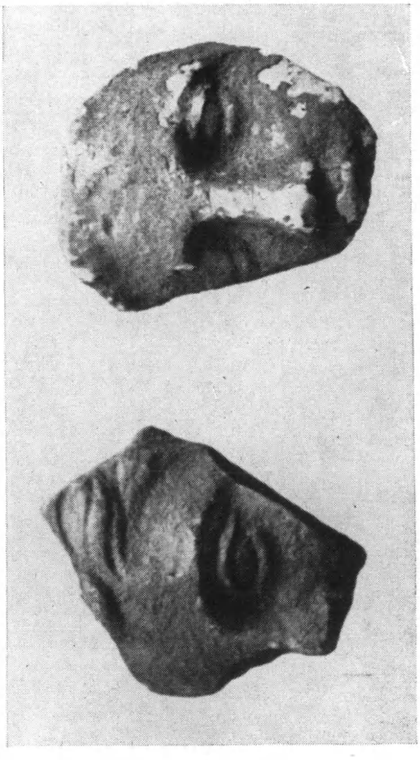

α - β. Πήλινα εἰδώλια.

β. Ἀρχαϊκὸν εἰδώλιον λέοντος.

α. Χαλκοῦς ἀετὸς ἐπὶ σκήπτρου.

↓

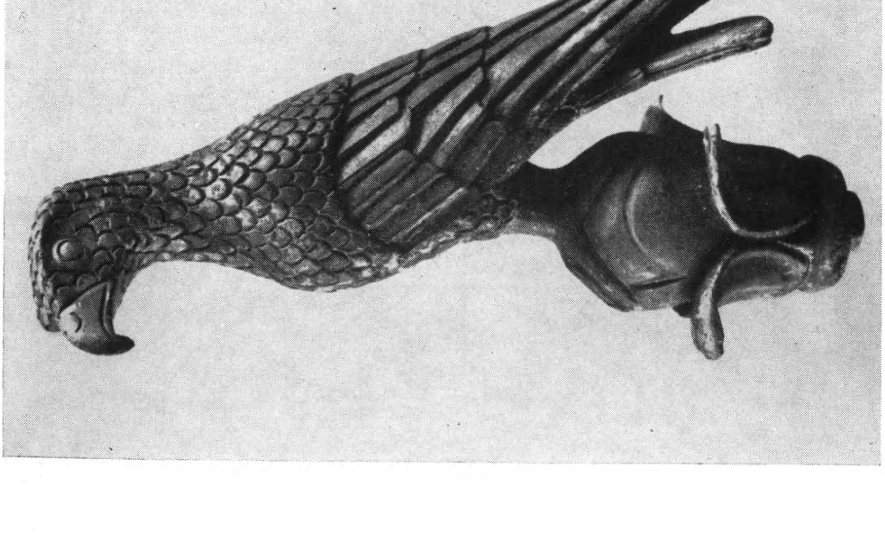

α. Ἐγχωρία μίμησις μυκηναϊκῆς κύλικος.

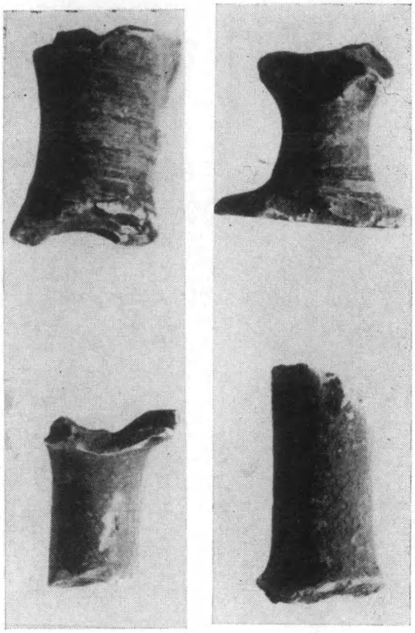

β. Μυκηναϊκὰ ὄστρακα τροχήλατα.

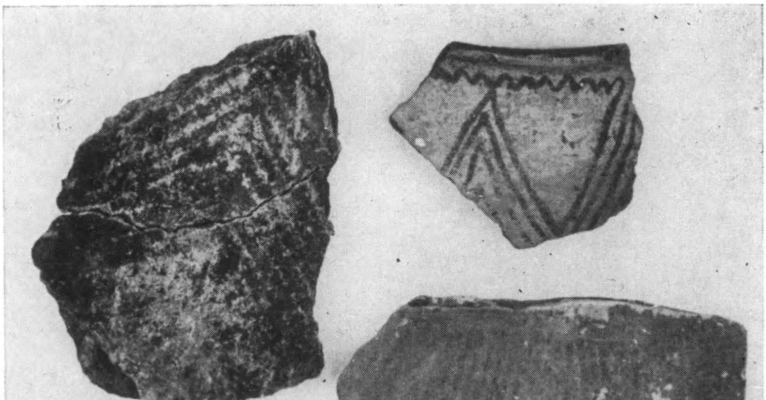

γ. Ὄστρακα μὲ γραπτὴν γεωμετρικὴν κόσμησιν.

α. Προϊστορικοὶ βόθροι (σχεδ. εἰκ. 4β3 - β4).

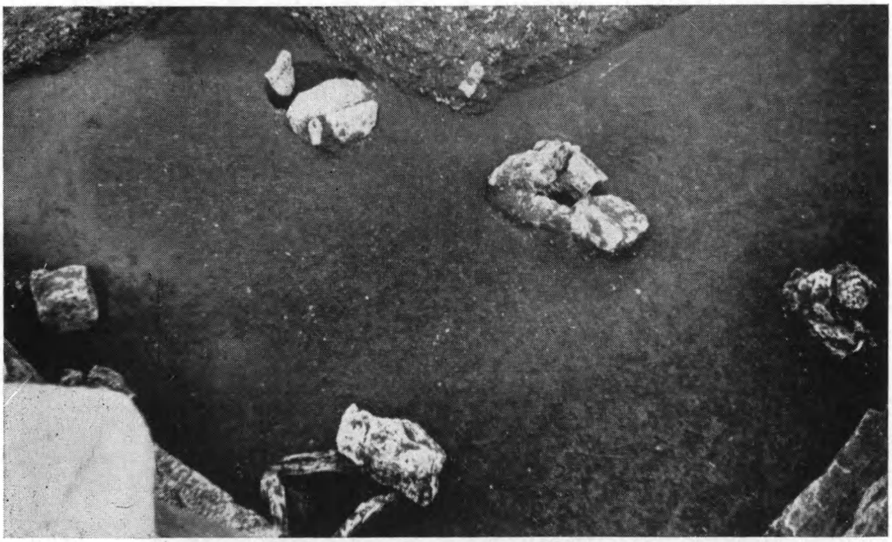

β. Ὀπαὶ πασσάλων προϊστορικῆς καλύβης εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς στοᾶς.

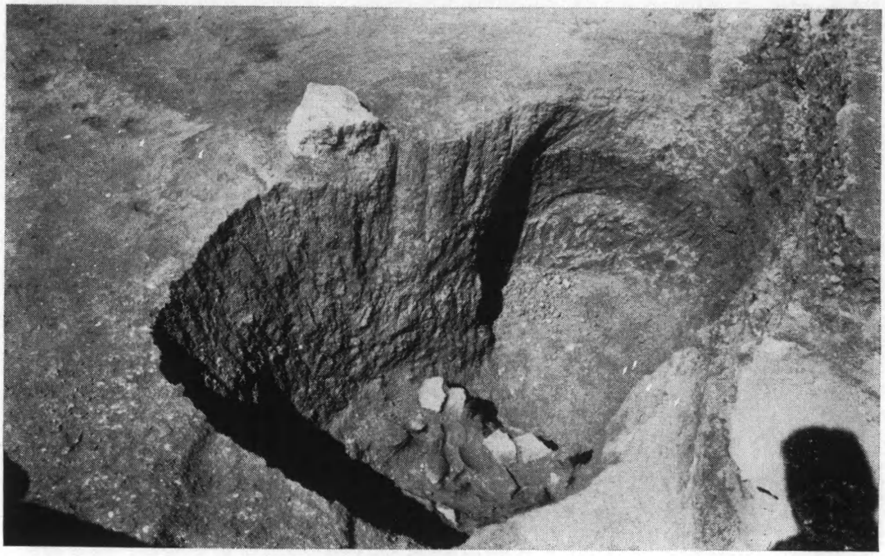

α. Κλίβανος ἐσκαμμένος ἐντὸς τοῦ στερεοῦ.

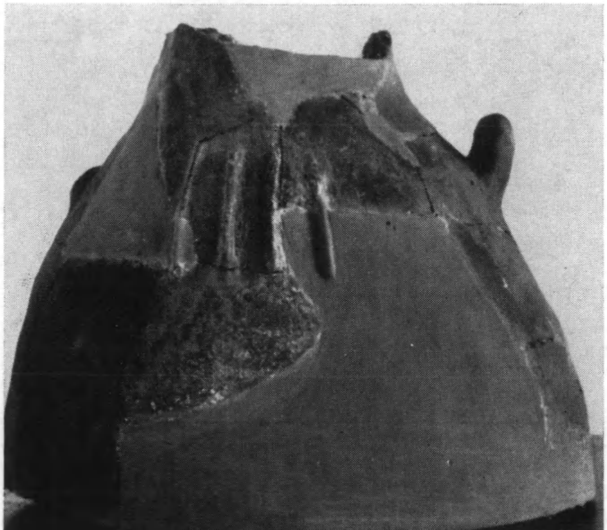

β. Τὸ ἀνώτερον ἥμισυ πίθου, χρησιμοποιηθὲν ὡς θόλος τοῦ κλιβάνου.

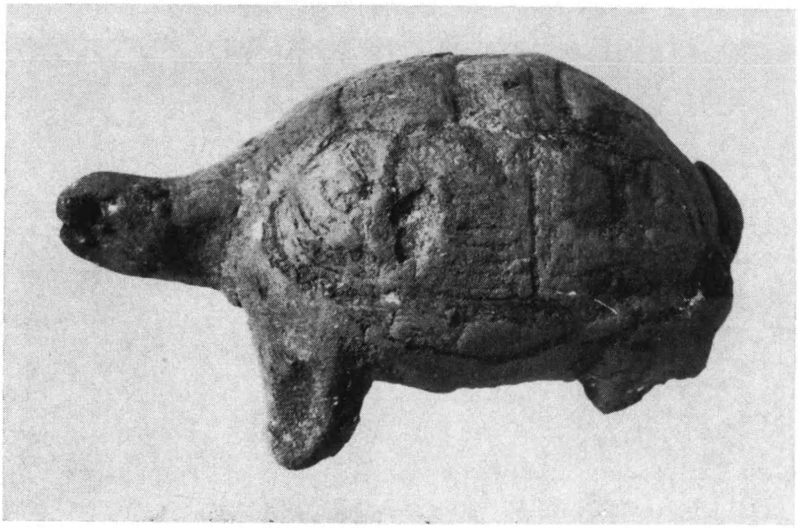

α. Πήλινον ὁμοίωμα χελώνης (κουδουνίστρα).

β - γ. Δύο ἀργυρᾶ νομίσματα.

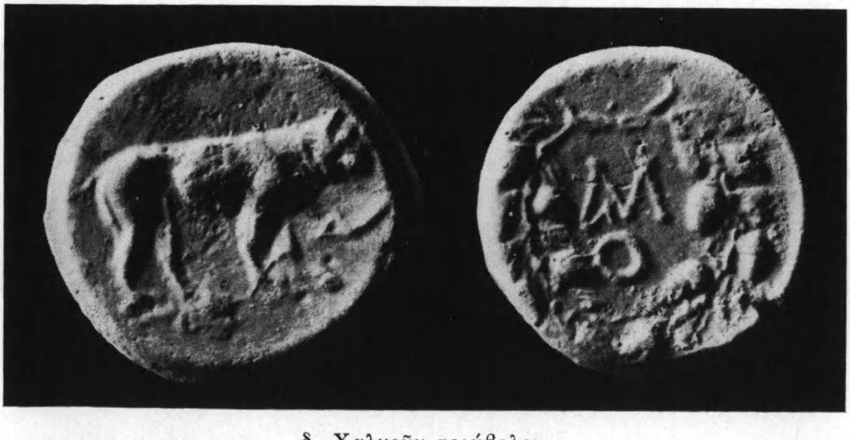

δ. Χαλκοῦν τριώβολον.

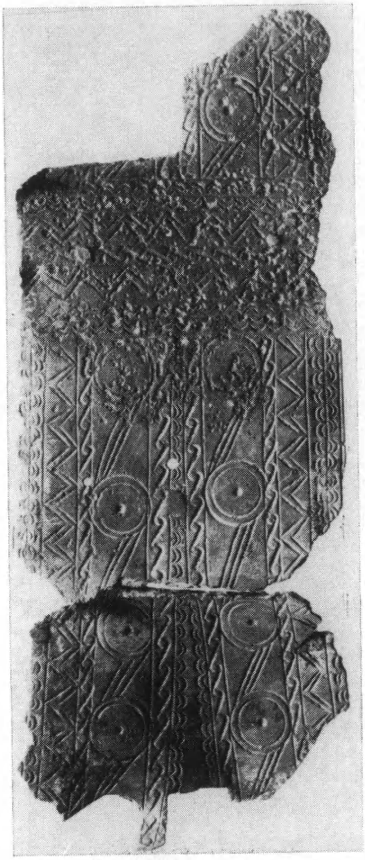

α. Σφυρήλατον τεμάχιον χαλκοῦ ποδὸς γεωμετρικοῦ τρίποδος.

β. Ἐξάρτημα ἀρχαϊκοῦ χαλκοῦ τρίποδος.

γ. Χυτὸς μονόστομος πέλεκυς μὲ δύο ἀποφύσεις.

δ. Χαλκοῦν ἔλασμα μὲ ἔκκρουστον παράστασιν γυναικείας κεφαλῆς.

α - β. Χειροποίητα προϊστορικοῦ τύπου ἀγγεῖα ἐκ τοῦ πυθμένος τοῦ κλιβάνου.

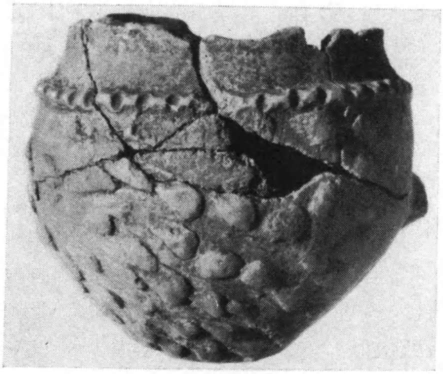

γ. Χειροποίητον προϊστορικὸν ἀγγεῖον.

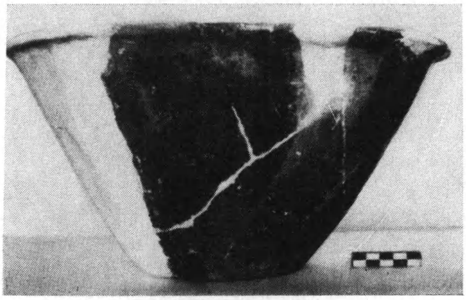

δ. Χειροποίητος λεκάνη ἢ κάλαθος.

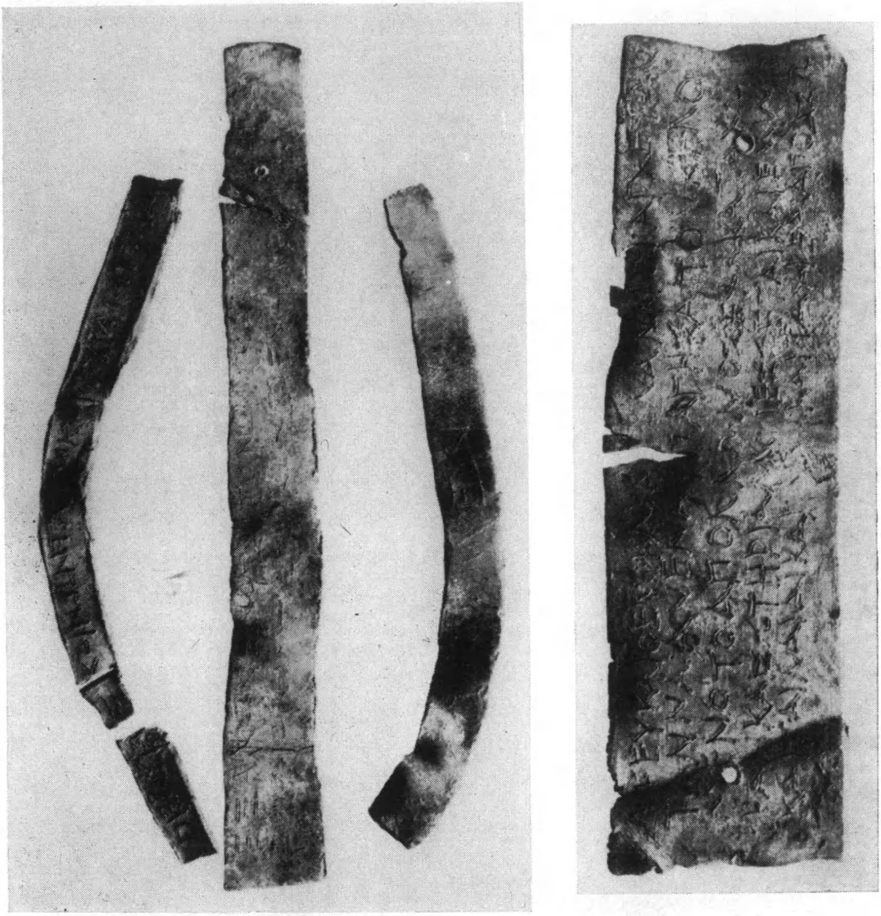

β - γ. Χρηστήριοι ἐπιγραφαὶ ἐπὶ μολυβδίνων ἐλασμάτων.

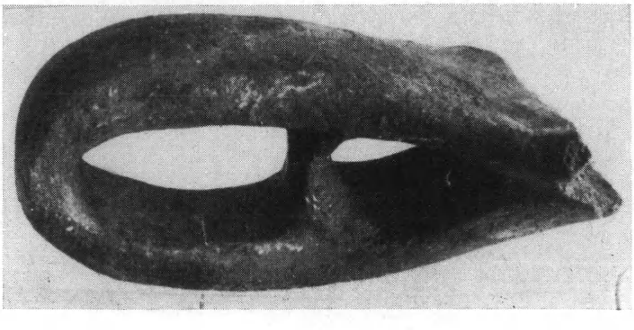

α. Ταινιωτὴ λαβὴ κνάθου μὲ ἐσωτερικὸν σιδηροῦν στήριγμα.

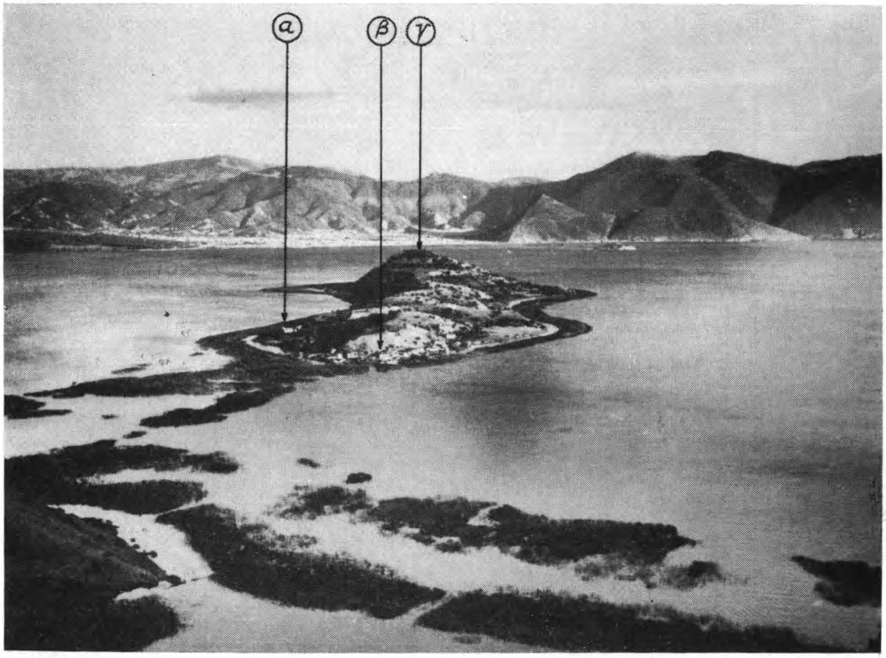

α. Ἄποψις τῆς νήσου τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τῶν Ψαράδων (Νίβιτσας).

β. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Ἄποψις ἐκ Δυσμῶν. Διὰ τοῦ βέλους σημειοῦται ἡ κορυφὴ τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος.

α. Ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τῆς βασιλικῆς μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

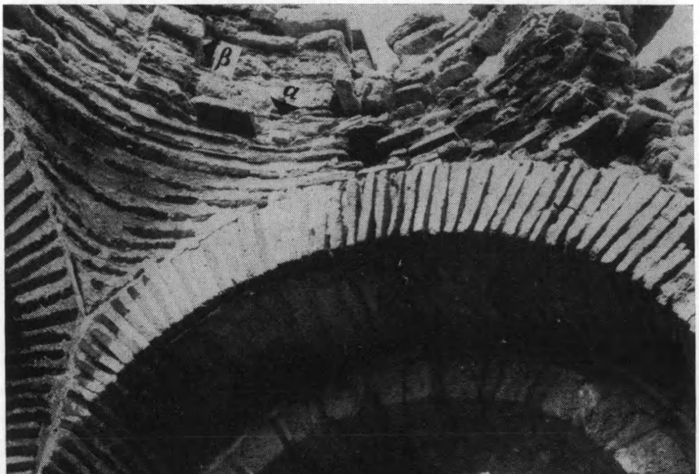

β. Ἐσωτερικὴ ἄποψις τῆς θολοδομίας τῆς προθέσεως τῆς βασιλικῆς.

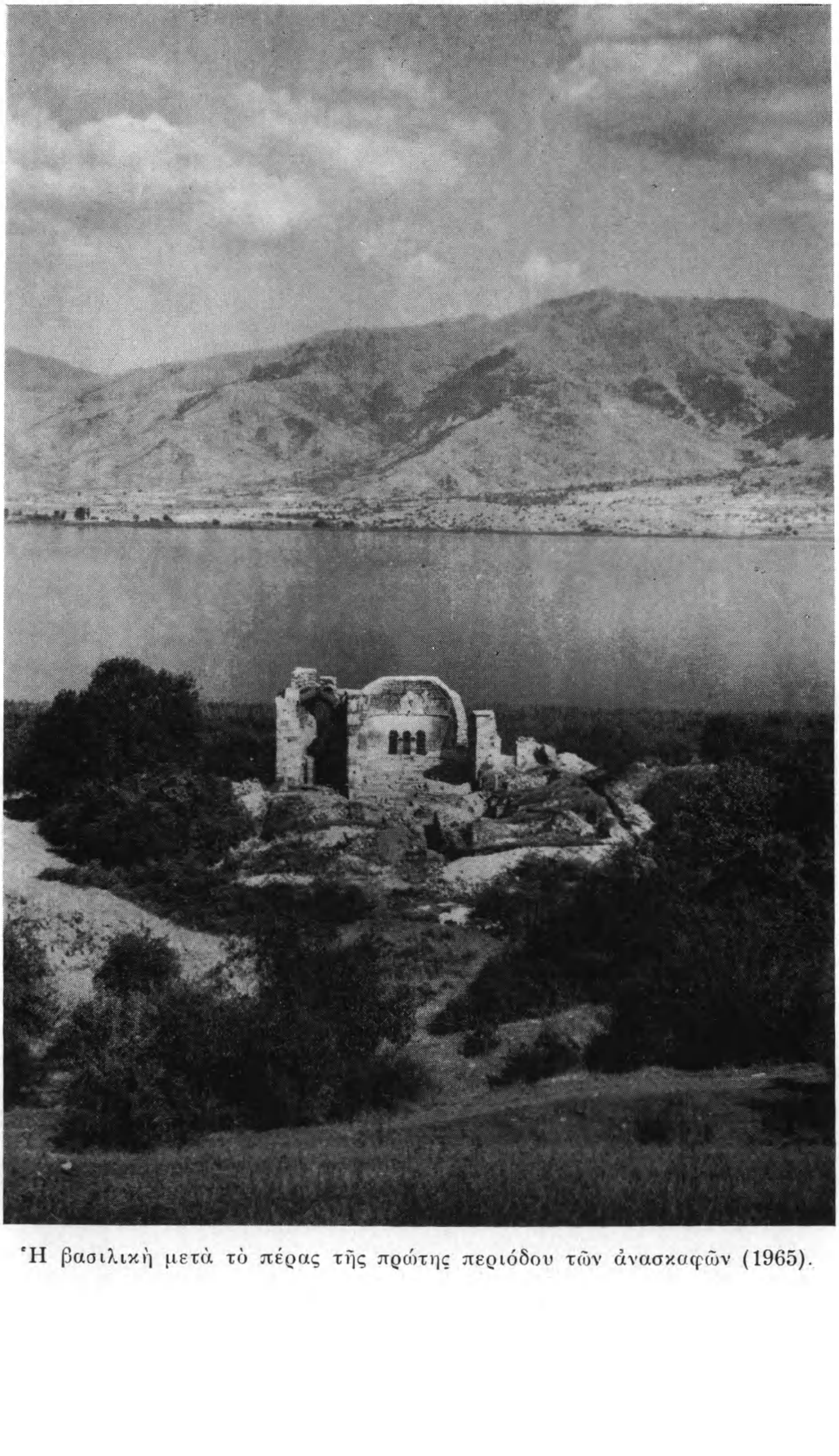

Ἡ βασιλικὴ μετὰ τὸ πέρας τῆς πρώτης περιόδου τῶν ἀνασκαφῶν (1965).

α. Ὁ χῶρος τοῦ διακονικοῦ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

β. Ἄποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ διακονικοῦ μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

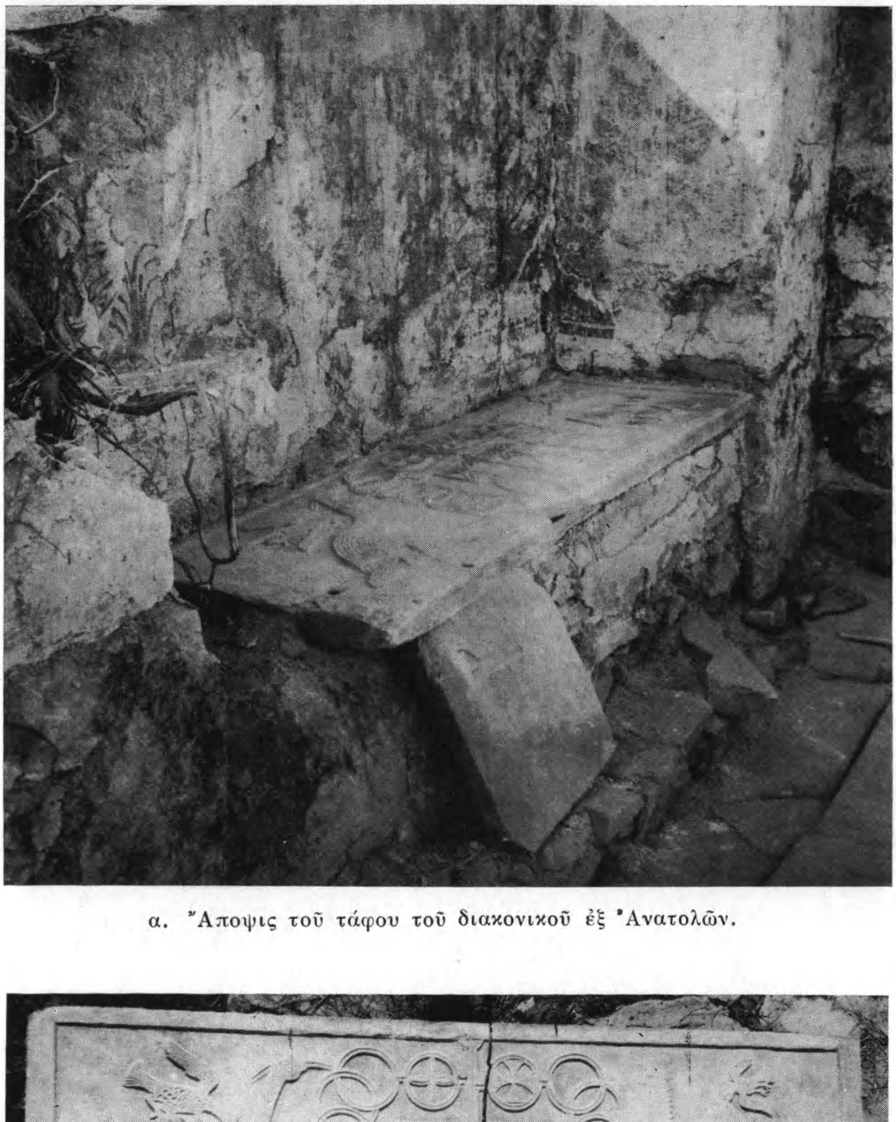

α. Ἄποψις τοῦ τάφου τοῦ διακονικοῦ ἐξ Ἀνατολῶν.

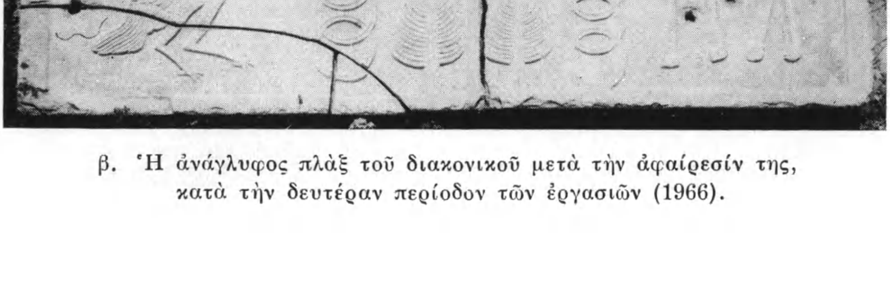

β. Ἡ ἀνάγλυφος πλὰξ τοῦ διακονικοῦ μετὰ τὴν ἀφαίρεσίν της, κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῶν ἐργασιῶν (1966).

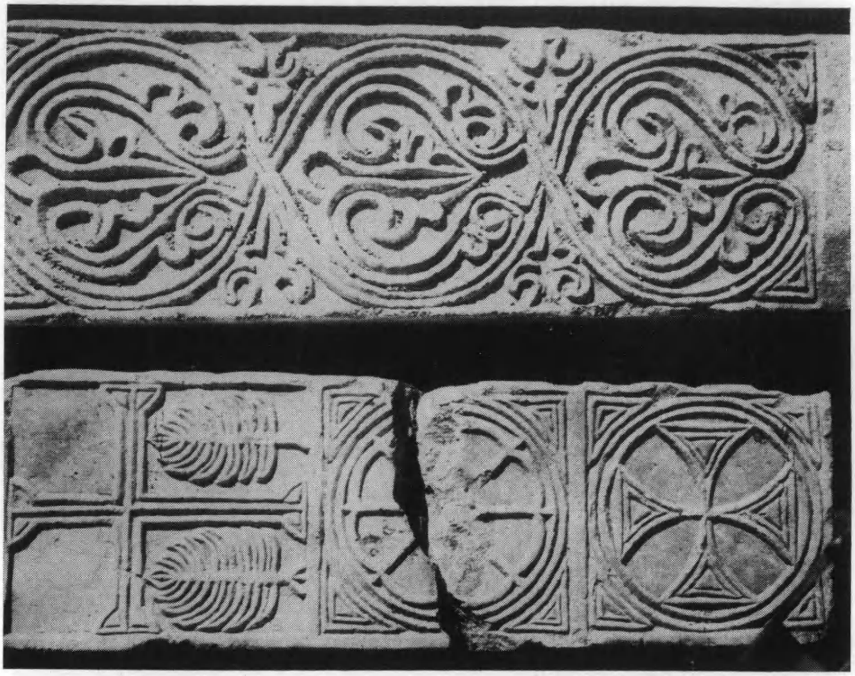

β. Τμήματα κιονίσκων.

α. Συναρμολογηθὲν θωράκιον.

α. Λεπτομέρεια τῆς ἀπολήξεως τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ τῆς λάρνακος Β εἰς τὸ Ν. κλῖτος τῆς βασιλικῆς.

β. Ὁ τάφος Γ τοῦ Ν. κλίτους τῆς βασιλικῆς μετὰ τοῦ σκελετοῦ.

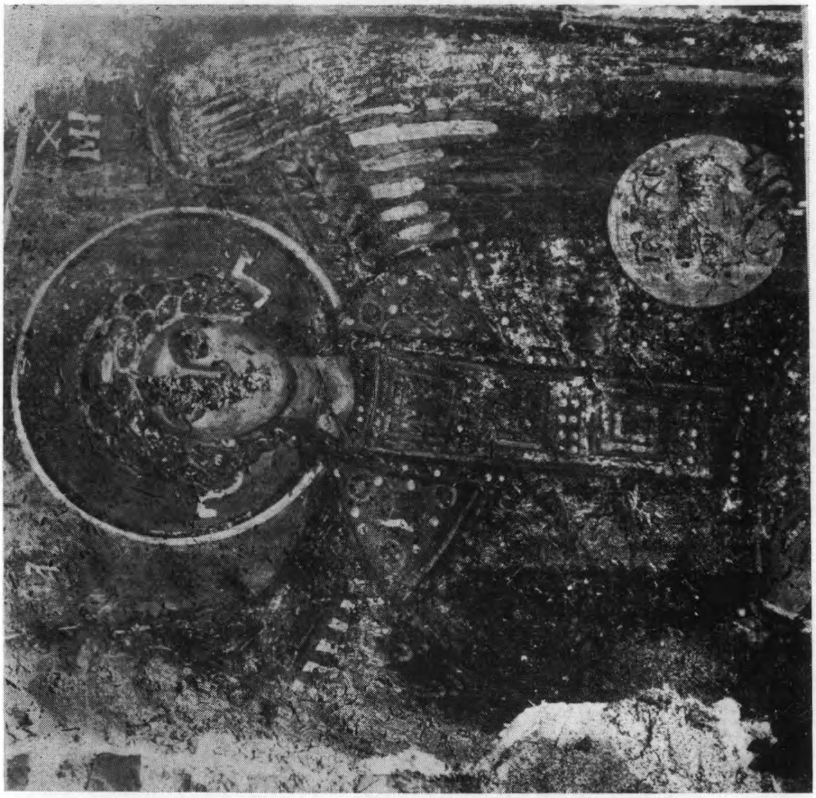

β. Τοιχογραφία τῆς Β. πεσσοστοιχίας: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.

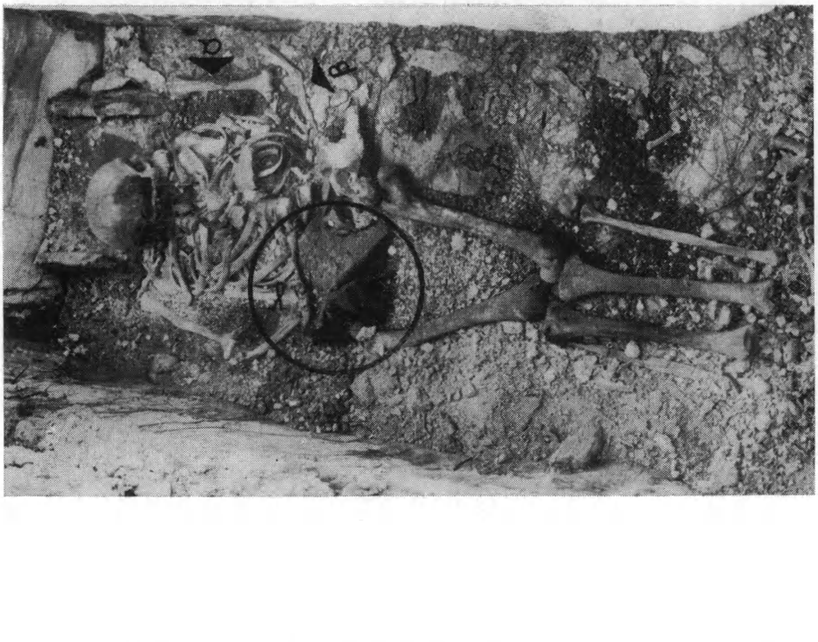

α. Ὁ σκελετὸς τοῦ τάφου Γ.

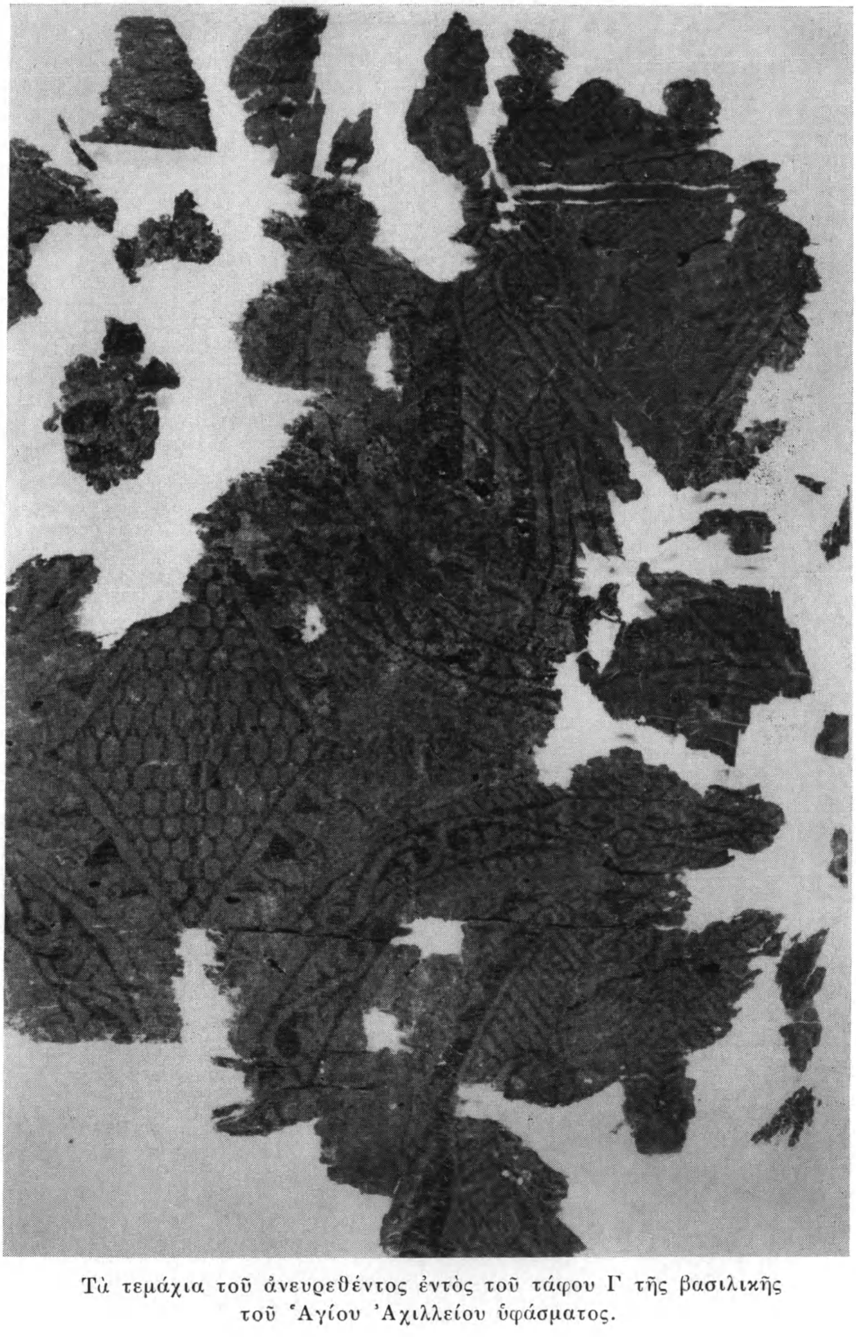

Τὰ τεμάχια τοῦ ἀνευρεθέντος ἐντὸς τοῦ τάφου Γ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου ὑφάσματος.

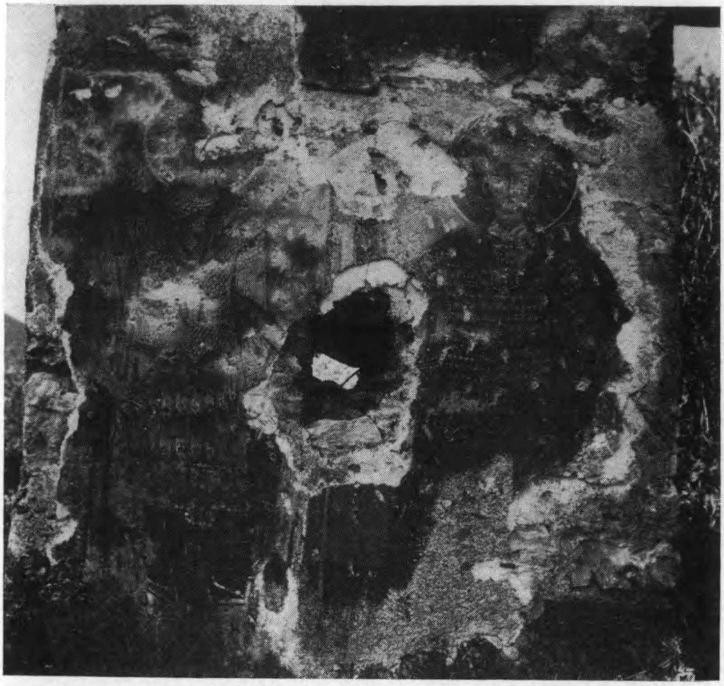

α. Τοιχογραφία τῶν Ἁγίων Νέστορος καὶ Δημητρίου εἰς τὴν Β. πεσσοστοιχίαν τῆς βασιλικῆς (διακρίνονται τὰ τρία στρώματα τοιχογραφίας τῆς βασιλικῆς).

β. Ἡ ἀναγραφὴ ἐπισκοπικῶν θρόνων ἐντὸς ἁψίδων εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα τῆς βασιλικῆς.

α. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ παλαιοτέρου στρώματος εἰς τὴν γένεσιν τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς.

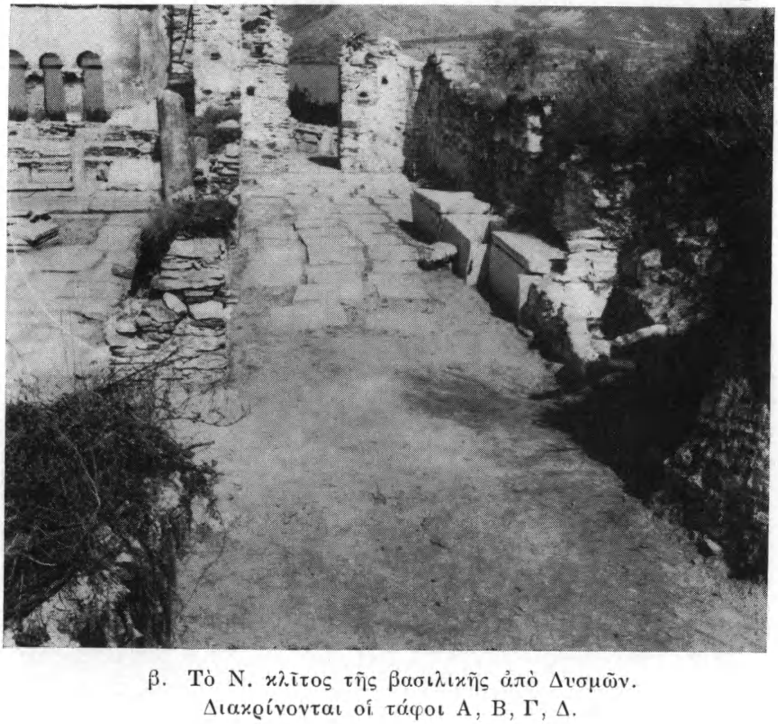

β. Τὸ Ν. κλῖτος τῆς βασιλικῆς ἀπὸ Δυσμῶν.
Διακρίνονται οἱ τάφοι Α, Β, Γ, Δ.

α. Ἀνατολικὴ ἄποψις τῆς βασιλικῆς μετὰ τὰς ἐργασίας τῆς τρίτης περιόδου (1967).

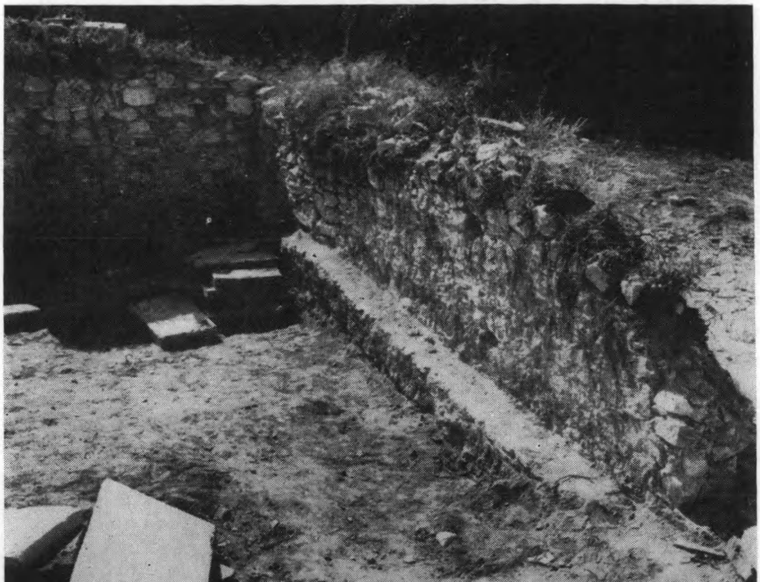

β. Ἄποψις τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ νάρθηκος μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1967.

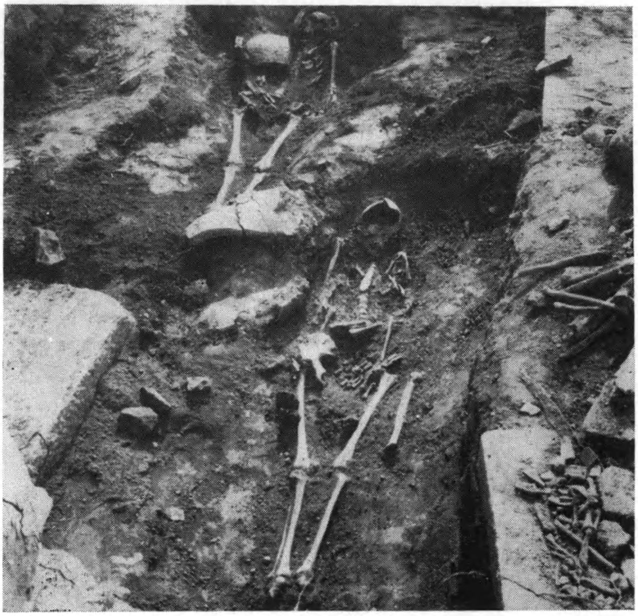

α. Ταφαὶ εἰς τὸν νάρθηκα τῆς βασιλικῆς.

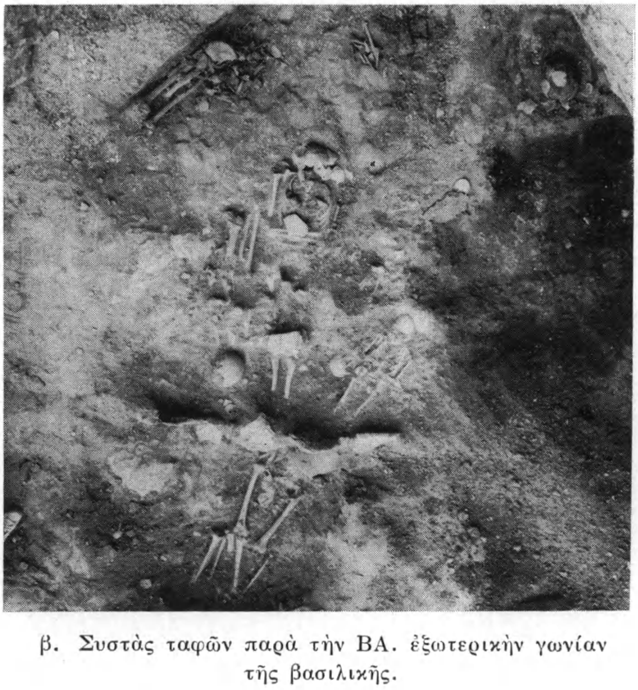

β. Συστὰς ταφῶν παρὰ τὴν ΒΑ. ἐξωτερικὴν γωνίαν τῆς βασιλικῆς.

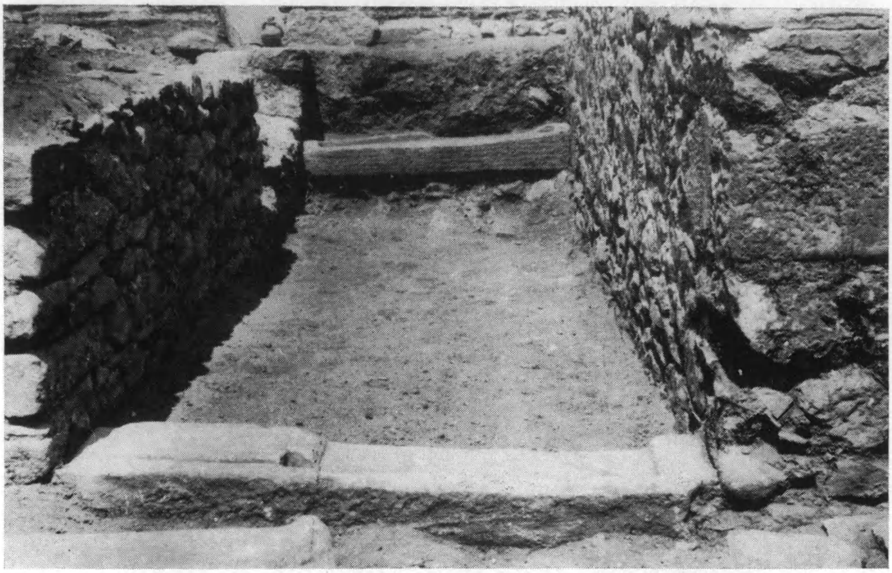

α. Εἴσοδος ἐκ τῆς παρόδου εἰς τοὺς βοηθητικοὺς χώρους.

β. Λάγυνοι στενόλαιμοι δίωτοι εὑρεθεῖσαι εἰς τὸ διαμέρισμα ἀνατολικῶς τῆς παρόδου.

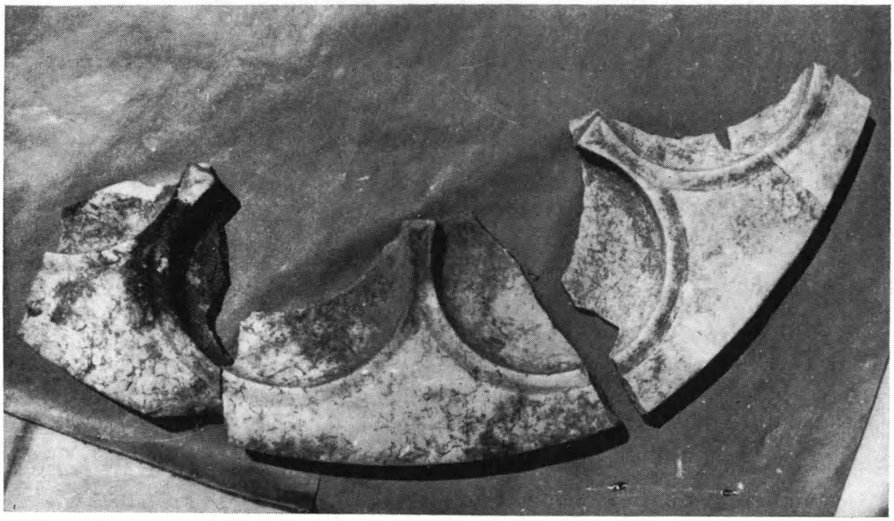

α. Τμήματα μαρμαρίνης τραπέζης ἀγαπῶν μετὰ γεγλυμμένων ἡμικυκλικῶν πινακίων.

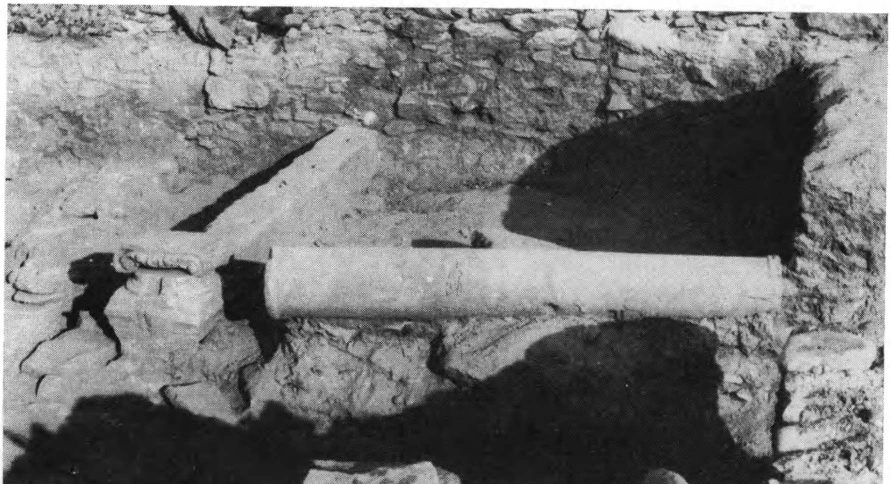

β. Διαχώρισμα κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου.

α. Ἰωνικὸν κιονόκρανον μετ' ἀνθικοῦ διακόσμου.

β. Τὸ κατώτατον τμῆμα κτιστῆς καπνοδόχης εἰς διαμέρισμα ΒΑ. τοῦ Ὀκταγώνου.

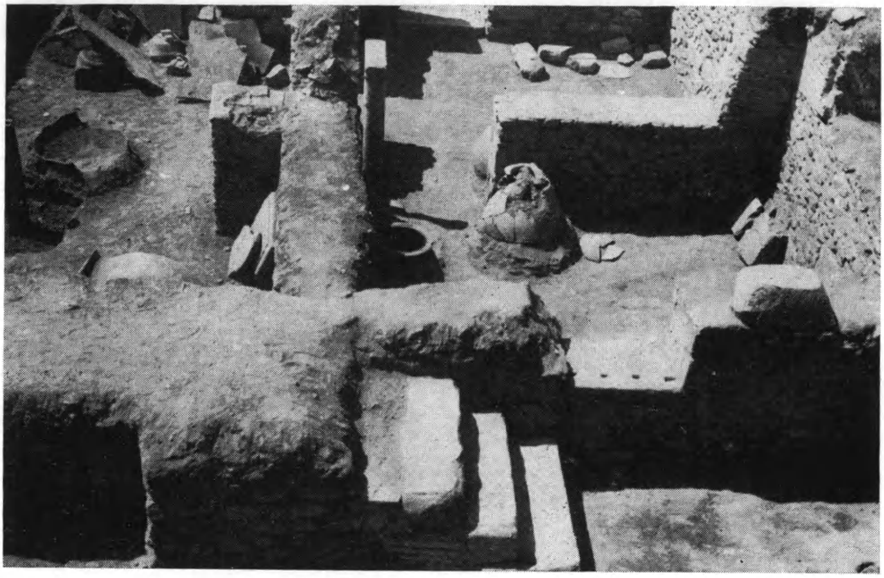

α. Διαμερίσματα τοῦ βορείου τομέως μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς εὑρημάτων καὶ τῆς κλίμακος τῆς ὁδηγούσης εἰς τὸν ἄνω ὄροφον.

β. Τοιχογραφίαι ἐκ τοῦ διαμερίσματος XXXV.

α. Ἄποψις τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου XXXVI μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ κρημνισμάτων καὶ τῶν ἀνευρισκομένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ πίθων.

β. Ἄποψις τῶν ἀνασκαφέντων διαμερισμάτων XXXV καὶ XXXVI.

α. Ἄποψις τοῦ ἀρχαιοτέρου αἰθρίου ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

β. Ὁ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου ἀποκαλυπτόμενος πυλών.

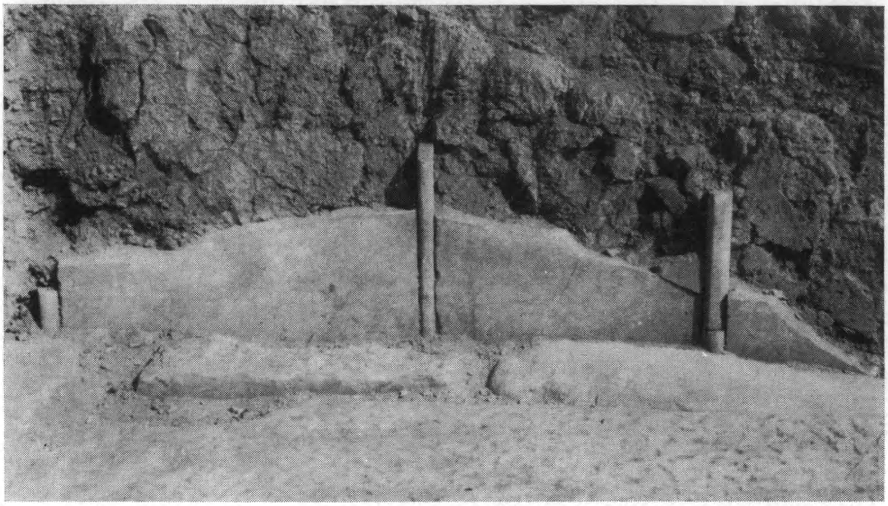

α. Τμῆμα τοῦ ἡμικυκλικοῦ πυλῶνος καὶ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως αὐτοῦ.

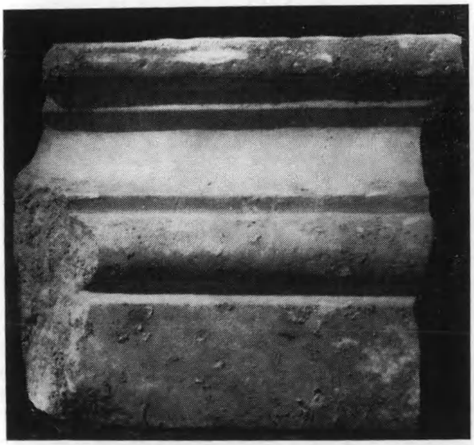

β. Τμῆμα τοῦ τοιχοβάτου τοῦ πυλῶνος.

γ. Ἀρνητικὰ ἀποτυπώματα τοῦ πρώτου ἐκ μαρμαροθετήματος δαπέδου τοῦ Ὀκταγώνου.

Τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ ἀποκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

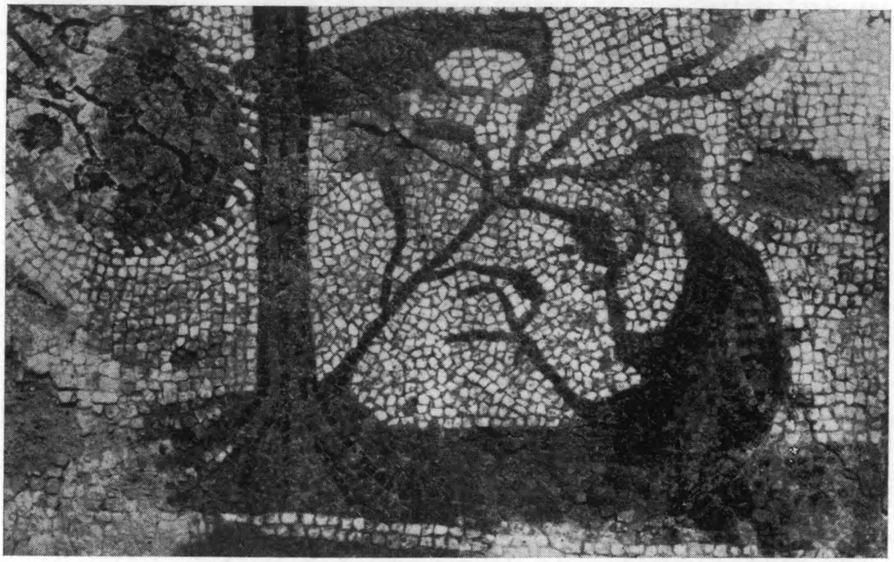

α. Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδωτοῦ πίν. 55.

β. Τὰ πρὸς τὸν στυλοβάτην πλαίσια τοῦ ἀποκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

α. Μαρμάρινος διαχωριστικὸς κιονίσκος παραθύρου τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς βασιλικῆς.

β. Ἐπίθημα τῶν κορινθιακῶν κιονοκράνων.

α. Κορμοὶ κιόνων ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν.

β. Κορμοὶ κιόνων ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν.

α. Κορινθιακὸν κιονόκρανον τῶν κάτω κιονοστοιχιῶν.

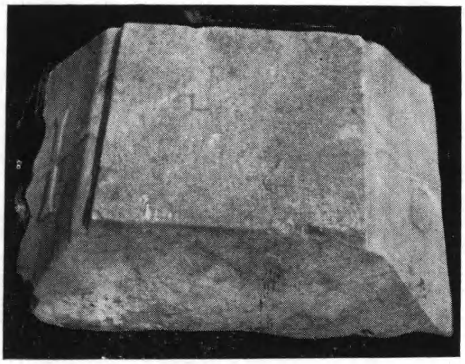

β. Ἐπίθημα τῶν κορινθιακῶν κιονοκράνων.

γ. Κίονες τῶν ἄνω κιονοστοιχιῶν.

α. Ἰωνικὰ μετ' ἐπιθήματος κιονόκρανα τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ὀρόφου.

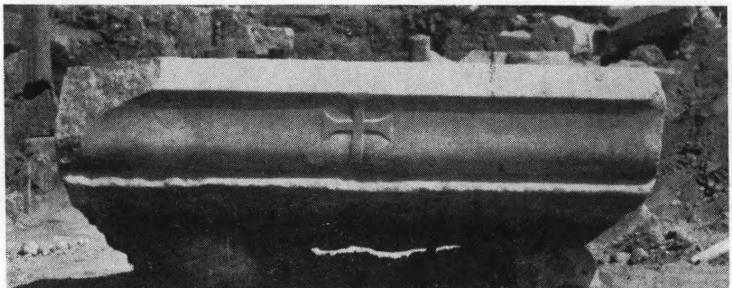

β. Τεμάχιον κοσμήτου.

α. Ἐγκοπὴ διὰ μαρμαρίνην πλάκα θωρακίου μεταξὺ τῶν κιονοστοιχιῶν.

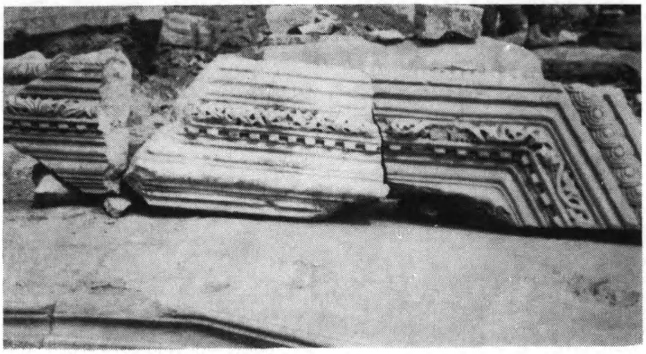

β. Τεμάχια ἐκ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἄμβωνος.

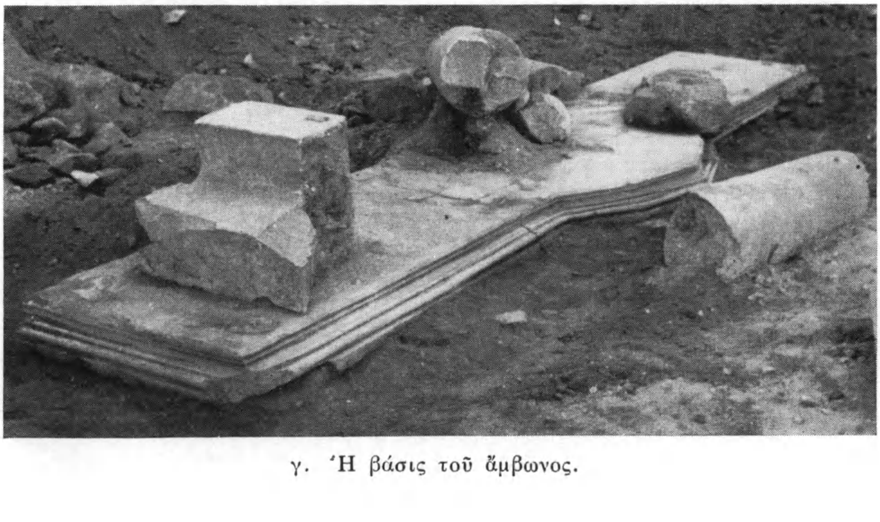

γ. Ἡ βάσις τοῦ ἄμβωνος.

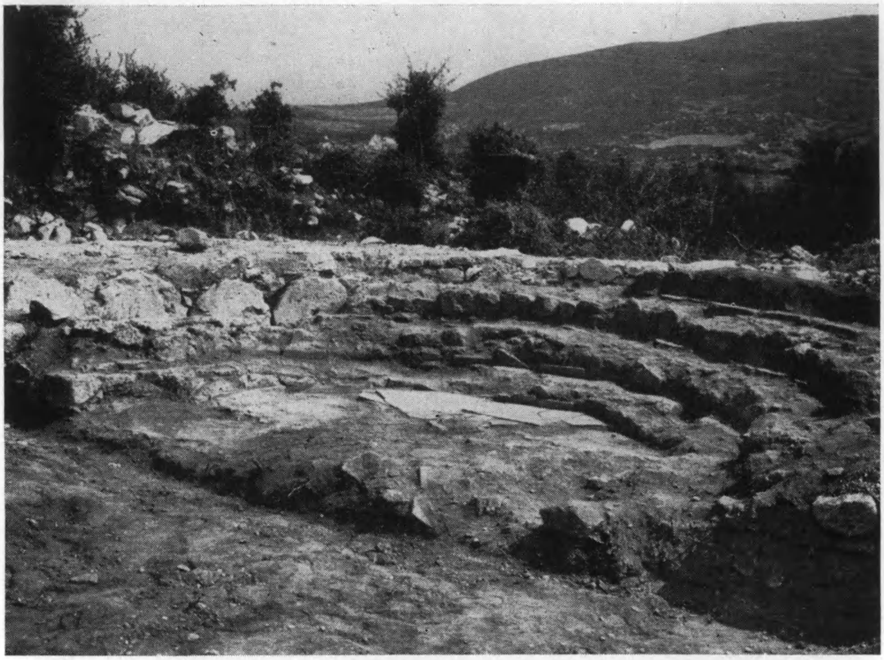

α. Τὸ ἐν τῇ ἁψῖδι τοῦ ἱεροῦ ἀποκαλυφθὲν σύνθρονον.

β. Κιονίσκοι τοῦ κιβωρίου τῆς Ἁγίας Τραπέζης.

α. Ἡ ψηφιδωτὴ διακόσμησις τοῦ ἀνατολικοῦ διαχώρου.

β. Λεπτομέρεια τῆς ἀνωτέρω ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως.

α. Ἡ ψηφιδωτὴ διακόσμησις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ νοτίου κλίτους.

β. Ψηφιδωτὰ τοῦ μεσαίου τετραγώνου ἀπ' Ἀνατολῶν διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους.

Τὸ δεξιὸν ἥμισυ τοῦ δευτέρου ἀπ' Ἀνατολῶν διαχώρου (λεπτομέρεια).

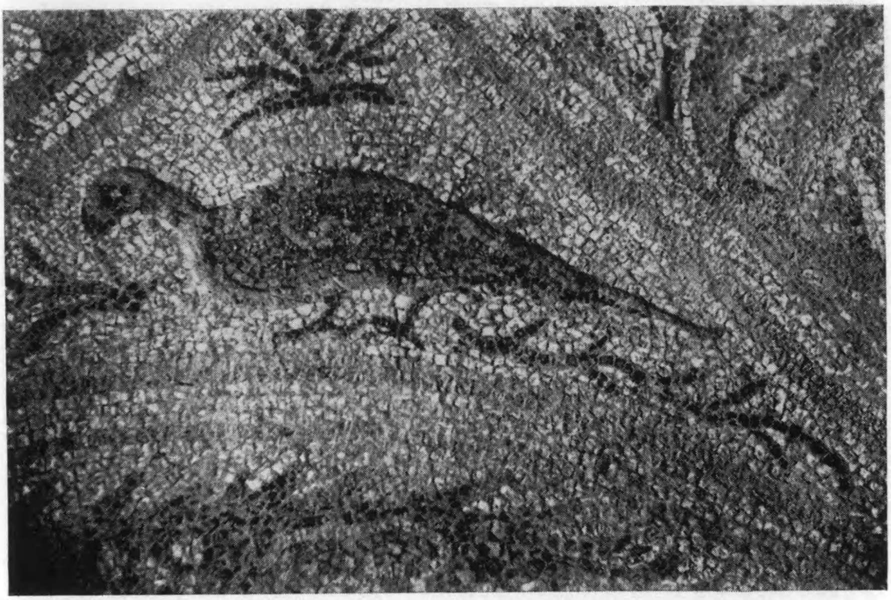

α. Παγώνιον πληροῦν μίαν τῶν γωνιῶν τοῦ δευτέρου διαχώρου.

β. Τοιχογραφία ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ νοτίου κλίτους
πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα.

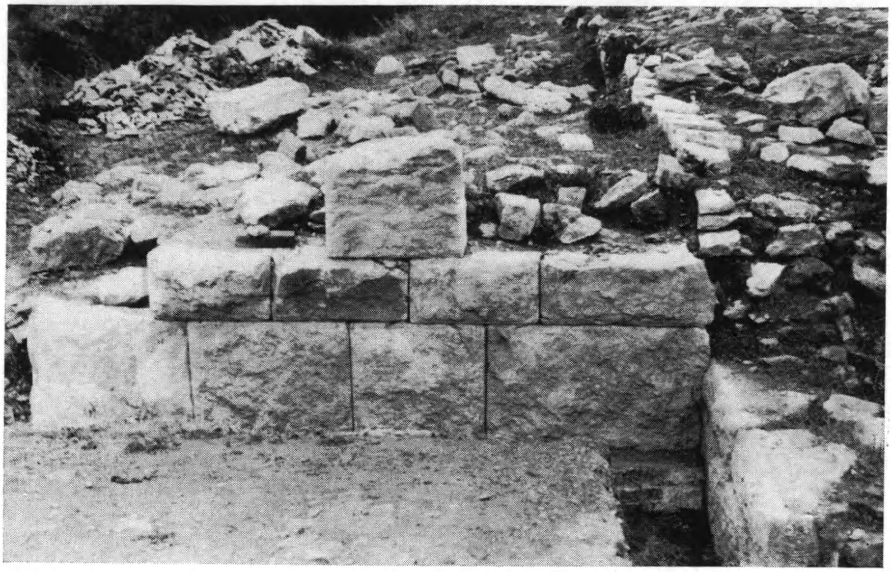

α Πρόσοψις τοῦ μνημείου (;).

β. Ὁ πρὸ τοῦ μνημείου (;) χῶρος πρὸς τὴν θάλασσαν.
Εἰς τὸ βάθος ὁ Ἴσμαρος (Μαρώνεια).

α. Χωρίσματα ἀγορᾶς. Ἄποψις ἀπὸ Νότου.

β. Τοῖχος μήκους 33 μ. Ἄποψις ἀπὸ Βορρᾶ.

α. Κυκλικὸν κτίσμα - τάφος (;).

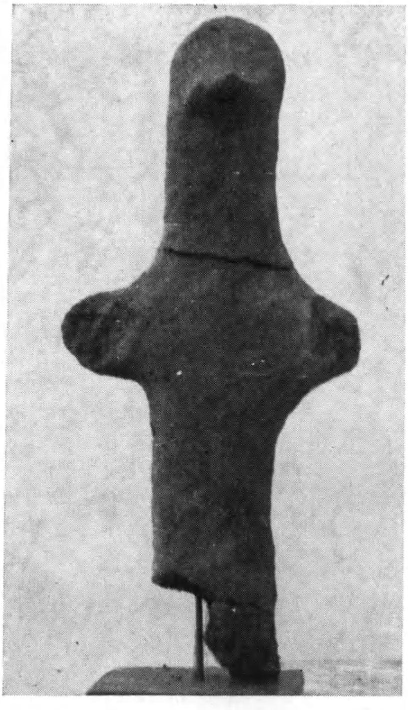

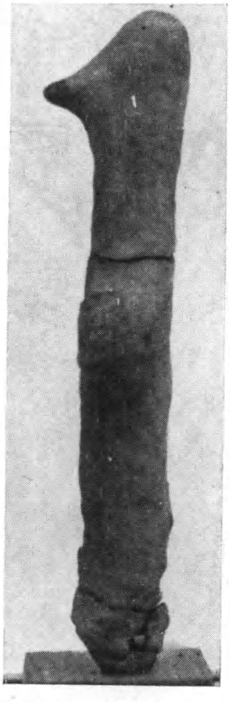

β. Προϊστορικὸν εἰδώλιον (προσθία καὶ πλαγία ὄψις).

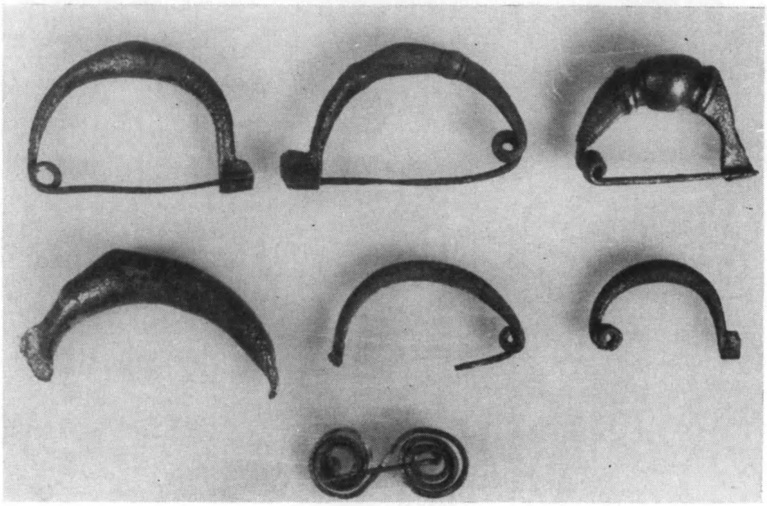

α

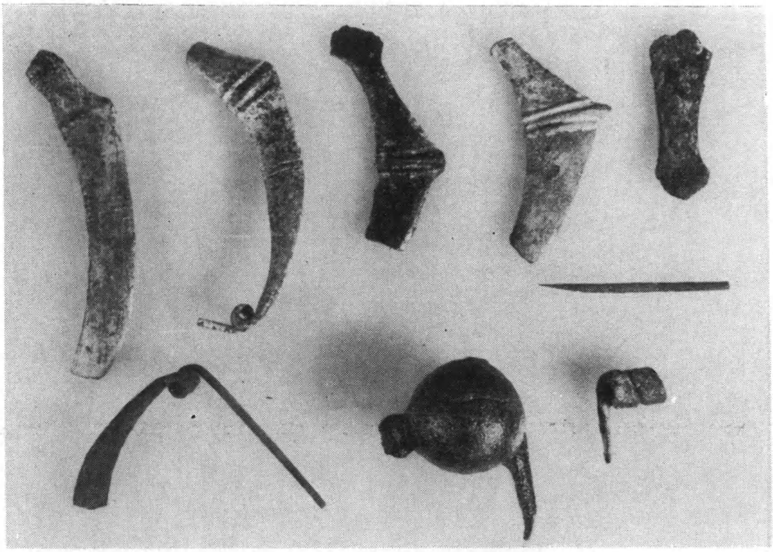

β

α - β. Χαλκαῖ πόρπαι.

α. Ἐρυθρόμορφος δίωτος σκύφος.

β. Τὸ «πέσιμο τῆς νύφης».

α

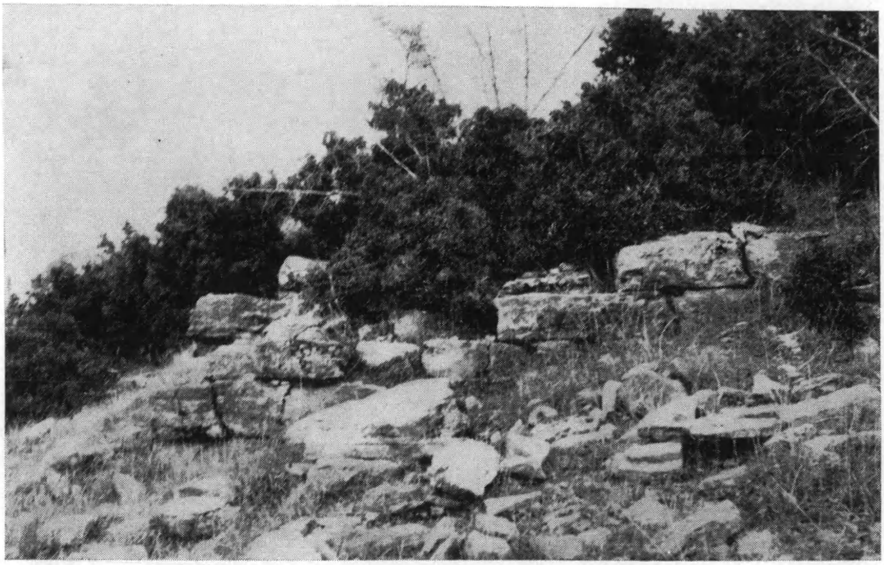

β

α - β. Τμῆμα τείχους τῆς πόλεως.

α. Περιοχὴ δυτικῶς τῆς Μεσημβρίας (Ἴσμαρος).

β. Μεσαιωνικὸς Πύργος.

γ. Τοποθεσία «Γάτος».

α. Ὁ ἀνεσκαμμένος ναὸς τῶν Μέσων ἀπὸ ΒΔ.

β. Νεώτερον κρηπίδωμα ἐπὶ τοῦ ναοῦ.

α. Νεώτερον κρηπίδωμα ἔξω τοῦ ναοῦ.

β. Θησαυρὸς χρυσῶν ἐνετικῶν δουκάτων κατὰ χώραν.

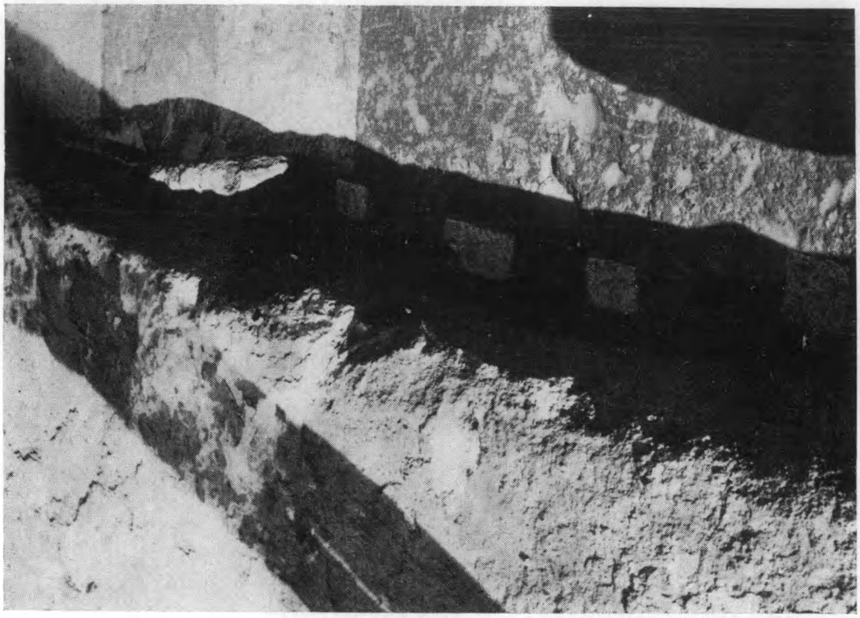

β. Ἀρχαία ἐπισκευὴ ἐπὶ τῆς στοιβῆς τοῦ ναοῦ.

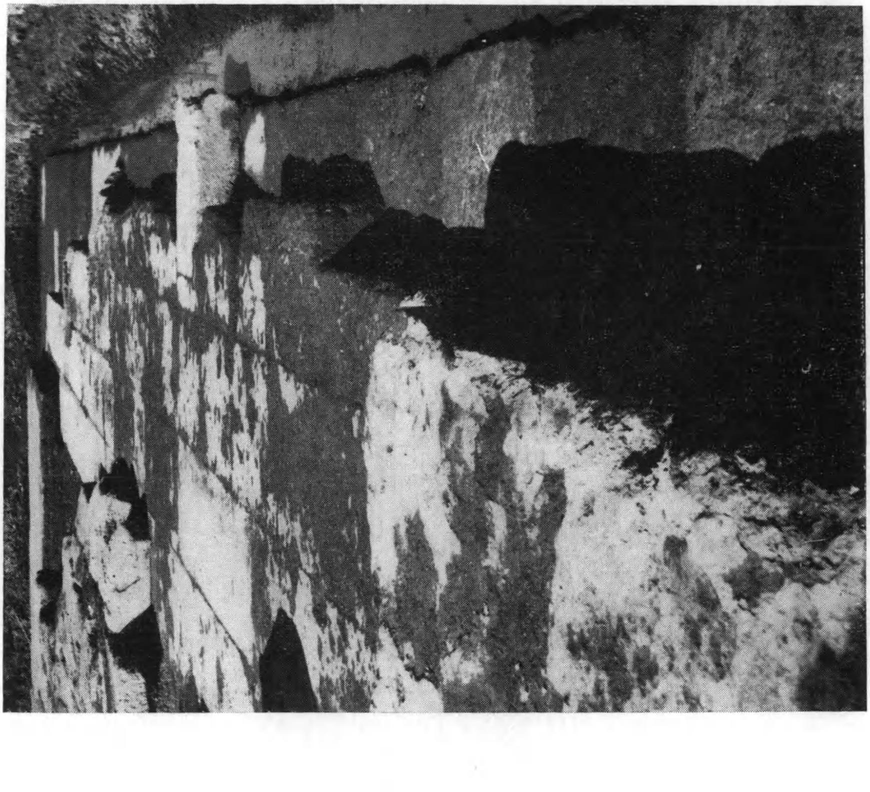

α. Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

α. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

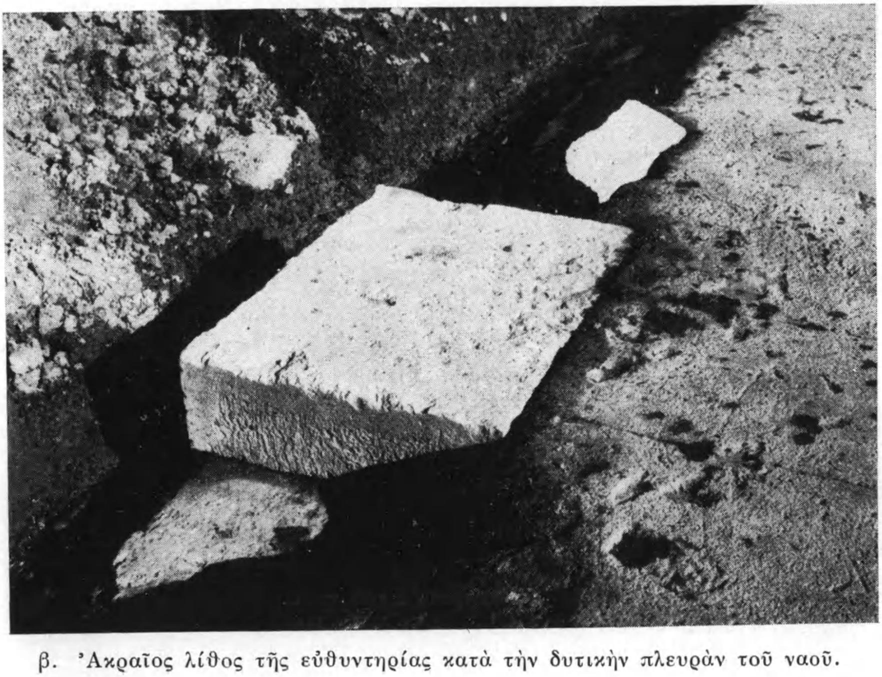

β. Ἀκραῖος λίθος τῆς εὐθυντηρίας κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ.

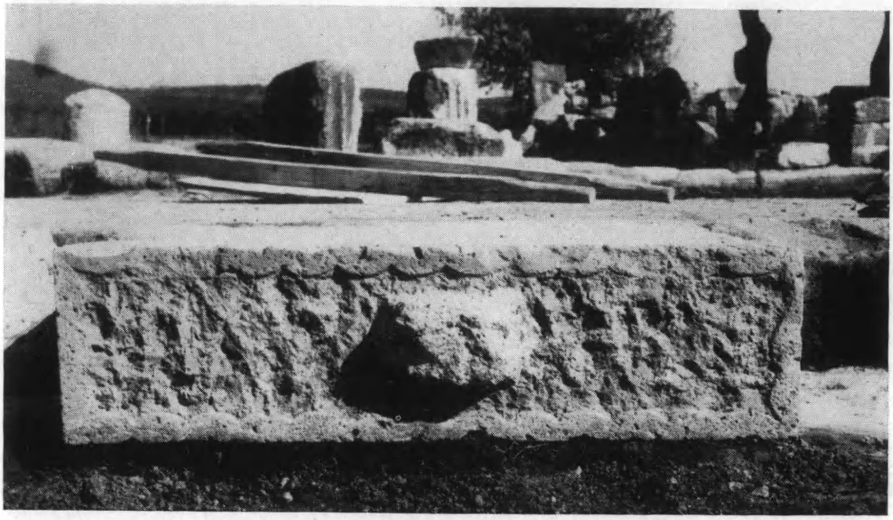

α. Προσθία ὄψις λίθου τῆς εὐθυντηρίας.

β. Νοτία πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

α. Ὁ ὀπισθόδομος καὶ ἡ δυτικὴ περίστασις τοῦ ναοῦ.

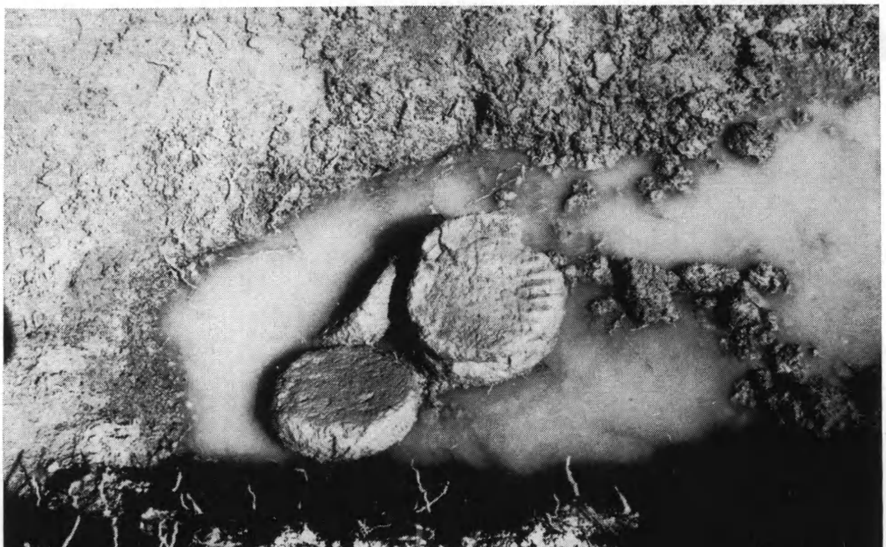

β. Στυλίσκος ὑποκαύστου κατὰ χώραν.

α. Λίθοι τοῦ στυλοβάτου ἔξω τοῦ ναοῦ.

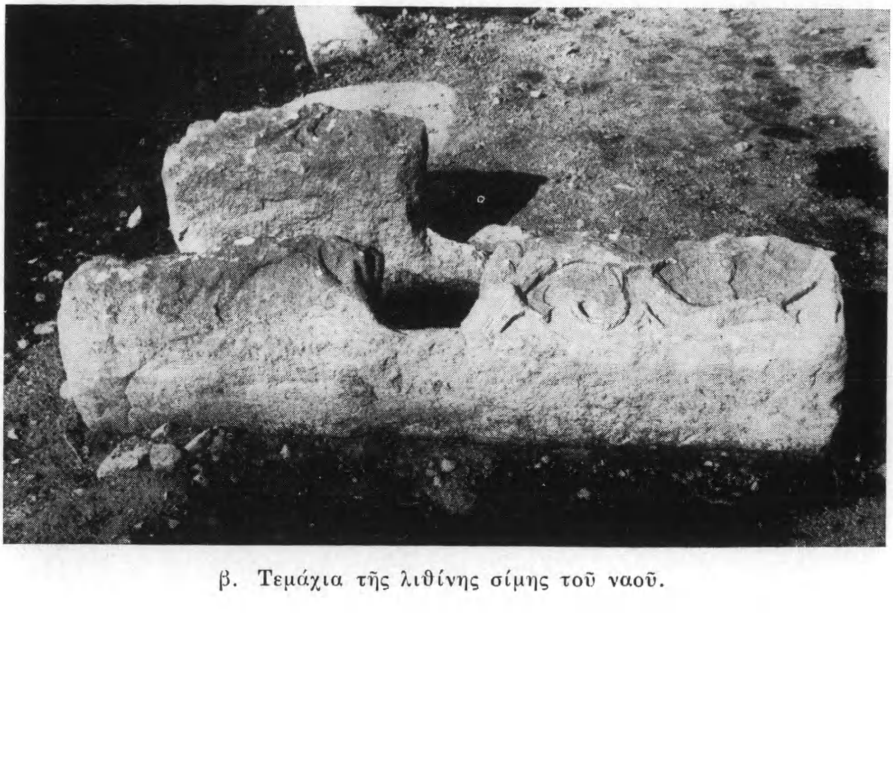

β. Τεμάχια τῆς λιθίνης σίμης τοῦ ναοῦ.

α. Τεμάχιον τῆς λιθίνης σίμης τοῦ ναοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ Μυτιλήνης.

β. Θραῦσμα μαρμαρίνης λεοντοκεφαλῆς ἐκ τῆς σίμης τοῦ ναοῦ.

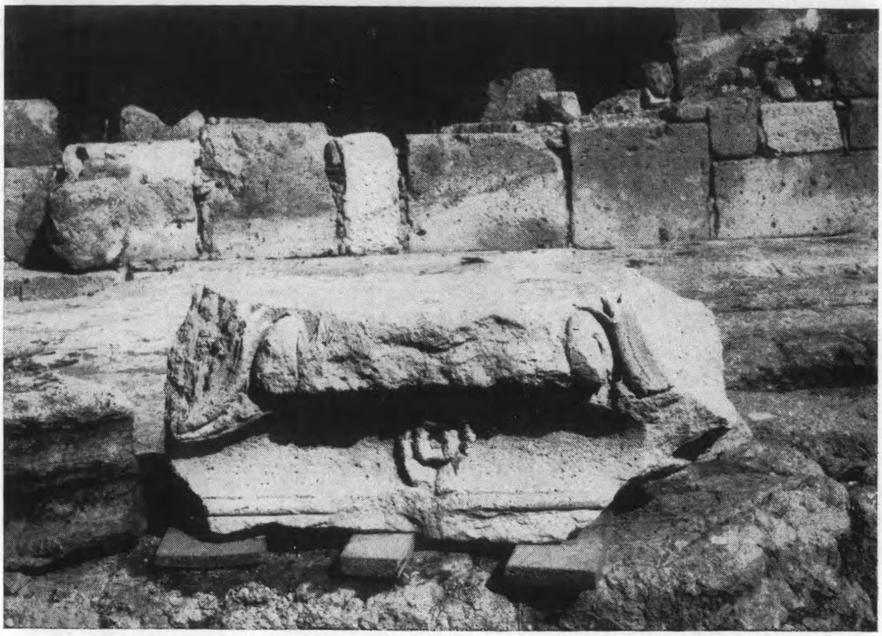

α. Ἐσωτερικὸν ἰωνικὸν κιονόκρανον τοῦ ναοῦ.

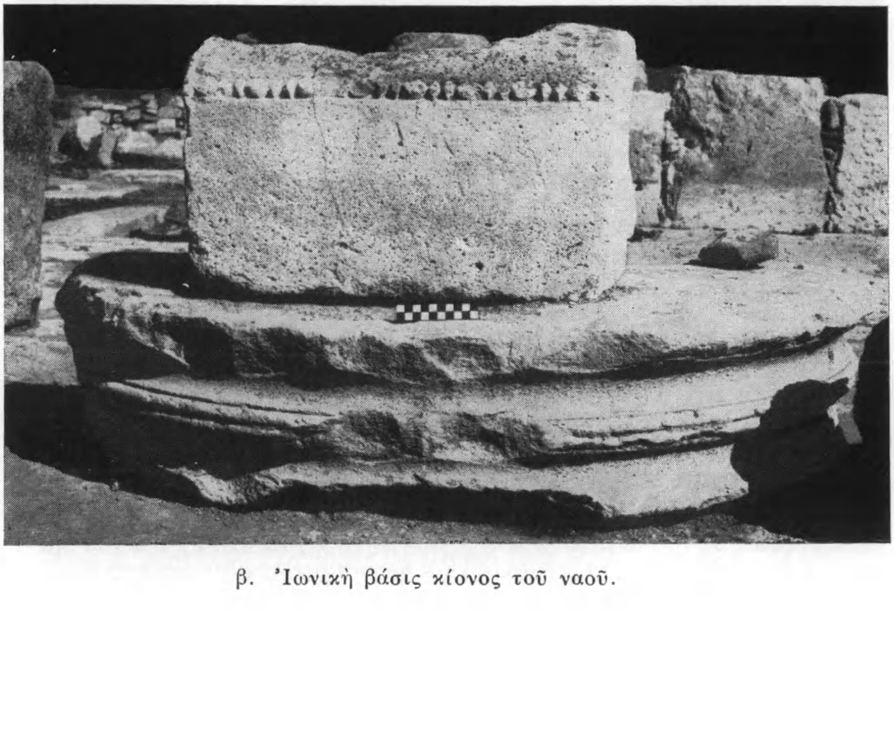

β. Ἰωνικὴ βάσις κίονος τοῦ ναοῦ.

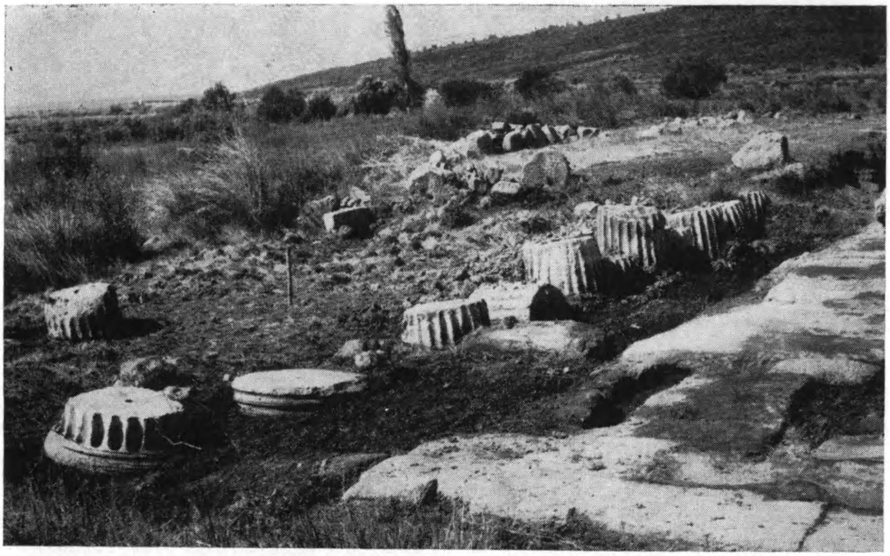

α. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ εὑρεθέντα ὑπὸ τοῦ Koldewey.

β. Τμῆμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς.

α. Πιεστήριον ἐντὸς τῶν ἐρειπίων μεσαιωνικοῦ χωρίου πλησίον τοῦ ναοῦ.

β. Τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ταξιάρχου ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ.

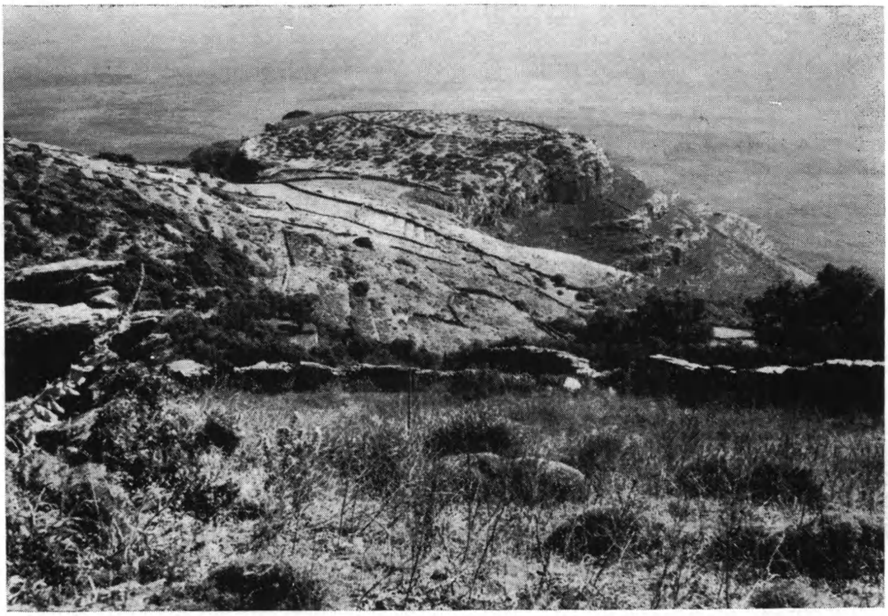

α. Γενικὴ ἄποψις τῆς Ζαγορᾶς ἀπ' Ἀνατολῶν.

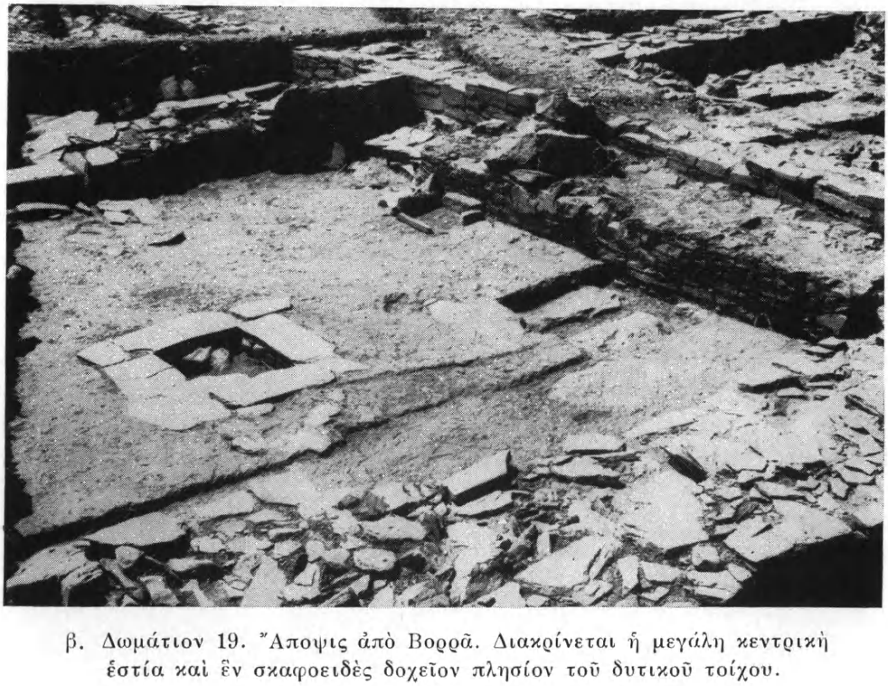

β. Δωμάτιον 19. Ἄποψις ἀπὸ Βορρᾶ. Διακρίνεται ἡ μεγάλη κεντρικὴ ἑστία καὶ ἓν σκαφοειδὲς δοχεῖον πλησίον τοῦ δυτικοῦ τοίχου.

Ἀποθήκη ὑπ' ἀριθ. 26. ΒΑ. γωνία, ὅπου μέρος τοῦ θρανίου
μετὰ κοιλοτήτων διὰ τὴν τοποθέτησιν μεγάλων πίθων.

α. Ναός. Ἄποψις ἀπὸ Ν., δεικνύουσα τὸν πρόναον καὶ τὸν σηκὸν μετὰ τοῦ βωμοῦ.

β. Τεμάχιον σιδηρᾶς πόρπης. 8ος (;) αἰ.

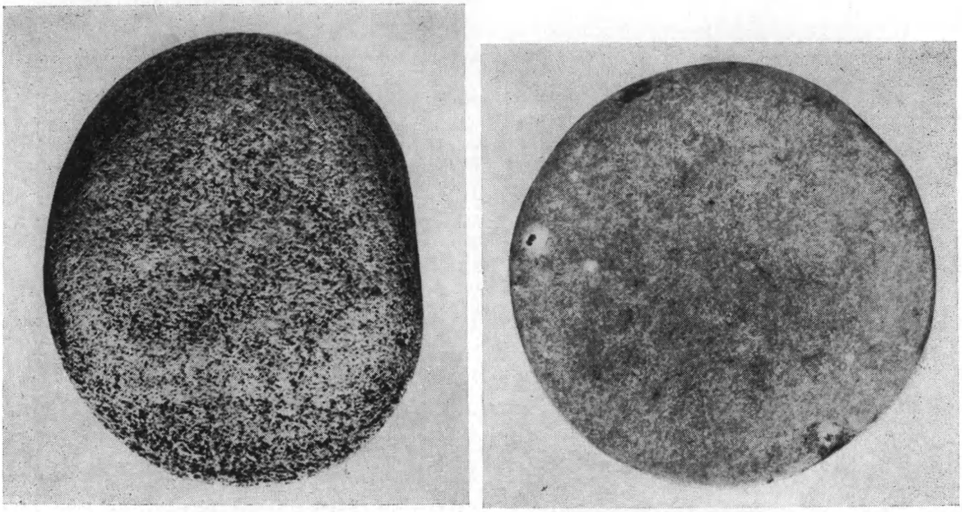

α. Λίθινος τριπτὴρ καὶ δίσκος. 8ος (;) αἰ.

β. Πήλινος σφόνδυλος. 8ος αἰ.

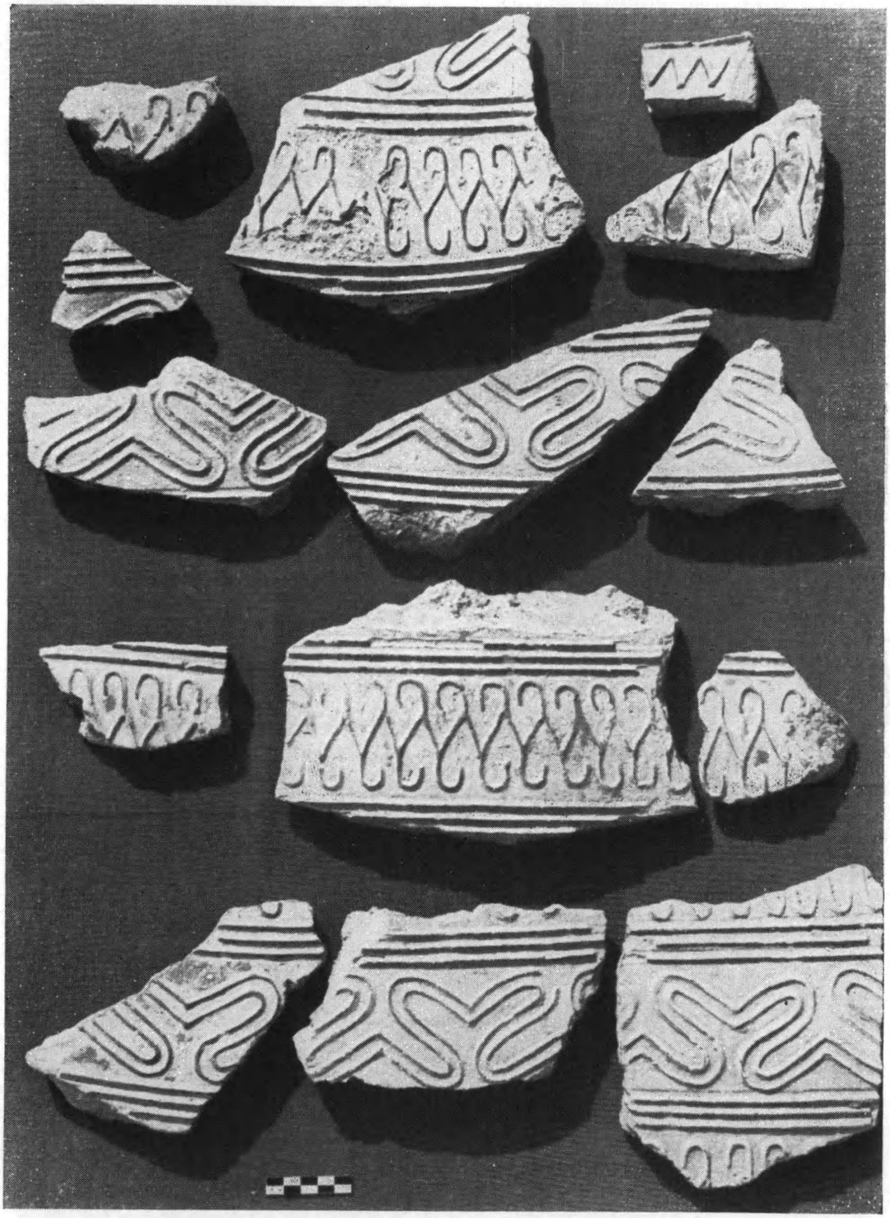

Τεμάχια μεγάλου πίθου μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως.

α. Κοτύλη (τέλος 8ου (;) αἰ.), οἰνοχόη ἐκ Κορίνθου καὶ γεωμετρικὸς σκύφος.

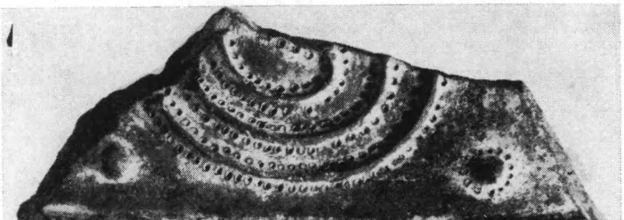

β. Τεμάχιον ἀγγείου μετ' ἀναγλύφων καὶ ἐγχαράκτων κοσμημάτων. 8ος αἰ.

α. Τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ 1967 τμῆμα τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως ἀπ' Ἀνατολῶν.

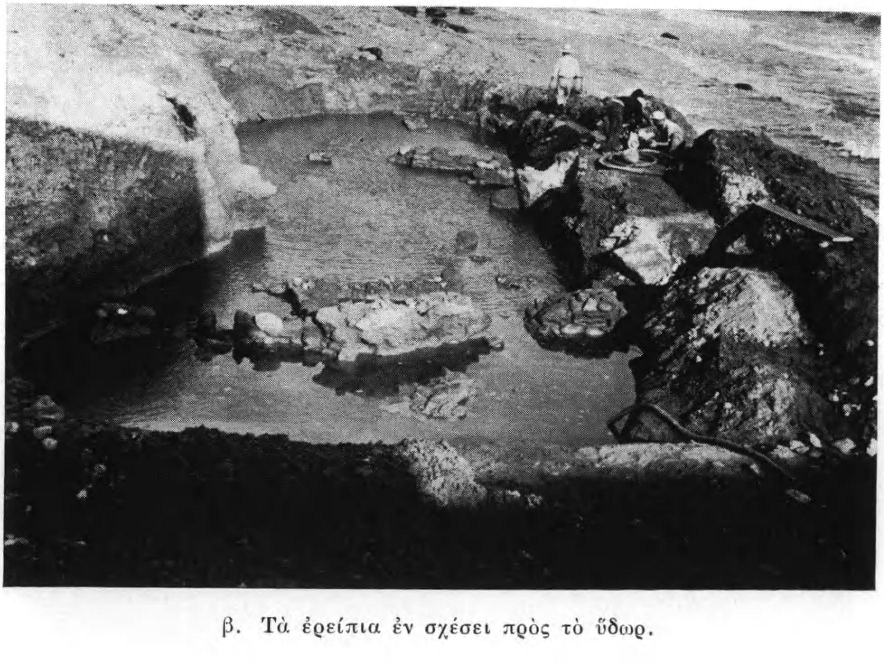

β. Τὰ ἐρείπια ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὕδωρ.

α. Ἡ οἰκία Β καὶ οἱ ἐπ' αὐτῆς νεώτεροι τοῖχοι ἀπὸ ΒΑ.

β. Τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας Β.

α. Ἡ ΝΔ. γωνία τῆς οἰκίας Β ὑπὸ τοὺς νεωτέρους τοίχους.

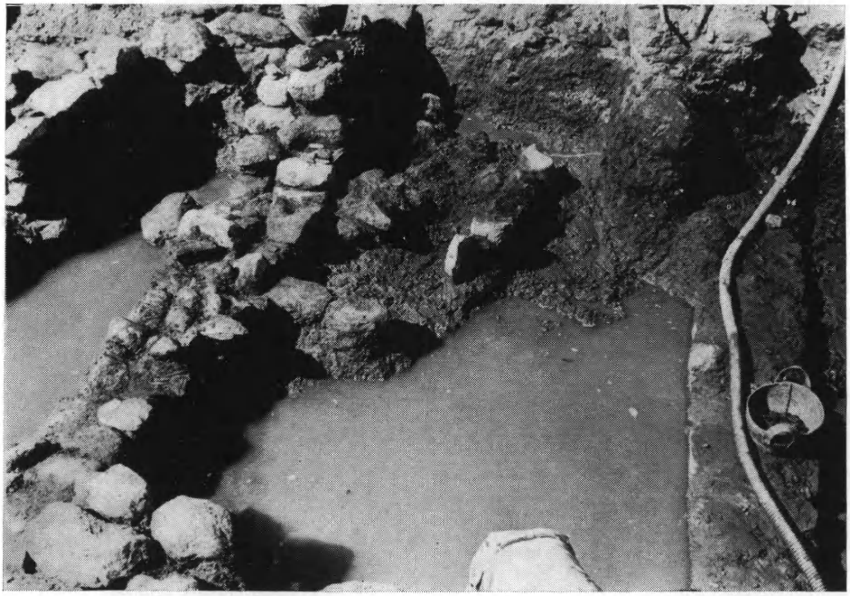

β. Ὁ παρὰ τὸν τοῖχον ξ ἰπνός.

α. Ἡ οἰκία Δ καὶ οἱ ἐπ' αὐτῆς νεώτεροι τοῖχοι ἀπὸ ΝΑ.

β. Τὸ ἀνατολικὸν δωμάτιον τῆς οἰκίας Δ.

α. Τὸ δυτικὸν δωμάτιον τῆς οἰκίας Δ καὶ οἱ ἐπ' αὐτοῦ τοῖχοι ϑ καὶ ω.

β. Ὁ σταμνοστάτης τῆς οἰκίας Δ.

Τὸ κατώφλιον καὶ οἱ τοῖχοι ω καὶ ϑ τῆς ὑπὲρ τὴν οἰκίαν Δ γεωμετρικῆς οἰκίας.

α. Ἀγγεῖον ἐκ τῆς οἰκίας Β.

β. Τὸ δάπεδον ὑπὸ τὸ ὁποῖον διετηρήθη ἡ οἰκία Δ.
Διακρίνονται τμήματα τῶν τοίχων θ, ζ, δ.

α. Κύλιξ ἐκ τοῦ παλαιοτέρου μυκηναϊκοῦ στρώματος ὑπὸ τὴν οἰκίαν Δ.

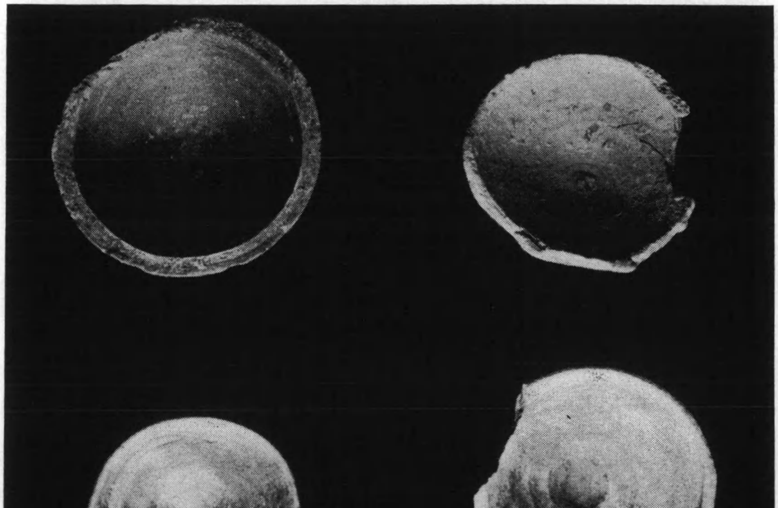

β. Κυαθίσκοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

α - β. Μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

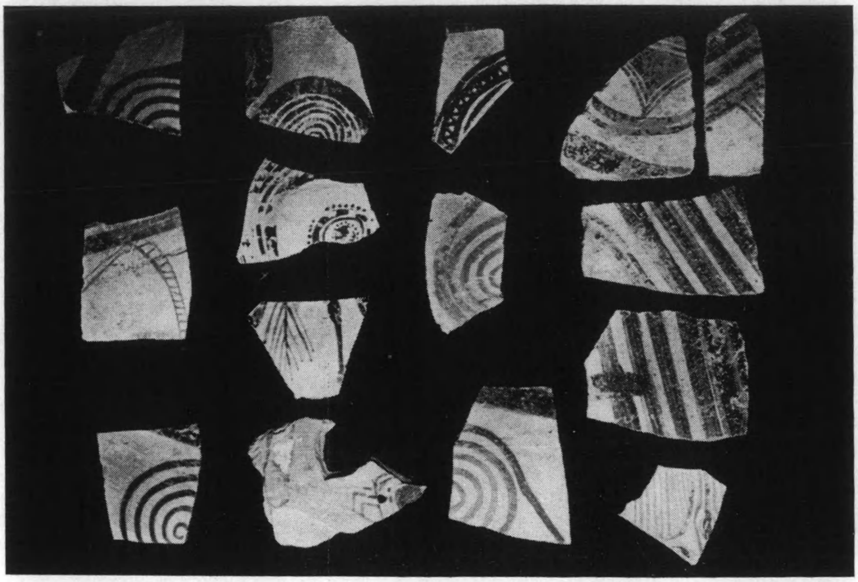

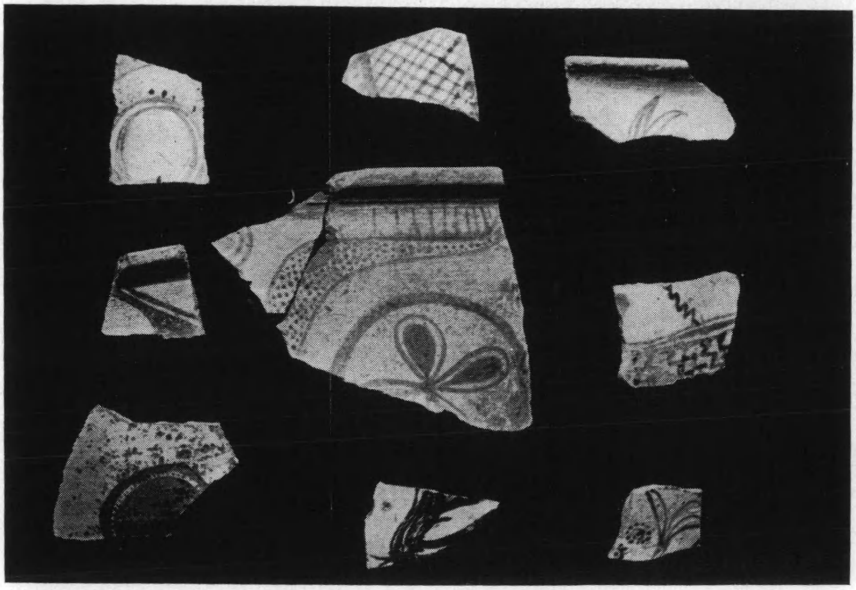

α - β. Μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

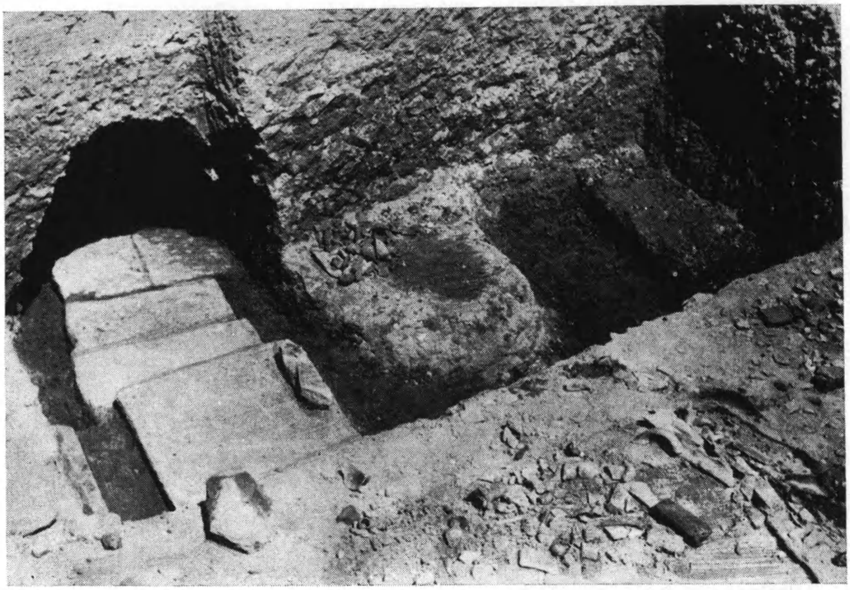

α. Ἡ πρὸς Β. συνέχεια τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Γλέζου.

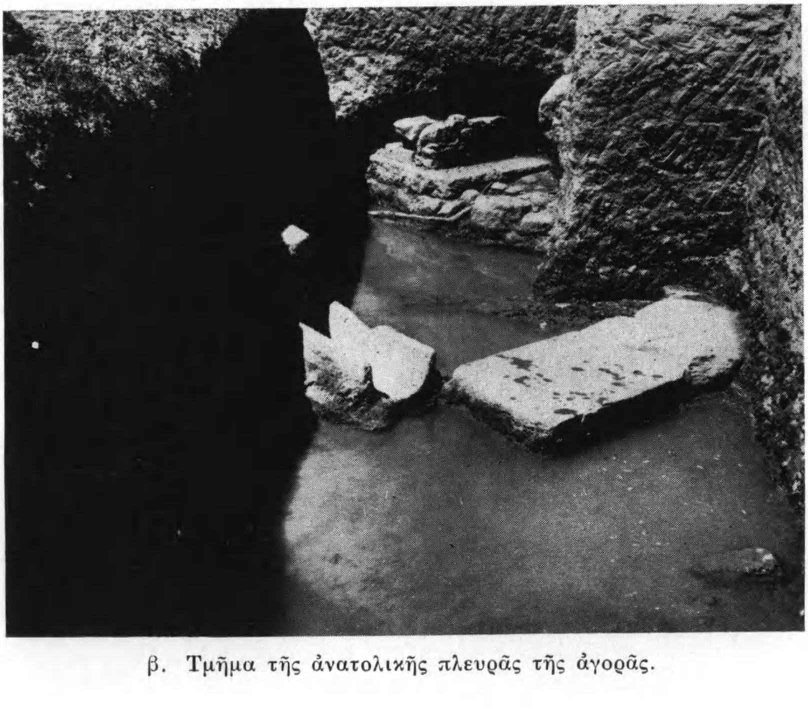

β. Τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς.

Ἡ βόρειος πλευρὰ τῆς στοᾶς.

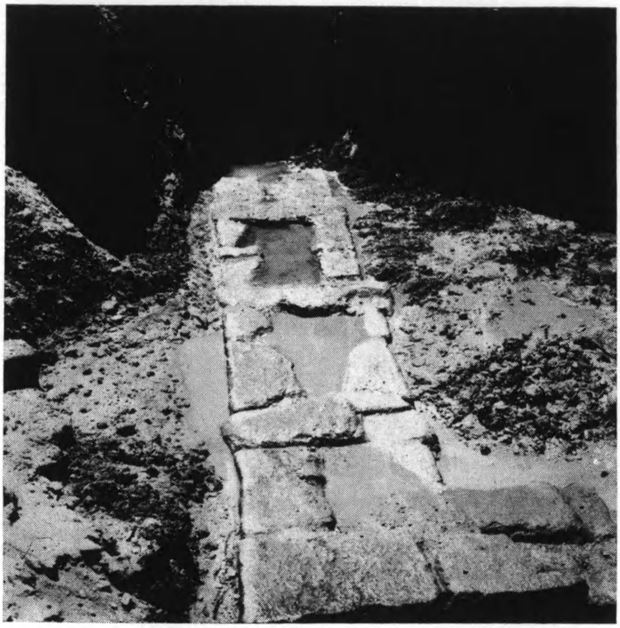

α. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς Β. στοᾶς.

β. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς Β. στοᾶς.

α. Οἱ δύο πρῶτοι δόμοι τοῦ βορείου τοίχου.

β. Ὁ τρίτος δόμος τοῦ βορείου τοίχου καὶ τὰ παρ' αὐτὸν ρωμαϊκὰ ἐρείπια.

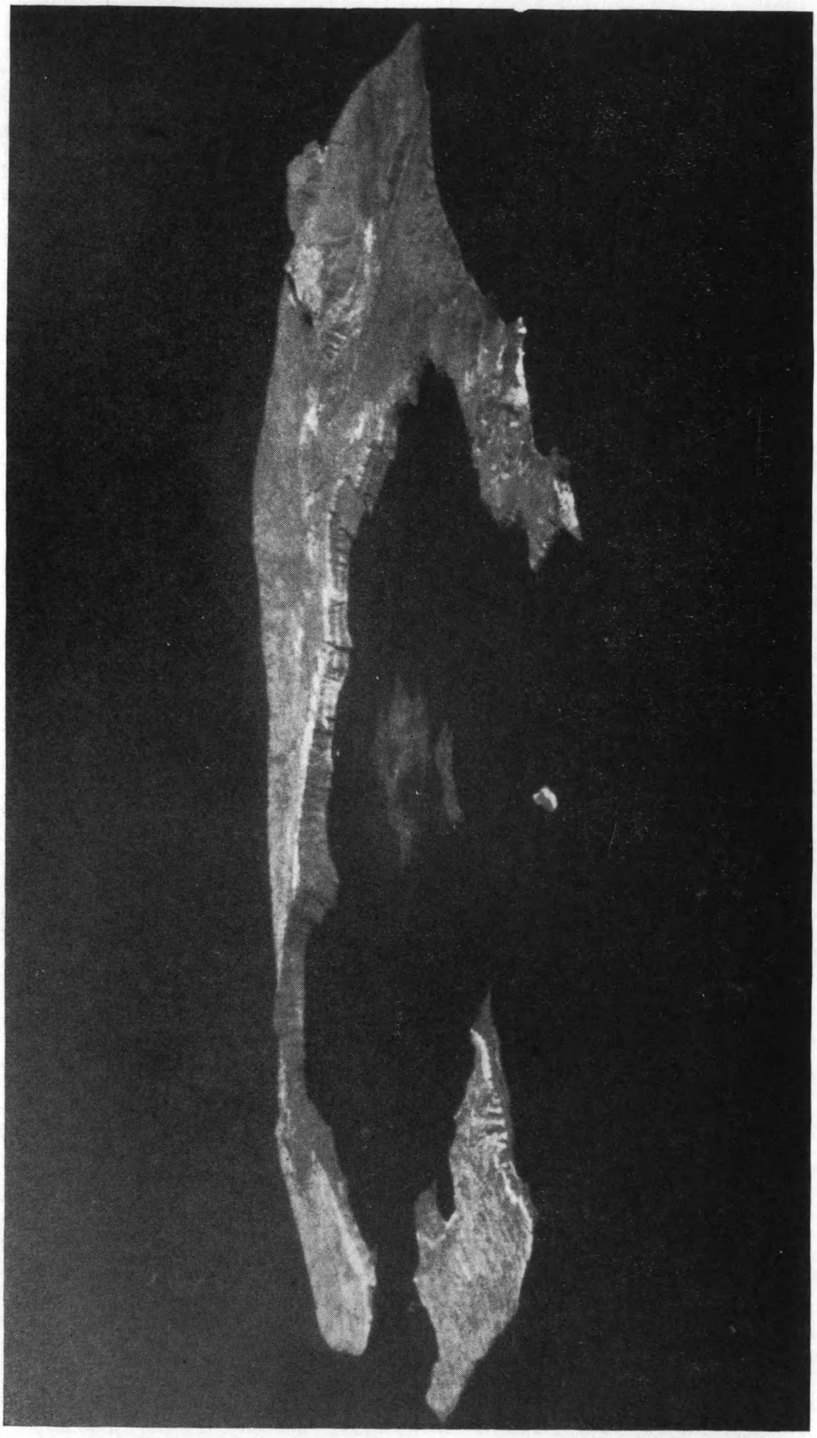

Ἀεροπορικὴ φωτογραφία τῆς Θήρας ληφθεῖσα ἀπὸ ἀεροπλάνου τῆς TWA ἱπταμένου ἀπὸ Ἰσραὴλ πρὸς Ρώμην.
(Εὐγενὴς προσφορὰ καθηγητοῦ κ. H. Edgerton)

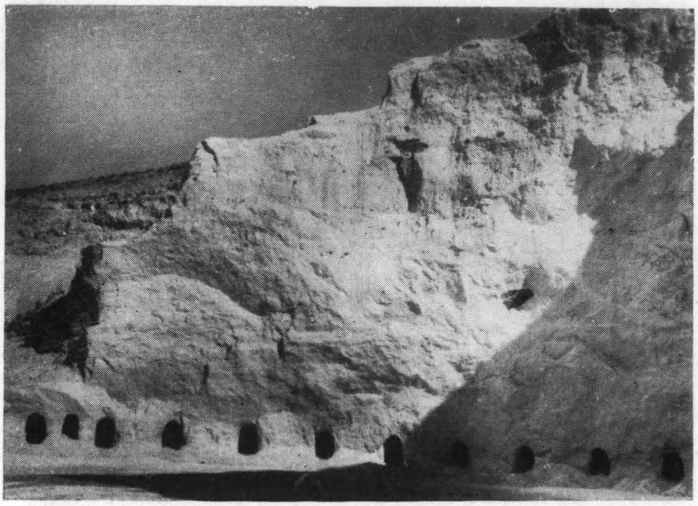

α. Μέθοδος ὑπονομεύσεως τῆς τέφρας εἰς τὰ ὀρυχεῖα Φηρῶν.

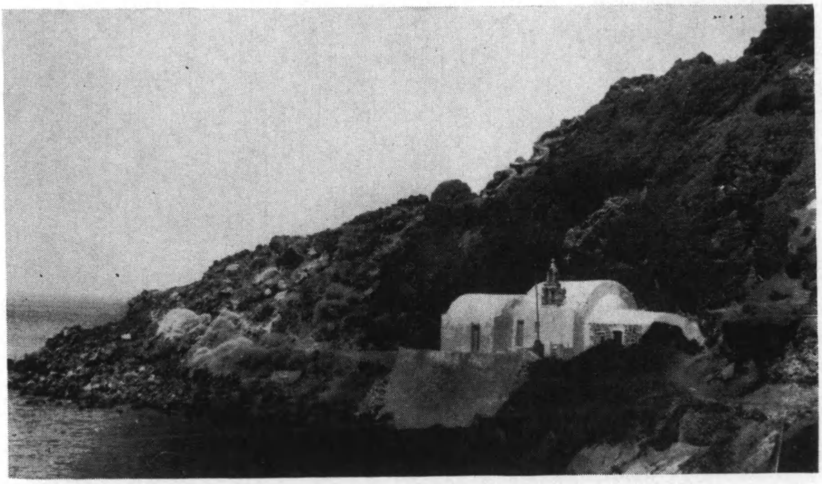

β. Ἀκρωτήρι, παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

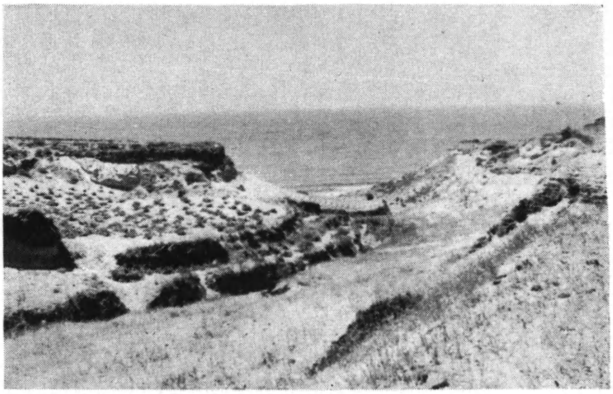

α. Ἀκρωτήρι, ἡ χαράδρα τῆς ἀνασκαφῆς περὶ τὰ 200 μ. (κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν) ἀπὸ τῆς παραλίας.

β. Φρέαρ καὶ ποτιστήρια (ἀρχαῖα) κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς χαράδρας.

α. Τὸ συνεργεῖον τοῦ μαγνητομέτρου τῆς δ. Ἐλισάβετ Ράλφ καταφθάνει εἰς Φηρά. (Φωτογρ. δ. Ράλφ)

β. Ἡ ἔναρξις τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Ἀκρωτήρι. (Φωτογρ. δ. Ράλφ)

α. Τὰ πρῶτα ἀναφανέντα ἴχνη Κυκλαδικῆς κεραμεικῆς (Φωτογρ. δ. Ράλφ).

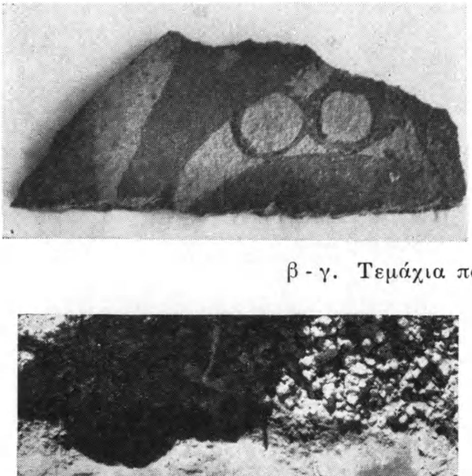

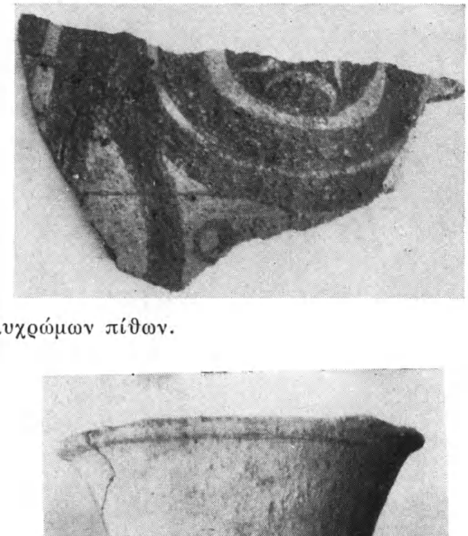

β - γ. Τεμάχια πολυχρώμων πίθων.

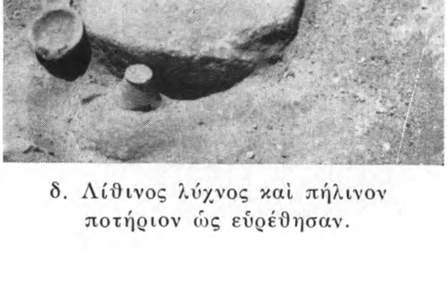

δ. Λίθινος λύχνος καὶ πήλινον ποτήριον ὡς εὑρέθησαν.

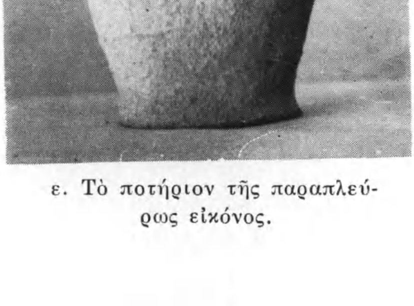

ε. Τὸ ποτήριον τῆς παραπλεύρως εἰκόνος.

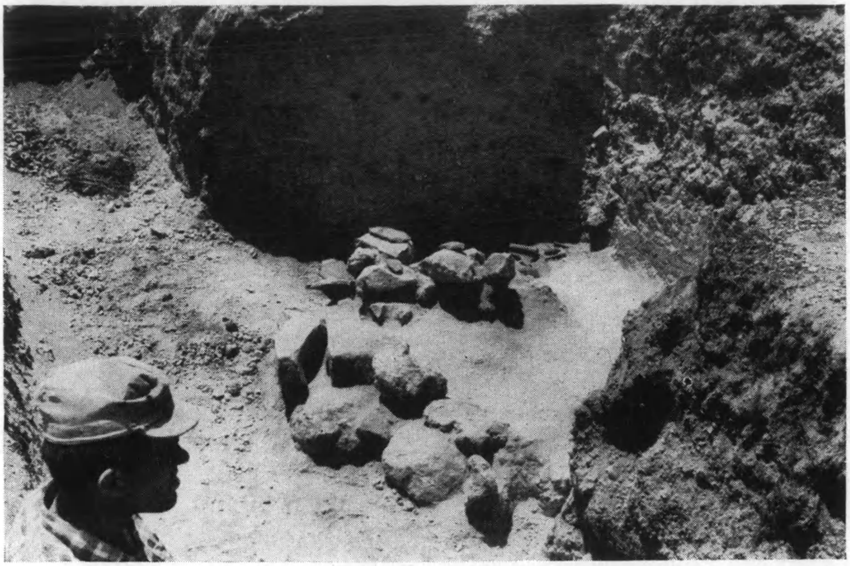

α. Τὰ πρῶτα ἴχνη Κυκλαδικῶν οἰκοδομημάτων.

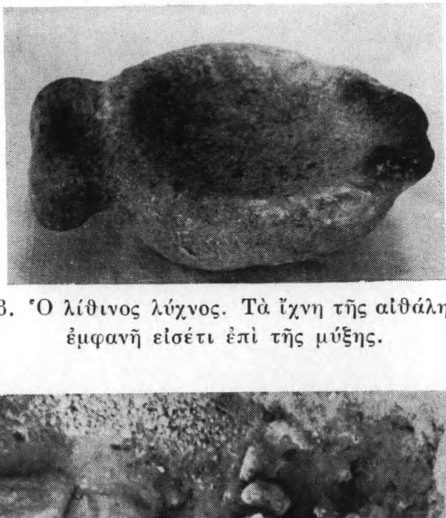

β. Ὁ λίθινος λύχνος. Τὰ ἴχνη τῆς αἰθάλης ἐμφανῆ εἰσέτι ἐπὶ τῆς μύξης.

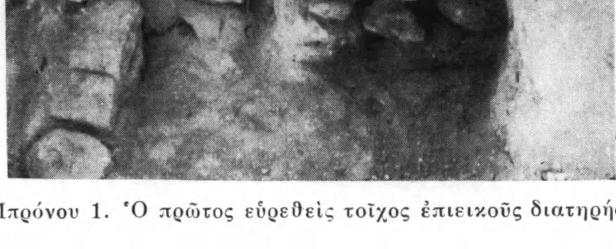

γ. Μπρόνου 1. Ὁ πρῶτος εὑρεθεὶς τοῖχος ἐπιεικοῦς διατηρήσεως.

α. Ἀρβανίτη 1. Ἔναρξις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸ τοῦ στομίου τοῦ σπηλαίου.

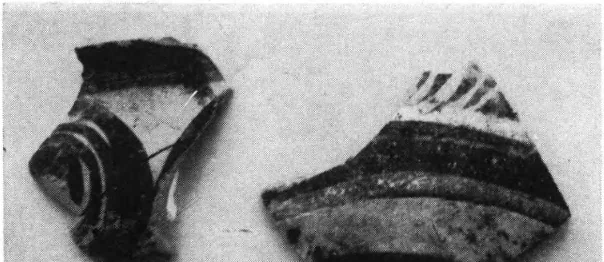

β. Δύο εἰσηγμένα Μινωικὰ ὄστρακα (ἀνωτέρα σειρὰ) χρονολογούμενα περὶ τὸ 1520 π. Χ.

α. Τοῖχοι διατηρούμενοι κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ παραστὰς παραθύρου μετὰ τμήματος τῆς ποδιᾶς αὐτοῦ.

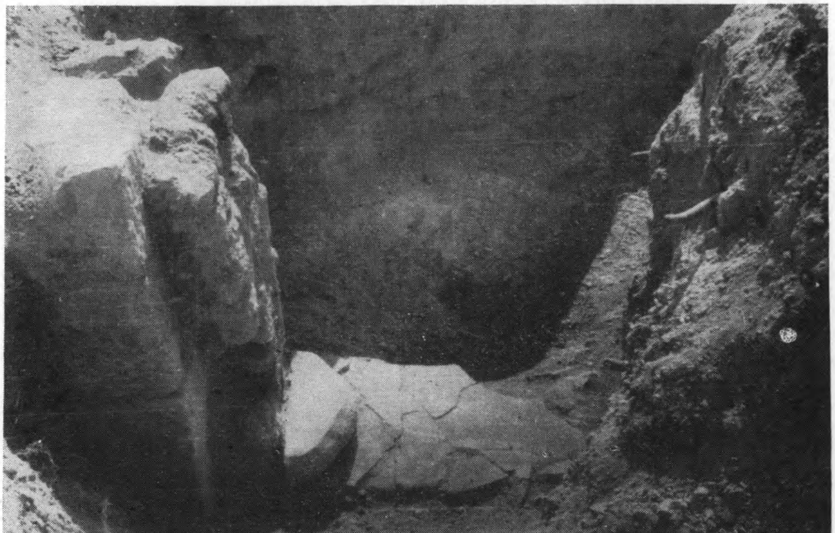

β. Ἡ νοτία παραστὰς τοῦ εὐρέος παραθύρου μετὰ λιθίνης βάσεως ξυλίνου ἡμικίονος.

α. Τὸ ἀνώτατον στρῶμα τῆς ἀποθήκης. Ὁρατὰ εἶναι πλῆθος πηλίνων ἀγνύθων καὶ τὰ χείλη δύο ὀρθίων πίθων.

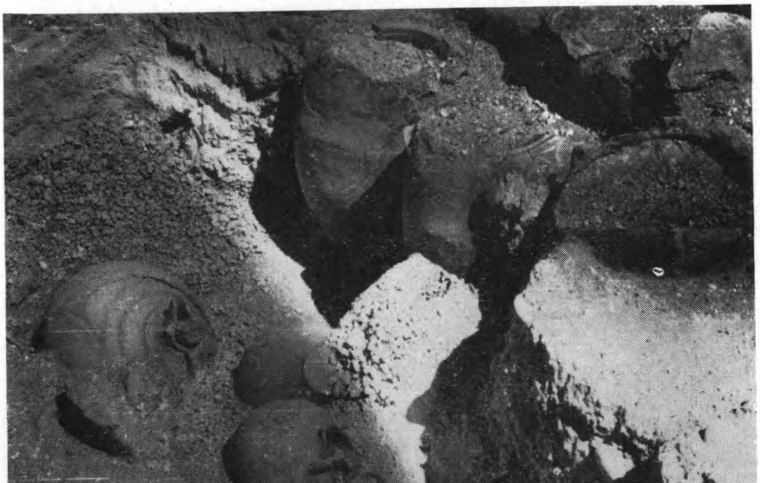

β. Ἡ ἀποθήκη προϊούσης τῆς ἀνασκαφῆς. Οἱ ὁρατοὶ πίθοι εἶναι ἤδη τρεῖς καὶ μικρότερα ἀγγεῖα εἶναι ὁρατὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

α. Ἀποθήκη. Τέταρτος πίθος καὶ τὸ χεῖλος πέμπτου ἀρχίζουν νὰ ἀναφαίνωνται, ἕτερα δ' ἀγγεῖα κεῖνται ἀτάκτως ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

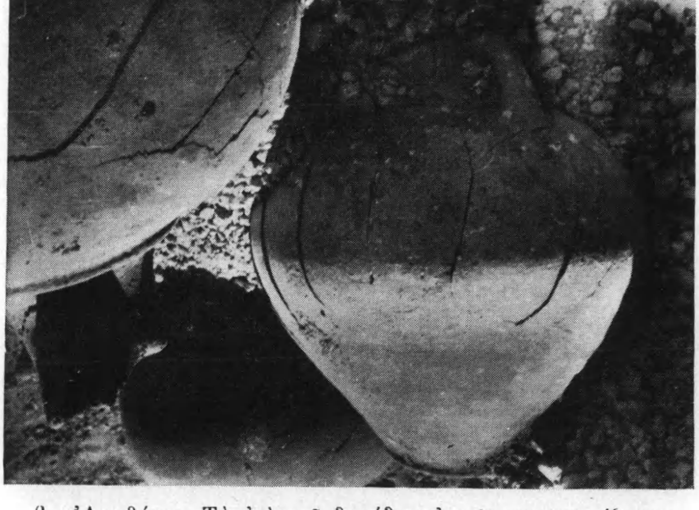

β. Ἀποθήκη. Τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀγγεῖα παρουσιάζουν περιέργους ρωγμὰς ὀφειλομένας πιθανῶς εἰς ὑπερβολικὴν θέρμανσιν.

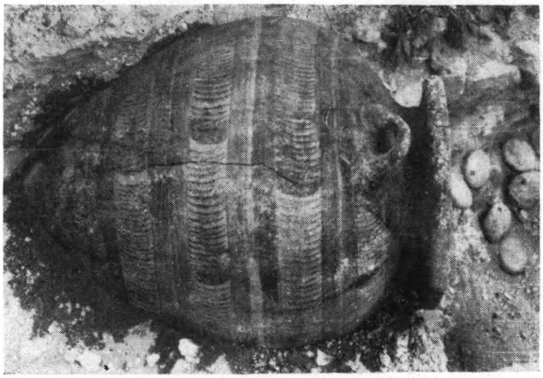

α. Ἀποθήκη. Πίθος καταπεσὼν ἐκ τοῦ ἄνω πατώματος ἐστάθη ὁριζοντίως μεταξὺ τῶν ἐρειπίων παρὰ τὴν ποδιὰν τοῦ παραθύρου.

β. Ἡ ἀναταραχὴ τῆς στιγμῆς δεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι λίθος καὶ ἀγνῦθες ἔκειντο καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ πίθου.

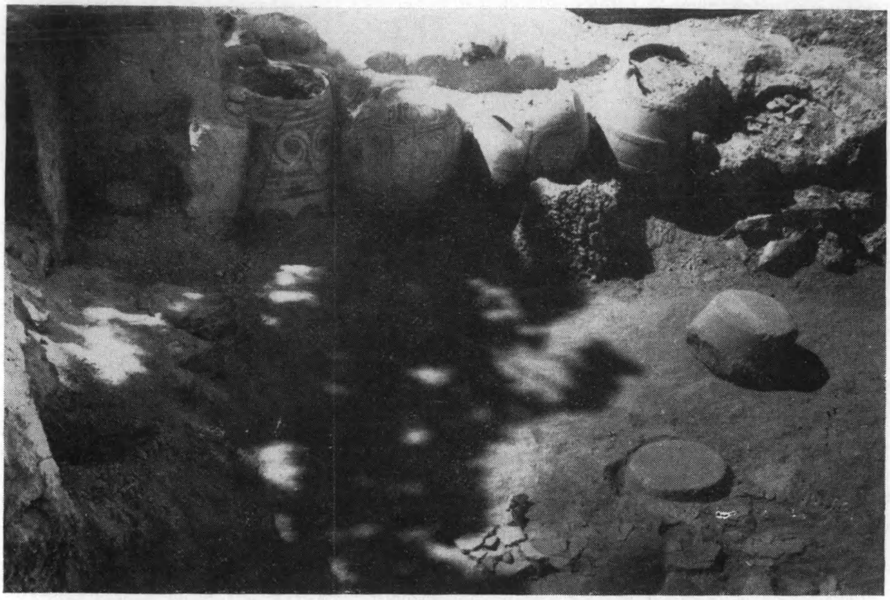

α. Ἀποθήκη. Ὁρατοὶ πέντε πίθοι, ἡ βάσις κίονος τοῦ ἰσογείου εἰς τὴν θέσιν της καὶ ἡ ἀντίστοιχος βάσις τοῦ ἀνωγείου ὡς κατέπεσε πλησίον τῆς πρώτης.

β. Ἡ κοιλότης ἐντὸς τῆς κισήρεως δεικνύει τὴν ἄλλοτε ὕπαρξιν ξυλίνου πασσάλου ἢ ἄλλης ὀργανικῆς οὐσίας.

α. Ἡ κοιλότης τῆς εἰκόνος πίν. 116β. Ἔχει διάμ. 0.09 καὶ βάθος 0.80 μ.

β. Τὰ χρώματα τῶν κεραμεικῶν προϊόντων διατηροῦνται λίαν ἱκανοποιητικῶς, διότι ἡ κίσηρις δὲν περιέχει ἅλατα.

α. Ἀποθήκη. Ἡ ἑστία μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς σκευῶν ὡς εὑρέθησαν.

β. Οἱ δυτικώτατοι πίθοι φέρουσιν ἀνάγλυφον σχοινιωτὴν διακόσμησιν.

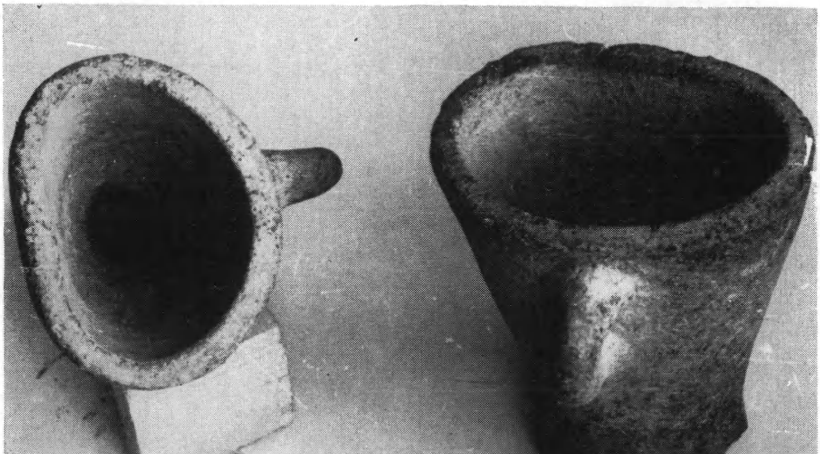

γ. Τρία ἐκ τῶν ἀγγείων τῆς ἑστίας εἶναι πανομοιότυπα, μετὰ παχέων τοιχωμάτων καὶ στενοῦ ἐσωτερικοῦ πυθμένος, ἀγνώστου χρήσεως.

α. Χυτρόπους εὐμεγέθης εὑρεθεὶς παρὰ τὴν ἑστίαν.

β. Τριποδικὸν λίθινον ἰγδίον μετὰ τοῦ τριπτῆρός του· βλ. καὶ πίν. 121β.

γ. Ἰγδίον μετὰ τριπτῆρος χάλικος παρὰ τὴν ἑστίαν.

α. Τὸ ἰγδίον τοῦ πίν. 119γ.

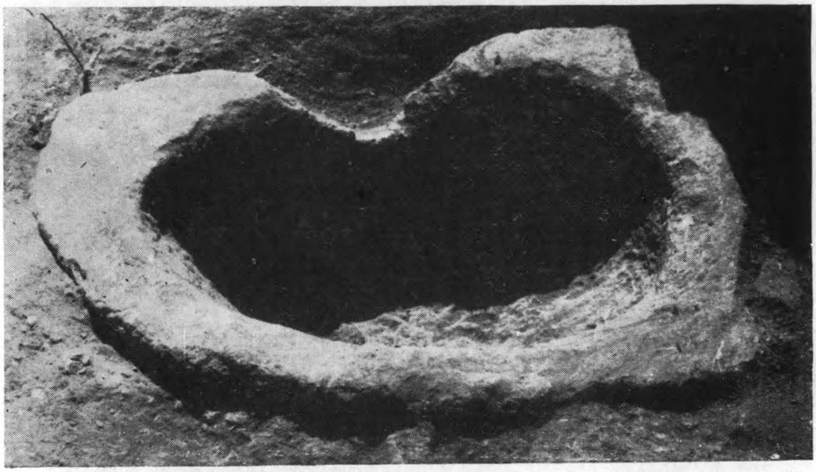

β. Λιθίνη λεκάνη σχήματος νεφροῦ ἐνεκτισμένη παρὰ τὴν ἑστίαν ἐντὸς τοῦ δαπέδου.

γ. Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τῆς ἀποθήκης μετὰ τὴν στέγασιν.

α. Ἀποθήκη. Τρεῖς πίθοι καταπεσόντες καὶ θραυσθέντες ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

β. Ἀποθήκη. Συνέχεια τῆς ἄνω εἰκόνος πρὸς ΒΑ. : ἀγνῦθες, τριποδικὸν λίθινον ἰγδίον, κίσηρις.

α. Ἀμφορεῖς ἐκ τῆς ἀποθήκης.

β. Σκύφος καὶ ἀμφορεὺς ἐκ τῆς ἀποθήκης.

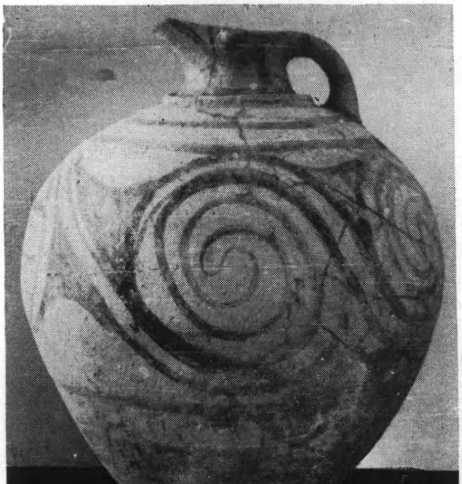

γ. Μεγάλη ἐνόφθαλμος ραμφόστομος πρόχους.

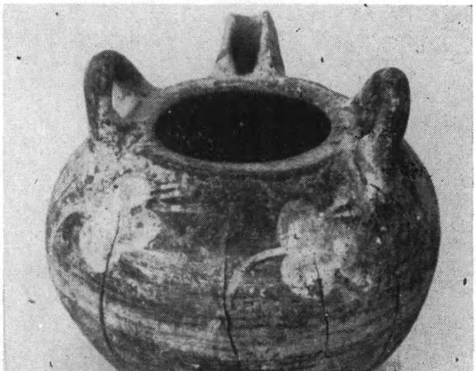

δ. Σφαιρικὴ σκυφοπρόχους μετὰ λευκῆς διακοσμήσεως.

α. Ἀρβανίτη 1. Ἔρευνα ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ σπηλαίου.

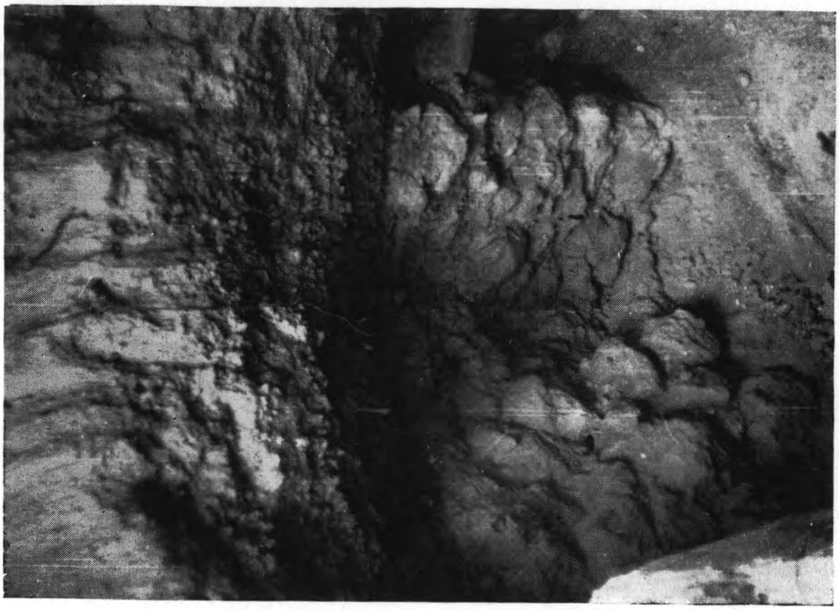

β. Ἀνεύρεσις κτίσματος ἐντὸς τοῦ σπηλαίου.

α. Μπρόνου 1α. Ὁ Βόρειος τοῖχος ἐκ πελεκητῶν λίθων.

β. Σμήνη ἀγγείων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου Μπρόνου 2.

α. Μπρόνου 1α. Τοῦ διαμερίσματος πίν. 124α ὁ Δυτικὸς τοῖχος.

β. Μπρόνου 2. Λείψανα τοίχων καὶ τοίχων μετὰ κονιάματος.

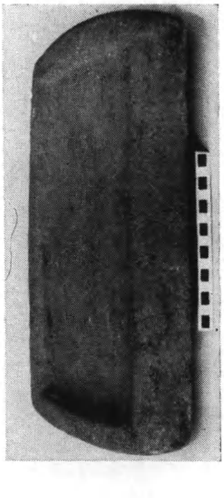
γ. Μπρόνου 1α. Ἀβαθὴς λοπάς («χρωματοτρίπτης»).

δ. Μπρόνου 2. Κοιλότητες, πιθανῶς ἐκ ξύλου, ἐντὸς τῆς κισήρεως.

α. Μπρόνου 2. Μεγάλη κυκλικὴ λεκάνη.

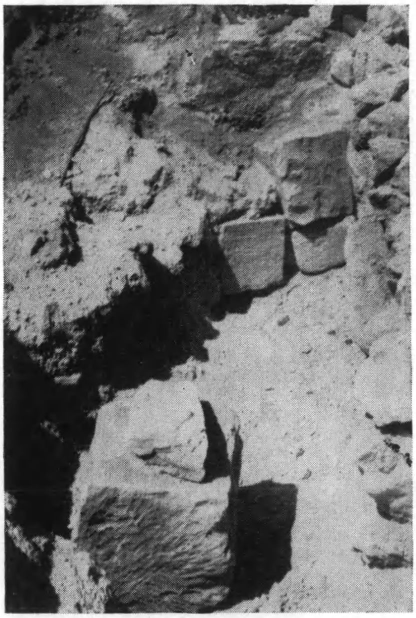

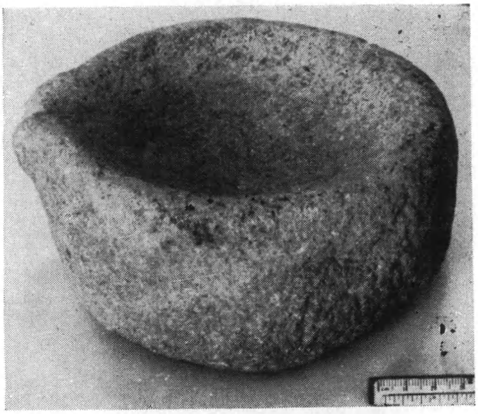

γ. Μπρόνου 2. Λίθινον ἰγδίον.

← β. Μπρόνου 2. Λείψανα τοίχων λίθου εἰργασμένου καὶ κυβόλιθος μαλακοῦ λίθου, ἴσως ἐκ πεσσοῦ.

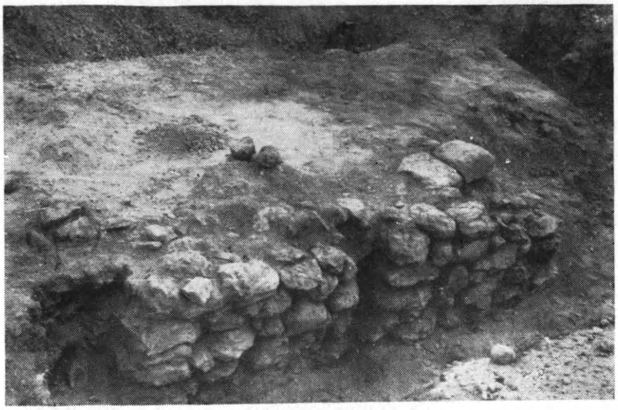

α. Μπρόνου 2. Τοῖχος ἀργῶν λίθων μετὰ ξυλοδεσίας ἐκ τοῦ ἄνω πατώματος.

β. Μπρόνου 2. Τοῖχος διατηρῶν εἰσέτι τὸ κονίαμά του.

α. Μπρόνου 2. Ἐπάλληλα στρώματα κονιάματος (Φωτογρ. κ. Vermeule).

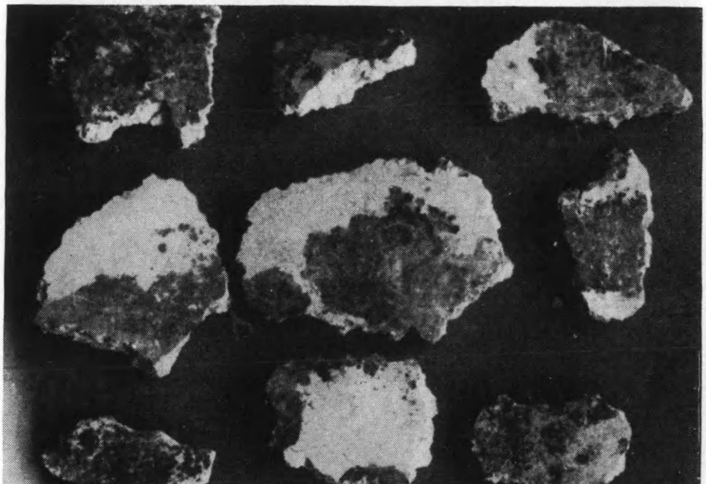

β. Μπρόνου 2. Θραύσματα γραπτοῦ κονιάματος.

α. Μπρόνου 2. Θύρα εἰς τὸ ἄνω πάτωμα (Φωτογρ. κ. Vermeule).

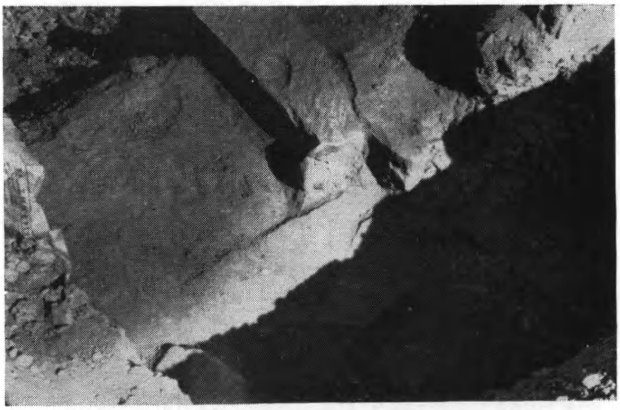

β. Μπρόνου 2. Ἡ αὐτὴ θύρα, ὁδηγοῦσα εἰς πλακόστρωτον δωμάτιον τοῦ ἄνω πατώματος.

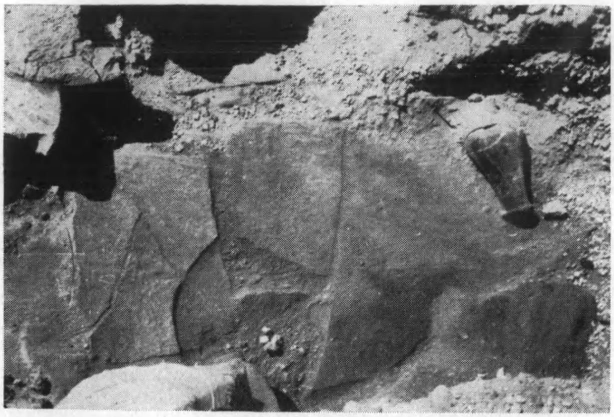

α. Μπρόνου 2. Τμῆμα τοῦ πλακοστρώτου δωματίου.

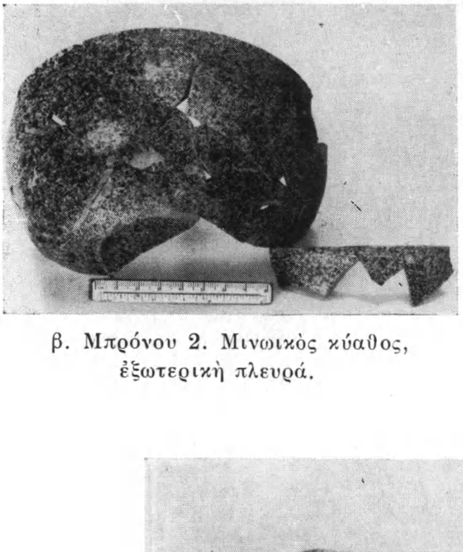

β. Μπρόνου 2. Μινωικὸς κύαθος, ἐξωτερικὴ πλευρά.

γ. Μπρόνου 2. Ἐσωτερικὸν τοῦ αὐτοῦ κυάθου, μιμουμένου ἀγγεῖον ἐξ ὀφίτου ἢ παρεμφεροῦς λίθου.

δ. Ἀρβανίτη 3. Θραύσματα λεπτοῦ Κυκλαδικοῦ ποτηρίου.

α. 'Αρβανίτη 3. Θραύσματα ἑτέρου Κυκλαδικοῦ ποτηρίου.

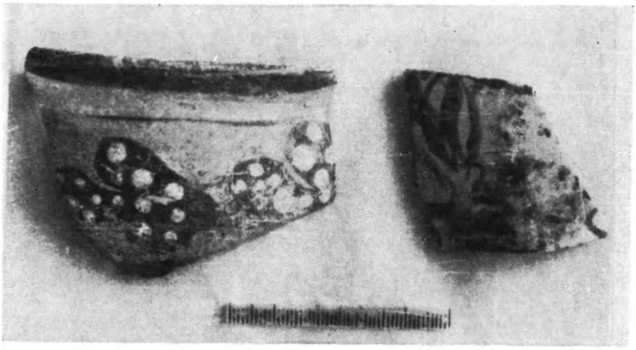

β. 'Αρβανίτη 3. Θραύσματα διχρώμου κεραμεικῆς.

γ. 'Αρβανίτη 3. Θραύσματα ρυτοῦ καὶ ἑτέρων λεπτῶν ἀγγείων.

α. Ἀρβανίτη 3. Κεραμεικὴ διὰ λευκοῦ ἐπὶ μελανοῦ.

β. Ἀρβανίτη 3. Θραύσματα λεκάνης γραπτῆς δι' ἐρυθροῦ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ πηλοῦ.

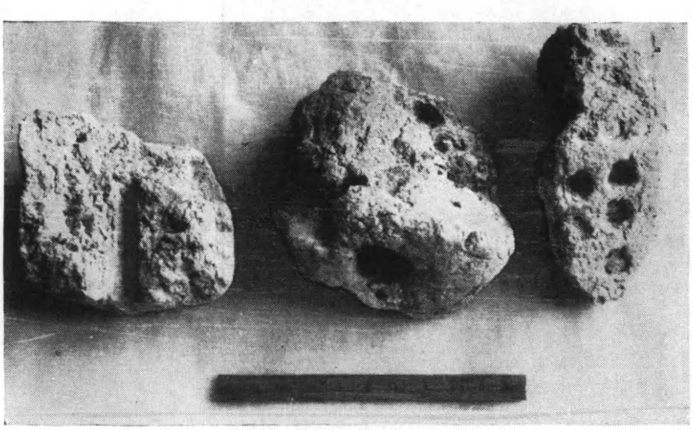

γ. Ἀρβανίτη 2. Ἀντικείμενα ἀγνώστου χρήσεως ἴσως ἐξ ἡφαιστειακῆς τέφρας.

α. Ἀρβανίτη 2. Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα πιθανῶς δύο περιόδων.

β. Ἀρβανίτη 2. Τοῖχοι ἐκ πελεκητῶν λίθων.

α. Ἀρβανίτη 2. Κεραμεικὴ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἑνὸς διαμερίσματος.

β. Ἀρβανίτη 2. Ὁ μνημειωδέστερος τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντων τοίχων. Οἱ λίθοι εἶναι λίαν βεβλαμμένοι, ἴσως ὑπὸ ὑψηλῆς θερμότητος. Ἡ συνέχεια τοῦ τοίχου ἐξαφανίζεται ἐντὸς παρακειμένης ἀμπέλου.

α. Λίθινος τριποδικὸς τριπτὴρ μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως.

β. Ἡ μία μακρὰ πλευρὰ τοῦ τριπτῆρος.

γ. Ἡ ἑτέρα μακρὰ πλευρὰ τοῦ ἀγγείου.

α. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ τοῦ ἀγγείου τοῦ πίν. 135.

β. Ἡ ἐμπροσθία πλευρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου, φέρουσα ἀνάγλυφον φοίνικα.

α. Ἀποτύπωμα χρυσοῦ δακτυλίου (θεὰ καὶ γρύψ).

β. Πλαστικὴ σφραγὶς ἐκ στεατίτου.

γ. Σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια αἰγυπτιακοῦ σκαραβαίου ἐκ φαγεντιανῆς.

α. Τὸ δωμάτιον τοῦ πεσσοῦ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ ὀστεοφυλακίου ἀπὸ ΝΔ.

β. Ἄποψις τοῦ βορείου δωματίου τοῦ ὀστεοφυλακίου ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ τοῦ θολωτοῦ τάφου Β ἀπ' Ἀνατολῶν.

Αἱ σαρκοφάγοι τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου τοῦ παλαιοτέρου ὀστεοφυλακίου, τοῦ κειμένου εἰς τὸν πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ θολωτοῦ τάφου Β χῶρον, ἀπὸ Δυσμῶν.

α. Ἄποψις τῶν ἀποθέσεων ὑπὸ καὶ μεταξὺ τῶν σαρκοφάγων ἀπὸ Δυσμῶν.

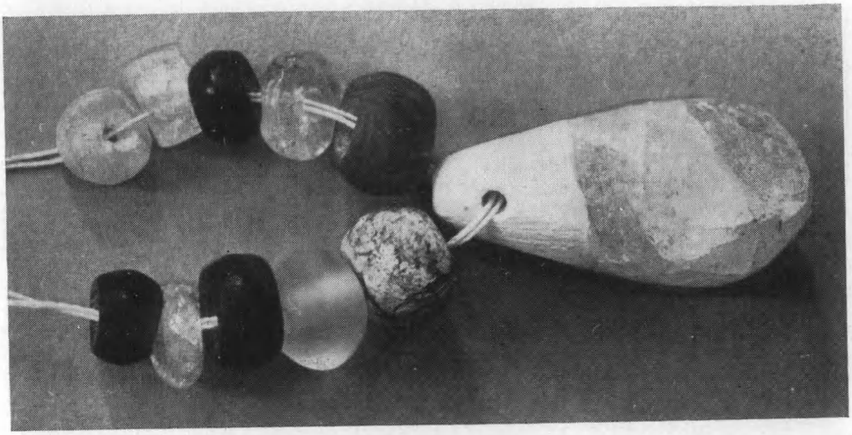

β. Περιδέραιον ἐκ ψήφων ὀρείας κρυστάλλου καὶ σαρδίου.

α. Σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια κυλινδρικῆς σφραγῖδος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μετὰ παραστάσεως ἀνδρῶν, λεόντων καὶ πτηνοῦ.

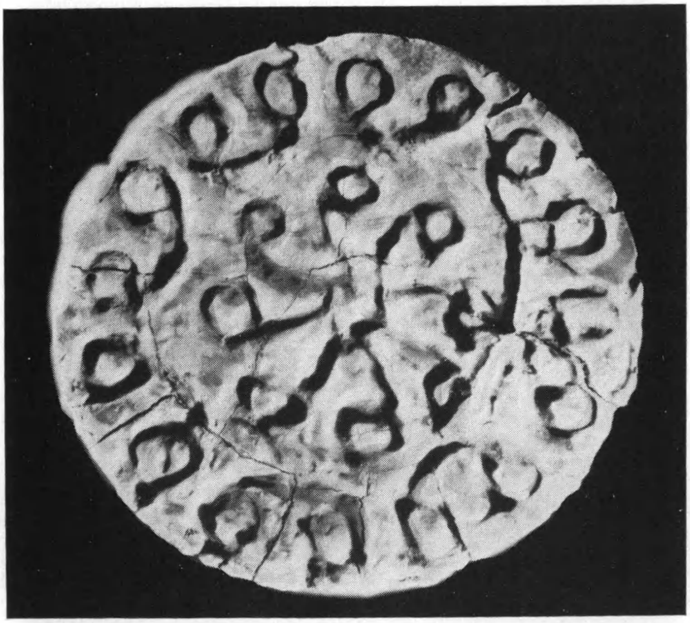

β. Ἡ ἑτέρα σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια τῆς ὡς ἄνω σφραγῖδος μετὰ παραστάσεως στροβιλιζομένων σπειρῶν.

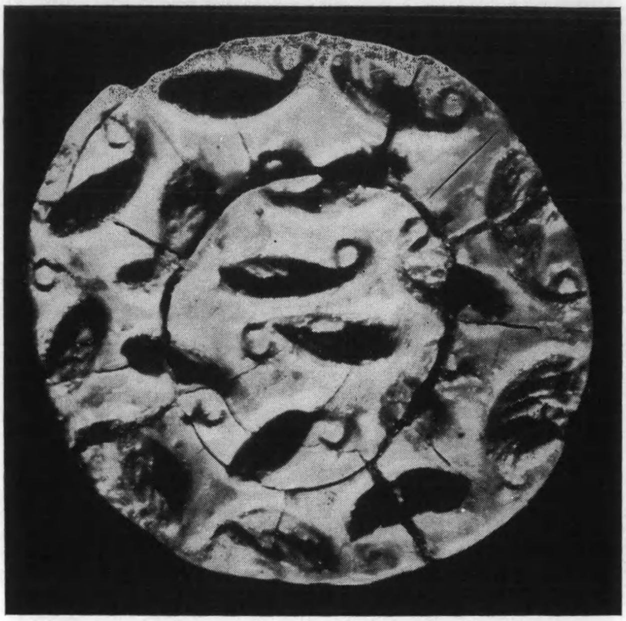

α. Σφραγιστική ἐπιφάνεια κυλινδρικῆς σφραγῖδος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μετὰ παραστάσεως στροβιλιζομένων φύλλων.

β. Πλαστική σφραγὶς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ εἰς σχῆμα κυνός.

α. Σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια τῆς σφραγῖδος τοῦ πίν. 142β, μετὰ παραστάσεως σκορπιῶν.

β. Ἄποψις τῶν ἀποθέσεων εἰς τὸ δυτικὸν δωμάτιον τοῦ ὀστεοφυλακίου τοῦ κειμένου εἰς τὸν πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ θολωτοῦ τάφου Β χῶρον, ἀπὸ Δυσμῶν.

α. Σφράγισμα ἐκ τοῦ δυτικοῦ δωματίου τοῦ ὀστεοφυλακίου.

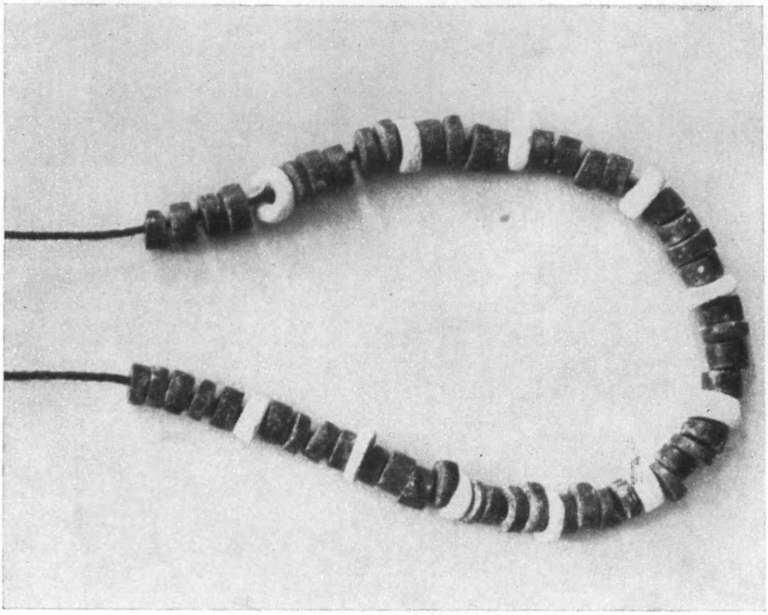

β. Περιδέραιον ἐκ ψήφων στεατίτου καὶ φαγεντιανῆς.

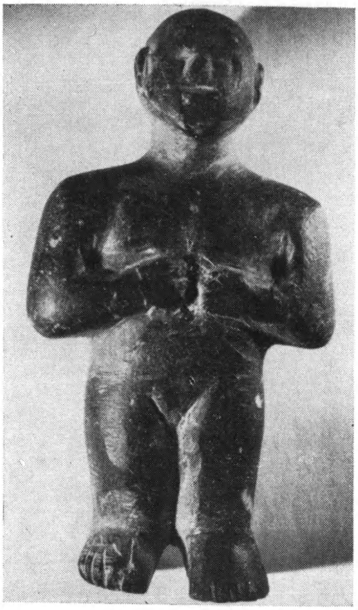

α. Λίθινον εἰδώλιον ἀνδρός.

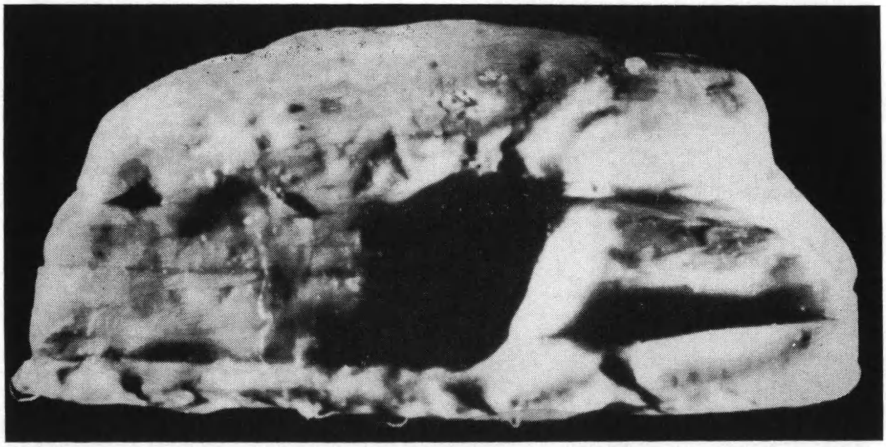

β. Πλαστικὴ σφραγὶς εἰς σχῆμα βατράχου.

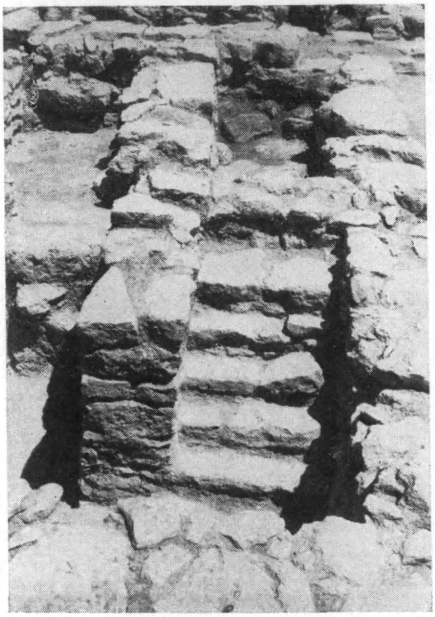

α. Κλῖμαξ τοῦ κτηρίου Γ.

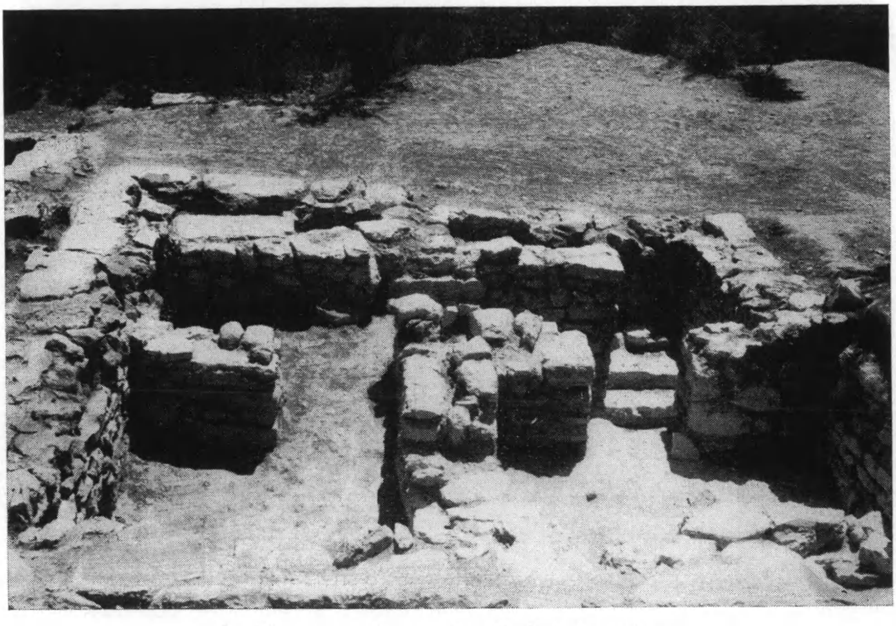

β. Ἄποψις τοῦ κτηρίου Γ ἀπὸ Δυσμῶν.

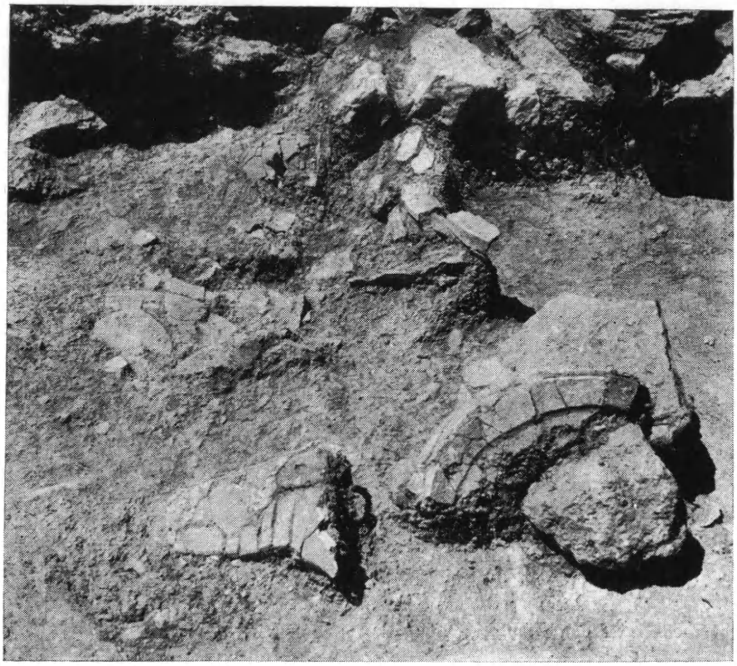

α. Τράπεζαι προσφορῶν ἐκ κονιάματος κατὰ χώραν εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν δωμάτιον τοῦ κτηρίου Γ ἀπὸ Βορρᾶ.

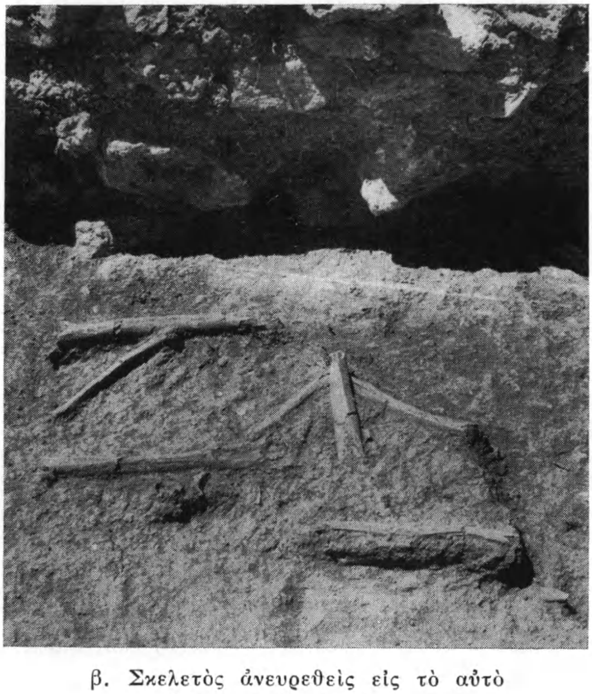

β. Σκελετὸς ἀνευρεθεὶς εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον, ἀπὸ Βορρᾶ.

α. Δισκοειδὴς σφραγὶς μετὰ παραστάσεως τετραφύλλου ἐντὸς ῥόμβου.

β. Ἡ ἑτέρα ἐπιφάνεια τῆς ὡς ἄνω σφραγῖδος.

α. Ἄποψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου Δ ἀπ' Ἀνατολῶν, μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ νεωτέρου τοίχου.

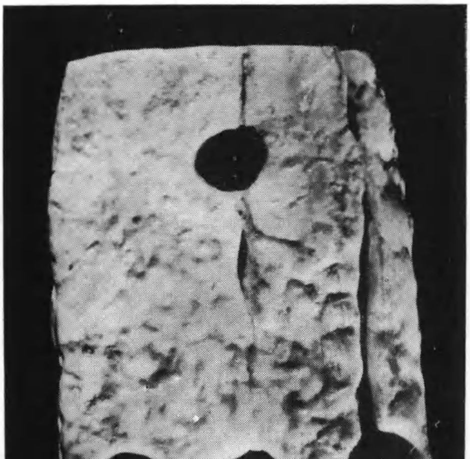

β. Περίαπτον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

γ. Ἄποψις τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτηρίου Δ, μετὰ τοῦ δευτέρου κίονος κατὰ χώραν, ἀπ' Ἀνατολῶν.

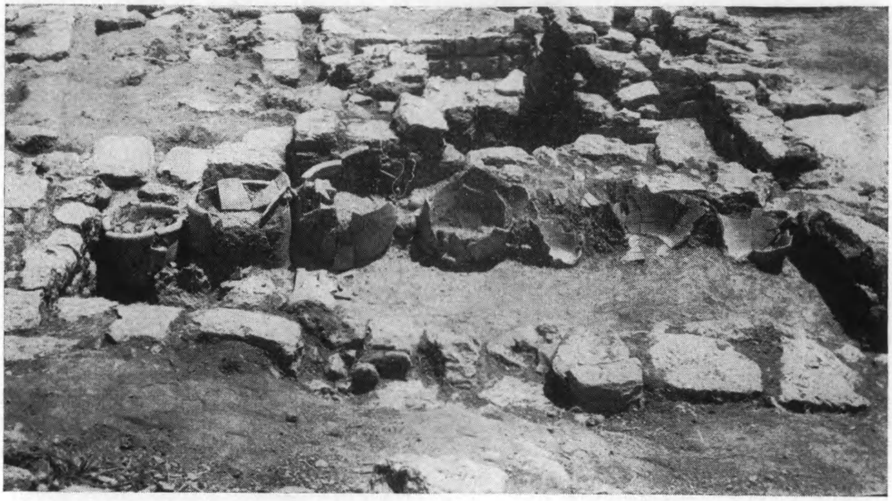

α. Ἄποψις τοῦ κτηρίου Ε ἀπὸ Δυσμῶν.

β. Σαρκοφάγος κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ δυτικοῦ δωματίου
τοῦ κτηρίου Ε ἀπὸ Δυσμῶν.

Πίθοι κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ δυτικοῦ δωματίου τοῦ κτηρίου Ε, ἀπὸ Βορρᾶ.

α. Συριακὸς σφραγιδοκύλινδρος ἐκ lapis lazuli.

β. Ἀποτύπωμα τοῦ συριακοῦ σφραγιδοκυλίνδρου.

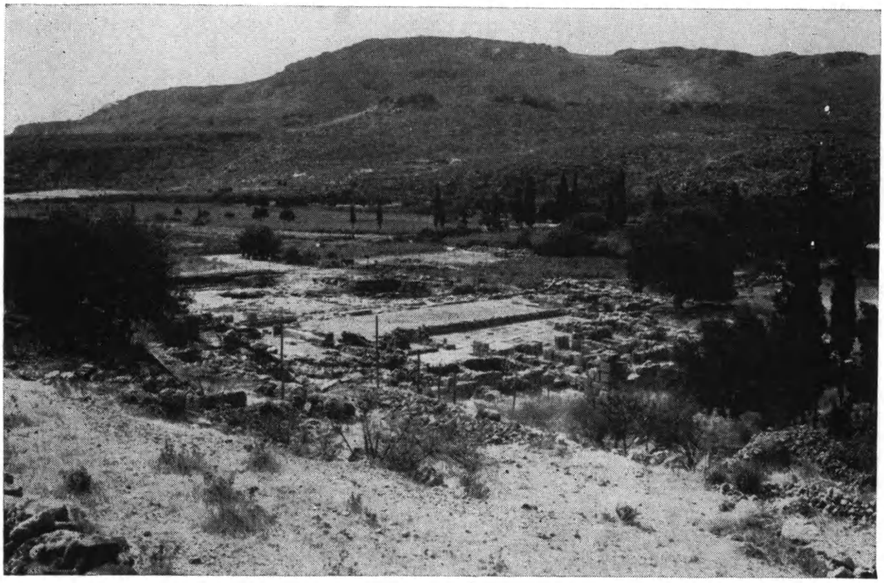

α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἀπὸ Βορρᾶ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς.

β. Ἄποψις τῆς κεντρικῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἀπὸ Βορρᾶ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς.

α. Ἡ ἐκ πωρολίθων μικρὰ κρηπὶς κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τῆς μεγάλης τετραγωνικῆς αἰθούσης τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου, ὡς ἀνευρέθη διεσπασμένη. Ἀπὸ ΒΔ.

β. Ἡ πηλίνη ἀσάμινθος εἰς θεμέλιον χῶρον ἀνατολικῶς τῆς μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου. Ἀπὸ ΒΔ.

α. Τμῆμα τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς LXIII - LXIV, ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας ὀρθογώνιος χῶρος μὲ δάπεδον ἐκ χαλικασβέστου, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου. Ἀπὸ Β.

β. Ἡ βορειοανατολικὴ πύλη καὶ ἡ κλιμακωτὴ πρόσβασις τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἀπὸ Βορρᾶ.

α. Ἡ βορειοανατολικὴ πύλη καὶ ἡ κλιμακωτὴ πρόσβασις τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἀπὸ Νότου.

β. Ἀντερεισματικοὶ ξηρολιθικοὶ τοῖχοι εἰς τὴν ΒΛ. τῆς πύλης τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου περιοχήν. Ἀπὸ ΒΔ.

α. Σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδώνυχος μὲ παράστασιν βουκράνου ἄνω βωμοῦ, ἀνευρεθεὶς κατὰ τὴν ΒΑ. πύλην τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου.

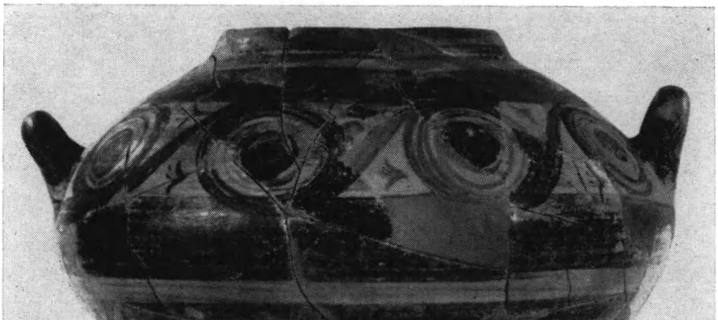

β. Πήλινον σκεῦος ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον 1966 εἰς τὸ νότιον ἐργαστηριακὸν συγκρότημα τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου.

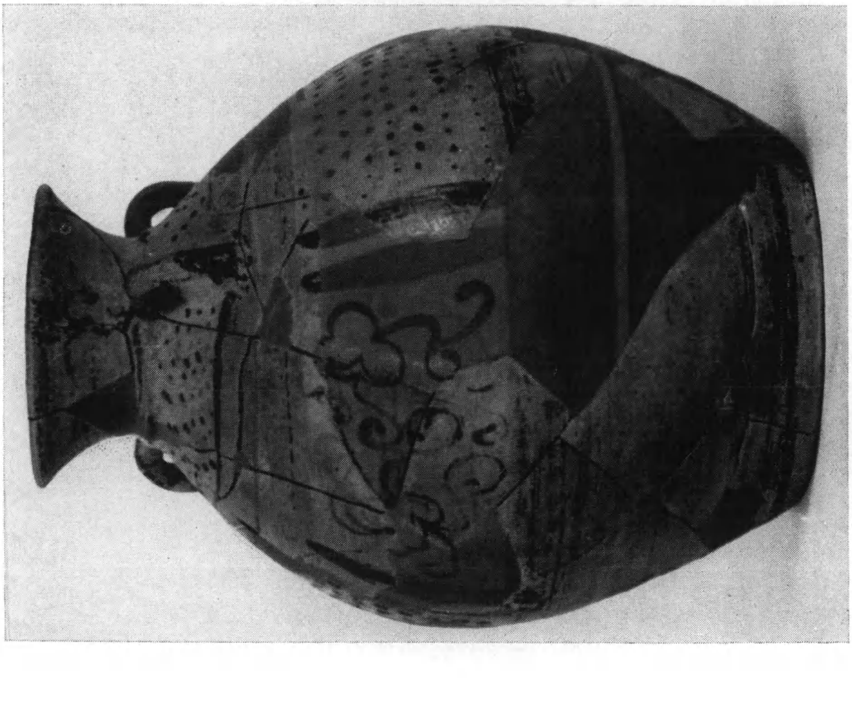

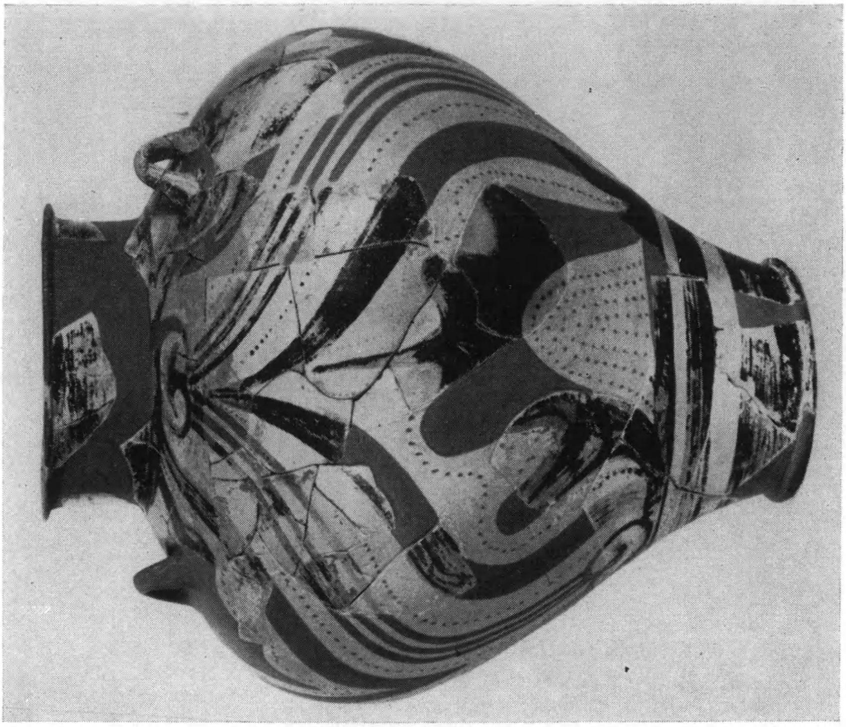

α - β. Πήλινα σκεύη ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον 1966 εἰς τὸ νότιον ἐργαστηριακὸν συγκρότημα τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου.

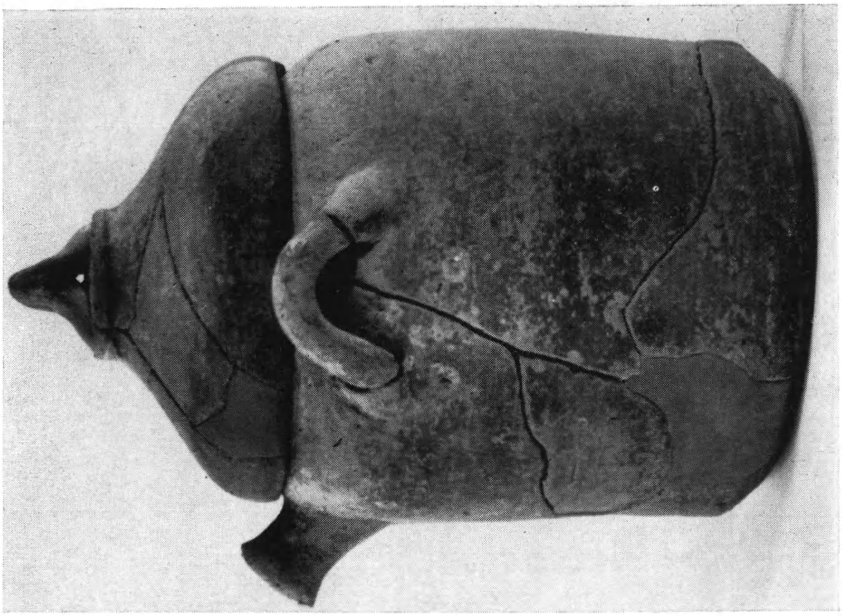

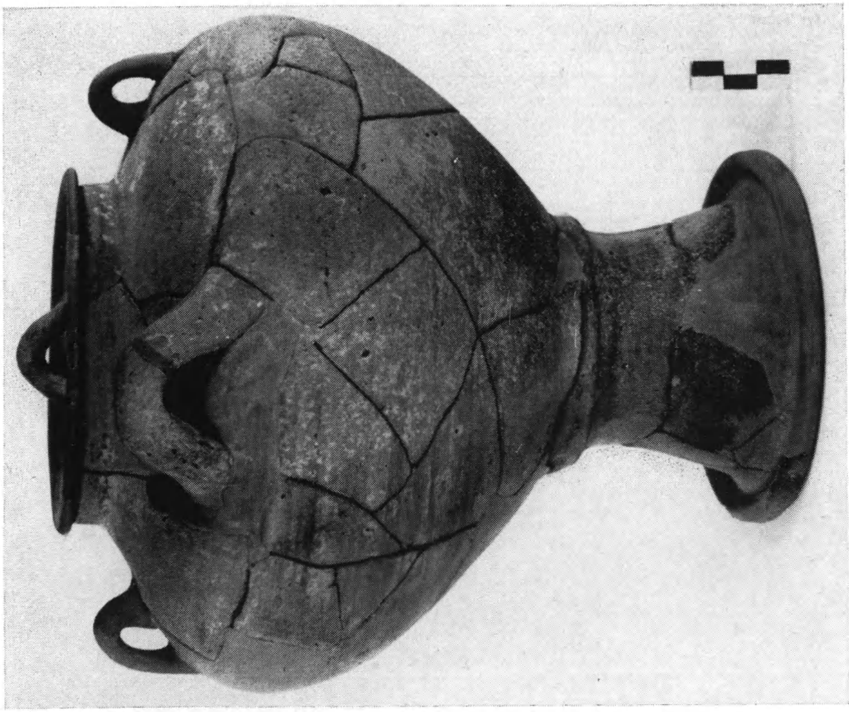

α - β. Πήλινα σκεύη ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον 1966 εἰς τὸ νότιον ἐργαστηριακὸν συγκρότημα τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου.

α - β. Πήλινα σκεύη ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον 1966 εἰς τὸ νότιον ἐργαστηριακὸν συγκρότημα τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου.

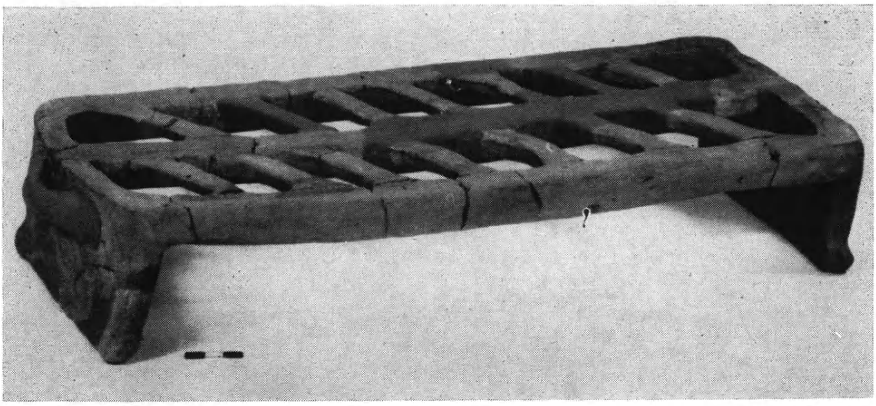

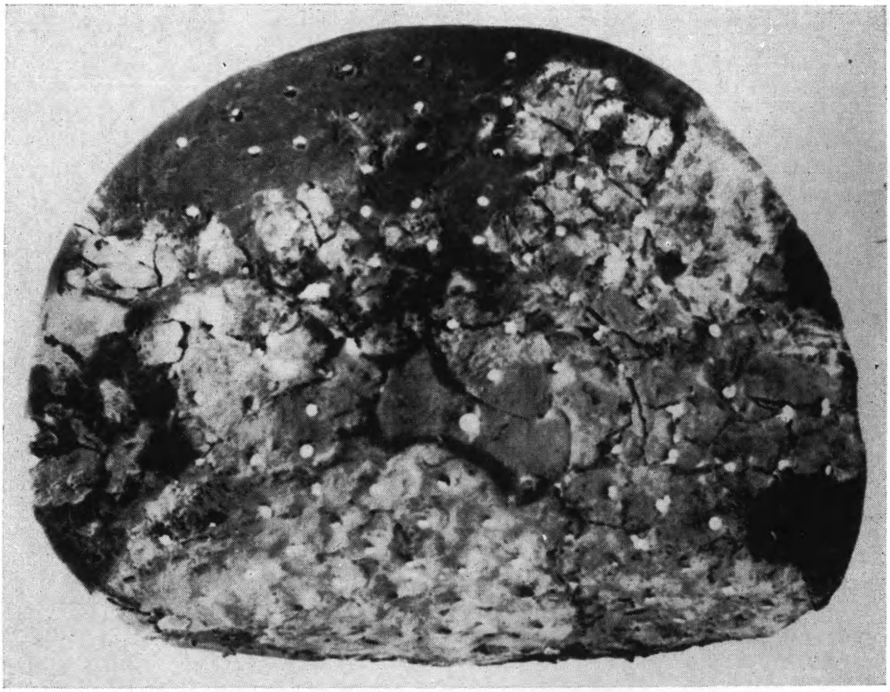

α - β. Πήλινον σκεῦος καὶ χαλκῆ τρητὴ ἀρύταινα ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον 1966 εἰς τὸ νότιον ἐργαστηριακὸν συγκρότημα τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου.

α. Ἡ νοτία πρόσβασις τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπὸ ΒΔ.

β. Ἡ νοτία πρόσβασις μὲ τοὺς καταπεσόντας πωρολίθους ἀμέσως ΝΔ. τοῦ νοτίου ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου, ὅπερ διακρίνεται ἀριστερά. Ἀπὸ ΒΔ.

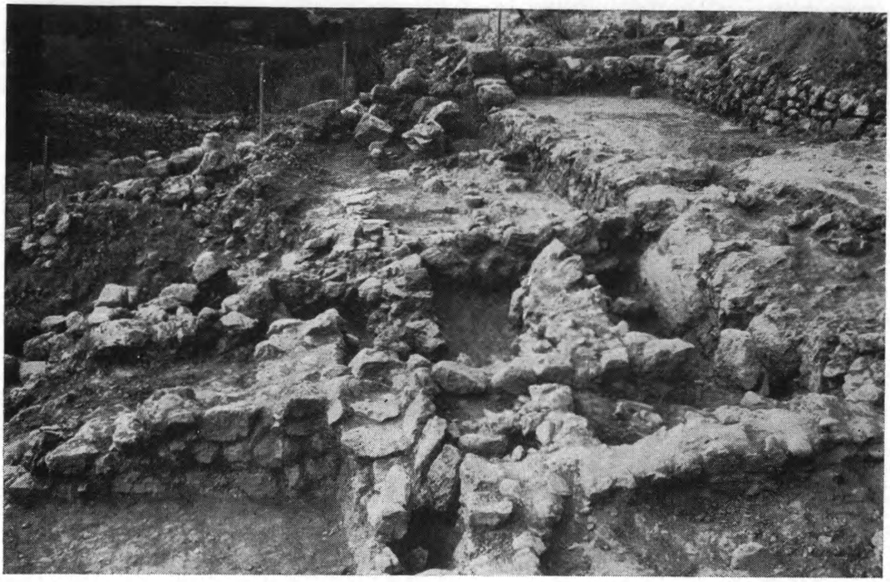

α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ΒΔ. τομέως τῆς δευτέρας νεοανακτορικῆς περιόδου (ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ) τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου, ἀπὸ Νότου.

β. Τὸ στρῶμα τῶν ὀστράκων εἰς τὸ δωμάτιον Β τοῦ βορειοδυτικοῦ τομέως τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου, ἀπ' Ἀνατολῶν.

α. Ἀνεστραμμένη καρποδόχη εἰς τὸ βαθύτερον στρῶμα τοῦ δωματίου Β τοῦ ΒΔ. τομέως τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου, ἀπ' Ἀνατολῶν.

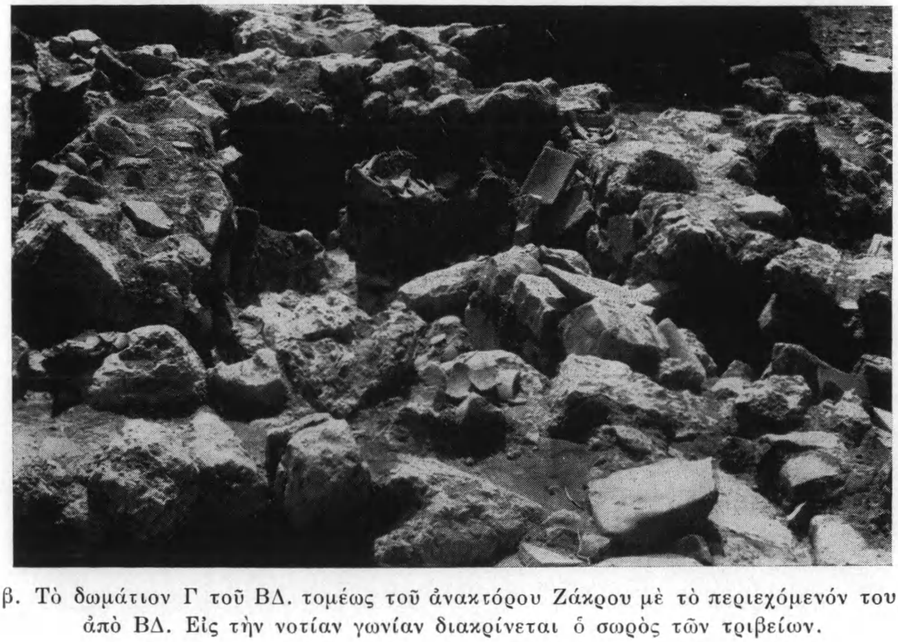

β. Τὸ δωμάτιον Γ τοῦ ΒΔ. τομέως τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου μὲ τὸ περιεχόμενόν του, ἀπὸ ΒΔ. Εἰς τὴν νοτίαν γωνίαν διακρίνεται ὁ σωρὸς τῶν τριβείων.

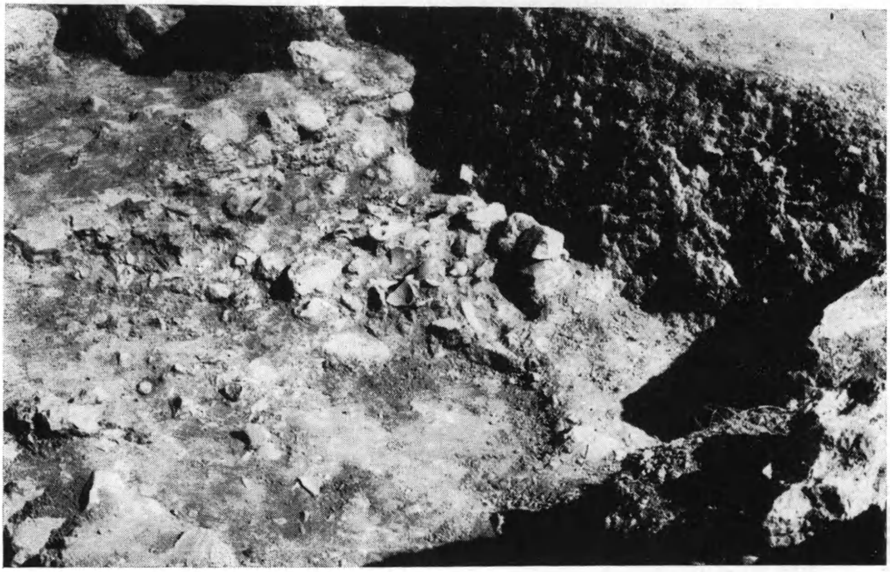

α. Τὸ στρῶμα τμημάτων ἀγγείων τοῦ δωματίου Ε τοῦ ΒΔ. τομέως τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἀπὸ Νότου.

β. Τὸ λοξὸν κτηριακὸν συγκρότημα τοῦ ΒΔ. τομέως τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἀπὸ ΝΑ.

α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Α εἰς τὴν θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου, ἀπὸ ΒΔ.

β. Τὸ δυτικὸν διαμέρισμα τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Α εἰς τὴν θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου ἀπὸ ΝΔ. Διακρίνονται αἱ διατεταραγμέναι ταφαί, συνοδευόμεναι ὑπὸ πολλῶν ἀγγείων.

α. Τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα Β τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου, μὲ σαρκοφάγους καὶ πίθους, ἀπὸ ΒΑ.

β. Ἡ κιβωτιόσχημος σαρκοφάγος εἰς τὸ διαμέρισμα Β τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου, ἀπὸ ΒΔ.

α - γ. Πήλινα ἀγγεῖα συνοδεύσαντα τὰς ταφὰς εἰς τὰ περιφράγματα Α καὶ Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

α - β. Πήλινα ἀγγεῖα συνοδεύσαντα τὰς ταφὰς εἰς τὰ περιφράγματα Α καὶ Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

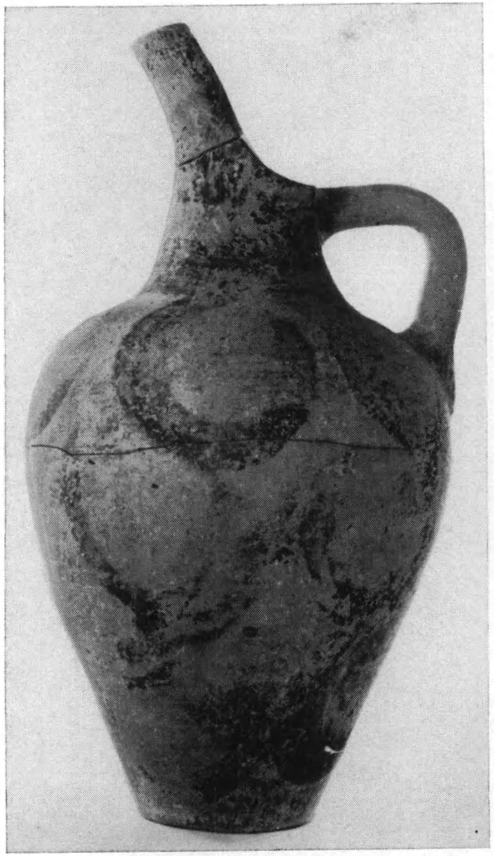

α. Πρόχους μὲ διακόσμησιν πλέγματος ἑλίκων ἐξ ἑνὸς τῶν ταφικῶν περιφραγμάτων εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

β. Λίθινα ἀγγεῖα συνοδεύσαντα τὰς ταφὰς τῶν περιφραγμάτων Α καὶ Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

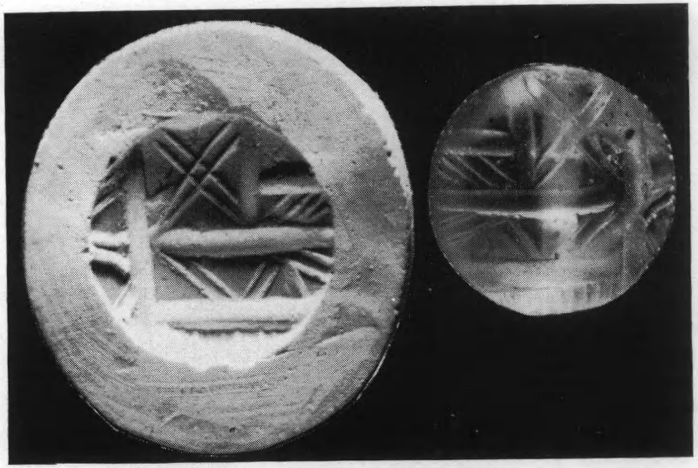

γ. Σφραγιδόλιθος ἐξ ὀρείας κρυστάλλου μὲ τεκτονικὸν θέμα ἐκ τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

α. Δύο σκελετοὶ σχεδὸν ἀδιατάρακτοι τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου, ἀπὸ ΝΔ.

β Ταφὴ ἐντὸς κιβωτιοσχήμου σαρκοφάγου τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου, ἀπὸ Νότου.

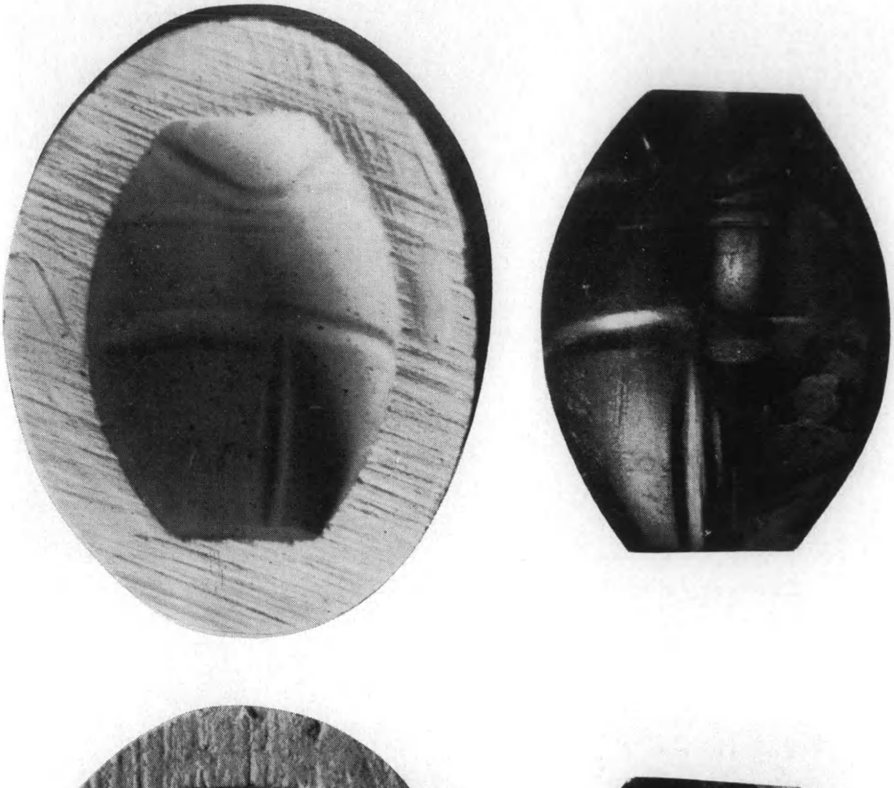

α - δ. Σκαραβοειδὴς σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδώνυχος μὲ θέμα δικτυωτὸν ἐκ τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

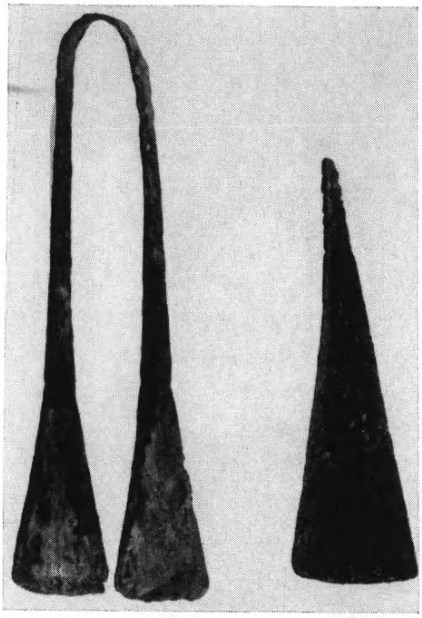

α. Τριχολαβὶς καὶ κοπεὺς ἐκ τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

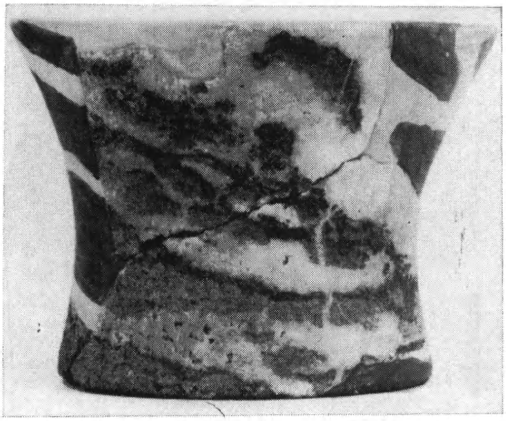

β. Τροχαλιόσχημον ἀγγεῖον ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου.

γ. Ὁμὰς ἀγγείων κτερισματικῶν τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Β εἰς θέσιν Πεζοῦλες Κεφάλας Ζάκρου, κατὰ χώραν, ἀπὸ ΒΔ.

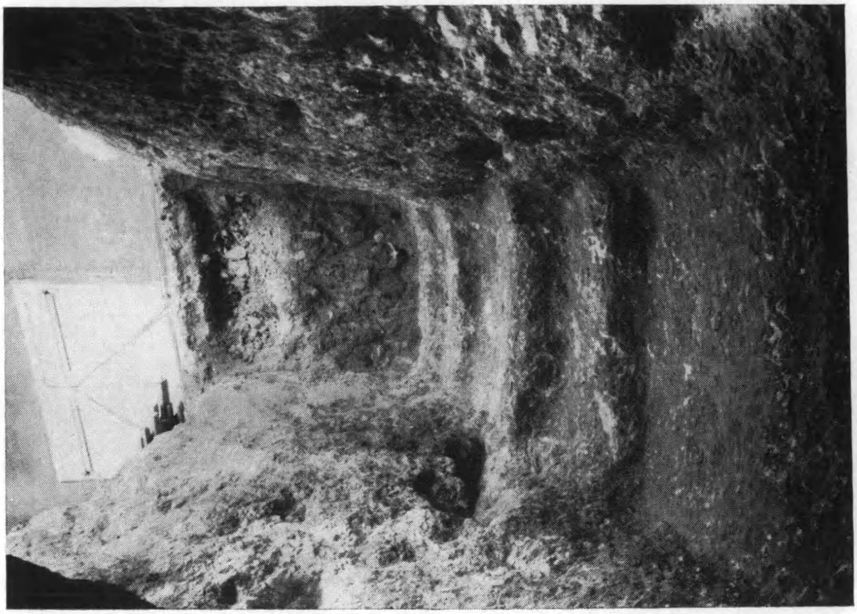

α. Ἄποψις τοῦ δρόμου τοῦ τάφου Ι ἀπὸ τοῦ προθαλάμου μέχρι τοῦ σημείου ὅπου ἀνεσκάφη.

β. Ἄποψις τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς δημοσίας ὁδοῦ.

α. Οἱ ἐναπομείναντες λίθοι τοῦ φράγματος τῆς εἰσόδου τοῦ προθαλάμου. Ἄποψις ἀπὸ τοῦ προθαλάμου.

β. Ἄποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς ΒΑ. αὐτοῦ γωνίας.

α. Ἄποψις τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς ΝΔ. αὐτοῦ γωνίας.

β. Τὸ διαχωριστικὸν φράγμα τὸ μεταξὺ τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου καὶ εἰς τὸ βάθος ἡ εἴσοδος.

α. Ὁ εἰς τὴν θέσιν του εὑρεθεὶς λίθος τοῦ φράγματος τῆς εἰσόδου τοῦ θαλάμου.

β. Ὁ πρὸ τοῦ κτιστοῦ φράγματος λάκκος τοῦ θαλάμου καὶ εἰς τὸ βάθος ἡ εἴσοδος τοῦ προθαλάμου.

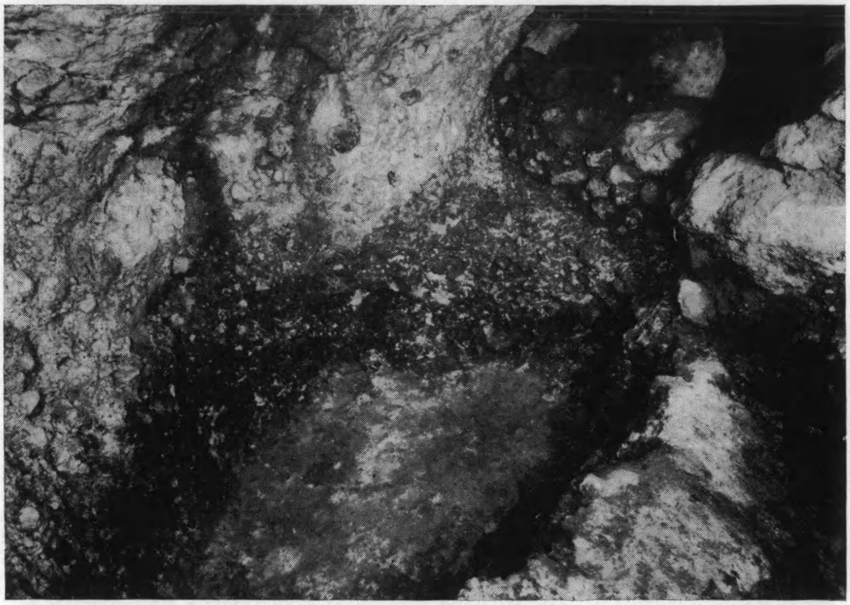

α. Ὁ πυθμὴν τοῦ λάκκου τοῦ θαλάμου μετὰ τὸν καθαρισμόν, τμῆμα τοῦ περιχειλώματός του καὶ εἰς τὸ βάθος τὸ ἡμικατεστραμμένον τμῆμα τοῦ φράγματος.

β. Μερικὴ ἄποψις τῆς παρὰ τὴν Β. παρειὰν τοῦ τάφου διασπορᾶς τῶν ὀστῶν, τῶν κτερισμάτων καὶ τῶν ξύλων.

α. Δύο κύπελλα ἐκ τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου.

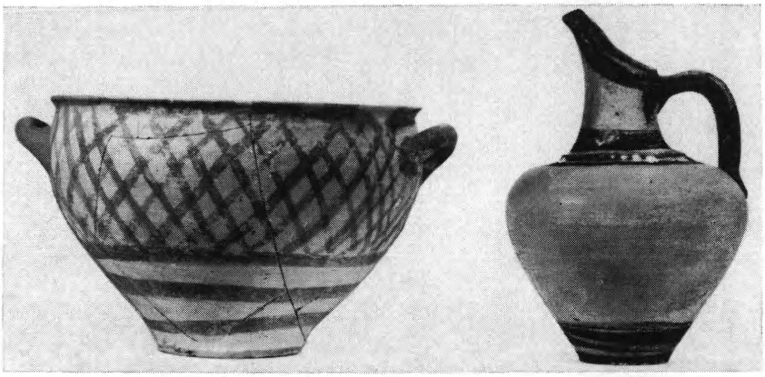

β. Σκύφος καὶ πρόχους ἐκ τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου.

γ. Δύο πρόχοι καὶ εἷς ἀμφορίσκος ἐκ τοῦ βαθυτέρου στρώματος τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου.

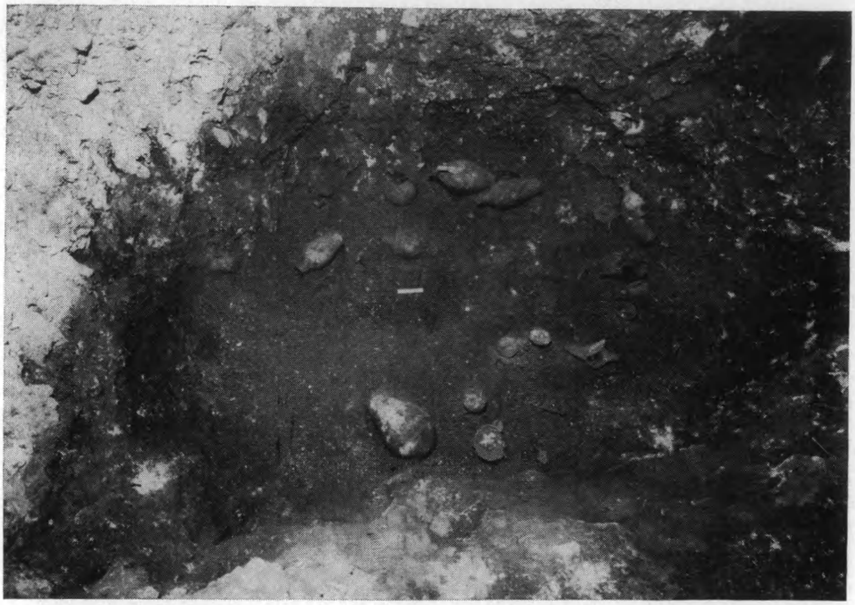

α. Τὸ βαθύτερον στρῶμα τοῦ λάκκου τοῦ θαλάμου καὶ μέρος τῶν κτερισμάτων του.

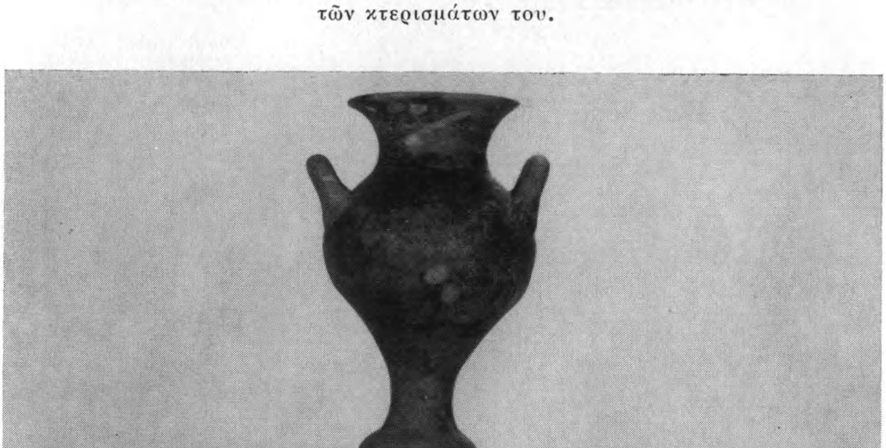

β. Τρία κύπελλα καὶ εἷς ἀμφορίσκος ἐκ τοῦ βαθυτέρου στρώματος τοῦ λάκκου τοῦ θαλάμου.

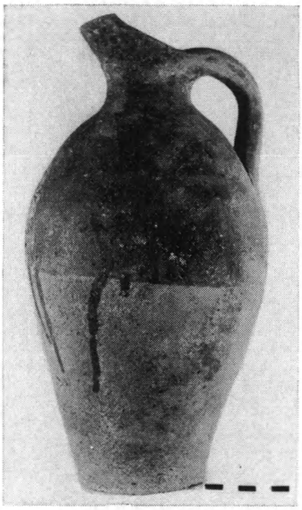

α. Πρόχους ἐκ τοῦ βαθυτέρου στρώματος τοῦ λάκκου τοῦ θαλάμου.

β. Πρόχους μὲ λευκὴν κόσμησιν ἐκ τοῦ βαθυτέρου στρώματος τοῦ λάκκου τοῦ θαλάμου.

γ. Φλασκίον ἐκ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου.

α. Πρόχους καὶ κύπελλα ἐκ τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ λάκκου τοῦ θαλάμου.

β. Κύπελλα ἐκ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου.

α. Κύπελλα, τῶν ὁποίων τὰ ὄστρακα εὑρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς τὸν λάκκον καὶ τὸν θάλαμον τοῦ τάφου.

β. Κύπελλα ἐκ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου.

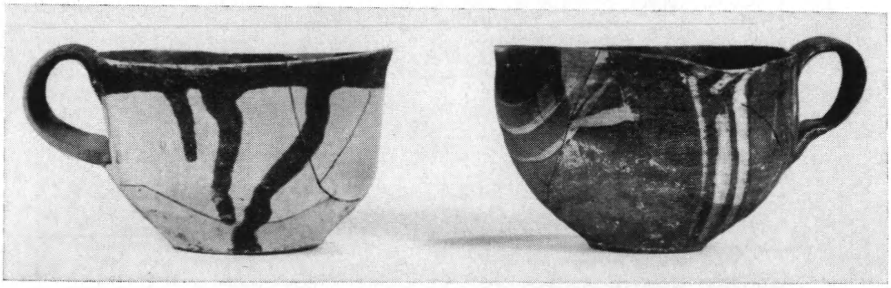

γ. Κύπελλα, τῶν ὁποίων τὰ ὄστρακα εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ λάκκου τοῦ τάφου.

α. Κύλιξ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου τοῦ τάφου.

β. Τὰ παρὰ τὴν Β. παρειὰν τοῦ τάφου εὑρεθέντα ξύλα.

α. Τὰ πρὸ τοῦ λάκκου τοῦ τάφου εὑρεθέντα ξύλα.

β. Λεπτομέρεια ξύλου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηροῦνται δύο χάλκινοι σύνδεσμοι.

α. Χρυσῆ ψῆφος.

β. Χρυσοῦς δακτύλιος.

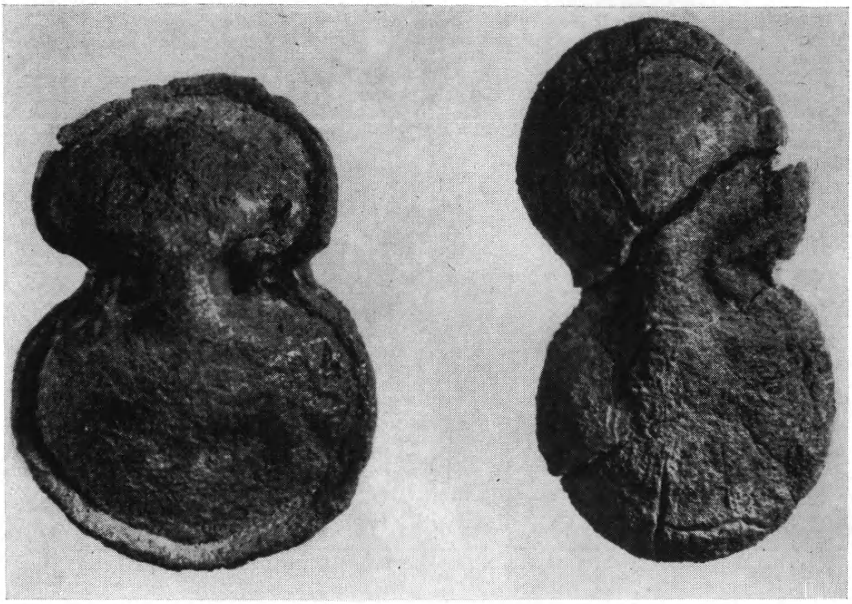

α. Περίαπτα εἰς σχῆμα ὀκτωσχήμου ἀσπίδος ἐξ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ.

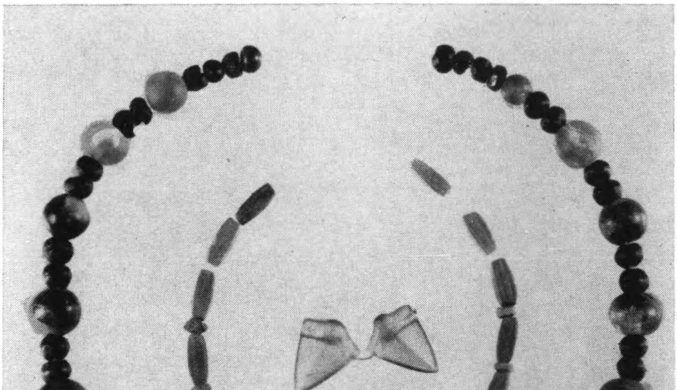

β. Ψῆφοι περιδεραίων ἐξ ἀμεθύστου, φαγεντιανῆς
καὶ ὀρείας κρυστάλλου.

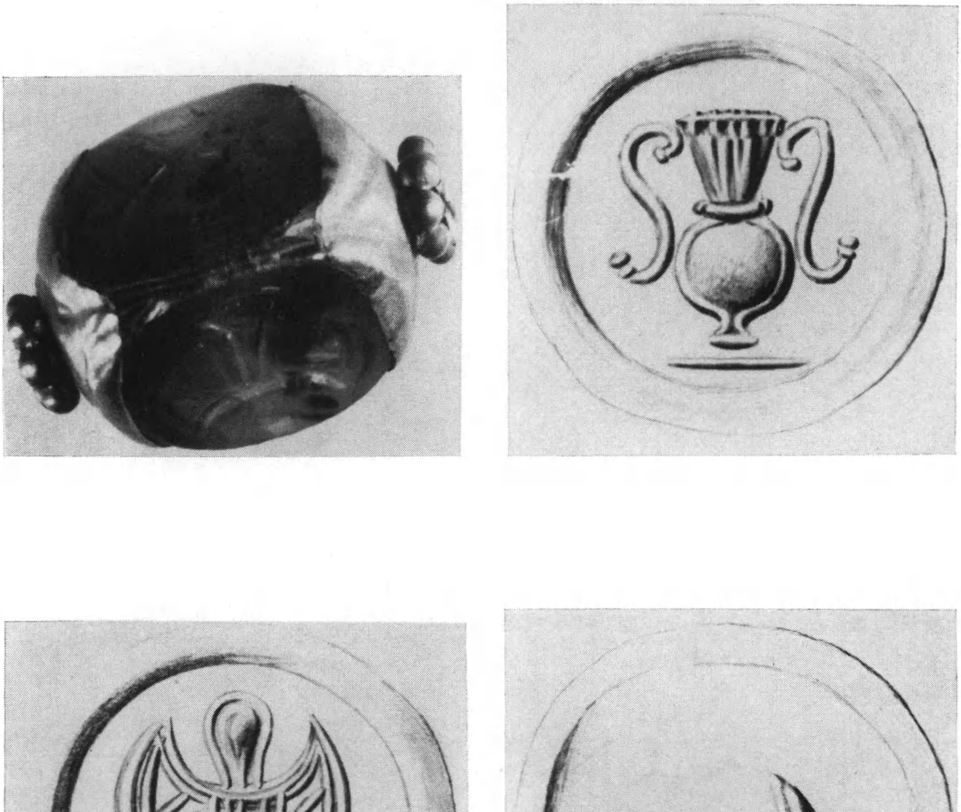

α - δ. Φωτογραφία καὶ σχέδια τῶν ἐπὶ τῆς ἐκ σαρδίου τριπλεύρου σφραγῖδος.

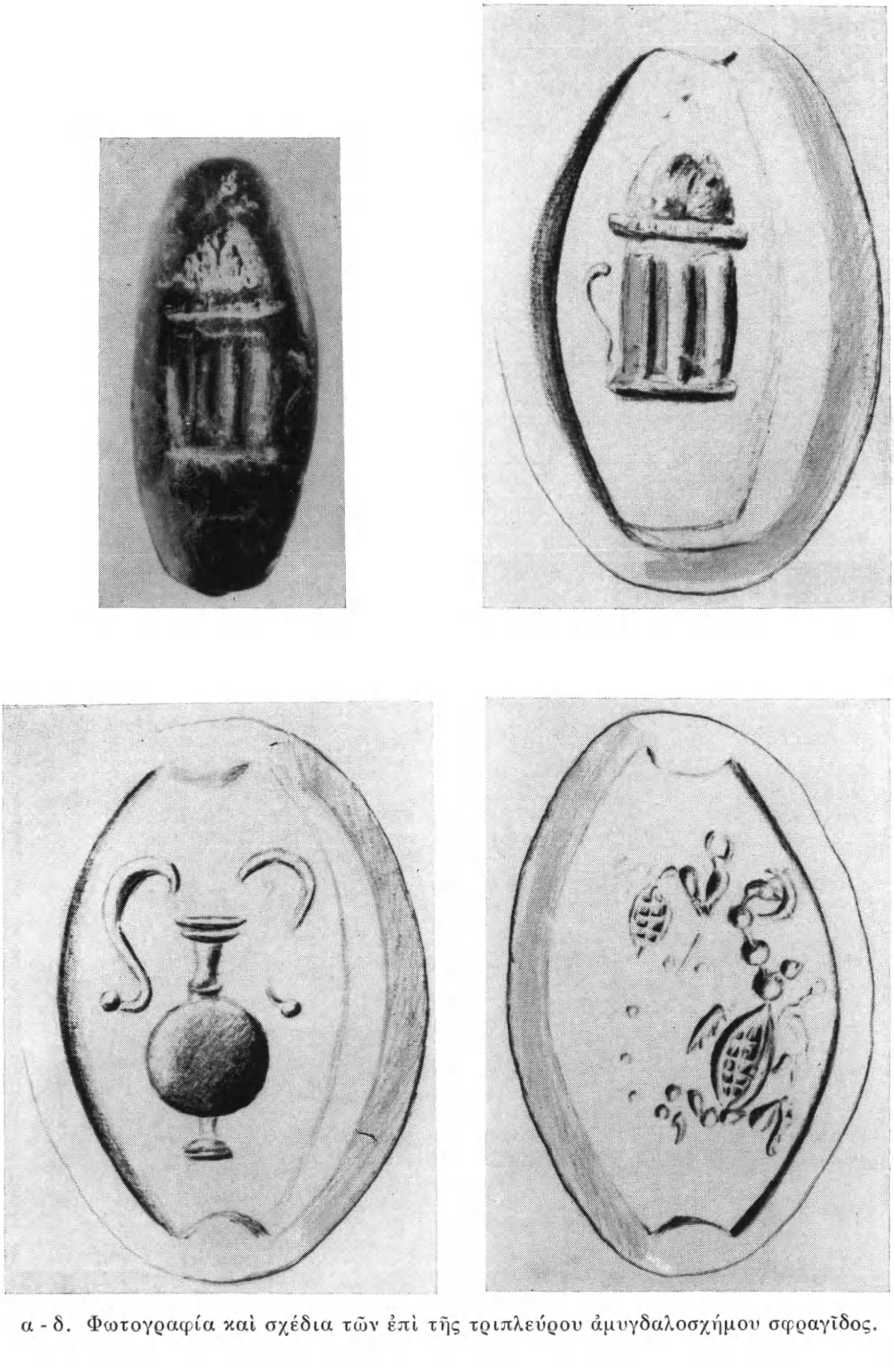

α - δ. Φωτογραφία καὶ σχέδια τῶν ἐπὶ τῆς τριπλεύρου ἀμυγδαλοσχήμου σφραγῖδος.

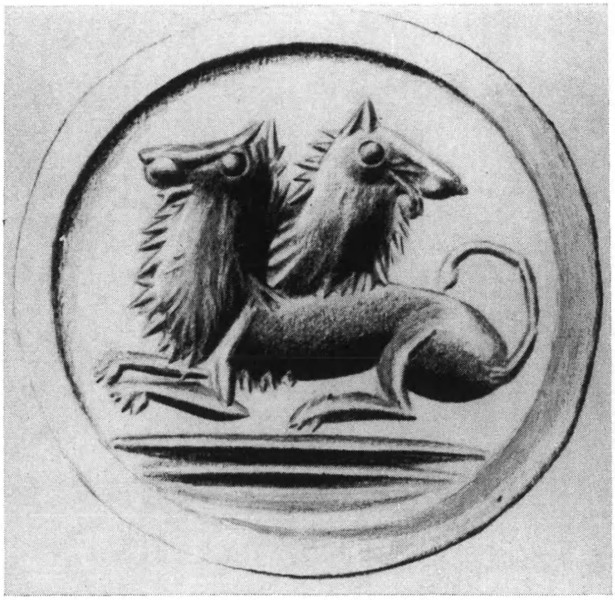

α - β. Φωτογραφία καὶ σχέδιον τῆς ἐκ σαρδίου φακοειδοῦς σφραγῖδος.

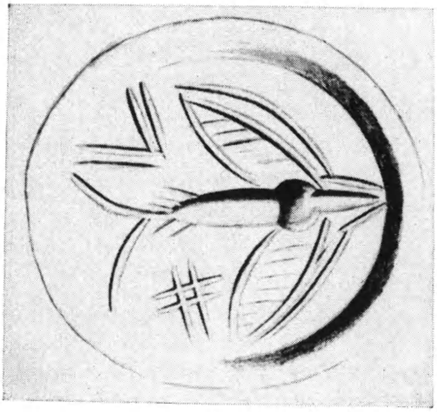

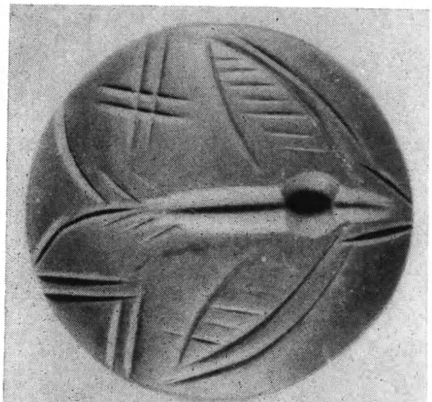

α - β. Φωτογραφία καὶ σχέδιον τῆς ἐξ ἰάσπιδος σφραγῖδος.

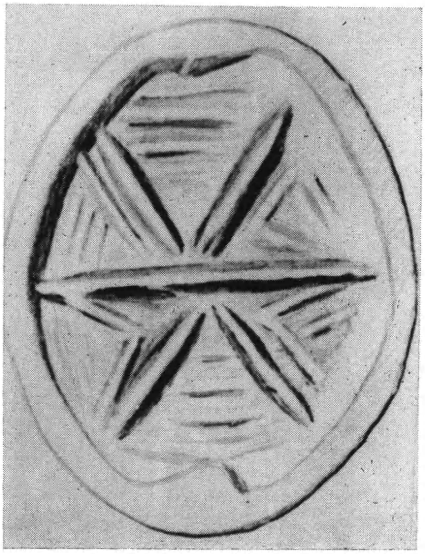

γ - δ. Φωτογραφία καὶ σχέδιον τῆς ἐντὸς τοῦ προθαλάμου εὑρεθείσης σφραγῖδος.

α. Φωτογραφία τοῦ κυλίνδρου.

β. Κατειργασμένοι ὀδόντες κάπρου.

γ. Σχέδιον ἐπὶ τοῦ ἄνω κυλίνδρου.

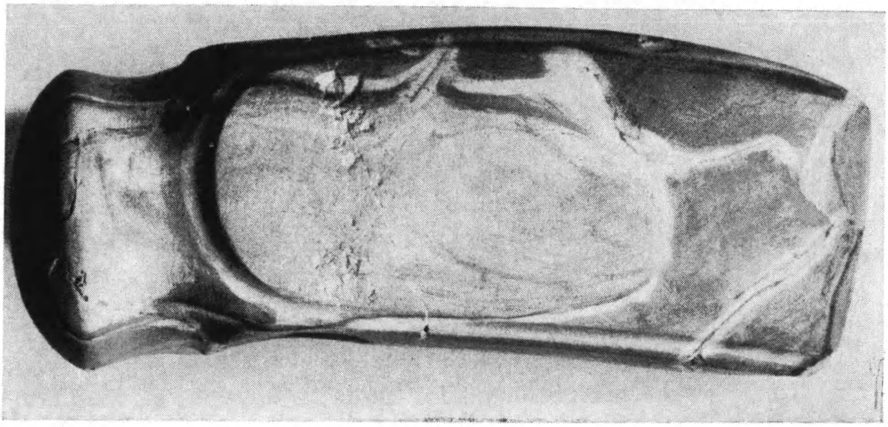

α. Λίθινος σφυροπέλεκυς.

β. Ἄποψις τοῦ τάφου ΙΙ μὲ τὸ τοιχίον τοῦ λάκκου ἀπ' Ἀνατολῶν.

α. Τμῆμα τοῦ λάκκου τοῦ τάφου ΙΙ.

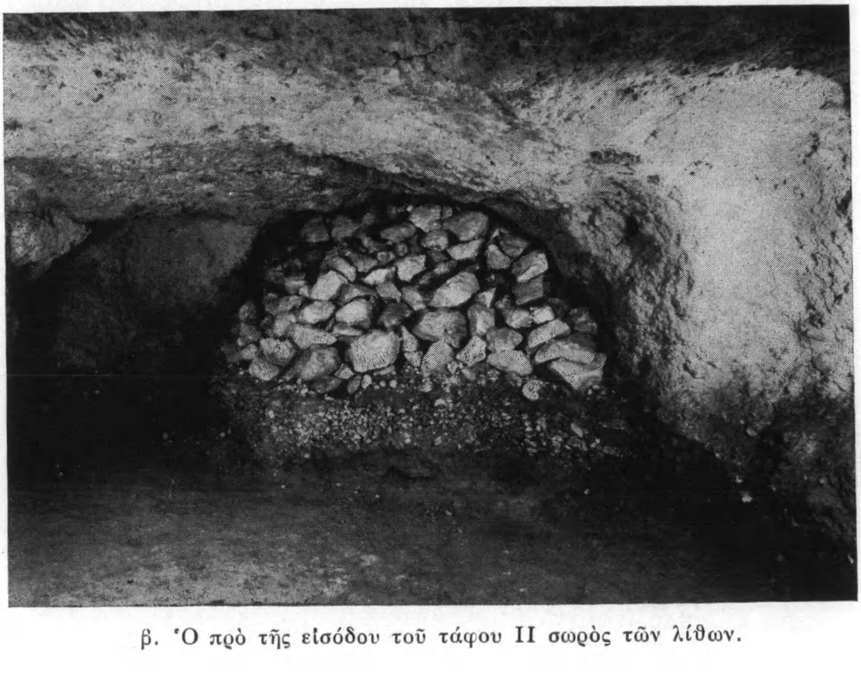

β. Ὁ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου ΙΙ σωρὸς τῶν λίθων.

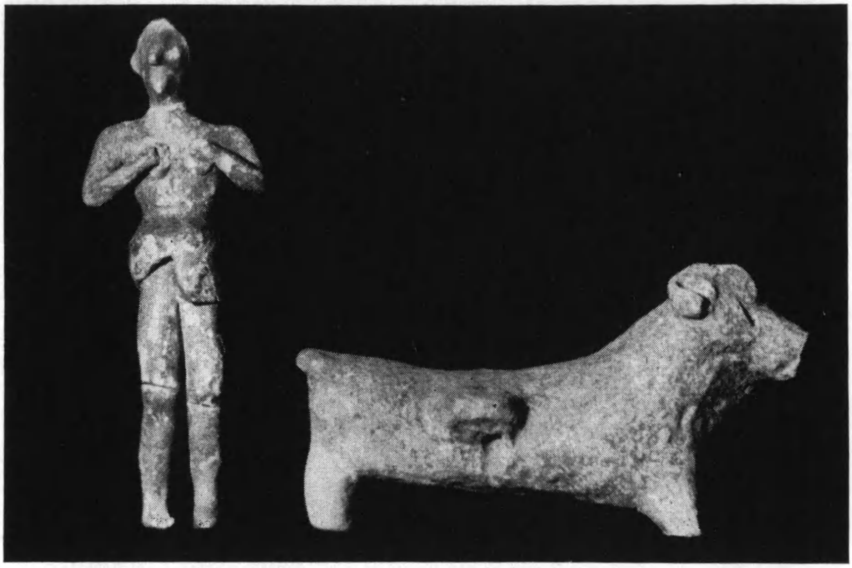

α. Πήλινα ἀντικείμενα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου. Εἰδώλιον λάτριος καὶ ρυτὸν εἰς σχῆμα ταύρου μὲ τετρημένας ἀποφύσεις ἀντὶ λαβῶν.

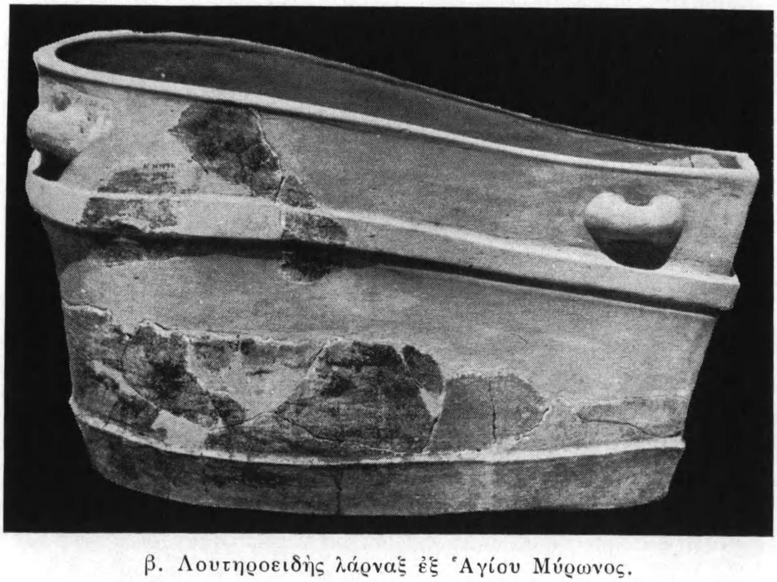

β. Λουτηροειδὴς λάρναξ ἐξ Ἁγίου Μύρωνος.

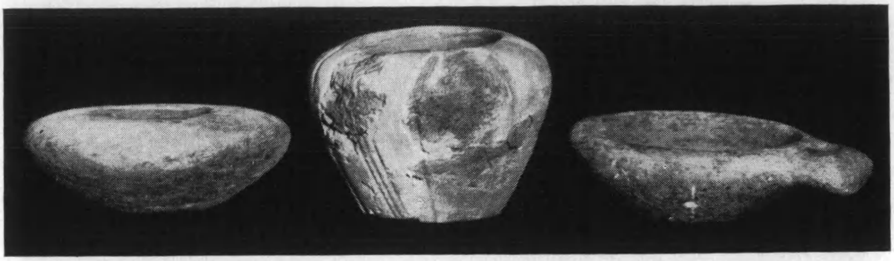

α. Λίθινα ἀγγεῖα ἐκ τοῦ προανακτορικοῦ τάφου Ἁγίου Κυρίλλου.

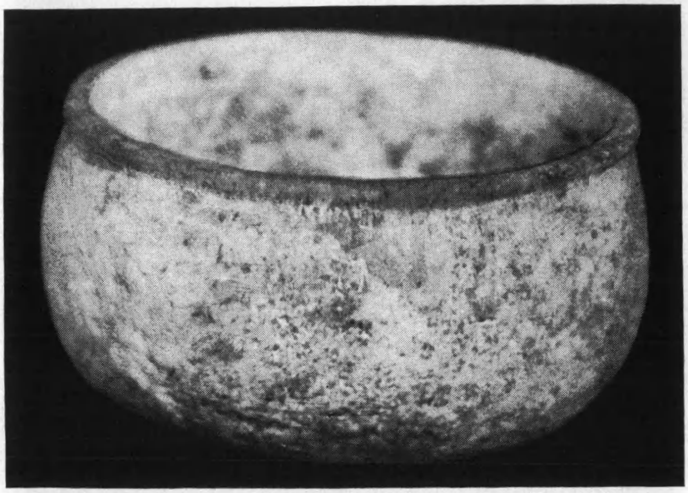

β. Λίθινον ἀγγεῖον ἐξ Ἁγίου Μύρωνος.

γ. Ἓν πήλινον κύπελλον καὶ τρία λίθινα ἀγγεῖα ἐξ Ἁγίου Μύρωνος.

α. Κύπελλα ΜΜ Ι χρόνων ἐξ Ἁγίου Μύρωνος.

β. Κέρνος ἐκ Φαφλάγκου παρὰ τὸ Καλάμι Βιάννου.

α. Κύλιξ ἐκ Φαφλάγκου παρὰ τὸ Καλάμι Βιάννου.

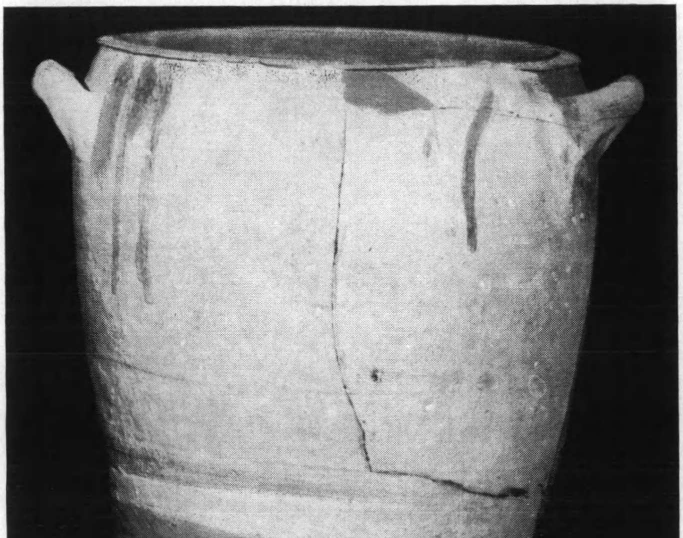

β. Ταφικὸς πίθος μὲ καταλειβάδας ἐκ Φαφλάγκου.

α. Ἄποψις τῆς κοιλάδος Φαφλάγκου. Δεξιᾷ τὸ ὕψωμα Τραπέζα, ἔνθα ὁ μινωικὸς συνοικισμός.

β. Τοῖχοι μινωικοῦ νεοανακτορικοῦ οἰκισμοῦ εἰς τὸν ὅρμον τῆς Ψαρῆς Φοράδας Βιάννου.

α. Λίθινος λύχνος ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀθανάτων Ἡρακλείου.

β. Πρωτογεωμετρικὸς τάφος παρὰ τὴν Φοινικιὰν Ἡρακλείου.

α. Πίθος καὶ ἀμφορεῖς ἐκ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου Φοινικιᾶς.

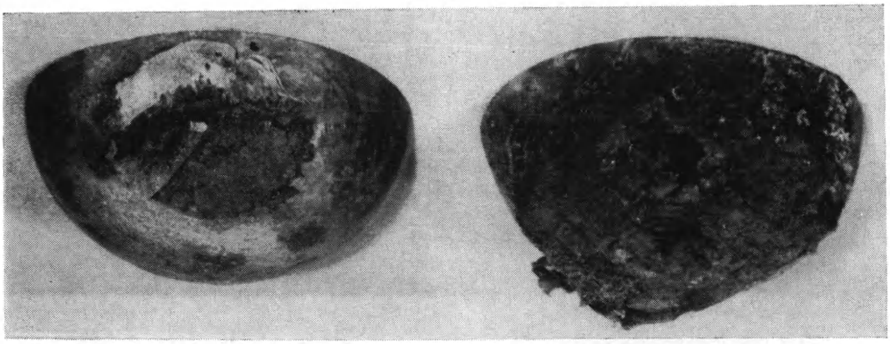

β. Χαλκαῖ φιάλαι ἐκ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου Φοινικιᾶς Ἡρακλείου.

γ. Χαλκῆ λόγχη ἐκ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου.

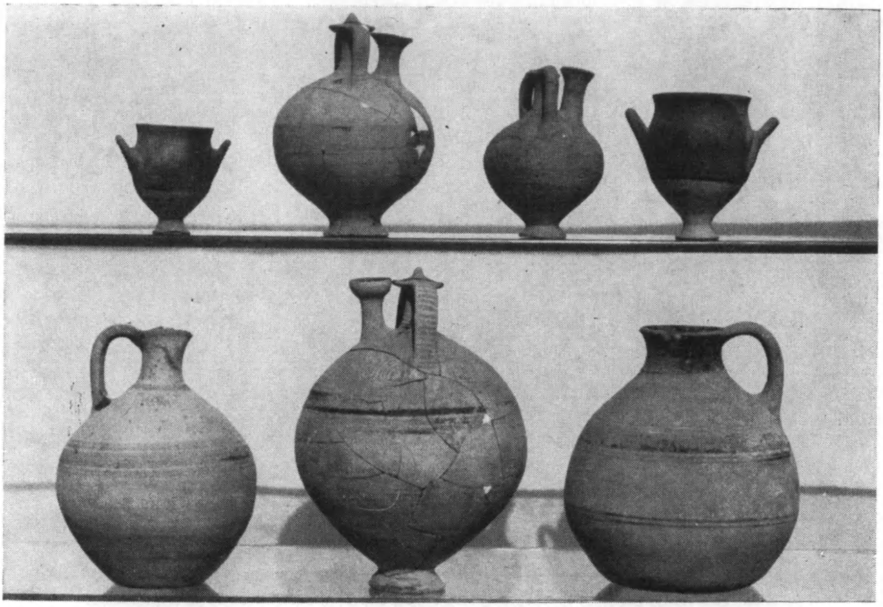

α. Μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου Φοινικιᾶς.

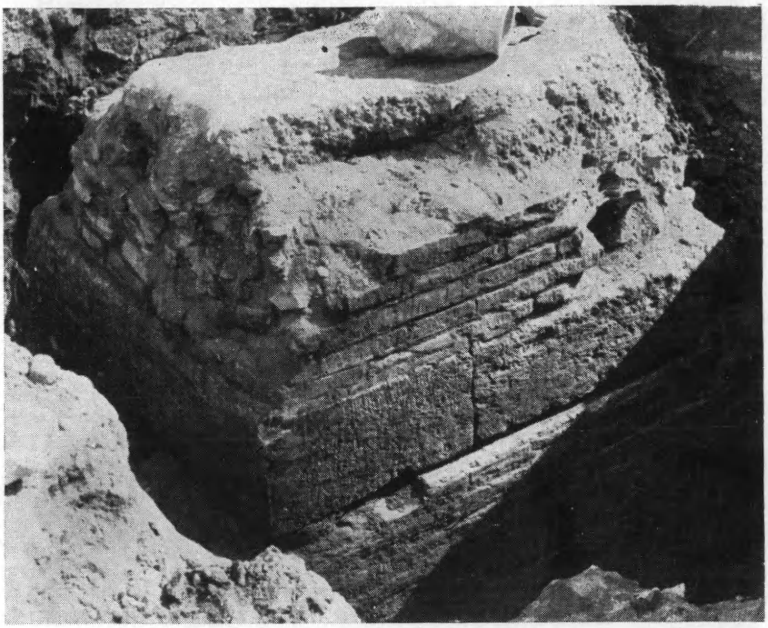

β. Ρωμαϊκὸν κτίσμα Μύρτου Ἱεραπέτρας.

← Ρωμαϊκὸν ἄγαλμα ἐκ Κεφάλας παρὰ τὸ Σανατόριον Κνωσοῦ.

Πιεστήριον ἑλληνιστικῶν χρόνων (περιοχὴ Σκοπῆς Σητείας).
↓

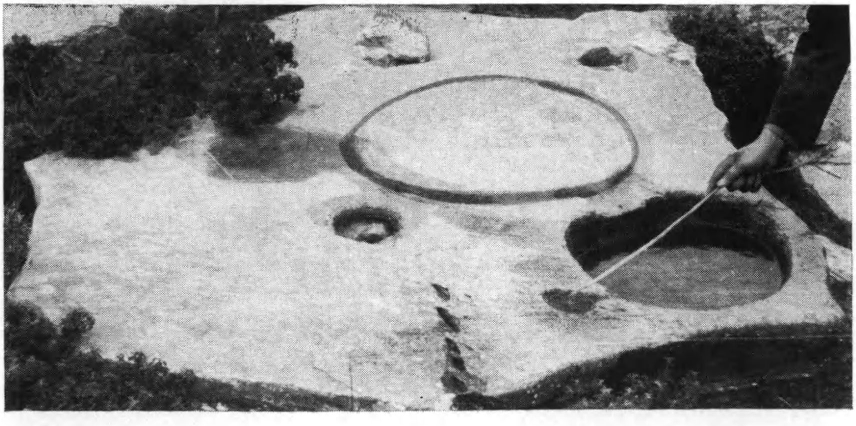

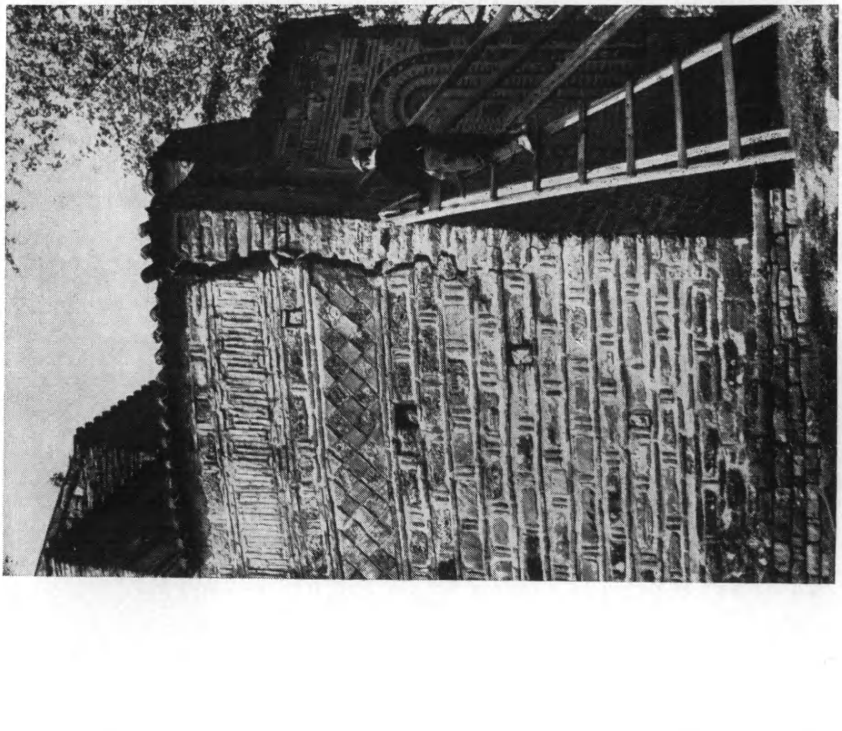

α. 'Η ΝΑ. γωνία τῆς Κόκκινης 'Εκκλησιᾶς πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.

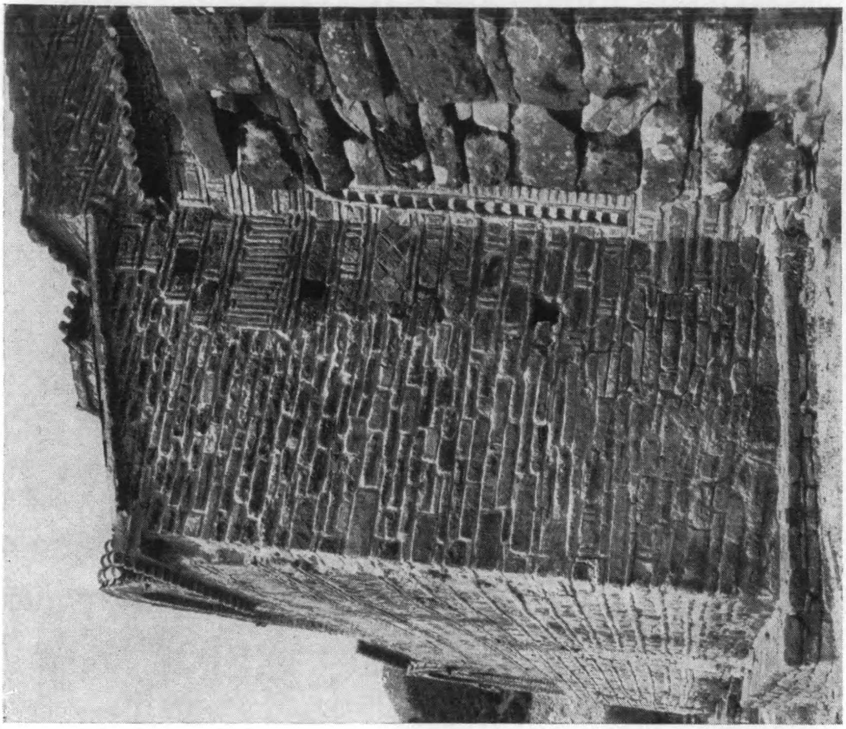

β. 'Η ΝΑ. γωνία τῆς Κόκκινης 'Εκκλησιᾶς μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως αὐτῆς.

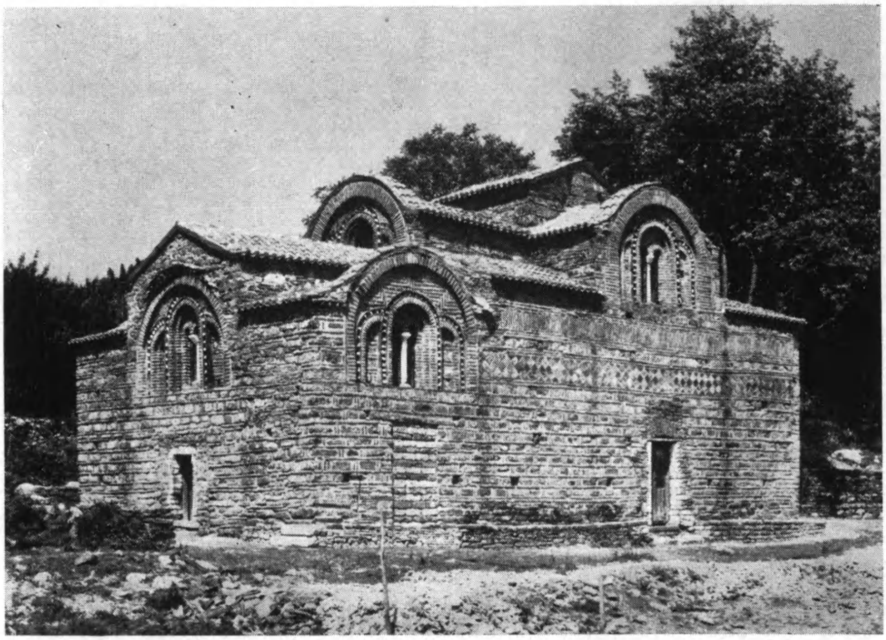

α. Ἄποψις τῆς Κόκκινης Ἐκκλησιᾶς ἀπὸ ΝΔ. μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως αὐτῆς.

β. Ἡ πρόσοψις τῆς Κόκκινης Ἐκκλησιᾶς μετὰ τὸ ἁρμολόγημα αὐτῆς.

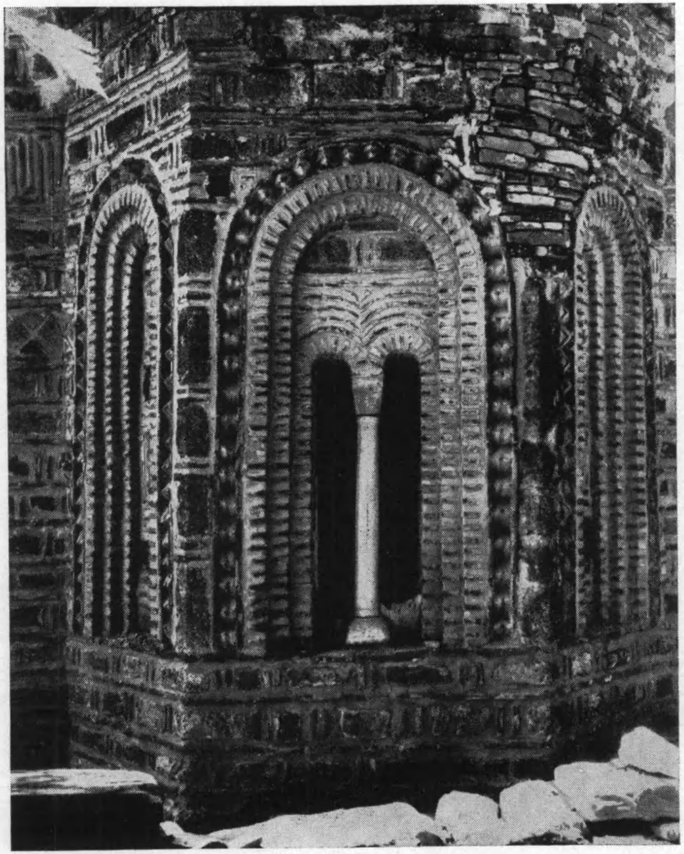

α. Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ διλόβου παραθύρου της.

β. Γύψινος πεσσίσκος τοῦ τέμπλου.

α. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως αὐτοῦ.

β. Ἡ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος δοκὸς στηρίξεως τῆς νέας στέγης τῆς Ἁγ. Θεοδώρας.

α. Ἡ διάταξις τῶν ζευκτῶν τῆς νέας στέγης τῆς Ἁγ. Θεοδώρας.

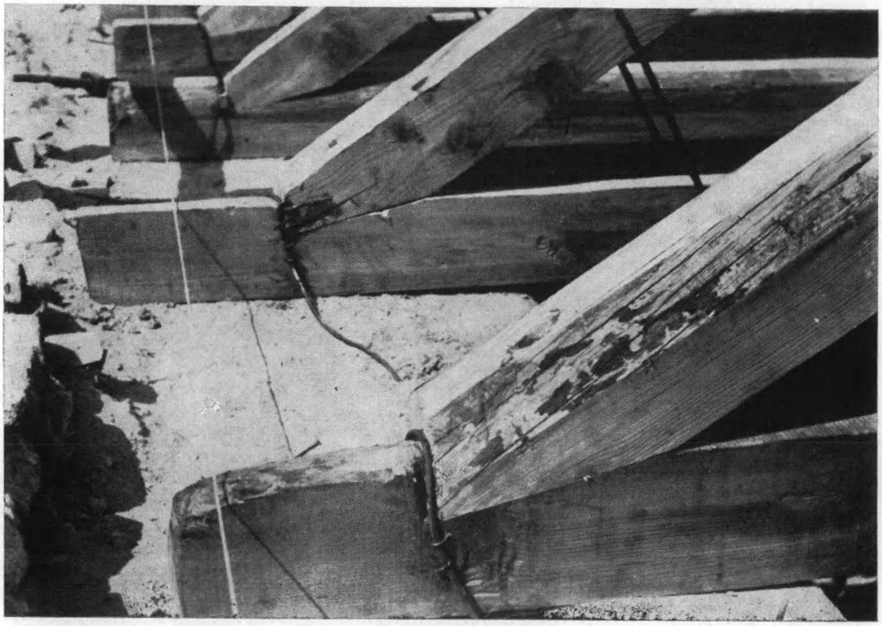

β. Τὰ ἄκρα τῶν ζευκτῶν τῆς νέας στέγης τοῦ αὐτοῦ ναοῦ.

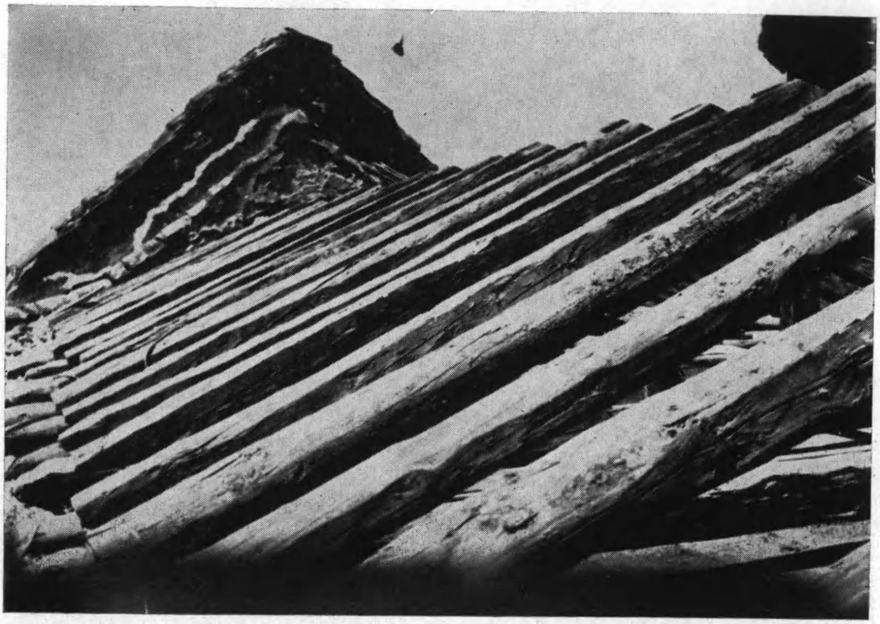

α. Ἡ παλαιὰ στέγη τῆς Ἁγ. Θεοδώρας μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κεράμων. Εἰς τὸ βάθος φαίνονται ὄπισθεν τοῦ ἀετώματος τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας στέγης.

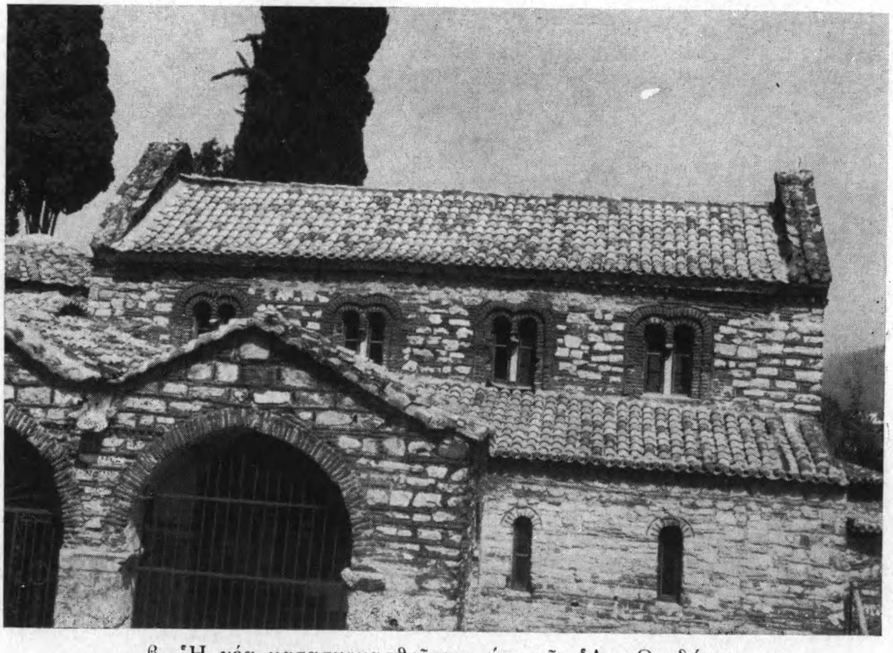

β. Ἡ νέα κατασκευασθεῖσα στέγη τῆς Ἁγ. Θεοδώρας.

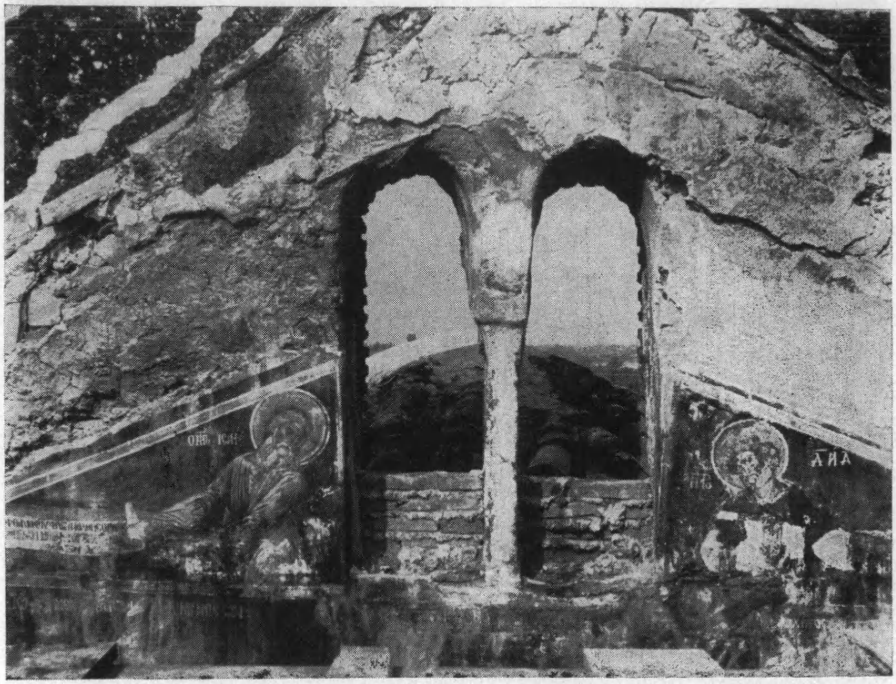

α. Τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ πρὸς Δυσμὰς ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Θεοδώρας.

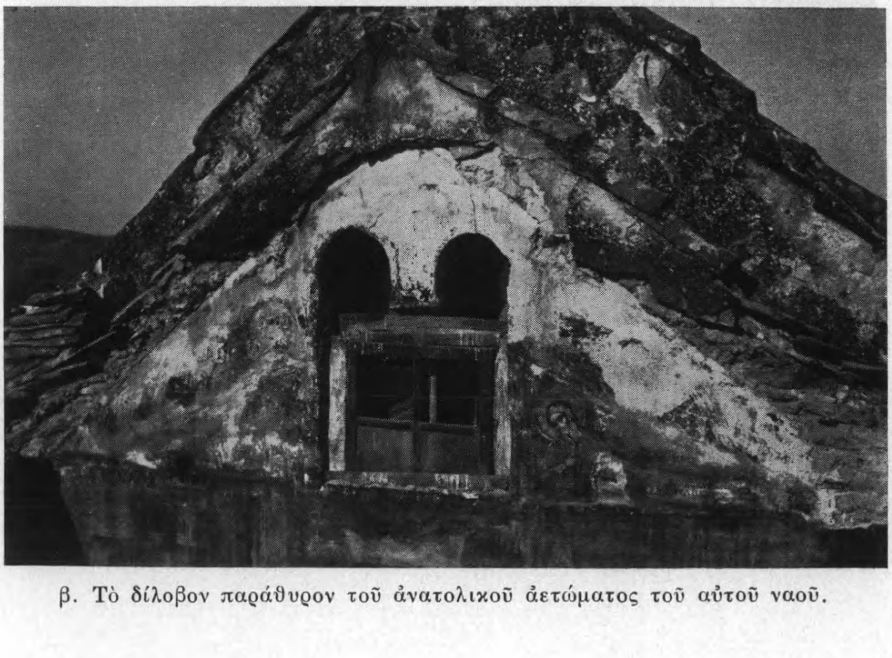

β. Τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ αὐτοῦ ναοῦ.

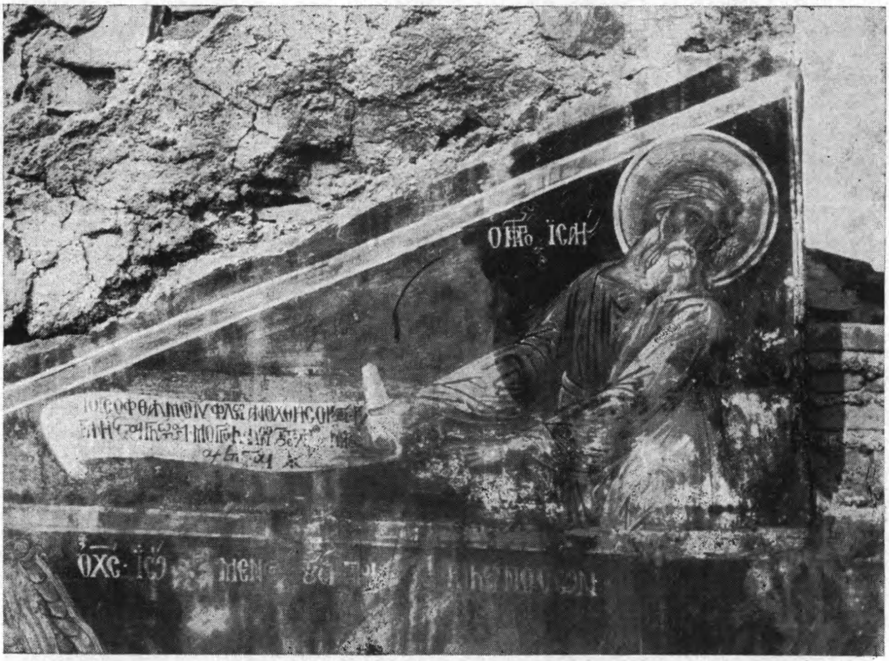

α. Ὁ προφήτης Ἠσαΐας. Τοιχογραφία τοῦ τυμπάνου τοῦ Δ. ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Θεοδώρας.

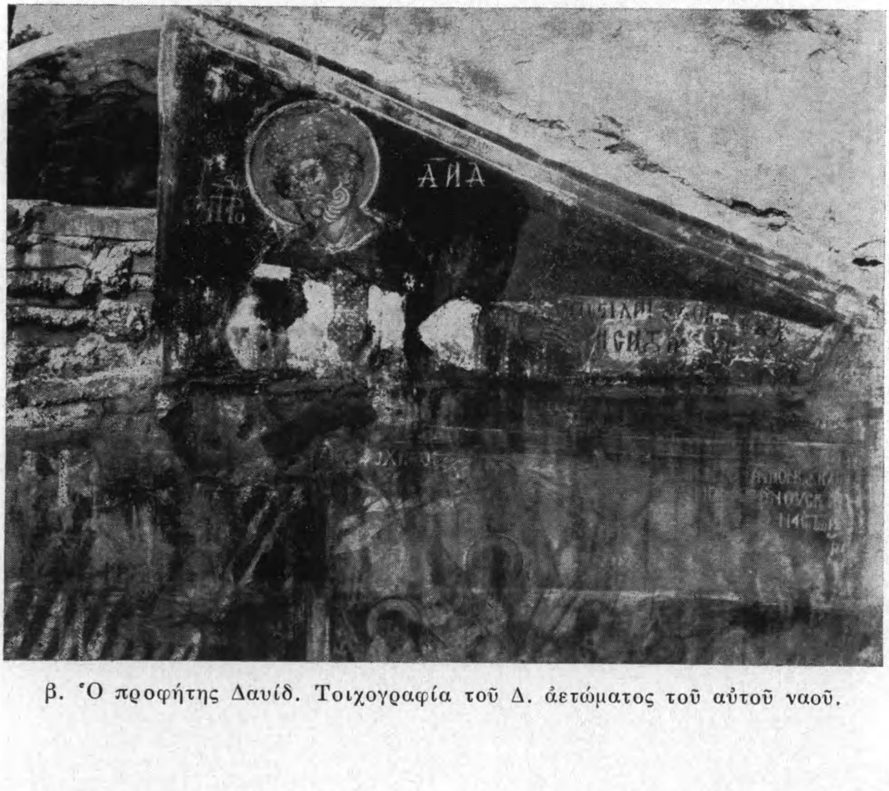

β. Ὁ προφήτης Δαυίδ. Τοιχογραφία τοῦ Δ. ἀετώματος τοῦ αὐτοῦ ναοῦ.

α. Τὸ περιφράσσον τὴν βασιλικὴν Δ τῆς Νικοπόλεως κιγκλίδωμα, Β. πλευρά.

β. Τὸ περιφράσσον τὴν βασιλικὴν Δ τῆς Νικοπόλεως κιγκλίδωμα.

α. Ἀμφικιονίσκοι παραθύρων εὑρεθέντες κατὰ τὴν γενομένην περίφραξιν τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Νικοπόλεως.

β. Τὸ ἀνοιχθὲν κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ Ἁγ. Νικολάου δίλοβον παράθυρον μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

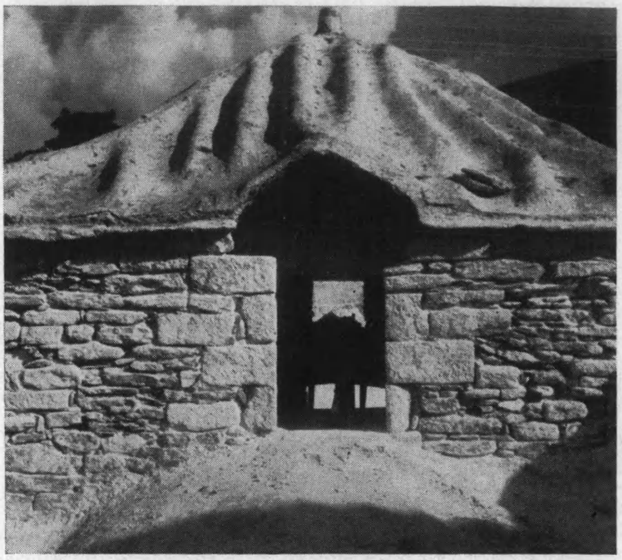

α. Τὸ βόρειον παράθυρον τοῦ τετραγώνου τρούλλου τοῦ Ἁγ. Νικολάου πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

β. Τὸ βόρειον παράθυρον τοῦ τετραγώνου τρούλλου τοῦ Ἁγ. Νικολάου μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

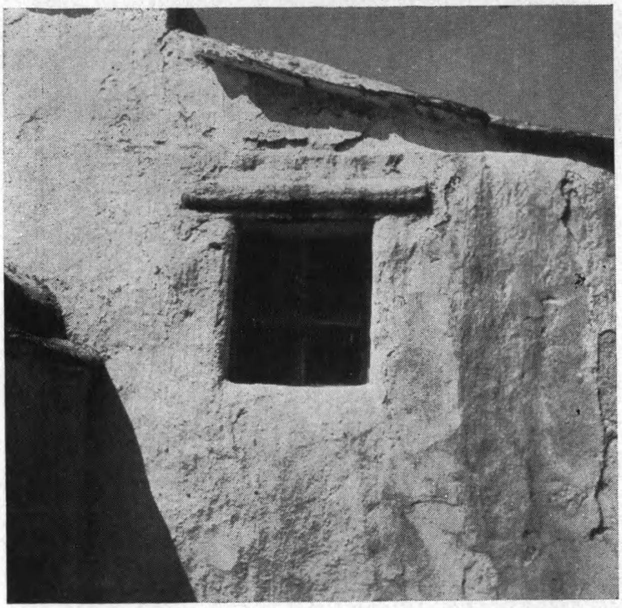

α. Τὸ πρὸς Β. τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἄνοιγμα παραθύρου πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

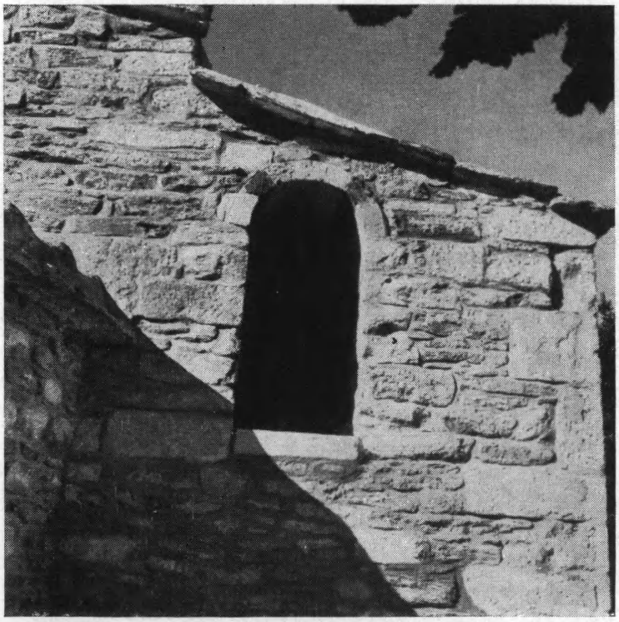

β. Τὸ πρὸς Β. τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου παράθυρον μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

α. Τὸ ὑπεράνω τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἄνοιγμα πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

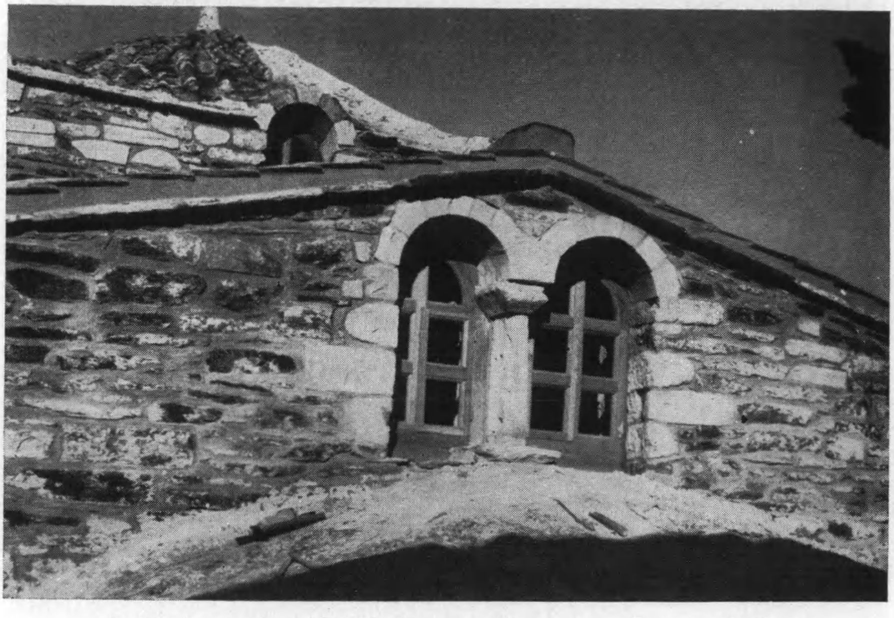

β. Τὸ ἀποκατασταθὲν δίλοβον παράθυρον ὑπεράνω τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου.

α. Ὄψις τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ Ἁγ. Νικολάου· πρὸ τῆς διανοίξεως τοῦ τριλόβου παραθύρου τῆς ἀψῖδος αὐτοῦ διακρίνονται μόνον δύο κιονίσκοι.

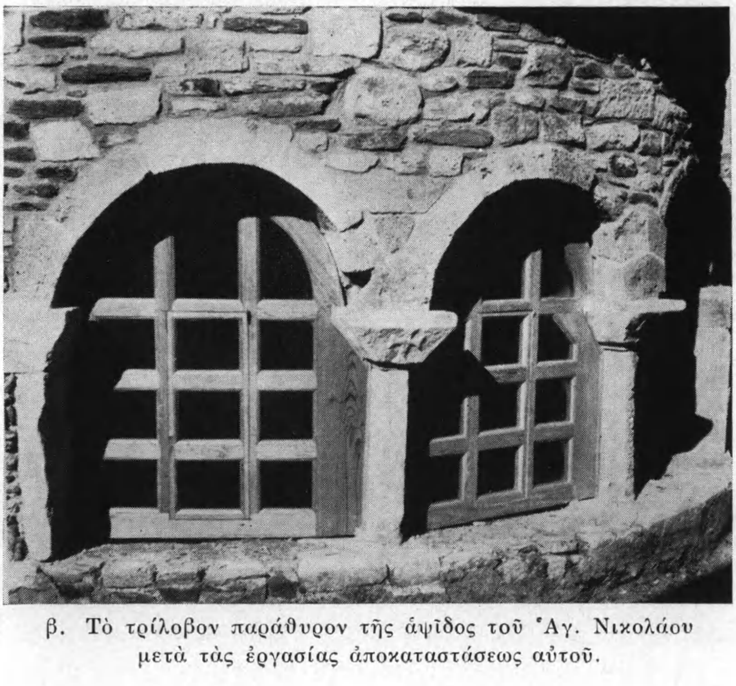

β. Τὸ τρίλοβον παράθυρον τῆς ἀψῖδος τοῦ Ἁγ. Νικολάου μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

α. Τὸ ἐντειχισμένον ἐντὸς τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου τεμάχιον ρωμαϊκῆς σαρκοφάγου.

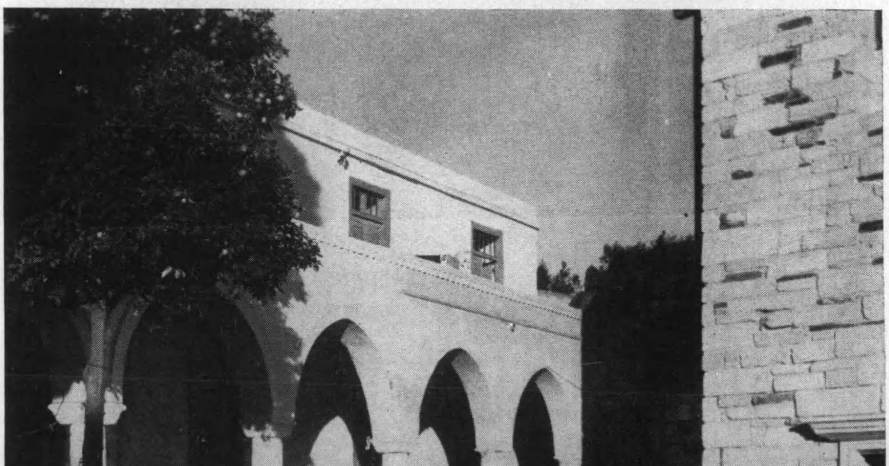

β. Αἱ ἀποκατασταθεῖσαι δύο ἀνατολικαὶ πλευραὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς αὐλῆς.

α. Ψηφιδωτὸν τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὴν Κερυνίτιδα ἔλαφον καὶ τὴν Λερναίαν Ὕδραν.

β. Ψηφιδωτὸν τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὸν Ἐρυμάνθιον κάπρον.

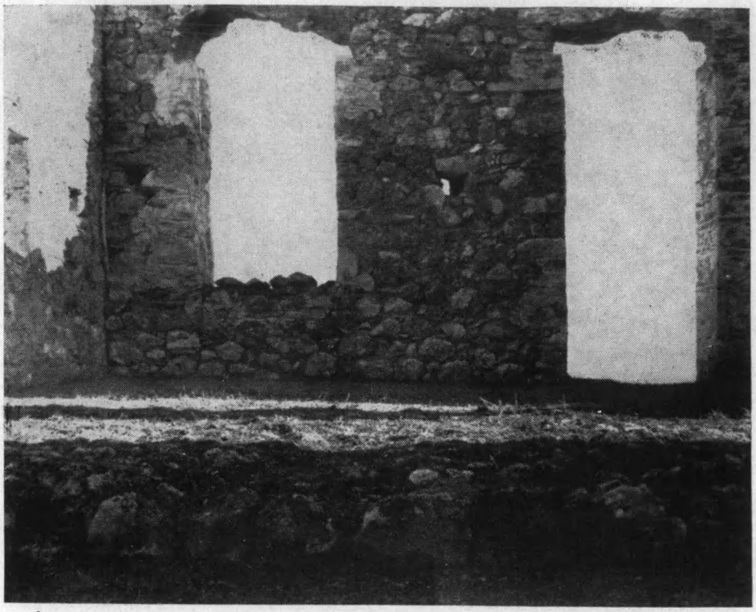

α. Σπίτι Φραγκοπούλου πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

β. Σπίτι Φραγκοπούλου μετὰ τὰς ἐργασίας.

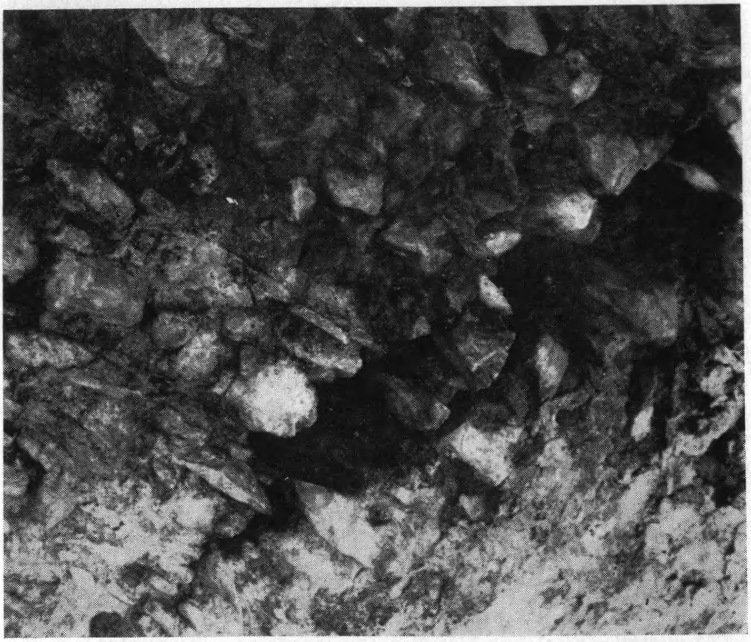

α. Σπίτι Φραγκοπούλου μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μεταγενεστέρου δαπέδου.

β. Κτήριον Β. πύλης εἰσόδου Μυστρᾶ, κατὰ τὰς ἐργασίας συμπληρώσεως τῶν σταυροθολίων.